

DUILIU ZAMFIRESCU

O P E R E

*Ediție îngrijită,
prefață, note,
glosar de
MIHAI GAFIȚA*

IV

LYDDA. SCRISORI ROMANE
TEATRU

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
București, 1974

NOTA ASUPRA VOLUMULUI IV
 LYDDA. SCRISORI ROMANE — TEATRU

Acest al patrulea volum din seria *Operele* lui Duiliu Zamfirescu e singurul cu un caracter neomogen, sub raportul genului literar, căci cuprinde un roman — el însuși cu o construcție neunitară: epistolar și memorialistic — și cinci piese de teatru.

Există, cu toate acestea, o legătură, mai puțin organică, între romanul *Lydda* și una din piese, *Lumină nouă*, care legitimează într-o măsură anumită apropierea.

Care e legătura între *Lydda* și *Lumină nouă*?

Piesa aceasta a fost inițial scrisă în 1895—1896 și purta alt titlu: *Hypnoticii*, dar a întâmpinat opoziția lui Titu Maiorescu, căruia în mod firesc i-a fost trimisă pentru lectură și, desigur, pentru apariție în *Convorbiri*. Conținutul observațiilor făcute de critic nu-l cunoaștem, dar ne sînt cunoscute cîteva explicații date de scriitor cu privire la modificările operate. În nici o altă lucrare Duiliu Zamfirescu n-a făcut atîtea transformări și atît de importante ca în *Hypnoticii*, pentru a ajunge la *Lumină nouă*, eliminări și adaosuri care au rectificat chiar direcția ideologică a piesei.

Scriitorul a primit sugestiile și recomandările criticului, amînînd piesa, lăsînd-o „să doarmă”, cum îi scria el lui Maiorescu, și anume 15 ani. Însă în cursul convorbirilor cu fruntașul Junimii au intervenit probabil referiri dese la chestiuni filozofice, abordate într-o scenă a *Hypnoticilor*, și scriitorului i se va fi demonstrat că are goluri, aproximații, inexactități în domeniu — în studiul psihologiei, al filozofiei — ceea ce Duiliu Zamfirescu a acceptat cu greu, sau nici n-a acceptat propriu-zis. *Lydda* începe să fie scrisă chiar în momentul cînd eșuează *Hypnoticii*, atunci începe să se publice în *Convorbiri*, fiind o insurecție a unui artist

tînăr, aflat la Roma, inteligent și optimist, față cu scepticismul unui bătrîn filozof, schopenhauerian mizantrop, rămas la țară, în perimetru limitat de gîndire și de legătură cu viața. Romanul va relua, în forme noi, extinse, majoritatea problemelor eliminate din piesă, în scrisorile pe care le schimbă tînărul Mircea M. cu bătrînul Filip A. și în jurnalul acestuia din urmă, care pînă la urmă recunoaște falimentul poziției sale. Procederea era inocentă pentru cititorii romanului și chiar pentru numeroși prieteni, care nu știau ce conține corespondența dintre Majorescu și Duiliu Zamfirescu, nici obiectul discuțiilor dintre ei și nici opiniile criticului despre piesa *Hypnoticii*.

Așadar, legătura dintre roman și piesa *Lumină nouă* — mai exact în prima ei formă, *Hypnoticii* — legitimează măcar parțial alăturarea lor în același volum al ediției.

Ar mai exista încă o rațiune, de data aceasta exprimînd à rebours soarta comună a romanului *Lydda* și a teatrului lăsat de Duiliu Zamfirescu. Dacă romanele sale principale exprimau un program social, iar poezia sa reprezenta o reacție lirică la problemele cele mai diverse; dacă nuvelistica sa era cînd replică romantică și cînd literatură cu program social — romanul *Lydda* intră în seria eseului filozofic, a dezbaterii — deși în cadrele largi ale epicei — în problemele teoretice, de conștiință, iar teatrul, prin *O suferință*, *O amică* și *Poezia depărtării*, abordează cazuri de conștiință și încearcă, în formele specifice genului, ispite filozofice, explorarea „abisului interior”. Cîteva nuvele — *Frica*, *Alessio*, *Singurătate*, *Petrică*, *Furfașo* — aparțin acestei familii, în care *Lydda* și *Lumină nouă* dețin înțietatea, iar piesa, în forma primă, a *Hypnoticilor* (care, în eșecul ei, determină scrierea romanului *Lydda*), e prima reacție literară publică marcînd începutul emancipării de tutela spirituală maioreșciană. Celelalte etape principale ale acestui veritabil proces de conștiință vor fi: articolul *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (1903), discursul de recepție *Poporismul în literatură* (1909) și comunicarea academică *Metafizica cuvintelor și estetica literară* (1911).

Așadar, dacă nu rațiuni de felul grupărilor pe criterii de gen literar justifică alăturarea *Lyddei* de teatru — iată că apar și argumentele înrudirii prin geneză, prin gamă de preocupări. Am adăuga și rezervele criticii, care sînt aceleași față de romanul *Lydda* ca și față de piese, și unul și celelalte cunoscînd o circulație foarte restrînsă și fiind cu timpul situate într-un sector de plan secund sau terț al operei scriitorului, ca lucrări mai mult ambițioase decît propriu-zis literare, mai curînd experimente și mai puțin roman, respectiv piese cu priză la public.

Opinia trebuie revizuită într-o măsură mult mai mare decît în cazul altor sectoare ale operei lui Duiliu Zamfirescu — acelea cunoscute sau recunoscute, în general, cu dimensiunile lor reale. Însă romanul *Lydda*, tipărit în *Convorbiri* în etape disparate, la distanță uneori de ani între ele, scos în volum șapte ani mai tîrziu, în 1911, reeditat cu zgîrcenie, s-a impus greu, ba mai adevărat e să spunem că nu s-a impus, n-a fost nici urmărit cu seriozitate de critica noastră, seria din colecția „Scriitori români” editată de Mariana Rarincescu-Zamfirescu nu l-a cuprins și, practic, de aproape jumătate de veac el nu a mai circulat decît la puținii cititori ai bibliotecilor, nu și la publicul librăriei. Cît privește teatrul, acesta n-a fost niciodată adunat în volum, nici măcar scos în broșuri, ci a rămas în *Literatură* de la 1882 și în *Convorbiri literare* din 1912—1914, aflate azi doar în cîteva biblioteci. De jucat, numai ultimele patru piese — *Lumină nouă*, *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița* au fost jucate pe scenă, numai la Naționalul din București, fără să treacă mult peste zece reprezentații și, judecînd după lista încasărilor scriitorului la rețeta spectacolelor — pentru primele cinci spectacole *Voichița* aducea cam 1500 lei — înseamnă că sălile n-au fost niciodată pline, ba chiar se goleau pe măsură ce spectacolele se repetau. Erau ceea ce se numea atunci: „succese de stimă”, cum vă spune actorul Ion Livescu despre unul din elese, așadar spectacole bine jucate, ale unor piese considerate mijlocii sau slabe, puse în scenă pentru autorul lor, din imposibilitatea teatrului de a face altfel, și vizionate de un public care nu putea să nu vină, aplaudînd cu măsură nu atît piesa, cît efortul sau talentul actorilor.

Totuși, cîtă lume putea să vadă spectacolele? Cîți cititori are teatrul publicat într-o revistă lunară?

E cert că epoca noastră aproape nu mai are cunoscători ai teatrului scris de părintele *Vieții la țară* — decît rari, din corpul didactic și din exegeții de strictă specialitate — iar cititorii *Lyddei* trebuie să fie nu numai foarte bătrîni, dar și foarte puțini!

Duiliu Zamfirescu e însă cel dintîi vinovat de această situație — și apoi e răspunzătoare o anumită neagră tradiție a tipăririi literaturii odinioară, a teatrului, a prozei care nu era material de studiu în școli și nici roman de senzație, de aventuri. Această tradiție abia în epoca noastră o curmăm și tipărim, cum se vede, operele scriitorilor și în afara, sau pe deasupra interesului comercial!

Astfel, grupăm în acest volum două genuri distincte — roman și teatru — înglobînd lucrări unite și de aceeași soartă vitregă a editărilor anterioare, deși cu semnificații hotărîtoare în opera scriitorului și în literatura noastră în general. Caracterul lor experimental — tehnică a

compoziției, caracteristici stilistice — e numai o latură a valorii lor; altă latură, și mult mai importantă, a volumului de față este cea de dezbateri din unghi strict personal, de eseistică, am spune (dacă termenul n-ar limita aprecierea artistică), în orice caz de abordare în perspectivă mai acuzat teoretică decât primele trei volume apărute ale seriei. E limpede că romanul *Lydda*, așa cum se va arăta numaidecât — pe urmele unei demonstrații pe care am făcut-o și în monografia dedicată scriitorului (*Duiliu Zamfirescu*, „Editura pentru literatură”, 1969, p. 579—594), dar cu fapte mai apropiat urmărite, sub specia felului cum se coagulează ele și se convertesc în materia romanului — reprezintă un moment al *biografiei* scriitorului într-o măsură tot atât de mare cât unul al *literaturii* lui. Sensurile lui, sub raportul traducerii unor detalii de viață, de gândire ale scriitorului — se va vedea în *Notele și comentariile* consacrate textului — sînt excepțional de bogate în a numi realități foarte concrete. Avem, ca și în *Lume nouă și lume veche*, dar la o treaptă literară superioară, un roman „cu cheie”, nu însă de înfruntare în arenă cu adversari direcți, dinafară, ci de autoexplicare, de polemică interioară și numai cu proiecții exterioare de nostalgie și programe, comunicate uneori direct, alteori „à rebours”.

Lucrul va sta, în măsuri diferite, la fel în teatru, cu deosebire în *O suferință* și *O amică* dar și în *Poezia depărtării* sau *Lumină nouă*. Experimentul mergea mai departe în piesa *Prea tîrziu* — inclusă doar în *Addenda*, avînd paternitate incertă, cum vom arăta amănunțit — piesă reprezentînd un stadiu intermediar în convertirea unui material social-uman în substanța romanelor *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*. Putem spune că *Lydda* este stadiul literar prim al unei polemici teoretice, cu privire la arta, la rolul artistului, la raportul între gîndire (filozofie) și artă, între dragoste și artă etc.; în același fel, putem spune că teatrul lui Duiliu Zamfirescu — de la *O suferință* la *Voichîța*, înglobînd și *Prea tîrziu*, în latura care aparține sigur scriitorului, și *Thargelia din Milet*, din care se păstrează doar cîteva scene — este o ilustrare, ce merge de la tragic la comic, a ideii sau iluziei scriitorului despre puterea dragostei.

Duiliu Zamfirescu n-a fost un scriitor al notației, al oglindirii epice, nici un liric exploziv, deși aflăm în opera sa un roman social critic, nuvele întinse, cu tipologii esențiale, sau poezii evocatoare, instantanee descriptive etc.

Predominante sînt la el meditația și dezbateri de o problemă umană sau socială, a unor cazuri de conștiință umană sau socială. Notarea prea sumară a proceselor psihologice a considerat-o el însuși o

deficiență a artei sale și se va vedea în ce fel; în orice caz, Duiliu Zamfirescu nu face parte din categoria prozatorilor analitici. Dar el e un meditativ; el gîndește *despre*, el apreciază, face eseistică, folosind instrumentele specifice literaturii, definind deopotrivă cele două componente ale structurii sale, parnasianul și neoclasicul, deci, în ambele ipostaze, un temperament ce se bizuie mai mult pe forța de cerebralizare și interiorizare decât pe sensibilitatea transmisă pătimaș. E un realism, dar al parnasianului, mereu conținut în el însuși, de unde amploarea ciocnirii permanente *de idei*. *Lydda*, oricît roman, este mai întii un dialog — epistolar — amplu și prelungit, între cei doi protagoniști, tînărul Mircea M. și bătrînul Filip A., ca între doi eroi de teatru, putînd să nu aibă nici nume (ca în *O amică* sau în primele forme ale piesei *Poezia depărtării*), deci reprezentînd două ipostaze de principiu; în a doua parte, jurnalul bătrînului e un lung monolog interior, echivalent cu o tiradă, în mai mică măsură epică decât romanele „povestite” la persoana întii.

Iată, prin urmare, și alte rațiuni interioare de natură să legitimizeze gruparea romanului *Lydda* și a teatrului într-un singur volum, dincolo de alte motive arătate.

*

Mai mult decât la volumele anterioare, și cu deosebire la piesele de teatru, sînt necesare un număr de explicații preliminare de ansamblu, în afara celor ce vor fi date în capitolul de *Note și comentarii*, privind anume alegerea textelor de bază folosite în ediția prezentă.

LYDDA. SCRISORI ROMANE

Romanul s-a tipărit în volum în timp ce scriitorul se afla în țară, așadar trebuind să presupunem, după practica de azi, că și-a controlat singur ediția și că, prin urmare, își va fi citit și corectura.

Lucrul nu e sigur, ba e mai probabil că el n-a avut loc. Operația tipăririi dura atunci timp scurt, colile odată culese și corectate se imprimau numaidecât, înainte ca alte coli să fie pregătite. Corectura se făcea în tipografie, cu obligația respectării „manuscrisului”, care știm cît de riguroasă era!... Scriitorul nostru, în 1911 cînd a apărut *Lydda*, se afla de obicei la Galați sau Odobești, ocupat cu Comisiunea Europeană a Dunării și cu întreprinderea sa viticolă de la Faraone, cu polemicele la Academie (acum ține comunicarea *Metafizica cuvîntelor și estetica literară*, lucrare a cărei elaborare i-a cerut timp) și cu cele de

presă, extrem de dure. Corectura era operație plicticoasă. Că va fi citit vreodată „probele” e îndoielnic, deși exclusiv nu e. În general, tiparul „Bibliotecii pentru toți”, care a scos și acest roman, ca și pe cele anterioare, era destul de rudimentar și neîngrijit. Avantajul tirajului mare — colecția era foarte ieftină — se plătea prin calitatea scăzută a tiparului! De aceea nu se poate gândi nimeni în mod serios să socotească drept text de bază și drept „ultima dorință a scriitorului” textele din vechia „Bibliotecă pentru toți”, deși meritele colecției sub raportul selecției sumarelor și al difuzării lor sînt considerabile.

Ca text de bază trebuie ales, și în cazul nostru, altul. Urmînd criteriul celorlalte volume, așadar alegînd drept text de bază pe acela care a stat ultimul, cu siguranță, sub ochii scriitorului, ajungem și aici la manuscris — căci forma din *Convorbiri literare* a fost lecturată tot de corectorii tipografiei, sau ai redacției, autorul fiind la Roma în perioada 1898—1904 cînd apare romanul în bătrîna revistă a Junimii. Pentru întreaga parte I-a a romanului, subintitulată cu formula: „Sit tibi terra levis” („fie-ți țărîna ușoară”), există manuscrisul autorului, cu excepția unor pagini izolate — și deci acesta e textul de bază; pentru partea II-a, *Insemnările bătrînului*, nu avem manuscris.

Cum de s-a rătăcit și a dispărut restul de pagini manuscrite nu știm. Pentru acestea, textul de bază e, normal, cel din *Convorbiri*, oricum mai aproape de manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu decît cel din ediția „Bibliotecii pentru toți”, care, în mod clar, s-a cules după revistă și nu direct după manuscris — căci în acest caz, am fi avut manuscrisul întreg, nu s-ar fi pierdut numai o parte a lui! Diferențele de grafie între forma din volum și cea din revistă, sau cele de pronunții specifice, nu sîntem deci obligați să le atribuim autorului, ele pot fi datorate lecturilor grăbite ale zețarului și faptului că nici corectorul n-a operat colajonările necesare cu revista, ci a citit textul „la liber”.

E de la sine înțeles, totuși, că și deosebirile de text mai importante, datorate vizibil zețarului sau corectorului, se consemnează, în capitolul de *Note și variante* pentru eventualitatea că o lectură „la liber” putea fi făcută chiar și de Duiliu Zamfirescu.

Deși multe capitole sînt redactate la distanță mare între ele, nu întîlnim inconsecvențe notabile, de felul celei constatate în cazul romanului *Indreptări*, unde intervalul de un an între scrierea capitolelor VII și VIII a dus la o radicală modificare de atmosferă, de relații între protagoniști etc. Ca autorul să fi fost mai atent la un roman decît la celălalt, scris tot cam în același timp, e puțin probabil, cu atît mai mult cu cît fărîmițarea *Lyddei* pe spațiul a 5—6 ani, putea da naștere

la discontinuități și mai mari decît cea din *Indreptări*. Mai sigur e că forma epistolară sau cea de jurnal din *Lydda* evită ea însăși pericolul, sau face mai puțin vizibile, dacă nu chiar invizibile, variațiile de tonalitate, și permite cititorului să atribuie totul inconsecvențelor firești ale personajelor. Cu toate acestea, unde astfel de nepotriviri devin notabile, ele se menționează în capitolul de *Note și variante*.

PIESELE DE TEATRU

În domeniul teatrului, Duiliu Zamfirescu a scris — sau a început să scrie — următoarele piese:

1 — *O suferință*, prezentată la concursul anual al Teatrului Național, nepremiată, ne jucată; s-a publicat în *Literatorul*.

2 — *Prea tîrziu* (în colaborare cu Ștefan Vellescu), prezentată la concursul anual al Teatrului Național, nepremiată, jucată o singură dată; nepublicată.

3 — *Străbunii noștri*, realizată numai sub formă de scenariu, sau plan amănunțit, transformată în nuvelă, cu același titlu.

4 — *Bucea sau căpășină*, simplă șarjă de atelier, fără intenția publicării, probabil.

5 — *Thargelia din Milet*, trimisă *Convorbirilor* și Teatrului Național, ne jucată, nepublicată. Manuscrisul păstrat parțial.

6 — *Doctorul Vera*, ulterior *Hypnotică*, cu modificări, apoi cu titlul definitiv *Lumină nouă*, jucată la Teatrul Național și publicată în *Convorbiri literare*.

7 — *O amică*, jucată la Teatrul Național și publicată în *Convorbiri literare*.

8 — *Poezia depărtării*, jucată la Teatrul Național și publicată în *Convorbiri literare*.

9 — *Voichița*, publicată în *Convorbiri literare* și jucată la Teatrul Național.

Nu mai ultimele trei piese ale scriitorului au avut un regim calm, cu alte cuvinte, au fost scrise, citite, primite, jucate, publicate — sau, ca *Voichița*, întîi publicată și abia pe urmă jucată — fără istorii suplimentare importante, fără alt zbrucium decît acela inerent domeniului, așadar oarecare adaosuri la reprezentare, cronici mai receptiv sau mai rezervate etc. Primele piese — cu excepția șarjei *Bucea sau căpășină*, care n-a fost destinată propriu-zis scenei — au avut parte și de împrejurări nefavorabile, cu consecințe dintre cele mai funeste: două res-

pinse la premiu, una ne jucată deloc (*O suferință*), alta o singură dată (*Prea târziu*), dar fără să ni se fi păstrat manuscrisul doveditor, astfel încît paternitatea ei e controversabilă; a treia respinsă de la publicare și reprezentare, ba încă și pierdut manuscrisul în forma completă (*Thargelia din Milet*); a patra amînată cu aproape două decenii la publicare și reprezentare (*Lumină nouă*). Hotărît, zodia sub care se desfășurase prima perioadă a dramaturgiei lui Duiliu Zamfirescu n-a fost de natură să-l stimuleze pe acest drum. E și motivul pentru care, după 1898, cînd se consumă ultima lui încercare eșuată cu două piese: *Thargelia* și *Hypnoticii* — el nu s-a reîntors la teatru decît abia odată cu 1910, cînd e numit, la recomandarea Academiei, membru în Comitetul de lectură al Teatrului Național, unde a funcționat pînă la război.

Prezența sa în repertoriu începe abia cu anul 1912 (*Lumină nouă* și *O amică*), totuși pentru scurt timp, pînă în primăvara anului 1915, după care numai o singură piesă, *Poezia depărtării*, e reprezentată de cîteva ori, în 1920, și nimic nu e tipărit în volum, pînă acum.

Din toată această activitate, prezenta ediție reproduce numai cinci din piesele scriitorului, al căror text există, integral sau în cea mai mare parte, publicat sau în manuscris, și anume: *O suferință*, *Lumină nouă*, *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița*.

— *O suferință* se reproduce după *Literatorul*, unde însă lipsește din colecția Academiei o filă, astfel că lucrarea e trunchiată. Partea existentă e, totuși, suficient de edificatoare, pentru a integra piesa în ediția prezentă.

— *Prea târziu* prezintă cazul complicat al dublei paternități, ea e semnată de Ștefan Velleșcu și Duiliu Zamfirescu. Dovezi sigure că lucrarea aparține în atît de mare proporție scriitorului nostru încît să poată fi introdusă ca atare în ediția sa de *Opere*, nu avem. Cele două manuscrise existente sînt caligrafiate parțial de Velleșcu, parțial de Duiliu Zamfirescu, numai cîteva pagini și apoi mai multe intervenții — adaosuri, eliminări, reformulări — sînt efectuate în ambele de Duiliu Zamfirescu. Totuși, schema primă a subiectului e a sa, construită după nuvela *Jeana*, căreia i s-a adăugat tema socială și politică, dezvoltată ulterior în *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*. La notele corespunzătoare din volumele II și III ale prezentei ediții se expun datele referitoare la raporturile piesei cu nuvela și romanele. Cum textul propriu-zis nu-l vom reproduce în cadrul operei dramatice a lui Duiliu Zamfirescu — ci într-o *Addendă* a capitolului de *Note* al volumului de față, se face și o expunere comparativă a materiei dramatice din *Prea*

tîrziu și a felului cum ea provine din nuvelă, iar apoi cum se conectează în substanța romanului; astfel, încercăm să circumscriem, totuși, atît cît se poate într-o lucrare scrisă în colaborare, contribuția proprie a fiecăruia dintre coautori și reproducem textual o variantă, anume pe cea mai veche, varianta prezentată în concurs, unde este clar că participajia lui Duiliu Zamfirescu e mai mare decît în cealaltă — e, probabil, transcrierea unei dramatizări efectuate în principal de dînsul, pe baza convorbirilor cu colaboratorul său; numai a doua versiune e în mai mare parte a acestuia.

— *Șarja Bucea sau căpățîna*, destinată vizibil unei lecturi de ceneclu, probabil în cadrul Junimii sau în cercul de prieteni ai perioadei 1887—88, nu și-ar justifica prezența în ediție, deși are o oarecare amploare. E un pamflet fără destinație publicitară și trebuie să rămîină ca atare.

— *Thargelia din Milet* nu o cunoaștem decît din cîteva pagini ale unor manuscrise inițiale, cel final trebuind, se pare, să-l socotim definitiv pierdut. Textul parțial pe care-l avem nu îndreptățește tipărirea ca lucrare dramatică autonomă. Scriitorul nu a publicat din această lucrare decît micul poem de dragoste *Cîntul Thargeliei* (vol. I, *Poezii*, al prezentei ediții, p. 150 și nota p. 497—503). Însă, ca și în cazul piesei *Prea târziu*, marcăm în *Addendă* prezentului volum situația piesei și reproducem textul cît ni s-a păstrat.

Celelalte piese: *Lumină nouă* (inițial *Doctorul Vera*, apoi *Hypnoticii*), *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița* se reproduc integral.

Menționăm aici, pentru a epuiza inventarul scrierilor lui Duiliu Zamfirescu destinate scenei, că el a abordat genul și prin intermediul traducerilor — odată realizînd, în perioada 1879—1881, traducerea în versuri a primului act și a unei părți din următorul, ale dramei *Hernani* a lui Victor Hugo, a doua oară realizînd versiunea românească a libretului operei *Haiducul* (1884) de Frédéric Damé și Cavalerul d'Ormeville, cu muzica de Oreste Bimboni.

Prima dintre cele două traduceri s-a publicat în *Literatorul* (1882), cealaltă în *Cimpoiul* (1884). Asupra acestora nu mai revenim în cadrul volumului de față, cititorul fiind rugat să consulte capitolul de *Note și comentarii* al volumului I, *Poezii*, din prezenta ediție (p. 610—614), unde se dau lămuririle trebuitoare și cîteva citate exemplificative.

*

Totuși, contactul lui Duiliu Zamfirescu cu teatrul mai include un sector ce nu are cum fi cuprins în acest volum al seriei *Opere*, decît

în *Nota* de față. Puținele cronici dramatice pe care le-a scris vor fi-gura, firește, în volumul consacrat publicisticii sale. Însă este util să fie cunoscute câteva din opiniile sale despre alte piese — acestea multe la număr — pe care le-a citit în calitatea sa de membru în Comitetul de lectură al Teatrului Național. Fiind de foarte mică întindere și formulate lapidar, nu sub înfățișarea unor referate — cum făcea, de pildă, Mihail Dragomirescu în aceeași perioadă — și care ar fi putut echivala cu recenzii, articole propriu-zise sau comunicări academice, opiniile lui Duiliu Zamfirescu sînt expresia unui program, a unei concepții, pentru care nu găsim alt loc mai potrivit decît acesta, în cuprinsul ediției, socotind că nu e bine ca ele să lipsească întru totul din sumarul ei.

Duiliu Zamfirescu a fost propus ca membru în Comitetul de lectură în aprilie 1910, de către Academie.

Colegii săi în forul teatral de apreciere a pieselor originale erau: Iacob Negruzzi, scriitor în toate genurile, acum în faza memoriilor; prozatorul I. Al. Brătescu-Voinesti; criticul și profesorul D. Evolceanu; actorii Vasile Leonescu și Aristide Demetriad; criticul-profesor Mihail Dragomirescu; dramaturgul George Diamandy. Compoziție diversă, dar puternică, datorită în special celor doi actori și celor doi critici, dar și lui Duiliu Zamfirescu, care, împreună cu Mihail Dragomirescu, au partea cea mai tranșantă în formarea opiniei Comitetului, adică în respingerea veleitărilor neconcludenți — primul prin scurte formule, al doilea prin pătrunzătoare articole de analiză, rămase înmormîntate în arhiva teatrului, necunoscute decît celorlalți membri.

Vom nota un mare număr de opinii, tocmai pentru a se putea observa consecvența scriitorului în exigență, dar și nuanțele aprecierilor sale, gustul etc.

„Referatele” lui Duiliu Zamfirescu sînt scrise pe bucăți de hîrtie de tot felul, uneori file smulse din caiete de aritmetică, dar caligrafia este aceeași — dreaptă, demnă, severă — de fapt, nu referate ci extrase de opinie, de regulă fără argumente, concluzii în genul judecății maioresciene.

Iată o suită de atari formulări:

— *Bunicul* de A. de Herz: „Bună, cu oarecare modificări în finalul actului al 3-a, spre a da caracterului bunicului logica necesară; idem, cu oarecare scurțimi în laudele sale erotice. Merită să fie reprezentată.”

— *Hămăișă*, comedie în trei acte de G. Diamandy: „Nu judec lucrările amicilor — prin urmare o restituiesc fără a o fi cerit”. (Autorul îi era și rudă prin alianță, însă piesa era slabă, probabil o citise, dar se eschiva de la comunicarea opiniei.)

— *Noaptea luminoasă*, dramă în 3 acte de Const. Riulet: „Lucrare patriotică, de actualitate, care merită să fie citită în Comitet”.

— *Gemenii* de Radu Mircea: „Poezie dramatică în nenumărate acte și tablouri. Arît de rău scrisă la mașină, încît mi-a fost cu neputință a o citi.”

— *Analiza conjugală*, tragicomedie în 4 acte și 2 tablouri: „Nu se poate juca”.

— *Rapsodul*, un act în versuri de I. Th. Delamunte: „Nu se poate juca”.

— *Bal mascat*, un act în versuri de Oreste: „Versuri frumoase. Lipsește actul. Autorul ar putea găsi un conflict care să dea interes acțiunii.”

— *Femeia tot femeie* de Șt. Dumitrescu și Ion H. Georgescu: „Nu se poate reprezenta”.

— *Copilul (Tout pour l'enfant)* de Eraclie Sterian, reprezentată la Teatrul „Antoine” (Paris): „Lucrare interesantă, care s-ar putea juca, dacă s-ar modifica scena 13 din actul al 3-lea, nejustificată”.

— *Boier Niță* de Lazăr Popescu: „Literatură țărănească destul de bună. Nu însă pentru scena Teatrului Național.”

— *Seara de Anul nou* de N. N. Hîrjeu: „O scenă de ocazie, bine scrisă, cu exacte cugetări, care s-ar putea reprezenta la Anul nou”.

— *Dragoste de cioban* de M. Polizu-Micșunești: „O bucățică de scenă, foarte bine scrisă, care însă nu poate fi nici începutul începutului unui spectacol”.

— *Spre fericire* de M. Polizu-Micșunești: „Doi tineri, cari se căsătoresc fără a se iubi și cari se cuceresc în timpul acțiunii. Ideea ar fi bună, dacă ar fi tratată cu o mai mare conștiință a scenei și a vieții. Oamenii care fac filozofie în noaptea nunții sunt priviți de public cu neîncredere. Pentru a-i salva de ridicol, se cere o catastrofă chiar de la actul I, ceea ce nu e admisibil. Cred că piesa nu se poate reprezenta, așa cum e concepută.”

— *O invenție* de Eraclie Sterian: „Lucrarea aceasta a mai fost prezentată Comitetului de lectură. Cum nu cuprinde nici o schimbare radicală, după cît mi-aduc aminte, sunt de părere să menținem vechea hotărîre.”

— „Amîndouă dramele d-lui Bodnărescu (scriitorul îi zice „domn“, dar Bodnărescu murise de mult, n.n.), *Lăpușneanu-Vodă* și *Ilie-Vodă*, se pot juca. Ele au calitățile și cusururile timpului în care au fost scrise și, mai cu seamă, ale autorului lor — în acest înțeles, că sunt gândite, dar greoaie.

Succesul lor scenic va fi nul, mai ales astăzi, cînd publicul aleargă după emoțiuni ieftine...”

— *Spioana* de Emil Drăghicescu: „O amabilă copilărie. Nu se poate juca.”

— *Tirana* de Cezar (pseudonim, n.n.): „Încercare interesantă; dialog viu. Nu destul de motivată despărțirea între mamă și fiu, și cu totul nemotivată depravarea mamei, care nu face nimic să-și găsească înșica. De la muntele Athos nu se poate fugi ușor. Negativ.”

— *Venețicul* de Titu Himara (Nimara?, n.n.): „Lucrarea de față, interesantă, se întemeiază pe un conflict pasional foarte greu de susținut: patriotismul.

Autorul ar trebui să încerce subiecte omenești, reduse pe o scară mai mică, și să nu excludă femeia, fără de care pasiunile intră în categoria prejudecăților. (Spencer consideră patriotismul ca o prejudecăță.) Negativ.”

— *Fănică Răduleano* de G. Gologan: „Se poate juca”.

— *Valsul fără nume* de Alexandru Vițianu: „Lucrarea de față se poate juca”.

— *Amor* de Petre C. Georgescu: „*Amor* este o încercare nevino-vată, care nu poate fi jucată pe scena Teatrului Național”.

— *Surpriza* de Vasile Pop: „Lucrarea unui om de talent. Se poate juca.”

— *Jocul apelor* de Alfred Moșoiu: „Lucrarea de față, dacă nu va fi imitată de pe vreo piesă străină, este una din cele mai bune încercări prezentate Teatrului Național în timpii din urmă. O recomand cu insistență.”

— *Electra* de Benito Pérez Galdá, trad. de N. Filipovici: „Originalul foarte cunoscut în Spania, unde chestiunile religioase paseionează încă lumea. Piesa însă e bună și independent de teza sa.”

— *Cealaltă lege* de A. Sobaru: „Teză interesantă în alte țări. La noi, preoții pe scenă, nu merg. Nu se poate juca, deși autorul are talent.”

— *Adevărul*, dramă modernă de Constanța Hodoș: „Limba foarte bună, dialogul viu, dar situațiile neverosimile. Intervenirea d-nei Trifu

și iubirea dintre fiul acestia și Dora sunt false. Pentru mai mult control, propun să se citească în Comitet.”

— *A fost un om...* de Anton Ionescu și Leontin Iliescu: „Lucrarea de față aparține unui gen de literatură pe care eu nu-l admit. Aș fi prin urmare rău judecător al valorii sale literare. Rog să fie însărcinat alt coleg cu prezentarea raportului.”

— *Vrăjitoarea satului* de Ștefan Mibăileanu-Stempe: „Lucrare interesantă. Nu cred însă că s-ar putea reprezenta pe scena Teatrului Național. De recomandat teatrului sătesc.”

— *Neisprăviții*: „Au prea multe reminiscențe din *Dolorosa*. Vina fundamentală a acestei lucrări este lipsa de subiect. Dialogul viou.”

— *1916*, poem alegoric în 4 părți, de A. Maior: „Este de necrezut ce sunt în stare să facă oamenii. Cu nici un preț nu se poate juca.”

— *Lupii* de I. C. Vissarion: „Retorică și demagogie. Nu se poate juca.”

— *Lycophron*: „Personajul de căpetenie fiind Periandru, piesa ar fi trebuit să poarte numele lui. Caracteristica tragediilor antice, «destinul», intervine în actul al 4-a și al 5-a nemotivat. Vina fundamentală a lucrării este neglijența completă a dramei. O totală lipsă de gust în elocuțiune. Totuși, propun să se citească în Comitet.”

Între acțiunile importante ale sale, în calitatea de membru în Comitetul de lectură, a fost și aceea, atribuită prin proces-verbal de ședință, să ia contact cu mitropolitul, pentru a discuta dacă biserica ortodoxă autorizează apariția lui Hristos pe scenă — aceasta în legătură cu piesa lui H. Lecca, *I.N.R.I.* Chestiunea îi sta la inimă lui Duiliu Zamfirescu, de vreme ce părerea sa era că nici preoții „nu pot figura în piesele de teatru”. Însă scriitorul însuși nu ezita, în 1912, deci înainte de referatul amintit (opiniile citate sînt din perioada 1913—16), să aducă în scenă o călugăriță!

Așadar, rezumînd cele de mai sus, scriitorul cere teatrului subiect logic, scene și reacții motivate, dialog viu, caractere puternice, seriozitate și gravitate a conflictului dramatic, dinamism scenic, verosimilitate a situațiilor etc. Apare neîncrederea sa în teatrul tezist (dar *Voichipa* va fi comedie „tezistă” exact în sensul contestat de Duiliu Zamfirescu!), în teatrul poetic (ceea ce va fi în mare parte *Poezia depărtării*), dar obligă piesa să aibă cel puțin un personaj feminin central, angrenat în conflictul de bază — adică numai cerințe ale teatrului realist, nu atît constituite ca o teorie a teatrului, cît mai ales observații re-

zultate din practica frecventării spectacolelor teatrale și a propriei experiențe — adică de bun-simț.

S-a menționat că numărul reprezentațiilor fiecăreia din piesele lui Duiliu Zamfirescu, jucate în perioada 1912—1915 a fost restrâns. Doar *O amică*, fiind de mici dimensiuni, a însoțit pe fiecare dintre celelalte trei și chiar piese ale altor autori. Fapt e că, în ședința din 28 aprilie 1916, când se alcătuește un repertoriu permanent al Teatrului Național, figurează în listă trei din piesele lui Duiliu Zamfirescu, și anume *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voicichița*. Hotărîrea aceasta trebuie s-o privim însă cu toată rezerva, ea însemna, desigur, și o judecată de valoare, dar era, mai ales, un omagiu adus scriitorului. Trecerea în repertoriul permanent, așadar în portofoliul care putea fi — sau trebuia să fie — jucat în fiecare stagiune, nu a avut însă decît prea slab efect concret, căci stagiunea s-a închis curînd, apoi a izbucnit războiul și toate deciziile anterioare au căzut, nereluîndu-se dintre piesele scriitorului decît *Poezia depărtării*, în 1920, pentru cîteva reprezentații. Moartea autorului a scos definitiv de pe afișe piesele sale. Astfel, dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu a rămas îngropată, n-a mai urcat pe scenă și nici n-a intrat în volume.

Introducerea în repertoriul permanent a trei piese a fost însoțită, printr-o decizie, anterioară cu puțin, a Comitetului teatral, de premiarea scriitorului. Avusese loc acordarea premiilor pentru dramaturgie, surprinzător de generoasă, din toamna anului 1915. Distincțiile acordate au privit piesele din ultimii cinci ani și lista a cuprins nu mai puțin de 23 premii, „pentru întregul producțiilor literare” — suma totală distribuită fiind de 27.100 lei, destul de apreciazabilă. Premii ale teatrului se mai acordaseră și înainte, de pildă, în martie 1912 lui Caragiale, pentru *Scrisoarea pierdută*, și acesta, care în ianuarie refuzase sărbătorirea a 60 ani de viață, primea cu satisfacție premiul; și răspundea printr-o frumoasă scrisoare, datată 22.III/4.IV.1912, trimisă din Berlin-Schöneburg, Innsbruckerstr. 1.

De data aceasta, în octombrie 1915, Comitetul recompensează — după 4 ședințe de dezbateri, la care ia parte și Duiliu Zamfirescu — un larg activ de autori dramatice, de fapt aceiași care, peste șase luni, vor fi autorii repertoriului permanent. Opinia lui Duiliu Zamfirescu, așa cum rezultă din procesele-verbale ale ședințelor ținute, fusese ca premiile să se acorde numai autorilor care debutaseră, în cei cinci ani precedenți, pe scena Teatrului Național. Criteriul a cunoscut mari extensii și au fost premiați și scriitori care nu mai erau în viață, cum au fost Ca-

ragiale și Anghel-Iosif, dar care trăiseră în spațiul 1910—1913. Așadar, s-a avut în vedere, de fapt, mai tot patrimoniul teatral viabil din literatura română, excepție făcînd doar Alecsandri și Hasdeu, dintre marii dispăruți.

Duiliu Zamfirescu a beneficiat de premiul trepteii a doua — 2500 lei — împreună cu G. Diamandy. Înaintea lor fuseseră numai Delavrancea și Davila, cu cîte 3000 lei, premiul de onoare — de 2000 lei — fiind acordat postum lui Caragiale. Urmează, pe treapta a treia, Eftimiu și A. de Herz cu cîte 1750 lei; pe a patra sînt 6 dramaturgi, cu cîte 1000 lei, între care George Ranetti, Caton Theodorian, Al. G. Florescu și Petre Locusteanu; vine treapta a cincea, cu alte 6 premii, de cîte 500 lei, și abia aici apar Iosif-Anghel, și ei premiați postum, iar alături de ei Zaharia Bîrsan, Corneliu Moldovanu și M. Polizu-Micșunești, urmînd ca pe treapta a șasea, ultima, cu cîte 400 lei, să întîlnim numele Claudiei Millian, ale lui I. Valjean și Al. Kirîșescu.

Am notat numai scriitorii ale căror nume s-au menținut în literatură, dar au fost și premiați care au dispărut numaidecît, ca G. Ursache, Em. Nicolau sau Al. Simionescu, după cum au fost și refuzuri ofensate, ca ale lui Al. G. Florescu și M. Polizu-Micșunești.

Esențialul din aceste informații e că, la sfîrșitul lui 1915, un juriu literar, investit cu această atribuție — în componența lui fiind și Duiliu Zamfirescu — îl plasează pe scriitorul nostru între primii patru dramaturgi ai momentului antebelic, urmînd ca, șase luni mai tîrziu, același juriu (Comitetul teatral) să introducă trei piese din patru ale lui Duiliu Zamfirescu în repertoriul național permanent. Atît premiile acordate, cît și lista repertoriului realizează o panoramă a dramaturgiei din epocă și, în principiu, plasează valoric teatrul lui Duiliu Zamfirescu în conștiința aceluia moment literar. Locul lui era, evident, în primele rînduri ale ierarhiei care se stabilea atunci. În adevăr, dacă epoca dintre cele două războaie a revizuit această scară de valori, nu e mai puțin adevărat că, înainte de 1916, părintele *Vieții la țară*, recunoscut drept principalul romancier al momentului, era nu mai puțin în pleiada fruntașă a dramaturgiei noastre. Oricît a contribuit și el însuși la stabilirea acestui loc avantajos, prin prezența în Comitetul teatral, rămîne incontestabil faptul că piesele sale se aflau destul de aproape de nivelul unora socotite între capetele de afiș ale anilor 1910—1916.

Să mai adăugăm la acest capitol o ultimă informație: că premiile din octombrie 1915, cu ierarhia rezultată din cuantumul sumelor

acordate — ierarhie din care lipsea un Mihail Sorbul cu *Letopiseși*, căci *Patima roșie* încă nu fusese scrisă, sau un Haralamb Lecca, iar Ronetti Roman nu era premiat după lunga discuție din 1912, în jurul dramei sale *Manasse* — a stîrnit nemulțumiri, nu numai între laureați, dar și în public. N. Davidescu, de exemplu (în *Noua revistă română*, 1—8 noiembrie 1915), obiectase sever împotriva felului cum Naționalul își repartizase premiile, menționînd și numele lui Duiliu Zamfirescu, atît în ce privește poziția lui ca membru în juriu, cît și cea de premiat, ba chiar făcînd și inevitabilele corelații între ele. Lucrul l-a iritat pe scriitor, care, nu mai tîrziu de ianuarie 1916, publică un vehement articol, *Literatura viitorului* (sub forma unei „scrisori deschise” către directorul revistei *Flacăra* publicată în *Convorbiri literare*, din ianuarie 1916), anulînd cîteva poezii ale lui Barbu Nemțeanu, F. Aderca și... N. Davidescu! Controversa îl face pe Duiliu Zamfirescu să-și găsească în sfîrșit răgazul de a examina poezia modernă — simbolistă — el, care fusese în primul grup simbolist din 1880, înainte chiar ca Macedonski să fi publicat primele poezii simboliste proprii. Rezultatul împrejurării e lamentabil: obida acumulată din cauza reproșurilor primite, pentru laurii dobîndiți în teatru, se revarsă vijelios asupra tinerei poezii, cu care intră în iremediabil conflict, mai întîi de presă — *Literatura viitorului* și *Unor prieteni tineri* (*Convorbiri literare*, din aprilie 1916) — apoi de la tribuna Academiei (comunicarea: *Cîteva cuvinte critice*, aprilie 1916). Veritabila campanie e urmată de riposte nu mai puțin vehemente — și totul ar fi ajuns la situație explozivă, ca în cadrul polemicii din 1909—1910, în privința discursului de recepție, dacă n-ar fi izbucnit războiul. Chiar indirect, dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu, cu destinul ei în epocă, îl pune pe scriitor — subiectiv cum îl știm și gata de ofensivă — în opoziție deschisă cu noua generație modernistă, cu care nu se va mai reconcilia cît va fi în viață. Este, oricît de paradoxal ar părea, cea mai neașteptată urmare a prezenței sale în teritoriul teatrului. Și tocmai cunoscînd patimile care au mișcat totdeauna lumea scenei, putem afla, în astfel de conflicte, una dintre cauzele pentru care piesele lui Duiliu Zamfirescu n-au mai avut parte niciodată, în perioada care a urmat morții sale neașteptate, de luminile rampei.

În privința editării teatrului, nu avem pentru *O suferință*, alt text decît acela din *Literatorul*, care se reproduce în prezenta ediție și de unde lipsește fila amintită; pentru *O amică*, de asemenea, nu există alt text decît acela din *Convorbiri literare*, pe care îl reproducem.

Pentru *Lumină nouă* există și forma definitivă a manuscrisului din 1911, și cea din 1896, intitulată *Hypnoticii*, dar există și forma din *Convorbiri literare*; la fel, pentru *Poezia depărtării* există două variante manuscrise și forma publicată în *Convorbiri*. Pentru *Voichîța* nu avem manuscrise propriu-zis, dar avem *Convorbirile* — și ni se păstrează. la Muzeul Teatrului Național, extrasul din revistă cu piesa, revizuită și completată de mîna scriitorului. Cum piesa a apărut în primăvara anului 1914, iar repetițiile, și deci modificările de text, s-au făcut în toamna aceluși an, este clar că acest text e ultim și el e de bază pentru ediție.

Însă existența exemplarului din *Voichîța*, corectat și adăugat de scriitor, ne indică și în ce fel trebuie să stabilim textul de bază în cazul celorlalte două piese, *Lumină nouă* și *Poezia depărtării*. Este acum în afara oricărei îndoieli că, la repetiție și pe baza reprezentării — poate chiar în urma lecturii în Comitetul teatral — autorul a adus manuscriselor sale corectări ulterioare elaborării acestora. Deci, în *Convorbiri*, unde piesele *Lumină nouă* și *Poezia depărtării* s-au publicat după reprezentarea lor pe scenă, ele au apărut în forma ultimă, dată de autor. Ca atare, textul din *Convorbiri* are valoare de manuscris ultim în cazul acestor două piese.

Se pare că au existat, la Teatrul Național — pînă la bombardamentul din august 1944, care a distrus o mare parte din arhiva primei noastre scene — manuscrisele celorlalte trei piese: *O amică*, *Lumină nouă* și *Poezia depărtării*. Ele figurează în niște inventare. Deci, autorul le-a transcris special pentru nevoia spectacolului — sau sînt exemplarele după care s-a tipărit textul din *Convorbiri*.

Dacă s-ar fi păstrat, poate am fi aflat acolo, trecute de mîna autorului, și modificările datorate reprezentării. Cum astfel de diferențe există față de manuscrisele păstrate — și nu sînt nici puține și nici negliabile, constînd adesea în eliminări sau adaosuri — trebuie să spunem că ele nu sînt erori tipografice, scăpări sau modificări dintre acelea care se ivesc în toate textele ceva mai vechi, datorite zețarilor neatenți sau cu inițiativă, ci aparțin scriitorului. Iată rațiunea pentru care, la cele două piese, deși avem manuscrisele lui Duiliu Zamfirescu — alegem forma din *Convorbiri* drept text de bază.

În ce privește aspectele tehnice ale alcătuirii prezentului volum, cu alte cuvinte criteriile transcrierii textului, acestea sînt comune cu ale volumelor anterioare. Așadar, se păstrează numeroase forme de limbă specifice autorului, dintre cele care s-au consemnat la poezii, romane

și nuvele, se aduc unificările ortografice corespunzătoare cu practica actuală, se înlătură (notându-se în subsol, unde e cazul) scăpările evidente de tipar, se corectează tacit transcrierile eronate de nume, se notează numai variantele principale, care introduc deosebiri de sens (replici noi, episoade adăugate etc.).

Menționăm în încheiere că, legat de documentarea în arhiva Teatrului Național, sprijinul dat de muzeograful și istoriograful teatral George Franga, directorul Muzeului Teatrului Național, a avut un caracter deosebit de acela cunoscut, dat de muzeografi și bibliotecari în munca de documentare a editorilor pentru alcătuirea lucrărilor de felul celei de față — pentru care i se aduc mulțumirile autorului ediției.

LYDDA
SCRISORI ROMANE

„Sit tibi terra levis“

PARTEA I

SCRISORI ROMANE

SCRISOAREA I

Costieni, 189...

5

Iubite domnule Mircea,

Văd cu mulțumire că Roma îți face mare impresie. Nici nu putea fi altfel, dată fiind, pe de o parte, firea d-tale, iar, pe de alta, caracterul măreț al orașului în care te afli. Nu te pot îndemna îndestul să vezi, să cunoști
10 de-aproape, să admiri toate frumusețile ce s-au păstrat în vechea capitală a lumii.

Am fost și eu în Roma, și aveam și eu, ca dumneta, 30 de ani ¹. Minunate vremuri ale tinereții !

15 Te miri de ce îmi pare rău că îmbătrînesc. Îmi pare rău de multe lucruri.

Mai întâi îmi pare rău că îmbătrînesc ², nu fiindcă îmbătrînesc *acum*, ci fiindcă, cu fiecare *acum*, bătrînețea mea devine tot mai mare. Dacă m-aș putea opri aci ; dacă mi-ar fi dat să-mi pot păstra limpeziciunea
20 minții de astăzi ; vederea, chiar slabă cum o am acum, sănătatea sufletului și a corpului, aș fi foarte mulțumit. Dar cine începe să îmbătrînească, nu se mai oprește. Niște copii vin cu săniele pe movilă : o jumătate de vreme o petrec urcînd la deal cu anevoință, iar cealaltă
25 scoborîndu-se cu repeziciune — însă nici unul nu se

oprește pe culme, de unde vederea e minunată, orizontul întins, aerul curat.

Și îmi pare rău că îmbătrinesc și pentru alte cuvinte.

5 O parte din viață mi-am petrecut-o căutînd o explicație a lumii, care să nu se schimbe; dar toate s-au schimbat și toate se vor schimba, lăsînd întotdeauna viața nedominită. Un călător de noapte cade în fundul unei ripi adînci. Dacă nu moare, așteaptă ziua cu nerăbdare; cu cele dintâi licăriri de lumină începe să spere, dar tot cu ele disperă, fiindcă vede că nu e nici un mijloc de a ieși din prăpastia în care a căzut. Așa e inteligența: de la dînsa aștepti scăparea sufletului tău și de la dînsa îți vine și disperarea; printr-însa înțelegi că ai putea ieși din ripă, și tot printr-însa vezi bine că nu poți ieși. Iar călătorul se uită spre cer: între cele două maluri vede trecînd nouri, paseri singuratece, foi luate de vînt; vede limpezisuri de senin, zborul unui vultur pierdut în taina spațiului; și iarăși nouri, iarăși cîte o pasăre pribeagă, iarăși frunze plîpîietoare în aer; și a doua noapte vine peste dînsul, și vine a doua zi; el, cu puteri slăbite, mai înalță ochii către cer: același petec de senin, aceleași ființe, aceleași lucruri, pînă ce cade... Astea sunt sistemele și ăsta ești tu. Așa că, dacă ai vrea să formulezi un aforism, ar trebui să zici: „Nu călători noaptea și nu căuta sisteme, că dai în gropi; iar dacă ești grăbit or ai un suflet neliniștit, mulțumește-te cu ceea ce poți vedea din fundul rîpei, și pune-ți în minte că inteligența este un incident supărător, pe care natura nu l-a avut în vedere și de care nu ține nici o seamă“.

Asta e filozofia mea de astăzi, rece, umedă ca o hru-bă, — dar asta e. Dacă aș trăi mult și mai cu seamă dacă aș trăi tînăr, poate că aș vedea lucrurile altfel: desigur, altfel. Dar în care caz le-aș vedea drept?...

35 Mă întrebi de politică.

O, Doamne!... Se cuvine oare să ne ocupăm de ea? Fără îndoială, gospodăria unui popor e un lucru interesant, dar, chiar dacă e făcută cu conștiință și îngrijire,

e o îndeletnicire curioasă. Națiunile cresc, se dezvoltă cu brutalitatea unei forțe oarbe, pînă ce o forță nouă, a unei alte națiuni, sau propria lor caducitate le face să dispară. Asta, privind lucrurile dintr-un punct mai înalt.

5 Luîndu-le însă terre à terre, omenirea dă o înlănțuire continuă de fapte atît de extravagante, încît nota dominantă a Istoriei e nebunia și nestatornicia. Ceea ce te face să crezi că paginile prin cari Taine explică complexitatea geniului lui Shakespeare³, indicînd nebunia ca stare firească a omului, nu sunt atît de exagerate pe cît par.

Ca să ajungi la vreo ispravă în politică, se cere: a) să nu fi făcut niciodată prostii; b) să aibi sau să-ți agonisești starea; c) să nu fii însurat și d) să cunoști pe oameni și sufletele lor. Prea multe condițiuni, pentru o enormă vanitate. De aceea însă, nimeni sau foarte puțini le împlinesc⁴.

La noi (și cred de altminteri că la foarte multe alte națiuni), politica este un proces perpetuu ce se pledează înaintea unui tribunal anonim. De-o parte și de alta sunt tabere de advocați, cari, pe cît timp nu vorbesc, își împlinesc toate celelalte funcțiuni ale vieții animale cu destulă onorabilitate. Dar să s-asculte unii pe alții!... niciodată. Și aceasta din cauza unui postulat psihologic elementar: dumneta știi că, cu cît un om are un număr mai mare de idei aperate și cu cît aceste idei sunt mai precise și mai bine determinate, cu atît priceperea și asimilarea ideilor noi se face mai lesne⁵. Oamenii cu noțiuni vagi rămîn superficiali în asimilarea ideilor noi. Ideile vechi nu au o putere preponderentă întru asimilarea celor ce vin după ele. De fapt, imensa majoritate a oamenilor cari se ocupă cu politica, la noi ca și în alte țări, nu au decît noțiuni vagi. De aceea, cînd se ivește printre dînșii cîte un om cu vederi largi dar precise, un reformator, acesta e sigur dinainte că n-are să fie înțeles.

35 Fii sănătos și s-auzim de bine.

Filip A.

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

5 Vremea e minunată. De la răsăritul pînă la apusul
soarelui, te poți uita pe cer, cum te uiți toamna la noi,
fără să întilnești un fulg de nour. Ochiul străbate cu
îndrăzneală pînă în fundul eterului, fără să se oste-
nească, și parcă îți apare clară explicarea ideii de spa-
țiu prin legile perspectivei. In adevăr, cupola albastră e
10 atît de transparentă, încît îți pare că descoperi straturi
vizibile, a căror culoare se pierde din ce în ce și ale
căror distanțe se apropie necontenit, pînă ce totul se
îneacă într-o ideală cloroformizare a conștiinței, care nu
mai poate percepe ce va mai fi dincolo de straturile
15 contopite, dar rămîne cu o puternică impresie de infinit.

Am primit scrisoarea d-voastră astăzi, duminică, pe
cînd tocmai ieșeam din casă. N-am deschis-o într-adins.
M-am dus să dejunez în *Trattoria toscana*, în *Piazza*
San Lorenzo, unde îmi spuneai că mergeți și d-voastră
20 adesea și de acolo m-am îndreptat spre Palatin.

A vă arăta cu cîtă dragoste am scos scrisoarea din
buzunar; cum am tăiat plicul cu grije, ca să nu se
rupă nici o bucătică de hîrtie; cu ce emoțiune am vă-
zut începutul, cu literele de la *Iubite domnule*, îmi e
25 greu. Mă așezasem pe o bancă de piatră, în grădina ce
domină ruinele palatului lui Caligula, cu o statuă știr-
bită alături, avînd în față Capitolul, la stînga Janiculul,
iar la picioare un colț din Forul roman. Voiam să în-
conjur cetirea scrisorii cu solemnitatea clasică a lumii
30 aceștia.

Ce bun sunteți că voiți să-mi scriți!... Eu vă datorez
mult; dar poate asta n-ar fi îndeajuns ca să mă facă
să vă iubesc, dacă nu s-ar adăoga, la sentimentele mele
de recunoștință, și admirația cea mare ce am pentru
35 d-voastră, și care este rezultatul superiorității ce vă de-
osebește, în ochii mei, de restul tuturilor oamenilor pe
care i-am cunoscut.

Aveți dreptate în tot ce-mi scriți și aș putea zice mai
denainte că veți avea întotdeauna dreptate, față cu mine,
fiindcă e destul să văd slova d-voastră ca să mă con-
ving. Și cu toate astea, cînd sunt singur acasă, și în
5 pacea minței mele răsar imagini despre lumea cum este⁶,
îmi pare că aș avea cîte ceva de zis împotriva vederilor
d-voastre. Dar nu îndrăznesc, nu știu cum să încheg
gîndirile mele, nu pot găsi o formă destul de magistrală
sub care să vi le prezint. De aceea e mai bine să le las
10 fumurii în lungul vremei...

Palatinul mă farmecă. Viu mai în toate duminicile
(intrare gratis) — și umblu singur prin ruine, fără să
mă pot sătura de măreața priveliște a celor ce mă în-
conjură. Trandafirii se scutură în rondurile lor, iar foile
15 parfumate le împrăștie vîntul peste lespedele seculare:
palmierii cresc eleganți în mijlocul brazdelor de ver-
deață, sub care se întind bolțile Casei de aur a lui Ne-
ron; un colț de zid din Basilica imperială strînge, între
cărămizi negre, un brîu sculptat de marmură, pe a că-
20 rui candidă față soarele aruncă o pulbere scînteietoare
de raze. O descurajare blindă mă coprinde. Confucrarea
sensurilor, cari îmi dau impresiile acestea, încetează și în
sufletul meu se înfiripează o lume de sine stătătoare,
ideală⁷.

25 Îmi aduc aminte de impresiile de la Atena, le com-
par fără voie cu cele din Roma și o întrebare firească
îmi vine în minte: pentru ce antichitatea romană este
mai sugestivă decît cea greacă?

Îmi pun această întrebare mai cu seamă de cînd am
30 făcut cunoștința unei domnișoare engleze, care a fost, ca
și mine, la Atena și care e de o părere cu totul con-
trară. Fata e cultă și serioasă; e fiica unui corespon-
dent al celui mai mare ziar din Londra. Am cunoscut-o
la Legațiunea noastră, unde sunt poftit adesea de mi-
35 nistru. Se numește Lydda. Se ocupă cu pictura. E un
cap interesant, cu părerile sale asupra a o mulțime de
lucruri.

D-șoara Lydda găsește că nu e nimic pe lume care
să se poată compara cu Atena, mai în special cu Par-
40 tenonul.

Sfârșind stagiul meu la Paris prin mai, am vrut să urmez programului bursei și să plec numaidecât; eram liber să încep cu Italia, sau cu Grecia, după voie. Aveam de gând să merg întâi în Italia, ca să leg inelele lanțului în mod firesc; de la moderni la veacul de mijloc; de la acesta la romani, de la romani la greci. Cu alte cuvinte, Parisul, Florența, Roma și Atena. Fiindcă însă un cunoscut al meu, francez, care tocmai obținuse o bursă pentru școala lor de la Atena, pleca în Grecia, mi-am schimbat itinerarul și m-am îmbarcat la Marsilia. Am făcut o greșală: eu nu fusesem niciodată pe mare. Am suferit chinurile iadului, pînă într-atît, încît a trebuit să mă cobor la Napoli, și să iau alt drum, ca să scurtez călătoria pe mare și mai ales să înlătur Capul Matapan. Prin urmare, după poveștile căpitanului, m-am dat jos din vapor la Napoli (unde am stat o zi în pat să mă odihnesc); apoi am luat drumul-de-fier Caserta-Benevento-Foggia-Bari, trecînd astfel de la Marea Tyrrenă la Marea Adriatică, pe deasupra Apeninilor. La Bari m-am suit din nou pe vapor, unde am suferit cu mult mai puțin; a doua zi, pe la vreo 4, eram la Corfu, iar a treia zi, la 5 dimineața, ajungeam la Patras, în clasicul pămînt al Peloponesului⁸...

Nu aveam voie să ne coborîm din vapor decît după un ceas. Astfel, deșteptat din somn de mîngîierea răcoasă a dimineții, vesel, cu soarele scînteietor în față, îmi umbream ochii cu mîna și mă uitam la Grecia...

Desigur, priveliștea nu e comună. Depărtați de uscat tocmai cît trebuie, ca să poți prinde liniile mari — se deschidea înaintea noastră, pe o lature, Golful de Corint, încătușat de malurile pietroase ale Acarnaniei, în gîturile cărora se ascundea Missolonghi, iar în față, dincolo de muntele Olonos, simțea că tresaltă Alpheul, udînd cîmpia Elidei, pe al cărui pămînt strălucise Olympia. De-o parte Marco Botzaris și Byron — eroismul modern, poezia și romanticismul; de alta, jocurile olimpice⁹ și Phidias — antichitatea și clasicismul.

Incepea bine.

Ne deterăm jos. Patras e un oraș de provincie, cam cum ar fi bunăoară Rîmnicul-Sărat, cu vreo 30 de mii

de locuitori, foarte comercial. Aci se grămădesc toate produsele Peloponesului; strugurii de Corint, lămiile, portocalele, rodiele, măslinile etc. Prin urmare un port grecesc tipic. În fața mării, vama, o șandrama de scînduri infamă, sub același acoperiș cu o cafenea, cu gara drumului-de-fier și cu dugheana unui pantofar. Pe tot malul, scaune și mese de lemn; pe fiecare masă cite o tigăiță cu un cărbune; pe fiecare scaun cite o fustane. De departe părea o trupă de balet în odihnă. De aproape însă, baletistele aveau niște mustăți teribile, sorbeau din cafea cu zgomot, iar de pe nări le gîlgiia fumul ca de pe un coș de locomotivă. Un grup de *moderniști*, cu d-l *nomarch* în mijloc, puneau la cale afacerea portului. Vorba se urma cu o repeziciune extraordinară, sărînd în aer de pe virful limbei, mlădioasă și parcă mai inteligentă decît în alte părți locuite de greci. Mă așezai și eu la o masă, în societatea unui cărbune stins, și cerui o cafea. Un palicar mititel îmi da tîrcoale, cu un coș de smochine verzi minunate. Făcuream împreună o *symfonie* (tocmeală) de vreo cîteva minute, eu în elinească clasică, el în grecească à plat, și ne înțeleserăm să-mi dea 8 smochine pentru 15 lepta (bani). Eram sigur că m-a lucrat la preț și de aceea îl urmării cu coada ochiului pe la celelalte mese. Auzii pe un vecin că-l brufteiește, iar pe băiat explicîndu-i încet că prețul acela era zis cu glas mare în cinstea mea, *xénos**; lui îi dete 15 smochine pentru 10 bani. Cumpărătorul își întoarse capul spre mine, cu un surîs fin de mulțumire, trase din briu o pungă în care își vîri mîna pînă în cot, și plătî, zicîndu-i: „poly-kala kaymeni“. Zîmbetul acela de mulțumire îmi făcea o plăcere nespūsă, fiindcă îmi arăta că nota caracteristică a acestui popor, spiritul comercial, traiul ușor și disprețul de străini, s-a păstrat în toată puterea ei. În sfîrșit, pusei smochinele într-o hîrtie, îmi cumpărai doi covrigi cu susan și mă îndrumai spre tren, care venise încet și se povîrnise pe mal, fără să-l bage nimeni în seamă.

Pe la vreo 7¹/₂ plecarăm. Drumul era interesant, fiindcă șerpuia pe coasta mării, de-a lungul golfului de

* Xénos — străin (gr.).

Lepanto, pînă la Corint. Din cînd în cînd ne opream la cîte o stațiune, ce părea mai mult un canton, albă, simplă, așezată între vii, cu grădini de portocali în fund. Mai peste tot era lume, venită, se vedea bine, să privească la tren. Nici o femeie. Bărbații vorbeau și glumeau cu o nespusă voioșie. Toți purtau o încălțăminte curioasă : pantofi turcești, fără toc, dar cu vîrf răsucit în sus, iar de vîrf un moș negru. Glumele lor se făceau cu cușitul în mînă.

La una din stații ne întîlnirăm cu un alt tren. În fața ferestrei mele, se oprise un vagon de clasa II, în-lăuntrul căruia putui vedea cel mai minunat cap bărbătesc ce am cunoscut. Era un bătrîn ca de vreo 60 de ani, cu părul blond, pe jumătate alb, căzîndu-i pe tîmple în bucle elegante ; fruntea largă ; ochii albaștri, tihniți ; un aer de măreție, o demnitate inconstientă în cea mai mică mișcare ce făcea ; proporțiile enorme dar armonice ; capul mare, umerii largi, brațele vînjoase, un fericit amestec de animalitate și de putere creatoare, cum tocmai mai pe urmă am regăsit pe Jupiter Orticoli din Vatican. Trenul porni. Eu rămăsei pe gînduri.

La stația următoare, o nuntă. Trenul se oprea foarte puțin ; de aceea, nu putui vedea decît trei cimpoieri, trei voinici, unul mai frumos decît altul, urcîndu-se grăbiți în tren, fără a înceta un minut din bîzîutul lor asurzitor. Cimpoile cît niște oi, șipau să-ți ia auzul ; locomotiva fluiera, strînsă de gît ; nuntașii chiuiiau ca la cules : era o zarvă pînă-n slava cerului. Un domn care se afla cu mine în vagon, zîmbea.

— C'est oun peuple très magnifique, Mușiu.

Eu muream de foame ; de aceea răspunsei cam pieziș. El nu se turbură :

— Mușiu est franchais ?

Îi spusei că nu sunt francez. Dînsul se uita la mine, doritor de a afla ce sunt. Eu de asemenea mă uitam la el. După cîteva minute, îl fixai drept în ochi :

— Je suis roumain, Monsieur.

El sări copci.

— Esti ramun !... Ma bravos la mine ghaiduri, sa nu pritzepu ca esti ramun !... Se-nțeledze ca esti ramun !... Esti simbatrîot la mine, frațiore...

Și astfel, pornit pe româneasca lui scîlciată, nu se mai opri. Mă întrebă de unde eram, îmi spuse unde fusese el în România, cum îl chema, de cînd venise la Patras, pentru ce mergea la Pireu, cîți copii avea, cine i-i botezase și altele și altele. Uite frate, ce pacoste, îmi ziceam în mine : tocmai începusem să prind firul lucrurilor, să-mi explic entuziasmul lui Byron pentru haiducii revoluției din 1821, să înțeleg enigma istorică a legăturii trecutului cu prezentul, cînd acest pravoslavnic coborîtor al *hoplișilor* se leagă de mine ca un scai. Dar cum foamea nu-mi da pace și cum, în fond, omul rămîne om peste tot, adică un amestec de lumină și de lut, mă deprinsei cu tovarășul meu de drum.

— Oare unde am putea mîncă ?... Pe la gările astea nu prea-i mare belșug...

— Cum sa nu fi muser !... Sa vezi dimineața la Corint lucanda : Esti asta... de la asta... Ala, xenodocos de la utel de la Anglida, care ține lucanda... așa cum nu aveți dimniavoastră nitzi la București.

Foarte bine. Mă uitam pe indicatorul mersului trenurilor : numele stațiunilor mă făceau să vibrez de emoțiune : Corintul, Megara, Eleusis¹⁰, Atena !... Se poate ceva mai evocativ din trecutul omenirii ?

Pe la 1 după prînz ajunserăm cu voia lui Dumnezeu la Corint. Ce să vă spui ?... Or că ai trece pe de marginea Mizilului, or că ai trece pe lîngă Corint, tot atîta e. Uscăciune, case clădite în fugă la gura canalului, grămezi de nisip, zgomot, o impresie generală de nestatornicie... Asta e Corintul ? Asta e cetatea heraclizilor, a bacchizilor, a prytanilor, care a umplut istoria veche cu numele său ?...

Pe cît coastele Peloponesului sunt de verzi pe atît Megarida și Atica sunt de uscate. Vara nu întîlnești un fir de iarbă.

Intrăm în restaurant. Ce să vezi ? Un fel de *Idee* de pe vremurile cînd kneazul era în floarea lui, cu fețe de mese pătate de vin ; cu pilaf de oaie ; cu țărani în

costum național; cu evzoni în fustanele; cu domni foarte civilizați; — un amestec de lucruri și oameni de cea mai curioasă originalitate. Vorba, săltăreață și aici ca și la Patras, se încruciașă pe deasupra meselor:

5 — Dos mas ten katálogon, bre!

— Paidí, den éhomen kohliária!

— Ton logariasmón!

Iar eu, care nu prea știam cum să cer, mă bătu Dumnezeu cu un pilaf de berbec, de l-oi ține minte pînă la adînci bătrînețe.

Cînd ne suirăm în tren din nou, tovarășul meu de drum își netezea mustățile ca un motan. Se vedea bine că găsise ceva care-i fusese pe plac. Îmi veni pînă-n gură să-i zic: bine nene, asta îți este *utel della Anglida*? Dar, văzîndu-l atît de mulțumit, nu-i mai turburai digestia.

Plecarăm în sfîrșit. După cîteva minute treceam peste canal. Aici, domnul din vagon aștepta să mă vadă căzînd cu fața la pămînt. Eu aș fi fost bun bucuros să cad cu fața la pămînt de admirație: numai să am pentru ce. Dar și aici, tot cu trecutul mă mai luam, gîndindu-mă la zidul înălțat de greci, pe vremea invaziunii perșilor, spre a apăra Peloponesul împotriva lui Xerxes; la jocurile istmice ce se celebrău în templul lui Neptun¹¹; la Cesar, Caligula și Neron, cari încercaseră să sape canalul menit să unească golful de Corint cu golful Salonic — canal pe care astăzi onor. dn. general Türr era pe cale a-l isprăvi. Ce ciudat se leagă unele nume omenești: Cesar, Caligula, Neron și Türr.

Despre canal în sine nu pot spune nimic. O tăietură enormă de pămînt, văzut în fuga trenului; grămezi de nisip; case ridicate în pripă și iar uscăciune, iar praful galben de clisă.

Intrînd în Grecia propriu-zisă, trenul părăsi coasta de miazăzi a golfului de Lepanto și trecu pe coasta de miazănoapte a golfului de Egina, șerpuiind cînd pe malul mării, cînd printre coline pietroase, pe care crește moliftul. Ici și colo se ivește apa albastră, înconjurată de toate părțile de uscat, ca pe lacul de Como. Nu-ți dai seamă cum de a ajuns marea pînă aici. Dacă n-ar

fi așa de cald, frumusețea locului te-ar fura mai mult. Am pentru întiași dată impresia unei naturi plină de grație, așa cum a apărut lui Taine¹², din vremurile mari ale trecutului. Îmi închipuiesc că iarna, cînd mările înverzesc, și poate că atunci, din fundul a 2000 de ani, ajunge mai ușor pînă la noi ecoul vieții poporului lui Pericles.

Megara!

Așa scrie în orariul drumului-de-fier.

10 Unde-i Megara? Care-i Megara? Grămada aceea de case de clisă?...

În stînga, pe o coastă arsă de soare, peste care s-ar părea că simunul a așternut nisipul pustiului, se ascunde în pîcla verii o adunătură de cocioabe. Acolo fusese altădată capitala Megaridei, rivala Atenei, prima întemeietoare a Bizanțului!

Megara!...

Îmi vine lacrămile în ochi cînd mă gîndesc la ce a fost și văd acum ce e. În firea mea vinjos optimistă pătrunde morfina gîndurilor triste și-mi vine să strig cu poetul:

E fieramente mi si stringe il core,

A pensar come tutto al mondo passa,

E quasi orma non lascia.

25 Îmi întorc privirile spre mare. Înainte!... Și *evviva Roma!* Acolo totul stă drept în picioare, ca o făclie stinsă.

Plecăm. Domnul din vagon tace. Are dreptate.

Eleusis!

30 Nu se vede nimic. Mai bine. Misterele rătăcirii lui Demeter, care căuta pe fiică-sa Proserpina, rămîn un adevărat mister. E curios cum Demeter aceasta n-a reușit să se facă Demeter, cum ar fi fost și drept. Dar oare vorba noastră românească *Mama pămîntului* să aibă ceva comun cu *ghi-mitir*¹³? sau concepțiunea aceasta, în folclorul românesc, nu are nici un raport cu Cybele¹⁴, ci este o pură imagine locală, ca Mama-pădurii?

35 Trenul trece. Clisa se ridică în grămezi enorme. Praful e galben, cîmpia galbenă, munții galbeni.

Ne apropiem de Atena.

Mă coprinde o curioasă neliniște. *Atena!* Sunt supărat pe mine însumi că mi-e cald și nu mă simt destul de entuziasmat. Iată munții clasici. Care o fi Hymetta, care Parnasul, care Pentelicul? ¹⁵ Trenul merge acum în sens invers. Nu mai înțeleg nimic. Ies pe platforma vagonului și scot capul din linia trenului, ca să văd încotro vine gara...

Și...

Liberează, Doamne, pe robul tău, că văzură ochii mei lumina feții tale.

Pe fundul străveziu al cerului albastru, Partenonul își profilează liniile sale elegante, ridicate pe Acropole, ca și cum o mină nevăzută ar fi scos cu încetul la lumină.

Niciodată pînă atunci un lucru ieșit din fantasia omului nu mă mișcase atît de adînc.

Trenul intră în gară, o mizerabilă baracă de scînduri, așezată în mijlocul nisipului. Un bun amic al meu de la Legațiune, tînăr, frumos, fericit ¹⁶, mă aștepta pe peron, și astfel, cu imagina strălucită a Partenonului în suflet și cu deplina bucurie de a-mi revedea amicul, coborii din vagon în țipetele ascuțite ale locomotivei, *atmámaxa*, care părea înnebunită de fericirea de a fi ajuns.

Prietenul mă luă repede în trăsura lui și plecarăm spre oraș.

Ce fericit mă simțeam!... ¹⁷ Bunul și veselul meu amic îmi apărea mai senin ca orcînd; Partenonul îmi sta înaintea ochilor cu toată strălucirea frumuseții sale; trăsura în care zburam era elegantă. Aveam înțelegerea clară a intensității estetice a momentului; tinerețe în suflète, eleganță în viața imediată, clasicismul cel mai pur în liniile dimprejur.

Dar aci se opri toată sugestiunea antichității grecești.

Astăzi, cînd îmi aduc aminte de impresia întregă ce mi-a lăsat-o Atena, înțeleg parcă și mai bine entuziasmul gentilei mele engleze: în ordinea emoțiunilor estetice, vederea Partenonului poate avea același efect pe care-l are o mare nenorocire sau o prea mare fericire în ordinea emoțiunilor morale, în acest sens că el statornicește

deodată o opinie pe care nimic nu o mai întunecă în tot restul vieții.

Se poate însă trăi cu o singură impresie sau cu o singură opinie? Desigur nu, și mai cu seamă nu, pentru un optimist ca mine, care crede că viața e interesantă tocmai pentru că e variată, tocmai pentru că este, ca și natura din care face parte, totdeauna nouă.

Revenind la Atena — dacă se exceptează Acropolea, cu cele trei temple ce sunt încă în picioare, Partenonul, Erechțieon și Propyleele; cu ruinele dezolate ale teatrului lui Dionysos, ce-i odihnesc pe flancuri; cu templul lui Teseu, scund și îndesat în pămînt; cu elegantele coloane ale templului lui Jupiter Olympianul ¹⁸, ce se înalță singuratec pe malurile triste ale clasicului Ilissos — tot restul e de oraș nou, în care nici un nex intim nu există între lumea de acum și lumea de atunci ¹⁹. Monumentele trecutului par a se fi retras departe de viața actuală, învăluite în haina mohorîtă a vremii. În cîmpia uscată a templului lui Jupiter, o coloană prăvălită și-a întins rotocoalele sale de marmură, una lîngă alta, ca niște bucăți rotunde de fildeș pe o masă de *sah*. Nimeni nu îndrăznește să le atingă, de teamă să nu se prefacă deodată în pulbere.

Iată, în fuga, impresii din Grecia și din Atena Attica.

Aș vrea să urmez cu impresiile din Roma, dar la *padrona* mă înștiințează că domnișoara Lydda așteaptă afară, ca să reîncepem excursiunile. Vă las dar, rămînînd

Al d-voastră foarte devotat,

Mircea M.

SCRISOAREA III

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Reiau firul impresiunilor din Roma. Amica mea mă așteaptă *sotto il portone*. Nu pot să trec mai departe, fără a vă da o slabă iconă de Lydda. Cum să spun mai bine?

5 Închipuiți-vă un fulg alb, care cade din văzduh, pe o zi de primăvară, încet, domol, cu firele moi prinse de nervul candid — și veți avea poate impresia fizică pe care o lasă Lydda. La moral, închipuiți-vă sărutarea pe care ar trimete-o în vînt mîna delicată a unei fete, logodnicului ei ; închipuiți-vă ceva vesel, naiv, ștregăresc, contopite într-o personalitate hotărîtă, care nu merge indiferent la dreapta sau la stînga ci sau la dreapta sau la stînga ; în-

10 chipuiți-vă, în fine, o fire sănătoasă, echilibrată, în pragul vieții, privind lumea cu un ochi albastru, care se simte că face parte el însuși din armonia naturii.

Lydda e femeie și e engleză ; cu alte cuvinte unește farmecului pe care i-l dă sexul toată sinceritatea și tot simțul de sine pe care i le dă rasa.

15 Se înțelege foarte bine că un om care a cunoscut astfel de femei, ca Stuart Mill ²⁰, s-a hotărît să ia apărarea tuturor femeilor.

Ne îndreptarăm pașii către Palatin. Eram înțelegi ca fiecare să aibă dreptul de a alege muzeul sau locul de plimbare, pe rînd. Era ziua mea de alegere — prin urmare Palatinul. Este ceva mai elocvent, în trista și măreața sa singurătate, decît acest deal, ridicat pe ruine, acoperit de ruine ; la picioarele cărui se întinde Forul ; de pe care se văd arcurile de triumf ale lui Septim Sever și Titu,

20 bazilica lui Constantin și Coliseul?... Aici este inima Romei antice, a Romei imperiale ; inima aceluia colos ce stăpînise lumea de la un capăt la altul. *La dea Roma qui dorme*, zice Carducci :

30 *Poggiata il capo al Palatino augusto,
Frà 'l Celio aperte e l'Aventin le braccia
Per la Capena i forti omeri stende
A l'Appia via.*

Ridicam dealul de la intrare, repetînd versurile acestea. Lydda înțelegea tot, cu toate inversiunile lui Carducci ; numai *per la Capena* nu știa ce vrea să zică. De aceea, neapărat, deschise Baedeker-ul ²¹. Eu o apucaii de mînă :

— Și asta vrei s-o găsești în Baedeker ?

Ea ridică ochii ei hotărîți către mine :

— Da, negreșit !...

— N-ai să găsești.

— Ba da.

5 — Ba nu.

Se așeză pe un colț de ruină, la urabră, și începu să răsfoiască Baedeker-ul. Ceti toate paginile privitoare la Palatin : nimic. Mai dete pe la Aventin : pace. Iar se întoarse la Palatin : iar nimic. Atunci se supără ; auzi dumneta să-i facă așa rușine Baedeker-ul ! Bătea cartea de genunchi, cu o furie comică nespuse de grațioasă. Apoi păru a se gîndi :

— Mai spune poezia încă o dată !

Eu repetai poezia.

15 — La *Via Appia* trebuie căutat.

Și cu încăpăținare căută la *Via Appia*. După un minut sări în sus :

— Am găsit ! Am găsit !...

— Ce-ai găsit ?

20 — „...*la porte de Capoue (porta Capena) d'où partait la voie Appienne*“. O carte făcută pentru noi trebuie să conțină tot.

În adevăr, găsise ceva. Nu știu de ce, mă supăra orgoliul acesta englezesc.

25 — E fals. Capena și Capua sunt două lucruri deosebite.

Și începui să-i fac un curs de istorie. Capua era vechiul Vulturnum, în sud ; Capena era oraș etrusc din țara Veilor, astăzi Civitella, în apropiere de Roma. Prin urmare porta Capena a romanilor nu putea fi „la porte de Capoue“ ci „la porte de Capène“.

30 Cînd mă reculeg în mine, aceste iritări de erudițiune mă supără : ele dovedesc că autoritarismul firei mele bărbătești nu îngăduie o egalitate de inteligență și de voință între bărbat și femeie ; ceea ce este și sălbatec și absurd ²².

35 Lydda se uita la mine cu mirare : ce fel de om puteam fi, ca să îndrăznesc să combat Baedeker-ul ?... Păru a se gîndi un moment, și zîmbi, poate de mulțumire că știam carte. Intrarăm pe drumul de lespede ce

trece pe sub imensele bolte ale palatului lui Caligula. Ea se opri în loc, ca stăpînită de o mare emoțiune :

— Cîteodată îmi vine să cred că ai dreptate : parcă, în adevăr, Roma e mai sugestivă decît Atena. Deși masivul acesta de palate în ruine nu se poate compara cu Acropolea, totuși e ceva atît de viu, atît de încilcit, atît de măreț și de sălbatec în labirintul acesta, încît imperiul roman își răsare deodată ca imagina plastică a unei imensități informe. Îmi pare că văd pe tiranii nebuni cari au mînjit numele ilustru al familiei Iulia, îi văd din bolțile acestea enorme, din chiliile și ascunzătorile infame, din dinții tociți ai zidurilor : o icoană arhitectonică a moralului acestor monștri, ale căror gânduri nebunești se aruncau ca aceste arcuri îndrăznețe ; ale căror suflete erau torturate ca ascunzătorile și chiliile ; ale căror poște erau brutale și senile ca dinții tociți ai zidurilor !...

Eu rămăsesem prost.

— Vorbești ca o carte, domnișoară Lydda.

Ea dete din cap, zîmbind. Ochii i se umpluseră de lacrimi. Pe mine lacrămile mă încurcă de tot, oricare ar fi cauza lor.

— Ei ! îi zisei : ce s-a întîmplat ?...

Ea tăcu, își șterse ochii și mă luă de braț. Urcarăm scara de lingă micul muzeu al direcției.

Deodată gravitatea solemnă a ruinelor dispăru într-o sărbătoare de flori. Brazde imense de trandafiri, azalee albe și roșii, crăngi de iasomie, portocali înfloriți — o orgie de colori și de parfum, în mijlocul căreia palmierii își desfăceau frunzele, ca niște evantalii enorme.

În jurul brazdelor se scuturau rozele, trăgînd un chendar vesel pe nisipul de aur. Lydda luă o mîină de foi de trandafiri, se apropie de mine și mi le suflă în obraz, rîzînd.

Eu aș vrea să fiți de față d-voastră, care socotiți că femeia e păgubitoare neamului omenesc,²³ ca să vedeți ce grație de muză e în ființa asta încîntătoare. Cînd o văd, cu pălăriuța albă așezată pe frunte, cu mijlocul ca un ramur, fraged, cu îmbrăcămîntea ușoară ce-i cade în cute firești peste picioare, mă întreb dacă poate antichitatea întregă să dea un model atît de perfect. În jurul ei respiri liber, te simți sigur, nu ai un moment din neliniștea

sufletească ce pune în noi apropierea oricărei femei frumoase.

Ne așezarăm pe o bancă de piatră, în marginea dealului. În fața noastră se ridică turla Capitolului. În vale, templul lui Vespasian profila în lumina candidă friza sa elegantă. Dincolo, peste Tibru, se respirau pe Janicul brazi uriași apărînd văzduhul cu umbrela ramurilor lor.

Lydda părea că urmărește cu gîndul și ochii gîndurile mele.

— Ce moment încîntător ! zise ea. În firea asta de miazăzi, primăvara e ca o simfonie îmbătătoare : aer, lumină, miroase, totul se contopește într-un abur dătător de viață, ce-ți ascute și înfrumusețează simțul de a fi. Eu mă înțeleg pe mine mai bine decît orînd... Dumneata nu ?...

Eu răspunsei un „da“ foarte nehotărît.

Nu doar că nu simțeam și eu tot ceea ce simțea ea, — dar vorbise atît de bine, încît mi se păruse că avea frazele gata.

Cînd mă reculeg în mine, singur, și mă gîndesc la Lydda, o înțeleg și o admir mai mult decît cînd sunt lîngă dînsa. Ea gîndește sigur și exprimă elegant ceea ce gîndește, fiindcă la dînsa creierul are oarecum tradiția mecanică de a funcționa astfel, fruct al unei adevărate civilizații de mai multe generațiuni. Ea se îmbracă elegant, se mișcă elegant ; tot ceea ce face e firesc și ales, pentru că e în sîngele ei de a fi așa. Eu, ca să spun ceea ce spusese ea, trebuie să iau condeiul. Care sunt generațiile culte din care mă cobor eu ? De cîte ori nu mă gîndesc la multe lucruri... Bîta mama, simplă, duioasă, dacă nu găsea la d-voastră sprijinul vieții, rămînea pe drumuri și cu dînsa rămîneam și eu...

Trece un nour peste sufletul meu. A trecut.

Lydda mă atinse pe mîină :

— Mă rog, să-ți dau ceasornicul. Nu știi ce mi s-a întîmplat cu el...

— Nu.

— Știi că ți l-am cerut ieri... ca să am ceva de la dumneata pînă astăzi. L-am pus în buzunarul jachetei. Cînd

am ajuns acasă erau toți la masă. Am aruncat haina și mi-am luat locul. După un moment, mi-am adus aminte că ceasornicul sta aruncat cu haina. M-am sculat, m-am dus de l-am luat din jachetă, am lăsat pe al meu în cutioară și am prins pe al dumatăle de lanț, ca să nu se dispartă de mine. Dar, cum se întâmplă mai întotdeauna în asemenea cazuri, parcă o molimă stărpise toate ceasornicele celelalte. Și toți voiau să știe cât e ceasul. Trebuia să mă execut. Scosei ceasornicul și mă uitai liniștit la el. De unde ne vine hotărârea aceasta solemnă, de-a înfrunța totul cu cel mai sfruntat neadevăr... Într-o clipă se statornicise în spiritul meu că mi se stricase ceasornicul și-l lăsasem la ceasornicar, luând un altul la întâmplare. Dar pe când atingeam clapa dedesubt, simții relieful monogramei dumatăle, și în același timp tot sîngele mi se urcă în obraz. Ceea ce nu mi se întâmplase când mințisem, mi se întâmpla acum, când dovada minciunii mele devenea evidentă. Vezi ce perverși suntem?... Sora-mea se legă de mine : „În adevăr, e foarte grav să întreb pe o domnișoară cât e ceasul“. Mama începu să rîdă : „She is a giddy creature“. Tata : „She is a very queer sort of a person“. Iar eu mă simțeam că ard în focul Ghehenei... În sfârșit, furtuna trecu. Dar deîndată ce rămăsei singură, mă culcai, sub cuvînt că mă durea capul, și începui prin întuneric opera mea de distrugere, care poate să te supere...

Eu mă uitam la dînsa nedormit :

— Ce ?

— Am sfărîmat monograma cu dinții.

30 O nespusă simpatie mi se revărsă peste suflet. Aș fi sărutat-o ca pe o soră, dacă aș fi îndrăznit. Zîmbii într-aiuri. Ea de asemenea zîmbea.

— Va să zică nu te superi ?

— Cum o să mă supăr !

35 — Ai dreptate : e ușor de înlocuit. Era mai greu de ridicat... Cred că mi-am sfărîmat și dinții.

Și zicînd astfel, îmi arătă o îndoită coroană de mărgăritare, o adevărată operă de artă a naturii. La un colț de sus, se vedea smalțul ticnit.

— Nu-i nimic, zise tot ea, rîzînd. Bine că n-am fost silită să mint... cel puțin cu fapta. Vrei să mergem la casa Liviei ?

— Să mergem.

5 — Și astfel, pornirăm mai departe, ea legănîndu-se ca o trestie în vînt, eu fericit.

Al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA IV

10

Costieni, 189..

Iubite domnule Mircea,

15 Întăia dumatăle scrisoare îmi face cea mai mare plăcere, fiindcă văd că te fură arta. Îmi pare rău că nu pot să spun același lucru și despre a doua, din care încep să înțeleg că englezoaica se substituie pe nesimțite Madonelor și Venerei Capitoline.

Se vede că tinerețea este, cu hotărîre, menită să fie proastă, chiar în oamenii cei mai fericiți organizați. Nu te supăra că-ți vorbesc, ca întotdeauna, fără fățarnicie.

20 Cunoști părerile mele²⁴ asupra lumii și asupra naturii *non val cosa nessuna i moti tuoi, ne di sospiri è degna la terra*. După cum și-am povestit adesea, eu n-am fost personal nefericit și nici moda sau timpul în care am trăit nu m-au înrîurit : e o convingere a mea, liber și cu înțetul formată.

25 Natura este imorală și infamă, iar lumea, în genere, rea. Un singur lucru e, în mijlocul naturii și al lumii, încîntător : sufletul, care coprinde într-însul simburile *caracterului moral* al omului, adică acea stare în care voința e cu desăvîrșire subordonată rațiunii.

30 Însă natura și lumea, luată în totalitatea sa, sunt amîndouă dușmanele *caracterului moral*, cea dintîi prin fatali-

tatea și indiferența legilor sale fizice ; cea de a doua prin senzualitate și egoism.

Cînd cineva are norocul să fie, ca dumneta, înzestrat cu un suflet nobil, e o crimă de a-l apropia de izvoarele senzualității și ale egoismului lumii.

Cum să-ți spun mai clar că femeia este incarnațiunea senzualității și a egoismului ? Cum să-ți spun că în femeie *caracterul moral* nu există și nu poate exista ? că oricît de cultă și de liberală să fie o femeie nu va ajunge niciodată la o absolută independență de judecată, din cauza raportului de dependență ce există de la inteligență la facultățile sale afective ?

Ridicîndu-te pe scara intelectuală, bărbații dau din cînd în cînd, printre marii cugetători, exemple de ascetism voluntar ; femeile niciodată. Cele ce mor fecioare, n-au putut face altfel, din cauza religiunii sau a condițiunii lor fizice și sociale. Și e de observat că femeile care mor fecioare sunt de regulă ființe smerite, umile, de o condițiune intelectuală foarte joasă ; bărbații, din contra.

Dar prietena dumitale este engleză ; deci, neapărat, vii cu tot arsenalul lui Stuart Mill. Arme vechi, dragul meu, sușanele cu amnar !

Și mai întăi nu-mi place numele *prietenii*, spre a vorbi ca socialistii. Ce va să zică *Lydda* ? De unde a descoperit corespondentul dumitale de ziare numele acesta pretențios, spre a-l da fetei lui ? Am căutat prin toate mitologiile, dicționarele, enciclopediile și calendarele și n-am găsit decît : *Lydd*, unul din cele *Cinci-Porturi* ale *Englterii* ; *Lydda*, vechea Diospolis a grecilor, astăzi oraș din Syria. Ce are a face ? Nu vezi că amicul dumitale corespondent e snob, goujat, sau, pe românește, mitocan boierit ?

Al doilea, Stuart Mill e spirit mediocru. Condițiunea normală a femeii este aceea de a ocupa, în scara biologică, locul rămas gol dintre maimuță și om. Fiindcă nu se poate admite ca bărbatul să se coboare de-a dreptul din goril, el se coboară din femeie.

Rolul pe care l-a jucat femeia, de la aparițiunea speciei noastre pe pămînt pînă astăzi, este acela de ființă inferioară bărbatului. De ce este așa ? Probabil fiindcă nu

poate să fie altfel. De ce maimuța nu este egală în inteligență cu femeia ? De ce elefantul nu este egal cu maimuța ? De ce papagalul nu este egal cu elefantul ? și așa mai încolo, pe scara coboritoare a inteligențelor ?

Domnul Stuart Mill ne spune ²⁵ că, ridicînd femeii dreptul de a face tot ceea ce face bărbatul, ridicăm omenirii jumătate din factorii progresului ; că le îngăduim să se ocupe de arte și literatură, unde au dovedit că nu pot produce nimic, și le împiedicăm de a se ocupa de politică, unde, or de cîte ori au ajuns, au dat dovezi de o specială aptitudine. Și ne citează pe Elisabetha, pe Debora și pe Jeanne d'Arc, iar într-o notă își mai aduce aminte de regentele imperiilor asiatice.

Fals !

Dintre respectabilele dame de mai sus, cea mai bine înzestrată cu facultăți intelectuale a fost a patra : Caterina cea Mare. Pe aceasta, pudicul englez nu o citează. Și se înțelege că nu o citează, fiindcă i-ar răsturna toate probele. Căci, dacă este adevărat că împărăteasa Caterina avea o minte destoinică, tot atîta este de adevărat că dînsa era incarnațiunea senzualității, de o lipsă revoltătoare de sens moral, o inconștientă erotică în toată hidoasa accepțiune a cuvîntului.

Iar cît despre cuvioasele regente ale împărățiilor asiatice, fericit cel ce crede în ele ! Noi vedem că aceste regente au adus China în halul în care se găsește astăzi, de o bate Japonia, a cărei populație este de zece ori mai mică ; că Indiele sunt cucerite și exploatare de națiunea cărei aparține Stuart Mill.

Femeile în literatură sunt nule, în artele plastice nule, în muzică nule. În politică sunt un dezastru.

Conlucrarea lor la mersul înainte al omenirii a fost și va fi mai mult stricătoare decît folositoare și se poate minunat compara cu un colegiu electoral de incuți, a cărui acțiune politică se exercită de un ales, care, în cazul nostru, ar fi bărbatul : dacă din întîmplare, alesul e om superior, alegătorii săi îl vor enerva cu cereri meschine ; dacă e un nenorocit incult ca și ei, nu va însemna nimic sau se va vinde celui ce va plăti mai mult. De aceea și sunt eu contra acestor colegii electorale.

În fine, ultimul și cel mai puternic argument împotriva lui Stuart Mill și al femeilor este puramente fiziologic. Dacă femeia va intra în lupta pentru viață, așa cum e înțeleasă astăzi lupta, individul femeie va câștiga poate
5 ceva — deși e problematic — iar specia om va pierde desigur. Primejdia care amenință dezvoltarea omului modern este intensitatea muncii intelectuale. Lipsa de cum-până între exercițiul corpului și exercițiul minții duce pe
10 individ la degenerescență. Inchipuiește-ți ce ar deveni specia noastră dacă generațiunile viitoare ar fi fructul unui tip de bărbat enervat, ținut în picioare ca să gândească și să speculeze, prin excitante, și al unui tip de femeie ostenită, anemiată prin încordarea tuturilor facultăților sale sufletești în lupta cu bărbatul.

Fiindcă e copilăresc de a enunța ușurarea soartei noastre prin înmulțirea indivizilor. Soarta oamenilor este comună numai în ceea ce nu pot face și este individuală în ceea ce pot face. Dar nefericirea noastră nu provine mai
15 niciodată din ceea ce nu putem face, ci din ceea ce putem face. Soarta comună tuturor muritorilor este de a muri. Din aceasta nu derivă nici o nefericire în individ, fiindcă moartea este singura cauză care își poartă efectul în sine. Soarta individuală este de a trăi și, prin înmulțirea indivizilor, se obține multiplicitatea soartei, care, unică în ne-
20 gațiune, devine plurimă în afirmațiune. Iar soarta fiecărui nu numai că nu atâră de soarta fericită a altuia, ci este cu atât mai frumoasă, cu cât a altuia este mai urâtă. Acesta este conceptul tuturor legilor despre om, de la Hristos încoace ; de aceea morala creștină și toate legile
25 sociale și politice caută să pună un frâu pornirilor noastre firești. Tot acesta este și conceptul lui Machiavelli despre perversitatea oamenilor.

Ascultă-mă, iubitele. Fiindcă natura te-a înzestrat bine, aibi puterea de a te servi de armele ce ți le-a dat ea,
35 spre a te ridica împotriva ei, în partea slăbiciunilor sale. Nu iubi. Tu te lăsa să te subjuge amorul. În schimb unei licăriri înșelătoare, gîlgîie nefericirea. Nu îmbrăca niciodată cu purpura imaginilor tale trupul unei femei. Acelea sunt nemateriale, superioare și eterne ; aceasta este o formă
40 trecătoare a lutului, ieri munte, azi fecioară, mâine vierme.

Adu-ți aminte de ce zice poetul :

Astfel fuși : acuma, aci înmormîntată,
Schelet și pulbere ești. Pe oase și noroi,
5 În nemișcare zădarnic așezat,
Mut, privind zborul vremilor,
Stă, păzitor al amintirei
Și al durerii, simulacrul
Trecutei frumuseți *. Acea dulce privire
10 Ce dete fiori, dacă, după cum pare, adînc
În alta pătrunse ; buza aceea, de unde,
Cum se vede, ca dintr-un ulcior plin,
Deborda plăcerea ; acel grumaz, coprins
Deja de dorințe ; acea fermecătoare mină
15 Ce adesea simți, cînd fu întinsă,
Înghețînd mîna pe care o stringea
Și sînul, pe care privindu-l,
Mulți îngălbeneau —
Toate, au fost cîndva ; acuma
20 Pămînt și oase ești : priveliștea
Tristă și dezgustătoare o piatră o ascunde. ²⁶

Asta, și nu alta este. Aștept de la firea dumitale aleasă să înțeleagă că libertatea launtrică, singurul bine de pe pămînt, numai oamenii fără pasiuni o pot dobîndi.

Dacă eu aș fi optimist, așa cum pari dumneta a fi, aș
25 zice că nimic nu e mai ușor decît de a trăi pe lume fericit. În adevăr, orice bărbat, ajuns la 25 de ani, are un mijloc de a-și câștiga viața. Nu-i rămîne decît să se lase a trăi mai departe și a se bucura de privilegiștea lumii dacă
30 ea este totdeauna nouă, cum zici. Căci din două una —
or lumea este în adevăr interesantă, și atunci e zadarnic a te zbuciuma cu dînsa, ci e destul a o trăi prin cap ; or lumea e seacă, tristă și plicticoasă, și atunci, pentru a nu
te sinucide de urît, trebuie să o activezi cu propriile tale
35 patimi, să-ți arzi viața pe rugul ei, ca să-i mărești flacăra.
Și-ntr-un caz și într-altul pasiunile sunt deci dovadă hotărîtoare de prostie.

* Leopardi ; *La portretul unei femei frumoase*, cioplit în monumentul de pe mormîntul aceleiași (nota D.Z.).

S-auzim de bine și lasă englezoaica.
Al d-tale,

Filip A.

SCRISOAREA V

5

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Scrisoarea d-voastre din urmă m-a neliniștit mult. După citirea ei, am rămas ca un copil care, voind să facă plăcere tatălui său, mîzgălește un volum elegant cu literele sale gheboase și, în loc de laude, primește de la tată muștrări.

Bine, domnule Filip, se poate să aibă un om serios și cinstit asemenea convingeri ? și, mai cu seamă, se poate să alcătuiască din ele regula vieții sale ?

Îmi permit să vă fac aceste întrebări, în urma unui nou examen de conștiință ce mi-am impus : n-am dormit toată noaptea, iar acum, de-abia sculat, trebuie să vă scriu ca să-mi răcoresc sufletul.

Platon, în *Fileb*, pune pe Protarc și pe Socrate să vorbească despre *plăcere* și despre *înțelegere* : care dintr-amîndouă e superioară celeilalte ? Ceea ce se caută însă, este o stare sufletească care să facă pe om fericit. Dar nici una, nici alta nu sunt îndestulătoare pentru fericire, ci una se apropie mai mult decît alta de scopul definitiv al vieții.

Acest postulat platonician, d-voastră îl schimbați astfel : pentru a se apropia de scopul definitiv al vieții, fericirea, trebuie să fie omul fericit sau nefericit ? Și aveți aerul de a răspunde că, pentru ca viața să fie demnă de a fi trăită, omul trebuie să fie nefericit.

Iată un paradox ciudat, care, cu toate astea, este izvorul și secretul estetice pesimiste.

Luată în sine, atît fericirea cît și nefericirea sunt amîndouă efecte, a căror cauză trebuie căutată în echilibrul sau dezechilibrul facultăților sufletești și trupești ale individului.

5 Cum însă în energetica modernă, orice efect trebuie la rîndul său să devie cauză, fericirea se risipește în împlinirea actelor vieții generînd mulțumire sufletească în individ și armonie între oameni ; este, cu alte cuvinte, o cauză nouă, care nu mai lucrează asupra unui singur propulsor, spre a determina o mișcare înainte, ci lucrează asupra unei infinități de detalii, hrănindu-le pe toate.

10 Pe cîtă vreme nefericirea, devenită la rîndul ei cauză, lucrează puternic asupra sistemului nervos, ducînd la suicid, scoțînd strigăte și gemete, cari, îmbrăcate în forme literare, păstrează toată violența durerii.

15 De aceea se și întîmplă că suferințele adevărate, chiar cînd sunt povestite de un om mediocru, ne ating mai mult decît întîmplările fericite ale unui om de talent.

20 Căci, pentru un om care iubește, care e întreg și e sănătos, puterea emoționantă a unei sărutări este tot atît de mare ca și cea a unui ghebos pe care femeia iubită îl înșală. Dar la cel dintîi, quantumul emoționant se risipește în împlinirea actului însuși, pe cînd la cel de-al doilea el ia formula mecanică a forței (masa înmulțită cu viteza) și devine cu atît mai violent și mai crud, cu cît este mai mare și cade de mai sus.

25 De aceea se și zice că oamenii fericți, ca și popoarele fericite, n-au istorie. Fericirea tace și se ascunde ; numai nefericirea este militantă și zgomotoasă.

30 Pe cînd cea dintîi este tîcnită și face parte din transformarea armonică a naturei, cea de-a doua este eruptivă și ține de cataclisme. În media oamenilor și în viața medie a fiecărui om, catastrofele sunt rari. Gheboșii, stilcizii și criminalii sunt excepțiuni ; căci, dacă n-ar fi așa, majoritatea oamenilor ar trebui să trăiască în spitale și pușcării, și ar trebui să moară de glonț sau de otravă.

35 Atunci pentru ce *non val cosa nessuna i moti tuoi* ?

40 D-voastră spuneți că n-ați fost personal nefericit și nici moda sau timpul în care ați trăit nu v-a înfriurit. Nu mă îndoiesc.

Cred însă că, la d-voastră, ca și la toți filozofii speculativi, puterea divinatorie a geniului a fost lipsită de măsura rectificativă a științei.

5 Și, fiindcă vă place să citați pe Leopardi, iar cu minunatele lui versuri voiți să întunecați chipul încântător al unei femei, să-mi dați voie să vă spun ce gîndesc eu despre Leopardi, cu atât mai mult că el e astăzi din nou la ordinea zilei în Italia, unde descoperirile manuscriselor sale rămase de la Ranieri²⁷, și viitorul centenar²⁸ al nașterii marelui poet (1898), au ascuțit penele pentru viitoarea luptă a pesimismului cu optimismul²⁹.

10 Las la o parte întreaga școală modernă a lui Lombroso³⁰ și a urmașilor săi, cari au amestecat sărmana viață a marelui poet cu necuviințele cele mai grosolane, 15 ajungînd la aceleași concluziuni la care ajunge Nordau, cînd încearcă, în numele științei, să explice geniile³¹; o las la o parte — fiindcă îmi pare neonest și imoral a statornici ca regulă că oamenii de geniu, cu alte cuvinte toți aceia care au ajutat societatea să facă un pas înainte spre bine, sunt niște degenerați: concluziunea logică a unei asemenea teorii ar fi că trebuie să îndrumăm omenirea spre tipul *brutei inconștiente*.

20 Cînd vorbesc de *măsura rectificativă a științei*, înțeleg prin știință acea sumă de adevăruri *constatate*, ce nu mai admite discuțiune și contrazicere, ca frenologia și critica psiho-antropologică a d-lui Lombroso.

25 Prin urmare, vreau să cred în scrisoarea lui Leopardi adresată lui de Sinner (*avant de mourir, je veux protester contre cette invention de la faiblesse et de la vulgarité, et prier mes lecteurs de s'attacher à retenir mes observations et mes raisonnements, plutôt que d'accuser mes maladies*); admit că pesimismul său nu izvorăște din suferințele sale fizice, că nu este efectul unei psihopatii ereditare, ci că este „de pură și solemnă origine intelectuală“ cum îl numește un anonim italian, că este efectul unei stări a spiritului uman, care în Leopardi și-a găsit *harpa eoliană*.

35 Dar, făcînd această concesiune și admitînd origina intelectuală a pesimismului lui Leopardi, punctul său de ple-

care este o eroare: confuziunea dinre natura fantastică și natura științifică. Noțiunea aprioristică a naturii este întotdeauna autotelistică, cu alte cuvinte, izvorăște din rațiunea fundamentală a superiorității omului asupra naturii: *conștiința de sine*. Natura, crează pentru trebuințele 5 și plăcerile omului, populată ca la ce vechi, cu ființe ale închipuirii noastre, este cu totul altceva decît natura în sine, oarbă, guvernată de legi fatale. Omul, centru al universului și omul, fir de iarbă, sunt cei doi termeni ai conflictului. În omul, fir de iarbă, conștiința se revoltă: 10 pentru ce soare? pentru ce ziuă și noapte? pentru ce moarte și viață? ³² Și negreșit că din acest punct de vedere, Leopardi este sinteza omenirii întreg, care, de la tatăl cel dintâi pînă la cel din urmă din tîni fiilor săi, va sta privind la lună și se va întreba:

Che fai tu, luna, in cie? ³³

Și fiindcă luna nu va răspunde niciodată, iar oamenii se vor naște și vor muri pururea, aceeași întrebare se va repeta la infinit, lăsînd sufletul turburat și nefericit.

20 Dar iată că din firul de iarbă, din oamenii pitici și neputincioși, unul se lasă de a mai întreba luna în pustiu, nu vrea să se mai izbească de atotpaternicia naturii, ci cu încetul începe a o observa, intră în cutele sale ascunse, îi fură tainele una cîte una; le leagă laolaltă, și deodată 25 începe să zărească, dacă nu *il perchè delle cose*, cel puțin, *il perchè di certe cose*. Începe să înțeleagă mai cu seamă că, înfipt pe malul mării, noaptea între stelele de sus și stelele de jos, el va putea cel mai mult să facă o frumoasă poezie, dar nu va afla niciodată de ce sunt stele sus și 30 de ce sunt stele jos. Începe să înțeleagă cît de mare e farmecul *de a ști*, cît de imens este *ceea ce poate ști*.

Acesta va rectifica ceea ce, în puterea divinatorie a geniiilor, a fost lipsit de control.

35 Pentru aceasta nu va mai fi în natură diavolul destruc-tiv care stăpînește totul spre paguba totului, *il brutto poter, che, ascoso, a comun danno impera* — aceeași idee din *vis abdită* a lui Lucrețiu; nu va mai fi panteismul grecesc, în care omul este o jucărie în mina divinității. Va fi în

natură spectacolul serios al *energiei* universului, schimbându-și neconținut forma actuală ; va fi în om dorința cinstită de a cunoaște cum se operează această schimbare.

5 Negreșit că și după el, se vor mai face poezii, mișcături de inimi și turburătoare de minți, fiindcă acest concept despre om — o scurtă întrupare a energiei universale — nu numai că nu exclude arta și frumosul, dar le implică, dimpotrivă, ca cea mai fulgurantă manifestare a armoniei lumii ; dar nu se vor mai face teorii lipsite de seriozitate, cari să îndemne pe oameni la distrugerea propriei lor conștiinți (deoarece suicidul fizic în energetică este un nonsens).

10 Și acuma, iubite domnule Filip, după ce am primit protestarea lui Leopardi către Sinner, după ce am discutat „originea intelectuală“ a pesimismului său — să-mi dați voie să vă întreb : credeți că se poate pune astfel chestiunea ? credeți că se poate rezolva complicata, problema a pesimismului leopardian numai prin explicările lui Lombroso sau numai prin ale intelectualiștilor ?

20 Eu socotesc că aci, ca de altfel în toate convingerile omenești, a conlucrat o întreagă serie de cauze.

25 Leopardi se cobora dintr-o familie în care misonismul era ereditar ; mama lui era atinsă de mania religioasă ; tatăl lui era zgârcit. Leopardi, personal, era rahitic ³⁴. O dezvoltare extraordinară a creierului în paguba restului organismului și o aplicare la studiu nemaipomenită, fac din el, la vârsta de 20 de ani, unul din cei mai învățați oameni ai secolului. La Recanati ³⁵, tânărul murea de urât. Diformitatea lui trupească îl făcea respingător. Sufletul lui mare, plin de doruri și de avinturi era cercuit între zidurile triste ale caselor părintești. Nici o femeie nu se uita la dînsul. Pe Giacomo nu l-a iubit nimeni, nimeni, nimeni !... ³⁶

35 Putea să fie optimist un astfel de om ? Putea să nu erupă sufletul unui astfel de nenorocit ?

Dar a căuta în melancolia lui contemplativă, în poezia lui, de cea mai desăvîrșită perfecțiune a formei, argumente în contra iubirei omenești, este o faptă rea. Îmi permiteți să vorbesc liber.

Este o faptă rea, fiindcă se cheamă, în sprijinul unei teorii nefirești, autoritatea celui mai mare poet al durerii, care, cu toate astea, murea cu visul iubirii în suflet :

Fra cotanto dolore

5 *Quanto all'umana età propose il fato,*
Se vera e quale il mio pensier ti pinge,
Alcun l'amasse in terra, a lui pur s'ora
Questo viver beato ;
E ben chiaro vegg'io siccome ancora
10 *Seguir loda e virtù qual ne'prim'anni*
L'amor tuo mi farebbe. Or non aggiunse
Il ciel nullo conforto ai nostri affanni ;
E teco la mortal vita saria
Simile a quella che nel cielo india

15 *Per le valli, ove suona*
Del faticoso agricoltore il canto,
Ed io seggo e mi lagno
Del giovanile error che m'abbandona ;
E per li poggi, ov'io rimembro e piagno
20 *I perduti desiri, e la perdita*
Speme de' giorni miei ; di te pensando
A palpitar mi sveglio. E potess'io,
Nel secol tetro e in questo aer nefando,
L'altra specie serbar ; che dell' imago,
25 *Poi che del ver m'è tolto, assai m'appago.*

Se dell' eterne idee

L'una sei, tu, cui di sensibil forma
Sdegni l'eterno senno esser vestita,
E fra caduche spoglie
30 *Provar gli affanni di funerea vita ;*
O s'altra terra ne'superni giri
Fra 'mondi innumerabili l'accoglie,
E più vaga del Sol prossima stella
T'irraggia, e piu benigno etere spiri ;

*Di qua dove son gli anni infausti e brevi,
Questo d'ignoto amante inno ricevi*.*

5 D-voastră ați citat o poezie în contra femeii ; vă citez o alta, în care femeia e ridicată în stele : „sau dacă, prin sferele înalte, printre lumi nenumărate, un nou pământ te primește și, mai blândă decât Soarele, o stea apropiată

* Leopardi : *Alla sua donna* (nota D.Z.).

În nemărginita durere
Cită o rezervă făpturii omenești soarta
Dacă, aidoma și întocmai cum gândul meu te zugrăvește,
Cineva te iubește pe pământ, a lui va fi
Această fericire de a trăi ;
Și văd limpede cum încă
Duc mai departe gloria și virtutea la care din cei dintii ani
Dragostea ta mă îndemna. Dar n-a îngăduit
Cerul nici o întărire în durerile noastre ;
Și cu tine viața muritoare ar fi
Aidoma celei pe care în cer ne-o închipuim.

Prin văile unde sună
Al harnicului plugar cîtec,
Și eu stau și mă tîngui
De tinereasca mea înșelare care mă părăsește ;
Și prin munții pe unde îmi aduc aminte și plîng
Dorurile pierdute și pierduta
Speranță a zilelor mele ; gîndind la tine
Fremătînd mă deștept. Și de-aș putea
În secol înfricoșător și-n aerul acesta-nveninat
Altă icoană să păstrez ; cu cea închipuită,
Cea adevărată pierindu-mi, m-aș îndestula.

Dacă dintre ideile veșnice
Una ești tu, căreia formei de-aieva
Tu îi înlături esența veșnică să nu-i fie îmbrăcăminte
Și printre rămășițele trecute
Ies în lumină vestejirile unei vieți funeste ;
Sau dacă alt pământ din înaltele cercuri
Printre lumile nenumărate te întîmpină,
Și, mai tainic cea de soare mai apropiată stea
Te luminează, și încă mai moale aer respiri ;
De aici unde sînt anii fără speranță scurți,
Acest imn, al unui îndrăgostit necunoscut, primește-l.

te luminează și un aer mai dulce respiri ; din lumea aceasta, unde anii sunt fără noroc și scurți, ajungă pîn' la tine imnul necunoscutului ce te iubește“.

5 Trebuie să adaog că, cu cît înțeleg mai mult pe Leopardi, cu atît mai puțin îndrăznesc să-l traduc. Infinita delicatețe cu care glasul lui se ridică spre stele, coprirea vorbelor, absoluta lor suprapunere pe conturul imaginilor, mă fac să nu mă ating de ele. Cum să traduci *di qua dove son gli anni infausti e brevi* ?...

10 Căci ceea ce este hotărîtor în judecata oamenilor despre Leopardi și ceea ce-l pune mai presus de toți poeții, mai presus chiar decît Goethe, e tocmai puterea farmecului de a spune, cu cele mai simple cuvinte, înțelesurile cele mai întinse.

15 Dar poezia de la no. 17, *Consalvo*, nu este ea icoana sufletului acestuia, care moare însetat de iubire, însetat de o sărutare ?

*...Elvira, un bacio
Non vorrai tu donarmi ? un bacio solo
In tutto il viver mio ? **

20 Și cînd Elvira se pleacă pe fața îndurerată a sărmanului Consalvo și îi sărută gura, rece deja de fiorii morții, Leopardi strigă ca pentru dînsul :

*Che divenisti allor ? quali apparivo
Vita, morte, sventura agli occhi tuoi,
Fuggitivo Consalvo ? ***

25 Viață, moarte, filozofie, toate se topesc în căldura unei sărutări ; în imensitatea nimicului lumii noastre se aprinde un punct, un strop de diamant, amorul, pe care umbrele noastre, pururi trecătoare către neființă, îl privesc îndelungat, pînă ce scapătă deval.

* Elvira, o sărutare
N-ai vrea să-mi dăruiești o sărutare doar
În toată viața mea ?

** Ce-ai fost atunci ? cum se iviră
Viață, moarte, nenorocul ochilor tăi,
Fugarule Consalvo ?

Și, mai departe, zice Consalvo :

Due cose belle ha il mondo :
Amore e morte. *All 'una il ciel mi guida*
In sul fior dele età ; nell'altro, assai
5 *Fortunato mi tengo. Ah, se una volta,*
Solo una volta il lungo amor, quieto
E pago avessi tu, jora la terra
Fatta quindi per sempre un paradiso
*Ai cangiati occhi miei.**

10 „Ah ! dacă o dată, dacă numai o dată ai fi răspuns tu,
iubirii mele lung așteptătoare, pământul ar fi părut ochilor
mei, încremeniți, un rai vecinic.“

15 Dar toate celelalte poezii scrise femeilor, al căror în-
ceput curge ca o muzică în vis, simfonii de cuvinte ce
te emoționează pînă la lacrimi, numai prin valoarea lor
fonetică :

Torna dinanzi al mio pensier talora
*Il tuo sembiante, Aspasia.***

20 Deodată intri în melancolia sufletului ce-ți vorbește,
Torna talora il tuo sembiante : revine câteodată chipul
tău... Parcă răsare o stea din noianul vremurilor. E o
valoare de sunete, cu o nespusă putere evocativă.

Sau *La sera del dì di festa :*

25 *Dolce e chiara è la notte e senza vento,*
E queta sovra i tetti e in mezzo agli orti
Posa la luna, e di lontan rivela
Serona ogni montagna. O, donna mia,
Già tace ogni sentiero, e pei balconi
Rara traluce la notturna lampa.

* Frumoase, două lucruri are lumea :
Iubirea și cu moartea. Spre cea din urmă cerul mă călăuzește
În floarea vieții încă ; în cealaltă îndestul
Fericit am fost. Ah, dacă o dată,
O dată numai, îndelunga dragoste liniștită
Și împăcată ai fi împărțășit-o, ai fi făcut pământul
Să se preschimbe pe totdeauna într-un rai
Pentru umiți ochii mei.

** Se întoarce în calea gândurilor mele uneori
Chipul tău, Aspasia.

„Dulce și limpede e noaptea și fără vînt, și liniștită
odihnește luna peste acoperișuri și prin grădini, și de
departe arată ochilor munții senini. O, draga mea, acum
tace orice cărare, și prin balcoane rar se ivește câte-o
5 lumină...“

10 Tabloul, astfel împinzuit, te simți deodată coprins de
neliniștea așteptării. Ea doarme în pacea odăilor sale, iar
tu tremuri cu poetul, în liniștea deplină a firei, stăpînit
de sentimentul dureros al zădărniceii, pe care-l lasă în
sufletele suferitoare clasica indiferență a naturii. Și parcă,
în adevăr, îți răsare în amintire glasul unui căraș ce cu
încetul murea în depărtare : *lontanando morire a poco*
a poco.

15 Iată, iubite d-le Filip, ce și cum gîndește Leopardi
despre femei. Filozofia lui o fi avînd valoare, care este
întemeiată pe un concept al naturii fundamental fals,
precum și pe un individualism exagerat, cum au fost
toți poeții veniți după revoluțiune, de la Bayron la
Musset.

20 Ceea ce însă are o valoare unică în toate literaturile
este arta sa. De mijloacele lui de a exprima cele mai
mari adîncimi ale simțirii nu s-a apropiat, pe altă cale,
decît poate Beethoven, și, în unele mici poezii lirice,
Eminescu nostru³⁷.

25 Poate că idealul lui femeiesc mergea dincolo de va-
loarea etică a femeilor din timpul lui. Dar, a veni cu
una din cele mai puțin estetice poezii ale lui Leopardi,
cum este poezia tradusă de d-voastră, spre a statornici
ura lui împotriva femeilor, asta nu se poate. Leopardi a
30 murit cu dorul de a iubi și a fi iubit.

Vă rog să mă iertați că am fost cam lung. Mîine
mai scurt și mai vesel. Lydda îmi suride într-un colț al
amintirii.

Al d-voastre,

Iubite domnule Mircea,

Înainte de a intra în vorbă despre Leopardi (pe care mi l-ai alcătuit cum ți-a plăcut, pentru a-l pune în serviciul Lyddei dumitale), dă-mi voie să-ți fac două observațiuni: una de formă și alta de metodă de a discuta³⁸.

Întrucît privește forma. Pentru ce nu te dezberi de obiceiul de a întrebuița cuvinte nouă, cari îți dau aerul unui învățat de ocazie? Cultura d-tale nu e scoasă din revistele franceze de ieri și de alaltăieri. Atunci pentru ce *autotelistică*, *misonieism*, *energetică* și alte asemenea vorbe procopsite? Ce vrei să spui prin fraza, „noțiunea aprioristică a naturii este întotdeauna autotelistică?” Da' vezi bine: ca orice noțiune aprioristică. Grecul *avtotelis** însemnează *făcut de sine însuși*. Prin urmare un pleonasm zădarnic. Dar cu misonieismul, ce vrei să spui? Ura de plăcere? Atunci aveai cuvîntul exact *misidonia*. Sau poate ura de tot ce e nou. Sau nu e nici una, nici alta, ci pur și simplu o întindere a înțelesului vorbei *misos* = ura de toți și de toate? După cum vezi, pierde de vreme, tălmăci și nici o ispravă. Dar cu *energetică*? De unde ai mai scos-o și pe asta? Ce vrei să înțelegi cu ea; știința energiei? Nu ți se pare că seamănă cu racii țiganului din scrisoare: bine că sunt în scrisoare, boierule, *că în sac nici fir dă rac*.

Întrucît privește felul de a argumenta. Dumneata ai în cap o mulțime de lucruri, pe cari nu le expui limpede și în întregime, ci le arunci deodată în discuție, ca și cum eu aș fi fost de față la lucrarea de pregătire ce s-a urmat în spiritul dumitale. Așa e cu puterea pesimismului literar³⁹, pe care o scoți din energia durerei; tot așa cu deosebirea dintre *natura fantastică* din operele lui Leopardi și *natura în sine sau natura științifică*. Este ceva adevărat în ceea ce spui; este mai cu seamă interesant. Dar spune bine și limpede. Deprinde-ți spiritul

* Αὐτοτελής

cu expunerea metodică a chestiunilor. Nu-l lăsa să sară de la Leopardi la Nordau; nu amesteca pe Lombroso cu Sinner, că nu e nici folositor, nici drept să stea alături numele unui scriitor utilitarist cu numele celui mai mare idealist al veacului.

Iar acum, la subiect.

Trebuie iarăși să-ți spun că acolo unde pari a avea mai multă dreptate, anume în expunerea iubirii lui Leopardi, ești obscur. Crezi că Leopardi a iubit una, două, sau mai multe femei, pe Aspasia, pe Silvia, pe Elvira, și a murit cu durere în suflet că nici una nu l-a iubit? sau crezi că a iubit o femeie ideală, cu alte cuvinte că n-a iubit pe nimeni, ci că a plîns amorul?...

De crezi că a iubit o anume femeie, te înșeli.

Din însăși poezia reproducă de dumneata, *Alla sua donna*, se vede lămurit că Leopardi vorbea imaginei sale ideale: *se vera e quale il mio pensier ti pinge*: „dacă ești așa cum te încheagă gîndurile mele”; *che dell'immagine, poi che del ver m'è tolto, assai m'appago*: „și fiindcă nu-mi este dat să mă bucur de tine, mulțumit sunt de imaginea ta”.

Cînd biografii și criticii lui Leopardi încearcă să lege poeziile sale de umerii unor anumite femei, dau dovadă de cea mai revoltătoare necunoștiință a sufletului poezilor. Beatrice Portinari, Laura Teresa de Brunswick, Silvia sau Aspasia!... Au existat? n-au existat?... Dante era înamorat de Beatrice la vîrsta de 9 ani; Beatrice se face fată mare și se mărită prozaic după un Simone Bardi; Dante se însoară cu o Gemma Donati. Petrarca vede odată într-o biserică din Avignon pe d-na Hugues de Sade, femeie măritată (care cu timpul avu 11 prunci), și ia cîmpii, așa, gratis. Beethoven, dimpotrivă, întilnește, în posaca sa viață, pe cea mai delicată creatură, pe contesa Teresa de Brunswick, care, de la vîrsta de 16 ani, de cînd lua lecții de piano, pînă la moarte, rămîne credincioasă marelui muzicant; și cu toate astea, cine poate ști în ce duios *andante* se ascunde chipul cu adevărat poetic al Teresei? Se pare că *Simfonia a patra*, cea mai pușin însemnată dintre toate, ar fi cîntul lui Beethoven către aceea ce se cheamă *Unsterbliche Ge-*

liebte. Leopardi vorbește de două-trei femei. Care din ele a existat cu siguranță? Criticii moderni ne vorbesc despre Geltrude Cassi, vara poetului, de care d. Chiarini zice că Leopardi a fost înamorat cu tot dinadinsul; despre o doamnă Carniani Malvezzi; despre Teresa Fattorini, fiica vizitiului familiei Leopardi, moartă în adevăr de boală de piept, așa cum moare Silvia, suava Silvia. Ce este adevărat și ce nu este? Se pare că Aspasia ar ascunde chipul unei doamne Fanny Ronchivecchi, frumoasă și șireată, care, spre a chinui și mai mult pe Leopardi, își sărută copiii cu o necuviincioasă aprindere; poetul, naiv în asemenea lucruri, ca toți oamenii de gândire, cîntă astfel dragostea ei pentru copii:

Quando tu, dotta
Allettatrice fervidi sonanti
Baci scoccavi nelle curve labbra
De' tuoi bambini, il niveo collo intanto
Porgendo, e lor di tue cagioni ignari
Con la man leggiadrissima stringevi
Al seno ascoso e desiato.*

Ranieri, amicul lui Leopardi, un fel de *bellâtre* cu noroc pe lângă femei, îl îndeamnă să nu se fărîme cu firea, deoarece, mai curînd sau mai tîrziu, șireata Fanny va cădea. Asta e logica trivială și din nenorocire logică a tuturor bărbaților care cunosc femeia. Dar asta nu putea fi logica unui om ca Leopardi, al cărui idealism ridică lumea întreagă pe culmea pe care trăia el. De aceea, Leopardi se duce singur acasă, în limpezimea imaginilor sale, și acolo uită pămîntul, pămîntul, cuib al obscenităților, de unde ecoul propriei sale nefericiri de-acum o oară, cînd sta lângă Fanny, ajunge pînă la din-

* Cînd tu, iscusită
Împătimită — arzătoare, suierătoare
Sărutări apăsai pe desfrînatele buze
Ale copiilor tăi, gîtul de zăpadă asupra-le
Arcuindu-l, pe ei neștiutori de gîndurile tale
Cu inimă alintătoare îi strîngeai
La sînul tăinuît, fremătător.

(Aspasia)

sul ca o amintire de demult: *torna dinanzi al mio pensier talora il tuo semblante, Aspasia.*

Femeile cîntate de toți marii poeți sunt ca *grifonii* lui Michel Angelo: ființe ce nu există în natură⁴⁰: corp de leu cu aripi și cap de vultur. *Non è cosa in terra che ti somigli*, zice Leopardi aceleia pe care a chemat-o *la sua donna*.

Trebuie să te încredințezi de asta.

Dacă în fiecare mie de ani se naște cîte o Tereză de Brunswick, aceea va fi victima propriei sale înălțimi sufletești, fiindcă pentru aceea trebuie să se nască anume un Leopardi sau un Beethoven. Et encore !...

După cum vezi, nu sunt părtinitor nici cu bărbații.

Revenind acum la pesimismul lui Leopardi, mă bucur că ai găsit în anonimatul dumitale italian expresia de „pură și solemnă origine intelectuală”. Nu se poate ceva mai frumos și mai exact. Așa este. Pesimismul său e *de pură și solemnă origine intelectuală*⁴¹, cum a fost, în trecut, al tuturor marilor poeți.

În *Oediþe la Colona* al lui Sophocle, cînd Oediþe cere lui Teseu să-l apere împotriva fiului său Polynice (scena în care Polynice se înfățișează orbului, rugîndu-l să se întoarcă cu el în Thebes, spre a răsturna pe Eteoclu, fratele mai mic), Corul rostește cuvintele următoare: „Acela ce dorește să-și lungească viața peste durata ei obicinuită, dă semne de o vădită nebunie; căci o viață lungă ne pregătește multe necazuri, și bucuria nu e niciodată partea aceluia ce prea mult dorește; iar la urma urmelor vine moartea, tămăduitorul de toate, cînd se ivește parca lui Pluton, care nu cunoaște nici legăturile iubirei, nici cîntecele, nici danþul. *A nu te naște, este cea mai mare fericire; după aceasta, vine fericirea de a reintra cît mai curînd, cînd ai văzut lumina, în neantul din care ai ieșit; căci deîndată ce a sosit tinereþea cu dîra nebuniilor, cine poate scăpa neatins de nenorocire? De ce rele e scutit? Ucidere, răskoale, dezbinări, lupte; și, spre sfîrșit, vine bătrîneþea, odioasă, neputincioasă, tristă, părăsită de toți, punctul de întîlnire al tuturor mizeriilor omenești. Aci a ajuns nenorocitul acesta, ca și mine. După cum, iarna, malul despre miază-*

noapte este izbit, clătinat de valurile ce-l împresoară de toate părțile ; tot astfel valurile necazurilor vin neîncetat să lovească în bietul bătrîn : unele vin de la apus ; altele de la răsărit ; acestea din țările pe cari le luminează soarele de miazăzi ; acelea din părțile unde suflă vîntul de miazănoapte.“

Admirabilă e, prin puterea de rezistență, viața grecilor. Incredințați că Destinul cel orb și Zeii cei cruzi se joacă cu existențele lor, ei luptă înainte. A ști că nu ai sorți de izbîndă, că mergi la moarte sigură, și totuși a merge, e dovadă de cel mai mare eroism. În asta și stă optimismul grecesc în aplicarea lor zilnică, a ține piept fatalității, iar nu în conceptul ce aveau despre viață.

Căci conceptul lor despre viață îl vedem mai sus care este ; e tocmai conceptul budist al bunului Çakya-Muni, cu deosebire că ascetul Çakya pusese idealul său în căutarea *cunoștinței absolute* (bodhi) prin meditațiune. Doctrina budistă se poate rezuma în următoarele 4 puncte : a) necesitatea de a trece prin cercul transmigrațiunilor și al nașterii alcătuiește durerea : b) ne naștem numai fiindcă nu cunoaștem condițiunile existenței : c) odată cunoscîndu-le am suprimat cauza de a ne naște, spre a intra în liniștea absolută, în *nirvana* d) în *nirvana* se intră pe calea purificațiunii, care purificațiune se obține prin 8 perfecțiuni : a văzului, a judecății, a cuvîntului, a faptei, a vieții, a aplicațiunii, a ținerii de minte și, în fine, a extazului.

Cele trei din patru puncte ale budismului le găsim în cuvintele Corului din *Oedipe la Colona* și în fond în toate tragediile sophocliane (în *Oedipe rege*, în *Electra*, în *Trachineene* etc.), iar din perfecțiunile cerute spre a intra în *nirvana*, grecii împlinesc pe cele 7 dintăi, dar nu pe a 8-a, cea esențială : a extazului.

Pe cînd însă budistii caută să se perfecționeze spre a intra în *nirvana*, grecii, dimpotrivă, se perfecționează spre a fi plăcuți zeilor, spre a se întări în lupta disperată cu fatalitatea.

Aceleași cuvinte ale Corului le găsim, aproape textual, în poeziile lui Leopardi.

Zice Leopardi (în *Ginestra*) cu privire la lupta grecilor cu fatalitatea :

*Nobil natura è quella
Che a sollevar s'ardisce
Gli occhi mortali incontra
Al comun fato.**

Și mai zice, cu privire la glasul Corului din *Oedipe la Colona* :

*Nasce l'uomo a fatica,
Ed è rischio di morte il nascimento.
Prova pena e tormento
Per prima cosa... ***

(Canto notturno di un pastore).

*D'intelletti immortali
Degno trovato, estremo
Di tutti i mali, ritrovar gli eterni
La vecchiezza, ove fosse
Incolume il desio, la speme estinta,
Secche le fonti del piacer, le pene
Maggiori sempre, e non piu dato il bene.*

(Il tramonto della Luna)

După ce, ca și poetul grec, Leopardi arată nestatornicia soartei noastre pe cît suntem tineri, face tabloul bătrîneței aproape cu aceleași cuvinte ca și Sophocle : „Născocire demnă de minți nemuritoare, cel mai rău din toate relele, găsiră Zeii bătrînețea, în care dorința ră-

* Nobilă natură e aceea
Care să ridice se încumetă
Ochii muritori împotriva
Destinului comun.

** Se naște omul în durere
Și cu primejdia morții îi e nașterea.
Încercare îi sînt osteneala și suferința
Dintru început.

(Cîntecul de noapte al unui păstor)

mîne neîmplinită, speranța stinsă, seci izvoarele plăcerii, nevoile tot mai mari, și fericire niciodată“.

5 Asemănarea de cuvinte datorită asemănării de idei. Leopardi, mort la 39 de ani, nu avusese vreme să guste și din aceste ultime amărăciuni ale vieții. Dar, după cum avusese intuițiunea pesimistă a tinereții, tot așa, și mai mult, avea pe a bătrîneții.

10 Prin urmare, iubitule, un om care își adăpase sufletul, ca Leopardi, la izvoarele clasicismului celui mai înalt, pătrunzînd forma dinafară a lumii și înțelegînd esența ei, nu avea nevoie de șiretlicurile femeiești, de sărutările ce Fanny Ronchivecchi da copiilor săi, ca să

15 fie pesimist. Dacă suferințele lui trupești, nevoile și lipsurile ce le îndura, nu l-ar fi silit să se absoarbă în durerea sa personală, viața ar fi fost pentru dînsul un mijloc de a asista la experiența continuă făcută de alții, care să confirme noțiunea sa aprioristică despre viață.

20 Pesimismul lui Leopardi este dar de pură și solemnă origine intelectuală.

S-auzim de bine și lasă englezoaica : de la Aspasia lui Periclès pînă la Aspasia lui Leopardi, tot Fanny Ronchivecchi se ascunde sub toate îmbrăcămintele femeiești.

25 Al d-tale,

Filip A.

SCRISOAREA VII

Roma 189 ...

Iubite domnule Filip,

30 M-am sculat de dimineață, cu gînd de a răspunde scrisorii d-voastre din urmă, crudă, dar, ca toate, mișcătoare. Cînd am deschis obloanele de la ferestre, m-a năvălit soarele, iar în fața mea, luna văpsită pe albastrul

cerului ca o glumă ușoară, mi-a ridicat de pe suflet pîcla nesiguranței. Ce să fac ? Dacă așa m-a lăsat Cel-de-sus !... Înțeleg toate argumentele ; mă interesează și mă atinge credința d-voastră că Leopardi n-a iubit nici o

5 femeie ; că Fanny Ronchivecchi se ascunde în toate ființele de sexul ei. Dar, nu știu cum, parcă au dreptate. Vă închipuiți ce trebuie să fie viața unei creștine, pe care natura a făcut-o întreagă și sănătoasă, alături de un bărbat, autor de tragedii sau filozof *pesimistru* ?... Admițînd chiar, cum credeți d-voastră, că femeia este un

10 animal cochet — cine vrea să și-l alipească, să-l aibă credincios, trebuie să-l îngrijească. Ai un cal, ai un cîine de vînătoare, ai o pasăre într-o colivie și tot trebuie să te ocupi de ei, dacă vrei să nu fugă cînd te-ar vedea.

15 Dar mi-te o femeie !... Vă rog să-mi spuneți dacă nu este mai interesant un canar, pentru vrabia lui, cînd se ucide cu firea să alcătuiască trilurile și tereremurile cele mai minunate, decît un muzicant or un poet, pentru femeia lui, preocupat pururi de el, plin de amor-propriu, adeseori neîngrijit, posac și pretențios ?

Negreșit că sunt femei, ca d-na Stuart Mill, ca d-na Gladstone, ca acele minunate creațiuni ale lui Balzac din *La recherche de l'absolu* ; dar aceste sunt sau în romane sau în poporul englez, popor demn, în care femeia este

25 ridicată la nivelul bărbatului. Incolo, femeile *fericite* ale poeților sunt excepții, deși adeseori bune și cinstite. Miss Millbank, soția lui Byron, a plătit scump onoarea de-a purta cîtva timp numele glorios al marelui poet⁴². Dacă chiar la englezi se întîmplă astfel de lucruri, ce trebuie să fie la celelalte popoare !...

Pe cîtă vreme onorabilul bărbat al doamnei Targioni Tozzetti (Ronchivecchi)⁴³, despre care istoria nu se ocupă, a fost probabil un cetățean fericit, fiindcă, dacă nu făcea versuri, în schimb își îngrijea de nevastă.

35 Pentru posteritate, un asemenea om n-are nici o însemnătate. Știu. Dar îmi închipuiesc că și el trata posteritatea cu aceeași măsură. Cine își vede de treabă, cinstit, cine trăiește în epoca sa, inteligent, cine este *om al timpului său* — acela este adevăratul element pe care

se clădește viitorul. A fi *acum* hotărît și voinic este a adăoga un inel puternic la marele lanț al Istoriei, care lanț numai atunci are sorți de a se întinde departe în viitor, cînd fiecare *acum* este trăit din plin. Și parcă, dacă o preocupare trebuie să intre în viața actuală a fiecărui individ, ea se cuvine să fie mai degrabă pentru trecut decît pentru viitor. Numai așa viața se poate desfășura mai departe în mod logic. Căci viitorul, civilizația, se impune cu atîta putere; ușurarea traiului se înfiltrează cu atîta șiretenie în popoare, încît chiar națiunile cele mai conservatoare nu se pot opune procesului acestuia de transformare. Dovadă, China, unde nici zidul legendar, nici tradițiile de mii de ani nu pot împiedica prefacerea vieții naționale.

În schimb, statul roman, care a mers în fruntea lumii timpului său, și după el religiunea catolică moștenitoare a mecanismului lumii romane, sunt singurele instituțiuni omenești cari durează de 2 600 de ani, fără un moment de întrerupere. Roma este piatra imensă și intactă, pe care, zi cu zi, s-a scris istoria acestei minunate organizațiuni. Și ea se datorește geniului particular al rasei latine: *echilibrul*, a cărui cea mai strălucită personificare a fost, în lumea romană, Cesar și Orațiu, iar în lumea catolică St. Augustin și Papa Iuliu al II-lea de la Rovere. Iar echilibrul stă tocmai în această egală și logică dezvoltare a tuturor facultăților noastre sufletești, cari, curgînd din trecut, *sunt actualmente*.

Dar dacă femeile poetilor nu sunt, în general, fericite, cîte din ele nu se devotează fericirii bărbaților lor! Lăsînd la o parte cazul lui Beethoven, autentic, peste care d-voastră treceți cam repede, sunt atîtea altele, fie necunoscute, în cari, ca în romanul lui Balzac, femeile se sacrifică pentru a îndulci traiul unor bărbați lipsiți de talent, fie cunoscute și celebre, în cari femeile sunt mîngiere a oamenilor de geniu. Să-mi dați voie să adaog, pe lângă Teresa de Brunswick, pe Vittoria Colonna, amica lui Michel Angelo. Ce grea menire, de a iubi sau numai a mîngîia pe un Beethoven și pe un Michel Angelo !...

În fine, să lăsăm morții în pace și să venim la vii. V-am spus de la început că soarele umple odaia mea de căldura cea mai binefăcătoare. Adieri parfumate, gînduri trandafirii, curg din slava cerului...

Prin urmare, firește, trebuie să vă vorbesc de Lydda. Ieri am fost împreună la muzeul din Termele lui Dioclițian. Muzeul îl cunoșteam și eu și ea; ceea ce însă nu cunoșteam eu era farmecul de a te primbla la umbra nesfîrșitelor galerii ale fostului schit *certosian*, galerii ce dau pe o minunată grădină, și a te primbla însoțit de o persoană ca Lydda.

Incep să am o bănuială... Lydda scrie corespondențe în jurnalele englezești !...

Parcă vă aud... „Numai asta îi mai lipsea ! Să se cheme Lydda ; să se primble în libertate cu un june, fără știrea părinților ; să facă pictură și, spre culmea culmelor, să scrie și în jurnale !...”

Mărturisesc că și eu am avut o curioasă strîngere de inimă cînd am văzut-o că disface un zmeu de foaie englezească și-mi zice : „Vreau să-ți citesc ceva ; o să traduc în franțuzește cum pot. Te rog să-mi spui fără nici o fățarnicie cum găsești corespondența asta din Roma.” Dar temerea mea de a asculta o banală descriere a monumentelor, cum se întîmplă tuturor tinerilor scriitoriși ce ajung în Italia, fu de scurtă durată. Corespondența era o elucubrație încîntătoare, parte în proză, parte în versuri, asupra lui Shelley. Eu, care am avut întotdeauna cea mai mare admirație pentru Shelley și n-am înțeles cum de Taine îi consacră numai cîteva pagine în *Istoria literaturii engleze*, m-am simțit deodată ridicat pe aripi puternice de fantazia acestei fete modeste, care intrase cu atîta înlesnire în marele suflet al celui mai poet din poezii veacului. „Frumos ca un înger, de o precocitate extraordinară, bun, generos, blînd, înzestrat cu toate darurile inimei, ale sufletului, ale nașterii și ale averii, Shelley își prăpădi viața parcă intradins, punînd în pîrtarea sa zilnică imaginațiunea entuziastă pe care ar fi trebuit s-o păstreze pentru versurile sale.” Împotriva acestei afirmațiuni a lui Taine se

ridica Lydda. Cum? Un poet blind, generos, care în
splendida sa *Sensitiva* hotărăște că iubirea și frumusețea
nu pot să piară de pe pământ; un poet care, în elegia
sa asupra morții lui Keats, *Adonais*, se ridică la cele mai
5 înalte accente ale idealismului; un entuziast care, de la
bogăția imaginilor din *Prometeu*, ajunge la sobrietatea
tragediei sale *Cenci*, cea mai sculpturală lucrare ce s-a
scris în limba engleză de la Shakespeare încoace — un
astfel de poet să nu merite decît regretul că și-a prăpă-
10 dit viața, punînd în purtare sa zilnică închipuirea en-
tuziastă pe care ar fi trebuit s-o păstreze numai pentru
poezii? !... Dar tocmai asta face că geniul lui Shelley
stă mai presus de al lui Byron și al tuturor poezilor en-
glezi, tocmai năzuința sa către un ideal realizabil sau
15 părînd realizabil, în lume, iar nu numai în versuri. Ce
ar fi fost morala lui Christ fără jertfa vieții sale?

Și aci, o splendidă invocare la mormîntul lui Shelley⁴⁴,
la simplul mormînt din cimitirul de la *Testaccio*. Cel
puțin dorul de a odihni în clasicul pământ al Romei
20 eterne i s-a împlinit...

Eu eram subjugat. Cu toată greutatea traducerii, sim-
țeam generozitatea gîndirilor, căldura cuvintelor, avîntul
sufletului. Era un ceas de cea mai mare emoțiune ar-
tistică.

25 Ne primblam încet la umbra arcurilor galeriei, ea
cetînd, strînsă de brațul meu, eu ascultînd-o, cu mintea
plină de evocațiunile lui Shelley și ochii fermecați de
grația arhitecturii și de crăngile de trandafiri ce se în-
doiau sub greutatea florilor. În mijlocul imensei grădini,
30 cîțiva chiparoși, plantați de mîna lui Michel Angelo;
peste tot numai statui, urne funerare, capiteluri, așezate
cu o nepăsare șireată de artist; deasupra, candida boltă
cerească.

35 Cînd isprăvi de cetit, Lydda rămase cu ochii în pămînt.
Ca în toți adevărații poeți, urma dorinții de a
spune și altora simțirile sale, părerea de rău că le-a spus,
teama că vorbele nu dau măsura vibrațiilor sufletești.
Făcurăm astfel cîțiva pași în tăcere. Eu o oprii.

— Lydda, autorul corespondenței aceștia este un mare
poet. Vino cu mine... Îl cunoști?

5 Și intrarăm, printr-un coridor îngust, în chiliele din
fundul monăstirei, locuite acum de statui. Pe ferestrele
cu gratii se vedeau grădinițele călugărești, modeste. Nu
era nimeni.

— Spune, Lydda, îl cunoști?

10 Ea îmi luă mîna și o lipi de inimă. Parcă în ade-
văr, de acolo erau scoase toate accentele ce mă mișca-
seră atîta. Fața ei devenise palidă. Apăsă cu amîndouă
mîinile peste mîna mea, închizînd ochii...

15 Ah, iubite domnule Filip, ce fermecător poet este na-
tura care ne-a făcut! Cînd aș putea eu spune ceea ce
firea mea simțea; limpeziciunea de fericire în care plu-
team; evidentă întindere a inteligenței mele din minutul
acela, ruptă parcă din puterea creatoare a unui Prometeu;
cînd aș putea spune ce desfășurare de timp trecu
într-o clipă; cum lutul meu pămîntesc se pierdu deodată
20 într-o pulbere de lumină, ca în raiul lui Dante; dacă
aș putea spune toate astea, și altele, altfel, poate d-voas-
tră ați pricepe ceea ce nu puteți simți.

Venirăm din nou sub arcurile din grădina cea mare
și ne așezarăm pe o lespede. Lydda își redobîndise toată
seninătatea de mai înainte. Eu îi cerui jurnalul, ca să
25 revăd versurile lui Shelley. Mulțumirea ei, ca a tuturor
oamenilor cari au găsit un ecou în priceperea semenilor
lor, părea că o face mai frumoasă ca de obicei.

Pe cînd eu citeam, Lydda îmi atrase luarea-aminte
asupra unei perechi ce rătăcea prin capătul galeriei, fără
30 scop și parcă fără a se înțelege între dînsii.

— Uite-te un moment la ei, îmi zise Lydda.

35 Mă uitai la ei și îi găsi, în adevăr, foarte ciudați;
un domn și o doamnă, amîndoi scurți și grași, amîndoi
îmbrăcați din greu, amîndoi cu o notă de îmbăcsire, ca-
racteristică oamenilor mediocri ce trăiesc pururea îm-
preună. Doamna mergea înainte, ostenită și plictisită;
domnul venea în urmă, plictisit și el și tot răsucind pe
braț un *boa*. Cînd ajunseră în preajma noastră, doamna
se așază pe un colț de urnă funerară, scoțînd un „Uf!“...

foarte caracteristic. Eu mă uitam pe furiș la dînsa. Era evident că nu îndrăznise să șadă pînă acum din respect pentru antichități. Avea ceva inexplicabil de moșierită română. Uș-ul acela iarăși era foarte românesc.

5 Și, în adevăr, erau români...

— Nu mai pot, Hristache dragă... De acum aici rămîn.

— Hai, soro, să mai vedem vreun Traian ceva...

10 — D-apoi de Traiani sunt sătuță... Și mă mai doare și-o pustie de măsea!

— Atunci să mergem la un dantist.

— Vorbă-i! Să mă dau pe mîna lor! Nu-i vezi că aștia numai din hîrburi și din cioburi trăiesc.

15 Domnul, în picioare, da din cap nemulțumit.

— Pînă n-oi avea pe Young, nu mă duc la dantist.

— Ei, asta-i! O să aduc pe Young de la București, cu depeșe!... Dacă nu vrei să mergi, eu mă duc să mai văd vreun Traian.

20 Eu ascultam cu nasul în jurnal. Mă temeam să nu mă dau de gol și de aceea priveam citeodată spre grădină, serios. În fond însă simțeam o nespusă de comică veselie la auzul acelor doi creștini, ridicăți fără nici o tranziție de la moșia lor din Argeș or din Ilfov și aduși în Termele lui Dioclițian. Curios și atingător era domnul Hristache cu dorul lui de Traian: „Să mai văd vreun Traian, doi“.

În sfîrșit el păru hotărît să vadă, omul, muzeul. Ea îl chemă înapoi.

30 — Hristache!...

— Ce vrei, dragă?

— Mă doare măseaua.

— Hai la dantist.

— Ia vino încoace.

35 El, plictisit, se întoarse.

— Ce vrei?

— Mă doare măseaua.

— Ei, ce-o să-ți fac?... Mai mult decît la dantist unde o să te duc?

— Dumneta te-ai dus la dantist la Paris!... cu cine știe ce pațachină!

— Taci, soro, că te aude lumea.

5 — Da' ce lume! Nu vezi că-s tot niște ăia, niște nemți, niște unguri... Ziceai că la Roma e bătaie cu flori. Pă dracu!... Pîine nesărată și cioburi.

Lui i se muiaseră minile. Prinse a zîmbi și veni lîngă dînsa. Ca orce român ce se respectă, scoase tabacherea cu bectemis și-și răsuci o țigară.

10 — Bine, soro, nu vezi ce aer curat, ce de mai flori, ce de alea frumoase!...

Evident, el era un biet creștin, ca și dînsa, dar era bun, cu o notă de entuziasm pentru lucrurile frumoase, pe care ea nu le pricepea deloc.

15 — Mi-am murdărit *jupa*, zise ea sărind în sus.

— Atunci haidem.

— Diseară plecăm.

— Ba aia-i vorbă.

20 Ea se întoarse și îl fulgeră cu o privire teribilă, care păru a lăsa cu totul rece pe d-l Hristache.

Și astfel dispărură...

Lydda se uita după dîșii; eu mă uitam în jurnal.

25 Ce curios! Nu puteam să-mi mai adun gîndurile împrejurul lui Shelley. Rugai pe Lydda să-mi mai traducă unele rînduri pe care nu le înțelegeam destul de bine. Ea simțea că se petrece în mine ceva neobicinuit, dar nu știa ce. Își explică lucrurile probabil prin greutatea limbei engleze. O rugai să-mi lase jurnalul. Ea mi-l lăsă cu plăcere.

30 Ne despărțirăm astfel pe deplin fericiți. Eu mă du-sei să dejunez, hotărît de a reciti în pace corespondența asupra lui Shelley. Însă nota comică lăsată de compatrioții mei, pofta de mîncare, soarele ștregar, primăvara ce se năruia peste mine cu viața ei intensă, mă făceau 35 să fluier vesel și să uit pe Shelley.

Așadar, veselie și veste bună.

Al d-voastre devotat,

Mircea M.

SCRISOAREA VIII

Costieni, 189 ...

Iubite domnule Mircea,

5 Iți scriu în fuga citeva linii. Văd că englezoaica face progrese mari. Păcat.

10 Scrisoarea din urmă am cetit-o și mamei d-tale. Partea I-a, cu Shelley, a rămas cu totul neînțeleasă, parcă ar fi fost în chinezește. Partea a II-a, în care pui cu șiretenie convorbirea moșierilor noștri, ca să-mi arăți cât sunt de felurite impresiile vieții, a fost pricepută minunat. Se cam rușina bătrâna de îndrăzneala d-lui Hristache de a veni pe așa locuri europenești... Asemenea nu i se potrivea prefacerea schitului în teatru. Muzeu, teatru, tot un drac.

15 Limba ! Vorba noastră veche. Cum să scrim ca să ne înțeleagă toată lumea ?

Data viitoare lasă pe Lydda, vechea Diospolis a grecilor, și vorbește-mi despre limba românească.

20 Mă duc la București să votez : datoria înainte de toate, domnule ! că așa e românul la sufletul lui...

Am primit un nou volum de critici al d-lui Gherea⁴⁵ și vreo trei reviste didactice, plus vreo patru literare.

25 Nu-i așa ? Parcă aș trăi în Englitera : mergere la vot, critici literare, reviste, poezii — minunat, zău.

Și cu toate astea !... Ce departe suntem !

În fuga. Al d-tale,

F. A.

SCRISOAREA IX

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

30 Vă rog să mă iertați că nu răspund întocmai dorințelor d-voastre, scriindu-vă despre altele și nu despre limba

românească. Chestiunea limbei noastre e sau foarte ușoară sau foarte grea : e ușoară, dacă o privim din vechiul punct de vedere al formațiunii și scrierii ei, deoarece toată lumea e azi de acord că trebuie să scriem cum vorbim ; e grea, dacă o privim din punct de vedere literar, deoarece fonetismul acesta, singurul posibil ca sistem, a dat loc la arhaisme dezgropate de prin cronicari și la infiltrațiuni dialectale, cari cu nici un preț nu pot fi primite în limba vie a României libere.

10 Vom vorbi despre toate acestea într-o viitoare scrisoare, sau poate nu vom vorbi deloc, ca să nu ne deosebim prea mult în păreri. Astăzi să rămânem la Roma.

15 La 10 ore dimineața mă primblam pe Capitol, așteptând pe Lydda, pentru ca, împreună, să intrăm în muzeul de sculptură. Începea să fie cald. Mă așezai la umbră, rezemat de un stîlp, ca orice ghide care-și oferă *gratiioanele sale servicii* străinilor. Sosea fel de fel de lume. Compania Cook descărca un transport de americani, din niște cloșcării de landouri, de socoteai că se năruiesc coviltirile peste harcuri, harcurile peste osii, vizitiii peste cai... Și ce vizitii ! ce cai ! ce americani !... De la jobenurile celor dintâi, la picioarele celor de al doilea și la mutrele celor de-al treilea, era o simfonie de o uriciune perfectă. Toate tipurile lui Bret Harte din California și ale lui Marc Twain din restul Statelor-Unite erau reprezentate, dar cu o așa fericită izbîndă în selecțiunea *uritului*, încît deveneau demne de muzee. În obrazurile bărbaților, briciul părea că trecuse ca un ciclon, tăind pe apucate și zmulgînd în modul cel mai nesimetric tulelele venerabile ale bătrînilor sau puful ștregăresc al tinerilor ; capete rotunde, cu gușe sub barbă și gușe la ceafă ; capete de maimuță, cu gura ca o spărtură de minge ; tătăcuțe lungi, minunate de a sfîrși sub o pălărie *buffalo*. Rasa germană, voinică și umflată ; subdiviziunea ei anglo-saxonă, osoasă și lungăreață ; rasa neagră, stîlcită ; ici și colo cite un tip fără definiție clară, francez degenerat de prin Canada vorbind ca pe vremea lui François I și Rabelais. Cît despre femei, era o pa-coste întreagă...

Plăcerea de a-i vedea pe toți alergînd ca o turmă în urma ghidului mă făcu să nu mai aștept pe Lydda și să intru după dinșii. Voiam să asist la întîlnirea Venerei de Cnido cu hîdele sale surori americane, dar chiar de la etajul de jos îmi tăiară pofta de a-i urmări. Cum intri pe poarta muzeului dai de un budală de dumnezeu indian, slut, strîmb, așezat într-o pozițiune indecentă, pe care nu-l poți privi fără dezgust. Ei bine, înaintea acestuia se oprise sexul frumos, și admira, și se minuna, și pocnea din miini, aspirînd silaba lor afirmativă „yes” sub forma unei sorbituri dintr-o băutură ce frige ; așa că ghidul nu putea să le mai dezlipească de-acolo.

Îi lăsaî în plăta Domnului și mă urcai liniștit sus. Ați fost probabil în muzeul de sculptură al Capitolului. Dacă etajul de jos e ocupat de lucruri mai mult originale decît frumoase, etajul de sus e dimpotrivă păstrat numai pentru lucrările ilustre ale antichității greco-romane.

Ce minunată zidire ! În alte părți, capodoperile sculpturii și ale picturii sunt expuse cu șiretenie, luminate de sus, luminate de jos, încinse în briuri de catifea. Aci, nimic. Afară de Venerea capitolină, care primește lumina de sus, toate celelalte sunt lăsate să se arate ochilor în valoarea lor firească. Marmoră peste tot, ferestre mari, lumina Italiei, și încolo fiecare este ce este. Ca tinerețea, care n-are nevoie de găteală ca să pară frumoasă, așa și statuile grecești.

Îmi aduc aminte de impresiile mele, cînd am văzut pentru întîiași dată pe Venera capitolină și pe Antinous !... Și doar veneam din Grecia, din Franța și din Olanda. Văzusem pe Hermes, pe Venerea de Milo și, la Amsterdam, la *Ronde de nuit* a lui Rembrandt, care pînă aci erau cele trei mari emoții artistice, la cari reduceam pe celelalte. Dar la cîtetrele acestea, sufletul meu nu găsea plenitudinea frumosului absolut, întruparea aceea fericită, în materie palpabilă, a unui ideal vag de frumusețe omenească, ce răsare în noi mai mult decît din impulsul conservării și îmbunătățirii rasei, din însăși natura fundamental optimistă a creierului nostru, care, în orice direcție ar lucra, e totdeauna pe punctul de a mai urca

o treaptă. În statuia lui Hermes, copilul Bacchus lasă o umbră pe formele bărbătești ale zeului ; Venerea de Milo are o gravitate tragică, în absolută contrazicere cu natura zeiței de Paphos ; *Rondul* lui Rembrandt e o strălucită pagină de pictură, dar fără putere de evocațiune, deoarece nu reprezintă nimic decît numai opoziție de efecte de lumină.

Pe cîtă vreme Venerea capitolină e perfecțiunea desăvîrșită a frumosului ; înfățișează momentul acela, unic în creațiune, cînd geniul artistic ajunge în periheliu. După cum o planetă, care își face evoluțiunea sa regulată, nu știe cînd a ajuns în punctul cel mai apropiat de soare, tot așa un artist, care se învîrtește împrejurul perfecțiunii, nu are conștiința limpede a momentului *absolut* : o lovitură de daltă mai mult sau mai puțin, și a trecut dincolo sau a rămas dincoace ; e prin urmare o fericită întîmplare cînd se oprește exact în punctul cel mai înalt de creștere.

Că Venerea capitolină poate fi un original, sau o copie, sau un tip derivat din Venerea de Cnido a lui Praxitele, sunt lucruri secundare. Importantul este că *este*. Din toată fericita epocă a mării sculpturi grecești, nici un exemplar din cele ce ne-au rămas nu întrunește atîtea calități de grație, de pudoare, de feminitate, ca acesta. Armonia perfectă dintre idee și operă, maturitatea caldă a formelor, eleganța cu care își mișcă brațele și mai presus de toate poezia cu care se desinează înainte linia coapsei drepte, nu pot fi scoase decît din imaginele acelor artiști ai veacului lui Periclès, pentru cari cultul frumuseții omenești era singura adevărată religiune. Asta este Aphrodita, cu toate atributele sale : *anadyomenă*, rotundă și mlădioasă ca un val, albă ca spuma mării ; *genetyllidă*, îndemnînd la iubirea vieței și la reproducerea ei ; *uranie*, curată și ideală ca o idee platoniciană. Corpul plecat ușor pare că tremură de sfială. Privitorul e coprins de neliniște. Simte parcă nevoie de a-i acoperi umerii, sugestionat de puterea artistică cu care e exprimată grația femeiască în toată slăbiciunea sa încîntătoare.

Poate d. Brunetière să reproducă texte din Pliniu cel Bătrîn, cît o pofti, ca să dovedească obscenitatea Venerii de Cnido. Acesta este și el un fel de snobism literar. A cere statui îmbrăcate și a cita pe Montesquieu, care nu da voie fiicei sale să răsfoiască propria sa scriere *Lettres Persannes*, este o aberațiune a criticismului decadent⁴⁶. Omenirea a asistat la comedii și mai mari : s-au văzut papi ridicînd deasupra coloanei lui Traian un chip de sfînt, ca s-o creștinizeze, iar un altul poruncind lui Bernini să îmbrace statua justiției de la mormîntul lui Paul al III-lea Farnese, ca să nu se scandalizeze *damele*.

Noi astăzi, oameni deplini stăpîni pe etica și estetica noastră, știm ce respect se cuvine unei asemenea critice ; știm la ce grozăvii îndeamnă ea, ce caricaturi produce arta așa-zisă *morală*, care încearcă să dea probleme psihologice în grupuri plastice. Slavă Domnului, Europa e plină de statui moderne, bușteni de marmoră, îmbrăcați în surtuțe, pieptănați după ultima modă, ce par că se dau pe gheață sau că se pregătesc la o *balansea* de cadril. Dar sunt morali, fiindcă sunt îmbrăcați !

Ceea ce este frumos în vremurile noastre e tocmai eclecticismul la care ajungem noi în mod firesc, știind a prețui, pe de o parte, morala lui Christ, trăind dintr-însa zilnic, iar, pe de alta, admițînd din toate puterile arta păgînă. Că se găesc astăzi oameni care ar voi să întoarcă pictura la sfinții strîmbi ai preraphaelismului, o știu ; dar aceștia sunt gloata nefericiților, cari, mîimurțărînd pe iubitorii sinceri ai lui Giotto, Beato Angelico, Sandro Botticelli, Memling și alții, se închină înaintea a tot ce e necunoscut și urît. Din aceștia se recrutează simbolistii, verlainianii, capuținiștii și alți asemeni caraghioși ai decadenței moderne.

Trebuie să vă spun că zilele astea mi-a căzut în mînă o broșură a d-lui Brunetière, *l'Art et la Morale*, care mi s-a părut nedemnă de autorul ei⁴⁷ și de care mi-am adus aminte văzînd pe Venerea capitolină : „Mesdames, Messieurs, je vous dirai d'abord que je me suis proposé, dans cette conférence, d'être long, ennuyeux, obscur, et

néanmoins banal“. Rară sinceritate, pentru un om atît de sigur de sine ca d-nul Brunetière. Aînsi soit-il !

Nu mă pot însă împiedica de a mă gîndi la entuziasmul cu care un alt critic francez ținea conferențe asupra *Filosofiei artei în Grecia*, Taine :

„Inzeștrați cu încîntătoarea libertate a spiritului, cu un prisos de veselie inventivă, cu grațioasa aprindere a închipuirii cari îndeamnă pe copil să compună și să prefacă neîncetat mici poeme, fără alt scop decît acela de a-și exercita facultățile noi și neastîmpărate ce se deșteaptă deodată într-însul — grecii au fost cei mai mari artiști ai lumii. Cele trei calități principale pe care le-am găsit în caracterul lor sunt tocmai acelea ce alcătuiesc sufletul și inteligența artistului. Delicatețe de percepțiune, dar de a pătrunde legăturile fine dintre lucruri, înțelegerea și intuițiunea nuanțelor îi permit să construiască unități de forme, de sunete, de culori, de întîmplări, într-un cuvînt, de elemente și detalii atît de strînse între ele prin legături intime, încît să alcătuiască un lucru viu, care să întrecă, în lumea imaginară, profunda armonie a lumii reale. Nevoia de a fi totdeauna limpede, sentimentul măsurii, ura de tot ce e vag și abstract, disprețul de lucruri monstruoase și enorme, gustul de contururi hotărîte, îl fac să-și mărginească concepțiunile într-o formă ce se percepe cu înlesnire de imaginație și de simțuri, și prin urmare să producă opere pe care să le înțeleagă toate rasele și toate veacurile, și cari, fiind omenesți, să fie nemuritoare. Cultul vieții prezente, sentimentul forței omenești, trebuința de seninătate și de veselie îl îndeamnă să înlătore reprezentarea infirmității trușesti și a boalei morale și să ne înfățișeze sănătatea sufletului și perfecțiunea corpului, să completeze frumusețea convențională a expresiunii prin frumusețea reală a subiectului. O privire aruncată asupra literaturii lor, comparată cu literatura Orientului, a veacului de mijloc și a timpurilor moderne ; cetirea unei pagine din Homer, comparată cu cetirea *Divinei Comedii*, a lui *Faust* sau a epopeelor indiene ; un studiu asupra prozei lor, comparată cu orce altă proză, din orce alt veac sau din

orce altă țară, vă vor convinge repede. Alături de stilul lor literar, orcare altul este umflat, greoi, inexact și silit ; alături de tipurile lor morale, orce alt tip pare încărcat, trist și bolnăvicios...”

5 E o plăcere să-ți răzbuni pe cineva cu așa fraze ! În fiecare scriitor se deșteaptă câteodată „un poète mort jeune à qui l'homme survit“, cum zice Sainte-Beuve.

Și e curios că d-l Brunetière pretinde a fi, în critică, ucenicul lui Taine...

10 Urmai a rătăci prin coridorul din mijloc, rece, solemn, plin de lucruri frumoase, de statui, de urne, de vase înflorate, pe care motivele aleargă, în basoreliefuri de crângi fantastice, cu o eleganță supremă.

15 Intrai la stînga, în sala busturilor împărătești. Aci mă aștepta emoțiunea binefăcătoare a patriotismului. Îmi aduceam aminte de un bust al lui Traian care mă impresionase, dar nu credeam că a doua oară avea să mă miște atît de mult.

20 În adevăr, cum intri, dai de chipul împăratului nostru ⁴⁸, așezat pe polița de sus, la stînga.

Ce minunat seamănă bustul acesta, cel mai expresiv și mai inteligent din cîte am văzut eu, cu imaginea ce-mi făcusem din cărți despre marele nostru părinte.

25 Luai un scaun și mă așezai în fața pietrelor vorbitoare.

30 Iată Traian : iată Plotina, femeia lui ; iată Marciana, sora împăratului ; iată Matidia, fiica Marcianei. Apoi Adrian, vărul și urmașul lui ; apoi Sabina, femeia lui Adrian.

35 Sfîntă este emoțiunea ce răsare în sufletul unui român, la vederea acestor capete, care au trăit din viața împăratului, l-au iubit, l-au înveselit și l-au întristat ! Ce enigme, aceste obrazuri de piatră, această Plotină, la început demnă soție a marelui om, apoi femeie rea ; această Marciană, singura lui rudă de sînge ; această Matidie, tînără și cuminte, unică ramură a familiei Ulpia ! Apoi, acest Eliu Adrian, mătăhălos la trup, fin la minte, iubitor al artelor și frumosului ; demn de părintele său adoptiv în unele, nedemn în altele ! Ce straniu moment

al istoriei romane, clipa aceasta de 18 ani, în care o lumină de geniu puternic, o mîină de suflet cu adevărat nobil, încearcă să oprească rostogolirea totului în prăpastia depravării, a vițiului, a infamiei ! Și ce mare ne apare omul care personifica într-însul clipa aceasta, omul al cărui caracter moral avea să lupte nu numai cu imoralitatea altora, dar cu chiar propriile sale slăbiciuni ! Căci atîta era de adîncă stricăciunea, așa se întindea de departe cangrena în clasele de sus, încît însuși împăratul, figura cea mai nobilă din cîte au produs vremurile acestea, nu s-a putut strecura în paginile albe ale istoriei fără pată. Dar, ca și cum bărbătescul lui suflet s-ar fi temut de el însuși, Traian, dînd spada în mîna lui Saburanus, numit de el căpitan al guardiei, îi zicea : „Ține, mă vei apăra, dacă îmi voi face datoria ; dacă nu, întoarce-o în contră-mi ; orce greșeală la suveran are mai puțină scuză“.

5 Și ce bine oglindește bustul acesta, fără cunună pe cap, fără insemnele mării, înălțimea gîndurilor, mărirea sufletului ! Cu părul tras pe frunte, rămas puțin, ca la Iuliu Cesar ; ajuns prin urmare în deplină maturitate, cînd toate florile s-au scuturat de pe ramura vieții : fără copii, așadar fără ultima mîngîiere a oamenilor ce conduc pe semenii lor, și cari, din slava în care trăiesc, par că pătrund și mai adînc vanitatea celor pămîntești ; cu ochiul trist privind drept înainte ; cu gura ușor ridicată de la o lature — chipul împăratului e icoana însăși a melancoliei. Acolo se răsfrîng grijile unui imperiu mare ca lumea ; acolo, năzuințele unui suflet păgîn, în care, cu toate astea, sublimul martir de la Golgotha părea că aruncase sămînța îndoielii ; acolo, luptele unei conștiințe în care blîndețea iertătoare a geniului se înfilnea cu disciplina rigidă a generalului din Germania de jos. Acesta e căpitanul din primul război dacic, care, după ce bătuse

30 pe strămoșii noștri în pămîntul lor, se ruga de femeile dace să nu-și caute singure moartea, „fiindcă Roma iartă pe cine se supune“, cuvinte noi în gura unui popor ce nu iertase niciodată pe nimeni.

40 Și privind în ochii cumiți ai împăratului mă gîndeam că a fost o fericire pentru noi, coborîtorii dacilor

și ai romanilor, că cele două popoare s-au izbit, s-au frînt, s-au contopit într-un popor nou, tocmai în epoca cea mai curată a imperiului, sub privirea blîndă a divului Traian. În adîncimea straturilor cu adevărat poporane
5 de la noi, în munții Oltului și ai Vrancei; prin Neamțu, pe la Suceava și prin Bucovina; prin Transilvania și prin Banat, acesta este tipul moral al țaranului; omul cuminte care vede și iartă cît poate, melancolicul care trăiește pe corhane, cu portul dacic și cu sufletul roman
10 — pe cînd femeia lui, *dacă* în toată puterea cuvîntului, a rămas vînjoasă și încăpățînată ca surorile sale de altădată: „Bete de ură și de durere, femeile nu vor s-audă, se smucesc din minile soldaților, nepăsătoare de moarte, gîndindu-se numai să împărtășească soarta comună“. Așa
15 e și astăzi româncea în Transilvania, care, cînd intră într-un neam străin, îl românizează. Marea lege fiziologică, care transmite pe cale generativă, în bărbat, prototipul rasei, calitățile neclintite ale tatălui celui dintîi, cînd mai cu seamă împrejurări dinafară nu le-au schimbat.

20 Și mă gîndeam la multe, acolo, în mijlocul sălii de marmură, în fața familiei Ulpia... Mă gîndeam la tinerii noștri cu mijloace, cari năzuiesc toți spre Paris; la familiile care pot călători și se duc numai la Paris; la artiștii noștri, din care foarte puțini trec pe la Roma, și atunci
25 numai în fugă. Și cu toate astea, aici este obîrșia neamului nostru, aici și la satul Grădiștea; aicea e coloana traiană; în Italia, la Benevent, e arcul de triumf al împăratului.

30 Și la cîte altele nu mă gîndeam!... La așezămintele noastre de cultură, cari nu au nici copile în gips ale busturilor împăratului⁴⁹; la școlile noastre, în cari copiii învață istoria romană fără să aibă un singur manual popular asupra lui Traian, o reducere a capitolelor din
35 Dion Cassius⁵⁰ (deja traduse) sau a monografiei cu care preotul Brotier⁵¹ completează *Istoriile* lui Tacit. Se vorbea cîndva, la noi, de aducerea unei copii a coloanei traiane și ridicarea ei pe una din piețele capitalei. Fericită idee, care însă a fost părăsită, sub cuvînt că, din momentul ce coloana există la Roma, nu mai e nevoie să existe

și la noi, iar că în locul coloanei ar fi mai nimerit să ne ridicăm monumentul eroilor de la Grivița și Plevna. Bine e să ridicăm monumente în amintirea războiului nostru din urmă. Dar faptele ce le vor rechemă ele sunt
5 în mintea noastră a tuturilor; nimeni nu se îndoiește de existența lor. Pe cînd cucerirea Daciei, podul peste Dunăre, chipul împăratului, existența sa chiar, par basme, sunt legende fără nici o putere evocativă pentru popor și pentru copiii din școală, mai cu seamă de cînd entuziasmul
10 dascălilor transilvăneni a fost îndepărtat de ironia bonjuristilor decadenți. Vai de poporul care își tratează mărirea trecută cu ironie!... Coloana traiană, înălțîndu-se splendidă în capitala României tinere, ar fi axa pe care s-ar învîrți,
15 ca spirala antică, năzuințele noastre; ar fi dovada hotărîtoare, pentru munteanul din Vrancea și cîmpeanul din preajma Bărgănelului, că *Traian* nu e poveste; ar fi documentul nostru de noblețe, adus la noi. Ar trebui să ne deprindem a fi serioși cu minunata comoară de sentimente
20 ce o avem în marele suflet anonim al poporului: s-o păstrăm ca cea mai nestimată bogăție ce ne-a venit, nouă, surtucarilor, fără nici o osteneală, ca de la un unchi din America; s-o păstrăm, s-o mărîm și s-o venerăm. Legendele istorice, faptele mari din trecut, ce s-au strecurat
25 prin naivitatea poporană, trebuie să le sprijinim și să le întărim cu dovezi scrise în piatră și în bronz. Destul am fost copii flecari, destul am rîs de entuziasmul bătrînilor profesori latiniști, de limba lor, de visurile lor, de idealul generației de la *paș'ș'opt*, de constituție, de *liberdeea*, de *sofragiu*; destul am maimuțit un scepticism pe care nu-l
30 aveam. De la război încoace, parcă multe s-au schimbat în bine. Ne-am cucerit neatîrnarea, avem o armată, ne-am fixat o limbă, au răsărit doi-trei scriitori mai mari decît timpurile lor — prin urmare am avut mai mult noroc decît minte. Să avem și puțină minte! Să fim serioși!

35 Ah, pustiu de condei, cum mă iai la vale! pustiu de condei și pustiu de suflet!... Aleargă înainte, mină, gonește, sare de la una la alta, fără nici o regulă. Aveți dreptate să ziceți că nu sunt disciplinat. Așa este. Pe de altă parte însă, ce plăcere de a da drumul vorbeii!... Ve-

nerea, Traian, americanii, landourile, Lydda. Ah, Lydda !
O uitasem...

5 Așa e : uitasem pe Lydda ; ceea ce probează că
Ulisse avea dreptate și că insula Ogygia se poate întilni
și pe Capitol. De astă dată însă Calypso era de piatră. 52

10 Neștiind ce s-a putut întâmpla, ieșii din muzeu și-mi
îndreptai pașii către *via Marguta*, strada atelierelor, unde
și Lydda avea pe al său. Era pe la amiază. Stradele erau
pline de lume. Din *Piazza Venezia* se vedea tot *Corso*,
15 pînă la *Piazza del popolo*, inundat de soare, scînteietor de
îmbrăcămînți femeiești. Eu eram preocupat. Lumea umbla
forfota, o lume sănătoasă, limpede la chipuri, ce părea
fericită de a trăi, mulțumită de a merge spre casă, către
15 care o mîna pofta de mîncare. Romane grase, cu părul
negru și fața albă ; străine blonde, subțiratece și vapo-
roase ; trăsuri, în coșul cărora tremurau crăngi întregi
de trandafiri ; viața de primăvară a unei mulțimi civili-
zate, alergînd instinctiv după fericire. Îmi treceau prin
20 minte crîmpeie de idei, pete de imagini, un nas berbant
al unei americane, chipul unui ofițer, un *lupetto* de pe
capra unui birjar ce lătra după lume. Deodată mă oprii
în loc, tresărînd : e cu puțință ca toată lumea asta să
vorbească italienește, cînd creierul meu funcționa liber
25 numai în limba mea ? Și atunci, printr-o solidaritate
inconștientă, mă gîndii la d-l Hristache din termele lui
Dioclițian... Bietul om ! Ce cinstit grăia el în limba lui :
„Haide, soro, să mai vedem un Traian, ceva“.

30 Cînd ajunsei la Lydda, o găsii lucrînd la portretul
unei doamne americane, care era de față și *poza*. Ne sa-
lutarăm din cap cu un zîmbet și un semn. Ea își căută
de lucru mai departe ; eu mă strecurai pe după niște
pînze pînă la un divan. Și cînd îmi aruncai ochii mai
bine spre americană, Doamne iartă-mă, îmi veni să poc-
nesc din limbă, parcă ar fi mușcat cineva dintr-o lămîie
35 în fața mea. Ce chip de diavol surizător !...

După ce ieși americana, Lydda veni spre mine, liniș-
tită, și îmi explică pentru ce fusese silită să lase pe de
altă dată muzeul Capitolului. Privirea ei îmi păru stra-

nie. Seninătatea caldă de totdeauna lăsase locul unei
expresiuni reci. Vorbea, curățînd paleta domol, fără ho-
tărîre, fără interes. Ce putea să aibă ?

5 Americana lăsase, ieșînd, un parfum amețitor de
eleganță și de bogăție, ce părea că ne revoltă nervii.
Ne învăluia pe amîndoi simțămîntul curios al individua-
lității noastre, deșteptat deodată de aceeași cauză, dar
cu efecte deosebite, precum ne erau firile : la mine, o
10 încordare a voinței, mișcarea înainte a simpatiei ; la
Lydda, dimpotrivă, o depresiune totală, parcă s-ar fi
simțit gata să leșine.

15 Pentru întîia oară o vedeam astfel. Îmi fu rușine de
gîndurile mele secrete, și încercai să m-apropii de su-
fletul ei revoltat, pe toate căile, făcîndu-mă mic, vor-
bindu-i de muzeu, de artă, de tot ce știam că-i place
și o interesează. Fu în zadar. Atunci negăsînd nimic,
tăcui. Ea se sculase de la lucru și se uita pe fereastra
ce da pe Pincio. Eu priveam portretul.

20 — Ce eleganță, personală a d-tale, pui pe pînză !...
Parcă modelul tocmai de calitate asta e lipsit — zisei
eu, ca să zic ceva.

— Nu-i așa ?... îmi răspunse ea repede.

25 Nu era deloc așa ; dar deloc. Însă ce să-i faci firei
omenești, cu toate unghiurile sale ascunse ?... În naturile
cele mai perfecte, vanitatea răstoarnă cîteodată armonia
unei întregi vieți.

30 Lydda zise ceva, printre dinți, în englezește, satisfă-
cînd astfel trebuința sufletească de a pune pe o situație
cuvîntul exact, pe care numai limba în care gîndim ni-l
dă. După aceea veni către mine, înseninată ; mă duse la
fereastră să-mi arate cum se vedea unda de lumină pro-
pagîndu-se prin aer ; mișcă perdelele atelierului ; apoi
rămase în mijlocul camerei, gîndindu-se ; ce se mai în-
tîmplase ?

35 — Vrei să dejunăm împreună ? îmi zise.

— Bucuros.

Ea surîdea. Devenise încîntătoare, Lydda cea de tot-
deauna, stăpînă pe sine, simplă.

40 Dejunarăm foarte cinstit, cu ouă, șuncă și ceai. După
aceea, îmi dete voie să fumez ; îmi deschise fereastra și

mă lăsă cu roatele mele de fum. Ea se întinse pe divan...

Pe zidul de la Pincio, rozele cădeau pînă jos. Soarele bătea în toată puterea lui, pe acoperișuri și prin grădini. Viața, oprită într-un moment de odihnă, părea că s-a lăsat, ca Lydda, în brațele încropite ale namiezu-
5 lui. Doi grădinari dormeau pe pămîntul gol. Pali de lumină tremurau prin văzduh. O toropeală nespusă se apropia de mine : simțeam că adorm, fără să mă pot opune acestei năvăliri. Un pahar de vin îmi suridea într-un colț al închipuirii, rămas deștept. Ceaiu !...

Și hup !... Alunecai în neant simțind exact momentul trecerii. Admirabila mașină a conștiinței înregistrase, ca un aparat seismic, pînă la ultima undulațiune a vieții.

Cînd deschisei ochii, tabloul era întocmai ca mai înainte. Pînă și grădinarii stau tot la pămînt. Mă uitai la ceasornic : dormisem poate vreo zece minute. Mă sculai binișor. Lydda dormea. Mă apropiai de dînsa, dorind să văd ce impresie îmi făcea : ochii închiși îi dau aerul parcă și mai candid. Corpul întreg, rezemat cu încredere pe divan, îmi părea ușor ca un fulg. O mină cădea pe coapsa dreaptă, albă ca o floare. O sărutai cu mare grije : trecu o adiere de fior prin degetele fine. După aceea închisei fereastra, să nu răcească ; îmi luai
25 pălăria și ieșii tiptil, lăsînd-o să se odihnească. Știu că se scoală de dimineață, că lucrează din zori de zi pînă seara, cu aceeași nestrămutată credință în bine : prin urmare repaosul ei trebuia respectat ca un lucru sfînt.

Ce minunat lucru e o asemenea fire !

Demnitatea omenească e ridicată la înălțimea poeziei.

Cred, iubite domnule Filip, că o idee nouă se statornicește în spiritul meu : aceea de a lua pe Lydda. Cu o astfel de femeie, viața mea se va desfășura mai departe, limpede, ca pînă acum, și sper că și a ei va fi ferită de
35 neazuri.

Așteptînd să-mi răspundeți, rămîn al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA X

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

O noutate curioasă : era cît pe aci să deviu *pesimistru*. Închipuiți-vă că de la fereastra deschisă a atelierului, lîngă care am adormit, m-am ales cu niște friguri năprasnice. Ce s-a întîmplat cu mine, timp de trei zile, nu știu. Se pare că am trecut printr-o *perniciosa*, din care nu scapă decît unul la o mie și că salvatorul meu este doctorul Baccelli, care a făcut cu mine experiența supremă a injecțiunii intravenale a unui *serum* descoperit de el. Eu nu știam nimic. Îmi aduc aminte numai că, deschizînd ochii, am întîlnit cu privirea alți doi ochi, pironiți asupra mea, doi ochi adînci, de o intensitate de viață extraordinară, care păreau a pîndi scînteia de suflet ce mai licărea în mine, păreau a-mi filtra, din pupilele lor arzătoare, focul eternității.

Ce mare e omul !...

Revenindu-mi în simțiri, căutai să-mi adun miuștele. Cine era domnul acesta ? Cît ținuseră frigurile, mă luptasem cu Kant. *Imperativul categoric, numeni, ideile aprioristice, teoria spațiului și a timpului* — o hălămostie de abstracțiuni, pe care le discutasem și le combătusem cu o luciditate rară. Va trebui să vă istorisesc
25 cîndva lupta această himerică.

Deschizînd ochii, doctorul Baccelli mi se păru că e Kant. Vedeam că dincolo de umbra potrivnicului meu stă chipul palid al Lyddei, dar credeam că o visez, cum visasem aievea, timp de trei zile și trei nopți. O evidentă desfacere a personalității mele mă lega jumătate cu visul și jumătate cu realitatea. Doctorul zise :

— Come va, caro amico ?

Mă trecu un fior de frică :

— Brutto vecchio ! sei diventato italiano ?

Atunci vocea Lyddei răsună în auzul meu ca o muzică, și legătura cu realitatea se statornici deodată. Ea

mă lămuri că domnul pe care-l batjocorisem era salvatorul meu. Doctorul rîdea, bufnea pe nări, își freca mîinile :

— Va bene, va benone. Dica pure...

5 Apoi veni lîngă mine, mă luă de mîină și începu să mă mustre, rîzînd :

— Așa, ha ? Mă faci bătrîn... Ba încă bătrîn urit : nu poate toată lumea să fie tînără, ca dumneata...

10 Atunci mi se ridică negura de pe mîinte. Parcă o sfișală sufletească mă coprînea, un sentiment de mizerie și de slăbiciune, de milă și de rușine. Înțelesei într-o clipă că ceva grav se petrecuse cu mine ; că omul acesta mă scăpase dintr-o mare primejdie. Și cum el îmi ținea mîina într-ale lui, o covîrșitoare putere de iubire și recunoștință mă făcu să-i sărut mîina...

15 În sfișit, medicul plecă.

Lydda îi luă locul, pe scaun. Ce minunată mi se păru ! Slăbise. Obrazul ei, de răsură abia înflorită, era palid. Sub lumina lămpii, vedeam vinele albastre cum mîngîiau pielea.

20 Închisei ochii, deplin stăpîn pe mine, dar cu pornirea către vis a omului care a umblat trei zile prin ne-ființă ; închisei ochii, ca să nu mai pătrundă nici o imagine alături de a Lyddei, și astfel să rămînă a sa, eternă, în sufletul meu.

25 Îmi puse mîina pe frunte și mă chemă, cu un glas... cum n-am mai auzit. Redeschisei ochii, cu fondul de și-retenie și de plăcere de a o vedea suferind pentru mine, care de fapt nu era decît dovada slăbiciunii în care mă găseam, și îi luai mîinile, le sărutai și iar le sărutai, cu sentimentul de nețărîmîrită mulțumire fizică cu care copilul adoarme sub respirarea caldă a mamei. O ușoară roșeață i se urca în obraz. Îmi zîmbi ; îmi închise gura, fiindcă voiam să vorbesc ; îmi dete niște doctorii și mă

30 pofti să adorm. Cum să adorm ! că doar pînă atunci mă luptasem cu toate lighioanele somnului. Dar nu : acela nu fusese somn, ci delir. Prin urmare trebuia să mă supun.

40 Închisei ochii din nou, și fie slăbiciune, fie lipsă de odihnă adevărată, adormii.

Cînd mă deșteptai din nou, se îngîna de ziuă. Prin crăpăturile obloanelor se insinua lumina. Mă uitai prim-prejur. Într-un fotoliu dormea cineva, o femeie. Cine putea să fie ?

5 Îmi adunai gîndurile răzlețe. Capul îmi hulia în gol. Cu toate astea, ideile îmi erau limpezi. Îmi aduceam aminte de doctor, de Lydda, de vorbele decuseara ; apoi, mai din urmă, de visuri și de Kant. Ah, iar Kant !

10 Ce curios ! Vorbisem cu el, de-a binele ; îi dovedisem că se înșela în unele afirmări : că nu există timp și prin urmare nici idei aprioristice ; că filozofia energiei universale răsturna labirintica sa zidire, care, cu toate astea, îmi fusese atît de dragă. Iar el mă ascultase zîmbind. Așa era răspunsul său : zîmbetul. O, afurisit bătrîn, maniac — ce cîștigi zîmbind ? Răspunde, dacă ai ce !

15 Începuse să-mi fie foame. Aș fi vrut să chem, dar îmi era milă de ființa care dormea alături, căzută de osteneală. Ce straniu e corpul omenesc, desfășurat în nepăsarea somnului !

20 Prinsei a răsuci niște ciucuri de la învelitoarea patului, gîndindu-mă în urmă, departe. Cîte nimicuri dulci, din vremea copilăriei !... Viața noastră trecută stă în raport invers cu viața noastră prezentă, din punct de vedere al fericirii : aceasta, fiindcă momentul actual este totdeauna covîrșitor, în bine sau în rău. Și iar adormii.

25 Cînd mă deșteptai acum, o figură nouă sta plecată spre mine. Îmi trecui mîina pe frunte, ca să mă simt bine : eram deștept. Recunoscu după îmbrăcăminte persoana care dormea în fotoliu. O rugai să deschidă obloanele. Le deschise. O orgie de lumină se revărsă în odaie, aducînd parcă evident veste bună de la natura dinafară. Mă uitai la sora de caritate ce mă îngrijea. Un obraz tînăr și curat. Îl mai văzusem undeva. Unde ? Printr-o grațioasă mișcare ce făcu din cap, îmi adusei aminte, ca prin vis, că în mijlocul aiuririi mele, avusesem o licărire de conștiință, în care realitatea mi se întipărise sub forma mișcării din cap a persoanei ce era de față. 35 O rugai să-mi dea o oglindă și un pieptene : numaidecît închipuirea de sine își lua împărăția.

Sora căută oglinda, dar n-o găsi ; găsi însă pieptenele și cu o îndemânare rară, se apropie de mine și-mi îndreptă părul în cap. Un parfum de mină vie îmi adie prin minte. Mă simții mișcat de un resort sufletesc de gratitudine și, mai mult, de dorință de a-i plăcea. Ea zîmbea. Rosti cîteva cuvinte italienești, și înțelesei după accent că era engleză. Asta fu de ajuns ca să mă recheme la același sentiment curios ce avusesem în atelierul Lyddei, cînd poza americana. Ce nepotriveală între ceea ce se cuvine și ceea ce este !

Ziua trecu repede. Veni doctorul, pufnind pe nări ca de obicei, și-mi dete dezlegare de a mînca și a trăi mai departe. Spre seară veni Lydda, dete drumul surorii de caritate pentru un ceas și rămaserăm singuri.

Cum am văzut-o atunci, nu cred să mai văd nimic asemuior. Un menuet de Mozart ar putea spune mai bine, cu eleganța sa glumeață și melancolică, ce era Lydda atunci. Își ridică pălăria din cap, cu foșnituri de mătase moale ; o așeză pe un scaun, fără a se uita în oglindă, și veni lîngă mine. Ați băgat de seamă ce impresie de statornicie lasă o femeie care își pune sau își ridică o găteală, fără a se uita în oglindă ? Prinserăm a vorbi de una și de alta, de vremea frumoasă, de primblările noastre — pînă în sfîrșit îi spusei... că aveam să-i spun ceva. Ea mă privea nehotărîtă :

— Ce ?

— În mintea mea s-a statornicit o idee... Cred că de acum nu mai pot trăi făr' de dumneta... Primești ?

Lydda își retrase puțin scaunul și se uită la mine țintă, cu o privire luminată de bucurie.

— Cred... aș crede că... altă dată.

— Altă dată, dacă vrei. Înțeleg că poate n-ai destulă încredere în hotărîrea mea de acum : toți bolnavii fac proiecte mari pentru viitor, fiindcă astfel se înșală singuri.

— Nu, Doamne ferește. Primesc cu bucurie și recunoștință. Viața mea e legată de viața dumnitale cu temeinicia hotărîrei lăuntrice, care nu se teme de nici o stavilă și de care nu am să dau seama decît lui Dumnezeu. Altfel, înțelegi că nu aș fi aici lîngă dumneta.

— Bine, Lydda. Cred însă că trebuie să-ți spun unele mici neregularități din viața mea, de care e drept că nu sunt răspunzător, dar cari nu mai puțin există...

— Te rog...

— Starea mea civilă nu-i tocmai în regulă... Nu am tată.

Ea se plecă spre mine și mă cuprinse cu brațele de gît.

— Știu, îmi zise încet : am înțeles de mult...

— Și primești ?

— Mai mult ca orcînd...

Asta este, iubite domnule Filip, ziua hotărîtoare. Ce s-o întîmpla de acuma cu mine puțin îmi pasă. Lydda îmi redă un lucru scump : respectul anonim al lumii, la care credeam că nu am drept să aspir. Prin urmare înțelegeți că singurul meu gînd de azi înainte este de a răsplăti prin cel mai mare devotament pe aceea ce va deveni femeia mea. Vă rog dar să faceți prin tribunal actul de consimțămînt al mamei și să mi-l trimiteți fără întîrziere.

Mă opresc, fiindcă sunt ostenit. Sper să vă scriu miine din nou.

Al d-voastre,

Mircea M.

25 SCRISOAREA XI

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

30 Teoria spinoziană, care admite pe om ca o întrupare fugitivă a voinței lui Dumnezeu (personificat în *substanță*, cu atributele sale : unitate, necesitate și infinit) este, sub o altă formă, teoria biologică modernă, care stabilește o

identitate perfectă între energia vieții cu energia universului, și anume cu una din formele acesteia: energia chimică.

5 În știința modernă s-a dovedit că fenomenul vital, în imensul circuit al energiei universului, este totdeauna precedat de un fenomen chimic și produce la rândul său un fenomen caloric. Prin urmare, energia vitală își trage originea din energia chimică potențială, grămadită în principiiul constitutiv al organelor, iar la rândul său energia vitală produce energia termică. Căldura, care pînă acum era considerată ca o condițiune generatrice a organelor vieții, este astăzi considerată, dimpotrivă, ca un produs al funcționării organelor, și, prin urmare, în ordinea dinamică, ca un mijloc de eliminare a vieții animale, după cum acidul carbonic este, în ordinea substanțelor, un material uzat și, ca atare, dat afară. Deopotrivă cu energia calorică este considerată energia mecanică, energia electrică, fosforică: atîtea căi pe care energia chimică potențială, introdusă în organismele vii, se întoarce în energia universală.

20 Se înțelege prin urmare că viața nu este altceva decît circularea energiei, care pornită din lumea fizică, se întoarce în lumea fizică, după ce a făcut o scurtă trecere prin organismele animale.

25 Prin urmare substratul teoriei spinoziane.

Pentru Spinoza, omul nu este decît o formă fugară a voinței lui Dumnezeu. Acest Dumnezeu se propagă în timp pe calea necesității, cu alte cuvinte după legile *firii* și *esenței* sale. Acest Dumnezeu nu e nici bun, nici rău: el *este*. Și cum el este, conform legilor *esenței* sale, tot astfel natura întregă *este*, conform acelorasi legi. Tot ceea ce este într-un asemenea Dumnezeu e *necesar* — și acestea sunt legile energetice.

35 Printr-o curioasă contradicție, Spinoza face o distincțiune între Dumnezeu și Univers, cu toate că recunoaște că fiecare atribut al lui Dumnezeu nu este decît o manifestare a naturii sale, care rămîne totdeauna simplă și aceeași; cu alte cuvinte, contestă părții natura fundamentală a totului, dînd astfel naștere teoriei *ideilor*

inadequate, care și este partea cea mai obscură a *Eticei* sale.

5 Dar, ținînd seama de timpul în care a gîndit el, Spinoza a fost marele filozof al viitorului, cînd a pus, sub o formulă abstractă, temelile energetice. Căci ce alta este *substanța*, unică, necesară și infinită, dacă nu *energia*, unică, necesară și infinită și dînsa? Binele și răul nu există în natură, ci este numai o noțiune omenească. În natură, tot ce există este perfect, prin chiar aceea că există, iar ceea ce există este *ființa* și *mișcarea*. Totuși, noțiunea binelui și a răului, rezultînd, pentru noi, din comparațiune, trebuie păstrată, spre a ne forma idei asupra calităților oamenilor în general și a-i îndemna să se conformeze intereselor speciei.

15 Cu alte cuvinte, o vastă concepțiune unitară a unui circuit, care, fie că s-ar chema *substanță*, fie că s-ar chema *energie*, se regăsește același, peste tot, de la sistemele planetare cele mai depărtate, pînă la om și pînă la viața lui complicată și gînditoare.

20 Se înțelege prin urmare că *numenele* sau lucrurile în sine, cari, după Kant, nu pot fi cunoscute, deoarece, fatalmente, noi nu putem cunoaște decît propriile noastre facultăți, sunt rămase departe înapoi față cu conceptul științei moderne. Astăzi, foarte puține fenomene mai sunt *numene* și, în urma descoperirii energiei universale, nici un fenomen nu mai are dreptul de a se ascunde după această misterioasă calificațiune, afară decît poate energia universală ea însăși. Cum însă filozofia științei admite că acesta este substratul, esența însăși a lumii, ea poate fi fenomen sau numen, după cum individul care o contemplează o înțelege sau nu.

25 Teoria energiei universale răspunde concepțiunii kantiane a timpului, în acest sens că și una și alta neagă existența timpului, din punct de vedere obiectiv. Deosebirea esențială stă în concepția spațiului. Pe cînd Kant pune spațiul ca și timpul prin *formele pure* sau *noțiunile aprioristice*, cari nu au nimic a face cu lumea exterioară, filozofia noastră îl confundă cu însăși energia universală. Spațiul nu este, din punct de vedere obiectiv, decît o lature a energiei. Distanțele interplanetare sunt și

se calculează ; aceste distanțe iau forma energiei latente, fac parte din unitatea absolută a universului și nu se pot despărți de ea, cu noțiune de *coprinzător* și *coprins*.

Din definițiunea puramente subiectivă a noțiunii de timp și de spațiu a lui Kant (cea dintăi ca intuițiunea schimbărilor ce se operează în noi, iar cea de a doua ca formă a fenomenelor externe), Schopenhauer a tras definițiunea sa : timpul = raportul dintre evenimente ; spațiul = raportul dintre lucruri.

Pentru noi, o deosebire fundamentală se impune :

a) din punct de vedere obiectiv, timp absolut nu există, energia fiind unică și eternă ; spațiu există, dar el se confundă cu energia însăși ;

b) din punct de vedere subiectiv, noțiunea de timp trebuie să se transporte în noțiunea de spațiu, ca să devie posibilă ; și atunci avem : două manifestări simultane ale energiei dau oamenilor noțiunea de spațiu ; două manifestări succesive dau noțiunea de timp — dar amândouă sunt în spațiu, cu deosebire că cea dintăi implică ideea de simultaneitate, iar cea de a doua de succesiune.

Rezultă prin urmare de aci că temelia însăși a celei mai artistice filozofii de pînă astăzi este atinsă.

Cele trei hipostaze kantiane ale spiritului uman complex sunt : sensibilitatea, înțelegerea și rațiunea. Sensibilitatea produce intuiții ; înțelegerea reunește intuițiile prin judecată, iar rațiunea scoate din judecări idei. Dar fiecare din aceste hipostaze este condiționată : cea dintăi, sensibilitatea, de noțiunea de timp și de spațiu ; cea de a doua, de legile universale și necesarii ale înțelegerii, cari sunt *conceptele pure* sau *categoriile*, cum le numește Kant (de cantitate, de calitate, de relațiune și de modalitate) ; cea de a treia, de principiul aprioristic și inerent sieși, al unificării sau sintezii, prin care se ridică la cele trei absolute : sufletul, lumea și Dumnezeu.

Cum însă timpul nu există din punct de vedere obiectiv, iar din punct de vedere subiectiv se reduce la spațiu — unul din cei doi termeni între cari oscilează intuițiunea kantiană lipsește, și lipsește tocmai acela care, fiind așezat cu totul afară din sfera experienței sensibile, este născă-

torul *apriorismului*. Rămîne prin urmare spațiul. Am văzut însă că spațiul, din punct de vedere obiectiv, se confundă cu energia însăși, că este prin urmare un atribut al substanței ; că, din punct de vedere subiectiv, el este un raport de simultaneitate ; că fiind un *raport*, intră numaidecît în legile înțelegerii, prin urmare ale logicei.

Atît este de adevărat aceasta, încît Kant, cînd se ocupă de formele judecăților noastre (care, după dînsul, nu se întemeiază pe experiență, ci sunt legi *universale și necesarii*), le pune pe toate în spațiu și pe nici una în timp, deoarece toate : individualul, particularul și universalul ; afirmativul, negativul și limitativul ; categoricul, ipoteticul și disjonctivul ; problematicul, judecata de aserțiune și necesariul — toate sunt atribute de spațiu, timpul neavînd, chiar înțeles cum este astăzi, atribute care să nu fie împrumutate spațiului, cu înțelesul de succesiune stabilit de noi.

De aci decurge un bine imens pentru filozofie, prin anume disparițiunea cunoștințelor aprioristice, prin urmare a noțiunilor transcendente, care au încurcat omnirea de cînd a început să devie serioasă pînă astăzi. Prin urmare, tot ce nu se atinge de om și din ceea ce se atinge de el, *somatologia*, intră în cadrul științelor propriu-zise ; tot ce se atinge de suflet, intră în cadrul psihologiei, care, redusă la fiziologie cum este astăzi, devine în întregime experimentală.

Poate că adevărata greutate de aci încolo începe, în acest sens, că oamenii moderni, cercetători neobosiți ai adevărului, studiază cu cea mai mare seriozitate psihologia pe cale fiziologică, iar cînd ajung la sinteză, trec deodată în transcendental.

Așa bunăoară, Wundt,⁵³ după ce face minunatele sale cercetări de psihologie fiziologică, ajunge, în ultima analiză, să se ralieze la teoria animismului, cu nehotărîre, este adevărat, dar cu mai multă simpatie pentru această teorie decît pentru toate celelalte. Cînd vrea să dea ceva de la sine, aduce următoarea ipoteză : „Ceea ce noi chemăm suflet este ființa internă a unei singure unități, care, în afară, se manifestă sub formă de corp“. Și apoi adaogă această presupunere, care, chiar sub forma mo-

destă sub care e prezentată, e de natură a pune anarhie în toate spiritele : „Acest fel de a pricepe problema corelațiunii (dintre fizic și psihic) ne îndeamnă cu hotărâre să presupunem că *ființa intelectuală este realitatea lucrurilor*“.

Va să zică ne-am zdruncinat atîta ca să ajungem din nou la teoria platoniciană a realității lumii prin participarea ei la *idei*.

Ce se face cu toți oamenii moderni, cari se muncesc să prindă o dovadă serioasă în sprijinul unei afirmațiuni vagi? Ce se face cu toate ramurile științelor pozitive, cari, toate, lucrează numai în domeniul realității fizice? Ce se face cu convingerea lui Spencer că „în însăși afirmațiunea că orice cunoștință e relativă, se implică afirmațiunea că există un nerelativ... Din chiar necesitatea de a gândi prin relațiuni, reiese că relativul nu se poate concepe dacă nu este pus în raport cu un nerelativ real... Ne este imposibil de a ne desface de conștiința unei realități ce se ascunde sub aparențe, și, din această imposibilitate, decurge indestructibila noastră credință în realitate.“

Cu acest metod de a primi lumea și pe om, știința devine imposibilă. Dacă este exact că *ființa intelectuală este realitatea lucrurilor*, adevărul fizic devine subiectiv, caracter fundamental fals pentru orice știință propriu-zisă, și în special fals pentru astronomie. Iată un exemplu între o mie. În astronomia siderală, o chestiune care a preocupat știința la cel mai înalt grad a fost determinarea caracterului nebuloaselor : dacă ele sunt formate din corpurile stelare solide sau din mase de gaz. Herschel,⁵⁴ cel dintîi care a manifestat oarecare îndoială asupra solidității nebuloaselor, deși aparența era contra lui. După cercetările lui Bond, cu marele refractor de la Cambridge ; după cercetările cu refractorul de la Washington și apoi după cercetările cu cel mai mare refractor ce se construise pînă în 1877 al lui Lord Rosse, se hotărîse în mod pozitiv că nebuloasele sunt formate din stele. Prin urmare, iată un punct stabilit în intelectul nostru asupra realității nebuloaselor. Cînd deodată, vine Huygens și do-

vedește cu spectroscopul că nebuloasele sunt mase de gaz pur.

Atunci, firește, se naște întrebarea : dacă realitatea lucrurilor este intelectul nostru omenesc, valoarea realității este fluctuantă, după cum fluctuantă este reprezentațiunea ei în intelect. Dar este evident că reprezentațiunea din intelect e, în cazul lui Bond și Lord Rosse, reprezentațiunea numai a aparenței realității. Prin urmare, cu intelectul nostru substituit realității, este real ceea ce ne pare nouă real, iar nu ceea ce este real în sine. Ducînd teoria ceva cam departe, un nebun nu mai este nebun cînd vede un cocostîrc pe nasul vecinului, ci este *bun* întru atît, întrucît asta îi este revelat lui de reprezentațiunea sa internă.

Dar nu. O realitate în sine există : ea ne este dovedită de însăși necesitatea facultăților noastre de a gândi prin relațiuni și cum știința are de scop de a găsi tocmai *nerelativul real absolut*, orice filozofie care depărtează știința de la acest scop nu este serioasă.

Și punct.

Al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA XII

Costieni, 189...

Iubite domnule Mircea,

Scrisorile d-tale din urmă m-au zdruncinat sufletește atît de mult, încît eram hotărît să plec la Roma. M-am măgulit un moment cu speranța că prezența unui român, a unui prieten ca mine, care se interesează de soarta d-tale fără nici un alt scop decît acela al binelui, te va scoate din încurcăturile în care pe zi ce merge te adin-

cești mai mult. A trebuit însă să mă las de ideea asta, știindu-te cât ești de încăpăținat.

Vrei să te însori. Însoară-te.

Numai, gîndește-te bine. Ești pregătit de natură și de împrejurări să fii un om în toată înalta accepțiune a cuvîntului. În renașterea țării noastre, în care nimic nu e încă definitiv clasat și așezat, un bărbat ca dum-neta era în drept să aspire la tot — cu o condițiune însă : de a nu avea încurcături. Trebuie să-ți spun, în momentul acesta, grav și pentru mine și pentru d-ta, că eram hotărît să-ți asigur, din puținul ce agonisiseam, ne-atîrnarea materială. Eu nu sunt legat de lume prin nimic ; nu am pe nimeni. Pe d-ta te-am urmărit de mic copil, știindu-te fără familie și fără mijloace, și te-am urmărit, cu ideea, ceva cam romantică poate, de a face un exemplar omenesc perfect. Mi se părea că ești înzestrat de fire cu o admirabilă armonie de facultăți. Chiar optimismul d-tale, spre deosebire de pesimismul meu, era o dovadă de echilibru. Dacă am insistat întotdeauna, și fără să-ți spun resortul ce mă mișca, în sens pesimist, am făcut-o spre a te înarma mai bine : cine crede prea mult în oameni, va gusta din amărăciune. Acesta e unul din puținele aforisme ce rămîn neclintite în toate timpurile și peste tot locul.

În mijlocul acestor planuri de viitor și cînd tocmai mi se părea că ai ajuns la liman, apare engleza...

Ce să-ți spun?... Îmi pare că ești deja prea mult înaintat, și un sentiment de delicatețe mă împiedică de a-ți destăinui tot ceea ce gîndesc personal despre dînsa. Mai sper că poate vreo împrejurare neprevăzută, voința tatălui ei, dacă e om de omenie, sau deșteptarea dum-nitale din visul acesta de bolnav, să repuie lucrurile în starea lor firească.

Nu înțelegi ce mare e omul singur ; ce orizont se deschide în viitorul d-tale de ființă gînditoare ; ce farmec nespus e în viața solitară, concentrată în facultatea de a crea ?

În ultima d-tale scrisoare mă lași să întrevăd ceva de felul acesta. Pe drept sau pe nedrept, vrei să răstorni o teorie : îmi dai o dovadă de puterea de a gîndi, tocmai

atunci cînd vrei să comiți actul cel mai potrivit vieții unui gînditor !

Înțeleg astăzi foarte bine disperarea unei biete mame, care își crește copilul în atmosfera curată a familiei, și îl vede deodată încăput pe mîna unei triste creaturi...

Nu voi să te rănesc și de aceea mă grăbesc să-ți spun că nu compar, ci numai dau un exemplu.

Sunt foarte mîhnit.

Te rog, dacă ții cît de puțin la prietenia mea, să nu grăbești lucrurile. De e scris că trebuie să se facă o asemenea căsătorie, așteaptă cel puțin să te îndreptezi bine. Nu-ți trimit încă actul de consimțîmint al bătrînei. Cu toate astea, dacă nu vrei sau nu poți ține socoteală de rugămintele mele, telegrafiază-mi și-l vei avea.

Fii sănătos.

Filip A.

SCRISOAREA XIII

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Cît rău și cît bine mi-a făcut scrisoarea d-voastre ! Un strigăt îmi vine pe buze, dar trebuie să-l înăbușesc, căci poate mîntea mea slăbită de boală înțelege lucrurile cum nu sunt în realitate.

Îmi pare rău că n-am putut să vă împlinesc dorința de a mai aștepta cu celebrarea căsătoriei. Vîrsta mă dispensa de actul de consimțîmint al mamei. Astăzi Lydda este femeia mea legitimă.

Știți că pînă astăzi, deși liber și stăpîn pe soarta mea, nu v-am ieșit din voință. Sper, dacă voi trăi, că de acum înainte să fac tot astfel.

Ceea ce s-a petrecut cu mine în vremurile din urmă îmi pare o întîmplare trăită de altul, deși voința mea a

Roma, 189...

avut rolul de căpetenie. Dar poate tocmai pentru că numai voința a fost pusă în lucrare și a mers înaintea tuturilor celorlalte facultăți, am rămas cu restul ființei mele suflându-mi în urmă. Toate deprinderile de singurătate, toate unghiurile, în care se retrage personalitatea morală a omului, toate nuanțele de gândire intimă, în care te regăsești pe tine însuși, cu secretele, visurile și nevoile tale — toate îmi par astăzi deschise publicului, ca o casă veche scoasă în vânzare de creditori.

Și cu toate astea, ce fericit sunt!

Lydda mi se revelează sub o altă formă. Când deschid ochii și o gădesc lângă patul meu, cu cartea căzută pe genunchi, îmbrăcată altfel de cum eram obișnuit s-o văd, îmi pare că, în adevăr, un element nou s-a infiltrat în viața mea lăuntrică, și oricât de enorm ar fi pentru cine nu își iubește singurătatea, mă simt micșorat și umilit. E, desigur, o prostie, fiindcă înțeleg numaidecât ce sentiment înalt face pe oameni solidari în nenorocire. Ba, mai mult, uitându-mă lung la chipul serios al Lyddei, care acum îmi este cunoscut în toate detaliile fizice ce reprezintă personalitatea morală, mă gândesc că dacă ea ar fi bolnavă în locul meu, nici eu nu m-aș mișca de la patul ei.

Și totuși, aș vrea să mă deștept câteodată singur. Când o văd, în haina ei de casă, cu mânecile largi și brațul gol pînă la cot, umblînd de colo pînă colo, atîngîndu-mi cărțile, scriind cu condeiele mele, schimbîndu-mi portretele, așezînd mobilele altfel — un sentiment mizerabil de gelozie mi se iscă în suflet, ca și cum un tîlhar de o nouă speță ar veni să-mi fure gîndurile. Îmi închipuiesc că starea mea bolnăvicioasă e toată pricina. Când sunt mai bine lucrurile se schimbă.

Cu sănătatea o duc așa și așa. Trei patru zile sunt bine și iar mă prind frigurile. Doctorul zice că trebuie să plec din Roma. Să mai vedem. Vă doresc și vă îmbrățișez.

Al d-vstre,

Mircea M.

Domnul meu,

Vă rog să-mi dați voie să vă scriu, ca să vă cer iertare de răul ce v-am pricinuit fără ca, totuși, să fiu vinovată. Înțeleg, din unele mici lucruri, că bărbatul meu s-a căsătorit fără consimțămîntul d-voastre. Ideea asta mă neliniștește. Aș dori să vă pot cunoaște ca să vă încredințez de ceea ce nu pot scrie, atît fiindcă limba în care scriu nu e limba mea, cît și pentru că în nici o limbă nu aș îndrăzni să spun sentimentele ce mă leagă pentru totdeauna de bărbatul meu. Îndrăznesc însă să cred că dacă m-ați cunoaște, m-ați ierta; poate chiar, cu timpul, ați binevoi a-mi acorda, dacă nu mai mult, cel puțin prietenia iertătoare cu care cei în vîrstă tolerează sentimentele tinere, cînd ele sunt sincere și trainice. Asta este singura mea scuză, și m-aș simți foarte fericită de a vă da o dovadă de temerărie lor, fie chiar cu prețul unei jertfe.

Primiți, vă rog, domnul meu, încredințarea respectului ce vă poartă.

Lydda M.

SCRISOAREA XV

Costieni, 189...

Doamnă,

Scrisoarea d-vstre mi-a pricinuit oarecare mirare. Nu am nici un drept de a îndemna sau de a împiedica pe bărbatul d-vstre să facă ceea ce-i place. Îl povățuisem să nu se însoare, nu cu d-voastră, ci cu nici o femeie — dacă vrea să rămînă un om de gîndire.

Acum, orce căință e tîrzie.

Nu vă voi ascunde că starea sănătății sale mă îngrijește. Stă în putința d-voastre a micșora greșala amîndurora, și mai tîrziu tot în mîinile d-voastre stă soarta lui.

5 Eu sunt bătrîn și sceptic. N-am crezut niciodată în sentimentele oamenilor și cu atît mai puțin în ale femeilor. Vă spun asta ca să înțelegeți că poate, în alte condițiuni, scrisoarea d-voastre m-ar fi atins prin ideea delicată ce coprinde.

Vă rog să mă iertați.

Filip A.

SCRISOAREA XVI

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

15 Sunt fără friguri. O minunată dimineață de octombrie bate în geamuri. Lumina răsfrînge pe oblonul dinăuntru al ferestrei umbra horbotei de la perdele. Pare o fantazie arabă. Mîntea mea, ușurată parcă de greutatea năzuințelor vieții, e gata să se întoarcă în lumina din care a pîrces.

20 Lydda a ieșit, în urma stăruințelor mele, să mai vadă lume și să ia aer. Lupt cu ideea morții, numai pentru dînsa. Mă simt cîteodată biruit de durere, de durerea mea omenească de a părăsi viața, care mi-a fost atît de dragă. Altfel, însă, nu sunt zdruncinat în nici una din credințele de altădată. Mă întorc în energia universală în care s-a întors și maestrul meu Spinoza, sub o altă formă de perfecțiune.

30 Cînd ați ști cum mă deștept cîteodată din piroteala frigurilor, cu un nespus dezgust de mincinoasele alcătuirii ale tuturor teologiilor, cum mă supără Pascal, cum uneori îmi închipuiesc că aș fi eu însumi un cap din acele ce cred cu putere în nemurirea sufletului și că de la fereastra mea din etajul al 4-lea, privind în stradă, aș pierde

echilibrul și aș cădea⁵⁵ : ce ar zice oare eul meu gînditor între ipotetica nemurire a sufletului său și evidenta lege a căderii corpurilor ?

Am încercat de atîtea ori să conving pe Lydda !...
5 Ea surîde și se uită la mine. Cîteodată mă supără, fiindcă îmi pare că trebuie să fie cineva lipsit de inteligență ca să nu priceapă evidența științifică a filozofiei spinoziane. Cînd vorbesc Lyddei de intuițiunea genială a lui Spinoza, într-un moment în care nu putea cunoaște decît *Dioptrica* și *Geometria* lui Descartes și poate ceva din descoperirile mistico-astronomice ale lui Kepler, dar cînd desigur nu cunoștea legile gravitațiunii universale ale lui Newton, și totuși pune temelia întregului determinism modern ; cînd
10 mă trudesesc să-i arăt ce nex intim există între Dumnezeuul spinozian și energia universală, cel dintîi personificat în *substanță*, cu atributele sale, unitatea, necesitatea și infinitul, iar cea de a doua în transformarea perpetuă a *forței*, cu aceleași atribute de unitate, necesitate și infinit, ca și cel dintîi ; cînd vreau să-i dovedesc că un asemenea
20 Dumnezeu răspunde conceptului modern de absolută justiție și că rezistă tuturor criticelor științei ; că un asemenea Dumnezeu, nu e nici bun, nici rău, ci numai *este*, și, prin chiar aceea că este, e perfect ; că binele și răul nu există în natură, ci sunt numai o noțiune omenească, rezultînd
25 din comparațiune ; că restrîngînd cercul de judecată, noțiunea binelui și a răului trebuie păstrată, spre a ne forma idei asupra calităților oamenilor și a-i îndemna să se conformeze intereselor speciei ; că, prin urmare, pesimismul este exagerarea unui termen de comparațiune
30 *omenească*, cu care natura n-are nimic de împărțit, ea fiind, prin chiar esența ei, fundamental optimistă ; — cînd astfel îi vorbesc despre Spinoza, ea ridică ochii în unghiul nehotărîrei mistice și-mi răspunde :

— Era jidan.

35 — Ei, și dacă era jidan !... Isus nu era jidan ? Dar cine a dus o viață mai demnă, mai nobilă, mai neinteresată decît Spinoza. Ce om s-a putut vreodată ridica pînă la jertfa desăvîrșită a egoismului, cu atîta simplitate ?...

Lydda mă înveleşte și parcă vrea să mă apere de pedeapsa cerească, cu vorba sa blîndă :

— Eu cred. Asta îmi ajunge.

— În ce crezi ?

5 — Cred pentru mine și pentru dumneata.

— În ce ?

— În Dumnezeu.

— Și eu cred.

10 — Nu cum crezi d-ta, în substanță sau în energie, ci în Dumnezeu tutulor creștinilor, care vede toate, stăpînește toate și pe toate le îndreaptă pe calea lor ; în acela ce ne este revelat de nevoia sufletului nostru de a ne ruga și a spera...

15 — Așteaptă, Lydda : dă-mi un jurnal. Iată trei copii căzuți de pe la etajul al 4-lea și al 5-lea, trei bieți copilași nevinovați, care și-au frînt craniul pe pietre.

— Vina părinților, vina oamenilor : Dumnezeu nu ne-a făcut ca să trăim în case cu 7 rînduri.

20 — Bine, bine, dar copiii sunt nevinovați : mamele lor nu-i pot păzi, fiindcă sunt sărace și trebuie să muncească. Dar, nu-ți place exemplul, să luăm altul, tot din faptele diverse ale aceluiași ziar : un muncitor venea de la cîmp, ostentit, necăjit, cînd, lîngă *ponte molle*, cade trăsnetul dintr-un bleg de nour, și-l carbonizează. Ziarul
25 spune că muncitorul lasă 5 copii orfani, că bietul om era cînstit, bun, ba mai adaogă și această împrejurare mișcătoare, că de cîteva zile îi murise o soră vădană și lăsase alți doi copii, pe care îi luase țaranul să-i crească. Nu înțelegi ce revoltătoare și cinică este ființa aceea su-
30 premă care stăpînește vînturile și permite unui vagabond de nour să ucidă un astfel de om?... Căci din două una : or Dumnezeu se amestecă în treburile noastre, și atunci se cuvine să fie drept cu noi ; or nu se amestecă, și atunci este Dumnezeu acesta despre care îți vorbesc
35 eu, în fața căruia trăsnetul de sus și omul de jos au aceeași valoare, adică sunt două perfecțiuni absolute, amîndouă fatale și necesare, fiindcă *sunt*. Frecarea nou-
40 rilor, transformată în electricitate și căzută pe pămînt ; omul mort, prefăcut în cărbune, sunt întrupări trecătoare ale energiei universului. Noi, oamenii, alcătuiți în so-

cietate, ne apărăm cît putem perfecțiunea formei noastre actuale, ridicînd împotriva trăsnetului, bunăoară, parafulmine. Ceea ce este hotărîtor în formarea convingerii tale, e tocmai faptul acesta, că pentru a ne pune la adă-
5 post copiii de cădere și pe noi de trăsnete, trebuie să cunoaștem mai întîi legile naturii în virtutea cărora corpurile se atrag, iar nouri produc electricitate. Din punct de vedere curat omenesc, dacă tu simți nevoie de a te ruga, roagă-te, după cum cînti cînd simți nevoie de a
10 cînta, fiind acestea atribute subiective ale perfecțiunii noastre organice. Dar nu încerca să te aperi de trăsnet cu rugăciunea, fiindcă nu te vei apăra.

Lydda se uita la mine ; avea ceva de spus dar, cu delicatețea ei obicinuită, părea a nu voi să mă încurce.

15 — Văd că ești convins. Cu toate astea... dacă zici că tot ce există e perfect, trebuința sufletească de a mă ruga se cuvine să fie și ea perfectă, fiindcă există.

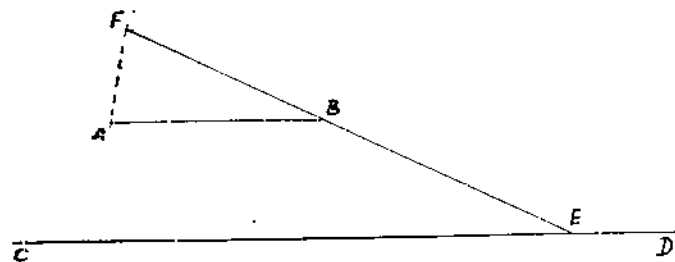
— Negreșit. Numai, aci intrăm în psihologie, știință atît de nouă încît de-abia acum începe a deveni serioasă.
20 de cînd adică a fost legată de anatomie și fiziologie. Să nu intrăm într-însa, decît pe porțița experimentală și cu mare sfială. Știința este cîntea. Ea descopere și constată. Cînd poate explica, explică ; cînd nu, tace. Iată un
25 exemplu : cea mai mare lege găsită de oameni, care stăpînește timpurile, căci este independentă de timp, așa cum e înțeles astăzi, e legea gravitațiunii universale. Prima sa ipostază este următoarea : toate particulele de materie de univers se atrag, în raport direct cu masa lor și în raport invers cu pătratul distanței. Ar urma de
30 aci ca fiecare moleculă a unui corp care militează către altul să se desfacă și să meargă a se confunda cu acelea ale corpului ce o atrage. Cu atît mai mult cînd corpurile sunt sferice, din cauza acțiunii forței centrifugale. Dar vine ipostaza a 3-a și constată : cînd două corpuri sfe-
35 rice se atrag, atracțiunea se exercită ca și cum masa întreagă ar fi reunită în centrul sferii și prin urmare ca și cum fiecare sferă în parte n-ar fi formată decît de o singură moleculă. De ce ? Nu știm de ce. Poate din cauza coeziunii, a cărei natură nu ne este cunoscută. Dar ur-
40 mează de aci că trebuie să recurgem la mîna unui Dum-

nezeu supranatural, or de câte ori nu ne putem explica un lucru? că trebuie să avem slăbiciuni sufletești ca marile Newton, care afirma că, dacă forța centrifugală și forța centripetală ar fi egale, s-ar distruge mișcarea cerească; iar dacă ar fi neegale, s-ar produce haosul?...
5 Newton, oricât de imens a fost geniul său, era și el om, adică un instrument perfect de înregistrare, care se uza, îmbătrânește și se transformă. Vor explica alții ceea ce n-a putut explica el — dacă lucrurile sunt omenește explicabile...

10 — Va să zică admiți că sunt și lucruri inexplicabile...
Îmi ajunge atîta, zise Lydda, învelindu-mă din nou.

Eu sării în sus.
15 — Nu poate să-ți ajungă atîta.
— Ba da.
— Ba nu. Trebuie să mă ascuți.
Lydda îmi acoperi gura cu mîna sa drăgălașă.
— Destul. Lasă-mă să cred.

20 — Te las, dar în schimb lasă-mă să vorbesc. Numai pentru voi este totul explicabil, deși, la urma urmei, cînd mă tot întrebii cine a făcut forța, cine i-a dat proprietățile ce le are, aș putea să-ți răspund și eu, întrebîndu-te: dar pe Dumnezeuul vostru supranatural cine l-a făcut? Vezi bine însă că astfel pusă chestiunea, devine copilărească. Ți-am spus că știința este cinstea și dovada.
25 Dă-mi, te rog, un creion și hîrtie... Iată o linie AB și o altă linie CD.

Închipuiește-ți că din punctul fix B ai duce o a treia linie pînă în E. Mai închipuiește-ți că punctul acesta

E ar alerga pe linia CD la infinit. Este evident că oricît ar alerga de mult, linia BE nu va deveni niciodată paralelă cu CD. Acum, prelungeste linia BE din punctul B pînă în punctul F: cu cît punctul E se va depărta mai mult pe linia CD, în direcțiunea D, cu atît punctul F va tinde să se apropie de punctul A. Dar oricît s-ar depărta E, alergînd în vecia veacurilor, F nu va ajunge niciodată la A. Închipuiește-ți acum un sistem de mișcare, FA, și presupune că tu, Lydda, ai fi pe o planetă, care, în sistemul acesta de mișcare, ar milita continuu către A: crezi oare că ai ști către ce te miști și unde te afli? Nu, desigur. Tocmai așa stăm noi cu unele din dovezile noastre: pentru înțelegerea omenească, putem ajunge pînă a presupune că sistemul nostru planetar merge către ceva, că suntem undeva, dar către ce mergem și unde stăm nimeni nu va ști niciodată: ochiul și mintea noastră este, față cu unele margini, cum ar fi ochiul și mintea ta din punctul F față cu punctul A. Așa stînd lucrurile, înțelegi, Lydda, că noi, oamenii de pe pămînt, suntem infinit de mici și infinit de mari. Suntem mici, fiindcă eternitatea întregă nu ne este îndeajuns ca să descoperim și să cunoaștem necontenit legile naturii; și suntem mari tocmai pentru că înțelegem că am putea să știm tot, dacă organele noastre ar fi, față cu energia universului, cum sunt ale tale, acum, față cu raportul dintre F și A, iar nu cum ar fi cînd tu te-ai afla pe o planetă care ar bate infinitul dintre F către A.
— Prin urmare?...
— Prin urmare, dacă sufletul tău simte nevoia de a

30 crede și a se ruga, lasă-l să creadă și să se roage, dar aceasta ca o satisfacțiune dată facultății obscure, din care izvorăște misticismul, și care stă totdeauna în raport invers cu cealaltă facultate sufletească: judecata. Vei ști însă că niciodată ruga ta nu va avea nici un rezultat obiectiv, ci, poate, uneori, subiectiv: ea te va liniști pe tine, poate, dar nu va schimba mersul lucrurilor din natură. Trebuie să găsi acel bine secret, către care năzuiesc toate religiunile, toate credințele și toate cultele, și care rezultă din însăși esența firii noastre optimiste, nu se satisface decît pe calea științei. Pe calea

ÎNSEMNĂRILE BĂTRINULUI

aceasta, adevărul moral, care este fundamental omenesc, se acordă cu legile naturii, atât în teorie, fiind legile naturii numai perfecțiuni absolute, cât și în practică, fiind descoperirea oricărui adevăr cosmic, oricât de mic, totdeauna spre binele oamenilor.

5 — Va să zică... dacă vom avea copii, așa o să-i crești ?

— O să-i crești tu, draga mea, și o să le dai toate minunatele daruri cu cari firea te-a înzestrat pe tine.

10 Iar dacă te vei încredința, cu timpul, că am dreptate, după cum sper, atunci o să cauți să le deschizi ochii către adevăr. Un singur lucru îți cer chiar de acum : să-i păzești de iarba veninoasă a pesimismului ; și pentru
15 aceasta, să-i crești în lumină, să lași să se dezvolte în-înșii puterea fizică și sănătatea, să te arăți lor așa precum ești : echilibrată și dreaptă și, mai presus de toate, să dai fiecăruia un mijloc de a crea, chiar dacă fantazia lor ar fi mediocră sau nulă, în care caz să-i faci meseriași : într-un șoarece încrustat pe un vas japonez este
20 mai multă fericire decît în toată compilațiunea Pandectelor.

Al d-voastră,

Mircea M.

Roma, 189...

5 După atîția ani, iată-mă-s din nou la Roma. Dacă sufletul meu n-ar fi plin de necazuri, mi s-ar părea că mă întorc spre alte timpuri. Timpuri !... Vorbe. Numai vremea de azi are valoare, vremea de azi și, din ceea de ieri, durerea, care rămîne ca o făclie la capetele tultora.

10 Ce nestatornică e firea omenească !

Am petrecut aproape toată viața hrănindu-mă numai din abstracțiuni, și a fost destul ca un singur fapt să mă izbească pentru ca tot farmecul celor dintăi să dispară.

Băiatul meu a murit.

15 — Eu sunt cu mintea întreagă. Știu că toți oamenii mor. Știu că am să mor chiar eu, care, cu toate astea, în formula abstractă a individualității mele, îmi pare că nu pot să mor. Dar ceea ce, mai presus de toate, îmi pare cu neputință, este faptul morții fiului meu. Mă muncesc zi și noapte ; lupt cu mine însumi ; vreau să mă încredințez că este așa — și nu pot. Bine, dacă este așa, ce s-a făcut cu perfecțiunea morală a ființei aceleia ?
20 Aceea nu era nici cap, nici mină, nici obraz. Era o armonie încântătoare, purtată, în afară, de un trup. Știu că trupul se prăbușește în mizeria nesimțirii. Dar fiul meu unde e ?...

Ah, nebuni ce suntem ! Rîdem de spiritişti. Aceia sunt
suflete necăjite, pentru cari evidența dovezilor omenestii
nu poate covîrși evidența dovezii lăuntrice. A crede cu
tărie într-un lucru ce nu există pentru alții e o putere,
5 și o putere mare, pe care se sprijină mai cu seamă bătrî-
nețea. Oamenii nepăsători, tinerii, fericiții, toți acei care
sorb din plin seva vieții, nu pricep disperarea bătrînilor,
cari, ca pomii uscați, se mai simt legați de lume prin
cite un lăstar ce crește alături, sau prin cite o creangă
10 rămasă verde pe vîrfuri : tăiați lăstarul sau ramura, și ați
lăsat un buștean.

Vorbe. Am spus că sunt vorbe.

De departe, ca dintr-un vis frumos de care nu-ți mai
amintești, răsare o nehotărîtă dungă de lumină. E oare
15 cu putință ?

Lydda. Acesta este numele curios al unei femei pen-
tru care am fost nedrept și care, cu toate astea, s-ar fi
cuvinit să-mi fie dragă. Pe Lydda am urît-o, cu toată
puterea pe care o dă idealiştilor himera fericii abstracte.
20 Lydda reprezenta pentru mine lumea reală, cu înțelesul
cu care Ahriman reprezintă, în religiunea lui Zoroastru,
geniul răului.

După moartea băiatului, o scrisoare, ajunsă din Roma
la mine la țară, mă turbură atît de mult, încît mă hotărî
25 să plec. Iată scrisoarea :

„Domnul meu, astăzi cînd nimic nu mă mai leagă
de lume și cînd singura mea dorință ar fi de a mă duce
după bărbatul meu, o împrejurare nouă mă silește să-mi
întorc iarăși privirile către d-voastră, rugîndu-vă cu căl-
30 dură să-mi permiteți a vă vedea. Dacă nu puteți veni
d-voastră la Roma, voi veni eu în România...”

Deodată îmi străfulgeră prin minte lumina unei idei
în care era mai multă nebulie decît speranță, dar care
mă făcu să visez cu ochii deschiși ceasuri întregi. Ce
35 voia de la mine Lydda ? Rostii în gînd numele acesta,
pentru întîia oară fără să mă supere. La urma urmei,
ea era văduva fiului meu. Și nu aveam eu oare nimic
de îndreptat față de mort ? Așa cum alcătuisem lucrurile,
în mintea mea de vizionar, n-aveam nimic de îndreptat.
40 Voisem să fac din fiul meu un om unic. De aceea nu-l

adoptasem, ca să nu fie legat prin nici o afecțiune de
lume : ca să crească liber, stăpîn pe soarta lui ; ca să
nu datorească nimic, nimănui, nici chiar tatălui său. Și
ce rău au ieșit socotelile mele ! Așa se întimplă ori de
5 cite ori indivizii deprinși a lucra numai cu idei încearcă
să lucreze cu materialul viu al patimilor omenestii.

În sfîrșit plecai.

Ce drum curios !... Inchis în valea mea, ca un pusnic,
mi se părea că asist la mersul înainte al omenirii. Sunt
10 aproape 20 de ani de cînd n-am ieșit din țară. Cîtă
schimbare ! Pe drum, pe la gări, prin vagoane, numai
lume pripită. Trenuri nesfîrșite, locomotive monstruoase,
călătorie otova, grabă, grabă peste tot. Or încotro îți
întorci ochii, făbriici, fum, trudă, parcă o întrecere de
15 activitate ar îndemna pe fiecare să ajungă înaintea ve-
cinului său. Hotărîtor, în vremea noastră nu se mai
poate judeca omenirea de pe scaunul de acasă.

Am intrat în Italia cu sentimentul complicat al omu-
lui ce se apropie de o catastrofă. Îmi fusese dragă Italia,
20 ca o carte frumoasă, ca o statuă, pe care o știi că stă
pururea albă într-un colț de muzeu ; iar acum îmi era
dragă ca un țintirim, în pămîntul căruia odihnea copilul
meu ; ca un loc de jale și poate — cine știe — de spe-
ranță. Deodată, liniile arhitecturii, în care se oglindește
25 geniul armonic al Renașterii, îmi apărură, redîndu-mi
un fel de liniște intensă, în care ideea morții fiului meu
nu-mi mai rodea inima ca pînă acum. De la Pontebba la
Mestre și de la Mestre la Bolonia, prin grădina provin-
ciilor venețiene, cîmpia verde, presărată cu aguzi și viță
30 de vie, trecea prin lumina ferestrei de la vagon ca un
tablou de viață de țară ; la Veneția, laguna tăcută, în
care bătea soarele tîrziu de toamnă, îmi amintea încîn-
tătoarea singurătate a tineretii mele, cînd, ieșind din ca-
nalul della Giudecca, rătăceam spre Murano ; de la
35 Bolonia la Florența, prin văile Apenninilor ; de la Flo-
rența la Roma, prin furnicarul de orașele, vile și gră-
dini de pe malul Arnului — apoi pe valea Tibrului, prin
sălbateca Maremma unde castelele moderne și ruinele
medioevale stau părăsite pe creasta munților. În fine,
40 campania romană !...

Ah, cu câtă sfântă emoțiune am revăzut pământul acesta, martor al atîtor glorii, lăsat astăzi să poarte pe clinurile sale melancolia apeducturilor și a ruinelor; pământul acesta, prin care trecusem tînar, visînd la străbunii noștri; pământul acesta, în fine, în care se odihnea singura ființă ce mi-a fost dragă în lume !...

Cînd trenul se opri în gară, mă simții ca istovit de puteri; mă durea capul, mi se tăiaseră picioarele. Coborîi din vagon, nesigur dacă trăiam sau visam. Un hamal se ținea după mine, cu valiza în spinare. Cînd să ies pe peron, o doamnă îmbrăcată în negru îmi veni întru întîmpinare. Într-o clipă o recunoscu, printr-o revelație lăuntrică, ca și cum o așteptam. Era Lydda — blondă, naltă, cu ochii ei albaștri, așa cum mi-o închipuisem pe cînd o uram. Își ridică vâlul negru de pe față și, cu o nespusă delicatețe, îmi sărută mîna. Nu pot spune cum se petrecură lucrurile; numai atîta știu, că o amintire vagă, ca de parfum cunoscut, îmi adie prin minte, parcă aș fi mai întîlnit-o cîndva sau parcă o rază de simpatie de la fiul meu ar fi învăluit-o. Mă înecaui lacrimile. Ea mă luă binișor de braț și mă duse la o trăsură; plăti hamalului; apoi plecarăm.

Despre toate astea îmi aduc aminte acum, și cu câtă infinită tristețe! Sunt, desigur, mai bătrîn decît mă cred, sau moartea fiului meu a slăbit resorturile sufletești ce pînă astăzi erau în deplină stăpînire a voinței mele.

Lydda mă duse la un otel *Marini* din *Via del Tritone nuovo*. Aci, voi să mă lase, spre a se întoarce după un ceas. Eu o rugai să stea; simțeam o absolută trebuință de a o cunoaște numai decît. O rugai să se urce cu mine sus.

De îndată ce rămăserăm singuri, veni lîngă mine, îmi luă mîna din nou și, în genunchi, plînsă cu capul pe brațele mele.

Trecură cîteva mari minute. Lydda își căuta batista, ridicîndu-și astfel fruntea de pe mîna mea. O rugai să-și scoată pălăria ca s-o cunosc mai bine. Ea se grăbi să mă asculte. Atunci apăru capul frumos, cu părul galben ca florile de rapiță, strîns pe creștet în unde, ca la Venerea

de Capua. O pornire neînfrînată mă făcu să mă plec spre dînsa și s-o sărut. Ea ridică ochii către mine.

— Vă sunt din tot sufletul recunoscătoare că ați venit. Îmi pare un vis, cum de altfel vis îmi pare toată viața mea din urmă... De cînd a murit bărbatul meu, gîndul meu a fost pururea către țara lui și către... d-voastră. Singură, părăsită de toți, începusem a crede că, în adevăr, nu mai este dreptate nicăiri.

„Părăsită de toți!“ Ce înseamnă vorba asta?

— Dumneata ai familia aici...

— Da.

— Atunci?...

Ea plecă ochii în jos și tăcu. Era evident: familia ei făcuse ceea ce făcusem eu, lăsîndu-i pe amîndoi să trăiască sau să moară singuri!...

— Unde șezi?

— În casa noastră.

— În casa părinților?

— Nu. În casa mea și a bărbatului meu.

La cuvintele astea, simții că mă înecă plînsul crud al disperării: remușcarea de greșala ireparabilă ce făcusem mă strîngea de gît. Mă sculai de pe scaun și mă dusei către fereastră. Ea rămăsese în picioare, nedormită.

Cînd mă crezui mai liniștit, venii din nou spre dînsa. O neînfrînată simpatie mă făcu să-i deschid brațele. Ea alergă spre mine, înviorată.

Cum aduce viața lucrurile! Dacă ar fi fost fata mea, n-ar fi putut să-mi fie mai dragă.

— Ești bine, Lydda?

— Acuma da.

— Dar altfel, ești bine?

— Foarte bine. Sunt bine și aproape fericită...

— Nu ai nimic să-mi spui?

Ea se uită la mine lung. Apoi își ascunse capul pe pieptul meu. Inima bătea să mi se rupă; așadar era adevărat! Era adevărat că viața mea, pe care de acuma o credeam menită să treacă zădarnică spre neființă, mai putea fi folositoare.

Era adevărat că de la fiul meu îmi rămânea moștenirea cea mai scumpă ; că eu, acesta, vizionarul și vinovatul, puteam trăi încă destul pentru a îndrepta, cel puțin în parte, greșala din trecut și pentru a mă dezbara de toate nebuniile, și triste și vane, ale teoriilor !...

Rămasei în mijlocul camerei și mă uitai la dînsa. Nu o cunoșteam decît de o jumătate de oră — nu o cunoșteam parcă decît de un minut, de cînd îmi lăsase să înțeleg taina scumpă sufletului meu, și cu toate astea îmi era dragă, atît de dragă, încît mă simții neliniștit, văzînd-o cît era de delicată. La ideea că poate suferise lipsuri materiale, mă trecu un fior rece prin inimă. Mă apropiiai de dînsa, îi luai mîinele și o întrebai :

— *Pauvre enfant, tu as dû souffrir tous les martyrs...*

Ea dete din cap. Vorbea franțuzește cu accent străin, ceea ce i se potrivea de minune.

— Am avut oarecare greutateți... Le-am biruit însă pe toate.

— Cum ?

— Am vîndut tot ce aveam gata. Am lucrat cîte 12 ore pe zi, cît ținea lumina, și am plătit încetul cu încetul toate rămășițele... Numai, drept să vă spun, începea să fie peste puterile mele lupta asta cu neajunsurile. A face artă, cînd sufletul nu mai vibrează la nici o notă, e un chin fără seamă.

O priveam ca un aiurit. Ea se uita în jos. Îmi aduc aminte de cărarea netedă, ce se pierdea în valurile line ale părului ; de nasul fin, ce părea că urmează linia cărării : totul era transparent, șubred, și neliniștea de mai nainte mă cuprinsese din nou.

— Draga mea, vrei să vii cu mine în țară ?... Lucruri mari eu nu am. Dar am aer sănătos, cîmp de zăpadă, iarna ; de verdeață, vara ; am o casă de burlac, în care tu vei fi stăpînă, vei face ce vei vrea. Îți cer cam mult. Numai gîndește-te că eu atîta aveam : pe bărbatul tău ; el mort, nu mai am pe nimeni. Poate că m-ai judecat rău. Dacă m-ai judecat așa, ai avut dreptate, însă numai în unele privințe. Cînd vom fi mai de aproape prieteni, îți voi spune...

Ea voia să mă întrerupă și nu îndrăznea.

— Vă rog. Nu v-am judecat niciodată.

— Nu vrei să-mi vorbești fără solemnitate ?...

Ea zîmbi, cu chipul luminat de bucuria lăuntrică a speranței.

— Nu pui nici o solemnitate... Propunerea ce-mi faceți trece dincolo de tot ce puteam nădăjdui. Dacă, într-adevăr, nu vă sunt prea mare sarcină, sunt gata să merg cu d-voastră.

— Minunat. Lasă-mă să te văd bine...

Ea se uită la mine, cu liniștea intensă a sufletelor hotărîte să se jertfească. Privirea ei mă turbură.

— Voiam să-ți spun... că nu am destul curaj. Dacă m-ai ajuta puțin, aș îndrăzni să cred că natura care a luat pe fiul meu, mi-a dat în schimb o fiică...

— Poate și mai mult...

Ce vorbă plină de farmec ! „Poate și mai mult...” Poate.

Rugai pe Lydda să rămînă cu mine la dejun. Ea îmi răspunse că rămîne cu plăcere, dacă țiu, dar că spera să merg eu la dînsa. Primii numaidecît.

Roma, 16 noiembrie 189...

Am fost la dejun la noră-mea sau mai bine la fiică-mea. După aceea am fost la cimitirul de la Testaccio.

Cîte și cîte impresii ! La fiecare pas mă întîmpină un lucru rămas pe urma lui, o amintire, un semn. Atunci disperarea cea mai crudă îmi frămîntă sufletul, disperarea neputinței noastre omenești, față cu puterea covîrșitoare a naturii.

Și cît suntem de mici ! O privire de la Lydda e de ajuns ca să mă cheme la viața actuală...

Am mers la Lydda, îndemnat de curiozitatea vinovatului care se simte atras către victimă.

Îmi tremurau picioarele pe cînd urcam la dînsa. Mi se părea că mă duce să-mi arate locul lor de suferință. Și cînd colo, intrai într-o casă omenească, în care or-

dînea, curăţenia şi gustul cu care toate erau aşezate ar fi putut trece drept lux.

Lydda mă introduse într-un salonaş plin de lumină, iar ea se făcu nevăzută. În faţa uşei, un portret al fiului meu, care părea că vrea să iasă din cadru.

Cu cîtă iubire fusese mîngăiată pînza aceea, o spunea fruntea, pe care geniul morţii pusese un suflu de incomparabilă poezie ; o spuneau ochii gînditori, plini de nobleţe ; o spuneau înfăţişarea întregă a omului, care, om fiind, avea ceva de arhanghel.

Cît voi fi stat aşa, muncit de gînduri, rătăcit ca într-un vis neclarificat, nu ştiu. Mă deşteptai numai cînd simţii respirarea caldă a Lyddei. Ea venise încetişor lîngă mine şi se uita la portret.

— Seamănă, nu-i aşa ?

Eu nu puteam vorbi. Ea luă un scaun şi se aşeză în spatele meu. Portretul mă hipnotiza. Vedeam pe fiul meu venind din fundul tabloului, senin, iertător, gata parcă să-mi deschidă braţele. Iluzia aceea mă fermeca, îmi umplea pieptul de vibraţii generoase şi totdeodată îmi sfîşia sufletul. Ce limbă omenească poate spune amărăciunea remuşcării, faţă cu ceea ce nu se mai poate îndrepta.

Mă întorsei spre Lydda : sta rezemată de masa de scris, uitîndu-se în jos. Ea nu făcuse nimănui nimic. Îşi iubise bărbatul şi sfărîmase toate legăturile cu lumea, ca să devie femeia lui. Soarta oarbă îi despărţise. Mai credea ea în ceva ? În ce putea să mai creadă ?

Mă sculai de unde şedeam, îmi ştersei ochii şi atinsei pe Lydda pe umăr.

— Numai geniul iubirei şi al durerii poate să se ridice pînă la atîta frumuseţe.

Ea se sculă, tăcută, şi mă luă de braţ, rezemîndu-şi capul de mine. Mi se părea că întineresc, că durerea de mai nainte îmi purificase sufletul de orice urmă de trivialitate omenească. Urmăi vorba mai departe :

— Căci din nenorocire, fata mea, iubirea şi durerea sunt pururea împreună...

Ea zise încet un „da“ atît de straniu, încît mă puse pe gînduri. Nebun ce eram ! Parcă nu ştia ea mai bine decît mine că aşa este !

Schimbai numaidecît îndrumarea convorbirei, amintind despre dejun.

Lydda mă rugă să trecem în camera de alături.

Redeveni deodată senină, liniştită, ca şi cum pînă atunci am fi vorbit de lucruri indiferente. Îmi păru rău aşa prosteşte. Căutai însă să-mi stăpînesc pornirea mea de tiran gelos. Eram vindecăt sau cel puţin voiam să mă vindec de bănuieli. Dînsa era demnă, încerca să-şi ascundă nemîngîierea tragică în care se simţea că pluteşte.

Sala lor de mîncare era îngrijită ca tot restul casei. O faţă de masă curată, două tacîmuri fine, o slugă la locul ei...

Cum se poate să trăiască lumea cu puţine mijloace atît de bine ?

Mă gîndeam la mine la ţară, pe ce fel de faţă de masă mîncam eu, cine mă servea, cum o duceam de azi pînă mîine, rău îmbrăcat, rău îngrijit. Ce-o să zică Lydda, cînd o vedea Belgia Orientului... şi pe belgieni ? Pentru întîiaşi dată în viaţă mă preocupară ascemenea lucruri. Îmi veniră în minte nişte bibiluri de horbotă de pe mobile, în care mi se încurcau mîinile ; cozile de păun de pe sobă ; chiseaua cu tutun ; îmbrobodeala bătrînei...

Trăind prin cap, niciodată nu mă gîndisem că trăiesc prost. Hotărîi în minte să schimb toate. Lydda mă observa : eram, se vede, preocupat.

— Nu mîncăţi ?

— Ba da... Mă gîndeam la mine la ţară : crezi, Lydda, că ai să poţi trăi în singurătatea cîmpului ?

— Pot trăi orunde.

— Vezi, draga mea, să nu-ţi faci iluzii. La noi, viaţa de ţară nu e ca la d-voastră şi mai ales la mine nu e deloc ca la d-voastră. Eu îmi iubesc pămîntul ca un adevărat român ce sunt, dar asta nu mă împiedică de a vedea lipsurile... Ştii ce ? Să-ţi inchipuieşti că ai fi emigrat undeva, departe, într-o ţară nouă. Vei fi stăpînă a tot ce am eu : vei schimba, vei dărîma, vei zidi şi dacă, totuşi, îţi va fi urît, vom merge la Bucureşti.

Ea se uita în taler. Ridică ochii către mine :

— Mie nu mi se urăşte nicăiri...

— Mă gîndesc că am o odaie mare, pe care vom transforma-o numaidecît în atelier, iar la primăvară vom zidi, din temelii, un altul, plin de lumină. Aș putea să plec eu înainte, ca să pregătesc toate cele trebuincioase.

5 Numai, mă tem să nu le fac pe dos...

— V-aș ruga, dacă se poate, să nu mă lăsați singură...

10 Glasul ei tremura, iar sufletul meu era plin de mulțumire. Nici nu bănuia cîtă plăcere îmi făceau cuvintele ei. Mă temeam, ce e drept, de gospodăria de la Costieni; pe de altă parte însă mă gîndeam că, așa cum era, gospodăria mea putea fi interesantă pentru Lydda. Afară de asta, hotărisem să cheltuiesc orcît ar fi trebuit, ca să îndulcesc surghiumul fetei mele. Fata mea! Ce curioasă imagină!...

15 Simțeam o nespusă voluptate de a ști că am două-trei parale agonisite, pe care să le risipesc acum pentru a înfrumuseța viața ei, a Lyddei. O rugai să-mi spuie dacă mobilele erau ale lor; ce voia să aducă în țară și ce să lase; cînd ar fi fost dispusă să plece.

20 Ea se uita la mine, nehotărîtă, cu simțul pătrunzător al oamenilor ce au suferit mult și nu mai au curagiul să creadă în bine.

— Eu aș fi gata să plec orcînd. Tot ce vedeți aici este al nostru. Pot să iau numai ceea ce-mi trebuie și ceea ce costă mai puțin, ca transport, iar restul să-l las undeva...

O atinsei pe mîină, mîngăind-o.

30 — Dacă nu ai alte cuvinte decît ale economiei, să iai tot. Știi, Lydda: e bine să regulăm numaidecît rapoartele noastre... cum să zic?... economice. Eu, avere mare nu am, dar cred că am destul pentru noi... Și tu trebuie să știi că tot, tot ce am este al vostru.

Ea mă privea serioasă, cu ochii parcă înnoțați în lacrimi.

35 — Ne mai rămîne...

Eu văzusem mîna ei transparentă și gîndul mă purtă deodată spre lucruri triste. O auzii ca prin vis.

— Iartă-mă, fetiço: ce ai zis?

— Ne mai rămîne bărbatul meu...

Așa era. Eu, nebunul, uitasem. Cînd ziceam „este al nostru, este al vostru“ mă gîndeam la altcineva.

— Așa este, rămîne el, care ne este scump amîndurora... Numai, el se odihnește în pămîntul sacru al Romei. Dacă țara mea de departe nu mi-ar fi atît de dragă, aș voi ca și eu să fiu îngropat aici. Pare că la Roma, mai mult decît orunde, firul vieții urmează a se depăna și dincolo de viață: sunt așa de numeroși morți aici!... Vom veni cît de des și ne vom pleca genunchii la mormîntul scump nouă și vom învăța și pe...

10 Cuvintele mele mă înecau de emoțiune. Pe ce netemeinică pașiște alergau gîndurile noastre! Între un trecut dureros și un viitor nesigur, sperarea omenească rămîne neclintită.

15 Hotărîrăm cu Lydda să cumpărăm locul la cimitir, să punem o urnă pe mormînt, iar la întoarcere în Roma să zidim ceva trainic.

Dar gîndul meu zbura către viitor, către necunoscutul ce trebuia să sosească.

20 Pornirăm la cimitir. Stradele erau aproape goale. Lumina curgea din văzduhul albastru, atît de curată încît parcă înlesnea minții desfășurarea a tot feluri de planuri generoase. Trecurăm pe sub Capitol, pe sub Aventin și ajunserăm pe Tibru. Vasele, ancorate la mal, lăsau apa să treacă domoală spre liniștea depărtării.

25 Era, în toate cele dimprejur, o pornire pe statornicie, un învăț bun de neschimbare care parcă nu se potrivea cu mergerea noastră la cimitir. Și cu toate astea!...

30 Intrarăm pe poartă ca în vis. Îmi aduc aminte de molifții ce stau la rînd, printre morminte, cu solemnitatea îndurerată a unor soldați biruiți în război; de inscripțiunea de pe o urnă funerară cu numele lui Shelley; de imagina curioasă ce-mi răsări în minte, văzînd pe Lydda îngenunchiată lingă o mîină de pămînt, a frumuseței ideale cîntată de Shelley în *Epipsychidion*.⁵⁶

35 Ce se petrecea atunci în mine? Cum de nu mi se rupea inima de durere, găsindu-mă acolo, alături de țărîna ce nu se așezase încă bine pe trupul copilului meu?... Ah, mizerie omenească! Mîna de lut, mînjită de zădărnice, ce tremuri față cu moartea!

40

Mi se împainjeniseră ochii văzînd pe Lydda căzută pe huma rece a mormîntului. O ridicai de jos aproape cu sila și o dusei la trăsura, vorbindu-i aspru : ea nu avea drept să se frîngă de durere, după cele ce-mi spusese.

5 În sufletul meu se făcuse lumină, răsărise aurora unei vremi bune, încolțise speranța și firea mea crudă nu primea ca dînsa, Lydda, să-și iubească umbra bărbatului mai mult decît viața viitoare a unei noi ființe. Cît eram de nelogic față cu mine !...

10 Mă gîndesc, îmi întorc mintea pe toate filele, caut să înțeleg cum de s-a schimbat întreaga orientare a vieții mele, și nu găsesc nici o explicație. Durerea de a fi pierdut pe singura ființă ce-mi fusese dragă pînă acum face parte din sufletul meu de ieri — fiindcă sufletul meu de astăzi e altul. Dar e oare cu puțință, un asemenea lucru ? Dacă e cu puțință atunci nimic nu mai e statornic în lume. Sau poate că toate convingerile mele de pînă astăzi au fost false...

20 Roma, ianuarie 189...

Înainte de a pleca în țară, am vrut să duc pe Lydda la teatru.

25 S-a petrecut între noi o scenă curiosă. Dînsa mă privea ca pe un exemplar omenesc nou, a cărui durere căuta parcă lumina și veselia, spre a rămînea neador-mită.

30 — Ascultă-mă, fata mea : nu s-ar cuveni să mergem la teatru, că suntem doar în doliu, avem sufletul cu adevărat cernit. Eu unul însă vreau să mă las de teorii și de reguli. Am trăit toată viața după un sistem, care poate este cel mai bun, dacă sistemele filozofice, aplicate vieții reale, sunt bune la ceva. Dar după sisteme pot trăi numai temperamentele reci, pe cari patimele ome-nești nu le ating. Pe mine m-a atins durerea, și parcă aripa ei rece, în loc să mă depărteze de viață, m-a apropiat de ea mai mult.

Lydda se uita la mine lung.

5 Eu, tot omul teoriilor rămîn : pentru fiecare inconsecvență, am cite una. Îmi dam seama că fata mă înțelegea, și poate tocmai de aceea voiam s-o încredințez că nu mai fac teorii.

— O singură năzuință a sufletului nostru se cuvine să ne călăuzească : poezia. Într-însa, bătrîni și tineri găsim steaua ce ne duce la țarm — bătrîni alergînd în spațiul ideal al timpului, tinerii în spațiul real al mo-mentului.

10 Lydda mă privea mereu. Mă simții turburat.
— În sfîrșit, haidem, dragă, la teatru. E vorba de muzică. Muzica înalță gîndurile... dacă e frumoasă. Mergi ?

15 — Merg.
— Se dă *Mefistofele*⁵⁷. Hai să vedem dacă s-a găsit un compozitor să înțeleagă pe Goethe. Gounod a făcut din Faust un Don Juan de mahala, iar din biata Margareta o cusutoreașă, *abandonată de ingraturul june*. Nu-ți mai vorbesc de Marta, bătrîna cu gîdilici, nici de Mefisto, drac de carnaval, care nu mai simbolizează nimic... Te întrebî ce cauți țeasta de mort, imaginea a misterului vieții, în această orgie de afrodiziaci.

25 Lydda zîmbea.
— Cu toate astea, zise dînsa, muzica lui Gounod e plină de... *spațiul real al momentului*, cum ai definit d-ta tinerețea.

30 — Rîzi de mine !...
Ea se făcu roșie.
— Nu rîd. Găsesc numai că domnia-ta ai un fel de a vorbi care e foarte frumos, dar care turbură deprinderea minții de toate zilele.

35 — Felul prețios al oamenilor cari vorbesc din cărți.
— Nu.
— Ba da. Mergem ?

40 Era o seară de abonament. Cînd ajunserăm noi, cam tîrziu, se termină actul I-ii. Teatrul era plin. De sus și pînă jos, numai lume elegantă ; străluciri de pietre scumpe pe sînuri tinere ; bucle prinse în diamante ; lumină ; colori în îmbrăcăminte ; orgie în pictura de pe

plafon — o scăpărare de voință colectivă, care te prindea în intensitatea dorinței de a trăi din plin, de a fi bogat, de a rîde și a iubi, de a gusta din glorie, de a fi tânăr, pururea... Cu alte cuvinte, Faust.

5 În fuga impresiilor îmi aruncai privirile spre Lydda. Ea se așezase în fotoliu, liniștită, cu umeri lăsați înapoi, cu pălăria elegantă pe părul blond, privind cu ochiul calm la lumea plină de patimi. Parcă, în adevăr, ea era făcută dintr-un aluat străin, polen de floare, rouă și lumină.

10 Actul al II-lea din *Mefisto* trecu fără să ne scoată din obicinutul rost al gândurilor: grădina Martei, cu Faust tânăr și amoretzat — apoi un colț de mitologie germană, sălbateca vale de Schirk sub munții stafiilor⁵⁸, o peșteră spăimoasă, luna încremenită ca în vis.

15 Veni actul al 3-lea. Margareta în închisoare, nebună. Muzica începe să semene cu marea înaintea furtunii: mișcări largi și adînci. Sensibilitatea, ca o pasăre, se neliniștește. Te simți prins de o putere străină; sufletul vibrează în răsunsetul acordurilor. Margareta a otrăvit pe maică-sa, și-a înecat copilul; a iubit, a păcătuit —
20 pare că sentimentul și conștiința s-au contopit într-o stare de voluptate a durerii, ce este comună atîtor muritori ră-tăciți !..

25 Faust o roagă să fugă, să fugă cu el într-o insulă pustie de pe ocean, în pacea seninului, în razele amorului. Nebuna pare că înțelege; vraja iubirei îi încălzește din nou gândurile. Atunci muzica se înalță, pe cîteva note, într-o lume atît de curată, încît idealul devine tangibil. Ei cîntă amîndoi :

30 *Lontano, lontano, lontano,
Sui flutti d'un ampio oceano,
Fra i voridi effluvi del mar,
Fra l'alghe, fra i fior, fra le palme,
Il porto dell'intime calme,
35 L'azzurra isoletta m'appar.*

Nebuna însă pînă în cele din urmă nu fuge.

Remușcarea o chinuiește. Ispitele nu mai au putere. Ea își înalță ochii către Domnul, cere iertare și cade purificată de suferință.

Vine apoi partea a 2-a din *Faust*, așa cum l-a creat Goethe; în actul al 4-lea apare Elena. Faust uită pe blînda copilă pămîntească și-și întoarce privirile către *forma ideală a frumuseței eterne*: Grecia, clasicismul și amorul.

5 Dar apoi vine și pentru el ziua răfuielii... cum are să vină și pentru mine și pentru noi toți. Ce dușmană e soarta ! Trebuie să murim în adevăr toți, toți ? !

*Cammina, cammina,
10 Superbo pensier,
La morte e vicina,
La morte s'avanza
Per buio sentier.*

Iar bătrînul Faust, tremurînd, își face catagrafia vieții : „am cutreierat lumea, alergînd după himera fericirii; am prins din zbor dorința fugară; m-am scaldat în întuneric și în raze“. Mefistofele : „Ai dorit din răsuputeri, ai sorbit din plăcere și din nou ai dorit, dar n-ai zis încă clipei trecătoare : oprește-te, ești frumoasă !“ Faust : „Cunoscut-am toate tainele muritoare, realul, idealul, amorul fecioarei și amorul zeiței. Da. Însă realul a fost durere și idealul vis...“

25 Și muzica, sfioasă, se înalță în sfera poeziei celei mai pure, cînd bătrînul pare a-și da sufletul în ultimele note :

*Giunto sul passo estremo
Della piu estrema eta
In un sogno supremo
Si bea l'anima gia.
30
Voglio che questo sogno
Sia la santa poesia.
E l'ultimo bisogno
Dell'esistenza mia.*

35 Se zbuciuma tot sufletul în mine, cînd bătrînul sfîșia aerul cu țipătul său din altă lume : *voglio che questo sogno sia la santa poesia*. Mi se părea că aud pe Goethe dintr-un amvon de lumină, spunînd omenirei, de care se

despărțea îndurerat : „atîta ai tu nepieritor și mare :
«la santa poesia»“.

La santa poesia !

5 Ieșirăm de la teatru. Eram bolnav de emoțiune. Îmi
venea să strig lumii proaste și deșarte că atîta are omul :
sfintele emoțiuni ale poeziei.

Lydda mă luă de braț și merserăm tăcuți spre casă.
Ea rostea încet din cînd în cînd : lontano, lontano, lon-
tano...

10

Costieni, ianuarie 189...

Iată-mă din nou la mine acasă.

Dar sunt oare la mine acasă ?

15 Sunt eu, scepticul, acela care a călătorit cu Lydda,
păzind-o de toate vînturile, purtînd-o pe brațe, ca pe un
copil ? Se pare că da.

20 Am făcut același drum, la întoarcere, pe care îl fă-
cusem la ducere. Și ce minunat drum ! Iarnă în toată
puterea, cu munții Carintiei și ai Stiriei acoperiți de
ghețuri, păduri de brazi întroienite — o solemnitate în
natură, căreia pare a răspunde munca încordată a oa-
menilor, lupta lor cu nevoile.

Cînd am trecut astă-toamnă pe locurile acestea, totul
era blînd și senin, numai eu eram înnorat ; astăzi totul
e posomorît — dar astăzi eu sunt senin !

25 Lydda mea sta liniștită la fereastra vagonului, cu mî-
nile în manșon, fină ca un desen. Îmi aduc aminte de o
stație de frontieră, unde un hamal răsturnase cărucioara
cu cuferile noastre, ceea ce mă supăraseră grozav. Pusesem
mîna să ajut omului la încărcat și mă umplusem de ză-
padă și de cărbuni. Mă scuturam pe haine, bombănînd,
30 cînd un surîs încîntător de la geamul vagonului mă îm-
bună deodată, răsplătindu-mă de toate supărările. E cu
putință să fie atîta farmec într-un surîs, atîta poezie,
atîta veste bună ?

35 Și cum stam acolo, pe loc, îmi străfulgeră prin minte
amintirea unei scrisori a fiului meu, în care îmi povestea

primblarea lui cu Lydda în muzeul termelor lui Dio-
cletian. Cît de bine îl înțelegeam acum ! Cînd părinții
împiedecă pe copiii lor de a iubi cîstit, de a se însura
sau mărita după inima lor, sunt totdeauna vinovați, sunt
5 vinovați chiar atunci cînd împrejurările de pe urmă le
dau dreptate. Fiindcă, între un bărbat tînăr și o femeie
tînără, care se plac pînă a hotărî despre viața lor viitoare,
se încheagă taina cea mare a firei : devenirea. Totul se
rostogolește spre viitor : bulboaca din apa rîului, mugurul
10 copacului și amorul.

Hotărît, eu am întinerit.

Ce frumos trăiam noi în vagonul drumului-de-fier !
Iarna, lumea vine spre Italia, iar nu pleacă. Noi plecam,
așa că eram stăpîni pe un compartiment de patru per-
soane. Cumpărasem toate gazetele de prin gări, italie-
nești, nemțești, englezești, mai cu seamă englezești. Lydda
zîmbea, înclinînd capul pe un umăr, cu nespusa grație
a mișcărilor sale ; îmi mulțumea astfel, fără cuvinte. Eu
mă uitam la dînsa, fericit, gîndindu-mă la noi amîndoi.
20 Deodată îmi veni în minte un aforism a lui Leopardi :
„La natura, benignamente come suole, ha ordinato che
l'uomo non impari a vivere se non a proporzione che le
cause del vivere gli s'involano“. Mă trecu un fior rece :
învățam să trăiesc tocmai la bătrînețe. Lydda citea liniș-
tită. Pusei mîna pe sacul de drum, în care aveam cîteva
25 cărți, și scosei volumul lui Leopardi, *I pensieri*, cu încă-
păținarea omului fricos, care se duce înaintea primejdiei.

Volumul se deschise la aforismul 101 : „Mărturisindu-și
propriele sale slăbiciuni, chiar cînd ele sunt evidente,
30 omul compromite adesea stîma și prin urmare și afec-
țiunea, pe care i-o poartă și cei mai de aproape ai săi :
atîta e de mare trebuința de a se susține fiecare pe sine,
cu braț puternic și în orice împrejurare și în ciuda oricărei
lovituri a soartei, de a avea despre sine o înaltă părere,
35 dînd astfel exemplu celorlalți și aproape silindu-i să-l
stîmeze“.

În adevăr, parcă așa era. Volumul se deschise la o
altă pagină. Aforismul 106 : „Lumea rîde de lucrurile
pe care ar trebui să le admire, și calomniază, ca vulpea
40 lui Esop, pe cele ce invidiază. Un mare amor, chinuit

dar și cu multe mîngîieri sufletești, e pizmuit de toată lumea și tocmai de aceea calomniat cu mai mare aprindere; dar oamenii, dacă ar admira, mai ales pe cei de o seamă cu dînșii, s-ar crede umiliți; de aceea, în loc de a admira, rîd. Lucrul merge atît de departe, încît, în viața de toate zilele, e bine să punem mai multă grijă a ascunde ceea ce e nobil în acțiunile noastre, decît ceea ce e josnic. " În adevăr, parcă și aici era așa. Dar între amîndouă gîndirile e o evidentă contrazicere. Căci, or te lupți din toate puterile să te impui semenilor tăi, silindu-i să te cunoască și să se închine calităților tale, și atunci te lovești de aforismul 106; or îți ascunzi calitățile și-ți dai pe față slăbiciunile — și atunci te lovești de aforismul 101.

Înțelepciunea proverbelor: ziua bună se cunoaște de dimineață; toamna se numără bobocii.

Proverbele și aforismele sunt ca niște lumînările sub bolta întunecoasă a cerului; dacă sunt departe una de alta, pot lumina cercul restrîns al fiecărui drumet; dacă le pui pe toate la un loc, faci o înmormîntare jidovească.

Avea dreptate fiul meu: viața are o singură lege: aceea a armoniei. Cu măsură, lucrurile își capătă adevărata lor valoare. Ca în natură, așa și în viață: nimic nu este absolut. Toate filozofiile au un sîmbure de adevăr, dacă nu se depărtează de natură. Și esența naturii este *prefacerea*, care, pentru cei triști, se cheamă *nestatornicie*, iar pentru cei veseli, *devenire*. Cea dîntîi stea ce răsare în apusul unei zile de vară pare un neadevăr estetic; peste două ceasuri, steaua tremură în adîncul spațiului, încîntătoare, fiindcă și-a căpătat adevărata ei valoare de lumină.

Lydda ține cu mîna stîngă un jurnal. Nu e nimic mai nobil decît o mină frumoasă.

Veni vremea să ne ducem la prînz.

Cînd intrarăm în vagonul restaurant, lumea era deja așezată pe la mese: fel de fel de chipuri nemțești, durdulii, uscățive, drepte, strîmbe, cum le lăsase Dumnezeu — dar în general cu un fason de pălărie pe vîrfurile capului care le da un aer ciudat. Pene de rățoi și flori

de munte la ceafă, o țigară de mahorcă în gură, și lumea a lor.

Nu știu de ce, mă gîndii la felul cum eram îmbrăcat eu. Mă văzui într-o oglindă, cu cămașa mea de drum, fără guler scrobît și mi se păru că sunt prea fără de jenă, față cu Lydda. Mă sculai numaidecît, rugai pe Lydda să mă ierte și trecui în vagon, unde mă schimbai; apoi mă întorsei. Simțindu-mă vinovat de fudulie, eram stîngaci, nu-mi găseam loc și o privire gentilă a Lyddei mă făcu să mă roșesc. Pentru ce? Un tînăr de la o masă de alături era îmbrăcat ca o paiată, cu niște pantaloni numai petece și bunghi; cu o haină de piele, parcă jupuisse un berbec; cu o pălărie de pislă, răsfîrîntă la deal, de socoteai că i-a căzut pe cap din planeta Marte. Și cu toate astea el nu se roșea. Mîncă din taler ca un surugiu, întingînd în sosuri cu labele, îmbrucînd cîte o ciosvîrtă întreagă, rîzînd cu gura plină, și totuși părea foarte la locul lui, ba avea chiar un fel de eleganță brutală, ce șade bine la unii bărbați. Pentru ce? Probabil pentru că ceea ce făcea el acuma, era deprins să facă în toate zilele: în toate zilele era servit de mai multe persoane, în farfurii scumpe, cu mîncări bune, pe cînd eu mîncam toată viața pe un colț de masă, cu o carte alături cu bătrîna care mă hrănea cu ce-i plăcea ei, fără să mă gîndesc că lucrurile s-ar putea petrece și altfel.

Și lucrurile se pot petrece și altfel, desigur.

Lydda avea un mod de a ține cuțitul și furculița care da acestor unelte o viață aparte, parcă ele ar fi fost mai de sînge decît celelalte cuțite și furculițe.

După ce prînzirăm, ne întoarserăm în vagonul nostru, care începea acum să-mi fie drag, ca o casă în care te simți fericit. Lydda deschise un săcușor de drum și scoase o cutie cu bomboane pe care mi-o întinse. Luai una, gîndindu-mă că eu ar fi trebuit să-i dau aceste bomboane. Descopeream pe fiecare minut cîte ceva din lipsurile creșterii mele. Iată pentru ce unii oameni, pe cari noi îi socotim mediocri și cari sunt în adevăr mediocri din unele puncte de vedere, au trecere pe lîngă femeii, sau, dacă se însoară, sunt fericiți și în general nu sunt înșelați.

Negreșit, viața a două ființe pedepsite să trăiască pururea laolaltă devine un infern dacă arta concesiunilor nu-i ajută.

5 Tot gândindu-mă, scosei o pernă din sac și făcui semn Lyddei să se odihnească. Ea îmi mulțumi, cu zîmbetul acela pe care părea a-l fi moștenit de la un înger. Se întinse pe canapea, învelindu-și vârful picioarelor în rochii, cu o mișcare în care grația și pudoarea deveneau artă adevărată.

10 Trecui în compartiment la mine și mă întinsei și eu pe canapea. Îmi veni în minte ceaslovul meu cu note și aforisme și-l luai să-mi arunc ochii pe el. Subt un titlu pretențios, mă legam geaba de oameni și mai cu seamă aveam ce aveam cu femeile. Hai să înșir aici crîmpeile

15 de gânduri din trecut, pe care nu le mai recunosc drept ale mele.

MĂSURA DREAPTĂ A VIETII ⁵⁹

I

20 Dacă vorbind cu un om, care te ascultă și te privește, îl vezi ducîndu-și mîna la legătură or îndreptîndu-și părul în cap, fii sigur că legătura ta e strîmbă sau părul vilvoi.

Nu aștepta să ți-o spuie, fiindcă nu ți-o spune, dar îndreaptă-ți-o și uită-te în egoismul lui ca în cea mai bună oglindă de acasă.

25 II

De ți s-o întîmpla să intri în vorbă lungă cu o femeie inteligentă și s-o prinzi spunînd prostii (ceea ce e cu puțință) — dacă femeia îți place și vrei să te impui ei, rîzi de dînsa fără milă și în fața altora.

30 Dacă același lucru ți se întîmplă cu un bărbat, de care ai interes sau pe care vrei să ți-l faci prieten, taci.

Între ființele de același sex, superioritatea este o calitate care respinge; între ființele de sex contrariu, un defect care atrage.

III

5 În căsătorie toate teoriile bune sunt zadarnice, cînd femeia este rea; dar nu toate teoriile și exemplele rele sunt zadarnice, cînd femeia e bună. Observînd cu băgare de seamă, tot bărbații cinstiți au mai multe șanse de a nu fi înșelați.

10 IV

Ca să ajungi la vreo ispravă în politică se cere:

1) Să nu fi făcut nici o greșală în viața publică; 2) să ai sau să-ți agonisești stare; 3) să nu fii însurat sau să ai o femeie nulă; 4) să cunoști pe oameni și sufletul lor.

15

Prea multe condițiuni pentru o enormă vanitate. ⁶⁰

V

Toți oamenii sunt lingușitori, fiindcă la toți oamenii le place să fie lingușiți.

20 Naturile al căror fond este bunătatea izbutesc mai lesne prin lingușire, fiindcă par mai sincere.

Proștii cred mai iute; dar așa de iute sunt dispuși să creadă și cei inteligenți, încît, din acest punct de privire, mai toată lumea e proastă.

25 VI

Între simțimîntele și ideile noastre pe de o parte și manifestarea lor pe de alta, trebuie să fie totdeauna un

nex real : un om care vecinic face spirit e fatalmente fals și ostenitor. În general, el este un rău avocat și, mai cu seamă, un rău diplomat.

VII

- 5 Dacă vei face vreodată curte unei femei bine născută și cu inima la locul ei, caută a o ridica totdeauna într-o sferă mai înaltă decât cea obicinuită, fie prin convorbire, fie prin purtare. Dacă mijloacele nu te ajută întru aceasta, atunci aleargă la stratagema următoare : ieși cu dînsa
- 10 călare. Nimic nu aprinde mai mult închipuirea unei femei : e un mijloc fizic de a o desface de pămînt. Dar cînd femeia e deprinsă a ieși des călare ? Atunci e în regidivă și toate mijloacele sunt bune.

VIII

- 15 Egoismul este legea comună și cea mai infamă a naturii omenеști ; ea are un singur corespondent : moartea. Deși științific moartea nu există, în ordinul moral, această din urmă e tot atît de infamă ca și cea dintîi și mai puternică, fiindcă dă pe față vanitatea netrebnică a primei.
- 20 Egoismul este reflex și raționat. Cel din urmă e un calcul ca oricare altul, care, după forța inteligenței individului, poate fi cîteodată folositor omenirii și scapă legii generale. Cel reflex este cel mai interesant de observat : în virtutea acestei legi, toți oamenii cu oarecare cultură au un secret dispreț pentru semenii lor ; cei ce produc, între dînșii, mai mult decât cei ce consumă ; femeile mai mult decât bărbații ; artiștii mai mult decât
- 25 femeile. Și, curios ! Este logic că, cu cît omul e mai egoist, cu atîta sentimentele sale afective sunt mai atrofiate și cheamă mai puțin pe ale altora — și vice-versa. Cu toate astea, între un producător oarecare, o femeie și un artist (proporția crescîndă a egoismului), cel dintîi

va iubi mai mult pe cea de-a doua ; cea de-a doua pe cel de-al treilea ; iar cel de-al treilea un ideal sau pe sine.

IX

- 5 A disprețui din fundul inimei și în tăcere este ultima armă a oamenilor sfioși și aceea care, cînd e descoperită, face mai mult rău disprețuiților.

X

- 10 Cine se crede *om cuminte și cu răbdare* să fie sigur că din 365 de zile pe an, 340 va fi nenorocit sau cel puțin nemulțumit. Și iată de ce.
- 15 Orcе *om cuminte și cu răbdare* are în viața lui un scop : dacă e militar or funcționar, de a înainta ; dacă e agricultor, or bancher, or industriaș, de a se îmbogăți ; dacă e scriitor, de a fi tipărit și citit etc., etc. Apoi toți aceștia mai pot fi : părinți de familie, trăind cu speranța de a-și vedea copiii isprăvind învățăturile, or judecîndu-se spre a cîștiga un proces, or înamorați de femeia altuia etc.
- 20 Alături de aceste scopuri, importante și mediate, viața zilnică are o mulțime de alte scopuri, neînsemnate dar imediate, cari de regulă sunt în luptă cu cele dintîi. Așa bunăoară, un părinte al cărui scop principal este creșterea copiilor, or un ofițer al cărui același scop e înaintarea, doresc să se ducă la băi. Această dorință nu se poate îndeplini, fiindcă cel dintîi n-are mijloace, iar cel de-al doilea fiindcă nu-i dă voie colonelul.
- 25 Tu, tînăr, cuminte și studios, vrei să sfîrșești Dreptul sau Literile și cîtă sărăcie nu înduri în toate zilele celor patru ori cinci ani de Universitate ! Ți-ai luat diploma și te-ai făcut magistrat or profesor — cîte umilinte de la cei mai mari și plictiseli de la școlari, fiindcă ești cuminte și ai scopul de a înainta. Și așa vecinic. ⁶¹

Dacă în loc de a fi *cuminte și cu răbdare*, omul cu-minte și-ar pune un singur scop, acela de a fi simplu și fără ambițiune socială, e probabil că cele 340 de zile nefericite, din 365, s-ar reduce la 200, ceea ce e enorm !

5

XI

Orcit de cultă și de liberală să fie o femeie, ea nu va ajunge niciodată la o întreagă independență de judecată. Aceasta, din cauza raportului de dependență ce există de la inteligență la facultățile sale afective.

10

Ridicându-te pe scara intelectuală, bărbații dau din cînd în cînd, printre marii cugetători, exemple de ascetism voluntar ; femeile niciodată. Cele ce mor fecioare n-au putut face altfel, din cauza religunii sau a condiției lor fizice și sociale. Și e de observat că femeile care mor fecioare sunt de regulă ființe smerite, umile, de o condițiune intelectuală foarte joasă ; bărbații, din contra.

15

XII

Cercetează cît s-o putea mai mult și crezi cît s-o putea mai puțin. Aceasta, fiindcă în ordinea morală, lucrurile ce nu sunt evidente de la prima ochire, sunt susceptibile de o îndoită soluțiune. Rareori un om cuminte din veacul nostru se rosteste cu putere asupra unui lucru, fără să vadă imediat tăria părerei contrarii. De aceea asemenea oameni se rostesc foarte rar. Il n'y a que les français et les journalistes qui ne doutent de rien.

25

XIII

Dacă te simți fericit, nu te gîndi la aceasta și mai cu seamă nu te analiza.

XIV

Nimic mai nefolositor în lume decît sinceritatea ; nimic mai degradator decît minciuna ; nimic mai înțelept decît tăcerea. Sunt însă împrejurări în cari semenii noștri ne silesc să le spunem *tot adevărul* în chestiuni care îi fac să sufere. Atunci oamenii se împart în trei categorii : a) cei buni devin mincinoși din compătimire ; b) cei răi devin sinceri din răutate ; c) restul (în care intră marea majoritate) sunt și sinceri și mincinoși, vorbesc cu subînțelesuri, ne plîng și ne rîd ; aceștia sunt cei mai infami.

5

10

XV

Nici un om cu mintea sănătoasă nu se poate gîndi serios și mai cu seamă nu poate pricepe posibilitatea morții sale — pricepînd în același timp foarte bine pe a altora. Noțiunea abstractă a individualității noastre ne face să ne socotim eterni.

15

XVI

Eroismul aplicat la faptele zilnice ale vieții este o infirmitate a naturilor alese.

20

XVII

Cu oamenii înguști la minte nu trebuiesc făcute teorii generale, fiindcă ei le aplică numai decît la persoana lor — și riști adesea să-ți găsești beleaua din senia.

25

XVIII

E mai ușor adesea de a fi de acord cu alții, decît cu tine însuși.

A fi și a părea.

5 În lume se confundă adesea *a fi simplu* cu *a fi natural*. Un om poate *fi* simplu, și atunci *simplu* și *natural* e totuna ; un om poate *părea* simplu și atunci *simplu* și *natural* sunt două lucruri deosebite.

10 Un om poate fi *natural*, și atunci pare *poseur*, dacă firea sa e complicată și superioară, și dimpotrivă, pare simplu dacă firea îi este simplă, dar în amîndouă cazurile e *natural*, deși în primul nu e *simplu*.

În fine, un om a cărui fire e complicată și superioară poate rămînea *natural* pentru sine și poate părea simplu pentru alții, dacă se studiază pe sine și felul său de a fi.

15

XX

Toți oamenii așteaptă să le vie norocul, și la toți le vine. Nu se pot însă folosi de el decît cei ce-i ies înainte.

XXI

20 Caracterele oamenilor sunt ca vinurile închise ; te găsești totdeauna înaintea unei etichete, și în general, e bine să nu bei butelia pînă în fund, fiindcă, chiar atunci cînd vinul corespunde cu eticheta, dai de drojdie.

XXII

25 În toate împrejurările mari ale vieții tale, să hotărăști tu singur și să nu pui temei pe nimeni, decît pe tine însuși și pe tatăl tău, dacă-l ai.

Natura a făcut două lucruri mari : amorul și moartea.

5 Omul a făcut un singur lucru : arta. Nici o mîngăiere nu e mai trainică decît aceasta, fiindcă orce durere, pe calea artei, iese din noi sub formă emoționantă și se personalizează atît de mult, încît devine mai sugestivă și mai puternică decît însăși durerea noastră.

XXIV

10 Nimeni nu zice : „s-a născut în fine un mare poet“, dar poți auzi pe cîte cineva zicînd : „ a murit un mare poet“.

XXV

15 Pentru un bărbat cumpătat și în întregimea facultăților sale sufletești, vîrsta cea mai frumoasă este de la 40 de ani înainte.

Atunci gustă el farmecul iubirei trecute, sau, dacă este destul de cu noroc ca să fie iubit în prezent, simte tot prețul tinereții pe care amorul o poartă cu sine la toate vîrstele.

20 Aceasta, poate, tocmai fiindcă el se depărtează tot mai mult de lumina crepusculară a dimineții.

XXVI

Cu voluptate binefăcătoare în a putea da acelor pe cari îi iubim !

25

XXVII

Tiparul ridiculizează prostia și înobilează gîndirea adevărată.

În primul volum din manuscrisul rămas de la Leopardi, e dată, în facsimile, o sentență asupra folosului de a cunoaște mai multe limbi. După ce icoana manuscrisului te-a emoționat adânc — când vrei să intri în înțelesul acestor semne, scrisul de mână dă gândirii un caracter de intimitate, care-i micșorează valoarea. De îndată însă ce-ți arunci ochii pe pagina tipărită, din față, aceeași idee devine deodată solemnă.

5 Poate să fie și o chestiune de mecanică cerebrală :
10 în manuscris, atențiunea e împărțită între cetire și pricepere — pe când în tipar înțelesul merge de-a dreptul în conștiință.

De asemenea cu prostia.

XXVIII

15 E o particularitate a spiritului omenesc cult de a nu ajunge la simplitate decât după multă trudă. De aceea scriitorii tineri nu sunt mai niciodată clasici.

XXIX

20 Timpul batjocorește toate pasiunile și mai cu seamă toate excesele — probabil fiindcă toate pornesc din egoism. Pe cele patriotice, dimpotrivă le înalță, fiindcă în cazul acesta excesele individuale iau proporțiile sacrificiului făcut spre binele altora.

XXX

25 Răsfrângindu-ți gândurile asupra ta însuși, niciodată nu ești mai mulțumit decât atunci când te găsești bun. Dar care e semnul sigur că ai fost bun? Amorul tău propriu : când acesta e îndestulat, ai rănit pe alții ; când, dimpotrivă, e dînsul rănit, sunt îndestulați ceilalți. Astfel
30 încît, fericirea sufletească stă mai totdeauna în raport invers cu firea noastră crudă.

XXXI

Superioritatea omului asupra întregii creațiuni stă în sentimentele lui. Judecata pare a fi un atribut mecanic al tuturor lucrurilor din natură, în acest sens că fiecare
5 planetă, fiecare corp se mișcă sau stă în virtutea unei logice imanente, fără de care ar împărăți nebunia și haosul. Insuși instinctul dobitoacelor este mai aproape de judecată decât sentimentul, deoarece instinctul este totdeauna de o logică perfectă.

10 Numai sentimentul este uneori nelogic și totdeauna independent de legile naturii sau ale societății. Când el corespunde cu acestea, le ridică și le înobilează ; când se exercită în contra lor, le sfărâmă.

XXXII

15 Muzica lui Beethoven are o așa de mare noblete în unele fraze, încît literatura, din toate timpurile și din toate țările, rămîne, ca mijloc de exprimare al sentimentelor, mai prejos de muzică. Ceea ce văd poeții în depărtarea visurilor lor și ceea ce nu ia formă în literatură, pare a se putea exprima în muzică. Și ceea ce exprimă
20 muzica e uneori atît de aproape de sufletul nostru, încît suntem induși a crede că unele senzații auditive pornesc și deșteaptă partea cea mai intimă, cea mai specifică a sufletului omenesc, care este o ficțiune și ca atare fatalmente metafizică. De aceea și zice Platon în *Phedon* că
25 sufletul are formă de armonie (părerăa lui Simmia).⁶²

*

Admirabilă e figura pe care, în dialogul din *Phedon*, o întrebuițează Socrate, ca să dovedească lui Simmia că
30 sufletul nu se poate compara cu armonia : „Întî naște lira, nasc coardele și sunetele, la început nearmonice — și cea din urmă se încheagă armonia și moare cea dîntîi“. Pe când sufletul este nemuritor, s-a născut înainte de corp și trăiește după el, crede Socrate.

35 Pentru un cap modern, nimic mai frumos și mai just decât comparația de mai sus ; sufletul se naște, ca ar-

monia, din liră și din coarde (din corp și din nervi), și de îndată ce s-a născut s-a și imaterializat, ca armonia. Și tot ca armonia, sufletul moare înaintea corpului, ca fiind cea mai delicată funcție metafizică a lui. ⁶³

5

XXXIII

10 Minunata steluță ce mai toată vara strălucește în zenuitul nostru, *Vega* din constelația *Lyrei*, stă de noi la o distanță de 42 de mii de miliarde de leghe, cu alte cuvinte, e cu un milion de ori mai depărtată decât soarele nostru; la această depărtare, *Soarele*, izvorul vieții pămîntești, ar fi pentru noi de 47 de ori mai puțin luminos decât *Vega*. Ce strălucire incomparabilă trebuie să fie deci în steluța nopților de vară.

15 Iar primăvara, în amurg, răsare deasupra munților o stea ce se fărîma cu firea, tremurînd din lumini, ca un diamant. Este *Spicul* din constelația *Fecioarei*. Depărtarea ei de noi este incalculabilă. Și cu toate acestea se depărtează tot mai mult, pînă ce, probabil, nu se va mai vedea.

20 În preajma ei se încheagă o mulțime de nebuloase, sămîntă de lumi viitoare, ce-și vor lua însușiri pătimașe, vor atrage și vor respinge, vor lumina și vor încălzi, vor zămislî pe ele poate și oameni!

25 Și atîta ai tu, ființă făcută din cărbune, om vanitos și lacom, atîta ai: scînteia ce licărește în tine, conștiința, sufletul, pe care le-ai moștenit, atomic, din împărăția luminoasă a cerurilor, în care *Spicul* și *Vega* tremură din lumine. Nu le mînji, că te întuneci și te stingi înainte de vreme.

30

Costieni, aprilie 189...

Am fost la București, cu treburi plicticoase (un proces pe care l-am pierdut). ⁶⁴ Ce de lume pătimașe! ce de oameni șireți, cari aleargă după ban, ca jidovii! ce

de vulgarități, cită trivialitate în viața de toate zilele, la birt, la hotel, pe stradă!...

Cum am putut eu trăi atîta vreme, în așa hal, cînd e atît de lesne a trăi frumos și demn.

5 Am pierdut procesul numai fiindcă am voit cu orice preț să mă judec în ziua aceea și n-am primit amînarea. D-nii magistrați erau grăbiți și, ca să mă învețe minte, m-au ras.

10 Praa bine. Le eram aproape recunoscător că m-au lăsat să plec mai curînd.

15 După ce mi-am isprăvit așa-zisele treburi importante, am mai stat o zi, ca să mă ocup de cumpărături. Lydda făcuse cîteva observări discrete dar foarte drepte: stupii erau așezați în niște știubeie vechi, trunchiuri putrede ce de-abia se mai țineau în picioare, pe cînd lumea civilizată are știubeie sistematice; trăsurile mele de la țară, niște harabale de pe vremea eteriei, omorau caii; ciubotele lui Ion vizitiul erau o poemă, scilicîată și pesimistă la cel mai înalt grad, și trebuiau deci înveselite.

20 Pe cînd mă duceam la caretaș, îmi treceau prin minte toate grozăviile sălbatece din viața mea de la țară, necurățenia, risipa, îmbicseala tuturoră într-un fel de pasivitate orientală... Cum se poate să aibă un popor constituție, parlament, telefoane, muzee, artă, poeți, sentimente și idealuri, cînd n-are apă, nu are canale de scurgere, nu are drumuri, cînd nu se spală, nu îngrijește de vite, cînd prin sate mor copiii mai rău decît dobitoacele, cînd toată lumea se ține de minciuni politice, aleargă după slujbe, se însoară și se desparte de cîte trei ori!...

30 Mă întorsei la mine la țară, cu un sentiment nou de dragoste pentru singurătate.

Pe cînd intram în sat, văzui de departe vălul negru al Lyddei care filfiia în vînt. Imi ieșea înainte.

35 Se vede că în adevăr eu am trăit foarte rău, deoarece lucrurile cele mai firești, atenția cea mai mică datorită vîrstei și pozițiunei mele, îmi fac o plăcere nespusă.

40 Lydda se urcă în trăsură. Avea ochii albaștri, mai albaștri ca orînd, parcă printre-înșii iradia sufletul lumina lui lăuntrică. Foșnetul hainelor sale, parfumul ticnit ce aduce cu dînsul rostul vieții îngrijite, profilul clasic al

obrazului Lyddei, îmi îndreptară deodată gândurile, astfel că pornirea mea statornică spre critică dispăru.

Eu simt zilnic cum noră-mea mă schimbă. Spiritele ironice sunt acele pe care viața le adapă cu amărăciuni, mai mult decât spiritele blajine. A critica pururea este o durere. S-ar zice că în echilibrul perfect al naturii, îmboldirea criticeii este respinsă înapoi de elasticitatea vieții, care nu-și poate comprima volumul.

Uitai Bucureștiul și frământările locuitorilor săi și mă simții deodată bun. Lydda îmi luase binișor o mână și mă întreba dacă nu-mi fusese frig pe drum.

— Ce lungă mi s-a părut vremea și ce bine că te-ai întors curînd !...

— Îți face plăcere că m-am întors ?

— Foarte multă.

— S-au mărit zilele și acum o să poți lucra mai bine.

— Da. Am lucrat și fără model. Sunt foarte neliniștită de ceea ce vei zice.

Lydda începuse un portret al meu, care, în adevăr, devenea o lucrare extraordinară. Era portretul meu, dar oarecum integrat prin evocațiunea portretului bărbatului său. Nimic nu putea să mă miște mai mult decât sforțările sufletului ei nobil, care păreau a desprinde din misterele cauzale, evidenta legătură a efectelor.

Cînd intrai în atelier, îmi veni să strig, atîta prefacere luase pictura. Eram eu, nu cum sunt, ci cum aș fi putut să fiu, dacă aș fi reprezentat o serie de ascendenți din familia mea ; eram sinteza unui neam. Mi se părea, văzîndu-mă, că îmi aduc aminte de fată-meu, că seamăn cu fiu-meu, și, dacă s-ar fi născut copilul lui, și cu el.

Cît de mult mă interesa femeia asta, care, ca o floare, purta în sinul ei viitorul rasei mele, și al cărui creier avea atîta putere de idealizare !...

Se vede că dînsa pricepea ce se petrece în mine.

— Am prins ceva.

— Ceea ce faci dumneta e o minune. Ia șezi să vorbim. De unde îți vine puterea asta de pătrundere a frumosului absolut ?

Dînsa zîmbia fericită.

— Să zic să ne dea ceaiul și viu.

După cîteva minute intră un fecior, curat, cu guler alb la gît și cu mănuși în mînă, care aducea o măsută cu tot felul de bunătăți pe dînsa.

Era Dumitrache, omul din curte.

Mă bufni rîsul la vederea argatului meu, dezmațat și murdar, prefăcut deodată în om civilizată.

Lydda se uită la mine, serioasă și parcă îmi luă cu mîna pofta de rîs.

— Ia spune-mi, rogu-te, urmai eu mai departe : părinții d-tale sunt engleji, sau mama e greacă ?

— De ce ?

— Fiindcă nu pot să-mi explic idealismul d-tale. Ai cetit mult pe Platon ?

— Nu. Cred chiar că nu l-am cetit deloc — decit numai prin ceea ce au luat poezii noștri de la el. Îmi pare foarte bine că vine vorba despre asta, fiindcă tocmai vream să-ți spun că am găsit într-un volum nou asupra lui Keats povestirea unei întîmplări din viața lui, care m-a mișcat.

Vorbînd astfel, îmi turna ceaiul cu o grație de muză. Apoi se așeză cu o carte pe brațe și îmi istorisi :

— S-a publicat acum de curînd corespondența poetului Keats. Mai toate scrisorile sunt adresate logodnicei lui, Fanny Browne, de care se despărțise la plecarea în Italia. El venea spre sud să caute sănătate și liniște. Era, sărmanul, bolnav de piept și gelos. Fanny Browne era pe atunci o fată cumsecade, sănătoasă și echilibrată. Se petrecea cu bietul Keats ceea ce se petrece pururea, în asemenea împrejurări — adică : bolnavul iubea pe femeia sănătoasă și o ura. Plecase din Engliera fără s-o vadă, dar scriindu-i scrisorile cele mai disperate. Fata răspundea, însă răspunsurile ei erau menite, din cauza greutății drumurilor, să fie remise poetului numai la Roma. În adevăr Keats ajunge la Roma prăpădit de boală și exasperat de gelozie. Aci, pe patul de moarte, primește trei scrisori de la Fanny Browne ; dar fie că nu mai avea putere să citească, fie că în hîrtia închisă poetul spera să păstreze gândurile calde ale femeii iubite, scrisorile rămaseră nedeschise. Keats ceru ca ele să fie puse lingă dînsul în sicriu, ceea ce se și făcu... Așa că astăzi, dacă

s-ar deschide mormîntul lui Keats, s-ar găsi acolo scri-
sorile de amor ale tinerei Fanny. Nu-i așa că e mișcător ?

— E admirabil. Parcă mi-ai fi cetit o poezie.

— Realitatea e câteodată atît de nouă și neprevăzută !

— Și unde e mormîntul lui Keats ?

Lydda plecă capul pe o parte, și uitîndu-se în jos,
răspunse încet :

— Lîngă al lui Shelley.

— La Testaccio ?

— Da.

Acesta era cimitirul nostru. Trecu un moment umbra
unei aripi negre, iar inima mi se strînse în piept ca de
spaimă.

Lydda ridică ușor firul convorbirii :

— Așa că, dacă oarecare aplecare către idealitate există
în mine, o datoresc poezilor noștri, de la cari mi-a rămas
ca ecoul unei muzici divine.

— Care poeți ?

— Cowper, Keats și Shelley — poeți adevărați, poeți
în poeziile lor, în gîndurile lor și în viața lor : „Au zburat
spiritele, și rămîne numai urma trecerei lor, ca glasul
inspirat al unei muzici ce ar muri departe, lăsînd în adîn-
cul labirint al sufletului răsunetul unui ecou prin înfinite
caverne !“

— Cine vorbește astfel ?

— Shelley în *Prometeu*.

— Cine te-a învățat să înțelegi pe Shelley ?

— Nimeni. Dorința mea de frumos și setea de un
ideal realizabil în viață, care să înfrumusețeze traiul și să
ridice pe om din noroi. Aceștia sunt adevăratele genii ale
bieteii omenirii, cîntătorii ca Shelley, artiștii în formă, poeți
în suflet și în viața lor, capabili de a muri pentru idealul
pe care l-au urmărit, iar nu făuritorii de minciuni rimate,
cari devin rentieri vînzînd la volume. Orcît s-ar schimba
părerea oamenilor asupra acestui punct, adevărul rămîne
unul singur : că frumusețea nu e creată pentru a inspira
poezii, ci pentru a ridica sufletul în vremuri mai bune.
A intra în frumusețe cu minuta de acum a vieții și a
năzui către dînsa cu minuta de mîni — iată scopul exis-
tenței.

Eu mă uitam la dînsa mirat.

— Bine, dragă, asta e Platon curat.

Lydda zîmbea, neștiind cum să ia lucrurile.

— Dă-mi voie un moment. Toarnă încă o ceașcă de
ceai, că viu.

Mă întorsei, în adevăr, cu niște note ale mele asupra
lui Platon.

— Iată, dragă, un dialog al lui Platon, cunoscut sub
numele de *Symposion*, tradus în alte limbi cu numele de
Banchet, dar în realitate însemnînd *Vorbă după masă*.
Subiectul convorbirii este *Eros*, amorul — vei vedea însă
în ce sens. Vorbesc pe rînd Fedru, Pausania, Erissimac,
Aristofan, Agaton și în fine Socrate. Acesta povestește
că ceea ce știe el asupra Amoriei i-a fost istorisit de o
femeie, Diotima din Mantinea. Diotima spune că la naș-
terea Afroditei zei se adunară la un banchet, la care
luă parte și Poro, care, îmbătîndu-se de nectar, concepu
amorul cu o cerșetoare, anume Penia, în grădina lui Joe.
Zice Diotima :

„Amorul urmează peste tot pe Afrodita, fiindcă a
fost zămislit în ziua nașterii ei și e din firea sa iubitor
de frumos, fiindcă și Afrodita e frumoasă. De aceea, fiu
al lui Poro și al Peniei, Amorul avu menirea asta : că
mai înainte de toate e sărac, și nu cum îl cred cei mai
mulți, gingaș și frumos, ci, dimpotrivă, rău, ofilit și des-
cult, neavînd unde să-și plece capul, pururea tolonit pe
jos, dormind pe la uși și pe drumuri, — întocmai ca
maică-sa — și în vecia veacului prieten cu mizeria...“

— Da' bun băiat ! zise Lydda rîzînd.

„Iar pe de altă parte — moștenind de la tată-său —
e primejdios pentru cei buni și cei frumoși, fiindcă e
plin de curagiu, îndrăzneț, neînfrînat în porniri, vîntor
destoinic, învîrtînd mereu la planuri și dorind să pri-
ceapă tot, și plin de șiretlicuri, născocitor toată viața,
vrăjitor, scamator și sofist : și nu e născut nemuritor,
nici nu e muritor, dar adesea răsare și trăiește în aceeași
zi, dacă îi merge bine — altă dată moare și apoi trăiește
din nou, ca urmare a firei lui tată-său ; tot ce cîștigă
risipește, așa că nu-i niciodată nici bogat, nici sărac, ci

numai nu are. Cu știința stă în mijloc, între știre și ne-
știre. Că doar faptul este ăsta : că nici unul dintre zei nu
face filozofie și nici nu dorește să devie învățat ; fiindcă
este deja, sau, dacă nu este, nu vrea să fie altceva decât
ceea ce este. Căci asta are rău ignoranța, că unul care
nu e nici cinstit nici deștept, pare sieși om cumsecade.
Se-nțelege : cine nu se crede în lipsă de ceva, nu dorește
aceea ce crede că nu-i lipsește.“

Mai departe, Socrate întrerupe pe Diotima din Man-
tinea, întrebînd-o la ce mai poate servi oamenilor Amo-
rul, dacă este așa poamnă. Diotima, răspunde :

„Amorul, născut precum știm, este iubire de frumu-
sețe. Acum, dacă ne-ar întreba cineva : — Ia spuneți-mi,
Socrate și Diotima, cel ce iubește frumusețea, ce iubește
el oare ?

— Stăpînirea ei, răspunsei eu.

— Răspunsul, zise dînsa, are nevoie de o altă în-
trebare : Cel ce va intra în stăpînirea frumuseței, ce va
stăpîni el oare ?

— Aici, zisei eu, nu știu să răspund nepregătit.

— Dar dacă cineva, adăose ea, ar schimba și ar
pune binele în locul frumosului și te-ar întreba :
Socrate, cine iubește binele, ce iubește ?

— Stăpînirea lui, răspunsei.

— Și cel ce va stăpîni binele, ce va avea ?

— Aici, zisei, îmi pare că răspunsul e ușor : va fi
fericit.

— Așa și este, zise : prin stăpînirea binelui sunt fe-
riciți fericiții ; și nu e nevoie să mai întreb : ce vrea cel
ce vrea să fie fericit. Răspunsul e cuprins în întrebare.

— Așa este, zisei eu.

— Acum, crezi tu că voința aceasta și amorul acesta
sunt comune tuturor muritorilor și că toți doresc să aibă
întotdeauna binele ? sau cum crezi ?

— Comun tuturor, răspunsei.

— Atunci, pentru ce oare, Socrate, nu zicem despre
toți că iubesc, deoarece toți iubesc întotdeauna, ci des-
pre unii zicem că iubesc, iar despre alții nu ?

— Mă mir și eu, zisei.

— Să nu te miri. Noi, desfăcînd o parte din amor,
o chemăm cu numele întregului, dîndu-i numele de a-
mor ; pentru celelalte părți întrebuițăm alte nume.

— Cum așa ?

— Iată cum. Tu știi că *poisis* e ceva foarte com-
plicit. Orcă act face ca un lucru oarecare să treacă din
neființă în ființă este *poisis* ; așa că meșteșugurile ce
atîrnă de o artă sunt *poiiseis*, iar meșterii, toți, *poiitai*.

— Adevăr grăiești.

— Și cu toate astea, tu știi — zise — că nu se
cheamă toți *poiitai*, ci au numiri diverse. Numai o mică
parte din *poiiseis*, desfăcută de celelalte, și anume aceea
ce are drept obiect muzica și metrul, se cheamă cu nu-
mele întregului : numai aceasta prin urmare se cheamă
poisis, iar cei ce stăpînesc pătîcica *poisis*, *poiitai*.

— Adevăr zici tu.

— Tocmai așa este cu amorul : alcătuiesc întregul
toate dorințele de bine și de fericire ; dar acei ce merg
spre dînsul pe una din nenumăratele căi ale cîștigului,
bunăoară, sau ale gimnasticii or filozofiei, nu se zice că
iubesc sau că sunt amanți ; pe cînd cei ce țintesc către o
parte numai a întregului și la aceasta își închină inima
iau numele întregului : *erota te kai eran, kai erastai*.“

Diotima ajunge la încheierea că amorul este iubirea
de a avea pururea binele cu sine. Și urmează către
Socrate :

„Acesta fiind amorul, ai putea tu să-mi spui în ce
chip și prin ce mijloc s-ar chema amorul năzuința omu-
lui de a alerga după dînsul ?

— Nu te-aș admira atîta, Diotima, zisei, pentru înțe-
lepciunea ta, dacă aș ști de la mine asemenea învăță-
turi.

— Să-ți spun eu, zise : chipul și mijlocul este gene-
rarea în frumos, atît a corpului cît și a sufletului.

— Ce vrei să zici ? Nu înțeleg.

— Să te lămuresc mai bine. Toți oamenii, zise, ză-
mislesc și cu corpul și cu sufletul, și ajunși la o anumită
vîrstă firea noastră năzuiește către naștere. Însă naștere
în urît nu e cu puțință, ci numai în frumos. Asta este

partea divină din noi : în ființa noastră muritoare, a zămisli și a genera este nemuritor. Dar una și alta nu se pot petrece în dezarmonie. Și este dezarmonic urîtul, pe cînd frumosul e armonic. Astfel că frumusețea este, pentru generare, *Moiră și Eileithya*.”

Lydda mă întrerupse :

— Ce însemnează?...

— Concept grecesc complicat. *Moiră* este zeița nașterii și a morții, sau, mai strîns, a *Devenirei*; pe cînd *Eileithya* este propriu, zeița nașterii. *Kalloni*, frumusețea făcută zee, este *Moiră*. Intrucît pregătește ora concepției (deoarece, pentru a concepe, trebuie să apară întii individualizarea frumuseții într-un corp sau suflet), și este *Eileithya* intrucît liberează de durerile nașterii.

Acum urmez mai departe învățăturile Diotimei :

„De aceea, cînd creatura pornită pe naștere s-apropie de frumos, se bucură și rîde, iar bucuria desfăcînd zăgazurile vieții, face că dînsa, creatura, generează; cînd s-apropie de urît, din contră, se încruntă și, de durere, se strînge în sine, și se zbirlește, și nu naște; dar, fiindcă fructul nu poate ieși la lumină, ea suferă. Și tocmai asta e cauza că ființa pornită pe naștere se bucură la vederea frumosului, tocmai pentru că frumosul liberează de durerile creațiunii, pe cel ce-l are în stăpînirea sa. Fiindcă, o, Socrate — zise — amorul nu este năzuința către frumos, cum crezi tu.

— Dar ce este ?

— Năzuința către a genera și a naște în frumos.

— Fie și așa.

— Desigur. Dar pentru ce oare *către a genera* ?

Pentru că *a genera* este faptul care n-a avut început și nu poate să aibă sfîrșit, și, pentru muritor, nemuritor. Prin urmare, dacă, după cum am hotărît, amorul este năzuința de a avea pururea binele cu sine, urmează că amorul trebuie să simtă dorința de nemurire în stăpînirea binelui. Astfel încît e nevoie ca amorul să fie amor și de nemurire.”

După aceea, Diotima întreabă pe Socrate dacă știe cauza pentru care toate ființele de pe pămînt sunt apu-

cate ca de friguri, atunci cînd doresc să genereze. Și, fiindcă Socrate nu știe, explică dînsa :

„Dacă tu crezi, prin urmare, că amorul este așa cum l-am înțeles noi, nu te mira. Natura muritoare caută, pe cît poate, să fie și nemuritoare. Și ajunge acolo numai pe calea asta, pe calea generării, fiindcă lasă un nou în locul vechiului. Chiar pe timpul cît animalul crede că este el însuși, neschimbat, din copilărie pînă la bătrînețe, nu păstrează în sine aceleași lucruri, ci parte din ele se reînnoiesc pururea tinere, parte se pierd, ca părul, carnea, oasele, cu prefacerea întregului corp. Și nu numai se prefac toate în corp, dar și în suflet; deprinderile, părerile, dorințele, plăcerile, durerile, frica, toate pornirile sufletești nu sunt niciodată prezente toate în fiecare, ci care naște și care moare. Și, lucru mai ciudat încă: cunoștințele noastre, nu numai că unele nasc și altele mor, și prin urmare nu suntem totdeauna aceiași nici chiar față de ele, dar încă fiecare cunoștință este ea însăși supusă la aceeași lege. Căci ceea ce se cheamă meditare se întîmplă numai fiindcă dispăre cunoștința. Uitarea și este, de fapt, plecarea cunoștinței; meditarea, din contră, generînd o cunoștință nouă în locul celei dispărute, lasă iluzia că cunoștința este aceeași. Cu mijlocul acesta, tot ce este muritor scapă, nu rămînînd pururi același, ca divinul, ci lăsînd cel ce este bătrîn și moare un altceva nou ce-i seamănă. În felul acesta, Socrate, muritorul, ia parte din nemurire, corpul ca și sufletul său.”

Și fiindcă Socrate se miră și pare a se îndoii, Diotima îi explică prin aceleași cauze goana oamenilor după glorie, suferințele și pericolele pe care le înfruntă pentru amorul renumelui.

Și, mai departe, urmează astfel :

„Cel ce a crescut în disciplinele amorului, contemplînd unul după altul și cu măsură lucrurile frumoase, ajuns acum la liman, va descoperi deodată un frumos, minunat prin natura sa, acela anume, o, Socrate, pentru care atîta se lucrăse înainte, un frumos care este pururea, și nu se naște nici nu moare vreodată, nu crește, nici nu scade, și nu este frumos pe o latură iar

pe altă lature urît, nici acum da, iar acum nu, nici frumos într-un înțeles și urît în alt înțeles, nici frumos ici și urît colo. Și acest frumos nu se va prezenta închipuirii sale sub forma unui obraz, sau a unor mâini, sau a oricărei alte realități corporale, și nici ca un discurs sau ca o anume știință, și nici ca întrupat în altceva, într-un animal, spre exemplu, sau în pământ sau în cer, ci va sta de sine însuși potrivit sieși pururea, și celelalte lucruri frumoase toate se vor raporta la dînsul, în așa fel încît ele se vor genera și vor pieri, pe cînd el nu va deveni nici mai mare, nici mai mic, nici va suferi. Așa că unul, cînd a iubit un corp tînăr, dacă se ridică de la lucrurile pămîntești și începe a vedea acest frumos, atunci se poate zice că a ajuns ținta. Căci asta este important în disciplinele amorului : a fi bine călăuzit de alții. Pornind de la frumosul senzual de pe pămînt, a te ridica mereu, mereu către frumosul din înalțuri, urcînd ca o scară, de la unul la două corpuri și de la două la toate corpurile frumoase ; și de la corpurile frumoase la instituțiile frumoase ; și de la instituțiile frumoase la legile frumoase ; și de la legile frumoase în general, la acea lege, care nu este altceva decît legea frumosului absolut. Acesta și nu altul este punctul vieții demn de a fi trăit de om... O ! ce fericire pentru acel ce îl duce soarta să vadă frumosul în sine, sincer, curat, neamestecat cu nimic, divinul frumos, cu de la sine eternă putere, iar nu umplut cu carne umană și cu colori și cu altă multă mizerie muritoare ! Și crezi tu oare că este de desprețuit viața omului care țintește către frumosul ideal, care se pierde într-însul și dintr-însul trăiește ? Nu înțelegi că numai acolo va putea el să genereze, nu imagini de virtute, fiindcă nu atinge imagini, ci virtutea adevărată, fiindcă atinge adevărul ; și generînd virtute adevărată și iubind-o, ajunge cu timpul amicul Zeului și nemuritor și dînsul.“

Costieni, aprilie 189...

Lydda rămăsese cu ochii mari, plutind parcă în atmosfera munților înalți.

— S-a sfîrșit ?

— Da.

— Ce mai vine după asta ?

— Vine Alcibiade, susținut de un flautist fiindcă era cam beat...

— Vai !...

— Erau oamenii după masă.

— Păcat de atîta frumusețe de gîndire.

— Nu uita, draga mea, că aceștia erau greci din epoca cea mare, cu alte cuvinte genii subtile, pentru care abstracțiunile cele mai ostenitoare formau o deprindere zilnică a creierului ; nu uita că vorbește Platon în numele lui Socrate, prin Olimpiadele 99 sau 100, adică prin anii 380—370 înainte de Christos.

— Ceea ce ai cetit e atît de frumos, încît ar fi o adevărată nenorocire dacă oamenii cari gîndeau astfel se îmbătau.

— Socrate nu. El lua parte la toate plăcerile vieții, dar cu măsura unui suflet cumpătat. El este personificat de Platon ca geniul armoniei.

Pe cînd vorbeam astfel, ochii mei întîlniră portretul, admirabila întocmire iluzionară a colorilor, ce mă apropia de fiul meu, în lumea reală a neexistenței — și îmi răsarî în minte prima întîlnire cu Lydda, în otelul „Marini“ din Roma. Acum o aveam aici, lîngă mine, și-mi era frică, și acum ca și atunci, de sănătatea ei nesigură, de vîntul ce trecea pe lîngă dînsa.

— Cum te simți, Lydda ?

Ea se uită la mine, nedomirită : întrebarea nu se lega cu restul convorbirii. După un moment de gîndire păru a mă înțelege, și-mi răspunse, dînd din cap, cu o infinită nuanță de mister.

— Bine, foarte bine.

— Îți aduci aminte de ceea ce ți-am spus odată, la Roma, că poate va veni vremea să mă înțelegi mai bine, cînd ne vom cunoaște ?

— Da.

— Eu vream să fac din bărbatul tău o creatură gînditoare la cel mai înalt grad, ceva care să se apropie de concepțiunea platoniciană a omului, s-o ajungă și s-o în-

treacă. Pentru aceasta, voiam mai întâi să-l ajut a crește în cultul ideii, și de aceea luptam cât puteam să-l țin departe de atingerea veninoasă a patimilor.

5 — E foarte frumos, zise ea încet, numai, poate, ceva cam greu. De altfel, a iubi, în toată curățenia inimii, nu mai este o patimă.

— Atunci ce este, Lydda ?

— Q. lumină, ce vine din cer să se răsfrîngă în diamantul sufletului.

10 — E o comparație poetică, dar nu o dovadă.

— Mie mi se pare că da. Dacă ai așeza sufletul omnesc în pustiu, el ar fi ca diamantul în întuneric : n-ar reflecta nimic. Pe cînd raza amorului pune pe fiecare suflet în adevărata sa valoare, după cum lumina pune pe diamant. Și, afară de asta, crezi d-ta, zise ea cam tristă, că noblețea noastră, a oamenilor, stă în inteligența sau în sentimentele noastre ? Dacă stă în inteligență, atunci totul în natură este mai nobil decît noi, fiindcă totul ne este superior, printr-o inteligență imanentă, de la planeta care se învîrtește în spațiu pînă la atomul chimic care se combină cu alt atom.

— Cu singura deosebire că acelea nu au conștiință.

— Eu nu știu : și nu știi nici d-ta.

25 — Ba da, căci dacă inteligența dumnilale imanentă, cu care înzestreză lucrurile neînsuflețite, ar exista, atunci ar trebui ca pămîntul nostru să nu stea, ca un prost, la aceeași eternă depărtare de soare, ci, de îndată ce o începe să simtă că-i e frig, să se apropie de foc.

Lydda începu să ridă.

30 — Eu nu știu... Înțeleg numai că simțirea noastră face noblețea noastră.

Apoi se uită lung la mine, drămuind parcă o imagine ce-i filfîia prin minte :

35 — Ce simt eu cîteodată, ce lumină de Auroră se înfiripează în lumea mea lăuntrică, numai Shelley ar putea s-o spună.

Eu mă apropiam de dînsa, mișcat.

— Ce, dragă ?

— Aștept pe cineva dintr-o vreme trecută și viitoare, care parcă a zburat peste capul meu și m-a adormit, lăsîndu-mi în auz răsunetul vocii celei mai dulci.

— Are să vie.

5 Ea se uită la mine, blajină.

— Se poate să vie, dar se poate să nu vie.

Nu mai înțelegeam nimic. Ea mă privi îndelung.

10 — Vream să spun că ceea ce e frumos, e înlăuntru nostru sufletesc. A aștepta pe cineva... Eu nu mai aștept pe nimeni. Aș putea să repet despre mine ceea ce zicea Shelley despre el însuși, cînd publica pe *Epipsychidion* : autorul versurilor ce urmează a murit la Florența, tocmai pe cînd se pregătea să meargă în una din insulele cele mai sălbatice ale Sporadelor, unde voia să înceapă o viață nouă, posibilă poate în lumea eternă în care a intrat, iar 15 în cea de aici imposibilă. Eu am murit tocmai cînd era să ajung în insula Sporadelor.

Vorbea încet, cu privirile în pămînt. Niciodată n-am auzit un accent mai pătruns de nefericirea supremă a lipsei de speranță. Și eu, nenorocitul, care credeam că-i îndulcesc viața !...

Mi se lăsă o ceață pe ochi și-mi sprijinii fruntea pe mină, ca să nu mai văd neantul operei mele.

25 Lydda se sculă, mișcă masa la o parte și se apropie de mine. Îi simții capul pe genunchi :

— Te rog, zise încet, iartă-mă.

Mă uitam la dînsa :

— De ce să te iert ? Nu mi-ai făcut nimic.

30 — Suntem cruzi cu toții, cînd e vorba de fericirea noastră pierdută. Ar trebui cu toate astea să înțeleg că era frumos idealul pe care-l urmăream d-ta cu bărbatul meu : a trăi numai din flacăra ideii este purificarea depplină a sufletului. Am venit eu, femeia, și am întunecat raza de lumină... Așa este.

35 Și fiindcă eu tăceam, adăose tot ea :

— Cu toate astea, parcă și eu simt valoarea idealității absolute. Negreșit, trecută prin lumea mea.

Se oprî un moment.

— Asta este răul.

40 Apoi deschise brațele cu disperare :

— Ce să fac ? către cine să-mi îndrept ochii ? de la cine să cer ajutor ? Dacă l-am iubit, nu e vina mea ! Dacă-l simt trăind în mine, umplându-mi tot sufletul, toate colțurile ascunse ale gândurilor, nu e vina mea !
Nu e vina mea dacă ce-a fost frumos s-a dus ! Și ce pot să mai doresc eu, decît odihna de veci.

Eu îi apucasem amîndouă minile și se vede că i le strîngeam așa de tare, încît o făcui să se oprească :

— Mă doare ! zise ea, pe jumătate supărată.

— Tot ce doare trece.

Ea zîmbi trist, apoi își rezemă iarăși capul de brațele mele :

— Trece și recheamă pe femeile rătăcite la înțelesul datoriei. Știu că ești bun și mă ierți.

Apoi se sculă, ușoară, se uită la mine lung și mișcă din cap, parcă ar fi zis : „Ce de zădărnicii !“ După aceea se așază înaintea tabloului, se plecă pe o parte, privindu-mă cu ochii pe jumătate închiși și zise :

— Poate are dreptate Platon : „Natura muritoare caută, pe cît poate, să fie și nemuritoare, nu rămînînd pururi aceeași, ca divinul, ci lăsînd cel ce este bătrîn și trece un altceva nou ce-i seamănă“.

La aceste cuvinte, mă sculai repede de pe scaun, cu brațele deschise, iar dînsa se aruncă la pieptul meu, tăcută și parcă aproape fericită.

Ce s-o fi petrecut într-însa, nu știu. Probabil, voia să îndrepteze cele ce zisese înainte. Știu însă ceea ce se petrecea în mine : mila, durerea și speranța. Mai cu seamă speranța !...

Costieni, mai 189...

Am trăit cîteva zile, de cari aș vrea să nu-mi mai aduc aminte.

Pe Lydda au prins-o frigurile. Din ce cauză — nu pot să-mi dau seama. Casa noastră e așezată pe culme ; nici bălți primprejur, nici ploii prea multe...

Probabil că a răcit, stînd seara tîrziu în grădină, pe care o schimbă în întregime.

N-am dormit trei nopți de-a rîndul, în care timp am trăit viața cea mai intensă. Era evident că dacă Lydda ar fi murit eu nu mai aveam nici un cuvînt să trăiesc, decît numai ca să urmez a fi mai departe instrumentul de gîndire pe care l-a creat natura. Dar niciodată nu mi-a apărut mai puternic, mie idealistului, argumentul pozitivistilor : dacă este adevărat că lumea obiectivă nu există, ci numai cea subiectivă a fiecărui individ, atunci Lydda, murind, trebuia să se plîngă numai pe sine că moare, deoarece ea era lumea, iar eu, obiectiv ; nu aveam valoare pentru dînsa decît ca reprezentare în creierul ei ; de asemeni, pentru mine, dînsa murind, se petrecea ceva în lumea obiectivă, iar în lumea mea subiectivă nimic, cu atît mai virtuos că reprezentațiunea anterioară despre dînsa mi-o păstra în amintire. Așadar, trecînd din reprezentațiune în voință, nici un afect nu este logic între două ființe ce se iubesc și se despart prin moarte.

Și cu toate astea, cît de interesantă este omenirea pe calea asta, a voinței, adică a durerei și a plăcerii !

De cînd e Lydda bolnavă, stau statornici în casa mea un medic și o îngrijitoare. Datoria acesteia ar fi să se odihnească ziua și să vegheze noaptea. Ea însă, biata femeie, se odihnește și ziua și noaptea. Într-însa, arcul de oțel al sufletului, care întinde coarda nervilor, nu există.

Eu, care de atîta timp nu dorm, văd tot din cele ce se petrec împrejur, și cele ce se petrec în mine. Am dat la o parte pe femeia nevoiașă, care își cîștigă pîinea cu atîta trudă, și m-am așezat eu în locul ei.

Ce liniște intensă s-a făcut deodată în mine ! Liniște sufletească și putere fizică.

Mi-am așezat o măsuță joasă și o lampă cu apărătoare la picioarele patului, și am vegheat trei nopți de-a rîndul, fără să simt. În gîndul meu o singură imagină trăia : aceea a Lyddei. Atît am privit-o, încît și acum, dacă închid ochii, o văd ca aievea. Pe cît timp dormea liniștită, ceteam. Vechiul meu obicei de a mă afunda în cele mai grele abstracțiuni și a le înțelege cu ușurință, tocmai cînd mă simt nenorocit, mă ajută și acum : *Fedon* din Platon, *Critica rațiunii pure* din Kant, *Principiile matematice ale filosofiei naturale* de Newton se luminau la

focul meu lăuntric, cu bizare sensuri estetice, părîndu-mi rău, bunăoară, că pe nemțește Kant se cheamă *Immanuel*, sau găsind în vorba *Fedon* eleganța abstractă a lui *I peri psychis*.

5 Lydda din cînd în cînd aiura. Atunci mă treceau fiori reci. În tăcerea ce urma, simțeam parcă în mod pipăit tragedia sufletului meu, în ceasul adînc al nopții, alături de corpul fraged ce murea. Unde e scăpare ? cine mă poate ajuta ?

10 Lydda își descoperea brațele și sînul, forme divine, poezie, simbol de frumusețe, ce ascundea taina vieții mele viitoare. Nu, nu era cu puțință ca dînsa să moară !

15 O înveleam ușor și îi luam mîna în mîna mea, cu credința și cu voința de a atrage în fluidul vieții mele căldura ce-i ardea sîngele.

Treceau nopțile lungi și pline de gînduri. Răsărea luna tîrzie. De multă vreme nu mi se mai întîmplase să fiu de față la priveliștea naturii, în ceasuri ca acelea. De la fereastra mea se vedea spre răsărit dunga buimacă a unei lumini himerice. În fundul orizontului umblau de-a valma umbre de nouri, forme spăimoase, pe care, cu încetul, le coprindeam pe dedesupt vîpăi ca de jeratec. Se umplea tot cerul de neliniște. Începeau să se zărească vîrfurile copacilor ieșind din pîcla întunericului. Un vînt ușor trecea prin ramuri, înfiorînd nervura frunzelor, ce se clătina parcă, cu de la sine putere, ca la plopi. Apoi deodată apărea luna, uriașe statură de mort, ce se ridica din neant către judecata din urmă.

30 Mă coprindeam groaza și-mi plecam capul pe margina ferestrei. Ce mai puteam fi eu, particică de atom, ce guvernăm un gînd și o voință, cînd întinderea nemărginită a spațiului era plină de asemenea spăimoase arătări, planete colosale, lumi de lumi, zădărnicate în legile lor. mii de milioane de stele, sublime și nefolosite, ce ascultau, toate, de porunca zdrobitoare a fatalității. Gîndul și voința mea !... Neputință și ironie.

Uitasem tot și mă gîndeam la nimicnicia mea, fără să văd că luna se urcase sus.

40 Și cînd prinsei din nou înțelesul oarei prezente, totul în natură se îndreptase. Luna își recăpătase idealitatea

sa, iradiind pe lume o atît de profundă melancolie, în-cît punea din nou în conștiință frumosul durerii ome-nești, realitatea sufletului. În grădină se deschideau cele dintîi flori de tei, iar mirosul îmbătător se urca în văzduh pe drumul de raze.

5 Pe cînd rătăceam cu gîndul departe, mi se păru că aud zgomot în odaie. Mă întorsei.

10 Lydda se sculase din pat, luase lampa de pe masă și trecuse în atelier. Umbla ca în somn. Pe ușa rămasă deschisă, o vedeam cum s-apropie de tablou, punea lampa pe un scaun înalt ce servea la păstratul culorilor, se așeza pe un alt scăunel și privea lung la pînză. Eu de-abia respiram de groază. Desigur, visa.

15 După cîteva minute, își trecu mînilor pe umerii goi : îi era frig. Atunci nu mă mai gîndii la nimic, și intrai binișor după dînsa.

Cînd mă văzu, păru a se feri de privirile mele.

— Nu dormi ? îmi zise.

Va să zică era deșteaptă.

20 — Cum se poate, dragă, să te scoli din pat și să umbli goală ?

Ea mă privea lung, cu capul plecat pe o parte.

— Dă-mi o haină... și stai aici. Mi se pare că nu pot prinde înțelesul misterios al asemănării.

25 Nu mai era de așteptat.

— Scoală, să te acopăr, îi zisei.

Ea se sculă, fără a se sfii. Atunci, cu o putere de care nu-mi dam seamă, o luai în brațe și o dusei în camera ei. Ardea ca focul. O așezai în pat, apoi adusei lampa și venii din nou lângă dînsa. Ea se uita la mine lung, cu ochii mari. Îmi întinse o mîna.

— Ești dumneta, da ?

— Eu sunt, dragă.

— Să nu mă lași.

35 — Nu te las.

Tremuram de frică.

— Dar ce ai ; ce te doare ?

— Nimic. Mîna d-tale e rece. Am fost foarte rău, nu-i așa ?

40 — Ai să te faci bine.

Ea se plecă mai jos, pe pernă :

— Oare nu se poate întâmpla nimic ?

Eu mă uitai la dînsa, turburat :

5 scumpă decît orice.

Ea zîmbi lung, răsucind marginea unei batiste :

— Viața mea !... E foarte gentil ceea ce spui. Cînd ești bolnav și nu vrei să mori, se întinde așa de departe priceperea, încît nu ți se poate ascunde nimic.

10 — Ce vrei să zici, draga mea ?

— Nimic. Eu citesc în gîndul d-tale ca într-o carte.

Aș putea să și-l desenez ; o dungă albă, fosforescentă, ce fuge în zigzag prin întuneric și dincolo, Endimion.⁶⁵ Și Keats și Shelley au murit tineri, fiindcă cei buni mor tineri, iar cei ce au inima ca pulberea drumului de seacă, aceia ard pînă la sfeșnic. Cel puțin așa zice poetul.

13 Mă uitai în jos, fără să îndrăznesc a mai ridica ochii către dînsa.

Ea înalță un deget :

20 — A prinde asemănarea a doi oameni într-un tablou, revine a face să semene tabloul numai cu unul, dacă oamenii se aseamănă între dînșii. Dar cînd se aseamănă, fără să semene unul altuia ? Dacă ai vrea d-ta să-ți deschizi inima, ca să te cunosc și să te iubesc, 25 aș putea face o lucrare completă. Sau poate că inima e ca pulberea drumului ?

Îmi veneau lacrămile în ochi.

Ea se întoarse pe partea cealaltă și tăcu. Păru că adoarme.

30 Sosise cu încetul lumina zorilor, puterea cerească cea adevărată și dătătoare de viață. Mă simții deodată recunoscător naturii, care purta de grije nevoiașilor. Ce farmec nespus este în răsăritul zilei, pentru cei ce nu pot dormi !

35 Acum îngrijitoarea putea să-mi ia locul. Mă dusei să mă culc. Mi se învîrtea capul de atîta nesomn și parcă simțeam o nepăsare completă pentru tot.

O dată întins pe pat, mi se păru că mă desfac de la încheieturi și că ceva cald mă învăluie din toate părțile.

Îmi umblau prin minte niște crîmpeie de versuri, cari, ca păsările de apă, nu găseau loc să se așeze. Și adormii.

Cînd mă deșteptai, lumina limpede se îmbrumase. Desigur, se înnoră. Ridicai o perdea : cerul era senin, dar 5 soarele nu se mai vedea. O nespusă pace în natură pregătea parcă odihna viitoare. Ce se petrecuse cu mine ? Mă uitai la ceasornic : era 8 și jumătate. Dar cînd ? Dimineața sau seara ?

10 Deschisei geamurile și rămasei la fereastră nedormit. Dormisem aproape 16 ceasuri ! Era oare cu puțință ? Mi se părea că de-abia închisese ochii. Cu toate acestea mă simțeam odihnit.

15 Trecuseră 16 ore, fără nici o urmă de reprezentațiune în lumea mea lăuntrică. Ar fi putut să treacă 16 ani, sau 16 veacuri, sau totdeauna. Așa ceva trebuie să fie moartea.

Va să zică nu fuge nimic, nicăierea ? Atunci sufletul ?

20 Avea oare și aci dreptate fiul meu, cînd zicea că sufletul condiționează viața numai pînă la marginea conștiinței ? Dar apoi lumea dinafară ? Aceea, desigur, n-a existat pentru mine timp de 16 ceasuri. Sau dacă somnul meu ar fi durat 16 ani sau 16 veacuri, neexistența lumii ar fi durat tot atîta... Ce de frămîntări zadarnice !

25 În limpeziciunea minții mele odihnite, răsăriră versurile de dimineață. Erau ele o convingere filozofică, sau erau numai rezultatul estetic al unei speculațiuni intelectuale ?

30 Și orșicit, de te gîndești,
Cu steaua asemuiitor,
Din toate cele omenești
E sufletul nemuritor.

Că orcît i-ai tăgădui
Scînteia lui de nemurire,
El tot urmează a mai fi
Și dincolo de ce e fire.

35 Departe, peste fund de mări,
Peste coclauri și pripoare,
Prin vremuri și prin depărtări,
Pe unde tot ce este, moare,

Se cerne sufletul, purtând,
Ca cel din urmă adăpost,
În depărtarea unui gând,
Fiorul dulce de-a fi fost.

5 La urma urmelor, când toate cad, totul te înșală, ră-
mîne vorba lui Faust : poezia.

Mă îmbrăcai încet, nedomirit, cu marele punct de
întrebare asupra sufletului în gând. Dar dacă n-o fi
existînd nici un fel de nemurire a acestuia, ci există nu-
10 mai energie ? Atunci, desigur, omul, înzestrat cu toate
acele însușiri ce alcătuiesc sufletul (care, pe cît timp
individul trăiește, desigur că există), este o așa de mare
frumusețe în natură, încît nimic nu poate sta mai pre-
sus de el. Așa că *divinul* n-ar trebui să fie altceva, pentru
15 om, decît însuși sufletul lui, în devenire spre mai bine.

Costieni, mai 189...

Lumea începuse să facă zgomot pe la ușa mea, cre-
zîndu-mă adormit pe veci, dar neîndrăznind să intre.
Lydda dorea să-mi vorbească.

20 O găsii pe jumătate îmbrăcată, cu lampa lîngă pat,
cetînd. Cum mă văzu, întinse brațele către mine și, de
îndată ce mă apropiai, îmi luă o mîină și mi-o sărută.

— Te-ai odihnit ?

25 — Foarte bine. Am dormit 16 ceasuri, ca după exa-
men, pe vremea cînd eram student.

— Ce bine-mi pare ! Poți să stai cu mine un mo-
ment ? Aș avea să-ți spun ceva.

Era așa de curioasă, încît mă uitai lung la dînsa :
oare nu cumva aiura din nou !

30 — Șezi aici, aproape de mine. Așa...

Părea a-și căuta cuvintele.

— De cînd ai primit să vii la Roma, și de atunci
începe, pe fiecare zi ce trece, eu simt că deviu lucrul
d-tale. Înțeleg că eu reprezint pentru d-ta viitorul. În-
țeleg foarte bine. Cu toate astea, atîta generozitate am
găsit în colțul acesta de pămînt, încît niciodată nu voi
35 putea să mă plătesc de tot binele ce mi-ai făcut.

Eu vream să protestez. Ea mă opri.

— Degeaba ! D-ta mi-ai dat nu numai sprijin și afec-
țiune, dar m-ai învățat să gîndesc, mi-ai deschis secretul
sufletului. Îți voi spune numaidecît în ce chip. Deocam-
5 dată țiu să adaog că recunoștința nu este pentru mine o
povară. Nu protesta. Nu numai nu este o povară, dar este
o facultate care îmi dă un fior de fericire nespus de
dulce, cînd pot s-o întrebuițez. Prin urmare eu sunt
lucrul d-tale și ca atare nu pot să-ți ascund nimic. Iată
10 aici o lungă corespondență cu tatăl meu. În două cu-
vinte, el cere să mă întorc la casa părintească și, fiindcă
eu nu vreau, mă amenință să intervină prin ambasadă.
După legile noastre, femeia nu-și pierde naționalitatea
nici chiar cît timp trăiește cu bărbatul său ; cu atît mai
15 mult cînd rămîne văduvă.

Mi se părea că se prăvălește pămîntul cu mine.

Lydda se uita fix în ochii mei :

— Nu ții să mă duc de la d-ta ?

— Eu ?!

20 — Foarte bine. Atunci mi se pare că lucrul e simplu.
Am fost o nebună de m-am chinuit atîta.

— Mă rog, Lydda, d-ta ești majoră.

— Tocmai asta vream să spun. Eu sunt majoră.
Principiul de libertate individuală este la noi sfînt.

25 Dînsa se opri. Ne uitam unul la altul, ca loviți de
paralizie. Negreșit că pe calea legală tatăl său nu putea
să facă nimic. Cu toate astea era foarte displăcut ca dînsa
să stea la mine contra voinței părinților. Fata mă privea
lung, înțelegînd toate gîndurile mele.

30 — M-am măritat fără consimțămîntul părintesc.

Apoi, atingîndu-mă binișor pe mîină și zîmbind :

— Și fără al d-tale. Frumos mă aranjai într-o scri-
soare !...

35 — Atunci nu te cunoșteam ; pe cîtă vreme părinții
d-tale te cunosc de mult.

— Nu tocmai așa de mult, zise ea, rîzînd.

— De cînd te-ai născut.

— Nu ești bun de complimente.

Ce curioasă libertate de spirit !... Ea mă înțelegea.

— Nu găsești că e oarecare voluptate să te joci cu primejdia ?

— Nu știu. Eu emoțiuni d-astea n-am cunoscut.

— Așa este.

5 Mișcă lampa după masă ; apoi, tot gândindu-se, rosti încet :

— Tatăl meu este un om modern în toată puterea cuvîntului : corespondent de jurnale și englez, cu alte cuvinte acțiunea dusă pînă la delir. Fapte și iar fapte.

10 Este un personaj al lui Dickens din romanul *Hard Times*, d-l Thomas Grandgrind, care seamănă foarte bine cu tată-meu. Pentru dînsul, oricine se întreabă de poate să mai fie ceva dincolo de fapte, este nerod ; priu urmare eu, din copilăria mea, am fost, pentru tata, o ne-roadă. Dar ce pot să fac eu, dacă faptele nu mă interesează ?

— Ai dreptate.

— Nu-i așa ? Și poate greșesc cînd definesc pe tatăl meu ca om modern. Greșesc, deoarece tocmai în oamenii moderni se găsesc contraste ca mine, de voință și de sentiment vag de melancolie.

Se opri deodată, nehotărîtă și parcă tristă :

— Mă rog, da' ia spune-mi : crezi d-ta cu sinceritate că există ceva dincolo de fapte ?

25 Eu mă uitam la dînsa, mirat :

— Bine, dragă, socotești că e momentul să vorbim despre asta ? Mi se pare că scrisoarea tatălui d-tale e mult mai importantă.

— Vezi ? Nici d-ta nu ești totdeauna idealist.

30 — Negreșit că nu. Sau mai bine sunt întotdeauna *mediant* : dar, ca să poți gândi, trebuie să te hrănești ; ca să fii om liber, trebuie să-ți agonisești stare. Nu înțeleg însă ce are a face una cu alta.

35 — Are a face foarte mult. În deplina sinceritate în care am trăit pînă acuma, vreau să trăiesc și de acum înainte. Dacă nu-mi luminezi calea, n-am nici un cuvînt să stau la d-ta.

Eu mă uitam la dînsa trist.

40 — Cel puțin dincolo de oarecare margină. Generozitatea d-tale deșteaptă generozitatea mea, și pe calea

asta sunt gata la orice fel de sacrificiu. Ți-am spus că sunt lucrul d-tale. Eu însă vreau să te pot iubi. Vreau să găsesc în d-ta călăuza vieții. De aceea trebuie să-mi dezvăluiești misterul care te face să trăiești în pace deplină cu gîndurile.

5 Curioasă ființă !

Căutai să abat convorbirea din drumul ăsta.

— Altă dată, dragă, cînd te vei face bine de tot.

10 — Sunt bine. Am luat hotărîrea de a răspunde lui tată-meu că nu mă supun voinței sale, și acum nu mai am nimic.

— Ai avut friguri.

— Mi-au trecut.

— Mă tem să nu ai friguri de ale noastre.

15 Ea începu să rîdă.

— Nu am nimic. Așa e firea mea : cînd mă muncește ceva, mă simt ca un om bolnav.

— Cu căldură la 40 de grade ?!

— Și asta. Te-ai speriat ?

20 Se uita la mine și zîmbea :

— Fii sigur că am să-mi împlinesc datoria. Par șubredă, dar cînd vreau ceva, trebuie să se întîmple așa cum vreau eu... Dacă n-ar fi decît pentru a-ți face plăcere.

25 — De ce vorbești așa, draga mea ? Parcă tu nu ții deloc la copilul tău.

— Ba ți-u. Dar așa de mult ții d-ta, încît nu mai e nevoie de mine.

30 Modul ei de a vorbi mi se păru pentru înțiași dată lipsit de știința intimă a tactului. Avea poate dreptate, dar, orcum, brutalitatea nu se potrivea cu dînsa. Ea păru că înțelege gîndurile mele.

35 — Te rog să mă ierți, zise încet. Am răspuns lui tată-meu cu un refuz categoric : asta mă neliniștește și oarecum mă doare. Aș voi să găsesc în d-ta scuza purtării mele. Imi închipuiesc că ai înțeles : am iubit pe bărbatu-meu tocmai pentru acele calități pe care el le ascundea. El era tînr și vesel. Dar veselia lui nu-i venea din temperament, ci din judecată : alcătuisese un sistem de a explica tot și găsisese astfel pacea sufletească. Îți

semăna întocmai în felul de a fi — numai sistemul era altul, adăogă ea zîmbind.

— Prin urmare ?

— Prin urmare ar trebui să-mi spui ce gîndești.

5 — Îmi ceri un lucru foarte greu.

— De ce ?

— Fiindcă nu știu nici eu ce mai gîndesc.

— Asta nu se poate.

10 — Ba se poate. Pe cît timp trăia el și pe cît timp nu te cunoscusem pe d-ta, gîndeam limpede și eram fericit.

Ea zîmbea.

— Nu urmează de aci că de cînd te-am cunoscut nu mai sunt fericit. Dimpotrivă, sunt fericit. Dar fericirea mea de astăzi este directă și pozitivă, pe cînd cea din trecut era reflexă și negativă. Ca să fiu mai precis, dar mai abstract, ar trebui să zic că fericirea mea de astăzi e în voință, pe cînd cea trecută era în înțelegere.

Ea se ridică pe pernă.

20 — Cum adică ? Ce însemnează fericire negativă și fericire în înțelegere ?

— Fericire negativă este lipsa de durere și aceea este totdeauna în înțelegere. Ea nu se apropie de fericirea pozitivă pe nici o cale, nici chiar pe aceea a emotivității artistice, care, cu amorul, este cea mai înaltă expresiune a fericirii pozitive, dar, totuși, inferioară, deoarece e senzorială.

— Cum ! arta produce fericire inferioară ?

— Dragă, nu te neliniști.

30 Ea se mișcă, zîmbind :

— Nu mă neliniștesc. Dimpotrivă; sunt mulțumită și vreau să înțeleg. Urmează.

— Da, arta produce fericire inferioară ; și cu cît produce mai multă fericire pozitivă, cu atîta este mai grosolană. Cu cît un om o fi mai mișcat în fața unui tablou sau la auzul unei muzici frumoase, cu atît este mai inferior. Un critic de artă, ai cărui nervi sunt deprinși cu toate combinațiunile de sunete și de culori, nu se mai excitează. În cel mai bun caz, el se poate ridica la un fel de emoțiune intelectuală⁶⁶, care însă este fals

chemată emoțiune, deoarece intelectualitatea nu e emoționabilă.

— Atunci care e fericirea în care trăiai d-ta altădată ?

5 — Fericirea negativă a înțelegerii.

— Nu pricep.

— Ai dreptate să nu pricepi, căci aceea nu este fericire, ci numai negațiune a durerii. Un om sănătos, pe care-l excită frumosul sub una din formele sale, își simte inima bătînd mai tare, simte fiori prin șira spinărei, i se moaie ochii în lacrimi ; pe cînd un om care a înțeles ce este *imperativul categoric* rămîne rece ca mai nainte. Cel mult a biruit o greutate, a făcut să înceteze o durere. Dar aci stă idealul, căci dacă, din punct de vedere moral, arta impersonalizează imediat, ea roade și omoară, fiindcă impersonalizarea nu durează, iar emoțiunile mistuiesc substanța nervilor. Pe cînd impersonalizarea intelectuală este constantă, căci ea este argumentativă și logică, iar exercițiul intelectualității nu numai nu consumă decît în mod trecător substanța cerebrală, dar încă o ajută să se reproducă cu înlesnire. Dar ce vorbim noi de impersonalizare în efectele artei !... Asta este o explicare a oamenilor civilizați, cari simt că nu pot trăi fără dînsa. Adevărata cauză pentru care arta atrage, stă în însăși firea noastră muritoare, care, după cum explică Platon, tinde către devenire : prin artă, noi poetizăm sentimentele noastre, afective, și mai cu seamă pe cel mai puternic dintre ele : amorul, a cărui condiționare este frumosul. Pe scurt, noi facem artă numai fiindcă iubim. Dar tocmai de aceea, din punct de vedere pur idealist, arta este inferioară.

— Nu mai înțeleg nimic.

— Și, cu toate astea, e așa.

Ea păru a se gîndi.

35 — Foarte bine. Să presupunem că e așa. Spune-mi ce este fericirea înțelegerii.

— Să încerc. Cînd ceteam mai acum cîteva zile pe *Fedon*, m-ai întreat cum începe textul grecesc. Și ți-am spus : „Avtòs, o Phaidon, pareghénou Sokrátēi etc“. Ți-s-a părut ciudat și n-ai înțeles nimic. Cu alte cuvinte

toată desfășurarea gândirii platoniane era pentru d-ta ca și cum n-ar fi fost. Închipuiește-ți că ar repeta cineva pe acest „avtòs“ de o sută de ori. Tot nimic n-ar spune pentru d-ta. Iată o durere ideală. Dacă însă acel cineva ar rosti cuvântul „autosugestiune“, nu-i așa că ai pricepe numaidecît ce însemnează „auto“ ? Nu e de nici un folos să-ți spun prin ce proces psihologic ai prins sensul vorbei. Faptul e că l-ai prins. Parcă un vâl s-a ridicat deodată și ai dat de lumină. Așa e cu înțelesul întregii gândiri omenești ; imediat, încetare de dureri ; imediat, o înălțare continuă către abstract.

— Puțin.

— Puțin din punct de vedere al fericirii active ; foarte mult din punct de vedere idealist ; a gândi pentru a gândi, fără nici un scop utilitar, ci numai desfășurând din principiiul vieții năzuința către abstracțiune — iată ținta existenței.

— Va să zică budhismul, Nirvana.

— Nicidecum. Aceasta este idealul omului viitor, cînd vor dispărea toate nebuniile de astăzi ; cînd amorul va deveni o funcțiune ; cînd proprietatea va fi o zădărniciie ; cînd legile comunităților se vor reduce la conștiința individuală.

— Ideal socialist.

— Nu, dragă ; idealul lumei viitoare adevărate. ⁶⁷ Ce să vorbim degeaba !... Fă prin sinteză grîu, după cum a ajuns chimia să facă indigo, și ai zădărnicit proprietatea pămîntului ; dă omului 10 mii de ani de experiență de azi înainte, ca să ajungă prin sens atavic a se păzi de nefericire, și ai făcut din amor o funcțiune somatică ; cercetează conștiința d-tale individuală și vezi dacă chiar astăzi ai nevoie de cod penal.

Rămăserăm amîndoi pe gânduri, eu nemulțumit de explicațiile mele, ea neconvinsă.

— Zece mii de ani !... E cam mult, zise dînsa.

— E mult. Și, mai rău decît atît, e aproape inadmisibil pentru oamenii de astăzi. De aceea au și împărțit ei rațiunea în pură și practică, pe cînd ea, prin natura ei, nu poate fi decît pură. Tot ce alcătuiește astăzi podoaba vieții, dispăre. Emoțiunile, amorul, arta, chiar și sfînta poe-

zie, în forma ei, vor cădea, pentru omul viitor, cum au căzut pentru noi eresurile primelor timpuri și cum tind să cadă instinctele.

— Mă simt încurcată și aproape nefericită. Ce e atunci sufletul, după părerea d-tale ?

— Sufletul este complexul tuturor fenomenelor minții, sentimente, dorințe, cunoștințe, raționări, hotărîri etc. Lumea dinafară exercită impresiuni asupra ființei noastre corporale, iar corpul nostru reacționează asupra lumii dinafară. Sufletul este acel „ceva“ ce se interpune între impresiunile primite de la lumea dinafară și reacțiile corpului nostru.

— Nu prind bine înțelesul. Ce va să zică acel „ceva“ ?

— Cu toate astea mi se părea că l-ai prins, cînd acum cîteva zile pretindeai că noblețea noastră stă în sentimentele noastre, iar nu în inteligență, deoarece ziceai că totul în natură este animat de o inteligență, imanentă, de la planeta care se învîrtește în spațiu, pînă la atomul chimic care se combină cu alt atom. Atunci și-am răspuns că dacă ar fi așa, pămîntul ar trebui să se apropie de soare treptat cu răcirea sa ; ceea ce nu se întîmplă, tocmai fiindcă pămîntul nu e însuflețit. Un alt exemplu, ceva cam american : dacă pui pilitură de fier în fața unui magnet, toate firicelele fierului se mișcă în aer și merg de se lipesc de magnet ; dacă între magnet și pilitură așezi o foaie de hîrtie, firicelele fierului vor veni să se lipească de hîrtie acolo unde ea atinge magnetul. Nici una însă dintre firicele nu face înconjurul hîrtiei ca să meargă de-a dreptul la magnet. Să trecem acum deodată, de la magnet și fier, la Romeo și Julieta : Romeo e atras către Julieta, ca fierul către magnet. Dacă între dînșii vei pune un zid, ei nu vor sta lipiți fiecare de partea zidului unde se găsesc, ci vor căuta să ajungă unul la altul, printr-o infinitate de mijloace. Iată deosebirea între ceea ce d-ta chemi inteligență imanentă și între suflet : aceasta năzuiește către finalitate ; aceea, nu.

— Am înțeles — e convingător, dar e foarte american, zise Lydda cam supărată.

— E un exemplu clasic.

Ea se uita la mine cu ochii mari și cu o încordare a mușchilor figurei care mă făcu să cred că se simte rău.

— Te doare ceva ?

5 — Da... O să-mi treacă. Aș dori să-mi explici mai limpede ce este abstracțiunea și idealul.

— Grele lucruri îmi ceri.

— Încearcă.

— Tu nu ești bine, dragă.

— Nu sunt tocmai bine, dar încearcă.

10 — Închipuiește-ți, draga mea, că ai avea aci, lângă tine, două cercuri. Pentru a le pune unul lângă altul, spre a vedea care este mai mare dintr-amândouă, ai nevoie de ?...

15 — Mai întâi de cercuri, zise ea, încercînd să zîmbească.

— Da. Apoi ?

— Apoi de spațiu.

— Foarte bine. Apoi ?

Lydda se gîndi :

20 — Apoi de mine, ca să le observ.

— Bine.

— Ia acum două cercuri în gînd.

— Le iau.

25 — Pentru a le pune unul lângă altul, spre a vedea care este mai mare, de ce ai nevoie ?

— De două imagini.

— Foarte bine. Apoi ?

— Știu eu ?... De nimic.

30 — Ba mai ai nevoie de ceva. Dar deocamdată nu mai ai nevoie de spațiu. Cercurile reale consumă spațiu, pe cînd cele nereale, nu.

— Înțeleg.

35 — Dacă admitem chiar că imaginile cercurilor ne vin din experiență, care cere totdeauna spațiu și timp pentru a se produce, rămîne totuși o lucrare, născută în structura minții noastre : comparațiunea.

— Este o facultate a sufletului, ca memoria, închipuirea și celelalte.

40 — Negreșit că este o particularitate a minții noastre, dar nu ca memoria și închipuirea, care sunt condițio-

nate de spațiu și de timp. Raportul de asemănare și de deosebire între lucruri este absolut și hotărîtor în afară de spațiu și de timp. Pe temeiul lui ajungem adesea să vedem că lumea externă se aseamănă cu rezultatele lui subiective, cum vedem matematicile pure, iar nu rezultatele lui cu structura lumii. Prin urmare, dacă aplicăm acest raport de asemănare și de deosebire unor termeni experimentali sau unor construcții ale minții noastre, ajungem să dobîndim adevăruri ideale de comparațiune. Cu acestea apoi clasificăm. Aci se pare că stă cea dintîi bucurie estetică a minții noastre, care nu are nimic comun cu artele, aci în ruperea ordinii experimentale...

5 Pe cînd eu vorbeam, expresia de durere pe chipul Lyddei devenea tot mai mare. O mină i se încheștase de marginea patului, iar alta de haina mea. Încercă să-și ridice bustul de pe pernă și să vorbească :

— Raportul de asemănare... și de deosebire...

20 Apoi căzu la loc, scoțînd un gemăt sălbatec. Eu vru-sei să mă retrag cu un pas, dar dînsa mă ținea de haină așa de tare, înoît nu mă putui mișca. Întorcea ochii către mine, mari și îndurerați ; își strîngea corpul ca o floare ce se închide ; voia cîteodată să se scoale și rămînea ca de piatră. Apoi iarăși gemătul sălbatec.

25 Cînd păru a se mai liniști, încercai din nou să mă retrag. Ea se uită la mine lung :

— Du-te... însă nu te depărta mult. Cine știe ce se poate întîmpla !

Costieni, iunie 189...

Și ceea ce se putea întîmpla, s-a întîmplat.

30 Iată-mă cel mai buimac, cel mai nefericit, cel mai mizerabil dintre oameni ; iată-mă între un mormînt și un leagăn ; cu inima sfîșiată de durere și de milă ; neștiind ce să mai cred, ce să mai fac ; chemat de ei doi, de fiu-meu și de Lydda, în lumea senină a neexistenței, și ținut în pulberea pămîntească de mîna șubredă a unui copil. Ce să fac ?

Am fost la București, unde pentru a treia oară ne-am întrunit cu prietenii mei. ⁶⁸ Experiențele au mers minunat. Lydda mi s-a arătat într-o feerie de lumină, cu care nimic din ce e pămîntesc nu se aseamnă. Ea s-a lăsat bineșor către mine, mi-a luat mîna și mi-a sărutat-o ; apoi, s-a depărtat cu încetul în ideal. Era o infinită cale, de mii de poște, înlăuntrul spațiului în care se retrăgea, parcă o rază colosală ar fi sorbit-o în lungul firului său, devenit deodată gol. Lydda dispărea, privindu-mă și zîmbindu-mi pînă ce raza, pe care se ducea ea, păru a se strînge, ca un ochean, iar în medalionul ce rămînea plutitor în aer, flutura zîmbetul ei. Simt că văd și înțeleg lucruri atît de nouă ! Am pornit noaptea tîrziu, pe lună, și am ajuns acasă tocmai despre ziuă. Am călătorit toată vremea, cu impresia că Lydda era lingă mine. Imi mîngîia mîna cu degetele ei fine, și-mi vorbea, cu ochii rătăciți în jocul străveziu al luminei. Imi vorbea încet : „Viața noastră e în vis, și tot ce este alunecă în neexistență. Cine prinde înțelesul vremii curgătoare, acela ascultă muzica despărțirii unui minut de minutul ce trece. Ceea ce este nu durează, așa că este cu adevărat numai ceea ce nu poate fi. În mîna mea mă simți pe mine ; dar eu nu mai simt.“

De-a lungul drumului întilneam care cu lemne ce mergeau spre oraș. Trăgeau boii din greu, pe cînd oamenii dormeau cu capul pe zăbunuri. Ce deosebire este între lemn, între bou și între om ?

Pe heleșteu se oglindea luna.

Ce farmec în frumusețea nereală a luminii de pe ape ! Între două înfiripări ce sunt și deci nu durează, luna și lacul, prinde ființă ceea ce nu poate fi, iluzionarea lor, și acolo ele sunt eterne.

În noaptea în care am dus pe Lydda din odaia de alături, în patul ei, viața mea a prins poezia sufletului, așa precum lacul prinde lumina lunii. Lac, în adevăr : mocirlă, mecanică și meditațiune — trei m ; iar ea : lumină, lună, Lydda — trei l.

Aceste sunt literile cu care invoc pe Lydda, cînd spiritele nu răspund. Imi adun gîndurile împrejurul unui punct cenușiu, ce stă tocmai în centrul conștiinței ; apoi încrucîșez litera l de trei ori. Atunci se ivește luna, care trece, în întunericul minții mele, din răsărit în apus și după dînsa vine Lydda.

Viață pierdută ! Viață mizerabilă ! Mi-ze-ra-bi-lă.

Și câteodată mi se pare că desăvîrșita mea nefericire îmi întinde puterea înțelegerii atît de departe, încît pricep foarte bine că dacă, bunăoară, eu m-aș împușca, n-aș muri, ci aș vedea corpul meu jos, iar eu aș prinde să gîndesc la Lydda.

Eu ! Dar eu sunt nemuritor.

Durerea m-a lovit, însă, în loc să mă doboare, m-a ridicat.

Începea să se lumineze de ziuă. Lăsaî trăsura să se ducă acasă, iar eu urcai dealul pe jos. Imi vedeam umbra alături, muncindu-se în urcuș. Suferă ! infamă mizerie pămîntească !

În culmea dealului mă oprii. Aci, la doi pași, erau plopii sub care înmormîntasem pe Lydda. Aci, veneam ziua la umbră, să cetesc. Ființa mea păcătoasă se apropia de țarna fetei mele, pe cînd sufletele noastre, ale amîndurora, zburau pe vale. Urmăresc adesea cu privirea un stol de porumbei ce se lasă către apă, și simt atît de evident că dacă nu m-ar ține pulberea meschină a oaselor, aș zbura.

În lumina plumburie a zilei ce nașteea, luna rămăsese mai sfioasă ca oricînd. Sfioasă, singuratecă, *solinga*, cum ar zice poetul. Și vorba aceasta îmi flutură prin minte ca un acord muzical, care deșteaptă versurile de mult uitare ale divinului poet :

*Pur tu, solinga, eterna peregrina,
Che sì pensosa sei, tu forse intendi,
Questo viver terreno,
Il patir nostro, il sospirar, che sia ;
Che sia questo morir, questo supremo
Scolorar del sembiante,
E perir dalla terra, e venir meno
Ad ogni usata, amante compagna.*

*E tu certo comprendi
Il perchè delle cose, e vedi il frutto
Del mattino, della sera.
Del tacito, infinito andar del tempo.*

5 *Ma tu certo comprendi il perchè delle cose!*

Tu, care atât de gânditoare ești, singurateco, pururi călătoare, tu poate pricepi ce mai e și viața asta pămîntească, suferința și suspinul nostru; suferința, suspinul și moartea; moartea, această supremă decolorare a
10 imaginii, această infamie, ultima degradare a mizeriei omenești! Ah, dacă tu pricepi în adevăr rostul lumii; dacă tu cunoști cauza acestei tăcute, nesfîrșite curgeri a
15 vremei, grăiește, spune pentru ce s-a rupt inelul care mă lega de lanțul infinit al trecerii timpului? Unde este Lydda? unde este fiul meu? Ce s-au făcut convingerile și credința mea, de am ajuns, buimac, să umblu după
20 vedenii? Este esența universului fructul unei inteligenți raționale? sau este o pură și simplă faptă brutală? Dacă este fructul unei inteligenți raționale, atunci sufletul nu poate muri, și eu îmi voi regăsi copiii; dacă este o simplă
25 faptă externă brutală, atunci blestem pe neamul omnesc, pe mine și pe nefericita mlădiță ce tremură în leagăn!

Mi se potmoliseră izvoarele vieții, și, nevrednic, mă apropiai de mormîntul fetei. Se legase țărna împreună și începea să crească iarba. Crește deja iarba! Creșteau
30 bălăriile peste sârmana floare căzută, peste dulcea mea Lydda! Corpul de muză ce purtase în lume cel mai nobil suflet, era acum prada gîngăniilor pămîntului!

Mi se rupea inima de milă, milă copilărească, care nu mai vede scăpare în nimic, care sfîșie și dărîmă tot. Căzut pe genunchi, tremuram lingă huma rece.

Și, în cele din urmă, am avut putere să mă scol și de acolo, să plec către casă — că doar sunt laș. Mi se
35 pare că nu am drept să fac nimic cu mine, pe cît timp minunatul instrument al sufletului funcționează încă.

Sufletul! Eu cred într-insul, fiindcă trăiesc într-insul, fiindcă printr-insul îmbrățișez infinitul, ceea ce este și ceea ce a fost, soarele care răsare acum și pe Lydda!

Ah, glob uriaș de lumină, la care privesc ochii fermecați a milioane de ființe; ce străbați în fund de valuri și sorbi oceanurile; tu ce deștepti frunza în mugur și firea întreagă o reînviezi cu puternica ta rază caldă; tu ești
5 izvorul a toate pe pămînt, dar tu nu știi ce-a fost ieri! Pe cînd în mine, ceea ce nu mai este, mai este încă.

Glorios și nepăsător, se ridică soarele din ce în ce mai sus, iar vietățile pe pămînt se mlădiau, ca atîtea femei la sosirea unui monarh tînăr și frumos. Eu însumi
10 mergeam către casă cu plăcere. Se vedea acoperișul de sticlă de la atelierul Lyddei, strălucind în lumină. Mi se strînse inima, la gîndul că totul era de acum zadarnic.

Cînd intrai în curte, bătrîna se plimba de colo pînă
15 colo, cu copilul în brațe.

Fui izbit de modul cum ținea bătrîna copilul, ghemuit și cu obrazul în soare. Dacă ar fi trăit Lydda, desigur, nefericitul acesta, care venise în lume atât de tragic, ar fi fost altfel îngrijit.

Trebuie să mărturisesc că de o lună de zile mă lupt
20 cu mine însumi să nu-l văd. L-am așteptat atât de mult, iar el a venit atât de crud!...

Să-l crească bătrîna cum o ști! Eu nu vreau să mă mai gîndesc la dînsul.

Costieni, iulie 189...

Umblu de colo pînă colo, singur, străin și nedormit. Aș vrea să lucrez. Zădărnicia orcărei sfortări îmi apare
25 atât de evidentă, încît lumea cealaltă care lucrează îmi pare nebună. Mai cu seamă nu pricep pe bătrîna. De cînd există, face exact aceleași lucruri, cu același interes,
30 cu aceeași bucurie sau displăcere copilărească, dînd valoare în sine tuturor nimicurilor. Poate că, la urma urmei, așa e mai bine să trăiești.

Eu, desigur, sunt un om care înțeleg multe, care și știu multe, care sunt în drept să mă cred mai presus de
35 mulțime. Am avut de la început intuițiunea secretă a mizeriei, ce curge asupra capetelor noastre, din sentimentele noastre. De aceea m-am păzit de dîsele și am

voit să trăiesc numai din farmecul *înțelegerii*. Dar împrejurările au făcut astfel încît să am un copil și să-l iubesc — cu toate că nu voiam să am copii și nu voiam să iubesc pe nimeni. Fiul meu a murit. Tot împrejurările

5 m-au dus către văduva acestuia, pe care, cu încetul, am iubit-o, eu care nu iubisem nici o femeie. Noră-mea a murit și dînsa. Astăzi tot împrejurările mă duc către copilul ei... De astă dată însă nu mă mai supun împrejurărilor. Îmi ajunge !

10 Vreau să trăiesc mai departe singur ; să mă afund în cotiturile cele mai ascunse ale sufletului, însoțit de umbra Lyddei, cu care să căutăm urmele fiului meu. Vreau să mă cobor, ca Dante, în adîncimile unui infern și ale unui paradis, ce, desigur, se află în noi înșine.

15 Costieni, august 189...

Am fost iar la București. Iar ne-am întrunit împrejurul mesei.

20 Parcă mi-e rușine cîteodată de ceea ce fac. Dar, ca morfinomanul care știe că are să moară de doctorii, iar nu de boală, și totuși se morfinizează mai departe, tot așa și eu, mă cufund din ce în ce mai mult în spiritism. Mi-e urît cuvîntul acesta, fiindcă poartă în sine oarecare urmă de șarlatanism — iar eu caut numai să revăd pe Lydda.

25 Cea din urmă dată cînd mi s-a arătat era în vremuri bune. Ce minunată e lumea ideală !

Unul din prietenii noștri citise cu glas mare descrierea Cîmpurilor Elizee de Fénélon⁶⁹, pe cînd dintr-o cameră vecină se auzea o vioară cîntînd *Orfeul* lui Glück.

30 Peste imaginele limpezi ale prozei franceze se așezau acordurile divine ale muzicii celei mai poetice. Închisei ochii, și fără nici o greutate îmi apăru pajiștea Cîmpiilor Elizee. Pe iarba moale a unui rai plin de visuri se mișcau umbre elegante. Din corul muzelor se desprinsese Lydda.

35 Ea veni drept la mine, mă luă de braț și mă duse în-lăuntrul grădinei. Cîntau păsările ciripiri măestre, într-o

răcoare de primăvară eternă. Fata se strînse de mine și-mi vorbi încet : „Ce bine că ai venit !... Știi că noi aici trăim în realitate. Aci este viața comună a eternității. Cel ce s-a fost desprins din eternitate și a funcționat ca om, s-a întors aici în lumea sufletului.

5 Iată acolo, în aer,⁷⁰ Briseis între Achille și Agamemnon ; iată mai jos Aspasia, Pericles, Socrate și Alcibiade ; dincolo, privește ochii cu care Thaïs se uită la admirabila figură a lui Alexandru cel Mare. Acum anină-te de brațul meu și saltă-te ușor în sus ; deasupra noastră este infinitul.

10 Iată Shelley și Maria Godwin, Byron și Clara Clairmont ; parcă se iubesc. Sufletul lui Shelley și-a regăsit pacea ideală. Il vezi însă cum strălucește. Alături de dînsul cîteva umbre estompate. Thomas Medwin, Taaffe și tînrul Mavrocordat, acesta, fiu al unui domnitor român. Iar dincolo... vezi ?... fiul d-tale.“

Întinsei brațele în gol și deschisei ochii.

Unul din prietenii mei își pregătea un pahar cu ceai. Acordurile muzicii lui Glück urmau admirabile.

20 Eram uimit de încîntătoarea lume prin care trecusem, dar mai cu seamă eram preocupat de toate numele proprii ce auzisem. Mi le aduceam aminte de la cel dintîi pînă la cel din urmă, deși pe cele mai multe nu le cunoșteam.

25 Spusei prietenilor mei ceea ce văzusem și cerui un creion spre a nota cuvintele rostite de Lydda. La numele lui Mavrocordat mă oprii. De unde și pînă unde Mavrocordat cu Shelley ?

30 Această îndoială a mea făcu pe stăpînul casei (cel mai convins dintre noi) să zîmbească. El afirmă că așa trebuie să fie ; că chiar dacă istoricii lui Shelley nu au înregistrat numele lui Mavrocordat, spiritele nu se înșală, și un Mavrocordat a trebuit să fie amestecat în viața lui Shelley. Și, astfel zicînd, el deschise minunata bibliotecă ce avea la îndemînă, căută, ceti, dar nu găsi nimic.

35 Parcă eram chiar mulțumit că nu găsise nimic. A vedea ca aievea pe cei ce i-am iubit poate să fie un efect de autosugestiune ; dar a reține nume proprii, de cari niciodată n-ai auzit vorbindu-se și care se dovedesc

40 apoi ca fiind fost reale, e un fenomen extraordinar.

Pe cînd eu stam astfel pe gînduri, stăpînul casei se apropia de mine zîbind, cu ochelarii ridicați sus pe fruntea lui enormă, și-mi dete să citesc o ediție complectă a operelor lui Shelley, unde se vorbea de un Mavrocordat (și anume Alexandru Mavrocordat, strănepotul lui Nicolae, domn al țărilor române), care fusese amicul lui Shelley la Pisa, împreună cu Medwin, cu improvizatorul Sgricci și cu alții, și care jucă un rol însemnat în revoluțiunea grecească.

5 Era prin urmare adevărat !

Mă uitai lung la prietenul meu, pe cînd acesta triumfa. Mărturisesc că începeam să mă răcesc față de spirite. Între dorința neînfrînată de a revedea pe Lydda, pe de o parte, și esența critică a firii mele, de pe alta, nu știam pentru ce să mă hotăresc.

15 De unde a răsărit acest Mavrocordat ?

Costieni, septembrie 189...

Sunt aproape două luni de cînd rătăcesc ca un cîine fără stăpîn. Nu mai merg pe la prieteni cu spiritele, din cauza lui Mavrocordat ; dar pe la București merg des.

20 Fac Lyddei un mormînt nou, afară din pămînt, afară din umedul și oribilul pămînt.

Pe cînd eram într-o zi la București, m-am dus să iau o baie la stabilimentul cel nou, unde mi se spunea că totul este numai marmoră. În adevăr, e multă marmoră, dar niciodată n-am avut impresia de a fi pus în sicriu ca atunci. Steiul de piatră în care trebuia să-mi iau baia, era înfundat în pămînt pînă în margină. Cînd mă întinsei în apă și-mi rezemaî capul de piatra rece, mă trecu un fior, parcă n-aveam să mă mai scol de acolo.

30 Sărman de tine ! Pămîntul imens te vrea, te cheamă. te soarbe în masa lui plină de singurătate, pe cînd admirabila mașină omenească năzuiește pururea către lumină

35 Biata Lydda ! Nu se putea s-o las în hidoasa umezeală în care zăcea acum.

Îmi adusei aminte de mormintele Scaligerilor, de la Verona.

Ah, Verona !

Mă surprind, în mijlocul gîndurilor celor mai triste, redevenind romantic. Ce bine e să poți aluneca pe lîngă realitate, cîteodată !

5 Mormintele Scaligerilor, al lui Mastino II-a și Can Signorio della Scala, sunt ridicate în aer, înconjurate de horbota de zăbrele, pe care o mină naivă a lucrat-o din fier, prin anii 1300. Eroilor acelora nu le era frică de moarte, dar le era groază de pămînt.

10 Am pus meșteri să zidească un templu, în muchia dealului. Aci se va odihni pururea Lydda și lîngă ea voi aduce pe fiul meu, și lîngă ei voi merge să dorm și cu somnul cel lung.

Somnul lung...

15

Costieni, februarie 189...

Au trecut aproape șase luni de cînd n-am mai scris nimic ; iar acum cred că scriu pentru ultima oară.

20 Era să-mi moară copilul, și l-am scăpat eu, eu, voința mea, hotărîrea mea absolută de a-l smulge din ghearele morții.

După ce am isprăvit mormîntul Lyddei și a venit iarna, m-am strîns din nou în casă. Pot zice că am petrecut o bucată de vreme aproape fericit : cînd nu mai aștepți și nu mai sperî nimic, se coboară în suflet pacea desăvîrșită a nepăsării.

25 Cu cele dîntii adieri ale frigului, m-am apropiat de sobă și de cărți. Vîntul dealurilor noastre suflă cu înverșunare, aducînd de departe neguri și pustiu. Îmi veni în minte Ossian. Cît de mult semăna viața mea de acum cu a bardului caledonic ! Fost odată un rege puternic, iar la bătrînețe rămas singur și orb, el avea drept mîngăiere poezia. De la unicul său fiu Oscar, mort în război, moștenise afecțiunea nurorii sale Malvina, divină făptură ce umple versurile poeziei cu muzica harpei și cu armonia iubirei sale pururi credincioase : „Adu, Malvina, adu-mi harpa, ca lumina cîntului să străbată sufletul meu, ce se aseamănă cu jărnelul mării, cînd în-

35

tunicul acopere toate dealurile dimprejur, iar umbra cu încetul să ajungă spre Soare“. Atîta mai avea Ossian, pe Malvina.

Iar la urmă muri și Malvina 71...

5 Cînd nu ești creator de cuvinte îmbătătoare, cu alte vorbe cînd nu ești poet, și se pare că limba omenească ce vine din așa mare depărtare poartă cu sine o melodie nouă.

10 Stau astfel într-o noapte, tîrziu, ascultînd cum fluiera vîntul prin ramurile plopilor și încercînd să-mi explic obiceiul caledonilor de a căuta glasul strămoșilor lor în zgomotele vijeliei — cînd se deschise ușa, prelung, și intră bătrîna.

15 — Mă rog, vino pînă dincolo, că parcă nu e bine băiatului.

Mă simții deodată înfiorat ca de frică, la vorbele bătrînei, și trecui numaidecît în odaia copilului. Ne apropiarăm încet de patul lui.

— Doarme sau e deștept ? întrebai eu.

20 Bătrîna dete din cap.

— Nu doarme, că nu e bine.

În adevăr, la lumina slabă a candelii văzui ochii strălucind parcă tocmai din fundul sufletului.

— Aprinde o luminare.

25 Bătrîna aprinse lumînarea și se apropie binișor de noi, apărînd flacăra cu mîna.

Atunci îl văzui bine, și parcă-l văzui pentru întîia dată ; părul negru, deasupra minunatei frunți a lui tată-său, și ochii albaștri, ochii mă-sii. Cînd mă recunoscui, surise cu expresiunea sfișietoare pe care o au copiii bolnavi.

Îmi lipii obrazul de fruntea lui : ardea. Se auzea răsuflarea grea ce-i apăsa pieptul. Își ținea pumnii amîndoi, strînși mititei, sub bărbie.

35 Era bolnav.

Cum ? Va să zică și acesta era bolnav și trebuia să moară ?

40 Îmi simții, în adevăr, toată energia mea de altădată revoltîndu-se împotriva unei lumi atît de neputincioase și de mizerabile, în care întîmplarea guvernează eveni-

mentele cele mai mari și microbii rod corpurile cele mai frumoase. Toată indignarea mea sufletească luă forma unei hotărîri violente de a smulge pe copil din ghearele boalei. Îl sculai numaidecît din pat și-l luai în brațe, lipindu-l de mine cu capul pe umărul meu, ca să răsufle mai ușor. Parcă această apropiere de corpul meu răspundea unei nevoi de a-l încălzi de căldura mea, a-i da putere dela mine.

10 Trimisei în toate părțile după doctori, telegrame la București.

Acolea, în pripă, nu era nimic de făcut.

Petrecui toată noaptea primblîndu-mă prin odaie, cu copilul în brațe. 72

15 Cine a petrecut nopți de acestea, și nu a rostogolit în minte lînzle prezente și viitoare, viața lui și pe a altora, binele și răul, uitînd deodată totul, la simpla mișcare a ființei ce suferă !

20 Ce farmec, cîtă poezie e în viața șubredă a unui copil ! Cum se poate să fie omul crud, cînd are alături copilăria ? Și parcă mai mult : cum poate omul să devie pesimist, cînd este fructul amorului ?

Mă gîndesc cît sunt de inconsecvent. Ce eram în tinerețe și ce sunt acum. Infinită este vanitatea *părerii* !

25 Mi s-a *părut* atîtea lucruri !... Și *au fost* atît de puține ! În realitate, eu n-am trăit, ci numai mi s-a părut. Cu părerea am voit să guvernez viața mea și pe-a altora, și n-am guvernat nimic. Nu numai n-am guvernat nimic, dar încă viața altora m-a guvernat. Lydda m-a întors către poezia realității, iar copilul acesta către poezia suferinței.

Costieni, martie 189...

Plouă. Stau cu băiatul la geam și ne uităm la un cîrd de rațe, ce se scaldă.

35 Copilul, sănătos acum, zîmbește. Îl văd în imaginea depărtată a geamului și mă văd și pe mine alături. Sunt eu, iluzionar și foarte departe.

TEATRU

O SUFERINȚĂ

Scenă dramatică într-un act și două tablouri
în versuri

PERSOANELE :

ALEXANDRU ALECSANDRINI
EMIL
MARIA
BELLA-ROZA
LINA

Scena se petrece în București, în timpurile noastre

TABLOUL I

5 Înfățișează interiorul unui chioșc. În fund, o fereastră deschisă pe o terasă. În mijloc, o masă de marmură albă, pe care stau aruncate câteva volume. La dreapta, o masă mică de lucru. Scaune de bambu. Vase cu flori. Uși laterale.

SCENA I

EMIL, la masa din mijloc; mai pe urmă LINA

EMIL

- 10¹ Din pragul vieții mele zăresc în depărtare
O luntre clătinată de valuri și de vânt,
Acea luntre e viața ce astăzi îmi apare,
Iar valurile tulburi sunt lumea asta mare
 În care mă avînt.
- 15 Iluziuni, speranțe, juncțe, fericire,
Vă văd zburînd cum zboară un pai ușor în vînt,
Ș-un dor nebun în urmă lăsați, o amintire
Pe care o voi duce, ca rest scump de iubire,
 Cu mine în mormînt.
- 20 Această parte-n lume destinul mi-a făcut-o...

(*Sculîndu-se.*)

O !... lumea !... da, nebunul, credeam c-am cunoscut-o !
Credeam că mintea poate să cugete în pace
Și inima să bată, să simtă cum îi place.
Visam lumea un popo!, iar Arta o regină
5 La care și poetul și regele să-nchină,
Precum să-nchină orbul la raze dulci de soare,
Precum raza să-nchină la raza care moare.
Atunci în liniștire, eu, nici poet, nici rege,
Mergeam să-mi duc prinosul ; iar ea, a mă alege
10 Părea... Un vis poetic cu tristă deșteptare ;
Lumina ce apune de-ndată ce răsare !

(Pe ușa din stînga intră Lina. Văzîndu-l că vorbește singur, fuge speriată.)

15 Ș-acum cînd stau și cuget la gîndul meu nebun
De-a fi artist, eu însumi zîmbesc de milă !

(Cu vioiciune.)

Bun
E numai ce e mare. A trece-astfel prin lume
Necunoscut de nimeni, sărac făr' de renume ;
20 A nu purta pe frunte o floare din cununa
Cea mare-a nemuririi... ; a fi mic... e totuna
Cu-a nu mai fi deloc ! Dar, ce vreți, așa-i lumea ;
Cînd ai aripa-ntînsă și vrei s-ajungi la culmea
Măririi, nu-ți dă aripi. Ai aripi ?... lumea vine
25 Geloasă, hulitoare și, surîzînd, în tine
Deodată îți înfige înveninata-i gheară...
Tu mori. În urmă-ți lumea, neîmblinzită fiară,
Privind, ride cu hohot și-și zice : „O să moară
Sărmanul, pot fi-n pace : de-acuma nu mai zboară“.¹

30 SCENA II

MARIA, EMIL, LINA

Maria și Lina intră vorbind încet

MARIA

(tare)

Nu-ți fie frică, Lino. Iși face și el rîndul. —
Emil !

5 (Către Emil.)

EMIL

(fără a auzi ; continuă)

Oh, dați-mi aer ! Am aripi lungi ca gîndul !
O scenă — un colț de scenă...

10 MARIA

Emil !

EMIL

(întorcîndu-se repede)

Mă iartă, mamă...

15 MARIA

Copile ! iar cu visuri ? Tu nu-ți dai încă seamă
De ce dorești. Vrei scenă ! Să pui lumea-n mirare !...
Ai mintea încă mică și inima prea mare.
O... nu, să nu te superi. Cînd vei avea în știre
20 Ce lung, ce trist e drumul ce duce la mărire,
Atuncea îmi vei spune. Cunosc eu vîrsta voastră...
— Știi tu ce e viața de-artist în țara noastră,
Emil ?... Nu știi.

(Scoțînd de sub corsagiu un portret.)

25 Privește. Era și el ca tine.
Frumos... frunte senină... ochi mari... privește bine :
E chipul tău, întocmai. Avea sufletul mare
Și inima nebună ! El, însă, n-avea stare,

N-avea ca tine-o mamă pe-al cărei braț să-și plece
Ingreuiata-i frunte... Curata ta gândire
Acuma cată numai spre glorie, mărire !
Copilul meu... cuvinte deșarte ! Căci a-și trece
5 Junețea-n sărăcie, viața în durere
E trist. Durerea-i ploaie de care-adesea piere
Frumoasa floare-a vieții : junețea mult iubită...
Și azi gloria este durere aurită !
10 Ascultă-mă : Știi bine că visul meu de aur
Ești tu. Aș vrea din tine, să fac pe lume-un rege ;
Aș vrea să văd pe frunte-ți cunune mari de lauri ;
Aș vrea... ce n-aș vrea oare ? Dar mamei a alege
Ursita nu-i dă voie. Atunci ar fi pe lume
15 Numai poeți sau regi !
Emil, spune-mi ce-alegi ?
De vrei, uite, fă Dreptu ; îți poți dobîndi nume.
La noi, advocatura e drumul ce conduce
La totul... ²

EMIL

20 Nu pot... mamă...

MARIA

Învată medicina.

EMIL

(*repede*)

25 O ! Nu !

MARIA

Ingineria.

EMIL

Dar ce-mi poate aduce ?

30 N-am capul pentru cifre.

(*Dupe o pauză.*)

Știi, mamă, cînd lumina
Gonind întunecimea cu zorile apare,
Intreaga omenire rămîne-n admirare !...
5 Tot astfel și cu Arta : azi publicul nu vede
Trăind vreun mare vițiu, vreun suflet arzător,
Nimic ! Actorul joacă... ; el rîde... dar nu crede
Că rîde de-a lui artă, el rîde de actor.
Veni-va însă vremea, cînd inimele-or bate,
10 Cînd lacrimi dulci vor curge din ochii ce-or privi,
Cînd oameni mici la suflet, cînd conștiinți pătate
Jos fruntea-și vor pleca-o ! și nu se vor căi
Decît ducînd cu dînșii, pe scena lumii mare,
Disprețul de ei însuși, dezgustul, disperarea !... ³
15 Acel ce-a ști să deie poporului privirea
Virtuții, fericirii, durerii omenești,
În schimb, o să-i cîștige și stima și iubirea...
Iar stima unui popol, azi face cît mărirea
Coroanelor regești !

20 MARIA

O... ce frumoase vorbe ! Tu ești abia în vale
Și ochii tăi stau țintă spre piscul înverzit.
Emil, dar pîn-acolo... cîți spini îți stau în cale !
Cîți oameni vor să vadă al tău nume mînjit !

25 LINA

Dar, pentru lumea-ntreagă, noi nu vrem decît bine ;
De ce ne vor ei răul, mamă ?

EMIL

(*supărat*)

30 Niște pigmei.
A căror hule nu pot s-ajungă pîn' la mine ;
Nici mă gîndesc la dînșii !

MARIA

O !... nu, copiii mei,
Acelui ce voiește a-și dobîndi renume
Îi trebuie talente, căci numai cu un nume
5 Chiar publicul de astăzi cu greu se mai înșeală ;
El a iertat adesea, azi nu mai vrea spoială.

EMIL

Dar cine-nșeală, mamă ?

MARIA

10 Nu, nu ; o știu prea bine,
Tu nu înșeli pe alții, dar te înșeli pe tine
Crezînd că ai talente, crezînd că ești merit
A deveni artistul poporului iubit.

EMIL

15 *(uimit, pare a-și vorbi lui însuși)*

Și eu, cu toate astea... îmi simt sufletul mare,
Îmi simt inima plină de-un foc dumnezeiesc,
Te rog, așteaptă, mamă... să facem o-ncercare.

MARIA

20 Să facem o-ncercare, vream tocmai să-ți vorbesc :
Tu știi, Emil, că omul care-ți dorește bine,
În care ai credință, mai mult ca în orcine,
Că tatăl tău e astăzi ajuns celebritate.

EMIL

25 Da, mamă, știu.

164

MARIA

El poate să judece-n dreptate
De ai vocațiune ; lui îi vei declama
Și cum va zice dînsul, noi astfel vom urma.
5 Primești, Emil ?

EMIL

Da, mamă, primesc cu bucurie.
Haidem, Lino, la dînsu.

(Aparte.)

10 El singur gîndu-mi știe.

(Emil și Lina ies.)

SCENA III

MARIA

(singură)

15 O... mame !... biete mame, de visuri înșelate !
Voi mîngîiați în taină speranțe depărtate,
Uitați dureri, neazuri, și-mpodobiți cu flori
Un leagăn ce coprinde a voastre dulci comori...
20 Că puiul face aripi și zboară tot uitînd ;
Atunci... adio visuri, adio bucurie,
Ei plec prin lumea mare, voi rămîneți plîngînd.
E poate o lege sfîntă... Orcum, însă-i nedreaptă :
Pe cel ce dă iubire, durere îl așteaptă.
25 Emil, cite speranțe le văd zburînd cu tine,
Cîți ani de fericire-i îngrop în urma mea !...
Alergi după mărire... tu pleci... dar ieii cu tine,
Copile, chiar speranța de-a te mai revedea.
Mărire !... O... ce lampă cu raze-nșelătoare !
30 Spre dînsa, fluturașii, cîți se încerc să zboare,
Las toți aripi, drept plată a îndrăzneli lor ;

165

Ei nu știu că lumina nu-i dată tutulor.
Artist... și ce e Arta ? Mizerie cumplită !
Un spectru cu ochi lingezi, cu față-ngălbenită,
Purtind pe buze vecinic un zîmbet făr' de viață,
5 Cu inima de piatră, cu sufletul de gheață.
E nalt... e trist... e palid... și totuși... e frumos !
Fugiți, copii, de dînsul, fugiți !...

(Intră un servitor aducînd o scrisoare. Indată ce o dă iese.)

E curios...

10 Eu n-așteptam scrisoare... și nu știu de la cine.

(Vrea s-o deschidă ; și se oprește.)

Dar poate-j pentru altu.

(Se uită la adresă.)

Ba nu, e pentru mine.

15 *(Citește.)*

*Un prieten al familiei crede de datoria sa, doamnă,
a vă face cunoscut că fiul d-voastră își trece viața lîngă
o femeie al cărei nume și meserie vă poate arăta îndestul
nenorocirea ce vă așteaptă dacă nu veți căuta a pune sfîr-
șit acestor vizite ; riscă a se bate pe toată ziua cu cîte
20 un curtezan și știți că duelul e o jucărie primejdioasă. Ea
se numește Bella-Roza.*

Emil, curtezani... duel ! O !... femeie blestemată !

25 Și tu îmi vrei copilul, și tu ești însetată
De dulcea lui privire ? Dar, spune-mi, cine ești ?
Poți tu să-i dai mărire ? Știi tu ca să-l iubești ?
Orcine-i fi, te blestem !

(S-așează la masa din mijloc ; stă cîrva timp cu capul în mîni.)

Ș-acuma... iarăși singuri !

30 Da, vecinic, vecinic, singuri... Întotdeauna singuri !
De-acum... Dar cine știe, să iau bine aminte :
Scrisoarea-i anonimă... Să văd, poate că minte...

(Iese.)

TABLOUL II

Un buduar elegant mobilat. În fund, un pat pierdut
în perete ; se vede numai galeria aurită și perdelele.
5 În dreapta, un piano. Scaune Ludovic al XIV. Dea-
supra pianului, un portret de femeie. Lumină slabă.

SCENA IV

BELLA-ROZA în haină albă de seară ; bine gătită.
La ridicarea pinzei stă rezemată cu brațele și capul de un scaun.
EMIL îmbrăcat în negru. Se uită într-un album.

10 BELLA-ROZA

Iubire... vrei iubire ? În ochii mei privește,
Copil fără credință, și vezi de te iubesc !
Privește... spune însuși, vezi tu cum înfloresc,
În inima mea moartă, o floare ce trăiește
15 Prin tine, pentru tine ?... O... da, eu te iubesc !
Departate... mult departate... și singuri, vrei ? răspunde.
Acolo-n umbra lumii iubirea ne-om ascunde
Tu, rege-a cărui țară va fi inima mea,
Eu, însămi fericită de fericirea ta.
20 Emil... și îmi uit țara, las totul pentru tine :
Renumе, oameni, scenă...

EMIL

Gîndește-te ce zici. Uiți scena, Bella-Roza ?

25 BELLA-ROZA
(aparte)

El nu iubește-n mine decît numele-mi mare.

(Către Emil.)

O... voi nu știți !

(Ducându-și mâna către inimă.)

Aici,

- 5 Aici trăiește mintea femeii iubitoare ;
Noi când iubim dăm totul ; viață, gând, onoare ;
Ne dăm sufletul, pacea... ș-adecea dăm chiar moarte.
Dar voi ? Voi râi cu toți, lași, egoiști în toate,
Stăpînitorii lumii pe voi vă socotiți...
10 Narcisi de ziua de-astăzi, iubind chiar, vă iubiți !
Tu taci. Așa-i ? răspunde.
Emil, eu nu sunt dreaptă ;
Tu ești frumos, ești tînăr... nu știi să amăgești.
Mă-nșel... O... da ! văd bine ! și inima-mi n-așteaptă
15 Decît o vorbă ; spune-o... răspunde-mi, mă iubești ?

EMIL

(răsfoind albumul)

Da... cine-i doamna asta ?

BELLA-ROZA

(continuînd)

- 20 Iubește, da, iubește...
Din anii fericirii tot sucul să-l sorbim.
(S-așează în genunchi lângă scaunul lui.)
Eu sunt încă frumoasă, sunt tînără, privește...
25 Și sunt a ta... cu totul.

(Il sărută.)

O... da ! să ne iubim.

EMIL

Ce gingașă figură !

- 30 (O scoate din album.)

Ce ochi, ce negre gene !
Privirea ei se pare că rătăcește-alene
Prin lumile din spațiu.

BELLA-ROZA

(luînd portretul)

E ea, e iarăși ea.

(Il rupe furioasă.)

- 5 Nedemn de-a mea iubire, nedemn de stima mea ;
Ești laș, ești fără milă ; n-ai inimă în tine...
Atît dispreț ajunge ! Te du !

EMIL

(aparte)

- 10 Atît mai bine.

(Tare.)

Vă las... Adio, doamnă.

(Vrea să iasă.)

BELLA-ROZA

- 15 Emil, Emil, așteaptă...
Te rog rămii. Gîndește și spune ce vei vrea
Pe-o inimă ce doarme, iubirea de-o deșteaptă,
Cu greu o readoarme. Și inima-mi dormea.
Tu i-ai vorbit în taină, ușor ai legănat-o
20 Cu visuri dulci de aur, pîn' ce ai deșteptat-o.
Ș-acum cînd ea se mișcă după voința ta,
Tu pleci, O... fie-ți milă : rămii. Voi asculta
De tot ce îmi vei zice ; cuvîntu-ți va fi lege ;
25 Dorința ta poruncă... și nu vei auzi
Un murmur, o căință... Mă poți tu înțelege,
Voi răsplăti cu viața iubirea-ți dintr-o zi.

EMIL

(aparte)

Iubire e sau milă aceea ce simt eu ?

- 30 (Către Bella-Roza.)

Mă iartă, Bella-Roza ; o recunosc : sunt rău.

(Ii întinde mîna.)

SCENA V

MARIA

(cu o mantilă aruncată pe spate, apare la ușa din stînga.)

BELLA-ROZA

(se retrage cu cîțiva pași.)

EMIL

(rămîne în mijlocul camerei.)

MARIA

10 E el ! Cum, el ? Se poate ? O... soartă blestemată !
 Prin cîte triste locuri iubirea lui mă poartă...
 E degradat, priviți-l, priviți pe fiul meu !
 El timpul și-l petrece spunînd cu umilire
 Aceea ce nu simte, birfind, mințind mereu !
 Își dă cu bucurie viața-i pe-o zimbire,
 15 Ascultă, plînge, rîde, cum ea îi poruncește.
 Își pîngărește graiul spunîndu-i c-o iubește,
 Și crede încă-n bine, și-i încă fiul meu !...
 Destul ! Ieși, fugi de dînsa !

EMIL

20 Da... Nu...

MARIA

Te du ! O vreu !

(Către Bella-Roza.)

25 Iar tu, ce ai drept lege a n-avea nici o lege ;
 Ce ai drept conștiință un interes meschin ;
 Tu, ale cărei gusturi ar ruina p-un rege,
 Ar speria prin viții pe-un mare libertin ;
 Ființă degradată, crescută-n umilire...

BELLA-ROZA

30 O... doamnă-acum insulte !... Disprețul nu v-ajunge ?

MARIA

(continînd)

Urînd pe cel ce rîde, rîzînd de cel ce plînge,
 Rea pînă-n fundul vieții, cu suflet, cu simțire,
 5 Făcînd răul din fire, chiar fără-a cugeta ;
 Ce ești desprețuită de însăși umbra ta,
 Răspunde, căror scopuri...

EMIL

10 O, nu, nu, ești nedreaptă,
 Nu știi, nu poți să judeci. Te rog, mamă, așteaptă :
 Eu numai sunt de vină.

MARIA

15 Te văd. Ești înjosit.
 Și vii să-mi ceri iertare, așa-i ? Ți-am poruncit
 Să ieși. Ieși dar !

BELLA-ROZA

(cu o mișcare de cap superbă)

20 Vă pierdeți... Uitați, doamnă, se vede
 Că-n casa mea eu numai am drept de-a porunci.
 Mă credeți rea... Prea bine ; sunteți liberă-a crede
 Orce poftiți, dar vocea, vă rog, a v-o îndulci.
 Aici eu sunt stăpîină.

(Către Emil.)

Emil, te rog să stai.

MARIA

25 Emil, să pleci.

BELLA-ROZA

Nu astfel. Emil rămîne.

MARIA

(*repezindu-se către Bella-Roza*)

Vai,

Infamă creatură ! Blestem ! Blestem ! O...

5

(*Cade pe un fotoliu.*)

EMIL

Mamă !

Mă duc... Ascultă, mamă.

(*Către Bella-Roza.*)

10

În adevăr infamă !

Oh... fugi ! Să pici din față-mi.

(*Către Maria.*)

Sunt eu, e fiul tău,

Deșteaptă-te... De-acuma ca și pe Dumnezeu

15

Te-ascult.

(*Către Bella-Roza.*)

O ! Vino, Roză, te iert, te iert, vin' iute.

BELLA-ROZA

(*aparte*)

20

Mă iartă !... El, mă iartă...

(*S-apropie de scaunul Mariei ; către el.*)

Acum... ascultă, du-te.

Eu voi găsi cuvinte s-o fac să mă iubească.

Am învățat pe scenă durerea omenească

25

Ș-o știu așa de bine...

(*Visînd.*)

Durerea... da, o știu...

Cu ochii plini de sînge... Cu graiul scurt și viu...

O știu !

30

(*Către Emil.*)

Ascultă, du-te. Ești tînăr ; e păcat

Să plîngi.

EMIL

O, uiți ? Mi-e mamă !

BELLA-ROZA

O... da. Te-am supărat ?

5 Sărută-mă și du-te.

(*Îi întinde fruntea.*)

EMIL

(*aparte*)

Scandal ! Vrea s-o sărut...

10

BELLA-ROZA

Ce zici ? Vorbește tare.

EMIL

Nimic... Mi s-a părut...

(*O sărută.*)

15

Ș-acum te rog, fii bună cu ea ca și cu mine,
Mă duc.

(*Merge pînă la ușe. Se-ntoarce.*)

Te rog, ascult-o. E bună.

BELLA-ROZA

(*zîbind*)

20

Bine, bine.

(*Emil iese.*)

SCENA VI

MARIA, ca mai înainte, BELLA-ROZA

BELLA-ROZA
(*vorbește încet*)

- 5 Așa !... Credeam că firea lucrează în neștire,
Dînd unora durere, dînd altora mărire ;
Făcînd pe lume clase de oameni rătăciți,
Iar altele de nobili avuți și fericiți.
Dar nu... căci firul vieții la toți îl împletește
- 10 Cu lacrimi și pe nimeni ea nu nedreptățește.

(*Arătînd pe Maria.*)

- Priviți : ici mama plînge pe-un fiu în rătăcire,
Copilul colo pierde mărire așteptînd,
Săracul vrea avere, avutul fericire,
- 15 Și toți, pînă la rege, toți sufăr !...

Omenire !

- Oglindă fără formă în care-ades privind
Îți vezi fața diformă... ocean cu ape-adînci,
Brazdat în loc de valuri cu colțurate stînci,
- 20 De care barca vieții ușoară, se sfarmă...
Și-n urmă-i ce rămîne priviți !

(*Arată pe Maria.*)

Sărmană mamă !

- Sătulă, sunt sătulă întocmai ca și tine
De relele vieții, de lacrimi, de suspine.
- 25 În drumu-mi nici o floare eu nu am întîlnit ;
Chiar inima-mi, de groază, în pieptu-mi a murit...
Dar el ?... O... mă-nșelasem. Da ! inima-mi trăiește,
O simt... Și el mi-o spune, el care mă iubește.
- 30 Dar, oare, mă iubește ? O... dacă ar minți...

MARIA

(*să deșteaptă ; își ridică capul de pe fotoliu*)

Tu ? Fugi !

BELLA-ROZA

Iertare, doamnă. Voiam a împărți
Durerea împreună.

MARIA
(*sculîndu-se*)

5

Ai degrada durerea

- De-ai vrea a o cunoaște ! O... de-aș avea puterea
Destinului în mîină, v-aș înfiera pe frunte
Ca mumele să fugă, iar lumea să se-ncrunte
- 10 Văzînd că vreți să ștergeți, s-ascundeți în zadar,
Sub masca cea frumoasă, obrazul cel murdar.

BELLA-ROZA

Vai ! Cît dispreț... Ajunge.

Ba nu, spuneți meru,

- 15 Mai spuneți, spuneți, doamnă. Paharul voi să-l beau
Întreg, pînă la drojdii. Apoi, am a vă spune
Că lingă orce floare, răsare-un mărăcine,
Și orce suferință ne vine după-un bine.
Cînd vine suferința... o știți, doamnă — apune
- 20 Și glorie prezentă, și visuri viitoare,
Și nume, și speranță... tot pierde, totul moare.
În urma ei rămîne un fier călit de foc,
Pe care nici rugina, nici timpul nu-l atacă,
Dar flacăra, vai ! poate în zgură să-l prefacă
- 25 De-l mai încinge-o dată... Ș-aceasta-n orce loc
Și-n orce timp. Da, fierul e inima. Rugina
[.]*

ALECSANDRINI

(*lăsîndu-se pe un genunchi, spre figura ei, o recunoaște*)

30

Și zici că o iubește

Emil ?

MARIA

Da, o iubește ; da, el se pierde.

* Aici lipsă pagina de text din *Literaturul*, exemplarul aflat în colecția Bibliotecii Academiei.

ALECSANDRINI

(*fără a asculta*)

Moartă !

5 Ea, moartă ! Numai astfel voit-a trista soartă
S-o mai revăd. O... visul de tinerețe zboară
Ca rîndunica.

MARIA

(*continînd*)

10 Arta e dulce, e uşoară
Cînd este... ; dar cînd nu e ?

ALECSANDRINI

(*ca mainainte*)

Pe scenă !...
Ce foc, ce strălucire

15 MARIA

Umbră tristă de dor...

ALECSANDRINI

Cîtă iubire

În suflet...

20 MARIA

Suferinţă...

ALECSANDRINI

Dar m-a iubit ea oare

Vreodată ?

25 MARIA

(*către bărbatul său*)

Alecsandre !

ALECSANDRINI

(*sculîndu-se*)

Respect celui ce moare !

MARIA

5 Ascultă, Alecsandre : Eu am găsit mijlocul
Să-l fac să uite Arta.

ALECSANDRINI

Să discutăm.
Dar nu-i aicea locul

10 MARIA

Nu-i locul ; dar el poate să vie,
Ş-atunci...

ALECSANDRINI

(*indiferent*)

15 Care-i mijlocul ?

MARIA

Descurajarea.

ALECSANDRINI

20 Dar nu-nţeleg, de ce vrei să-l dezgustezi. Fie,

MARIA

De ce vreu !
De ce ! Au tu uitat-ai de chinul meu ş-al tău
Din tinerețe ? Artă ? Mizerie !

ALECSANDRINI

Ei bine ?

MARIA

5 El are să-ți declame... sau fals, sau drept ; în fine,
Orcum ar fi, să cauți a-i arăta că n-are
Talent, că n-are suflet pe scenă : inspirare
Că nu poate să aibă, când n-are suflet... Ce zici ?

ALECSANDRINI

Zic, tot ce zici.

10

MARIA

Promiți dar ?

ALECSANDRINI

Promit.

MARIA

15

Haidem de-aici.

ALECSANDRINI

Încă-un moment.

(Se pleacă spre figura Rozei ; o sărută pe frunte.)

Adio.

20

EMIL

(apare din umbră și se repede spre Bella-Roza)

Cadavru de șopîrlă,

25 Mă-nveninaseși ! Astăzi, te înțeleg. Din gîrlă
De murdării ieșită, în gîrlă vei muri !
Și-n gîndul meu, cadavru, tu vei înmărmuri !
A... corp !... Și ea e încă frumoasă.

(Pune un genunchi în pămînt.)

178

E tot ea !

Sunt tot aceleași raze, ce-n juru-i răspîndea
Figura ei !... O... Roza, cerească creatură !
O... gură dulce, dulce, fermecătoare gură !
5 În minte-mi semănasem sămînța unei flori
Ce crește, sub lumina voioasei Aurori,
Dar care crește, numai ca să ne-nșele viața
Căci, răsărită seara, apune dimineața.
Așa e făcut omul. El crede pînă moare
10 Că n-o să se despartă în veci de sfîntul soare :
O pasăre ce-i prinsă de uraganul mării
Și-i dusă peste valuri, în voia întîmplării,
Cînd vede de departe un vas care plutește,
Nu-și ia mai iute zborul, nu speră, nu dorește
15 Să-l prinză mai degrabă decît cum doream eu,
Cînd ai ieșit voioasă în tristul drum al meu.
Iubito ! Bella-Roza ! durerea mă-mpresoară,
Durerea mă apasă, durerea mă omoară !
Eu te-am iubit ! Iubire... Dumnezeiască rază...

20

(Alecsandrini face câțiva pași către Maria.)

Iubire ?... Nu ! — Blestemul pe capul tău să cază !
Reptilă-ai fost în cuget, reptilă ești și-n trai !
Tu porți numele dulce al florilor de mai ;
Tu nu înșeli pe nimeni, așa-i ? Nu m-ai iubit...
25 Tu n-ai făcut pe lume decît ai suferit...
Reptilă, minți ! Privește pe însuși tatăl meu,
Pe tatăl meu !...

(Se scoală și o lovește cu piciorul.)

Mi-e scîrbă să te mai văd !

30

(Vrea să plece.)

ALECSANDRINI

(către Maria)

Nu, cu

35 Găsesc că-i admirabil ! Orcine se coboară
În lume, fără Artă, mai bine e să moară !
Și inima, Mario, fugind de datorie,
Îmi spune să-l las Artei.

179

EMIL

O... cită bucurie

Mi-ar încăpea în suflet să te revăd trăind !

Aș vrea să ai simțire, ca astfel tu, simțind,

5 Să-ți spui că-ți doresc moartea, din suflet !

(Lăsându-se pe un genunchi, se plecă spre dînsa.)

Te urăsc !

MARIA

(făcînd un pas înapoi ; cu minile întinse)

10 Sunteți actori cu toții !

BELLA-ROZA

*(deșteptîndu-se de lovitura de picior suferită și simțind pe Emil
lîngă dînsa, 'l ia de gît)*

Emil, eu te iubesc.

LUMINĂ NOUĂ

Comedie în trei acte

PERSOANELE :

DOCTORUL DIMITRIE VERA
SYLVIA
GRIGORIU
CĂPITANUL CANTA
DOMNIȚA ZOE
PREOTUL SATULUI
PRIMARUL
SATENI. VETERINARI. CALUGARIȚE
STOICA

ACTUL I

La țară. Casă veche boierească. Odaie boltită,
dată cu var. Vedere pe cerdac și grădină.

5 O masă de scris. Masă acoperită, în mijloc. Mese
mai mici împrejur. Peste tot cărți. Tablouri vechi.
Un portret de femeie, în alb, mărime naturală.
Pe planul al 2-lea, o gură de beci.

SCENA I

10 DOMNIȚA ZOE, 45 ani; SYLVIA, fiică-sa, 25 ani. Amîndouă
în doliu.

DOMNIȚA

(ridicîndu-și ochii de pe jurnal)

Nu pot să mai citesc. Orîncotro dau, tot acolo mi
se duce gîndul. Tu ce faci ?

15 *(Se scoală.)*

SYLVIA

Citesc.

DOMNIȚA

20 Poți să citești ? Iar bine. Eu nu înțeleg nimic din ce
citesc. Aș vrea să mă duc la oraș. Ai văzut pe doctorul ?

SYLVIA
Da.

DOMNIȚA
Cum ți se pare ?

5 SYLVIA
Tot așa.

DOMNIȚA
(oprindu-se, se gîndește)
Poate că ar fi bine să plecăm de aici.

10 SYLVIA
(ridicîndu-și ochii din carte)
Crezi ?...

DOMNIȚA
Știu și eu. Nu știu ce să mai zic. Aici, tot ce ne în-
15 conjoară, ne aduce aminte de dînsa¹. Mi-e drag și mi-e
frică să stau aici. Poate că dacă ne-am duce undeva, în
străinătate, ar veni și el.

SYLVIA
Poate.

20 DOMNIȚA
Tu ce crezi ?

SYLVIA
Eu nu cred nimic. *(Tac amîndouă.)*

DOMNIȚA
25 Doctorul a aflat că vine căpitanul ?

SYLVIA
Cred că da.

DOMNIȚA
De unde știi ?

5 SYLVIA
Am auzit că spunea lui Radu să pregătească odaia.

DOMNIȚA
Da ?

SYLVIA
10 Da.

DOMNIȚA
Ție ți pare bine că vine ?

SYLVIA
Da.

15 DOMNIȚA
Parcă nu prea ești încîntată.

SYLVIA
Încîntată, e cam mult. Îmi pare bine. Atît. E un prieten
vechi...

20 DOMNIȚA
Prieten vechi și logodnic.

SYLVIA
Și asta, dacă vrei.

DOMNIȚA

Cum „dacă vreau“. Dacă vrei tu.

SYLVIA

5 Bine, mamă. Însă mi se pare că nu e vremea înnemărită să vorbim despre asta.

DOMNIȚA

Așa este, fata mea. Dar ce să fac? Am pierdut pe una, trebuie să mă gândesc la alta.

SYLVIA

10 Bine, mamă.

DOMNIȚA

Studentul a ieșit?

SYLVIA

Cred că a ieșit cu doctorul.

15

DOMNIȚA

Cine-i studentul ăsta?... Ție îți place?

SYLVIA

De, știu și eu... Nu-l cunosc îndestul ca să-l judec. E un *mediu*.

20

DOMNIȚA

(*mirată*)

Da?... Doctorul face spiritism?...

SYLVIA

Doamne! Spiritism, nu. Face experiențe.

186

DOMNIȚA

Parcă nu-i totuna.

SYLVIA

5 Poate că nu. Cuvintele sperie uneori mai mult decât înțelesul lor.

DOMNIȚA

(*uștindu-se la dînsa*)

Crezi? Au poate faci și tu... experiențe?

SYLVIA

10 Eu?... Cîteodată... dar nu cred. El crede și încearcă.

DOMNIȚA

Încearcă, ce?

SYLVIA

Încearcă s-o vadă.

15

DOMNITA

Pe Marie?

SYLVIA

Da.

DOMNIȚA

20

(*care voia să iasă, se întoarce, făcîndu-și cruce*)

Doamne ferește! Era să mă duc. Tu mă faci să-mi uit treburile. Să vadă pe Marie!?

SYLVIA

Da, de ce te miri?

187

DOMNIȚA

(*se uită la ea lung, făcându-și cruce din nou*)

Doamne ferește !

(*Apare doctorul în cerdac ; vorbește cu cineva din curte.*)

5

SYLVIA

Te rog, nu te mai inchina, că te vede doctorul. Dacă te duci la oraș, să-ți dau două scrisori.

DOMNIȚA

10 Mă duc. Dă-mi-le. (*Sylvia se duce să caute scrisorile. Intră doctorul.*)

SCENA II

DOMNIȚA, DOCTORUL... (40 de ani. Pare mai bătrîn decît e. Poartă barbă întregă. În doliu ca și ceilalți.)

DOCTORUL

15 Sărut mîna, Domnișo.

DOMNIȚA

Bună ziua, doctore. (*Îi dă mîna să i-o sărute.*) Ce mai faci ? Unde ți-e studentul ?

DOCTORUL

20 Ce să fac... mulțumesc, sunt bine. Am fost prin sat să dau de popă. Studentul ?... Grigoriu vrei să zici — e în odaie la el.

DOMNITA

Da ce ai cu popa, pe căldura asta ?

25

DOCTORUL

Aveam să-i dau niște cărți...

DOMNIȚA

Da ?

DOCTORUL

Bisericești.

5

DOMNIȚA

Așa ? Foarte bine. Eu mă duc la oraș și apoi trec pe la schit. Ai ceva ?

DOCTORUL

10 Nimic, mulțumesc. Dacă vine maica starița, aș dori să-i arăt altarul criptei.

(*Intră Sylvia cu scrisorile și le dă Domnișei.*)

DOMNIȚA

Am să-i spun. (*Domnișo iese.*)

SCENA III

15

DOCTORUL, SYLVIA, PREOTUL

Pe cînd Sylvia dă scrisorile mame-si, doctorul deschide un saltar și scoate un vraf de hirtii.

DOCTORUL

20 Sylvio, ia vino. (*Sylvia se apropie.*) Asta este psaltirea pe care am făgăduit-o popii.

SYLVIA

Da ? (*Deschide cartea.*) Ce fel de psaltire ! Văd că e un manuscris.

DOCTORUL

25 Da. A trebuit să copiez tot volumul.

SYLVIA

Nu era tipărit ?

DOCTORUL

5 Ba da. Iată-l alături. Însă pe cel tipărit erau îndreptări făcute de Marie. Ce minunați sunt psalmii lui David !... Cheamă, te rog, pe popă. (*Sylvia se duce spre cerdac cu manuscrisul. El își pune ochelarii și citește cu glas mare, în volumul tipărit.*)

10 „Și va fi ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor : carele rodul său va da în vremea sa... (*se oprește, repetă*) carele rodul său va da în vremea sa : și frunza lui nu va cădea, și toate, orcîte va face vor spori.“ (*Uitându-se pe margină.*) Marie a îndreptat : „carele rodul său va da la vreme“. (*Repetă.*) Și va fi ca un pom
15 răsădit lângă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme.“ (*Intră preotul. Doctorul se uită la el peste ochelari.*)

PREOTUL

Cu plecăciune, taică.

20

DOCTORUL

(*arătându-i un scaun*)

Poftim, părinte. Domnița s-a dus la oraș. Ia șezi. Ai pus vasele cu flori cum te-am rugat ?

PREOTUL

25

Dară, taică : le-am pus roată, împrejur, lângă celelalte. Portretul răposatei rămîne la iveală. E înăuntru un miros ca în rai. Numai Domnul să vă binecuvînteze, că mult ați mai făcut toate după dorința răposatei ! Că-i erau dragi florile, nevoie mare !...

30

DOCTORUL

Nu prea e lumină în altarul criptei. Mă tem să nu îngălbenească.

PREOTUL

Nu, taică : e lumină destulă, și de sus și de la ușe.

DOCTORUL

5 Sylvio, dă-ne manuscrisul. (*Sylvia vine încet pe la spatele popii, răsfoind manuscrisul.*)

SYLVIA

Unde e psalmul pe care-l citeai ?

DOCTORUL

10 La început. (*Își ridică ochelarii și se uită la dînsa.*) „Și va fi ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme.“

SYLVIA

(*oprindu-se la spatele preotului, se uită lung la doctor și face semn că nu*)

15

Iată-l. (*Dă manuscrisul preotului.*)

DOCTORUL

Poți să citești, părinte ?

PREOTUL

(*deschizând manuscrisul*)

20

Pot, taică. E scris curat.

DOCTORUL

Ia încearcă. Ți-am spus că pe celalalt nu ți-l mai dau.

PREOTUL

(*citind*)

25

„Către tine am ridicat ochii mei, cela ce locuiești în cer...“

DOCTORUL

Citești făr' de ochelari ?

PREOTUL

Păi ce să fac.

5 DOCTORUL

Vezi ?

PREOTUL

Cum dă Dumnezeu.

10 DOCTORUL

Ia mai zi.

PREOTUL

(*cetind*)

15 „Iată, precum sunt ochii slugilor în minile stăpînilor lor, precum sunt ochii slujnicei în minile stăpînei sale : așa ochii noștri către Domnul Dumnezeu nostru, pînă ce se va milostivi spre noi“ ... „Miluiește-ne pre noi, Doamne...“

DOCTORUL

(*întrerupînd*)

20 Citești bine. Da' ce-o fi vrînd să zică, părinte : „ochii slugilor în minile stăpînilor“ ?

PREOTUL

(*nedumerit*)

25 Păi... e vorbă adîncă... Adicătelea ochii slugilor să fie în mîna stăpînilor, că așa se cuvîne.

SYLVIA

(*zîmbind*)

Ia lasă, doctore, nu mai descoase lumea. (*Către preot.*)
Așa e, părinte : să fie slugile cu credință ; să asculte !

DOCTORUL

Prea bine. Prin urmare așa, părinte. Voi veni mîine dimineață.

PREOTUL

(*sculîndu-se*)

5

Bine, taică. Da' mai aveam o vorbă...

DOCTORUL

Spune, părinte.

PREOTUL

10 Vream să mă rog de d-l doctor... cu stafia ceea a noastră din beci...

SYLVIA

Și sfinția-ta cu stafia, părinte ?

DOCTORUL

15 Mă rog, mă rog... Ce-i cu stafia ?

PREOTUL

20 Apoi ce să fie... De cînd a fost d-l căpitan pe aici, cînd cu înmormîntarea răposatei, nu mai putem trăi de ea. De cum înnoptează, iese la răsîntie. Că nu-i mai duce nimeni demîncare.

DOCTORUL

Rău. Ar trebui să-i ducă.

PREOTUL

25 D-l căpitan a dat poruncă dorobanților să pună mîna pe cine o afla că-i dă cite ceva.

DOCTORUL

Și dorobanții ascultă ?

PREOTUL

5 Păi ce să facă : le e frică de stafie, dar le e frică și de stăpînire.

SYLVIA

Ce prostii !...

DOCTORUL
(cătore Sylvia)

10 Te rog. (Cătore preot.) Fii liniștit, părinte : voi îngriji eu să-i ducă de la curte cîte ceva de mîncare.

PREOTUL

15 Bine, taică. Știi, ne mai rugăm noi să ne păzească Domnul de duhuri rele, da' n-ai ce-i face, că lumea-i proastă.

DOCTORUL

Mergi sănătos, părinte.
(Preotul se duce pînă la ușe. Se întoarce.)

PREOTUL

20 Da' mai aveam o vorbă.

DOCTORUL

Ce este ?

PREOTUL

Poate au mai rămas de la răposata niscareva haine...

25

DOCTORUL

Pentru săraci ?

PREOTUL

Pentru ei, taică.

DOCTORUL

Du-te, părinte, că o să le găsești acasă.

5

SYLVIA

Pentru coana preoteasa. (Preotul vrea să iasă. Se răzgîndește.)

PREOTUL

Și mai aveam o vorbă... pentru locul de la grind.*

10

DOCTORUL

Foarte bine. Du-te...

SYLVIA

Că o să-l găsești acasă și pe el.
(Preotul iese.)

15

SCENA IV

DOCTORUL, SYLVIA

DOCTORUL

(după ce însoțește pe preot pînă la ușe)

Da, cred că așa e bine.

20

SYLVIA

Cum e bine ?

* Replica lipsește din *Conv. lit.* Socotim că e o greșeală de tipar și restabilim textul după manuscris.

DOCTORUL

(*sezînd*)

Să-i dea să mănînce.

SYLVIA

5 Stafiei?!... (*Venind lîngă dînsul.*) Bine, Dèmètre, nu se poate să-mi explici și mie ce sunt contrazicerile astea în spiritul tău?

DOCTORUL

10 Da. Să-i dea să mănînce. (*Uitîndu-se lung la dînsa.*) Pentru tine, Sylvio, a vorbit David: „Și va fi ca un pom răsădit lîngă izvorul apelor, carele rodul său va da la vreme“.

SYLVIA

15 Te rog scutește-mă de ironie. Întotdeauna m-ai socotit ca un nevîrstnic. Nu mai sunt copil, știi?

DOCTORUL

Da.

SYLVIA

De mult nu mai sunt copil, foarte de mult.

20

DOCTORUL

Știu.

SYLVIA

De cînd vorbeai cu soră-mea lucruri înalte, iar pe mine mă trimiteai să mă culc.

25

DOCTORUL

Așa se cuvenea.

SYLVIA

Acuma soră-mea a murit. Cu cine mai vorbești?

DOCTORUL

Sylvio!

5

SYLVIA

Te rog să nu mai fii ironic, asta-i!

DOCTORUL

Sylvio, cum vorbești tu astăzi... Parcă nu mai ești tu.

SYLVIA

10

Ba eu sunt.

DOCTORUL

15 Bine, nu ți-e milă să vorbești astfel... de sora ta?... de tovarășul tău de copilărie?... de Marie?... Ai cunoscut tu pe cineva mai bun, mai drept?... Ți-a făcut Marie vreodată ceva?

SYLVIA

Nu.

DOCTORUL

Atunci de ce nu ți-e milă de dînsa?

20

SYLVIA

Ba mi-e milă. Mi-e așa de milă, că dacă s-ar fi putut să mor eu și să trăiască ea, aș fi murit fără cea mai mică părere de rău. Dar, fiindcă n-am murit, și trăiesc, aici, cu tine, te rog, lasă ironia la o parte.

25

DOCTORUL

Bine, fetițo, n-am avut nici un gînd rău.

SYLVIA

Nu sunt *fetișă*.

DOCTORUL

E !... ești supărată pe mine... Te las. (*Se scoală.*)

5

SYLVIA

(*apucându-l de mână și silindu-l să șadă*)

Nu sunt *fetișă* ! Să știi și să fii pătruns. Sint femeie în toată mintea : te rog să-mi vorbești cu încredere.

DOCTORUL

10 Cu încredere ți-am vorbit întotdeauna, Sylvio.

SYLVIA

Și fără ironie.

DOCTORUL

Și fără ironie. Nu e în firea mea.

15

SYLVIA

Și să lași pe David.

DOCTORUL

Vorbele lui David mi se păreau frumoase ca să spun un lucru drept.

20

SYLVIA

Care lucru drept ?

DOCTORUL

Că tu ești tinăără, voioasă ; că ai să te măriți și ai să fii fericită : atîta tot.

SYLVIA

Nu e adevărat !

DOCTORUL

5 Cum „nu e adevărat“ ? (*Gîndindu-se.*) Adică, ce e drept, voioasă nu mai ești tu ca mai nainte, dar asta e și firesc pentru acum.

SYLVIA

Pentru acum și pentru totdeauna.

DOCTORUL

10 De ce „și pentru totdeauna“ ?

SYLVIA

Asta e treaba mea.

DOCTORUL

15 Văd că astăzi ești supărată, or poate nu mă mai iubești ca pînă acum...

SYLVIA

(*uitîndu-se lung la el*)

Nu... ca pînă acuma.

DOCTORUL

20 Atunci ce să fac ?

SYLVIA

Să vorbești cu mine cum vorbeai cu Marie : să-mi spui tot ce gîndești și să-mi răspunzi la tot ce te-am întreat.

DOCTORUL

25 Sugestiune !

SYLVIA

Nici o sugestione.

DOCTORUL

5 Sugestione îți spui !... Ai auzit pe Marie, și crezi că
gîndești tu.

SYLVIA

Eu nu gîndesc, ci simt. Au bătăile inimei mele sunt
sugestione ?...

DOCTORUL

10 Cine știe !... mai nimic nu-i personal al fiecăruia din
noi.

SYLVIA

Inima mea, nu este a mea ! ?

DOCTORUL

15 Este a ta, și este a mea, sau a orcuia ar putea să o
miște.

SYLVIA

(zîbind)

20 Asta e adevărat... Dar, în fine, tot n-ai răspuns la ce
te-am întrebat.

DOCTORUL

Ce m-ai întrebat ?

SYLVIA

25 Te-am întrebat să-mi spui : pentru ce contrazicerile
astea în spiritul tău ?

DOCTORUL

Ce contraziceri ?

SYLVIA

Atâtea și atâtea : nu crezi în Dumnezeu, și te îngrijești de cărțile popii....

DOCTORUL

- 5 Chestie de literatură ; aș vrea să audă țărani, la biserică, o limbă bună.

SYLVIA

- 10 Da?... Să presupunem că e așa. Dar cu stafia ? Te plîngi că lumea noastră e proastă, neștiutoare — și pe de altă parte hrănești în mintea ei irezuri.

DOCTORUL

Mă plîng eu că lumea e proastă ?

SYLVIA

- 15 Da. Cel puțin te plîngeai cu Marie. Eu am auzit tot, cu toate că mă trimeteai să mă culc.

DOCTORUL

(uitîndu-se la ea cu interes)

- 20 Bine, dragă Sylvio, de ce te muncesc pe tine astfel de gînduri ? de ce nu vrei să rămîi sănătoasă, senină, să fii fericită, fără să te întrebi de ce ești fericită ?....

SYLVIA

Știu și eu... Mă întreb, prin urmare trebuie să găsesc răspuns.

DOCTORUL

- 25 Răspunsul e : să te măriți, să-ți iubești bărbatul și să fii fericită. Pe mine lasă-mă cu contrazicerile mele.

SYLVIA

Iar începi ?

DOCTORUL

(cu blindețe)

Nu încep nimic. Incredințează-te că nu încep nimic.

SYLVIA

5 Bine, Dèmètre, tu nu vezi, cu toate astea, că eu am nevoie de tine? Trebuie să mă luminezi; trebuie să-mi scoți sufletul din negura în care trăiește. Vorbeai atâtea cu Marie!... De ce nu vrei să vorbești și cu mine?...

DOCTORUL

(căt-re sine)

10 Iar sugestiunea!... (Căt-re Sylvia.) Marie era altceva. Nu înțelegi?

SYLVIA

15 Nu. Marie era sora mea, era din aceeași familie cu mine. Ce pricepea ea, pricep și eu. Tu ai o îndatorire față de mine: ai aruncat sămînța îndoielii peste tot: trebuie sau s-o îngrijești sau s-o stîrpești.

DOCTORUL

Eu?!

SYLVIA

20 Da. Ai vorbit de Dumnezeu, de suflet, de credință și necredință.

DOCTORUL

25 Am vorbit cu Marie. Ea era femeia mea: vream s-o luminez, eram dator s-o luminez. Cu tine e altceva: tu ești chemată să fii fericită — altfel.

SYLVIA

Marie nu era fericită?

DOCTORUL

Nu știu. Poate că da, în felul ei, sau, mai bine, în felul meu.

SYLVIA

5 Marie a murit.

DOCTORUL

De ce vorbești așa?... Pentru mine n-a murit.

SYLVIA

Cum se poate?!

DOCTORUL

10 N-a murit. Marie era atunci în ființă. Astăzi e în minte: o idee.

SYLVIA

(luîndu-i mîna)

15 Te rog, Dèmètre, vorbește! Ce vrei să zici? Nu vezi că eu nu mai pot trăi în negura asta? E o lume nouă ce se deschide sufletului meu: care e? Eu o simt, o bănuiesc, însă nu o înțeleg cu limpeziciune. Am ascultat crîmpei din vorba ta cu Marie; am cetit cărțile tale, pe apucate, cu temere că o să mă aflați.. Marie a murit, s-a rupt ceva în inima mea. Necunoscutul din lumea viitoare mă atrage și mă înspăimîntă. Te rog, vorbește, spune-mi ce știi. Te văd că ești liniștit — și cu toate astea o adori, nu-i așa?

25

DOCTORUL

Bine, fetiță, întreabă-mă: ce vrei să-ți spun? (Sylvia tace.) Îți spun cu plăcere.

SYLVIA

Ciudată e viața.... !

DOCTORUL

Cam ciudată.

5

SYLVIA
(*gîndindu-se*)

Ai zis că o iubeai ca pe o idee ?...

DOCTORUL

10 Am zis că Marie este acum o idee. Că o iubesc nu mai încapе îndoială : mai cu seamă lumea reală simpatică trece în lumea ideală. Simpatia este cea dintâi condițiune a transformării.

SYLVIA

15 Cum ? Dar mai întâi te rog să-mi lămurești alte nedumeriri : pentru ce nu crezi în Dumnezeu ?

DOCTORUL

Protestez. Eu cred.

SYLVIA

20 După aceea, de ce, dacă nu crezi, îndemni pe alții să creadă ? Apoi, de ce îți să se păstreze stafiele ?

DOCTORUL

A crede cu convingere într-un lucru ce nu există, e o putere.

SYLVIA

25 În ce crezi ? și ce este *ideea* în care s-a prefăcut Marie ? (*Doctorul se uită în pămînt și nu răspunde. Intră un fecior cu o depeșă.*)

SCENA V

Acciași, FECIORUL

Feciorul aduce depeșea Sylviei. Aceasta o deschide încet, o cește și o pune lângă dînsa, pe masă.

5

SYLVIA
(*către doctor*)

Aștept... (*Către fecior.*) Bine.

DOCTORUL

10 Sosește ? (*Sylvia îi întinde telegrama.*) Foarte bine : doreai răspuns — iată răspunsul.

FECIORUL

Domnița merge la gară ?

SYLVIA

Nu.

15

FECIORUL

Nici d-l doctor ?

DOCTORUL

Ba da, ba da. Merg și eu, merge și domnița.

SYLVIA

20

Trebuie să merg ?

DOCTORUL

Desigur.

SYLVIA
(*către fecior*)

Avem toată vremea să ne hotărîm.

FECIORUL

5 Mai este și d-l primar.

SYLVIA

Ce vrea ?

DOCTORUL

Să poftească. (*Feciorul iese.*)

10 SYLVIA

Iar cu stafia, or cu cerșitul !...

DOCTORUL

E așa de simplu să-l ascultăm, înainte de a-l bănuî...

SCENA VI

15 Aceiași, PRIMARUL

PRIMARUL

Sărutăm minile.

DOCTORUL

Ce-i, primarule ?

20 PRIMARUL

Ce să fie, bine.

DOCTORUL

Bine să dea Dumnezeu. Ce dorești ?

PRIMARUL

Dorim sănătate.

5 DOCTORUL

Și altceva ?

PRIMARUL

Altceva nimic.

DOCTORUL

10 Ce te-aduce ?

PRIMARUL

Păi, ce să m-aducă... Noroc.

DOCTORUL
(*zimbând*)

15 Ia ascultă, primarule, afară de noroc trebuie să te mai aducă ceva... Spune ce te-aduce.

PRIMARUL

Păi, ce să m-aducă... Vorba aia a noastră...

DOCTORUL

20 Care vorbă ?

SYLVIA

Stafia ?

PRIMARUL

Taman !

DOCTORUL

Ce-i cu stafia ?

PRIMARUL

5 Iar a ieșit la răspîntie. Dacă nu-i mai aduce nimeni demîncare...

SYLVIA

Liniștește-te, primarule, a regulat d-l doctor cu preotul.

PRIMARUL

10 Așa ?... a regulat cu popa ?...

SYLVIA

Cu preotul.

PRIMARUL

Numai să n-o mănînce el...

15

SYLVIA

Ce să facă ? !

PRIMARUL

Să mănînce demîncarea.

SYLVIA

20 Mîncarea stafiei ! ?

PRIMARUL

Păi știi cum e omul : mai dă și stafiii, mai ia și el...

SYLVIA

(*rizînd*)

25 Va să zică stafia e persoană de înțeleș...

208

DOCTORUL

Primarule, dacă numai pentru asta ai venit, e lucru regulat. Du-te de-ți caută de treabă.

PRIMARUL

5 Păi, cum ziceți și dumneavoastră... (*Se duce către ușe încet, răsucindu-și pălăria. Se oprește.*) Da' mai aveam o vorbă...

DOCTORUL

Spune, primarule.

10

PRIMARUL

Poate au rămas de la răposata...

SYLVIA

(*intrerupîndu-l*)

Niscareva haine...

15

PRIMARUL

Știi, pentru săraci...

SYLVIA

(*cu intenție*)

Da. Le-am trimis preotului...

20

PRIMARUL

Al dracului popă !

SYLVIA

Să le-mpartă la săraci...

PRIMARUL

25

Le vinde și le bea.

209

DOCTORUL

Nu vorbi așa, că șade rușine. Dacă vrei haine, am să-ți trimit și dumatile...

PRIMARUL

5 Să fie de sufletul răposatei... Dar de locul de la grind, domnule doftor?... Știi, domnița, Dumnezeu s-o ierte, mi-a botezat un băiat, și zicea ca să-i dea zestre niște pogoane de pământ...

DOCTORUL

10 Locul de la grind îl cere obștea.

PRIMARUL

D-apoi obștea ce nu cere !...

DOCTORUL

Îl cer și veteranii.

15

PRIMARUL

Și ei cer cit nu li se cuvine.

DOCTORUL

Li se cuvine, că s-au bătut.

PRIMARUL

20 S-au bătut o dată și cer de o sută de ori. Parcă dacă-i vorba așa, mie nu mi-a murit un cumnat în război... Și eu sunt veteran.

SYLVIA

Prin alianță.

25

(Primarul iese.)

SCENA VII

Acțiași (fără primar)

SYLVIA

(ride uitându-se la doctor)

5 Ei, doctore ? !...

DOCTORUL

Ce este ?

SYLVIA

(imitând pe primar)

10 Ce să fie, bine.

DOCTORUL

(idem)

Bine să dea Dumnezeu. Ce dorești ?

SYLVIA

(idem)

15

Dorim sănătate.

DOCTORUL

(idem)

Și altceva ?

SYLVIA

20

Dorim niște pogoane la grind... (Luindu-i mâna.) Și dacă se poate, să nu mergem la gară.

DOCTORUL

(gîndindu-se)

25

Ai văzut ce ciudat vorbeau...

SYLVIA

Unul ca altul. Intocmai.

DOCTORUL

Nu-i așa?... O curioasă sugestie la distanță.

5

SYLVIA

Crezi ?

DOCTORUL

Sigur.

SYLVIA

10 De ce la distanță, și nu la cârciumă ?

DOCTORUL

La distanță.

SYLVIA

15 La cârciumă, doctore. Au vorbit împreună și au râs de noi.

DOCTORUL

Cine râde de semenii săi pe asemenea motive, are sufletul depravat. Ei nu râd, ci, ca atîta lume ce se socotește pe sine superioară, nu știu ce să creadă...

20

(*Sylvia se uita lung la el și da din cap.*)

SCENA VIII

Aceiași, FECIORUL, OBȘTEA, VETERANII

FECIORUL

A venit obștea satului.

212

SYLVIA

Foarte nostim.

DOCTORUL

S-a întîlnit cu primarul ?

5

FECIORUL

Nu, că primarul a ieșit pe din dos.

DOCTORUL

Să poftească.

FECIORUL

10 Sunt și veteranii.

DOCTORUL

Să poftească și veteranii. (*Iese feciorul. Intră mai mulți săteni.*)

SATENII

15 Sărutăm minile, cucoane.

DOCTORUL

Bună vremea, oameni buni. (*Se așează obștea de o parte, veteranii de altă parte. Recunoaște pe Stoica.*)
Ce-i, Stoico ?

20

STOICA

Ce să fie, boierule, bine.

DOCTORUL

Bine să dea Dumnezeu. Ce dorești ?

213

STOICA

Dorim sănătate.

DOCTORUL

Ce te-aduce ?

5

STOICA

Veneam pentru vorba aia...

DOCTORUL

Stafia ?

10

Ei...

DOCTORUL

Am regulat. Dar nu vii pentru ea, Stoico. Vii pentru locul de la grind. *(Oamenii se foiesc între ei și rid. Către veterani.)* Și d-voastră tot pentru locul de la grind veniți.
15 Or poate pentru stafie...

VETERANII

Tot.

UN VETERAN

20 Dacă locul de la stat l-a scos la licitație și noi n-am știut.

DOCTORUL

Cînd s-a ținut licitația ?

VETERANUL

Ia, ieri s-a ținut. Primarele a ascuns *publicațiile*.

DOCTORUL

Și cine l-a luat ?

VETERANUL

Cumnații primarului. Al de Oprișenii.

5

DOCTORUL

Cine sunt ăștia ? Sunt plugari or sunt tîrgoveți ?
(Obștea se împarte în două : unii strigă că sunt plugari ; alții că sunt tîrgoveți).

DOCTORUL

10 Stoico, vorbește tu : cine sunt Oprișenii ?

OBȘTEA

(O parte.) Negustori, boierule. *(Altă parte.)* Plugari.

STOICA

15 Tăceți, mă. Cucoane, unul este brutar, de ăia de umblă cu trăsura pe la cîrciume ; altul are fabrică de țifoane, ăl de-al 3-lea a luat pe fata popii ; Ioniță, al 4-lea, e profesor în comuna Șindrilita ; Gavrilă e hoț de cai ; Ștefan e jandarm. Ei !... *(Se gîndește.)* Care mai s'unt, mă ?

DOCTORUL

20 Da' cîți sunt, oameni buni ?

OBȘTEA

Sunt mulți, cucoane.

STOICA

Mai este al de Petrache. Ăla-i veteran.

VETERANUL

Nu se pomenește.

OBȘTEA

Ba e veteran. A fost gardist de noapte.

5

STOICA

Să-i dea loc în Dobrogea.²

VETERANUL

N-a fost în război.

OBȘTEA

10

A fost.

VETERANUL

N-a fost. (*Se face mare zgomot. Stoica strigă la ei.*)

STOICA

15 Tăceți, mă, că ne dă afară boierul. (*Se liniștesc.*) Cucoane, să ne dai locul de la grind...

VETERANUL

Să ni-l dai nouă, cucoane.

DOCTORUL

20 Dar ce are locul de la grind, oameni buni? (*Oamenii se uită unii la alții.*) E pământul mai bun?

STOICA

Ba nu, cucoane.

216

DOCTORUL

Atunci de ce-l cereți?

STOICA

Păi și veteranii tot la grind se trag.

5

DOCTORUL

(*către veterani*)

De ce vreți grindul, oameni buni?

VETERANUL

Păi și primarul tot la grind se trage.

10

DOCTORUL

Primarul zice că i l-a făgăduit domnița, când i-a botezat băiatul.

VETERANUL

Păi cum zici și matale...

15

DOCTORUL

Eu zic să vă duceți să vă înțelegeți, și apoi să veniți la mine. Mergeți sănătoși. (*Iesă toți.*) (*Către Sylvia.*) Ei, vezi cum se formează curente!... (*Sylvia dă din cap cu neîncredere.*) De ce dai din cap?

20

SYLVIA

Fiindcă te lași să te fure lumea cu o nevinovăție... curentă.

DOCTORUL

25 De ce „să mă fure“. Nu vezi că nu știu ce vor. Cer locul de la grind numai fiindcă-l cer veteranii, iar aceștia, fiindcă-l cere primarul, iar primarul fiindcă-l cere popa.

217

SYLVIA

Iar popa ?...

DOCTORUL

Nu știu... Fiindcă-i trebuie.

5

SYLVIA

De trebuit, pământ trebuie la toată lumea.

DOCTORUL

Dar de ce pământul de la grind, care e cel mai prost ?

SYLVIA

10

Ești sigur că e prost ?

DOCTORUL

Sigur.

SYLVIA

Eu mă îndoiesc....

15

DOCTORUL

Sugestiune, Silvio : ia unul de la altul.

SYLVIA

20 Și toți de la dumneta. (*Uitându-se pe gânduri la el.*)
Ce fericit ești că poți să explici toate lucrurile printr-o formulă !...

DOCTORUL

Se explică ele singure... Dar nu mergem la gară ?
Cred că a venit vremea să mergem.

218

SYLVIA

Să mergem. Mă duc să-mi iau o haină și sunt gata.
(*Se îndreptează spre ușe.*)

DOCTORUL

5

Sylvio... (*Se apropie de dînsa.*) Dă-mi voie... (*Îi ia o mîna.*) Cu adevărat, dreptate aveai tu cînd ziceai că semeni cu Marie. Mai cu seamă mîna ta seamănă cu a ei.

SYLVIA

Da ?

10

DOCTORUL

Foarte mult. Persoana fizică a unor fapte a alese pare cîteodată un lucru așa de nepămîntesc, că iese din materie și devine suflet. Lumină nouă.³

SYLVIA

15

(*Uitîndu-se la mîna ei, o pune pe masă,
sub ochii doctorului*)

Așa ?

DOCTORUL

Așa.

SYLVIA

20

Vrei să nu pun mînuși.

DOCTORUL

Da, te rog.

SYLVIA

N-am să pun. (*Iese.*)

219

SCENA IX

DOCTORUL

5 (vine la masa de scris, ia psaltirea fără a o deschide, șade, își reazemă capul de spatele scaunului)

10 „Și va fi ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme“. (Vorbind.) Îl va da? (Deschide încet psaltirea.) „Miluiește-mă, Doamne, că fără putere sunt; vindecă-mă, Doamne, că s-au turburat rosturile mele. Și sufletul meu s-a turburat foarte; și, Doamne, pînă cînd!... (Răsfoind mai departe.) „Spre Domnul am nădărdit; cum veți zice sufletului meu: mută-te în munți, ca o pasăre?“

SCENA X

15

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia se ivește în ușe, cu o haină pe braț și cu pălăria în cap. Aude ultimele cuvinte.

SYLVIA

Cine să zică sufletului tău „mută-te în munți“?

20

DOCTORUL

(repetă)

„Că s-au turburat foarte.“

SYLVIA

Sufletul tău este al nostru, este al meu.

DOCTORUL

Pentru tine a vorbit Marie. Iată scris aici cu mîna ei. (Citește.)

5

Și nopțile, ca zilele de calde,
Și luna rătăcită-n calea ei
Se duce, visătoarea, să se scalde
În apa sclipitoare de scînteii.

10

Ca luna e viața muritoare:
Răsare și se urcă și-a pierit;
Se scaldă în sclipirea ce o doare
A propriului vis nenfăptuit.

15

Dar visul ce n-a fost înfăptuire
E singur adevărul cel de-apoi
Și sunt făgăduinți de fericire
În mugurul ce n-a dat încă foi.

20

Tu nu-ți închipuiești că fericirea
E numai în speranța de a fi,
Că doară tu pricepi că te-a scris firea
Spre-a fi eu-adevărat și a iubi.

25

Iubește dar. Femeia-i pururi nouă,
Ca pasărea ce tremură în crîng,
Și e ca mierea florilor pe rouă:
Mai dulce cînd petalele se string.⁴

SYLVIA

(se uită lung la el)

Și crezi că-i scrisă pentru mine?

DOCTORUL

Desigur.

SYLVIA

30

Ia întoarce pagina.

DOCTORUL

(răsfoind psaltirea)

Nu găsesc nimic.

Găsesc eu. (*Ii ia cartea din mână. Citește.*)

5 A pornit Domnița Albă
Din castel de la Izvoare
Către Vineș împărat,
Și cu lefții ei din salbă
A plătit numărătoare
Prețul Murgului rotat.

10 Cînd îl scot din grajd, feciorii,
Și îi pun zăbala-n gură
Și dîrlogii la oblînc,
Din înalt se pleacă norii
Să-l privească cum se-ncură
Pe întinsul lor adînc.

15 Iar Domnița cea vitează
Cum îl vede scos afară,
Îl alintă din cuvînt ;
Murgul din văzduh nechează
20 Și se lasă drept la scară
Cu genunchiul la pămînt.

25 Ea, prin coamă, mîna-i trece
Și de frîu ușor îl prinde,
Aruncîndu-i-se-n șea,
Și îi face semn să plece,
Iar el aripa destinde
Și se duce în nori cu ea.

30 Cum o poartă fără frică
Dulce doamna lui măiastră
De la Vineș împărat,
Și-o ridică și-o ridică
Pîn' ce dau de-o stea albastră
Vremilor ce-au înserat !

5 Dar domnița strînge frîul ;
Murgul prinde iar să zboare
Tot mai sus și tot mai sus,
Pîn'ce dau de-o stea, cu brîul
Luminat de-un vîrf de soare
Ce răsare în apus.

10 Doamna, frîul iarăși strînge ;
Murgul sforăie și zboară
Peste naltul tuturor,
Pîn'la steaua cea de sînge,
Unde Sorii vin să moară
În văpaie de amor.

15 Și se năruie deodată
În puterea arzătoare
Ce îi bea în para ei,
Cal și doamnă vinovată,
Pulbere ascultătoare
Năzuinței lor de zmei.

20 *
Asta-s eu. Și sunt ca mine
Mii de suflete trudite
Ce s-adăpostesc în vis :
Îmboldire spre *mai bine*,
Ura celor împlinite,
25 Dor de ce ne este scris ;

30 Nimeni n-a-ndrăznit să spună
Ce ne arde, ce ne doare,
Ce văpăi, și-n care vînt :
Tu te-nchipui, ceasul sună,
Omule, ești ca o floare
Răsădită-n alt pămînt :

35 Fericire — val ce piere ;
Glorie — zădărnicie ;
Trist și singur, rînd pe rînd,
Ți-a rămas ca mîngîiere
Rima dintr-o poezie
Și iluzia din gînd. ⁵

(Se apropie de el, îi pune mâna pe umăr.)

Ei, ce zici ?

(Doctorul îi ia mâna după umăr și i-o sărută.)

DOCTORUL

5 Ah, Sylvio, cât de mult îi semeni !... Așa de mult, încât mă întreb câteodată dacă nu ești tu Marie, dacă ideea nu s-a făcut din nouă făptură... Ești tu, Sylvio ? spune-mi ! răspunde !

SYLVIA

(zîbind cu bunătațe)

10

Sunt eu...

DOCTORUL

Iartă-mă, Sylvio. Îți par nebun, și nu sunt decît nefericit. Ah, cât sunt de nefericit !...

SYLVIA

15

Doctore, atunci ce să cred ?... Mi-ai spus că ai găsit mîngîiere în filozofia d-tale, tocmai fiindcă acolo nu moare nimeni... Mi se pare, în adevăr, foarte frumos...

DOCTORUL

20

(se repede la Sylvia și o apucă de braț)

Înțelegi ce însemnează a muri !... A te șterge de pe fața pămîntului ; a te îngropa în huma rece pentru vecia veacurilor !... A rămînea singur... singur... fără a mai revedea vreodată pe ființa care era tot pentru tine !... E grozav !...

SYLVIA

(blajină)

Atunci... ce să cred, doctore ?

DOCTORUL

Să crezi ce ți-am spus înainte. Acela este adevărul. Dar sunt om și am iubit-o așa de mult !... Cîteodată, cînd slăbiciunea ființei mele materiale mă biruie, tu, Sylvio, tu, care atîta semeni cu dînsa, îmi ești mai dragă decît aceea din sufletul meu — dar numai cîteodată... A trecut, Sylvio. A trecut. Putem să mergem.

SYLVIA

Îmi pare rău.

10

DOCTORUL

Ce ?

SYLVIA

(zîbind blajîn)

Că a trecut.

15

DOCTORUL

(oprindu-se și uitîndu-se la dînsa)

Sylvio, glumești ? Dă-mi brațul și să mergem.

SYLVIA

(pune haina pe o masă și ia un scaun)

20

Presupune, doctore, că eu sunt în adevăr Marie și te iubesc.

DOCTORUL

Ce să presupun lucruri imposibile...

SYLVIA

25

Cu toate astea presupui că Marie n-a murit.

DOCTORUL

Asta nu-i o presupunere, ci un adevăr absolut.

SYLVIA

Pentru d-ta. E o nevoie a sufletului d-tale, care îți dă
puterea de a crede lucruri absurde.

DOCTORUL

5 Sylvio !

SYLVIA

Nu te supăra. Pentru lumea d-tale lăuntrică este un
adevăr. Ce să fac eu, acum, cu mine, care te iubesc și
n-am murit ?

10

DOCTORUL

Să-ți iai haina și să mergi la gară.

SYLVIA

Chiar dacă te iubesc ?

DOCTORUL

15 Mai cu seamă dacă mă iubești... Eu am să-ți arăt dru-
mul fericirii adevărate — vine căpitanul, să-i ieșim îna-
inte.

SYLVIA

Ești liniștit acum ?

20

DOCTORUL

Foarte liniștit.

SYLVIA

Și vrei să iau pe căpitan, chiar dacă te iubesc ?

DOCTORUL

25 Eu nu te iubesc.

226

SYLVIA

Sigur ?...

DOCTORUL

Foarte sigur. Dă-mi brațul și nu mai spune nerozii.

5

ACTUL II

Același decor, seara

SCENA I

DOMNIȚA, SYLVIA

DOMNIȚA

(*lucrând*)

10

Unde sunt oamenii noștri ?

SYLVIA

(*cețind*)

Cred că fumează.

15

DOMNIȚA

Studentul ăsta nu se mai duce de aici ?

227

SYLVIA
Te supără ?

DOMNIȚA
Nu mă supără — mă îngheață.

5 SYLVIA
Da ? (*Cetește.*)

DOMNIȚA
(*după pauză*)
Ce faci ?

10 SYLVIA
Citesc. (*Pauză.*)

DOMNIȚA
Ai văzut pe căpitan ?

15 SYLVIA
Da.

DOMNIȚA
Ești mulțumită că a venit ?

SYLVIA
Sunt... indiferentă.

20 DOMNIȚA
Ai văzut ce drăguț a fost ?... Nu se poate mai corect.

SYLVIA
Da.

DOMNIȚA
Ia vino-ncoa.

SYLVIA
(*ia un scaun și se apropie*)

5 Ce este ?

DOMNIȚA
Iar o să faci experiențe studentul ?

SYLVIA
Cred că da. Dacă te supără, retrage-te.

10 DOMNIȚA
Nu mă supără... mă neliniștește. De când am văzut masa aceea mișcându-se, îmi pare că nimic nu mai stă locului.

SYLVIA
Păreră, mamă.

15 DOMNIȚA
Căpitanul ce zice ?

SYLVIA
Nu crede.

DOMNIȚA
20 Dar doctorul ?... Doctorul crede ? Se-nțelege : cum e ceva nefiresc sau nepriceput, el e gata. Așa făcuse și pe biata Marie.

SYLVIA
25 Nu tocmai așa. Doctorul crede o parte : ceea ce este interesant și ceea ce nu se poate tăgădui.

DOMNIȚA

Aș vrea să-l văd în fața căpitanului...

SYLVIA

5 Ce-ar fi ? O să-i vezi numaidecît. Ai să vezi un om înaintea unei păpuși.

DOMNIȚA

Cum ai zis ?

SYLVIA
(zîmbind)

10 Ți-am atins căpitanul...

DOMNIȚA

Nu te prea gîndești ce spui...

SYLVIA

Da ?...

15 DOMNIȚA

Da. Îmi închipuiesc că dacă te-ai gîndi, ai vorbi altfel.

SYLVIA

N-am obicei să vorbesc decît după ce mă gîndesc.

DOMNIȚA

20 Atunci foarte rău gîndești.

SYLVIA

E chestie de apreciere.

DOMNIȚA
(iritată)

25 Da ?... Frumos !

SYLVIA
(zîmbind)

De ce ?

DOMNIȚA

5 De cîtva timp ai niște apucături care nu-mi plac... care nu se potrivesc nici cu vîrsta, nici cu creșterea ta.

SYLVIA

Da' ce-am zis ?

DOMNIȚA
(sculîndu-se)

10 Ce-ai zis, ce n-ai zis, te poftesc să fii cu mai multă judecată.

SYLVIA

Mamă, te rog să vorbim liniștit ; ce vrei de la mine ?

15 DOMNIȚA

Vreau să nu uiți nici un moment respectul ce mi-l datorești.

SYLVIA

Nu-l uit niciodată.

20 DOMNIȚA

Și pe acela ce ți-l datorești ție... și numelui părinților mei.

SYLVIA

Respectul ce mi-l datorez mie ? !... Da' cînd l-am uitat ?

25 DOMNIȚA

Eu atîta îți spun... : adu-ți aminte de cine suntem... amîndouă...

SYLVIA

(sculîndu-se și tăindu-i drumul)

Te rog să stai. Ce sunt cuvintele astea?... Ce vrei de la mine ?...

5

DOMNIȚA

(sezînd)

Dorești să știi ce vreau?... Vreau să te porți cu demnitate, să nu semeni cu tatăl tău.

SYLVIA

10

Cum ? !

DOMNIȚA

Da... Ești logodită cu un om cumsecade, un om bine născut, serios... Purtarea ta cu dînsul e neînțeleasă : îl contrazici în toate, rîzi de el... Nu șade bine.

15

SYLVIA

Eu ?... De-abia l-am văzut o clipă.

DOMNIȚA

E destul o clipă să judeci unele lucruri. De altfel am băgat de seamă de rîndul trecut...

20

SYLVIA

(gîndindu-se)

Și, prin urmare, ce trebuie să fac ?

DOMNIȚA

Să fii demnă : e viitorul tău bărbat.

25

SYLVIA

Viitorul meu bărbat... Mamă, știi ceva ?... Fiindcă îmi vorbești mereu de demnitate, cred că în adevăr e demn să-ți spun lucrurile cum sunt : eu nu mă mărit.

DOMNIȚA

Ce face ?...

SYLVIA

(lămurit)

5

Nu mă mă-rit.

DOMNIȚA

A !... nu te măriți !... Cum așa ?

SYLVIA

Așa.

10

DOMNIȚA

(privind-o lung)

Nu te măriți !... Și de cînd a ta ?

SYLVIA

De acum, de ieri, de totdeauna.

15

DOMNIȚA

Da ?... Îți dai bine seama de ce spui ?

SYLVIA

Doamne, mamă, de ce mă tot întrebî de-mi dau seamă de ce vorbesc ?... Doar sunt în mințile întregi.

20

DOMNIȚA

Eu mă cam îndoiesc.

SYLVIA

(zîmbind)

Mă crezi nebună ?

DOMNIȚA

Știu eu?... judecînd după cum te porți și cum vorbești...

SYLVIA

5 Cum, mamă? o fată care spune drept ce simte, cînd e vorba de toată viața ei viitoare, e o nebună?

DOMNIȚA

10 Da, în lumea mea. Așa am văzut eu la părinții mei. O fată nu știe ce simte la vîrsta ta — și cînd e crescută cum te-am crescut eu, simte cum simt părinții.

SYLVIA

Ce să fac? Țiu să nu-ți ies din voie, dar m-ai crescut cu ideea că trebuie să spun întotdeauna adevărul: îl spun.

15

DOMNIȚA

Ce adevăr? Care adevăr?

SYLVIA

20 Pe care l-ai auzit: că nu mă mărit... afară numai dacă socotești că ești în drept să ceri de la mine jertfa de a lua pe un om pe care nu-l iubesc.

DOMNIȚA

Da, sunt în drept... Sunt în drept să-ți spun că asemenea lucruri nu sunt de vîrsta ta: îl vei iubi după ce-l vei lua.

25

SYLVIA

Mamă, nu mă sili să fiu nesupusă... Am 25 de ani, nu mai sunt o copilă...

DOMNIȚA

(sculindu-se)

Sylvio, mă mîhnești. Lasă-mă.

SYLVIA

(luîndu-i mina)

5

Mamă, te rog.

DOMNIȚA

Lasă-mă!... Sînge străin!...

SYLVIA

10 Mamă, te rog, uite-te la mine, și lasă pe bietul tata în pace.

DOMNIȚA

(privind-o)

Ce este?

15

SYLVIA

Mamă, nu-l iubesc.

(Se ivesc în cerdac doctorul, căpitanul și Grigoriu, unul după altul.)

DOMNIȚA

Destul.

20

SCENA II

DOMNIȚA, SYLVIA, DOCTORUL, CĂPITANUL, GRIGORIU
(cei doi din urmă în frac)

GRIGORIU

(intrînd)

25

Lucruri vechi.

CAPITANUL

Vechi, dar adevărate : nu pot să cred. Chiar dacă or fi existînd, natura nu ni le-a dat pe față... *(Înaintează spre Domnița, îi sărută mîna.)*

5 DOMNIȚA

Ai mîncat bine ? șezi. *(Îl pune să șadă lîngă dînsa.)*

CAPITANUL

Foarte bine.

DOMNIȚA

10 Nu ești ostenit de drum ?

CAPITANUL

15 Deloc. M-am odihnit bine, am prinzit bine : mă simt fericit. Am discutat prost. Dar asta nu e treaba mea ; intru în vorbă, fiindcă mă silesc d-lor, cu teorii după lumea cealaltă.

DOCTORUL

(apropiîndu-se, blînd)

20 Căpitane, ai discutat foarte bine ; mie îmi face plăcere să văd oameni ca d-ta : ești sănătos, ești fericit — nici nu poți vorbi altfel.

CAPITANUL

(arătînd spre Grigoriu)

Da' dumnealui nu-i sănătos ? nu-i fericit ?... ce are ? de ce nu mînîncă ?

25 *(Domnița aprobă din cap. Grigoriu se învîrtește prin cameră și iese în cerdac, unde rămîne, uitîndu-se la cer.)*

DOCTORUL

Să-l lăsăm pe dumnealui. Vorbește cu mine : crezi că trebuia să urmăim, orbește, natura, în tot ?

CAPITANUL

S-o urmăim și s-o silim să ne dezvăluie secretele sale : altfel omenirea n-ar mai merge înainte. Natura e admirabilă, în tot, în tot, și aici nu ne înțelegem : ce alt fac toți oamenii de știință, și chiar Edison, cel mai mare geniu al veacului, dacă nu să fure secretul naturii ? 6...

5

DOMNIȚA

Bravo !...

10

DOCTORUL
(melancolic)

15 Cel mai mare geniu al veacului !... E cam mult. Dar, în fine, să presupunem că e așa. Ce dovedește asta, pentru noi, oamenii cu noțiuni morale ?... A făcut miminate aplicații ale științei, pentru binele omenirii : asta ar dovedi, cel mult, că natura ascunde tot ce ne poate îmbunătăți soarta, și că, din veac în veac, trebuie să se nască cîte un om cu pătrundere, care să fure cîte ceva din tainele ei. Astfel că ceea ce vorbeam noi la masă rămîne tot nedeslușit : „natura cosmică e morală sau imorală ?“ Eu afirm că e o școală de imoralitate.

20

CAPITANUL
(mirat)

Da ?...

25

DOCTORUL

30 Negreșit. Pentru d-ta, tot ce există e legitim ; tot ce predomină este just : asta este norma evoluționistă. Ei bine, asta e scandalos. Cu o asemenea teorie, tipul moralității și al imoralității se reduce la cine biruie și cine cade : *Binele* corespunde cu cel ce biruie, *Răul* cu cel ce cade — cu alte cuvinte, ceea ce *este* e *Binele*, ceea ce *a fost* e *Răul*. *(Către Sylvia.)* Asta se cheamă morală ?

CĂPITANUL

Pardon, pardon, natura nu este așa de nepăsătoare cum zici d-ta : ea răsplătește unele virtuți...

(*Grigoriu se întoarce, solemn.*)

5 GRIGORIU
Minunată seară pentru spirite !

CĂPITANUL
(*se uită la el și bufnește de râs*)

Ia taci, domnule, cu spiritele.

10 DOMNIȚA
Adevărat, zău ; lăsați-le în plata lui Dumnezeu.

DOCTORUL
Bine, Domnișo, ne-om duce în altă parte, dacă te supără.

15 CĂPITANUL
Ba nicidecum. (*Către Domnișă, făcându-i semn.*) Lăsa-i Domnișo, mă rog matală.

20 DOMNIȚA
(*făcându-și cruce*)
Doamne ferește... Cite mai vede omul cât trăiește !...
(*Sylvia și Grigoriu se așază împrejurul unei mese mici, la o parte.*)

DOCTORUL
(*către căpitan*)
Prin urmare ?

CĂPITANUL

Așa. Natura răsplătește virtuțile și pedepsește viciul prin înflorirea rasei sau prin degenerescență : un om cumpătat, virtuos, trăiește mai mult și mai fericit decât un risipitor. Nu ?... Iată Domnița, minte sănătoasă, suflet înalt (*îi sărută mâna*), cât e de senină și de fericită...

DOCTORUL
Da ?... (*Revenind.*) Da, așa este.

10 CĂPITANUL
Atunci ?

DOCTORUL
(*jenat*)
Dar aș vrea să știu unde este sancțiunea în natură pentru unele virtuți fundamentale, pentru noblețea de caracter, pentru iubirea de aproape, pentru jertfa de sine ?... Un soldat, în război, cu mintea plină de imaginea patriei, se duce la moarte cu fruntea sus. Un glonț orb îl culcă la pământ și o mină de țărână îl acoperă. Nimeni nu va ști nimic despre dinsul — și cu toate astea era un erou. Un bărbat violent, vișios, mizerabil, are o femeie cumsecade. El o chinuiește ; ea plînge și suferă, suferă, suferă pînă ce moare — moare nefericită și neînțeleasă. Un...

25 GRIGORIU
D-le doctor ! s-a mișcat, se mișcă !
(*Toți se întorc spre măsuță.*)

CĂPITANUL
(*speriat*)
Ce s-a mișcat ?

30 DOMNIȚA
Pustia lor de masă.

SYLVIA

Am ridicat-o în sus, uite ! uite !

(*Se duc spre masă.*)

CAPITANUL

(*apropiindu-se repede*)

5

Cum ați ridicat-o ? să văd și eu.

(*Masa cade pe podele.*)

SYLVIA

(*disperată*)

10

A căzut !...

GRIGORIU

E cineva între noi dușman al spiritelor.

CAPITANUL

Cred și eu ! dușman al spiritelor și al spiritiștilor.

15

GRIGORIU

(*supărat, scoate din buzunar un magnet și vine repede către căpitan*)

Căpitane, cunoști ce-i asta ?

CAPITANUL

(*inclînindu-se și zîmbind*)

20

Îmi închipuiesc : un magnet.

GRIGORIU

Dar asta ?

CAPITANUL

Un condei.

GRIGORIU

Dumneta, care explici toate, explică și asta. (*Apropie condeiul de magnet.*)

CAPITANUL

5 Marc filozofie !... O bucată de oțel magnetizat care atrage un fier dulce.

GRIGORIU

Adică ?...

CAPITANUL

10 Adică... așa. Negreșit că dacă-mi ceri să-ți explic ce este magnetismul, îmi ceri un lucru imposibil. Fizica se mulțumește să-l constate și să-i determine legile.

SYLVIA

15 Va să zică admiteți că sunt în natură forțe pe care nu le cunoașteți...

DOMNIȚA

Sylvio !...

CAPITANUL

A ! Și d-voastră !... Admit, negreșit.

20

GRIGORIU

Atunci pentru ce nu vrei să admiți că pot fi și alte forțe, mai puțin determinate, nestudiate încă, dar cari totuși există ?

CAPITANUL

25

Bucuros, numai să mi se dovedească.

GRIGORIU

Apoi asta voim și noi.

CĂPITANUL

Să vedem.

5

DOCTORUL

Bun. Va să zică iată-ne înțelegi. (*Către Grigoriu.*)
D-le Grigoriu !... (*Îi face semn să înceapă.*)

GRIGORIU

10 Foarte bine. Vă rog să dați ordine să se stingă lămpile.

SYLVIA

Le sting eu.

GRIGORIU

Și să mi se aducă o luminare.

15

SYLVIA

Numaidecît. (*Sylvia stinge repede lămpile și aprinde o luminare, pe care o pune pe masa din mijloc.*)

GRIGORIU

Cu cine începem ?

20

DOCTORUL

Cu orcine... Cu Domnița, bunăoară.

DOMNIȚA

(*uitându-se la căpitan*)

Ha ?... Ce zici ?...

CĂPITANUL

Da.

(*Grigoriu se așează pe un scaun, la masa acoperită, cu spatele către portretul alb din perete, iar Domnița pe un alt scaun în fața lui. Ceilalți iau loc împrejur, la distanță.*)

5

GRIGORIU

Vă rog să așezați minile pe genunchi, sub masă, și să vă uitați la flacăra luminării. Da ?

DOMNIȚA

10

Da.

GRIGORIU

Pentru ca un experiment să reușească, cea dintâi condițiune este credința. Credeți în Dumnezeu, nu-i așa ?

DOMNIȚA

15

Da.

GRIGORIU

Atunci credeți în existența sufletului, deosebită de corp ?

DOMNIȚA

20

Da.

GRIGORIU

25 Spiritele pe cari le invocăm noi acum nu sunt decât niște scînteieri trecătoare ale sufletului nemuritor, cari îmbracă forme pămîntești, spre a se arăta celor ce le cheamă cu putere.

CĂPITANUL

Asta-i Allan Kardec !

GRIGORIU

Vă rog să nu întrerupeți. Dacă nu vă deschideți inima întreagă la credință, totul e zădarnic.

SYLVIA, DOCTORUL

5 Sîit !...

CAPITANUL

Bine, bine.

GRIGORIU

(repetă)

10 Spiritele pe care le invocăm noi acum nu sunt decît niște scînteieri trecătoare ale sufletului nemuritor, cari îmbracă forme pămîntești, spre a se arăta celor ce le cheamă cu putere. Fiecare din noi are un *Spirit frate*.
 15 Vă rog să priviți în flacăra lumînării. *Spiritul frate* sau *Spiritul protector* al acestei case este Domnița Maria.⁷ Priviți în flacăra lumînării, drept, fără să clipiți. Domnița Maria se va arăta mamei sale. Va veni îmbrăcată în alb și vă va atinge pe mîna. *(Cu putere.)* Va veni. *(Rar.)* Dom-ni-ța Ma-ri-a vine ! Iat-o ! *(Toți tac, Domnița Zoe rămîne cu ochii mari, țintiți spre flacăra. După un moment, Grigoriu se ridică de pe scaun, dînd o lovitură puternică cu magnetul în mîna.)* S-a dus !...

DOMNIȚA

*(scoțîndu-și mîinile cu greu de sub masă, se freacă la ochi)*25 S-a dus !... *(Privindu-și mîna.)* M-a atins pe mîna...

CAPITANUL

Cum se poate, Domnițo !...

DOMNIȚA

30 Lăsați-mă !... *(Se scoală.)* Dați-mi un scaun, *(Toți o ajută să șadă.)* Lăsați-mă, duceți-mă la mine. *(Doctorul și Sylvia o însoțesc pînă la ușe. Sylvia iese cu Domnița.)*

SCENA III

DOCTORUL, CAPITANUL, GRIGORIU

DOCTORUL

Căpitane, și-a venit rîndul.

5

CAPITANUL

Bucuros. Numai vă previu că d-lui *(arătînd spre Grigoriu)* face hypnotism. Dar să poftească și cu mine. *(Se așează în fața lui Grigoriu.)* Cheamă spiritele, domnule !

GRIGORIU

10 Dacă nu credeți, de prisos facem încercări.

CAPITANUL

Nu cred.

GRIGORIU

(sculîndu-se)

15 Atunci totul e de prisos.

CAPITANUL

Aha !... *(Către doctor.)* Să poftească daca-i dă mîna !

DOCTORUL

(către Grigoriu)

20 D-le Grigoriu, încearcă... Mulți necrezători și-au schimbat părerile după experiență. *(Către căpitan.)* Căpitane, d-ta n-ai pe nimeni la care să fi ținut mult și care să fi murit ?

CAPITANUL

25 Ba da, am pe maică-mea, am frați, am surori...

DOCTORUL

La cine țineai mai mult ?

CAPITANUL

Țineam la toți... Negreșit, țineam la maică-mea mai mult ca la ceilalți.

DOCTORUL

5 Foarte bine. Șezi din nou în poziția de mai nainte, reculege-ți spiritul, adună-ți gândurile împrejurul imaginii mamei d-tale și încolo... fă ce-ți va zice dl. Grigoriu.

CAPITANUL

(impresionat)

10 Crezi, doctore, că s-ar putea cu adevărat să văd pe maică-mea ?

DOCTORUL

15 Nu știu... Poate că da, poate că nu. Încearcă. (Căpitanul, emoționat, se așează în fața lui Grigoriu și pare numaidecât hipnotizat de flacăra luminării. Pe când Grigoriu se mișcă, răsturnat pe scaun din ce în ce mai mult, căpitanul face o sforțare și sare în sus, nervos) 8.

CAPITANUL

20 Nu pot, astea sunt fleacuri și nerozii. Dumnealui să zbate pe scaun ca un luat din iele, numai ca să mă poată atinge cu vârful piciorului pe mână. (Din ce în ce mai agitat.) Are noroc că eu sunt un om liniștit. (Făcând explozie.) Sunt liniștit, dar dumnealui e un șarlatan, care încearcă să mă hipnotizeze. Eu cred în hipnotizm, dar
25 nu cred în minciunile spiritiste... (Pe când căpitanul strigă și se agită, Grigoriu vine încet către dînsul privind-l fix în ochi. Căpitanul urmează.) Vă voi dovedi eu că are de vârful piciorului o mănuișă de piele, cu care, pe sub masă, atinge pe mână pe cei naivi și-i face
30 să creadă că-i ating spiritele... De asta și poartă pantofi scobiți... Asta e cursa la care a căzut și Napoleon III-a... (Pare obosit, caută un scaun. Grigoriu îi dă scaunul și-l atinge pe umăr.) Mă simt ostenit... (Grigoriu îi pune mîna pe frunte. Căpitanul cade pe scaun și adoarme.)

SCENA IV

Acciași, SYLVIA

SYLVIA

(între alergînd)

5 Ei?... L-ați convins?... Unde-i căpitanul? (Văzîndu-l adormit; nedumerită). Da' ce s-a întîmplat ?

DOCTORUL

Fire nervoasă. Ar fi un minunat mediu...

SYLVIA

10 A adormit ?

GRIGORIU

(emfatic)

Așa se întîmplă tuturor necrezătorilor... Iată-l acum la discreția noastră. Aș putea să-i sugerez orce...

15

SYLVIA

(veselă, către doctor)

Adevărat?... (Doctorul afirmă din cap.) Fără nici un pericol ?...

DOCTORUL

20 Fără pericol pentru dînsul. Pentru ceilalți, atîrnă de ce i s-ar porunci să facă.

SYLVIA

(și mai veselă)

Adevărat, d-le Grigoriu ?

25

GRIGORIU

Foarte adevărat... Voiți să-l pedepsim de fanfaronada sa cu ceva nostim ?...

DOCTORUL

Nu...

SYLVIA
(*sărind de bucurie*)

5 Ba da, ba da, cu ceva nevinovat...

GRIGORIU

Bunăoară să pună tacîmurile de la masă în buzunar și să mănince cu mîinile...

SYLVIA

10 Bravo, da.

DOCTORUL
(*liniștit*)

Nu, Sylvio, nu se cuvine să batjocorim pe nimeni. (*Fixînd-o.*) Cu atît mai puțin pe căpitan.

SYLVIA

15 Da' de ce nu ? O glumă... (*Devenind serioasă, se apropie de Grigoriu.*) Îmi trece prin minte o idee ciudată. (*Se gîndește.*) D-le Grigoriu, poți, în adevăr, să-i poruncești orce, și te ascultă ?

GRIGORIU

20 Cred că da.

DOCTORUL
(*părlînd că înțelege gîndurile Sylviei*)

25 Mă rog, orce, nu. Dacă i s-ar sugestia ceva care să vină în luptă cu interesele proprii sale persoane, nu.

GRIGORIU

Ba eu cred că da. La Salpetrieră s-au văzut hysterici hotărîți să-și taie un deget, numai fiindcă li se sugestionase că era cangrenat.⁹

DOCTORUL

Ia să lăsăm Salpetriera...

SYLVIA

5 Ba nicidecum. (*Cu hotărîre.*) D-le Grigoriu, dumneata poți să-mi faci un mare serviciu, un serviciu pentru care sunt gata să dau orce...

DOCTORUL

Sylvio !...

SYLVIA

10 Orce... (*Către doctor.*) Te rog să mă lași să vorbesc. (*Către Grigoriu.*) D-le Grigoriu, te rog să m-ascuți : nu cer nimic care să facă vreun rău cuiva, ci numai un lucru care să mă scape pe mine de la... moarte.

DOCTORUL
(*supărat*)

15 Ce vorbă !... (*Se întoarce de la Sylvia gesticulînd.*)

SYLVIA

20 Am dreptul să vreau să trăiesc... Căpitanul îmi cere mîna. De asta și e aici cu noi. Toată lumea e gata să consimță... atît Domnița cît și... (*arătînd spre doctor*) domnul. Eu însă nu consimt. Dacă d-ta poți să sugestionezi căpitanului să se lase de gîndul ăsta, nu faci nici un rău nimănui și redai liniștea unei familii întregi.

DOCTORUL
(*revenind cu grabă*)

25 D-le Grigoriu, te rog să deștepți pe căpitan. Te rog... Îți ordon !

GRIGORIU
(*nedumerit*)

30 Cum doriți...

SYLVIA

Doctore, mă rog, mă rog în genunchi... (*Se duce spre el și-i apucă minile.*) Doctore, gîndește-te!... Mă jertfești unei nebunii... Nu-l iubesc și nu pot să-l iau...

5

DOCTORUL

Foarte bine. Nu-l iubi și nu-l lua. Dar pe calea dreaptă, nu cu asemenea mijloace neonestе.

SYLVIA

(*uitîndu-se lung la dînsul*)

10

Ești crud, ca întotdeauna... N-ai nici cel puțin cuvînte blajine... Gîndește-te că dacă nu-l iau trebuie să plec din casa asta. Cunoști pe mama. Te rog, doctore!...

DOCTORUL

15

Ce pot să fac eu, Sylvio?... Ceea ce-mi ceri e cu neputință, cu neputință, e o infamie!... (*Desfăcîndu-se de minile ei.*) Eu infamii nu pot face. (*Către Grigoriu.*) Deșteaptă-l, domnule! (*Grigoriu suflă pe fruntea căpitănului și-l deșteaptă.*)

CAPITANUL

20

(*uitîndu-se împrejur, aiurit*)

Unde-i Domnița?...

DOCTORUL

Era ostenită, căpitane, și s-a dus să se culce. Dumneata nu ești obosit de drum? n-ai vrea să te odihnești?...

25

CAPITANUL

Sunt foarte obosit... Sunt obosit și neliniștit. Parcă nu știu ce mi s-a întîmplat... (*Se scoală cu greu.*)

250

DOCTORUL

(*dîndu-i brațul*)

Nimic... Dacă-mi dai voie, te însoțesc în camera dumitale, să mai vorbim, da?... (*Ies amîndoi.*)

5

SCENA V

SYLVIA, GRIGORIU

SYLVIA

(*vine încet și se așază la o masă*)

10

D-le Grigoriu, șezi, te rog. (*Grigoriu vine și el încet și se așază în fața Sylviei.*) Domnule Grigoriu, împrejurările au voit ca dumneta să intri în cunoștința unor întîmplări din viața noastră ce erau menite să rămînă numai între membrii familiei. Cred însă că putem avea toată încrederea în dumneta... Știu că doctorul te iubește...

15

GRIGORIU

Mă rog...

SYLVIA

20

Eu nu numai că nu regret împrejurarea asta, dar încă o să te rog să mă ajuți mai departe...

GRIGORIU

M-aș simți foarte fericit...

SYLVIA

25

Vezi, domnule Grigoriu, credeam pînă acum că am și eu, ca toată lumea, noțiuni limpezi de ce e binele și ce e răul, și mi se părea cu neputință ca mințile ome-nești, cari, luate fiecare în parte, sunt sănătoase, puse la un loc și legate de un interes comun, să piardă drumul drept. De cînd însă am intrat eu personal în joc; de

251

cînd văd că ceea ce era înainte și în sine drept, astăzi e nedrept ; de cînd libertatea ființei mele e amenințată, nu mai am încredere în judecata mea. De aceea, te rog să mă ajuți. E adevărat că somnul hypnotic¹⁰ poate fi

5

primejdios ?

GRIGORIU

Depinde. Pentru unele persoane, da : pentru altele, nu¹¹. Pînă astăzi, în medicină, sugestiunea hypnotică se întrebuițează foarte rar și pe deplina răspundere a medicului, deși în realitatea de toate zilele noi nu facem decît să ne sugestionăm unii pe alții.

10

SYLVIA

Întreb asta, fiindcă tot nu m-a părăsit nădejdea de a face pe căpitan să-și mute gîndurile de la mine. (*Scu-
lîndu-se.*) Ce se petrece în mintea unui asemenea om, care știe foarte bine ce fel de sentimente am pentru dînsul și care cu toate astea stăruie să mă ia?... Cu ce am greșit eu, ca să fiu astfel pedepsită ? Ce am făcut ? Numai fiindcă m-am născut ?...

15

GRIGORIU

(mişcat)

Domnișo, pot să vă fiu bun la ceva ?

20

SYLVIA

(urmînd)

Numai fiindcă m-am născut și am crescut, fără voia mea, pe placul unui om ?... (*Se plimbă agitată.*)

25

GRIGORIU

(uitîndu-se după dînsa)

E tot un fel de sugestiune... Dar, dacă îmi dați voie, eu nu înțeleg de ce nu tăiați scurt. Cînd liniștea, fericirea noastră, viața noastră chiar e amenințată de alții, fără vină din parte-ne, nici o lege nu ne silește să ne jertfim pentru ei. Numai cînd cauza ar porni din noi...

30

SYLVIA

(uitîndu-se lung la el)

Atunci ?...

GRIGORIU

5 Atunci e ceva mai greu. Dumneavoastră nu iubiți pe căpitan... și nici pe altcineva... (*Sylvia tace.*) Prin urmare...

SYLVIA

(după o pauză)

10 Domnule Grigoriu !... cum să-ți vorbesc ca să înțelegi bine gîndurile mele, fără să te umilesc pe d-ta și fără să mă umilesc pe mine ? Aș putea să te fac fericit, dacă ai consimți să mă ajuți... N-ai vrea să mergi în străinătate, să sfîrșești studiile de medicină într-un oraș mare, în care talentul d-tale să găsească un cîmp mai întins de observare ?...

15

GRIGORIU

Cum să nu vreau !...

SYLVIA

20 Eu sunt gata să te ajut.

GRIGORIU

Ce trebuie să fac pentru asta ?

SYLVIA

25 Să faci ceea ce voiai să faci astăzi : să te folosești de cea dintîi împrejurare, cînd vei fi singur cu căpitanul, ca să-l adormi și să-i sugerezi să nu se mai gîndească la mine... (*Apropiîndu-se de el și luîndu-i mîinile.*) Nu e o crimă să vrei să-ți aperi libertatea și sentimentele... Altfel sau trebuie să-l iau și viața mea devine un chin cu el ; sau trebuie să-l refuz și viața mea devine un chin cu mama... Te rog, te rog, ajută-mă și voi fi a dumitale pentru totdeauna.

30

GRIGORIU

Sunt gata... Sunt... sunt gata...

SYLVIA

Te rog !...

5

GRIGORIU

Iartă-mă, Domnișo, că n-am înțeles... sau mai bine
că n-am îndrăznit... (*Vrea să-i ia mâinile. Sylvia se re-
trage cu un pas, speriată.*) N-am îndrăznit. Și cu toate
astea, de când am venit aici, nu mai am liniște, nu mai
10 dorm, nu mai gândesc... (*Îi cade în genunchi.*) Mă atrage
ceva misterios către d-ta, Domnișo, și trebuie să vorbesc !...

SYLVIA

(*căzînd pe un scaun*)

Dumneta ?... către mine ?...

15

GRIGORIU

(*timid*)

Da...

SYLVIA

(*izbucînd într-un rîs nervos*)

20

Scoală-te, domnule... (*Ride.*) Scoală-te... (*ride*) și du-te.
(*Grigoriu se scoală încet și rămîne în picioare.*)

GRIGORIU

De ce mă umiliți ?...

SYLVIA

25

Du-te, domnule.

GRIGORIU

E o nenorocire. Am greșit de v-am spus un vis...
fiindcă mi s-a părut că-l înțelegeți... Dar credeți-mă, nu
urmează voința mea. Îmi pare că mă îndeamnă o putere
30 străină să vă spun cuvintele nesocotite pe care le-ați
auzit... Mă duc.

SYLVIA

Du-te, d-le Grigoriu. Ai dreptate. Nu vreau să te
umilesc, și-ți cer iertare...

GRIGORIU

5

Mă duc. (*Iese încet.*)

SYLVIA

(*singură, ridicîndu-și capul din mîini*)

În cîte feluri se chinuiește omenirea !... Să fie și
asta sugestione ?...

10

ACTUL III

Același decor, ziua

SCENA I

DOMNIȚA ZOE, SYLVIA, DOCTORUL, STARIȚA

DOCTORUL

15

Va să zică a plecat de bună voia lui.

DOMNIȚA

Negreșit. Cum era să plece altfel ?...

DOCTORUL

Fac întrebarea asta, fiindcă mi se părea, Domnițo, că nu-ți era tocmai simpatic.

DOMNIȚA

5 Nu-mi era simpatic, însă, pe câtă vreme se găsea în casa mea...

DOCTORUL

10 Cu tine, Sylvio, de asemenea nimic, nu-i așa? (*Sylvia face semn din cap că nu.*) Cu căpitanul, de asemenea, n-a putut avea nici o explicație, fiindcă de aseară până acum căpitanul n-a ieșit — prin urmare s-a dus de bună voia lui. De altfel, scrisoarea pe care mi-a lăsat-o Grigoriu e simplă, lipsită de emfază lui obicinuit... (*Se gîndește.*) Foarte bine. Mă duc să văd ce face căpitanul și după aceea o bună primblare pe jos. Cine vine?...
15 Sylvia?... (*Îi face semn să vie.*)

SYLVIA

Da. (*Se scoală să iasă.*)

DOMNIȚA

20

(*iritată*)

Ia mă rog să stai. Avem de vorbit amîndouă.

DOCTORUL

(*către stariță*)

Maică Evghenio, dumneta... primblare pe jos... ceva?

25

STARIȚA

Nu, dragă. Mie mi se cuvine primblare pe sus, ca îngerilor...

DOCTORUL

Cam voluminoasă pentru situația asta cerească.

STARIȚA

Hei, dragă, dacă mi-ai da brațul tău, poate am zbura.

DOMNIȚA

Vine popa Alexe, Evghenio.

5

STARIȚA

O să zbor cu el.

DOCTORUL

Nu la rai.

STARIȚA

10 Dragă, eu cînd m-oi hotărî să fac călătoria asta, numai acolo mă duc.

SYLVIA

Atunci o să umbli singură, maică Evghenio.

STARIȚA

15 Sunteți guri rele. Părintele Alexe e sărac și plin de nevoi. Ajutați-l și nu-l judecați.

SYLVIA

Îi cam place aghiazma.

STARIȚA

20 Umblă în cuvîntul Domnului.

SYLVIA

Dar se urcă la ceruri.

STARIȚA

25 Tinerețe-tinerețe!... care nu știi să ierți greșelile altora!...

DOMNIȚA

Și-ți ierți așa de ușor pe ale tale !...

STARIȚA

(luînd pe Domnița de braț, aparte)

5 Măria-ta, blîndețe și îndurare, că am fost tineri cu toții. (Tare.) Și ce vrea părintele Alexe ?

DOCTORUL

Să-ți arate cripta.

STARIȚA

10 Așa ?... Cu mare dragoste.

DOCTORUL

Ieșim împreună, maică ?

STARITA

Bucuros.

15 (Doctorul și starița ies.)

SCENA II

DOMNIȚA, SYLVIA

DOMNIȚA

20 Convorbirea noastră de aseară a fost întreruptă de venirea bărbaților și de scena studentului... Bine că s-a dus !... Mă rog, s-ar putea să-mi explici ce înțeles avea vorbele tale de ieri ?

SYLVIA

Care vorbe ?

258

DOMNIȚA

Adu-ți aminte bine.

SYLVIA

(gîndindu-se)

5 Nu-mi aduc aminte. Dumneta probabil le ții minte mai bine decît mine, fiindcă îmi ceri o explicare solemnă, parcă cine știe ce s-ar fi petrecut între noi.

DOMNIȚA

10 Nu-ți aduci aminte. Mă bucur, fiindcă asta mă face să cred că ai vorbit în neștire.

SYLVIA

În neștire ? !

DOMNIȚA

Cel puțin nădăjduesc...

SYLVIA

15 Doamne, mamă, ciudată fire părintească ai dumneta de la o vreme... Ții cu orice preț să mă faci nerăspunzătoare de faptele și vorbele mele, ca și cum n-aș fi copilul dumitale. Declară-mă nebună și închide-mă într-o casă de sănătate. Cel puțin așa te scapi de mine...

20

DOMNIȚA

Nu te teme, fata mea, că dacă vei urma așa, o să ajungi pe urmele lui tată-tău.

SYLVIA

25 Iar tata !... (Ștergîndu-și ochii se scoală.) Da' pentru ce, mă rog ?... fiindcă nu vreau să iau pe un om pe care-l urăsc ?... Îl urăsc ! (Tare.) Îl urăsc din toate puterile !... spune-i-o, s-o știe.

259

DOMNIȚA

La asemenea cuvinte nu am decît un răspuns : te rog să ieși.

SYLVIA

5 Să ies !... Eu, mamă ?... Nu ies.

DOMNIȚA

(*sărind în picioare și arătîndu-i ușa*)

Ieși !... (*Se reazemă de un fotoliu ; șade.*)

SYLVIA

10 (*venind spre Domnița, îi cade în genunchi*)

Mamă !... Nu mă umili așa... Iartă-mă că îndrăznesc să-ți răspund... Am putut greși, pot greși, însă te rog, mamă, nu mai vorbi așa de tata...

DOMNIȚA

15 Fugi, fugi, că-mi scurtezi zilele...

SYLVIA

20 Mamă, iartă-mă... Ce vrei de la mine ? Ce vorbe am zis ieri ?... (*Gîndindu-se.*) Ce am zis alta decît că nu-l iubesc... Asta nu se poate schimba, după cum nu se poate schimba sîngele din mine...

DOMNIȚA

25 Știu că nu se poate schimba, sîngele acela de tiran, care m-a chinuit o viață întreagă !... (*Ridică de pe genunchi capul Sylviei și-l sărută.*) Nu se poate schimba moștenirea, sîngele și obrazul aceluia ce m-a îngenucheat și m-a umilit întotdeauna, întotdeauna... Și eu am suferit, eu, fiică de domn ; l-am iubit, pe el, un străin de rînd, fără nume și fără avere... ofițeraș german, ră-tăcit prin oștile rusești...

260

SYLVIA

Mamă !...

DOMNIȚA

5 Da, numai fiindcă era frumos, fiindcă mă îmbăta cu vorbele și nebunia lui de visător, pe care v-a dat-o vouă ca moștenire. Sylvio, lasă-mă să-ți deschid ochii : fugi de vorbe neînțelese, fugi de farmecul și primejdia visurilor ; luptă cu firea ta căutătoare de necunoscut și biruiește-o fiindcă ea te arde, te ucide, cum a ucis pe tatăl tău și pe Marie¹² !... (*Domnița își ascunde ochii și plînge ; Sylvia de asemeni, Domnița reia încet.*) Am avut doi copii. Am luptat cu unul, și m-a biruit. Marie a vrut să ia pe doctor, și l-a luat, fără voia mea. Doctorul e o fire încîntătoare, o recunosc, dar, tocmai de aceea, periculoasă. E un om drept, bun, inteligent cît vrei, dar atins și el de nebunia primejdioasă a vedeniilor. Fugi, Sylvio, de asemenea lucruri. Ți-am scos înainte pe Cantă într-adins. E om bun, cu nume, cu avere, și, mai presus de toate, cu mintea sănătoasă... Groaza de a te

20 vedea căzută pe minile unui... bolnav, mă înspăimîntă și mă face poate nedreaptă. Însă eu îți doresc binele, numai pentru binele tău mă lupt ; lupt cu împrejurările, cu voința ta, cu însăși firea mea, Sylvio...

(*Se ivesc în ușe doctorul cu căpitanul.*)

25

SCENA III

DOMNIȚA, SYLVIA, DOCTORUL, CAPITANUL

CAPITANUL

Așa e, doctore : vă exploatează pe toți... (*Văzînd pe domnița și pe Sylvia agitate, se oprește.*)

30

DOMNIȚA

(*ștergîndu-și ochii*)

Intră, intră, căpitane. (*Încearcă să zîmbească.*) Despre ce vorbești ?

261

CĂPITANUL
(*sărutîndu-i mîna*)

5 Vorbeam despre d-l ...student. Doctorul mă întreba de am avut vreo explicație displăcută cu el. Ce pot avea eu cu un asemenea om? (*Dînd mîna Sylviei.*) Pentru mine e un biet nenorocit. Îmi pare rău însă că n-a stat, să fie de față la izbînda unui spirit... ce locuiește în beci.

DOMNIȚA

10 Ce spirit?... Iar spirite?...

CĂPITANUL
(*rișind*)

15 Nimicuri, Domnițo. Soldatul meu a stat astă-noapte la pîndă, și azi-dimineață a ieșit din beci cu stafia de păr...

DOCTORUL

Căpitane, dacă vrei să vorbim, vino la mine.

DOMNIȚA
(*uitîndu-se la amîndoi*)

20 Aveți de vorbit?... Stați aici, că ne ducem noi. Și eu am de vorbit cu Sylvia... Dar ce e cu stafia, mă rog?

CĂPITANUL

25 Ce să fie? Ia, un țigan, cu pletele pînă la brîu, care-și alcăsese meseria de stafie, ca să mînce bine. L-a scos Petre al meu de chică... și cred că l-a făcut să-i treacă pofta de o asemenea carieră...

DOMNIȚA
(*sculîndu-se să iasă*)

30 Ei, bravo!... (*Uitîndu-se la doctor, cu bunățate îi întinde mîna.*) Nu te întrista, doctore... S-o găsi altcineva să ia locul țiganului, în consumarea mîncărilor ce trimiți stafiei. (*Doctorul dă din cap, trist*). Haidem, Sylvio. Cînd veți sfîrși, trimiteți să ne cheme. (*Ies amîndouă.*)

SCENA IV

DOCTORUL, CĂPITANUL

CĂPITANUL

Fără supărare, doctore.

5 DOCTORUL
(*înălțînd din umeri*)

Ce, încape supărare, căpitane? Fiecare cu părerile sale. Țiu numai să știi că nici eu nu cred în stafii.

CĂPITANUL

10 Atunci?...

DOCTORUL

Ce să-ți spun!... Ar fi prea lung și poate zădarnic să-ți explic ce m-a făcut să schimb ordinele date de d-ta dorobanților din sat...

15 CĂPITANUL

În adevăr, am văzut că s-au dat alte ordine de la curte.

DOCTORUL

Eu sunt de vină.

20 CĂPITANUL

E curios că te ocupi și de disciplina soldaților mei.

DOCTORUL
(*se uită la el lung*)

25 Găsești?... Aș putea să răspund că e mai curios că disciplina dumitale se ocupă de cele ce se petrec în casa noastră... Însă trec peste asta, și sunt gata să-ți cer iertare.

CAPITANUL

Nu încape nici o iertare. (*Doctorul tace. Își face o țigară. O aprinde și se uită la căpitan.*)

DOCTORUL

5 Cu ce te pot servi, căpitanе?... Aveai să-mi spui ceva, da ?

CAPITANUL

Da... Dar înainte de a intra mai adînc în vorbă, mă ierți că am îndrăznit să-ți deranjez stafia...

10

DOCTORUL
(*zîmbind*)

Te iert de o mie de ori.

CAPITANUL

Ba nu, da', știi, e bine să vorbim fără supărare.

15

DOCTORUL

Făr' de nici o supărare. Sunt hotărît să nu mă supăr pe d-ta...

CAPITANUL

A !... Prea multă generozitate !

20

DOCTORUL

Nesfîrșită...

CAPITANUL

(*luînd un scaun și venind alături de el*)

D-le doctor, să vorbim lămurit : ce ai cu mine ?

25

DOCTORUL
(*mirat*)

Eu ?...

CAPITANUL

De ce te miri așa ? dumneta.

DOCTORUL

5 Mă mir, fiindcă îmi faci o întrebare la care nu mă așteptam. Ce pot să am eu cu d-ta, decît, cel mai mult, raporturi prietenești.

CAPITANUL

Da ?...

DOCTORUL

10 De ce te îndoiești ?

CAPITANUL

Fiindcă îmi pare că faptele nu se potrivesc cu vorbele.

DOCTORUL

Cum așa ?

15

CAPITANUL

Așa. D-ta știi că eu sunt logodnicul Sylviei.

DOCTORUL

Știu că așa vrea Domnița și probabil... și dumneta.

CAPITANUL

20 Și că dumneta nu vrei.

DOCTORUL

Eu ? ! Da' ce interes am eu, ca să nu vreau ?

CAPITANUL

Știu și eu...

DOCTORUL

Poate că, în adevăr, sunteți două firi nepotrivite. Eu însă am îndemnat întotdeauna pe Sylvia să treacă peste oarecare deosebiri de caracter...

5

CĂPITANUL

Va să zică v-ați ocupat de mine.

DOCTORUL

Da... Însă îți mărturisesc, căpitane, că numai în trecut... și totdeauna în bine.

10

CĂPITANUL
(*înclinându-se*)

15 Prea multă onoare !... (*Doctorul se înclină și el.*) Cu toate astea, nu știu cum se face, doctore, că nu prea ai succes în misiunea asta de vorbitor de bine, când este știut de toată lumea ce mare succes ai pe lângă Sylvia și chiar pe lângă Domnița, în impunerea voinței d-tale.

DOCTORUL

Mă rog... nu pricep.

CĂPITANUL

20

Cu toate astea e simplu.

DOCTORUL

Se poate, dar nu pricep. Din momentul ce suntem amândoi de față, e bine să nu ne pierdem vremea dezlegînd rebusuri. Vorbește limpede, căpitane. Ce este ?

25

CĂPITANUL

Toată lumea știe, doctore, cât de mare înfrîurire ai dumneta în casa Domniței.

DOCTORUL

Ca orice om în casa lui.

CĂPITANUL

5 Mai mult decît orice om în casa lui. Casa lui... e o vorbă.

DOCTORUL
(*nedumerit*)

Cum : o vorbă ?

CĂPITANUL
(*mișcîndu-se pe scaun*)

10

Vezi, doctore, sunt lucruri delicate... Dar cred că a venit vremea să vorbim lămurit.

DOCTORUL

Te rog...

15

CĂPITANUL

Dumneta ai făcut din casa Domniței casa dumitale... (*Doctorul vrea să protesteze.*) Te rog... lasă-mă să urmez. Știu că ai oarecare drepturi de afecțiune, că aici ai mormîntul răposatei... Însă astea poate că nu legitimează îndestul stăpînirea sub care ții pe Domnița și pe Sylvia. Te rog... nu mă întrerupe. Dumneta nu mai profesezi medicina...

DOCTORUL

Nu.

25

CĂPITANUL

Copii de la domnița Maria nu ți-au rămas...

DOCTORUL

De ce mă întrebi ? Știi bine că nu.

CAPITANUL

Atunci... înțelegi cred.

DOCTORUL

Ba nu, nu înțeleg. Ce este ?

5

CAPITANUL

(iritat, se scoală)

Dacă nu înțelegi, ce să-ți fac ! (Se întoarce și se apropie mai mult de doctor.) Lumea zice că d-ta n-ai avere...

10

DOCTORUL

Nu, n-am avere... Adică am avut ceva... cu care am îmbunătățit moșia... (Uitându-se la el și zîmbind.) Da', mă rog, căpitane, ce înseamnă asta ?

CAPITANUL

15 Mi-ai zis să-ți vorbesc limpede...

DOCTORUL

Despre afacerile dumitale.

CAPITANUL

Afacerile mele se întîlnesc cu ale dumitale, doctore...

20

DOCTORUL

Da ? Cum așa ?...

CAPITANUL

25 Așa. Lumea zice că dumneta ești cauza că Sylvia nu vrea să se mărite... A cerut-o unu și altu, și n-a vrut să ia pe nimeni. Și lumea zice că d-ta ai un interes...

DOCTORUL

E !... Căpitane, ești cam nedrept în ceea ce spui...

CAPITANUL

Nu spun eu, lumea spune.

DOCTORUL

Asta e un fel de a vorbi.

5

CAPITANUL

Ba nicidecum. Și lumea mai spune și altele...

DOCTORUL

(zîbind, blajin)

Da' poate să spună lumea ce-o pofti.

10

CAPITANUL

(mirat)

Bine, doctore, nu te mișcă lucrurile astea ? (Serios.) Doctore, crede-mă că nu vorbesc eu... Pot chiar să adaog că împiedec pe alții de a vorbi. Am început cam iritat, însă acuma sunt liniștit, gata chiar să-ți cer iertare de tonul cu care am început. Eu te cunosc, doctore, și știu că nu ești în stare să faci un lucru necorect. Însă... e o parte din firea noastră omenească, în care naturile cele mai alese nu se mai diferentiază pe cinste sau necinste. Asta este... cum aș spune ? pasiunea.

20

DOCTORUL

Te înțeleg foarte bine. Numai, cred că și acolo întră cinstea și necinstea.

CAPITANUL

(uitându-se la el, zîmbește)

25

Curios om ești, doctore !... Nu mă înțelegi. Uite, ca un prieten bun, am să-ți vorbesc clar, cu punctele pe i, ca să atrag atențiunea dumitale de vizionar asupra lucrurilor pămîntești... Doctore, în puține cuvinte : lumea zice că d-ta n-ai avere ; că nu mai practici medicina ; că ai pus mîna pe averea Domniței și a Sylviei, și o administrez pe socoteala dumitale ; că din cauza asta te opui la măritarea Sylviei...

30

DOCTORUL

Am înțeles. Dar, dragă căpitane, lumea pentru mine n-are decît o valoare relativă. Dacă adevărul e altfel, ce vrei să-mi pese de ce zice lumea ; dacă iar adevărul ar fi cum îl spui d-ta, întru ce ar putea lumea să-l schimbe ? Eu nu fac judecător de faptele mele decît numai conștiința mea.

CĂPITANUL

Curios om !... Bine doctore, lumea spune și mai mult : că pentru a-ți ajunge la scop, întrebuințezi mijloace pe cari le prevede și le pedepsește Codul Penal.

DOCTORUL

Cum ? !

CĂPITANUL

Că faci spiritism, hypnotism ; că sugerezi Sylviei voința dumitale...

DOCTORUL

Nu e adevărat !

CĂPITANUL

Că faci spiritism am văzut-o eu...

DOCTORUL

Fac spiritism... Nu. Încerc a face unele experiențe... Sunt lucruri interesante.

CĂPITANUL

Ba faci spiritism, doctore. Studentul dumitale face hypnotism... Ce, crezi că eu nu am conștiință că m-a adormit aseară ?... Toate astea sunt lucruri urite, nefirești, iar studentul dumitale e un șarlatan vulgar...

DOCTORUL

Să-mi dai voie... De ce e șarlatan și de ce sunt lucruri nefirești, de vreme ce te-a adormit ?

CĂPITANUL

Iartă-mă, doctore — eu sunt hotărît să nu îmbrățșez credințele dumitale ; vreau numai să-ți atrag luarea-aminte asupra numelui ce-ți faci în lume.

DOCTORUL

Bine, căpitane, îți mulțumesc, însă n-am nimic de schimbat.

CĂPITANUL

Ăsta-i cuvîntul dumitale cel din urmă ?

DOCTORUL

Ăsta.

CĂPITANUL

(*primblîndu-se, se gîndește*)

Ascultă, doctore : îți dai bine seamă de ceea ce faci ?

DOCTORUL

(*zîmbind*)

Cred...

CĂPITANUL

Și ții cu orce preț să compromiți pe Sylvia ?

DOCTORUL

Eu, să compromit pe Sylvia !

CĂPITANUL

(*venind în fața lui*)

Da, dumneta. O compromiți. (*Repetînd.*) Dumneta compromiți pe Sylvia, da.

DOCTORUL

(se uită lung la căpitan și pare a-și aduce aminte de ceva. Repetă încet și rar)

5 Eu compromit pe Sylvia... (Se gândește cu capul în mîni. Se uită din nou la el.) Poate ai dreptate...

CAPITANUL

A !... În sfîrșit !...

DOCTORUL

10 Numai, te rog, căpitane, fă-mă bine să-nțeleg care e sensul cuvintelor dumitale...

CAPITANUL

15 Bine, doctore, nu înțelegi cîte lucruri se leagă împreună : cum ai luat pe domnița Maria ; ce înfrîurire ai asupra domniței Zoe și a Sylviei ; ce viață duceți cîtetrei aici la țară, singuri ; cum Sylvia nu vede decît prin ochii dumitale... Lumea vrea să-și explice situația asta.

DOCTORUL

Dumneta crezi asemenea lucruri ?

CAPITANUL

20 Eu nu cred, fiindcă atunci n-aș mai fi aici. Dar tocmai fiindcă nu cred, mă simt în drept a-ți vorbi lămurit.

DOCTORUL

Atunci... eu trebuie să părăsesc casa asta.

CAPITANUL

25 Nu, nicidecum.

DOCTORUL

Ce să fac ?

CAPITANUL

Să rămii și să îndemni pe Sylvia către calea cea dreaptă, cea sănătoasă și cea omenească.

DOCTORUL

(dînd din cap)

5

Cînd ai ști !... De cînd a murit Marie nu fac decît asta.

CAPITANUL

Poate nu cu destulă energie... și prin toate mijloacele.

DOCTORUL

10

Prin toate mijloacele.

CAPITANUL

(privindu-l fix)

Ești sigur ?

DOCTORUL

15

Ce înțelegi prin : toate mijloacele ?

CAPITANUL

Bunăoară prin mijlocul de aseară.

DOCTORUL

(privindu-l)

20

Prin hypnotism și sugestione ?... (Incremenit.) Dumneta mă îndemni la așa lucru !... dumneta !... (Sculîndu-se.) Asta-i prea, prea !... Bine, căpitane, parcă adineaori era la mijloc Codul Penal...

CAPITANUL

(rece)

25

Cum socotești. Sau mă ajuți în împlinirea scopului meu, cîstit, de om care iubește și vrea să facă fericită pe o ființă demnă, dar slabă, nervoasă... (Se aude bătînd la ușe.)

30

VOCEA DOMNIȚEI

Ați isprăvit?... Putem intra ?...

CĂPITANUL

(*apropiindu-se de doctor*)

5 ...sau rămii sub bănuială că exploatezi două persoane nenorocite, ce ți-au căzut în mină... (*Face un pas către ușa să deschidă Domniței ; către doctor.*) Alege... (*Deschide.*)

SCENA V

10 DOCTORUL, CĂPITANUL, DOMNIȚA, SYLVIA

CĂPITANUL

Tocmai bine, Domnișo. Vă așteptam, te așteptam ca să ieșim împreună. Doctorul ne dă afară... pe mine și pe d-ta. Dar ne întorcem numaidecât.

15 DOMNIȚA

(*privind la amândoi*)

Da?... Atunci să mergem... (*Întorcându-se către doctor, încet.*) Mă rog, doctore, mai spune-i și dumneata... (*Ieșind cu căpitanul.*) Ne ducem la Siret. Voiți să vă

20 trimitem trăsura ?

DOCTORUL

Bucuros.

SYLVIA

(*încet*)

25 Dacă s-ar putea să-l pierzi pe acolo...

(*Domnișo și căpitanul ies.*)

SCENA VI

DOCTORUL, SYLVIA

SYLVIA

(*ducându-se în vârful picioarelor și ascultând la ușa*)

5 Au plecat !... (*Către doctor.*) Dacă s-ar putea să-l ia Siretul !...

DOCTORUL

(*în picioare, cu mâna la gură*)

Ciudate lucruri !...

10

SYLVIA

(*venind spre el, îl privește lung*)

Doctore... ce ți s-a întâmplat ?

DOCTORUL

(*vorbind cu sine*)

15

Are dreptate ? n-are dreptate ?... Cine știe !... (*Gîndindu-se.*) Dar dacă eu, spre a face ca tine și spre a mă apăra pe mine, aș zice că neasemănarea este lucrul cel mai asemănat din lume... (*Ducându-se către o canapea, către Sylvia.*) Sylvia, șezi. (*Sylvia șade în față.*)

20

Sylvio, ai găsit în biblioteca părintelui tău pe *Phileb* al lui Platon ?

SYLVIA

(*uitându-se lung la dînsul*)

25

Doctore, ți s-a întâmplat ceva astăzi. (*După o pauză.*) De ce mă întrebi de Platon ?

DOCTORUL

Ca să încerc a te încredința că plăcerile noastre, orcît de înalte ar fi ele, sunt lucruri tăgăduite, fără valoare ; cu atît mai mult cînd sunt plăceri de rînd...

SYLVIA

Adică ?...

DOCTORUL

5 Ce frumoasă frunte ai !... Poate aici să fie scăparea ta.

SYLVIA

Din ce în ce mai clar.

DOCTORUL

Ce ați vorbit cu Domnița ?

10

SYLVIA

Ce vrei să vorbim, decît tot acelea și iar acelea. D-ta însă pari a fi avut o convorbire mai interesantă.

DOCTORUL

O convorbire... ciudată.

15

SYLVIA

Da ?

DOCTORUL

Niciodată neadevărul nu pare mai aproape de adevăr decît cînd este mai departe.

20

SYLVIA
(gîndindu-se)

Nu înțeleg.

DOCTORUL
(după o pauză)

25 Căpitanul e un om cu mult mai interesant decît îl credeam.

SYLVIA

Da ?... Cu toate astea, tot ar fi bine să-l ia Siretul.

DOCTORUL
(zîmbind)

5

Ar fi mai bine să-l iai tu.

SYLVIA

Doctore !... faci jocuri de cuvinte !...

DOCTORUL

10 Bine, Sylvio, ce scop vrei tu să dai vieții tale ?... Nu înțelegi că mai la urma urmei nimic din ceea ce e omenească nu e trainică... decît poate *ideea*. Încolo, și iubirea și ura se duc, și nu rămîne decît starea asta de scepticism melancolic, la care am ajuns eu, și care mă ajută să privesc toate cele omenești cu tocmai atîta bunătațe, cît trebuie ca să nu fiu prea des înșelat. Tu ce dorești, Sylvio ? Ce scop urmărești ?

15

SYLVIA

Nici un scop. Vreau să trăiesc liniștită și să mă bucur de înțelegerea lumii. Dumneta ce scop ai dat vieții d-tale ?

20

DOCTORUL

Foarte bine. Crezi însă că dacă ai lua pe un om care te iubește, ai fi împiedecată de a te bucura de aceleași bunuri ?

SYLVIA

25

Un hysteric !... (Se scutură ca de o impresie urîtă.)

DOCTORUL
(se gîndește)

Ce curios, ha !... A adormit ca prin farmec...

SYLVIA

Doctore, nu-mi mai aduce aminte. Ai fost crud, crud...

DOCTORUL
(urmărindu-și ideea)

5 E ciudat că noi n-am încercat niciodată. Ridică-ți părul de pe frunte. (*Se uită fix la dînsa.*)

SYLVIA
(natural)

Da' bine, parcă aveai să-mi spui ceva...

10 DOCTORUL

Eu?... A, da!... Aceeași poveste. Trebuia să te conving să-l iai. Văd însă că ești mai hotărîtă ca orînd să nu-l iai...

15 SYLVIA
(veselă)

Va să zică n-o să mă mai chiniești și d-ta!... Ah, ce bine!... Îți spun drept, doctore, că asta era singura mea părere de rău : că nu-ți puteam împlini dorința.

DOCTORUL

20 Să lăsăm... Văd și înțeleg că e degeaba... Vrei să șezi lângă mine ?

SYLVIA

Vreau. (*Vine lângă el.*) Dacă dorești, și mîna.

25 DOCTORUL
(sculîndu-se, se uită la ea fix)

Ar fi curios să încercăm și noi experiența lui Grigoriu... Ia șezi. Reazămă-ți capul de canapea...

SYLVIA
(rezămîndu-se)

Bucuros.

DOCTORUL

5 Numai, ar trebui să am toată voința lui Grigoriu. (*Îi pune mîna pe frunte.*)

SYLVIA
(sărînd de pe canapea, îl apucă cu amîndouă mînile de brațe)

10 Doctore, ce vrei să faci!... Vrei să mă adormi și să mă sugestionezi!...

DOCTORUL
(incurcat)

Vreau!... Nu pot zice că vreau... Încerc. (*Cu bună-tate.*) E interesant.

15 SYLVIA

O idee!... (*Schimbînd deodată tonul.*) E foarte interesant, foarte, foarte... Încearcă, doctore. (*Se așază ca mainainte.*)

DOCTORUL

20 Dacă aș avea magnetul, ar fi poate mai ușor...

SYLVIA

E pe masa cea mică.

DOCTORUL
(ia magnetul și se întoarce)

25 Sylvio, uite-te la punctele oțelului, fix. (*Apropie magnetul binișor ; îl depărtează și iar îl apropie.*) A adormit!...

(*Șade pe un scaun și o privește.*) Da ? (*Plecându-se spre ea.*) Sylvio, da ?... (*O atinge pe umăr.*) Sylvio ! (*Se uită la dînsa cu temere.*) Deja ?... Sylvio !... (*Se depărtează.*) Și zicea că numai Cantă e hysteric !... Așa suntem toți.
5 numai cauza determinantă lipsește. (*Gîndindu-se.*) Ei, acuma ?... (*Se apropie de Sylvia și-i ridică un braț, care rămîne în aer.*) Doarme !... (*Se depărtează cu cîțiva pași.*) Ce-am făcut !... Cel puțin dacă nu încercam s-o adorm, aveam un cuvînt... Pot eu să leg libertatea unei ființe.
10 în contra voinței ei, a voinții ei hotărîtoare de a nu-l lua ?... (*Se întoarce către Sylvia și-i lasă brațul în jos.*) Doarme !... (*Se depărtează din nou.*) Ah, căpitane, ce mizerabil ești !... Mi-ai picurat veninul infamiei în suflet... Auzi, eu, om să trăiesc din averea a două femei singure !...
15 să mă folosesc de înrîurirea mea asupra unui suflet delicat ca acesta ca să mă bucur de starea lor !... (*Rămîne cu ochii în pămînt. Se vede Sylvia ridicînd capul și privindu-l. Doctorul urmează.*) E limpede : trebuie să plec de aici... Marie, Marie, cum să mă despart de piatra sub care dormi !... (*Revine încet către Sylvia.*) Și atîta mă stăpînea ideea de a o adormi, încît aș fi făcut
20 orice ca să izbutesc. Mi-a infiltrat voința lui, ca o privire de șarpe într-un ochi de pasăre fricoasă... Ce este asta ?... Un hypnotic, care cade sub pupila neagră a studentului, și la rîndul lui sugestionează pe un om conștient ca mine ; acesta, care adoarme pe o ființă sănătoasă ca dînsa (*arătînd spre Sylvia*), în contra voinții ei !... Suntem noi o generație zdruncinată pînă în temelii
25 victii noastre fizice, sau o lumină nouă și misterioasă arde în fundul sufletului omenesc ?¹³... (*Uitîndu-se la Sylvia.*) Ce mult îi semănai !... Atît de mult, că mi se părea cîteodată că Marie n-a murit sau că s-a înfiripat din nou în candida ta ființă. (*Îi ia mîna binîșor.*) Intocmai ! Același chip senin, transparent ca o zi de toamnă...
30 Se pricepe sufletul din limpeziciunea armonică a liniilor acestora, cum se pricepe cerul din mlădierea străvezie a albastrului de toamnă... (*Se plecă spre Sylvia și o sărută pe frunte. Brațele Sylviei îl cuprind de gît. El se luptă și se desface de dînsa.*) Ce este asta !... Sylvio, nu dormeai ?...

SYLVIA

(*trecîndu-și mîna pe frunte, cu voce prefăcută*)

Nu știu... Cred că da... Ai suflat pe ochii mei, nu ?

DOCTORUL

(*repede*)

5 Da... am suflat, ca să te deștepți (*Se apropie de dînsa, vorbește repede.*) Ce impresii ai ?... Cum e ?

SYLVIA

10 O impresie de mare slăbiciune... Lasă-mă un moment să mă odihnesc. (*Îi ia mîinile între-ale ei.*) Ciudat !... (*Zîmbește.*) Știi ? M-am deșteptat cu o impresie de slăbiciune, dar în același timp de neatîrmare fizică, de libertate, parcă mă simt mai ușoară... Ce e ?... Nu-mi pot aduce aminte...
15 Da... (*Se gîndește.*) Da... Cred că asta e : primesc să iau pe căpitan...

DOCTORUL

Ce face ? !

SYLVIA

20 Da, îl iau... Parcă o viață nouă a luat locul vieții mele vechi¹⁴... E fără îndoială o prefacere întregă...

DOCTORUL

25 Prefacere ? ! Ce va să zică asta ?... (*Ca pentru sine.*) Să fie oare așa de puternică trecerea voinții de la o persoană la alta, încît să nu mai fie nevoie nici chiar de a o exprima ?... (*Către dînsa.*) Sylvio, nu mă bănuiești că...

SYLVIA

(*blajină*)

30 Să te bănuiesc eu !... Doctore, ești cel mai bun suflet de pe pămînt, sprijinul și singura legătură dintre mine și viață... Îl iau, fără temere și fără iubire... dar îl iau.

DOCTORUL

(*vesel*)

Bine, Sylvio... Îmi faci o adevărată plăcere. Te simți bine ?

5

SYLVIA

Bine, ușoară. Dă-mi minile din nou să mă scol. (*Își lipește fruntea de minile lui.*)

DOCTORUL

10

Foarte bine. Mă duc să văd dacă a venit trăsura (*Iese.*)

SYLVIA

(*uitându-se lung după el*)

Du-te, du-te, visător nevinovat ; du-te, zboară, că pământul nu te merită.

15

SCENA VII

SYLVIA

(*singură*)

20

O adevărată scenă de comedie !... O femeie tânără, o psaltire și un militar. S-ar cuveni să biruie militarul sau cel puțin femeia. Și va birui psaltirea !... (*Deschide psaltirea, își pune ochelarii doctorului și încearcă a ceti. Apoi îi scoate și îi sărută.*) Se naște la o sută de ani o dată, câte un om ca acesta, care mîngîie viața de toate nevoile ei... și de toți oamenii ceilalți.

25

SCENA VIII

Se întoarce DOCTORUL ; SYLVIA

DOCTORUL

N-a venit trăsura.

SYLVIA

Foarte bine a făcut.

DOCTORUL

Am trimis să caute pe căpitan.

5

SYLVIA

Foarte rău ai făcut.

DOCTORUL

De ce am făcut rău ? Parcă ziceai că te-ai hotărît să-l iai...

10

SYLVIA

Tochmai de asta. Șezi. Am de vorbit cu d-ta. (*Doctorul șade.*) Fiindcă m-am hotărît să-l iau, pot să-ți vorbesc în libertate. (*Vine lângă el și se așază pe brațele lui cam cu de-a sila.*) Te rog să mă lași. Ți-am spus că te iubesc, în glumă. Acuma pot să-ți spun de-a binele : te iubesc cu adevărat.

15

DOCTORUL

(*sculîndu-se*)

Se poate, dar eu nu te iubesc.

20

SYLVIA

Ești sigur ? !...

DOCTORUL

Mă zdruncini degeaba.

25

SYLVIA

Vezi !... Va să zică nu ești sigur.

DOCTORUL

Sunt foarte sigur. Sunt mai cu seamă sigur că sunt un biet om trudit. (*Vrea să iasă.*)

SYLVIA

(*il ia de braț și-l aduce înapoi*)

Doctore, noi suntem rude, nu-i așa ?

DOCTORUL

5 Da.

SYLVIA

După lege, ai putea să mă iai ? (*Îi acopere gura cu minile.*) Nu răspunde ! Ai să zici vecinicul „Nu“.

DOCTORUL

10 Ceea ce se cuvine să zic.

SYLVIA

15 Nu e vorba de ce se cuvine. De atîta timp de cînd trăim amîndoi, aici, în umbra singurătății noastre, m-ai învățat să te cunosc, și m-ai învățat să fiu sinceră, și, cu adevărat, am ajuns la 25 de ani, fără să simt povara vieții, ca ceilalți oameni, numai fiindcă nu am avut nimic de ascuns. De cîtva timp, de cînd am început să te iubesc, am avut de ascuns, pînă astăzi, taina asta... Nu pot s-o ascund mai departe. Ce să fac ?

20

DOCTORUL

25 Nu te-am învățat asta. Te-am învățat să nu ai gînduri ascunse despre alții... gînduri rele și părerile nejustificate. Dar altminteri, cînd ai porniri vinovate, cari să facă pe alții să sufere, te-am învățat să le smulgi din suflet, sau, dacă nu poți, să le afunzi acolo, în tainița cea mai ascunsă... Ar fi prea comod altfel...

SYLVIA

Porniri vinovate ? !... care să facă pe alții să sufere... Dar ce porniri vinovate am eu, și pe cine fac să sufere ?...

DOCTORUL

Pe căpitan... și pe mine.

SYLVIA

5 Pe căpitan, nu. Pe d-ta... nu știu. Tocmai aici stă taina. (*Se apropie de dînsul.*) Mi se pare cu neputință să nu simți pentru mine nimic ; pentru mine, care mă gîndesc la d-ta, ca la o bucurie viitoare, ca la lumina zilei și la farmecul existenței. Se poate să nu simți nimic ? !...

DOCTORUL

10 Nu.

SYLVIA

Atunci nu mai înțeleg... Cu toate astea, adinioare cînd credeai că dorm, spuneai lucruri atît de dulci...

DOCTORUL

15 Cum ! Nu dormeai ? !...

SYLVIA

Nu.

DOCTORUL

Cu atît mai bine !

20

SYLVIA

(*apucîndu-i minile*)

Vezi, vezi !

DOCTORUL

(*desfăcîndu-se de dînsa*)

25

Mă turburi degeaba. Am zis *cu atît mai bine*, în alt înțeles, în înțelesul de a nu face pasul ăsta silită de voința altora... (*Se gîndește.*) Atunci cum te-ai hotărît să iai pe căpitan, dacă ai auzit tot ?

SYLVIA
(*încurcată*)

Ca să te ascult... și să-ți fac plăcere.

DOCTORUL

5 Nu se poate.

SYLVIA

Atunci ce să fac ?

DOCTORUL

Să nu-l iai, iar eu să plec de aici.

10 SYLVIA

Cu mine ?

DOCTORUL

Nu mai spune copilării.

SYLVIA

15 Bine, nu ziceai că samăn cu Marie, că sunt întocmai „zi de toamnă“... Nu rosteai atâtea lucruri dulci, pe cari acum nu vrei să le mai rostești ?

DOCTORUL

20 Le ziccam, și sunt adevărate, însă le ziceam pentru mine... nu pentru tine... Ce ai făcut, nu șade frumos. Ai surprins îndoiala și nedumerirea mea... Poate chiar slăbi-ciunile mele. La ce ți-ar folosi să știi că te-aș iubi într-o formă bizară de vizionar, înaltă și absolut ideală — ca o suprapunere de imagini — când aș iubi în tine pe
25 Marie... și mai cu seamă că sunt hotărât să plec de aici.

SYLVIA
(*luîndu-i minile*)

5 Mi-ar folosi să pot suporta viața mai departe... A răsărit în mine o lumină nouă¹⁵. Cred într-însa și vreau s-o pătrunz.

DOCTORUL

E veche ca lumea.

SYLVIA

10 E nouă. E lumina *mea* ! E reinvierea mea sufletească. Cum așteaptă plugarul ploaie de la *lumina nouă* de pe cer ; corăbierul, pace pe ape — așa aștept eu tot de la dînsa.

DOCTORUL

Înșelăciune, veche ca lumea.

15 SYLVIA

Și ca dînsa pururi nouă. De altminteri, și d-ta crezi într-o astfel de înșelăciune...

DOCTORUL

Eu cred într-o evidență lăuntrică a mea.

20 SYLVIA

Oare iubirea mea nu este o evidență lăuntrică ?... Fiecare din noi crede că evidența sa lăuntrică este cea mai evidentă.

DOCTORUL

25 A mea nu face rău nimănui.

SYLVIA

5 Și... a mea... îți face rău ? (*Doctorul vrea să-și retragă
mânile.*) Ai zis că m-ai putea iubi... într-o formă de
vizionar, înaltă și ideală ?... (*Îi lasă mâinile deodată, și
izbucnește în lacrimi.*) Ah ! când ai ști cât de adânc
răsună vorba asta în sufletul meu !... (*Se aude un zgomot
de trăsură.*) Vine mama și căpitanul. Așteaptă-mă.
Îmi dai cuvântul de onoare că nu pleci ?

DOCTORUL

10 Da.

SYLVIA

Așteaptă-mă.

SCENA IX

Intră CĂPITANUL și DOMNIȚA ; DOCTORUL

15 DOMNIȚA

Mi s-a părut că am văzut trăsura de la schit... Nu
știi, doctore, dacă s-a întors maica stariță ?...

DOCTORUL

Cred că da.

20 DOMNIȚA

Mă duc un moment să-mi las haina. (*Iese.*)

DOCTORUL

(*către căpitan*)

Cum ți se par locurile noastre, căpitane ?

288

CĂPITANUL

5 Foarte frumoase. Numai n-am înțeles nimic de prim-
blare, din cauza neliniștei prințesei. Zice că nu i se ia
gîndul de la prințesa Maria, de cînd cu experiența stu-
dentului. A atins-o pe mină ! E încredințată că a atins-o
prințesa Maria...

DOCTORUL

Ce fericită e !...

CĂPITANUL

10 Fericită ? !... Pentru că a atins-o un mort !...

DOCTORUL

Moartea e o vorbă.

CĂPITANUL

Da ?

15 DOCTORUL

Da.

CĂPITANUL

Lucrul cel mai pozitiv din lume — poate singurul
pozitiv — o vorbă !...

20 DOCTORUL

Da.

CĂPITANUL

Fericit om ești !

DOCTORUL

25 Sunt atît de nenorocit, încît, pe laturea asta, sunt
aproape fericit. Și se vede că d-ta, căpitane, nu ai fost
atins de soartă, nu ai pierdut pe cineva care să-ți fi

289

umplut gândurile și inima — ca să nu pricepi nevoia asta a sufletului omenesc de a nu crede în moarte !... Toată ordinea morală a lumii este creată de o serie de necesități ale sufletului nostru, căpitane... De câte ori văd pe Sylvia, eu mă simt mai bun și mă liniștesc. ¹⁶ Și e bine că vine vorba, ca să lămurim situația dintre noi.

CĂPITANUL

S-a lămurit, în fine ?

DOCTORUL

10 Da. D-ta nu mai iai pe Sylvia.

CĂPITANUL

Bine ai lămurit-o !

DOCTORUL

(fără a băga de seamă)

15 Iar eu plec din casa asta. Plec. Sacrific ordinei morale despre care îți vorbeam, liniștea și fericirea mea. Fiindcă, printr-o substituie stranie de persoane și pe nesimțite, începusem să iubesc pe Sylvia, crezând că iubesc pe Maria... De aceea, plec.

20 SCENA X

DOCTORUL, DOMNIȚA, CĂPITANUL, SYLVIA, CĂLUGĂRIȚE

Se deschide o ușă și intră trei călugărițe, din care una e Sylvia.
Din partea opusă intră Domnița.

SYLVIA

25 (înaintînd încet către domnița Zoe, cu o carte în mînă)

Măria-ta, îți prezint pe maica starița și pe maica Eupraxia.

DOMNIȚA

(incremenită, uitîndu-se la Sylvia)

Da' ce este asta, Sylvio ?

SYLVIA

5 Măria-ta, maica starița și maica Eupraxia îți vor spune că Sylvia nu mai e printre vii. De azi înainte eu sunt sora Magdalina. Te rog, măria-ta, nu încerca să mă întorni de la hotărîrea ce am luat. Sunt vîrstnică și în toate minșele. Eu port în suflet o lumină, care este suferința și mîngîierea mea. Mă duc să le închin mîntuitorului, acelaia ce este numai îndurare și iubire, acelaia ce înțelege și iartă. (Deschide încet psaltirea. Trece spre ușa din fund, cetînd.)

10 „Miluiește-mă, Doamne, că fără putere sunt ; vindecă-mă, Doamne, că s-au turburat rosturile mele.“

15 „Spre Domnul am nădăjduit ; cum veți zice sufletului meu : mută-te în munți ca o pasăre ?“ (Iese.)

DOMNIȚA

20 Sărmana fata mea !... A înnebunit... (Îi vine rău.
Doctorul o ajută.)

CĂPITANUL

Încep să cred că dacă mai stau în casa asta, înnebunesc și eu. Înapoi, băiete, la regiment și la club !...

CORTINA

O AMICĂ

Comedie într-un act

PERSOANELE :

BĂRBATUL
FEMEIA
FRATELE FEMEII
UN MEDIC
SLUGI

În cabinetul de lucru al bărbatului.

SCENA I

BĂRBATUL (la masa de scris, înfășurat în tartan)
FEMEIA (citește, într-un fotoliu)

BĂRBATUL

5 Ce vreme frumoasă ! Nu ieși, dragă ?

FEMEIA

Vreme frumoasă ? !... Plouă. Stă să ningă.

BĂRBATUL

10 Să ningă în septembrie !... Asta-i adevărata vreme pentru sporturi... Ia vezi, barometrul ce zice.

FEMEIA

(se duce, în silă, să vadă barometrul)

Variabil.

BĂRBATUL

15 Ca o femeie.

FEMEIA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Dumneata zici asta ?... Are haz.

BARBATUL

5 Lovește sticla cu degetul.

FEMEIA
(sunînd în barometru)

Se urcă.

BARBATUL

10 Ca un bărbat...

FEMEIA

Prezumțios.

BARBATUL
(după o pauză)

15 Ei, ce zici ? Ieșim ?

FEMEIA

Amîndoi, da.

BARBATUL
(plecînd capul pe o parte)

20 Tare mă mai iubești !... Bine, dragă, am de lucru...

FEMEIA

Lucrează. Te împiedec eu ? Stau acasă, aici, dupe
biurou, și citesc.

BARBATUL

Mare lucru e amorul !... (O pauză. Se aude o viespe
zbîrnînd.) Și afurisita asta de viespe, de un ceas mă
trudește. (Se uită roată, după zborul viespîi.) Ia vezi,
5 dragă, nu poți s-o prinzi ? (Femeia își ridică șalul de pe
umeri și începe să vîneze viespea. Se urcă pe un scaun,
sare jos, lovește cărțile din bibliotecă.) Tii-i-i !... Ridici
tot praful !... (Femeia urmează. Îi aruncă manuscrisul
de pe masă.) Ajunge !... Iart-o, că nu mai face ! (Fe-
10 meia se oprește, uitîndu-se spre tavan, după zborul vies-
pîi.)

FEMEIA

N-am ajuns-o.

BARBATUL

15 Nu-i nimic. Las-o.

FEMEIA
(excîtată)

Nu pot s-o las. (Aruncă șalul în podele, după viespe.)

BARBATUL

20 Las-o, pentru numele lui Dumnezeu !

FEMEIA
(apropiîndu-se de el)

Nu pot s-o las... că te mușcă... (Îl ia de gît și-l sărută.)
Și sunt geloasă...

BARBATUL
(bufînd de plictiseală)

25

Uf !... Tare mă mai iubești !...

FEMEIA
(adunîndu-i foile de pe jos)

30

Ce scrii ?

BĂRBATUL

O dramă conjugală în 7 acte.

FEMEIA

Nu se poate.

5 BĂRBATUL

De ce ?

FEMEIA

Fiindcă de la actul al 2-lea bărbatul a părăsit domiciliul.

10 BĂRBATUL
(rîzînd)

Ai dreptate. Așa o să se întîmple cu noi.

FEMEIA
(mîngîindu-l)

15 Nu se poate. Noi nu trăim o dramă, ci o idilă conjugală.

BĂRBATUL

Bine, dragă. Dar de trei ani de cînd trăim idila asta, am putea s-o mai slăbim...

20 FEMEIA
(răsfoindu-i manuscrisul)

25 Ce scrii ?... Nu vrei să-mi spui și mie ?... Parcă odată ziceai că eu sunt peste tot... Or nu-ți mai plac, fiindcă nu sunt destul de... rotundă, ca văduva de peste drum.

BĂRBATUL

De, dragă, ca să umpli tot, trebuie să fii ceva mai grasă.

FEMEIA
(dezolată)

Îți plac femeile grase !...

BĂRBATUL

5 Nu mie. E legea *atracțiunii universale* : orce păticeică de materie din univers atrage la sine orce altă păticeică, cu o putere ce merge în raport direct cu masa (*face semnul lucrurilor rotunde și voluminoase*) și în raport invers cu pătratul distanței ce le desparte. (*Face semnul dăpărțării.*)

FEMEIA
(repede)

10 Vezi : în raport invers cu pătratul distanței. Va să zică trebuie să ne apropiem mereu.

15 BĂRBATUL

20 Nu, dragă. Tu judeci în spațiu. Eu judec în timp : suntem însurați de trei ani. În anul întîi pătratul distanței a fost de 1 multiplicat cu 1, egal 1 ; va să zică foc mare. În al 2-lea, pătratul distanței a fost 2 multiplicat cu 2, egal 4 ; ceva mai moderat. În anul al 3-lea, a fost 3 multiplicat cu 3, egal 9 ; liniște.

FEMEIA

Se poate. Eu sunt în spațiu și rămîn în spațiu.

BĂRBATUL

25 Din nenorocire ești și în timp : îmbătrînești.

FEMEIA

Nu-i adevărat !

BĂRBATUL

Ai să îmbătrînești.

FEMEIA

Vom vedea atunci.

BĂRBATUL

Deocamdată îmbătrânești pe alții.

5

FEMEIA

Se poate una ca asta?! Să-mi spui că te îmbătrânesc!...

BĂRBATUL

Nu mă lași să scriu.

10

FEMEIA

Iaca te las. Mă ascund după biurou. Citesc. Nu mă vezi și nu mă auzi. *(Se așază, ca mai înainte, în fotoliu. Bărbatul, exasperat, înalță din umeri. Reia condeiul și încearcă să scrie. După câteva minute, se aude viespea zbîrnăind din nou.)*

15

BĂRBATUL

Și mizerabila asta de viespe iar începe!... *(Se uită amîndoi în tavan.)* Adu revolverul!

FEMEIA

20

Mai bine șalul meu.

BĂRBATUL

Adu revolverul, îți spun! Dacă nu înnemeresc viespea, poate să-mi servească mie: sunt împrejurări, în viață, cînd suicidul e singura scăpare.

25

FEMEIA

Am să mă îngraș.

BĂRBATUL

Da. Dar pătratul distanței... *(Femeia vine bineșor lîngă el.)*

300

FEMEIA

Vrei cu tot dinadinsul să plec?...

BĂRBATUL

Aș dori să mai ieși, să umbli... îți face bine.

5

FEMEIA

Slăbesc dacă umbli.

BĂRBATUL

Pe răspunderea mea.

10

FEMEIA

(tristă)

Va să zică și se urăște cu mine...

BĂRBATUL

Nu, dragă. Nu mi se urăște niciodată cu tine. Dar am de scris...

15

FEMEIA

Ce scrii? *(Încearcă să-l ia de gît.)*

BĂRBATUL

(sculîndu-se)

20

Uf!... O scrisoare de dragoste. Scriu unei femei blonde, cu ochi de peruzele și cu nasul cîrn.

FEMEIA

Ceva ca mine. Nu face să-i scrii.

BĂRBATUL

Foarte bine. Am s-aleg una brună.

25

FEMEIA

Să mă consulți. *(Bărbatul fuge după o mobilă.)*

301

BĂRBATUL

(cu mâinile unite ca de rugăciune, uitându-se în tavan)

Venerabilă muscă, credeam că ceva mai plicticos decât tine nu poate să existe. Îți cer iertare. Există : nevastă-mea.

FEMEIA

(se uită lung la el și dă din cap)

Ești un infam... Mă duc.

BĂRBATUL

Sunt tot ce vrei, numai du-te.

(Femeia iese.)

SCENA II

BĂRBATUL (singur)

BĂRBATUL

(înaintează către rampă)

15 Mare lucru e amorul... în căsătorie! Parcă ai punc
tutun în supă. Tutunul e o plantă foarte plăcută. Îi
dai foc, arde : rotocoale de fum, puțină ameteală. Amor.
— Supa, de asemeni. E o mâncare bună : poți s-o faci
mai picantă sau mai dulce. Temelia familiei. Dar
20 tutun în supă ! *(Se aude bîzîitul viespei. Bărbatul ridică
ochii în podele, după dînsa. Către viespe.)* Mizerabilă
și legitimă soție !... *(Viespea pare a se coborî. Bărbatul
aleargă după ea s-o prindă. Se lovește de scaune. Se su-
pără și strigă la slugi.)* Panaite ? Leanco ? *(Se duce
25 furios și sună. S-aude soneria prin toată casa. Aleargă
slugile.)* Ce va să zică asta de nu veniți ? Sun de un
ceas... Dați-mi ceva să prind dihania asta. *(Slugile ies.
El se uită după viespe. Intră slugile : feciorul cu o apă-
rătoare de muște, femeia cu 2 prosoape.)* Puneți-le pe
30 biurou, lingă mine. *(Se așează din nou la masa de scris,
se învelește cu tartanul pe picioare. Slugile ies.)* Așa !...
Acuma sunt în regulă. De nevastă m-am scăpat. Viespea
am s-o prind. Iar pofta de scris, la Zăbăuceanu !

SCENA III

BĂRBATUL, FRATELE NEVESTEI

FRATELE

(intră, bătînd în ușa după ce-a intrat)

5 Se poate ?

BĂRBATUL

Se vede că da, deoarece ai intrat.

FRATELE

Ce mai faci ?

10

BĂRBATUL

Trăiesc... de-a minunea.

FRATELE

Cum „de-a minunea“ ?

BĂRBATUL

15 Ca să văd ce-o să se mai întîmple... *(După o mică
pauză.)* Știu că n-o să se întîmple nimic nou, dar tot
speram să vină vreo epidemie, vreun cutremur, un ca-
taclism de spirit, care să ne curețe de imbecili și de
plicticoși.

20

FRATELE

O !... Ce enormitate !...

BĂRBATUL

Pentru ce ?

FRATELE

25

Noroc că glumești.

BĂRBATUL

Ba nu glumesc deloc. Dacă nu vine nici un cataclism, mă fac jidan or mitropolit.

FRATELE

5 De ce ?

BĂRBATUL

Fiindcă jidanii mai așteaptă pe cineva : un Messia, un copil, or un faliment. Pe când eu ce aștept?... să mă calce un automobil, să mă aleg deputat, sau să mă înșele nevasta. Și nici de asta nu sunt sigur.

FRATELE
(salutînd)

Soră-mea.

BĂRBATUL

15 Soră-ta. Voi sunteți un neam de oameni cinstiți. Tu ai să porți coarne la sigur.

FRATELE
(rîzînd)

Foarte mulțumesc. Și mitropolit ?

20

BĂRBATUL

Ca să ies din canoane. Viața e plină : te canonești acasă, te canonești la club, cu bărbații, cu femeile, cu animalele. E un canon perpetuu. (Se aude zburînd viespea.) Iată acum și mizerabila asta de viespe. (Se uită amîndoi după dînsa.)

25

Iar tu, cu ce veneai să mă onorezi și să mă plictisești ?

FRATELE

În urma teoriei ce mi-ai făcut asupra familiei mele...

BĂRBATUL

Ce-am spus ? că sunteți un neam de oameni cinstiți...

FRATELE

Dar... că am să port...

5

BĂRBATUL

... coarne ...

FRATELE

... la sigur ...

10

BĂRBATUL
(întîrînd)

La sigur !

FRATELE

Nu mai îndrăznesc să vorbesc.

(Fratele nevastei se așează pe o canapea. Bărbatul se uită la el, ca la o dibanie rară.)

15

BĂRBATUL

Vrei să te-nsori !!!

FRATELE

Vream...

20

BĂRBATUL

Dobitocule ! Idiotule ! Cămilă ! Antropofagule !

FRATELE
(rîzînd, jenat)

Da. Toate astea.

BARBATUL

(*disperat*)

Vrei să te-nstori, nenorocitele !!!

FRATELE

5 Da.

BARBATUL

(*se scoală*)

10 Adevărat că este insondabilă nerozia omenească !... (*Se învîrtește prin cameră. Se apropie de cumnatu-său.*) Bine, măi băiete, de ce vrei să faci și tu măgăria asta ?... Măi ! Să-ți înstrăinezi tu libertatea ! Să-ți dai pacea și odihna ! Să-ți viți capu sănătos la evanghelie ! Să-ți aduci stăpîn în casă, care să nu te lase să ieși cînd vrei, să intri cînd vrei, să mănînci cînd îți place, să dormi cu ferestrele deschise ; care să-ți pună mîna pe condeiul cu care scrii,

15 pe briciul cu care te razi ; care să vrea să știe ce gîndești, ce fumezi, ce fluieri...

FRATELE

Se poate însă să iubești și să fii iubit...

20 BARBATUL

Se poate, nenorocitele ! Și tocmai de asta e truda așa de mare. Țsta e cazul meu cu soră-ta. O iubesc și mă iubește.

FRATELE

25 Atunci ?...

BARBATUL

Să nu iubești !...

FRATELE

Dar dacă iubești ?...

306

BĂRBATUL

Să iai trenul și să pleci în Siberia.

FRATELE

Te-ntorci.

5

BARBATUL

Să iai alt tren și să pleci în Congo, unde să aibi norocul de a fi mîncat de guzgani, or atins de friguri galbene.

FRATELE

10 Acum glumești. Dumneta, dacă ai avea un copil, nu l-ai însura ?

BĂRBATUL

(*așezîndu-se din nou la masa de scris*)

15 Măi băiete, eu dacă aș avea un copil l-aș însura, fiindcă vanitatea speciei mele tresaltă în egoismul meu. Dar dacă l-aș iubi pe el mai mult decît pe tine, l-aș face mai bine călugăr, schivnic, mucenic ; orce, numai om însurat nu.

FRATELE

20 Glume. Lumea trăiește de mii de ani măritată și în-surată...

BĂRBATUL

...și chinuită.

FRATELE

25 Poate și chinuită. Dar trăiește. Cu sistemul dumitale n-ar mai trăi deloc.

307

BARBATUL

Pentru ce ?

FRATELE

Pentru că schivnicii și mucenicii nu se reproduc.

5

BARBATUL

Păi asta-i nenorocirea ! Se reproduc grefierii, vacmiș-
trii, toptangii, arendașii — mincinoșii, pungașii, brutele,
canaliile — toți nesimțitorii, cari nu mor de rușine când
trebuie să ceară ; cari nu-și petrec nopțile căutînd rime ;
10 cari nu sunt roși de ambiție — aceia care mănîncă bine,
care mistuiesc și dorm.

FRATELE

Dacă îmi dai voie, eu fac parte din aceștia din urmă.

BARBATUL

15 Din cei care mistuiesc și dorm ?

FRATELE
(jenat)

Da.

BARBATUL

20 Ești, cu hotărîre, un dobitoc.

FRATELE

Fiindecă mănînc ?

BARBATUL

Vream să zic că ești un animal.

25

FRATELE

Varianta e măgulitoare.

BARBATUL

Nu e măgulitoare, dar e logică. Omul este un animal
care mănîncă, doarme și se însoară ; tu ești om, deci tu
mănînci, dormi și te însori. Dar ești și animal. (*Zbirniie*
5 *viespea prin apropiere. Amîndoi se feresc.*) Dar infama
asta de bestie, ce mai vrea ?... Vezi ce produs zmintit e
pămîntul și toate cele după dînsul ? !... Și cînd te gîndești
că Dumnezeu s-a odihnit 24 de ceasuri, după ce a fabricat
un tip ca tine, care vrea să se însoare, și o dihanie ca
10 asta, care mîrîie de un ceas, fără nici o treabă !... Să
zicem că tu ai chemarea ta : să porți coarne. Dar bestia
asta ?...

FRATELE

Ești rău dispus astăzi.

15

BARBATUL

Firește.

FRATELE

Ce ți s-a întîmplat ?

BARBATUL

20 Nimic. Sunt un om nenorocit. Am o nevastă care mă
iubește... și un cumnat care mă respectă și mă consultă.

FRATELE
(se scoală)

Te rog să mă ierți.

25

BARBATUL
(îmblînzindu-se)

Te iert. Șezi. (*Se răstoarnă în scaun. După o pauză.*)
Va să zică te însori...

FRATELE
(*șade din nou*)

Da.

BĂRBATUL

5 De !... Cu toată stima ce am pentru tine, ești un animal. (*Deodată sare de pe scaun.*) Ai !... ai-ai-ai !... M-a împuns viespea !... (*Se uită la mîna stîngă.*) Ai !... ce durere !... Fugi după un doctor ! (*Cumnatu-său vrea să iasă.*) Stai ; cheamă pe nevastă-mea. Ai !... Sună, te rog.
10 Ai-ai-ai !... Ce durere !... (*Sună cu putere.*) Leanco ! Să vie nevastă-mea ! (*Intră slugile ; toată lumea aleargă forfota.*) Vezi unde-iconița. Să se ducă cineva cu trăsura s-o caute.

FRATELE

15 Eu alerg la doctor.

BĂRBATUL

Alcargă. Ai !... ce durere !... Mi se umflă mîna. Pa-naite ! Unde-i coconița ? !... (*Slugile aduc sticle cu doctorii.*) Nu vreau doctoriile voastre ! Să vie nevastă-mea.
20 Leanco, unde-i cuconița ? !

SCENA IV

BĂRBATUL, FEMEIA, SLUGI

FEMEIA
(*intrînd, speriată*)

25 Ce este ? Ce-i ?

BĂRBATUL

Nu mai pot de durere. Ai-ai-ai !... Mizerabila !... (*Se lasă pe scaun.*)

FEMEIA
(*speriată*)

Iorgule ! dragă ! Dați-mi repede ceva să scot acul viespei din rană. (*I-i apucă mîna, își lipește gura de rană.*)

BĂRBATUL

5

A !...

FEMEIA
(*către slugi*)

10 Aduceți-mi cutia de farmacie din cămară. (*Își lipește gura de rană.*)

BĂRBATUL

A !... Parcă-mi mai trece, cînd aspiri sîngele... mizerabila ! Ai !... (*Se uită lung la nevastă-sa.*) Da' tu nu ieșiseși ? (*Intră femeia cu cutia de farmacie.*)

15

FEMEIA

Leanco, scoate un bandaj de tifon și moaie-l în sticla cea verde, care miroase a amoniac.

BĂRBATUL

20 Uf !... ce durere, ce durere !... (*Nevasta îi leagă rana și îi pune brațul într-o fișie neagră, atîrnat de gît.*) Dacă nu m-ar durea așa de tare, te-aș săruta. Ai-ai-ai !...

FEMEIA
(*plecîndu-se către el cu obrazul*)

Sărută.

25

BĂRBATUL

Unde-ai învățat așa de bine să bandajezi ?

FEMEIA

Nicăieri.

BARBATUL
(*se uită lung la dînsa*)

Parc-ai plîns !

FEMEIA

5 Am plîns.

BARBATUL

Nu era vorba să ieși ?... Ai !... mă doare, mizerabila !...
De ce ai plîns ?

FEMEIA

10 Fiindcă m-ai gonit.
(*Bărbatul se uită lung la femeie. Apoi își scoate mina din bandaj și întinde amîndouă brațele către nevastă.*)

BĂRBATUL

15 Ești adorabilă ! Ai !... Vino, că nu te merit. (*Femeia se aruncă în brațele lui.*)

FEMEIA

Pune repede bandajul la loc. După ce ți-o trece, să nu uiți exercițiul ăsta.

BĂRBATUL

20 N-am să-l uit. Mizerabila !...

FEMEIA

Care ?

BĂRBATUL

Mizerabila de viespe !

25 FEMEIA
(*cam încet*)

Deșteapta !

312

BARBATUL

Cum ai zis ? !

FEMEIA
(*tare*)

5 Inteligenta ! Adorabila !

BĂRBATUL

Fiindcă m-a mușcat ? !... A !... ești o infamă !

FEMEIA

10 Îmi pare foarte rău că te-a mușcat. Dar dacă nu se putea altfel...

BĂRBATUL

Ce trebuia să se poată ?

FEMEIA

Să te întoarcă către mine.

15 BĂRBATUL

Va să zică solidaritate între viespi. (*Îi întinde din nou brațul liber și o strînge la piept.*) Vino, adorabilă ființă ce ești, vino și iartă-mă, că nu te merit.

SCENA V

20 Acciași, CUMNATUL, DOCTORUL

Intră încet cumnatul și doctorul. Bărbatul și femeia nu-i aud.

FRATELE
(*tușind*)

Cuhu cuhu.

313

BĂRBATUL
(*ii vede*)

.oftiți, poftiți.

FRATELE

5 Mă bucur de aplicarea teoriilor. Iacă, doctore, bolnavul...

DOCTORUL

Mușcatul de viespe ?...

BĂRBATUL

10 În persoană.

FEMEIA
(*desfăcînd rana*)

O amică a mea, d-le doctor. (*Desface rana.*)

DOCTORUL
(*observînd*)

15 A fost tratat minunat... Vă mai doare ?...

BĂRBATUL

Cu mult mai puțin.

DOCTORUL

20 Poate să se umfle. (*Scoate hîrtie din buzunar și scrie.*)
În care caz să puneți alifia asta...

BĂRBATUL
(*arătînd spre nevastă*)

Sau pe asta.

FEMEIA
(*incet*)

Infamule.

DOCTORUL
(*zîmbînd*)

5

Glumește. S-a făcut bine.

(*Doctorul iese. Cumnatul îl însoțește pînă la ușe. Apoi se întoarce.*)

SCENA VI

Aceiași. Mai puțin DOCTORUL

FRATELE

10

Ei !... Acuma ce zici : mă însor or nu ?

BĂRBATUL

Treaba ta. Dacă ești prost, te însori ; dacă nu, rămii burlac.

FRATELE

15

Și acuma ? !

BĂRBATUL

Mai cu seamă. Dacă veneai cu un minut mai înainte, poate că-mi smulgeai consimțămîntul.

FRATELE

20

De ce „cu un minut mai înainte“ ?

BĂRBATUL

25 Fiindcă mă dureau. În suferință, femeia este o poetică necesitate ; în pace și liniște, este o povară. (*Rîzînd.*)
Dar apoi, ești tu sigur că o să mai găsești un scai minunat ca ăsta, în lumea întreagă ?

FEMEIA

Infamule !

BĂRBATUL

5 Da, infamule cît vrei, dar adevăratule. Să mă lași
să scriu ! să nu mă bănuiești ! să respectezi colțul sin-
gurătății mele sufletești și îți jur să te iubesc neîntrerupt
tot restul vieții mele. (*Îi întinde brațul.*) Vino în sin-
gurul braț ce mi-a mai rămas. (*Către cumnatu-său.*) O
10 să fiu paralizat complect. Dacă ți se pare că ai nevoie
urgentă de o asemenea dambla, însoară-te.

POEZIA DEPĂRTĂRII

PERSOANELE :

DOMNUL VĂLEANU	50 de ani
DOAMNA VĂLEANU	30 de ani
DOMNUL HANKE	60 de ani
DOAMNA HANKE	50 de ani
DOCTORUL VĂLEANU	35 de ani
HANKE, FIUL	30 de ani
Servitori, Servitoare	

ACTUL I

La Domnul Văleanu. Cabinet de lucru elegant.

SCENA I

DOMNUL și DOAMNA VĂLEANU

5

D-I VĂLEANU

Frumos a fost la Tribunal, dar e mai frumos la noi acasă.

D-na VĂLEANU

Mare talent are.

10

D-I VĂLEANU

Mare — canalia. (*Ajută pe nevastă să-și scoată blana.*)

D-na VĂLEANU

De ce „canalia“ ?

D-I VALEANU

(cu blana pe braț, o sărută după gât)

Ce minunată făptură e femeia !...

D-na VALEANU

5 Toate — sau una singură ?

D-I VALEANU

Una. Dar asta e atît de mult femeie, încît nu mai e femeie, ci femeia.

D-na VALEANU

10 De ce ai zis „canalia“ ?

D-I VALEANU

Așa ne cinstim noi, oamenii politici, cînd ne respectăm. Îmi face o opoziție în Cameră, strașnică.

D-na VALEANU

15 Ar trebui să ți-l apropii.

D-I VALEANU

Ar trebui — dacă n-ar fi la mijloc procesul.

D-na VALEANU

Care mi se pare ciudat.

D-I VALEANU

20 Zi „nedrept“.

D-na VALEANU

Nu înțeleg cum te-ai despărțit, dumneata, de tovarășul de acum 20 de ani, fără să vă răfuiți.

D-I VALEANU

Iată, dragă : în tinerețea mea, am fondat o fabrică cu dobitocul de Hanke, tatăl tinărului de astăzi. El avea două-trei parale ; eu aveam studii bune și toată pofta nebună de a mă îmbogăți. Lucrurile au mers bine. La scurt timp am agonisit un capital frumos, cu care eu am vrut să cumpăr o moșie. Simțeam de atunci unde vor ajunge lucrurile cu agricultura în țara noastră.¹ Hanke se opunea. Eu insistam. În cel din urmă n-am mai ținut socoteală de dînsul și am cumpărat moșia. El s-a supărat. După cîtva timp mi-a propus să ne despărțim, să rămîn eu cu moșia și el cu fabrica.

D-na VALEANU

Dar administrate în devălmășie.

D-I VALEANU

15 Nu. Fabrica mergea admirabil, iar moșia, pe atunci, mergea rău. În asta se deosebesc oamenii deștepți de oamenii proști.

D-na VALEANU

20 În ce ?

D-I VALEANU

Proștii sunt *actuali*, iar deștepții sunt *viitori*.

D-na VALEANU

25 Va să zică eu și toată lumea de astăzi suntem niște nerozi.

D-I VALEANU

Da.

D-na VALEANU

Foarte-ți mulțumesc.

D-I VALEANU

N-ai pentru ce.

D-na VALEANU

5 Parcă adineoarea găseai că femeia e o făptură minunată.

D-I VALEANU

Firește. Dacă mă lăsai să-ți explic, era să înțelegi. Femeia este totdeauna, pentru sine, *un lucru actual*, iar pentru bărbatul care o iubește, *un lucru viitor*.

10 D-na VALEANU

Ca și bărbatul pentru femeie.

D-I VALEANU

15 Nu. Femeia dorește totdeauna să facă dintr-un bărbat viitor, un bărbat actual și, dacă se poate, al său și permanent.

D-na VALEANU

Paradoxal. (*Vine la foc, încet ; șade într-un fotoliu.*)²
Dar mare talent !

D-I VALEANU

20 (*se apropie de ea ; îi ridică obrazul către el*)

Ți-a plăcut. (*Ia un fotoliu și șade și el la foc.*) Firește. Asta este fundamental în viață.

D-na VALEANU
(*zîmbind*)

25 Ce ?

D-I VALEANU

Tinerețea.

D-na VALEANU

Spui prostii. Am zis că are talent.

D-I VALEANU

Talent poate aș avea și eu.

5 D-na VALEANU

Desigur. Și foarte mare. Dar la tine nu mă surprinde. Tu ești născut să fii puternic, să stăpânești și să îndrep-tezi greșelele altora. De aceea, te admir și te iubesc.

D-I VALEANU

10 Ești sigură că mă iubești ?

D-na VALEANU

Ce copilării !...

D-I VALEANU

15 Cîteodată mi se pare că numai mă admir. E ceva și asta — dar nu-i destul. (*Apropiindu-se și luîndu-i mîna.*) Ah ! Cînd ai ști ce mare lucru e să iubești !...

D-na VALEANU

Știu.

D-I VALEANU

20 Știi ?

D-na VALEANU

Desigur.

D-I VALEANU

Atunci, ești geloasă ?

D-na VALEANU

Pentru ce să fiu geloasă ? Sper că nu-mi dai nici un motiv.

D-I VALEANU

5 Cine știe !..

D-na VALEANU

Sunt foarte liniștită.

D-I VALEANU

10 Vezi. Liniștea asta mă exasperează. Iată, eu, care cred în tine ca într-o sfință, sunt chinuit. Toată ființa ta mă face să sufăr, ochii, gura, părul, surîsul ; gândurile cari zboară după cine știe ce himere ; îmbinarea sprincenelor, ce par a se săruta fără voia mea ; tot ce alcătuiește înfăptuirea asta adorabilă mă doare și mă întristează.

15 D-na VALEANU

Pe nedrept.

D-I VALEANU

Cunoști de mult pe tânărul Hanke ?

D-na VALEANU

20 Ce idee !..

D-I VALEANU

Il cunoști de mult ?

D-na VALEANU

Știu eu...

25 D-I VALEANU

Poate că știi.

D-na VALEANU

Ca și cum m-ai întreba de când cunosc pe Balzac.

D-I VALEANU

Ți-a cerut mâna.

5 D-na VALEANU

Odată cu dumneta.

D-I VALEANU

Și m-ai ales pe mine. Sunt foarte onorat.

D-na VALEANU

10 Sper.

D-I VALEANU

Dar aș fi preferat să-l alegi pe dînsul.

D-na VALEANU

Poate că, în adevăr, era mai bine.

15 D-I VALEANU

Ești fără suflet. Când zic că ar fi fost mai bine să-l alegi pe dînsul, nu vreau să te rănesc, ci vreau să spun că fiind femeia lui, te-ai fi gândit la mine, cum te gîndești astăzi la dînsul, fiind femeia mea.

20 D-na VALEANU

Ești bizar.

D-I VALEANU

Sunt om.

D-na VALEANU

Du-te la Cameră. Găsește pe Hanke și scutură-l.

D-I VALEANU

(sculîndu-se, se uită lung la dînsa)

5 Adevărat ?

D-na VALEANU

Foarte adevărat. (Gîndindu-se, vine către el.) Ești sigur că nu ai dat chitanță că administrai moșia în socoteala tovarășiei cu Hanke ?

10

D-I VALEANU

Sunt foarte sigur. Nu am dat-o și nu puteam s-o dau. Hanke vrea să se scape de mine și să rămînă cu fabrica, care era creațiunea mea și mergea admirabil.

D-na VALEANU

15 Tocmai de aceea : el vrea să se desfacă, dar poate nu voiai dumneta ; și atunci, ca să-ți păstrezi drepturile în fabrică, ai afirmat dreptul lui Hanke în moșie.

D-I VALEANU

20 Nu se poate. Hanke era un dobitoac, și este inadmisibil să-mi fi lăsat eu părul în mîna lui. Cînd ne-am despărțit, ne-am despărțit cu desăvîrșire. El, în 20 de ani, a distrus fabrica, iar eu am mărit moșia.

D-na VALEANU

Bine...

25

D-I VALEANU

Nu crezi în cuvintele mele ?

D-na VALEANU

Cred, dar e de mult de atunci : poate că ai uitat.

D-I VALEANU

Să crezi. Un om care iubește ca mine, își dă tot sufletul și toată inima. Nu-ți ascund nimic, nu fac nimic, nu gîndesc la nimic care să nu-ți fie cunoscut. Aș vrea să fiu tînăr, ca să fiu curat ; să-ți aduc o viață lucie, fără prihană și fără pată — să ți-o întind la picioare, ca un covor de zăpadă, pe care tu să calci și în care să-ți păstrez urmele...

5

D-na VALEANU

(rîzînd)

10

...pînă la cel dintîi vînt de primăvară.

D-I VALEANU

Vînt de primăvară ! Ce trist e să iubești tîrziu !... S-ar zice că mizerabilul de amor se hrănește, ca puii de curcă, din păpădie și din urzici ; îi trebuiesc muguri, fleacuri și nimicuri ca să-și ducă isprăvile mai departe !

15

D-na VALEANU

Nu se poate nedreptate mai strigătoare. Eu te-am ales pe dumneta tocmai fiindcă nu pot suferi bărbații prea tineri.

20

D-I VALEANU

Ce urît vorbești !...

D-na VALEANU

Pentru ce ?

25

D-I VALEANU

Sunt exasperat. Așa este : nu vorbești urît. (Își ia kaina.) Adio, dragă.

D-na VALEANU

La revedere.

30

(Văleanu iese.)

SCENA II

D-na VĂLEANU, D-na HANKE, O SERVITOARE

SERVITOAREA

Cuconiță, d-na Hanke întreabă dacă puteți s-o primiți.

5 D-na VĂLEANU

Unde-i ?

SERVITOAREA

În odaie la mine.

D-na VĂLEANU

10 Vrea să vorbească cu mine sau cu domnul ?

SERVITOAREA

Cu d-voastră. Așteaptă să plece conașul.

D-na VĂLEANU

Să poftească.

15 *(Servitoarea iese. Intră d-na Hanke.)*

D-na HANKE

(se înclină)

V-am cerut voie... Îmi bate inima... Am suit scara
cam repede...

20 D-na VĂLEANU

(dându-i un scaun)

Vă rog... Este grozavă scara noastră.

D-na HANKE

25 V-am văzut la proces... Mi-ați inspirat simpatie... Vin
să vă întind o scîndură de scăpare...

D-na VĂLEANU

Mie ?

D-na HANKE

Da.

5 D-na VĂLEANU

Găsiți că mă înec ?

D-na HANKE

Grozav.

D-na VĂLEANU

10 Deocamdată vă înecați d-voastră... Vă rog să vă liniștiți... Scara mea este o nenorocire...

D-na HANKE

Sunt în viață nenorociri mai mari decît o scară.

D-na VĂLEANU

15 Liniștiți-vă.

D-na HANKE

Bărbatul d-voastră este...

D-na VĂLEANU

(tăindu-i cuvîntul)

20 ...Ministru.

D-na HANKE

Asta-i trecător. Ceea ce este, statornic și sigur, e alt-
ceva : o perfectă canalie.

D-na VALEANU
(*sculindu-se*)

Doamnă !

D-na HANKE

5 M-am liniștit. (*Repetă.*) O canalie, cu vîrf și îndesat.

D-na VALEANU

Dacă urmați astfel, mă retrag.

D-na HANKE

10 Nu trebuie să vă retrageți d-voastră ; mă retrag eu.
Dar vă rog să fugiți din casa asta, făcută cu bani de furat ; să vă depărtați de omul cinic, imoral și infam...

D-na VALEANU

Doamnă, nu vă permit să urmați !

D-na HANKE

15 De altfel, miine are să fie arestat... Are să se sfirșească cu el.

D-na VALEANU

Pentru ce să fie arestat ?

D-na HANKE

20 Aha !... Nu vă mai retrageți !... Are să fie arestat, pentru că a jurat fals. Chitanța s-a găsit ! Ea este în mîna fiului meu. S-a găsit !... Bărbatul d-vstre este un mizerabil, care s-a îmbogățit din banii noștri, și, după aceea, ne-a lăsat pe drumuri. Cu banii noștri a cumpărat moșia, iar nouă ne-a lăsat un putrigai de fabrică.

25

D-na VALEANU

5 Vă rog, doamnă, liniștiți-vă. Dacă s-a găsit un act care dovedește că aveți dreptate, eu voi îndemna pe bărbatul meu să vă restituiască partea ce vi se cuvine, fără proces.

D-na HANKE

Acum nu mai avem nevoie de îndemnul nimănui. Ne vom face dreptate singuri.

D-na VALEANU

10 Atunci, ce voiți de la mine ?

D-na HANKE

Nu vreau nimic. Am venit să vă dau un sfat. Cît mai e timp, părăsiți casa asta infamă. Miine, domnul ministru va fi arestat.

15

D-na VALEANU

Și ce trebuie să fac ?

SCENA III-a

Aceiași, HANKE, deputat

HANKE

20

(*intră, se oprește la ușa, uitîndu-se la amîndouă femeile*)
Căutam pe d-l ministru. Mi s-a spus să intru aici...

D-na VALEANU

Bărbatu-meu e la Cameră.

HANKE

(uitându-se din nou la ele)

5 Mă voi duce la Camera. (*Către mamă-sa.*) Sunt cu trăsura — te rog să o iai. (*Către d-na Văleanu.*) Înainte de a merge la Camera, aş dori să vă spun un cuvânt.

D-na VALEANU

Dacă vrei să mă trudeşti şi dumneata ca mama dumitale, îţi spun dinainte, domnule, că nu mai am putere să te ascult.

10

HANKE

Un singur cuvânt. (*D-na Văleanu face semn din cap. Salută pe d-na Hanke, care iese.*)

SCENA IV-a

HANKE, tânărul, D-na VALEANU

15

D-na VALEANU
(arătând un scaun)

Ascult, domnule.

HANKE

20 Am venit, doamnă, să vă restituiesc actul acesta. (*Îi întinde o hîrtie.*)

D-na VALEANU

Ce act ?

HANKE

Actul despre care, probabil, v-a vorbit mama.

25

D-na VALEANU

Chitanţa lui bărbatu-meu ? !

332

HANKE

Da.

D-na VALEANU

Şi mi-o restituşti mie ?

5

HANKE

Da.

D-na VALEANU

Atunci nu are nici o importanţă.

HANKE

10

Nici una.

D-na VALEANU

(respirînd)

Ah ! Mulţumescu-ţi ţie, Doamne !

HANKE

15

Sau, mai bine, are una foarte mare, care dovedeşte perfectă onorabilitate a soţului domniei-voastre, deoarece dintr-însa reiese împede că, la împărţirea ce s-a făcut acum 20 de ani, d-l Văleanu şi-a rezervat moşia, iar tată-meu fabrica. Dacă aceasta din urmă a mers rău, e vina numai a noastră.

20

D-na VALEANU

Atunci, pe ce se întemeia d-na Hanke cînd zicea că bărbatu-meu va fi arestat ?

HANKE

25

Pe nimica — sau, mai bine, pe patimi omeneşti.

D-na VALEANU

Nu înţeleg.

HANKE

30

E penibil să lucrezi o viaţă întreagă şi să rămîi sărac — pe cînd tovarăşul tău ajunge la cea mai înaltă treaptă socială, bogat, sănătos şi fericit. Fiindcă e şi fericit, nu-i aşa ?

333

D-na VĂLEANU

Cred.

HANKE

5 După aceea, mama nu știe să ierte. Când s-a găsit
chitanța d-lui Văleanu, am crezut că-și pierde cumpătul
de bucurie... Nici n-a avut răbdare s-o examineze... A
propos... Chitanța poate fi încă primejdioasă. D-l ministru
a jurat că nu există. Ea există. Pentru mine e o
10 fericire că există, fiindcă am văzut ce coprinde și am
încredințat și pe tată-meu să încetăm procesul. Dar pen-
tru codul penal ea constituie dovada materială a unui
jurământ fals.

D-na VĂLEANU

Ești foarte bun, d-le Hanke.

15

HANKE

Nu, doamnă. Sunt numai un adversar leal, sau și mai puțin decît atît. Chitanța asta ar putea să facă mult rău d-lui ministru; pe cînd mie, dacă aș vrea să duc procesul înainte, mi-ar face unul covîrșitor.

20

D-na VĂLEANU

Cum însă ești hotărît să nu duci procesul mai departe ar face rău numai bărbatului meu. (*Ia telefonul în mînă.*) Alo, alo. Dați-mi Camera. D-l ministru al Justiției. (*Către Hanke.*) Ce bine că mai există și oameni cu sufletul curat! (*În telefon.*) Alo. Tu ești, Constant?... Da?... Ai auzit fraza din urmă?... Cu atît mai bine. (*Face semn lui Hanke să asculte. Vorbește în telefon.*) Te rog, vino numaidecît. E aici d-l Hanke, adversarul nostru... Lucruri foarte grave și foarte importante...
30 (*În timpul acesta Hanke se apropie de d-na Văleanu și, pe furiș, aspiră din părul ei. Apoi se dă la o parte, cu mîna la ochi, amețit.*)

D-na VĂLEANU

(întorcîndu-se)

Ce este ?

HANKE

5 Nu știu... Am ascultat în telefon muzica cea mai divină...

D-na VĂLEANU

(ironică)

10 Da, bărbatul-meu are timbrul foarte plăcut. (*Ii arată un scaun.*) Tocmai mă întrebam astăzi, după proces, cum se poate să fiți atît de neîmpăcați dușmani...

HANKE

...politici.

D-na VĂLEANU

15 Se înțelege, — cînd aveți amîndoi un așa de frumos talent. Nu stai ?

HANKE

Mulțumesc.

D-na VĂLEANU

20 Nu vrei să înmînezi în persoană actul acesta ?

HANKE

E mai bine să-l înmînați d-vtră.

D-na VĂLEANU

(nehotărîtă)

25 Nu înțeleg încă de ce d-na Hanke era atît de înverșunată contra bărbatului meu, cînd trebuia să știe că el era în regulă.

HANKE

După atîția ani, este iertat cuiva să uite. Cea mai bună dovadă e însuși d-l Văleanu, care uitase de existența chitanței.

5 D-na VALEANU
(urmîndu-și gîndul)

Și după aceea, nu înțeleg cum poți dumneta să renunți la o armă puternică, împotriva unui adversar și mai puternic, fără să ceri nimic în schimb. Ceea ce faci e frumos, dar e prea frumos ca să nu dea de bănuț.

HANKE

Vă cer voie, doamnă, să mă retrag. Dacă aș comenta fapta mea, ea și-ar pierde din puținul merit ce are.

15 D-na VALEANU
(îi întinde mîna)

Îmi pare rău. (*Hanke îi sărută mîna și iese.*)

SCENA V

D-na VALEANU, singură

20 D-na VALEANU
(se apropie de o lampă și citește)

„Prin care subsemnatul, Const. Văleanu, inginer, coproprietar al fabricii Aurora, declar asociatului meu, d-l Wilhelm Hanke că renunț la partea ce mi se cuvine din drepturile mele asupra fabricii, rămînînd d-sa singurul proprietar, după cum eu rămîn singurul proprietar al moșiei Stroești-de-sus din județul Roman, moșie cumpărată din avutul comun. Această chitanță provizorie va servi pînă la actul de împărțeață definitivă.

București, 5 mai 1891“

30 (*Vorbește.*) Cinci mai 1891 !... Aveam tocmai zece ani...

SCENA VI

Domnul și Doamna VALEANU

D-I VALEANU
(intrînd repede)

5 Ei, unde-i Hanke ?

D-na VALEANU

S-a dus.

D-I VALEANU

10 Uf ! Deschideți ferestrele, să iasă mirosul de generozitate ! (*Se duce și deschide o fereastră.*)

D-na VALEANU

Ce faci, Constant ?

D-I VALEANU

15 Să intre mirosul de afară, al iernei și al zăpezii, aspru, cum e viața, iar nu dulceag ca generozitatea.

D-na VALEANU

Bine, dar mie mi-e frig...

D-I VALEANU
(se uită lung la dînsa)

20 Ți-e frig !...

D-na VALEANU

Mi-e frig. Închide.

D-I VALEANU
(închide fereastra)

25 Vino, să te încălzesc la focul ce arde în sufletul meu pentru tine.

D-na VĂLEANU
(tremurînd)

Ai răcit toată casa. (Se duce către el și se lasă a fi îmbrățișată.)

5 D-I VĂLEANU

Fără convingere.

D-na VĂLEANU

Mi-e frig.

D-I VĂLEANU

10 Ți-e frig în brațele mele ? !..

D-na VĂLEANU

Cîte grade sunt aici ?

D-I VĂLEANU

În brațele mele ?... 150... la umbră.

15 D-na VĂLEANU
(zîmbînd)

Spui prostii.

D-I VĂLEANU

Și cu cît suntem mai la umbră, cu atît e mai cald.

20 D-na VĂLEANU
(sezînd într-un fotoliu, lîngă masă)

Ia vezi mai bine actul ăsta...

D-I VĂLEANU
(aruncînd actul)

23 Nu vreau să știu de nici un act. Cel mai dulce, cel mai generos, este acesta. (Îi sărută mîinile.) Tu nu simți cîtă frumusețe, ce poezie a pus natura în inimile noastre, dacă numai la atingerea unei mîini se deschid orizonturi întinse, se face primăvară, răsar zorii zilei... Nu simți ?...

D-na VĂLEANU

Ba da... Dar nu te ostenești cu aceleași lucruri, vecinic ?...

D-I VĂLEANU

5 Aceleași lucruri !... (Îi cade în genunchi). Dar lucrurile astea sunt pururi nouă, sunt încîntătoare și adorabile ; printr-însele rîde și se propagă viața. Mîna asta, care, după doctorii cei mari, e făcută să îlesnească hrana gurii, este cea mai minunată poezie a vieții ; e poezia fîgăduinții, cînd unește două degete, așa (cu mîna ei) și trimite o sărutare în vînt ; este expresia lealității, cînd strînge cu credință altă mîna (îi strînge mîna) ; este colanul dragostei eterne, cînd brațele acestor mîini se unesc după gît... Ce ai de ești așa de rece ? Ți-e frig cu ade-vărat ? La ce te gîndești ?

D-na VĂLEANU
(cu capul rezemat de fotoliu)

Mă gîndesc că trebuie să fi fost teribil în tinerețe...

20 D-I VĂLEANU
(sculîndu-se)

A !... în tinerețe ! (se primblă.) Te interesează tinerețea !... Dar eu acum sunt tînăr, acum, de cînd te iubesc ; de cînd simt că arde în sufletul meu flacăra misterioasă a vieții eterne ; aceea pentru care a tremurat omenirea de la zămislirea primei ființe ; aceea care a făcut pe părinții tăi să se arunce unul în brațele altuia, ca să plămuiască, din iluzii și din muzica sufletelor lor, trupul tău adorabil.

30 D-na VĂLEANU
(ca mai sus)

Mare artist ești !

D-I VALEANU
(*disperat*)

Detestabilă creatură !... Dacă nu te-aş iubi atîta, te-aş sugruma !

5 D-na VALEANU
(*ca mai sus*)

Cum ai fost în tinereţe ?... Îmi aduc aminte ceva...
La 10 ani, cînd veneai la noi, te iubeam pe ascuns şi
la nebunie, aşa cum mă iubeşti dumneta acum...

10 D-I VALEANU
Femeie, eşti detestabilă şi infamă...

D-na VALEANU
La 20 de ani, doream să mă iai...

15 D-I VALEANU
Şi la 30 ?

D-na VALEANU
La 30, cînd m-ai luat, socoteam că eşti un naiv.

D-I VALEANU
Pentru ce ?

20 D-na VALEANU
Pentru că puteai să mă iai cu zece ani mai înainte...

D-I VALEANU
(*rizînd*)
Eşti hidoasă.

D-na VALEANU

...Cînd aş fi răspuns şi eu la definiţia extravagantă
pe care o dai astăzi minelor.

D-I VALEANU
5 Mă exasperezi. Va să zică nu înţelegi nimic din zbu-
ciumul meu sufletesc...

D-na VALEANU
Nu.

D-I VALEANU
10 Atunci nu mă iubeşti.

D-na VALEANU
Ba da.

D-I VALEANU
Ba nu.

15 D-na VALEANU
Eu îţi spun că da. Nu văd însă nevoia de a mă trudi
degeaba şi a împovora viaţa cu suspine şi cu bănuiele
proaste.

D-I VALEANU
20 Nu înţelegi nimic şi nu meriţi să mă chinuiesc pentru
tine aşa cum mă chinuiesc. (*Violent.*) Unde este actul
tînărului dumitale ?

D-na VALEANU
25 Actul tînărului meu este acolo... Ți l-am dat în mînă,
şi ai avut bunul-gust să-l arunci. (*Îl caută.*) Iată-l. Ci-
teşte-l, ca să pricepi ce va să zică generozitate adevărată.

D-I VALEANU¹
(*dînd trist din cap*)

5 Generozitate adevărată !... Va să zică toată viața mea,
închinată ție ; toate visurile și speranțele mele, înfiripate
pe un surîs al gurii tale ; toate aspirațiile mele către a-ți
plăcea și a te cuceri — toate n-au nici o valoare, față
cu șiretenia unui tînăr !...

D-na VALEANU¹

10 Șiretenia unui tînăr ! Chemi șiretenie actul generos
al unui om care îți redă onoarea ?...

D-I VALEANU¹
(*violent*)

Onoarea !... mie ?...

D-na VALEANU¹

15 Citește. E actul pentru care ai jurat că nu există ?

D-I VALEANU¹
(*citește în tăcere ; după o pauză*)

E foarte grav.

D-na VALEANU¹

20 Nu-i așa ?

D-I VALEANU¹
(*violent*)

25 Nu ! E grav, fiindcă e cea mai îndrăzneată tîlhărie
sufletească ce-și poate închipui cineva ; e grav, fiindcă
dumneata ești femeie — cu alte cuvinte, o întorsătură ca-
pricioasă a naturii, care alergi după ce fuge, te duci la
cine nu te cheamă, dorești pe cine e departe...

D-na VALEANU¹

Iar discursuri !...

D-I VALEANU

Ah, cum să te fac să pricepi că nu sunt discursuri !

D-na VALEANU

Este sau nu slova dumitale, aici ?

5

D-I VALEANU

Da, este.

D-na VALEANU

Ai jurat sau nu, la Tribunal, că chitanța nu există ?

D-I VALEANU

10

Am jurat.

D-na VALEANU

Prin urmare, fiindcă chitanța există, ai jurat fals.

D-I VALEANU
(*exasperat*)

15

Cine te-a învățat logica asta de precupeț ? Tînărul
Hanke ?

D-na VALEANU
(*enervată*)

Da.

20

D-I VALEANU

Va să zică îl iubești.

D-na VALEANU
(*idem*)

Da.

D-I VALEANU

Și îndrăznești să mi-o spui mie ? !...

D-na VALEANU

5 Dumneta mi-o spui de dimineață pînă seara, și eu nu mă supăr.

D-I VALEANU

Ești nebună. Eu îți spun că te iubesc pe tine, iar nu pe altă femeie.

D-na VALEANU

10 Prea mult.

D-I VALEANU

Așa este. Am să caut să mă schimb.

D-na VALEANU

Poftă bună.

15 D-I VALEANU

Mulțumesc. Asemeni.

D-na VALEANU

De prisos. Nu-mi lipsește.

D-I VALEANU

(se repede și o apucă de braț)

20 Cum ai zis ? !

D-na VALEANU

Dă-mi drumul !

D-I VALEANU

(o strînge mai tare)

Repetă încă o dată !

D-na VALEANU

5 Dă-mi drumul că mă doare.

(Bărbatul îi face vînt. Femeia cade. După o clipă o ridică de jos.)

D-I VALEANU

(lîpind-o de pieptul lui)

10 Sunt blestemat de cineva să te trudes, cînd te ador. Iartă-mă și compătimente-mă.

D-na VALEANU

(ridicînd ochii spre el)

Iert tot. Chitanța.

D-I VALEANU

15 Grozav te-a fermecat !... Șezi să-ți explic. (Șed amîndoi.) Chitanța n-are nici o valoare, sau dacă are vreuna e numai și numai pentru mine. Ea dovedește cu îndes-
20 tulare buna mea credință și dovedește, mai cu seamă, că împărțeala a fost și că la împărțeală moșia mi-a ră-
mas mie.

D-na VALEANU

Am înțeles. Chitanța.

D-I VALEANU

Ți-am spus ; n-are nici o valoare.

25 D-na VALEANU

Atunci pentru ce ai jurat că nu există, cînd știai că există !

D-I VĂLEANU

Nu știam. Are așa de puțină valoare, încît eram în drept să uit că am scris-o.

D-na VĂLEANU

5 Da, dar codul penal nu uită.

D-I VĂLEANU

10 Sunt încremenit. *Tu*-mi vorbești așa? A!... înțeleg acum: tînărul pretendent a venit să-ți spună că dacă se găsește actul acesta, eu sunt pierdut. Și, ca să-ți dovedească mărinimia sa, și l-a dat. Așa este?

D-na VĂLEANU

Așa.

D-I VĂLEANU

15 Ei bine, dă-i actul înapoi și spune-i că-l rog să-l depună la Parchet, în mîna procurorului.

D-na VĂLEANU

Strălucită idee!...

D-I VĂLEANU

Îl voi depune eu.

D-na VĂLEANU

(*stringînd repede chitanța*)

Numai să ai ce.

D-I VĂLEANU

(*se repede și smulge chitanța*)

25 Vom vedea.

D-na VĂLEANU

(*violentă*)

Dă-mi actul!

D-I VĂLEANU

Dovada generozității? (*Îl rupe.*) Iată ce preț pînă eu pe-o asemenea dovadă.

D-na VĂLEANU

(*rece*)

5

Acum proba e definitivă: te jena și l-ai rupt. Asta vream și eu: să-ți salvez numele. Dar generozitatea omului care l-a adus este infinită.

D-I VĂLEANU

10 Tu, să-mi salvezi numele! tu, șopîrlă mizerabilă!... Iată: am să-l scriu din nou. (*Adună bucățile de hîrtie.*) Îl scriu întocmai, întocmai. Ia-l și du-l amantului, care te așteaptă...

D-na VĂLEANU

15 Injurie grosolană... Eu nu am amanți.

D-I VĂLEANU

(*uitîndu-se lung la dînsa; se scoală*)

Ah, din ce aluat ești plăsmuită ca să poți face atîta rău și atîta bine.

D-na VĂLEANU

20

Ești bolnav.

D-I VĂLEANU

25 Adevărat. (*Se apropie de ea și îi ia mînile.*) Sunt bolnav... de nesiguranță... și de iubire.. Va să zică tînărul Hanke nu te interesează.

D-na VĂLEANU

N-am zis asta.

D-I VALEANU

Atunci ce ai zis ?

D-na VALEANU

Am zis că nu am amanți.

5

D-I VALEANU

Dar Hanke te interesează ?

D-na VALEANU
(*incet*)

Da.

10

D-I VALEANU

Și îndrăznești să mi-o spui mie ?

D-na VALEANU

Ți-o spun fiindcă mă silești.

D-I VALEANU

15

Nu se poate !

D-na VALEANU

Cu toate astea, m-ai învățat pururea să nu am gânduri ascunse.

D-I VALEANU

20

Nu se poate !

D-na VALEANU

De ce „nu se poate“ ?

D-I VALEANU

Fiindcă nu se poate.

D-na VALEANU

Ăsta nu e un răspuns.

D-I VALEANU
(*primblîndu-se turburat*)

5

Nu se poate să te intereseze Hanke.

D-na VALEANU

Atunci am să spun minciuni.

D-I VALEANU

10 Repet că Hanke e singurul om care nu poate și nu trebuie să te intereseze. Înțelegi ?

D-na VALEANU

Înțeleg. Dar ce pot să fac, dacă tocmai el mă interesează ?

D-I VALEANU
(*apropiindu-se de dînsa*)

15

Nu se poate.

D-na VALEANU

Pentru ce ?

D-I VALEANU

20

Pentru că nu se poate.

D-na VALEANU

Mă ostenești...

D-I VALEANU
(*luînd-o de braț*)

25

Înțelege cînd îți spun !

D-na VĂLEANU

Nu spui nimic.

D-I VĂLEANU

5 Îți spun că nu poate să te intereseze Hanke, care este
fiul meu.

D-na VĂLEANU

O !... ce enormitate !...

(Cortina)

ACTUL II

10 La domnul Hanke. Casă modestă, cu mobile greoaie

SCENA I

Domnul HANKE și Doamna HANKE

D-I HANKE

15 *(imbrăcat curat, cu guler și cravată; în loc de jachetă, balat;
pe cap, cu beretă neagră. Citește : „Neue Freie Presse“):*

A ajuns un scandal. Pfui !...

D-na HANKE

(la o masă, cu tavă și toate cele trebuitoare pentru pregătit cafea):

Ce mai este ?

D-I HANKE

Greve în Anglia. Toată lumea se pune în grevă...
Greve la drumurile-de-fier ; greve la poștă ; greve în
docuri...

D-na HANKE

Țara libertății.

D-I HANKE

Tocmai la asta mă gîndeam eu, Margareta.

D-na HANKE

10 Te gîndești și d-ta la ceva !?... Lucru nou. Ia să
vedem.

D-I HANKE

15 Adică ziceam așa în mine : englezii ăștia, cari sunt oa-
meni practici, de ce și-or fi pierzînd vremea cu certuri și
bătăi, cînd ar putea să lucreze...

D-na HANKE

Ăsta ți-era gîndul ? Puteai să amîni operația de a gîndi
pe altă dată.

D-I HANKE

20 De ce, Margareta ?

D-na HANKE

Pentru că nu-i pentru dumneta.

D-I HANKE

25 Cu toate astea e așa : cine-și pierde vremea cu vorbe
rămîne la coadă.

D-na HANKE

Ce bine era să-ți aplici înțelepciunea asta, dumitale !

D-I HANKE

5 Vezi cum ești, Margareta. Faci chestiuni personale din toate. Nu se mai poate vorbi cu dumneta.

D-na HANKE

Firește. Englezii au marele drept al libertății individuale, pe care l-au cucerit palmă cu palmă și la care nu pot renunța...

10

D-I HANKE

Au să-i înghită germanii.

D-na HANKE
(*rizind*)

Ai haz.

15

D-I HANKE

Pentru ce ?

D-na HANKE

Așa.

D-I HANKE

20

Pentru că n-am reușit eu ?

D-na HANKE

Pentru asta și pentru altele.

D-I HANKE

Dacă n-am reușit, poate că vina nu e numai a mea.

D-na HANKE

Ba o fi a mea.

D-I HANKE

Să lăsăm. Este a mea...

5

D-na HANKE

Iar bine !

D-I HANKE

...fiindcă ți-am permis să te amesteci în lucruri pe care nu le înțelegeai...

10

D-na HANKE

Iar începi !

D-I HANKE

Eu nu încep nimic ; dumneta începi, cu ambiția neînfrântă ce te stăpânește pînă la nebunie...

15

D-na HANKE

Adevărat : a trebuit să am ambiție pentru doi.

D-I HANKE

Pentru paisprezece !

D-na HANKE

20

(*răsturnînd o ceașcă*)

Mă faci să-mi ard minile...

D-I HANKE

Îmi pare rău că-ți arzi minile. Ar fi mai drept să-ți arzi limba.

D-na HANKE

Isteț ești pe ziua de astăzi !...

D-I HANKE

5 — Sunt plictisit de a discuta cu dumneata vecinic, vecinic
— mai cu seamă cînd nu ai dreptate.

D-na HANKE

Poate iar revii la chitanță.

D-I HANKE

La asta și la altele.

10 D-na HANKE
(*disperată*)

15 Bine, omule, nu mi-ai cîntat, timp de 20 de ani, că
este o chitanță așa și așa, și că de la ea atîrnă dovada ho-
tărîtoare a dreptății noastre — iar astăzi, cînd chitanța
este găsită, cînd ținem în mină pe infamul care ne-a să-
răcit și ne-a umilit, vrei să renunțăm la ea !... Eu nu mai
înțeleg nimic.

D-I HANKE

Așa dorește Fritz.

20 D-na HANKE

Și eu trebuie să mă iau orbește după Fritz ?

D-I HANKE

Da. Așa dorește el, și așa e drept.

D-na HANKE

25 Cum e drept ?

D-I HANKE

Cînd te înșeli, e drept și e cinstit să recunoști că te-ai
înșelat. Eu am crezut că chitanța vorbește de moșie, ca
fiind cumpărată în devălmășie.

5 D-na HANKE

Așa era cumpărată.

D-I HANKE

10 Așa — dar la despărțire moșia a rămas numai lui,
după cum fabrica a rămas numai mie. De altminteri, ce
zice Fritz e sfînt pentru mine... Și să-mi dai voie să-ți
spun că, dacă mulțumesc de ceva lui Dumnezeu, care m-a
nedreptățit în multe, este de asta, că băiatul scamăna cu
mă-sa la duh, dar seamăna mai cu samă cu tată-său la
suflet.

15 D-na HANKE

Să-i mulțumești pentru asta ? !... Să-l blestemi !

D-I HANKE

Pe Dumnezeu ? !... Nesocotită vorbă vorbești.

20 D-na HANKE
(*sculîndu-se*)

Ah !... Willi, ce talent ai de a spune prostii !

D-I HANKE

Eu nu spun prostii.

D-na HANKE

25 Ba spui cuvinte de spirit.

D-l HANKE

Nu spun nici cuvinte de spirit. Asta e zestrea dumitale.

D-na HANKE

Asta și altele.

5

D-l HANKE

Bunăoară prevederea.

D-na HANKE

Prevederea, firește. Fabrica era mai bună decât moșia, dacă știai s-o duci.

10

D-l HANKE

Eu n-am știut s-o duc ? !... Dumneta n-ai știut. Te-ai amestecat și acolo, cum te amesteci în toate, și am mers te mal.

D-na HANKE

15

Va să zică eu sunt cauza tuturor nenorocirilor noastre...

D-l HANKE

Nu zic asta...

D-na HANKE

Pentru ce m-ai lăsat să mă amestec ?...

20

D-l HANKE

El, vezi, aicea ai dreptate. E vina mea. De azi înainte să-ți cauți de treabă.

D-na HANKE

Foarte bine.

356

SCENA II

Aceiași, O SERVITOARE

SERVITOAREA

Cuconiță, d-l ministru Văleanu.

5

D-l HANKE

Văleanu la noi !

D-na HANKE

Ce vrea ?

SERVITOAREA

10

Nu pot să știu.

D-na HANKE

Întreabă pe cine caută : pe domnul sau pe mine ?

SERVITOAREA

Pe d-voastră.

15

D-l HANKE
(înțelegînd rău)

Pe mine ? (Se scoală, turburat, să iasă înaintea lui Văleanu.)

D-na HANKE

20

Ce faci ?

D-l HANKE

Știu și eu !...

357

SERVITOAREA

A întrebat de cuconiță.

D-I HANKE

5 A întrebat de cuconiță? (*Către d-na Hanke.*) Atunci
 îl primești dumneta.

D-na HANKE

Eu nu-l primesc. Primește-l dumneta.

D-I HANKE

Eu îl primesc — numai nu știu ce să-i spun...

10

D-na HANKE
 (*ieșind ; încet, cu mâinile la gură*)

Că e un mizerabil.

D-I HANKE

Să poftească.

15 (*Servitoarea iese pe unde a venit. D-na Hanke iese la dreapta.*)

SCENA III

Domnul HANKE, Domnul VALEANU

D-I VALEANU
 (*intrînd*)

20 A !... Willi dragă !... Ce mai faci, bre omule ?

D-I HANKE

Ce să fac... Ce m-ai învățat.

D-I VALEANU

Ce te-am învățat eu ?... Atunci câștigi parale. Unde-i
 Margareta ?

D-I HANKE

5 Cred că e dincolo. Nu câștig parale, ci... reumatisme,
 umblînd prin noroi, pe cînd dumneta umbli în automobil.

D-I VALEANU

Nu mă poștești să stau ?

D-I HANKE

10 Pururi mă înveți cîte ceva.

D-I VALEANU
 (*luînd un scaun*)

Lucrurile ce și le poate face omul singur nu trebuie
 să le aștepte de la alții... Și, va să zică, umbli prin noroi...

15

D-I HANKE

Cum m-ai învățat.

D-I VALEANU

Lucrezi cu Fritz ?

D-I HANKE

20 Da. Ajut pe fiu-meu.

D-I VALEANU

Atunci câștigi parale. Poate cu încetul te liberezi și
 de Bancă...

D-I HANKE

25 Îți stă pe suflet.

D-I VALEANU

Firește. Am garantat, și n-aș vrea s-o mai plătesc și pe asta.

D-I HANKE

5 „Și pe asta“ e foarte generos.

D-I VALEANU

Willi, voi deveniți un neam de oameni romantici.

D-I HANKE

Ce vrei să zici ?

10 D-I VALEANU

Vreau să zic ceea ce zic : „n-aș vrea s-o mai plătesc și pe asta“.

D-I HANKE

Am înțeles, și îți spun că ești un *bărbat generos*.

15 D-I VALEANU

A !... devii ironic...

D-I HANKE

20 Devine omul ce poate. Când zici că nu vrei să mai plătești și pe asta, ai aerul de a spune că ai mai plătit și altele.

D-I VALEANU

Dar cum încă !... Nu „am aerul“, ci o spun curat.

D-I HANKE

Ai plătit angajamentele fabricii.

D-I VALEANU

Angajamentele fabricii duminică.

D-I HANKE

Care au fost și a duminică.

5 D-I VALEANU

Care a fost... dar care era numai a duminică când ai contractat angajamentele pe care le-am plătit eu... De altminteri, *faimoasa chitanță* limpezește lucrurile...

D-I HANKE

10 Noi nu vrem să profităm de dînsa, și de aceea ți-am trimis-o.

D-I VALEANU

Nu profitați în linie colaterală, ci în linie descendentă.

SCENA IV

15 Aceiași. Doamna HANKE

D-na HANKE

(care deschisese ușa și auzise ultimele cuvinte)

I-ați dat chitanța ? !...

D-I HANKE

20 I-a dat-o Fritz.

D-na HANKE

Ați făcut și nerozia asta ? (*Către Hanke.*) Te rog, lasă-mă cu... domnul.

SCENA V

Doamna HANKE, Domnul VALEANU

D-na HANKE
(*înaintînd încet către Văleanu*)

5 Va să zică ai făcut și infamia asta !...

D-I VALEANU
(*liniștit*)

Grele cuvinte !... Deveniți o familie de artiști...

D-na HANKE

10 Am fost la școală bună...

D-I VALEANU

V-ați făcut studiile la circ...

D-na HANKE

Unde am avut drept dascăl un clovn.

15 D-I VALEANU

Pe care ați încercat să-l imitați și, fiindcă n-aveați talent, ați vrut să-l strîngeți de gît, ca să-i luați locul... Ar trebui să scutești de școala asta pe băiat...

D-na HANKE

20 Vorbește încet, pentru numele lui Dumnezeu !

D-I VALEANU
(*urmînd*)

...care mă interesa...

D-na HANKE

25 Și pe care l-ai corupt.

D-I VALEANU

Eu ? !

D-na HANKE
(*apropiindu-se*)

5 Vorbește încet... L-ai corupt... L-ai amețit cu vorbe sforăitoare, de onoare, de dreptate, de noblețe, și i-ai smuls actul din mîni...

D-I VALEANU
(*rizînd silît*)

10 I-am smuls actul, eu !... (*Scofînd bucățele de hîrtie.*) Iată actul. E rupt în bucăți. Dar sunt gata să ți-l înapoiez și să ți-l mai scriu o dată. Sperai să mă vezi în pușcărie...

D-na HANKE

15 Și sper încă.

D-I VALEANU

20 Ah, Margareto !... Sperai să mă vezi în pușcărie !... E un lucru josnic, dar omeneste explicabil să vrei să-ți răzbuni pe cineva... Însă acel „cineva“ trebuie să fie vinovat... Cu ce ți-am greșit eu ?... Aventura noastră de acum 30 de ani...

D-na HANKE

O numești aventură ? !

D-I VALEANU

25 Cum s-o numesc ?... La 20 de ani, amorul este totdeauna o aventură.

D-na HANKE

Pentru oameni lipsiți de inimă.

D-I VALEANU

Pentru toată lumea. Amorul este pasiune la 50 de ani, pasiune, suferință, martir...

D-na HANKE

5 Iar bine.

D-I VALEANU

Nu înțelegi nimic.

D-na HANKE

Și nici nu vreau să înțeleg.

10 D-I VALEANU

Eu am 50 de ani... Sufletul meu este trudit, zbcui-
mat pînă în temelii... și viu să te rog să m-ajuti...

D-na HANKE

15 Egoist fără margini ce ești !... Uți cine sunt eu !...
și ce vîrstă am...

D-I VALEANU

O femeie, la vîrsta dumitale, nu mai poate fi decît un
izvor de mîngiere...

D-na HANKE

20 Pentru tinerii de vîrsta dumitale.

D-I VALEANU

Da, pentru tineri de vîrsta mea. Pentru nefericiți care
nu mai au farmecul tinereții, dar au tot focul ei...

D-na HANKE

25 Și de ce m-ai ales tocmai pe mine pentru inconștiența
asta ?

D-I VALEANU

Pentru că stă în mîna dumitale să-mi redai pacea...

D-na HANKE

În mîna mea ?

5 D-I VALEANU

Și pentru că te cred destul de nobilă să o faci.

D-na HANKE

10 Te înșeli. Dacă stă în mîna mea să-ți dau pacea și
bucuria vieții, îți voi da trudă și chin : ochi pentru ochi,
dinte pentru dinte.

D-I VALEANU
(*privind-o lung*)

Ești rea, dar ești aproape frumoasă...

D-na HANKE

15 „Aproape“ !...

D-I VALEANU

Margareto, e mult ceea ce-ți spun eu, eu, care nu mai
spun minciuni. Și, fiindcă ești încă frumoasă, poate că
ești și bună.

20 D-na HANKE

Nu.

D-I VALEANU

Totuși, numai două ființe pot să-i spună adevărul.

D-na HANKE

25 Cui ?

D-I VALEANU

Fiului dumitale.

D-na HANKE

Ce are a face fiul meu cu fericirea dumitale ?

5

D-I VALEANU

Fiul dumitale are talent ; e tânăr și plăcut ; și mai e șiret și infam. S-a strecurat în sufletul femeii mele, cu mizerabila asta de chitanță (*violent*), pe care eu v-o arunc în față la toți, și astfel a ajuns să-mi răpească liniștea și fericirea. Și, totuși, lucru e cu neputință ! Dumneata știi bine că e cu neputință...

10

D-na HANKE

Eu nu știu nimic.

D-I VALEANU

(*dînd cu pumnul în masă*)

15

Știi !

D-na HANKE

Nu fi brutal.

D-I VALEANU

20

Vei spune fiului dumitale adevărul.

D-na HANKE

Nu !

D-I VALEANU

Il vei spune !

25

D-na HANKE

Nu !

D-I VALEANU

A, nu ? ! Atunci i-l voi spune eu. Mă duc la Cameră să-l caut și să-l aduc aici.

5

D-na HANKE

(*tăindu-i drumul*)

Du-te la Cameră și adu-l aici. Dar dacă-i vei spune un cuvînt, te împușc ! (*Dîndu-se la o parte.*) Acum du-te la Cameră.

(*Văleanu iese.*)

10

SCENA VI

Doamna HANKE, O SLUGA

D-na HANKE

(*sună ; intră sluga*)

15

Dă-mi un pahar cu apă. (*Sluga iese. D-na Hanke rămîne cu minile pe masă.*) Credeam că răzbunarea e mai dulce !... (*Intră sluga, cu paharul de apă.*) Spune domnului că-l rog să poftească.

SLUGA

Domnul este în biurou, cu cucoana d-lui ministru.

20

D-na HANKE

Da ?... (*Bea.*) Fii bună și ridică tava. Unde sunt ?

SLUGA

În biurou.

(*D-na Hanke dispăre și revine imediat cu d-na Văleanu.*)

SCENA VII

D-na HANKE, D-na VALEANU

D-na VALEANU

5 Viu să vă întorc vizita de ieri și, vă mărturisesc, vii
cu aceeași emoțiune...

D-na HANKE

Cu care am venit eu la d-voastră.

D-na VALEANU

Mai puțin scara...

10 D-na HANKE
(o așează)

Vă rog, doamnă. (Ii ia mașonul.)

D-na VALEANU
(urmează)

15 Recunoscînd că sunt în viață împrejurări mai greu de
înfruntat decît o scară.

D-na HANKE

Vă pot oferi ceva ?

D-na VALEANU

20 Nimic. Vă rog să-mi acordați cîteva minute.

D-na HANKE

Cu cea mai mare plăcere.

D-na VALEANU

Și să-mi permiteți să vă spun o istorioară...

D-na HANKE

Da.

D-na VALEANU

5 Închipuiți-vă că o femeie măritată s-ar interesa de un
tînăr... în mod cu totul platonice...

D-na HANKE

Da.

D-na VALEANU

Dar cu totul platonice...

10 D-na HANKE

Firește.

D-na VALEANU

15 Și că tînărul acesta ar avea un suflet nobil, generos,
și ar da dovadă de cea mai mare dezinteresare, restituind
femeii un act, care ar compromite situația bărbatului...

D-na HANKE

Da.

D-na VALEANU

Ar putea femeia să-l primească fără știrca bărbatului ?

20 D-na HANKE

Actul ? sau pe tînăr ?

D-na VALEANU

Doamnă !... Actul.

D-na HANKE

Eu cred că nu.

D-na VALEANU

Atunci am făcut rău.

5

D-na HANKE

Nu știu.

D-na VALEANU

Dar dacă lucrurile ar fi mai grave ; dacă bărbatul ar iubi pe femeie la nebunie...

10

D-na HANKE

Femeia ar trebui să nu creadă...

D-na VALEANU

Presupunînd că ar crede...

D-na HANKE

15

Ar fi o naivă : toți bărbații spun minciuni.

D-na VALEANU

Să presupunem că acesta n-ar spune minciuni.

D-na HANKE

20 Ar fi un lucru nou și atît de extraordinar, încît ar trebui pedepsit.

D-na VALEANU

Pentru ce ?

D-na HANKE

Pentru că ar strica armonia minciunelor celorlalți.

D-na VALEANU

Admir, doamnă, libertatea de spirit cu care vorbiți...

5

D-na HANKE

Fiindcă am ghicit tot restul povestei.

D-na VALEANU

Da ?

D-na HANKE

10

Negreșit. Bărbatul — care spune minciuni — spune cel mai rușinos și mai scandalos dintre neadevăruri, afirmînd că tînărul, pe care soția ar putea să-l iubească, este fiul lui — fără să se gîndească că acesta are o mamă, pe care el, bărbatul, o dezonoarează. Eu, dacă aș fi mama aceea, aș striga tinerii femei : „iubește în pace, iubește pe tînăr, ia-ți partea ta de fericire ; viața e o mizerie infinită, prin care bucuria trece ca un fulger de secetă“. Mizerie infinită este viața, doamnă. Mizerie, mizerie... (*O înecă lacrămile.*)

20

D-na VALEANU

(*mișcată*)

Vă rog, doamnă...

D-na HANKE

25

Un lung șir de ani, al cărui început este deja în mormînt și al cărui sfîrșit n-a purces încă din necunoscut. De firul acesta s-au aninat visurile, zdrențe de purpură și de aur, pulbere scînteietoare de raze... Și au trecut, au trecut, înșelînd pururea.

SCENA VIII

Aciași, D-l HANKE

D-l HANKE
(grăbit)

5 Margareta, iată automobilul : Fritz cu d-l ministru !...

(Ies cu toții.)

D-na HANKE
(desprețuitoare)

Dom-nul mi-nis-tru !...

10 SCENA IX

D-l VALEANU, HANKE, tinăru

D-l VALEANU
(intrând)

15 Dacă ai câteva minute... (Incuie ușa.) Mă ierți că nu te duc la mine... Aș vrea să nu știe nevasta...

HANKE

Cu totul la dispoziția d-voastre.

D-l VALEANU

Cred că bănuiești ceva...

20 HANKE
(râzând)

Îmi oferiți un loc în minister ?

D-l VALEANU

Nu. Îți ofer o Legațiune în străinătate.

HANKE

Mie ? !

D-l VALEANU

Da.

5 HANKE

Serios ?

D-l VALEANU

Foarte serios.

HANKE

10 Sunt așa de primejdios ?

D-l VALEANU

Teribil.

HANKE

Cu toate astea, grupul meu e neînsemnat.

15 D-l VALEANU

E foarte însemnat.

HANKE

Ce-au să zică ceilalți ?...

D-l VALEANU

20 Iată ce-au să zică : Livezeanu zice deja că Justiția a ajuns o turpitudine și nu e decât o armă în mina partidelor. Pentru a-l întări în credința asta am să-l numesc consilier la Curtea din Craiova...

HANKE

25 Nu primește.

D-I VALEANU

Primește. Antoniu a anunțat mai multe interpelări asupra scandalurilor administrative : am să-l numesc în Consiliul superior administrativ.

5

HANKE

Acela e om cu avere...

D-I VALEANU

10

Cu avere, dar primește. Martinescu merge rău cu prefectul : am să i-l schimb și, pentru a continua tradiția unei rețe administrații, am să numesc prefect pe fiu-său... Cine mai e în grupul dumitale ?

HANKE

Eugen Butescu.

D-I VALEANU

15

Acela e om de treabă — nu-i dau nimic.

HANKE

Tristă opinie aveți de noi !

D-I VALEANU

Tristă.

20

HANKE

Atunci cum credeți că o să primesc oferta ce-mi faceți ?...

D-I VALEANU

25

Am aceeași opinie și de mine. Înțelegi că dacă n-ar fi miniștri care să ofere locuri, n-ar fi deputați care să le ceară.

374

HANKE

E trist.

D-I VALEANU

E trist, dar e așa.

5

HANKE

Eu sper c-au să se schimbe lucrurile.

D-I VALEANU

Peste două mii de ani.

HANKE

10

Cu mult mai curînd.

D-I VALEANU

Acum două mii de ani, la Atena, tocmai așa se petreceau lucrurile.

HANKE

15

O să le schimbăm noi : votul universal, care este primul punct al programului nostru, are să îndrepteze tot.

D-I VALEANU

(dîndu-se cu un pas înapoi, se uită lung la dînsul)

Ascultă-mă, Hanke, nu-ți mai ofer nimic...

20

HANKE

(rîzînd)

De ce ?

D-I VALEANU

25

Fiindcă te credeam demagog complicat, cu chichițe și porțițe, dar, în fond, om deștept — și văd că ești numai demagog sadea.

375

HANKE

Adică ?

D-I VALEANU

Adică speța cea mai proastă de oameni.

5

HANKE

Prin urmare ?

D-I VALEANU

Prin urmare aștept să știu ce Legăție îți alegi.

HANKE

10 Logica e bună. (*Devenind serios.*) Nu pot primi.

D-I VALEANU

Pentru ce ?

HANKE

Pentru o mulțime de cuvinte.

15

D-I VALEANU

Le cunosc pe toate, le-am cîntărit — știu cît câștigi ca avocat, știu ce ai pierde, părăsind grupul din Cameră ; dar știu și ce ai câștiga trăind cîțiva ani într-o lume mare — știu ce servicii ai aduce țării, și mai cu seamă știu cu ce prestigiu te-ai întoarce în Parlament... (*Se apropie de Hanke.*) Ascultă-mă. Eu cred că dumneta ai un suflet curat...

HANKE

(*rizînd*)

25 Așa cred și eu.

376

D-I VALEANU

Mai mult : că ai putea să fii generos, dacă ai vedea de aproape mizeria inimei omenеști... Taci ?... Mă înșel ?...

HANKE

5 Tac, fiindcă nu înțeleg.

D-I VALEANU

(*uitîndu-se lung la dînsul*)

10 Te-ai introdus în casă la mine, cu o îndemînare rară, și-ai turburat sufletul unei femei. (*Hanke vrea să protesteze.*) Nu protesta. Știu că am fost cîndva rivali. E o expresie trivială, dar e așa. Și dumneta și eu aspiram la mîna aceleiași femei. Dumneta, cu cei 30 de ani, cu farmecul viitorului, reprezenta poezia ; eu cu cei 50 de ani, cu numele și poziția mea reprezentam prezentul —
15 prezentul gras și ostentiv. Femeia m-a ales pe mine, dar a rămas cu gîndul la dumneta... Nu protesta... Prin ce neonestă prefacere ajunge instinctul să îmbrace forma sentimentului adevărat ? Nu știu. Ceea ce știu pozitiv este că femeia mea nu m-a iubit niciodată, cu taina
20 divină a abstracțiunii noastre sufletești, cu poezia, cu dorul, cu avîntul lăuntric al amorului... Pe cînd eu !... ah, eu !... (*Își ascunde obrazul în mîni.*) Eu nu am alt cuvînt de a trăi, decît suferința asta adorabilă, mizeria asta infamă și profundă, care mă face să uit regulele
25 și înțelesul lumii, să cerșesc mila unui tînăr, care... ar putea să fie fiul meu și care are dreptul să zîmbească...

HANKE

Protestez din toate puterile...

D-I VALEANU

30 Nu protesta. Durerea adevărată nu se cunoaște la 30 de ani.

HANKE

Eu nu zîmbesc...

377

D-I VALEANU

Nu zîmbești. (*După o pauză.*) Spune-mi... dumneata... nu... iubești pe femeia mea...

HANKE

5 Imi faceți o întrebare ?...

D-I VALEANU

De ce ? În loc să te provoc la duel, îți vorbesc ca un om de treabă.

HANKE

10 Cred că nu.

D-I VALEANU

Eu sint sigur că nu.

HANKE

Nu.

15

D-I VALEANU

Atunci fii generos.

HANKE

Ce să fac ?

D-I VALEANU

20 Du-te.

HANKE

Să dispar ?

D-I VALEANU

25 Să dispari. (*Ii ia mâna.*) Dispari în viitor, în lumea poetică a depărtării... Poate va fi mai rău pentru mine... Dar va fi un rău sigur... pe cînd nesiguranța de astăzi, mă chinuiește, mă degradează...

HANKE

Plec... Dar nu pot primi tîrgul...

D-I VALEANU

Atunci nu pleci.

5

HANKE

Plec.

D-I VALEANU

Nu pleci. Cunosoc lașitatea omenească...

HANKE

10

Foarte bine. Primesc.

D-I VALEANU

Imi dai cuvîntul dumitale de om cinstit ?

HANKE

Vă dau cuvîntul meu.

15

D-I VALEANU

Va să zică poți fi cu adevărat generos...

HANKE

Nu știu...

D-I VALEANU

20

Atunci nu ești banal... și ai putea să fii iubit... și poate că ai și merita... Iată unde stă primejdia. (*Exasperat.*) Dar, în fine, pleci...

HANKE

Plec.

D-I VALEANU

Poți să pleci, că ești tânăr. Dacă aș fi eu tânăr !...

5

(Cortina)

ACTUL III

Decorul din actul I. Seara

SCENA I

Domnul VALEANU, singur

D-I VALEANU

(singur la masa de scris)

E noapte și adînc repaos,
E taină și nepriceput,
Cum au ieșit toate din haos
În vremea dintru început.

10

15

20

Ce curioși sunt poeții !... Printre nenumăratele puncte strălucitoare de pe bolta cerească, unele scînteiază cu lumina lor proprie — *stelele* ; altele luminează depărtările, cu lumină împrumutată — *planetele*. De ce zic poeții „steluță mult iubită a sufletului meu“ și nu zic „planetă mult iubită a sufletului meu ?“ (După o pauză.)

„Tu, care ești pierdută în neagra vecinicie, stea dulce și iubită a sufletului meu...“ Foarte adevărat. Pierdute sunt în neagra vecinicie, și orce mijloc de a le vedea, orcît de puternic, nu le poate mări, fiindcă nu le poate apropia. Și atunci ele devin poezie... Puncte geometrice de pe firmament, ce par a se mișca neîncetat împrejurul unei linii ideale... (Luînd o carte de pe masă.) Nenorocirea apropie pe oameni de poeți... Ce bizar e și Oscar Wilde !... „Oh, o pianistă, o minunată pianistă și poate chiar o mare muzicantă ; foarte discretă, foarte onestă și înzestrată cu o mare dragoste pentru dobitoace.“ Așa e viața noastră : un lucru înțelept și trei aberațiuni.

5

10

15

20

Cînd trăiești ca toată lumca, trudindu-te să-ți agonisești existența, oamenii ți se par logici ; de îndată ce te oprești din luptă și te dai la o parte, aceiași oameni îți apar în lumina adevărată a nebuniei lor. Și atunci vezi că nebun ai fost și tu. Dar ceea ce este tragic în existența noastră e tocmai constatarea necesității acestei nebunii. Căci dacă oamenii n-ar fi ușurei și nebuni, cimitirile ar fi pline de sinucigași. Așa e viața noastră : nu un lucru înțelept și trei aberațiuni, ci patru aberațiuni complete. Și nimic nu e mai demn de dînsa decît ironia.

SCENA II

D-I VALEANU, D-na VALEANU

D-na VALEANU

(intrînd)

25

Vorbești singur ?...

D-I VALEANU

(uitîndu-se lung la dînsa)

30

Ce adorabilă ești !...

D-na VALEANU

Căutam o carte. Iar începi ? !...

D-I VALEANU

Nu încep — urmez.

D-na VALEANU

5 Continuez, Comte Oscar...⁴ (*Trece pe partea opusă a scenei și iese.*)

SCENA III

D-I VALEANU, singur

D-I VALEANU
(urmînd)

10 Patru aberațiuni: ambiția, aurul, arta, amorul (*re-*
petă de patru ori litera de la început), a, a, a, a. (*Ex-*
clamă.) A!... Ambiția. Întreabă pe o cioară dacă a zbura
e înălțător. Tot ceea ce omul nu poate face, este frumos;
15 tot ce e departe, e poetic. Aurul. Un bust de aur și
unul de bronz pot reprezenta pe același prost, iar Rocke-
feller este vegetarian. Artă. Sunete și văpșele; nefericire
rimată; Gioconda și tâlharii care au furat-o. Amorul!...
tăcere.

SCENA IV

20 D-I VALEANU, D-na VALEANU

D-na VALEANU
(intrînd din nou)

E adevărat că vorbești singur!

D-I VALEANU

25 Discuțiunile contradictorii sunt banale și nu conving
pe nimeni.

D-na VALEANU

Monologul e primejdios pentru... sănătate.

D-I VALEANU

5 Despre partea nebuliei?... Nici un om nu e singur
în sine. În cei mai cuminți, trăiesc cel puțin un înțelept
și un nebun. (*Amabil.*) Căutai ceva?

D-na VALEANU

Căutam o carte.

D-I VALEANU

10 *La recherche de l'absolu?*⁵

D-na VALEANU

Nu. O carte de Oscar Wilde.

D-I VALEANU

15 Teatru?... Comedia este un lucru trebuitor vieții cum
sunt sarea și ochelarii.

D-na VALEANU

Poetic și logic.

D-I VALEANU

20 Foarte logic. Dacă ai întreba pe cineva: „ce vîrstă
are copilul acesta?“, iar el ți-ar răspunde: „11 ore și
jumătate“, ai crede că e zevzec, nu-i așa?

D-na VALEANU

Firește.

D-I VALEANU

25 Cu toate astea, dacă copilul ar fi născut numai de
11 ore și jumătate...

D-na VALEANU

Hotărîtor, monologul e primejdios.

D-I VALEANU

Ce carte căutai ?

5

D-na VALEANU

Mi se scrie din străinătate că a apărut o serie de nuvele de Oscar Wilde, printre cari una foarte interesantă...

D-I VALEANU

10

A !... ți se scrie din străinătate !...

D-na VALEANU

Mă rog. Respectează convenția ! Ți-am spus că numai așa rămîn.

D-I VALEANU

15

Și ce zice convenția ?

D-na VALEANU

Libertate absolută pentru amîndoi — cu condiția unei depline încrederi...

D-I VALEANU

20

Foarte bine. Și cum se cheamă novela lui Oscar Wilde ?

D-na VALEANU

Nu știu. Ceva cu un tînăr care trebuia să dea o roză logodnicei sale.

25

D-I VALEANU

Se numește *Privighetoarea și trandafirul*. 6

D-na VALEANU

O cunoști ?

D-I VALEANU

Da.

5

D-na VALEANU

Și nu o ai ?

D-I VALEANU

Nu. Dar pot să-ți spun ce e într-însa.

D-na VALEANU

10

Te rog.

D-I VALEANU

Ce-mi dai în schimb ?

D-na VALEANU

Orce... O roză adevărată.

15

D-I VALEANU

Să mă lași să te sărut pe bucelele părului.

D-na VALEANU
(nebotărită)

Cred că asta... nu se poate.

20

D-I VALEANU
(izbucnind)

Nu se poate să-ți sărut părul, eu, bărbatul tău ? !

D-na VALEANU
(voind să plece)

25

Dacă urmezi, plec.

D-I VALEANU

(blind)

Rămii. Primesc roza.

D-na VALEANU

*(luind un scaun)*Se numește *Privighitoarea și trandafirul* ?

D-I VALEANU

Da. O fată făgăduise unui student înamorat de dînsa, să joace cu el, la un bal, dacă-i va aduce un trandafir roșu, la fel cu rochia ei. În vara aceea însă, nici un trandafir roșu nu înflorise în grădina studentului. Tînărul se tînguia, întins pe iarbă. Dintr-un stejar, îl auzi o privighitoare. — Iată glasul iubirei adevărate, zise ea. Tot ce eu cînt, el suferă ; tot ce este pentru mine bucurie, pentru el durere. Amorul este, desigur, un lucru minunat, mai rar decît zmaraldecle și mai scump decît mărgăritarele. Și, zburînd ca un vis, prin umbra grădinei, se duse la o tufă de trandafir și îi zise : — Dă-mi o floare roșie, și îți voi cînta toate cîntecele mele. Dar tufa îi răspunse : — Bucuros, numai... florile mele sunt albe ; dacă vrei, iată colo o altă tufă ; încearcă. Încercă privighitoarea, zburînd ca o umbră și făgăduind să cînte. Dar și tufa a doua răspunse ca cea dintâi : — Bucuros numai... florile mele sunt galbene ca părul de sirenă ; dacă vrei, iată colo, sub fereastra studentului, o tufă de trandafir roșu. Zbură privighitoarea pînă la dînsa și-i ceru o floare : — Rozele mele sunt roșii, dragă, răspunse tufa, dar eu nu mai pot înflori. — De ce ? Întrebă privighitoarea. — Fiindcă m-a înghețat iarna. — Numai o roză. — Nu pot. — Cum să facem ? — Dacă vrei cu orice preț un trandafir roșu, să-l plăzmuiești tu, din muzică, la lumina lunei, și să-l colorezi cu singele inimei tale. Toată noaptea vei cînta pentru mine, pe cînd spinii mei îți vor străpunge inima. — Privighitoarea se gîndi la student : — Fii fericit ! îi strigă ea ; am să-ți dau trandafirul roșu. Îl voi plăzmuî din cîntecele mele, la lumina lunei, și-l voi colora cu singele inimei mele. În schimb,

îți cer un singur lucru : să iubești cu adevărat, că doar iubirea este mai cuminte decît înțelepciunea, mai tare decît puterea ; aripile sale sunt ca flacăra, trupul său ca jăratecul.

5 Și cînd luna strălucea în ceruri, privighitoarea zbură la tufa de trandafiri și își lipi pieptul de spini. Cîntă toată noaptea și cu cît cînta mai tare, cu atît mai mult o străbăteau ghimpii și curgea singele. În cele din urmă înflori o roză — dar era albă. Atunci tufa strigă către privighitoare : — Păsărică, apasă pe ghimpe că se face ziuă și floarea nu mi-i gata. Privighitoarea apasă mai tare, și floarea începu a se roși. — Mai tare, păsărică ! strigă tufa. — Privighitoarea apasă atît de tare, încît un ghimpe îi atinse inima. Atunci se ridică la ceruri cîntecul sfîșietor al amorului care ucide, și pasărea căzu la pămînt... *(Cu ultimele cuvinte, cade și el. Cade pe genunchii ei, sărutîndu-i.)*

D-na VALEANU

(sărind de pe scaun)

20 Nu mă atinge !...

D-I VALEANU

(retrăgîndu-se înapoi)

Să nu te ating !... Va să zică îți inspir ură și dezgust ? !...

25 D-na VALEANU

Nu zic asta, ci numai te rog să te ții de cuvînt.

D-I VALEANU

Ce ai în sîn ?

D-na VALEANU

(pipăindu-se)

30 N-am nimic.

D-I VALEANU
 Ai.
 D-na VALEANU
 Nu am nimic.
 5 D-I VALEANU
 Ai... Scrisorile... din străinătate !...
 D-na VALEANU
 Ține-ți cuvîntul !
 D-I VALEANU
 10 Nu vezi că mă ucizi ? !...
 D-na VALEANU
 Ține-ți cuvîntul !
 D-I VALEANU
 15 Să-mi Țiu cuvîntul, cînd tu trăiești sub acoperămîntul
 meu, visînd la altul, iubind pe altul, respirînd numai
 pentru el !... Ce lege omenească mă poate sili să res-
 pectez o asemenea învoială ?
 D-na VALEANU
 Cuvîntul dat.
 20 D-I VALEANU
 N-am dat asemenea cuvînt.
 D-na VALEANU
 A !...

D-I VALEANU
 Nu !
 D-na VALEANU
 Nu Ți l-am cerut în scris, fiindcă n-avea mai multă
 5 valoare.
 D-I VALEANU
 Injurii ? !... Deși nu le merit, mă ating... (*După o
 pauză.*) Cu toate astea, vreau să știu adevărul : ce ai
 în sîn ?
 D-na VALEANU
 10 Scrisori...
 D-I VALEANU
 Nu e adevărat !
 D-na VALEANU
 15 De ce ?
 D-I VALEANU
 Fiindcă o spui.
 D-na VALEANU
 (*voind să plece*)
 20 Grosolăunii nu vreau să ascult.
 D-I VALEANU
 (*tăindu-i drumul*)
 Ce ai în sîn ?
 D-na VALEANU
 25 Lasă-mă să trec.

D-I VALEANU
(apucându-i minile)

Ce ai în sîn ?

D-na VALEANU

5 Dă-mi drumul !

D-I VALEANU

10 Vreau să știu cu orice preț ce ai în sîn. (Se urmează o mică luptă. Văleanu rupe nasturii de la haina femeii și-i scoate din sîn o fotografie). Fotografia lui !... A !... va să zică așa îți ții cuvîntul, dumneta, care ceri de la mine să nu te ating ? !...

D-na VALEANU
(strigînd)

Să nu mă atingi !

15 D-I VALEANU

20 Nu te ating, viperă ; dar mutra asta de neamț sulemenit am s-o pun în țintă și să trag cu pistolul în ea ; am s-o batjocoresc și s-o arunc în noroi ; am s-o rup în bucăți (rupe fotografia) așa (o aruncă) și să o calc în picioare...

D-na VALEANU

Un carton.

D-I VALEANU

Cu imagina lui.

25 D-na VALEANU

La aceea nu ajungi.

D-I VALEANU

Aceea e ascunsă în fundul inimei, nu-i așa ?... În inima infamă și plină de turpitudini... Crezi că la aceea nu se poate ajunge, spăimoasă faptură ce ești ? !...

5 D-na VALEANU

Omorîndu-mă.

D-I VALEANU

Da, omorîndu-te. Cît îți plătește pielea ?

D-na VALEANU

10 Va rămînea în suflet.

D-I VALEANU

Dacă l-ai avea. Dar nu ai suflet.

D-na VALEANU

Lasă-mă să trec...

15 D-I VALEANU
(dîndu-se la o parte)

Treci... pentru totdeauna.

(D-na Văleanu iese.)

SCENA V

20 D-I VALEANU, Un FECIOR

D-I VALEANU
(singur)

Sau îl împușc pe el... sau pe ea... sau pe mine... (Sună. Intră feciorul.) Să cheme cineva pe frate-meu.

FECIORUL

Am înțeles.

D-I VALEANU

Cine e în salon ?

5

FECIORUL

E mai multă lume. Mai cu seamă d-na Hanke vrea să vă vadă.

D-I VALEANU

Nu primesc pe nimeni.

10

SCENA VI

D-I VALEANU, D-na HANKE

D-na HANKE

(dînd pe fecior la o parte și intrînd)

Pe mine, da. *(Inchide ușa.)*

15

D-I VALEANU

Ce dorești ?

D-na HANKE

Nu doresc — cer.

20

D-I VALEANU
(mirat)

Serios ?

D-na HANKE

Cît se poate de serios.

D-I VALEANU

Și ce ceri ?

D-na HANKE

Să aduci pe fiu-meu în țară.

5

D-I VALEANU

Ai un mare spirit de à propos. Mă rog, toate femeile sunt ca dumneta ?

D-na HANKE

Nu am poftă să glumesc.

10

D-I VALEANU

Cînd ai ști cît de puțină am eu !...

D-na HANKE

Prin urmare ?...

D-I VALEANU

15

Ce dorești ?

D-na HANKE

Am spus : să aduci pe fiu-meu în țară.

D-I VALEANU

Nu se poate.

20

D-na HANKE

Pentru ce ?

D-I VALEANU

Pentru că nu se poate.

D-na HANKE

„Asta nu-i un cuvînt.

D-I VALEANU

Nu cred că trebuie să-ți dau un cuvînt.

5

D-na HANKE
(luînd un scaun)

La miniștri, politețea s-ar cuveni să fie cel puțin ca la ceilalți oameni...

D-I VALEANU

10 Mă rog. N-am timp să mă ocup de fleacuri. Ce dorești ?

D-na HANKE

15 Să vede că începe să te părăsească și memoria. Îți spun pentru a treia oară că doresc să aduci pe fiu-meu în țară.

D-I VALEANU

La asta am răspuns : nu se poate.

D-na HANKE

Cu ce drept ții pe un copil departe de părinți ?

20

D-I VALEANU

Aha ! Are haz ! Un copil... minor...

D-na HANKE

Minor sau major, pentru noi este copilul nostru.

D-I VALEANU

25 „Pentru noi“ este foarte bine găsit. Ai auzit vorbindu-se de Antigona ?

D-na HANKE

N-am nevoie de cursuri.

D-I VALEANU

5 Totuși, e bine să-ți amintești pe fiica lui Oëdipe, care călăuzea pe tată-său, orb și proscris... A !... Ce bune sunt câteodată studiile clasice, ca să-ți vezi mizeria pînă în fund !...

D-na HANKE
(îmblinzindu-se)

10 Ești nenorocit.

D-I VALEANU

Atît de nenorocit, încît fac greșeli de politețe elementară... Ia un fotoliu, te rog. (Vrea să-i ofere un fotoliu.)

D-na HANKE

15 Adu pe fiu-meu în țară.

D-I VALEANU
(oprindu-se)

Iar începi !...

D-na HANKE

20 Scurtezi distanțele.

D-I VALEANU

Tocmai asta nu vreau. N-am nici un interes să-i apropiu.

D-na HANKE

25 Ai un interes foarte mare : depărtarea poetizează pe oameni.

D-I VALEANU

Vorbe. Depărtarea desparte pe oameni.

D-na HANKE

Și-i face să se dorească...

5

D-I VALEANU

Până se uită.

D-na VALEANU
(scutindu-se)

10 Atunci... nu mai am nimic de zis... Îți mulțumesc că ai tăcut.

D-I VALEANU

Cînd ?

D-na HANKE

Cînd amenințai să-i spui adevărul.

15

D-I VALEANU

Ar fi fost riscant.

D-na HANKE

Cum ai zis ? !

D-I VALEANU

20 Adică... aș fi riscat prea mult. (D-na Hanke salută.)

D-na HANKE
(de la ușe)

Adu-l în țară... și micșorează poezia depărtării... (Iese.)

SCENA VII

D-I VALEANU, singur

D-I VALEANU
(înălțînd din umeri)

5 Lumea se compune din nebuni, filozofia din paradoxe, iar viața întreagă din caraghiozicuri. Cum o să zici unui om care iubește : „cu cît iubești mai mult, cu atît du-te mai departe ?“... Este adevărat însă că tainele inimei ome-nești sunt nepătrunse... Ce este sigur în lumea asta in-famă ? Doar atît : că cimitirele sunt pline de morminte.

SCENA VIII

D-I VALEANU, Doctorul VALEANU

Dr. VALEANU

Bună-seara, excelență. Ce mai faci ?

15

D-I VALEANU

Ce să fac... Uite, trăiesc.

Dr. VALEANU

Foarte bine. Țsta e lucrul cel mai inteligent ce-l poate face un om care s-a născut.

20

D-I VALEANU

Ești sigur ?

Dr. VALEANU

Absolut. Un om care nu se însoară, nu face filozofie și nu bea apă cu gheață, e stăpînul lumii.

25

D-I VALEANU

Eu fac toate astea : m-am însurat, fac filozofie și beau apă cu gheață.

Dr. VALEANU

De aceea ești stăpînul numai al unei țări.

D-I VALEANU

Cu numele.

5

Dr. VALEANU

Cu fapta și cu cugetul. Dar... de ce m-ai chemat ?

D-I VALEANU

Ca să te rog să-mi dai un hap de stricină.

Dr. VALEANU

10

Ai vreun cîine... bolnav ?

D-I VALEANU

Foarte bine zici : am un cîine... bolnav. E și cîine și bolnav.

Dr. VALEANU

15

Atunci îngrijește-l, nu-l omorî. În toate cazurile, cheamă un veterinar.

D-I VALEANU

Șezi te rog. (*Doctorul șade.*) Eu nu sunt bine.

Dr. VALEANU

20

(*rizind*)

Prin urmare nu era caz de veterinar. (*Cu interes.*)
Ce ai, dragă ?

D-I VALEANU

25 Mă simt ostenit, descurajat. Am intrat în viață, pînă în adîncurile ei cele mai ascunse și vreau să ies dintr-însa. Dar vreau să ies, dacă s-ar putea, curat, cum am intrat.

Dr. VALEANU

Ce vorbe vorbești !... Nimic nu-i mai interesant decît viața...

D-I VALEANU

5

Altora...

Dr. VALEANU

Viața, în sine...

D-I VALEANU

10 Ascultă, doctore : nu filozofie. Nu vreau să-ți vorbesc de toți oamenii, ci numai de unul : de mine. Eu am intrat în viață curat, am trăit curat și vreau să sfîrșesc tot așa. Imprejurările vieții mele, pe care tu nu le cunoști, sunt atît de încîlcite, încît, dacă aș trăi mai departe, m-aș murdări.

15

Dr. VALEANU

Cum se poate ? !...

D-I VALEANU

20 Se poate. Tu ești mai mult decît fratele meu : ești, oarecum, opera mea. Te-am crescut, te-am învățat carte, te-am urmărit cu dragostea unui părinte... Mă crezi cînd îți vorbesc... Ca să trăiesc mai departe, cu desfășurarea logică a caracterului meu — violent și intolerabil — ar trebui să comit o îndoită crimă, să omor două persoane. Ceea ce nu se poate. Pe una nu trebuie s-o omor ; pe

25 alta nu pot s-o omor.

Dr. VALEANU

Ce grozăvii ! !

D-I VALEANU

30 Nu sunt grozăvii. E desfășurarea logică a unei probleme.

Dr. VALEANU

Nu se poate. Să omori pe alții sau să te omori pe tine, nu e niciodată logică.

D-I VALEANU

- 5 Absolut logic. Eu iubesc pe o femeie, care iubește pe altul. Iubirea mea pentru dînsa este viața mea însăși. Să trăiesc și să asist la amorurile lor este mai presus de puterile mele... De altfel, nu tee-am chemat ca să discutăm. Eu nu am alți moștenitori legitimi decît pe tine. Te pre-
10 viu că voi lăsa averea mea împărțită în două : o parte neveste-mi, iar alta ție. În lotul tău voi pune o sumă de bunuri pe care să le vinzi, iar cu produsul lor să plătești datoriile lui Hanke bătrînul, fără explicații și fără vorbe. Atît. Acum, fiindcă nu poți să-mi dai stricnină, întinde-mi
15 mîna... Adio.

(Cortina)

ACTUL IV

Decorul din actul precedent. Vara.

SCENA I

- 20 Doamna VALEANU, Doctorul VALEANU (amîndoi în doliu)

Dr. VALEANU

S-ar zice, dragă cumnată, că de la moartea lui frate-
meu, ești înamorată de dînsul...

D-na VALEANU

Sunt nenorocită și nemîngîiată.

Dr. VALEANU

Ce fericit ar fi el, sărmanul, dacă te-ar auzi !...

5

D-na VALEANU

Doctore, cunoști ceva mai grozav decît *ireparabilul* ?

Dr. VALEANU

Cunosc : *reparabilul* în amor.

D-na VALEANU

- 10 Nu vorbi copilării. *Reparabilul*, în amor sau în altceva, este un mare act de dreptate.

Dr. VALEANU

- 15 În amor ? !... Act de dreptate ? !... Amorul este, prin firea sa, un tiran zăpăcit și scandalagiu... Adevărat *enfant de bohème*.

D-na VALEANU

Literatură.

Dr. VALEANU

Cel mult muzică.

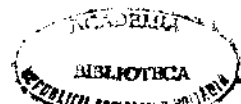
20

D-na VALEANU

Ce-i vrea. Însă nu adevăr.

Dr. VALEANU

- 25 Amorul este, între sentimente, ceea ce era Neron între împărați : un nebun superb, care viola cele mai inviolabile legături ; omora pe Seneca ; da foc Romei ; se cobora de pe tronul lumci pe arena circului ; se credea de geniu...

Literatură.

D-na VALEANU

Dr. VALEANU
(*rizind*)

5 Cum vrei...

D-na VALEANU

Amorul este un lucru divin... dulce și dureros... făcut pentru sufletele nobile... pe care nu-l gustă, în toată voluptatea lui, decât cei ce s-au călit în durere.

10 Dr. VALEANU

Asta e literatură... Dar, în fine, eu venisem pentru altceva... Venisem să-ți spun că nu e chip să găsec o privighitoare. Unde n-am căutat-o și pe cine n-am însărcinat cu misiunea asta delicată !... A propos : s-a întors Hanke.

15 D-na VALEANU

À propos de privighitoare ?

Dr. VALEANU

Nu. À propos de misiune.

20 D-na VALEANU

L-am văzut.

Dr. VALEANU

Deja ?

D-na VALEANU

25 Ce vrei să zici ?

Dr. VALEANU

Nimic. Dezleagă-mă de privighitoare, sau altfel trebuie să mă duc în străinătate, la un muzeu de ornitologie...

D-na VALEANU

Linștește-te. Am găsit-o eu.

Dr. VALEANU

La cine ?

5 D-na VALEANU

La un țaran. Iat-o. (*Îi arată o colivie ale cărei zăbrele sunt acoperite cu hîrtie cenușie.*)

Dr. VALEANU
(*căutînd s-o vadă*)

10 Ce dihanie mititică. Asta cîntă de umple dumbrăvile ?

D-na VALEANU

Asta.

Dr. VALEANU

Mult zgomot... din nimic.

15 D-na VALEANU

Zgomot ?

Dr. VALEANU

Pardon — muzică.

D-na VALEANU

20 Poezie.

Dr. VALEANU

Poezie. Dar e o poezie dresată în libertate.

D-na VALEANU

Da. Nu cîntă în colivie.

Dr. VALEANU

Atunci ?

D-na VALEANU

Am să-i dau drumul.

5

Dr. VALEANU
(uitându-se la dînsa mirat)

Pentru asta trebuia s-o caut prin lumea întregă ?

D-na VALEANU

Pentru asta. Și te rog s-o cauți mai departe.

10

Dr. VALEANU

Ca să-i dai drumul ? !

D-na VALEANU

Da.

15

Dr. VALEANU

Frumoasă logică.

D-na VALEANU

Perfectă. Inchipuiește-ți un mare poet căzut în mîna unor sălbateci. Nu s-ar organiza expediții să-l pună în libertate ?

20

Dr. VALEANU

Ai haz... Și cît plătești de privighitoare ?

D-na VALEANU

Orcît.

Dr. VALEANU

Atunci am să organizez eu o potiră după privighitoare, ca să-ți ofer ocazia de a le pune în libertate... Și cu asta, mă închin.

5

D-na VALEANU

La revedere, doctore. Îți mulțumesc de osteneală, și nu uita că plătesc orcît...

(Doctorul iese.)

SCENA II

10

DOAMNA VALEANU, singură

D-na VALEANU

(după ce a însoțit pe doctor, se întoarce la colivie)

15

Pasăre privighitoare,
Ce cînti noaptea pe răcoare,
De ce cîrpești cu atîta temere ?... și nu cînti ?...

(Repetă.)

20

Pasăre privighitoare,
Ce cînti noaptea pe răcoare,
Umple-ți gîșca cu suspine,
Și suspină pentru mine ;
Vino azi și vină mîni
La priveghi de săptămîni,
Să ne spovedim la lună
Și să plîngem împreună,
Tu din glasul tău de foc,
Eu din ochi fără noroc.

25

Cîntă, dragă !... cîntă, păsărică !...

S C E N A III

HANKE, tinărul, D-na VĂLEANU, Un FECIOR

FECIORUL
(*aducînd o carte de vizită*)

5 Întreabă domnul ăsta dacă-l primiți.

D-na VĂLEANU
(*luînd cartea, se gîndește*)

Spune-i că tocmai acum a ieșit doctorul de la mine...

FECIORUL

10 Am înțeles. (*Iese.*)

D-na VĂLEANU
(*către colivie*)

Mîine te duci... mă lași și tu... pasăre cu dor în glas și viață de pripas...

FECIORUL
(*reintrînd*)

15 Domnul roagă pe cuconița să primească pachetul ăsta...

D-na VĂLEANU

20 Pune-l pe masă.

FECIORUL

Și întreabă dacă are răspuns.

D-na VĂLEANU
(*cercetînd pachetul*)

25 Scrisorile mele !... (*Se gîndește. Către fecior.*) Spune-i să se urce.

(*Feciorul iese. După puțin timp, intră Hanke.*)

HANKE

(*foarte elegant, se închină*)

Prima mea dorință este, doamnă, să mă tratați ca și cum ministrul ar trăi.

D-na VĂLEANU

5 Îmi pare rău, domnule, dar cred că asta nu se mai poate...

HANKE

Adevărat ? Pot oare spera ?

D-na VĂLEANU

10

Să sperî ? Ce ?...

HANKE

Ceea ce soarta n-a voit altădată...

D-na VĂLEANU

15 Șezi. (*Hanke ia loc.*) Ceea ce soarta n-a voit altădată, astăzi o vrea și mai puțin. Și e bine că ai stăruit să te primesc, ca să ne explicăm... Mi-ai înapoiat scrisorile... Va să zică clișeuul cel vechi...

HANKE

20 Credeam că nu se cuvine să le mai păstrez după moartea ministrului.

D-na VĂLEANU

25 Cum se poate !... Cît trăia el, credeai că poți să le păstrezi aceste mizerabile hîrtii, care constituiesc un furt și care îi sfișiau inima — iar acum, nu ? !... Da' ce fel de suflet ai dumneta ?...

HANKE

Vă rog... Cît nu aveați libertatea de a hotărî de soarta d-voastre, puteam să le țin la mine, aceste dovezi...

D-na VALEANU

5 Dovezi, de ce ?

HANKE

Astăzi, lucrurile sunt schimbate și trebuie să vă reluați libertatea.

D-na VALEANU

10 Dovezi, de ce ?

HANKE

De un sentiment curat și adînc...

D-na VALEANU

15 Curat, nu, domnule ! Adînc... poate. Dar adînc de prăpastie.

HANKE

Cu toate astea, nimeni nu știe mai bine decît d-voastră cît au fost de curate relațiunile noastre...

D-na VALEANU
(rîzînd fals)

20 Relațiunile noastre !... Drept cine mă iai dumneta, domnule ?

HANKE

25 Drept o persoană demnă de tot respectul și toată compătimirea.

D-na VALEANU

5 Demnă de compătimire, da ! De respect, nu !... Te-am văzut de două ori în toată viața mea ; nici nu te cunosc bine cum ești la chip și la suflet și cu toate astea ți-am dat, în scris, o sută de dovezi... de literatura amorului.

HANKE

De „literatura amorului“ ? !

D-na VALEANU

Cu care am omorît un om...

10 HANKE

Și cu care răniți adînc pe un altul...

D-na VALEANU

Domnule Hanke ! Nu mă iubești și nu m-ai iubit niciodată !...

15 HANKE

Protestez.

D-na VALEANU

Și nici eu nu te iubesc și nu te-am iubit.

HANKE

20 Protestez din toate puterile.

D-na VALEANU

Nu protesta. Suntem într-un moment serios al vieții noastre. Să ne coborîm în adîncul inimelor și să găsim acolo adevărul. Nu m-ai iubit.

HANKE

Poate... la început...

D-na VĂLEANU

5 Dacă m-ai fi iubit, nu plecai. Și nici eu nu te-am iubit... Dacă te-aș fi iubit, plecam cu dumneta.

HANKE

Acesta este amor de teatru. În realitatea vieții, doamnă, o mulțime de lume iubește și tace, sau pleacă.

D-na VĂLEANU

10 Nu !... Sau iubește, cum cîntă, or visează ; ca un dar frumos al sufletului, ce simte nevoia să zboare. Cine iubește cu adevărat, rămîne cînd lumea îl silește să plece ; pleacă, dacă trebuie să rămînă ; dărîmă, arde, rupe zăgazurile... (*apropiindu-se de el*) și adesea moare.

15 HANKE

Teatru.

D-na VĂLEANU
(*făcînd un pas înapoi*)

20 Ah !... cită ironie !... Tocmai așa vorbeam eu bărbatului meu, cînd îmi spunea că mă iubește.

HANKE

Cu deosebire că d-voastră spuneți că nu mă iubiți.

D-na VĂLEANU

25 Nu te iubesc. Este adevărul cel mai necesar sufletului meu, pe care trebuie să-l strig, ca să-l audă cerul, îngerii și arhangheli, pentru mîngîierea celor morți...

HANKE

Nu mai înțeleg... Atunci cum ați putut să scriți paginile acelea atît de frumoase, pe care nu vi le cerea nimeni ; în care se simte atîta sinceritate, atîta căldură ?

5 D-na VĂLEANU

Nu știu, domnule, nu știu. Trebuia să le spun bărbatului meu și, printr-o încăpăținare bolnăvicioasă, și le scriam duminică... Erai departe... mi se părea că ești jertfa geloziei... Cine mai poate înțelege inima omenească !

10 HANKE

Poezia depărtării...

D-na VĂLEANU

15 Poezia depărtării... (*O înecă lacrămile.*) Poezia, durerea sfîșietoare a celor ce nu se mai pot îndrepta. E atît de departe bărbatul meu acum !...

(*Se aude zgomot în anticameră.*)

SCENA IV

Acciași, D-na HANKE

20 D-na HANKE
(*intrînd repede, se oprește un moment și se uită la amîndoi*)

Am urcat... scara...

D-na VĂLEANU
(*ieșindu-i înainte*)

Scara noastră cea grozavă...

D-na HANKE
(cătire fiu-său)

Am trăsura jos. Dacă vrei să profiți de dînsa... și să
mi-o trimiți înapoi...

5 (Hanke se închină și iese.)

SCENA V

D-na HANKE, D-na VALEANU

D-na HANKE
(îngrozită)

10 Am venit prea tîrziu ? !...

D-na VALEANU

Pentru ce ? (O duce la fotoliu.) Vă rog să ședeți.
N-ați venit nici prea tîrziu, nici prea de vreme. Am vor-
bit cu fiul d-voastre ca două persoane ce nu vor să se
mai înșefe una pe alta.

D-na HANKE

Ah !... Răsufliu.

D-na VALEANU

20 Și nu cred că vă rănesc în sentimentul d-voastre de
mamă, dacă vă voi mărturisi că nu l-am iubit niciodată...
V-aduceți aminte de ziua în care am venit să vă întreb...

D-na HANKE

25 Mi-aduc aminte. Asta mă aduce. (Ii cade în genun-
chi.) Am fost o mizerabilă... Am mințit... Am mințit, de
disperare și de răutate...

D-na VALEANU
(vrea s-o ridice)

Vă rog...

D-na HANKE

5 Viu în genunchi să vă rog să mă iertați. Puteți să mă
ierțați ?... Puteți să înțelegeți ce însemnează a suferi 30 de
ani, a trăi în necazuri, a simți bătrînețea care coprinde
încetul cu încetul toate zăgazarile vieții, ca bălăriele care
umplu o grădină !... Și a rămîne cu inima încă tînără...

D-na VALEANU

Va să zică... d-voastră... I-ați iubit pe bărbatul meu...

D-na HANKE
(ascunzîndu-și fața în mâini)

10 V-am furat comoara vieții... (Ridicînd fruntea.) Pu-
teți fi liniștită. El nu mă iubea. El vă iubea numai pe
d-voastră. Ah, doamnă, cit de mult vă iubea !... O ase-
menea simțire ridică pe oameni pînă la jertfă — ideal pe
15 care eu nu l-am cunoscut.

D-na VALEANU

Fiul d-voastre este prin urmare...

D-na HANKE

20 Da... Sunteți femeie. Ierțați unei femei că n-a avut
curajul să se dezonoreze, mărturisîndu-și singură vina...

D-na VALEANU

25 Ridicați-vă, doamnă. Eu nu am nimic de iertat. Viața
este atît de surprinzătoare, iar inima omenească o tainiță
cu atîtea ascunzători, încît numai cei ce sunt cu totul fără
inimă judecă repede și pedepsesc.

D-na HANKE

30 Nu, doamnă, nu. Inima noastră este în adevăr o tai-
niță ; dar ea scamănă cîteodată cu o închisoare, în care
zac făcători de rele, falșificatori și incendiari. Dacă am
deschide toate pușcăriile !...

D-na VALEANU

Ar rămînea goale... Lucrul cel mai spăimos pentru o inimă omenească... D-voastră, doamnă, aveți un fiu... Eu, ce am ?...

5

D-na HANKE

Mîngîierea de a fi rămas curată ca o floare. Cea mai mare, cea mai binefăcătoare dintre mîngîieri, pe care să nu o dați pe nimic. Cînd veți ajunge, ca mine, pe pragul unei alte lumi, veți înțelege ce preț are cugetul curat, chiar cînd greșește...

10

VOICHIȚA

Comedie în trei acte

PERSOANELE

DOCTORUL FINGAL	40 de ani
D-1 COSTOIU	60 de ani
D-1 NIEMENE	45 de ani
D-1 GUȚA PRUNCU	35 de ani
VOICHIȚA CANTĂ	25 ani
MARIA CANTĂ	30 ani
D-na NIEMENE	
D-na PRUNCU	35 de ani
D-na VERULESCU	60 de ani
Fecior, Fată de casă	

ACTUL I

O sală cu tot felul de aparate de gimnastică.

SCENA I

5 D-na VERULESCU, D-na PRUNCU, D-na NIEMENE, D. COSTOIU

D-na PRUNCU

Așa bună metodă are !... După câteva ședințe te simți ușoară ca o copilă.

D. COSTOIU

10 De !... Am venit să încerc și eu.

D-na VERULESCU

Cu piciorul d-tale ?

D. COSTOIU

Da.

15 D-na VERULESCU

Tot nu ți-a mai trecut, vere Iorgule ?

D. COSTOIU

Nu, verișoară.

D-na VERULESCU

Parcă ai fost pe la băi...

5

D. COSTOIU

Da' unde n-am fost : la Mehadia, la Pucioasa, la Olănești...

D-na VERULESCU

10 Dar la Elöpatak n-ai fost ? Mi-aduc aminte cînd mergeam eu, cu tată-meu, la Elöpatak cu trăsuri, cu fecior, cu surugiu... Ei, mare lucru e avuția !...

D-na NIEMENE

Da' ce ți s-a întîmplat, madame Verulescu ?

D-na VERULESCU

15 E !... o greșală a mamei.

TOATE d-nele

O greșală a mamei !...

D. COSTOIU

Povestea cu ghinda ?...

20

D-na VERULESCU

Firește.

TOATE d-nele

Noi n-o cunoaștem.

D-na VERULESCU

Nici n-aveți de unde s-o cunoașteți...

Toți Veruleștii se nasc cu o ghindă pe... cum să zic ?... pe...

5

D. COSTOIU

La miei s-ar zice pe jigou.

D-na VERULESCU

Da. Pe jigoul stîng.

TOATE d-nele

10

Pe jigoul stîng ?

D-na VERULESCU

Da. O ghindă de toată frumusețea. Și soră-mea lui Ilie Baloș, și soră-mea Dudeasca și soră-mea Vișoreanca.

D-na NIEMENE

15

De la născare ?

D-na VERULESCU

Vezi, asta-i pozna. Nu de la născare. La fete de la 14 ani, iar la băieți de la 19.

TOATE d-nele

20

Ei ?

D-na VERULESCU

25 Cînd am împlinit 14 ani, tata a cerut să vadă ghinda. Ia-o de unde nu-i. „Asta nu-i Verulească“. Ba este ; ba nu este. Poate să-i iasă mai tirziu. Poate samănă cu bu-nică-sa, care nu era însemnată... În sfîrșit, ce să vă mai lungesc vorba, tata m-a dezmoștenit !

D-na PRUNCU

Era gelos...

D-na VERULESCU

Turc, nu altceva.

5

D-na PRUNCU

Grozavă boală e gelozia.

D-na VERULESCU

Grozavă.

D-na NIEMENE

10 Eu aş fi în stare să strâng de gât pe bărbatu-meu, dacă m-ar bănuî.

D-na PRUNCU

Nu zice vorbă mare, dragă.

D-na NIEMENE

15 Nu zic — dar e așa. Să fie d-nul Pruncu bărbatul meu și să vezi cum l-aș tămădui.

D-na PRUNCU

Ți-l dau...

D-na NIEMENE

20 Mulțumesc : am pe al meu.

D-na PRUNCU

Care nu-i gelos ?...

D-na NIEMENE

Cît trebuie să nu fie indiferent.

D-na PRUNCU

Al meu e grozav.

D. COSTOIU

Poate că-i dai prilej, cuconiță !...

5

D-na PRUNCU

(*rizînd*)

Ce haz ai, domnule Costoiu...

D. COSTOIU

10 Cucoanele din ziua de azi fac atîtea minuni, că nu mai știe bietul bărbat ce să creadă.

D-na NIEMENE

(*răstită*)

Să nu creadă nimic !

D. COSTOIU

(*calm*)

15

Merg la dentist, merg la Bon-Goût, merg la Papagal, merg la hidroterapie...

D-na VERULESCU

...la masseur, la cărturăreasă...

20

D. COSTOIU

...La Ateneu, la spital, să învețe să tămăduiască ră-nile...

D-na VERULESCU

...la garaj, să se facă șofeze.

25

D. COSTOIU

...la Băneasa, să ia cîmpii prin văzduh. ¹

D-na VERULESCU

...la gimnastică suedeză...

D-na PRUNCU

Bine, dacă suferim toate de migrenă...

5

D. COSTOIU

Cîte boli au mai ieșit la cucoane !... nici vița americană n-are atîtea metehne.

D-na NIEMENE

10 Dragă madame Pruncu, vrei să te scap eu de gelozia d-lui Pruncu ?

D-na PRUNCU

Cum să nu vreau, dragă... Mă urmărește peste tot : la dantist, la croitoreasă, chiar aci. Acum vedeți dv. dacă are dreptate...

15

D. COSTOIU

He ! Doctorul ăsta de nervi are niște ochi !...

D-na NIEMENE

Cum e la chip d-l Pruncu ?

D. COSTOIU

20 E otova peste tot. Un balon, pe două tălpi de sanie. (Către d-na Pruncu.) Mă ierți, cuconiță.

D-na PRUNCU

(rizînd)

25 Calomnie. E ceva cam gras, dar nu cum spune d-l Costoiu... Sunt sigură că peste un ceas e aici — la ora consultațiilor gratuite.

D-na NIEMENE

(silind pe d-na Pruncu să se scoale)

Dă-mi voie să văd cum ești îmbrăcată... (D-na Pruncu se scoală.) Ei, dar știi că arc de ce fi gelos d-l Pruncu...

5

D-na PRUNCU

Ești drăguță în toată puterea cuvîntului.

D-na NIEMENE

Vreau să văd dacă pot semăna cu d-ta... Ești ceva mai scundă ca mine, dar bărbații sunt așa de orbi...

10

D. COSTOIU

(către d-na Pruncu)

D-ta n-ai vreo ghindă pe trup, cuconiță ?

D-na NIEMENE

Arc o fragă.

15

D. COSTOIU

Dacă e vorba pe legume de astea, poate o fi avînd două.

D-na VERULESCU

20 Vere Iorgule, cu ghindă pe trup se nasc numai Veruleștii — și, după cîte știu despre tata, n-a avut amante.

D-na PRUNCU

Dumnezeu să-l ierte. Dar răposata mama matalc trebuie să fi fost de altă părere, fiindcă mata te-ai înmerit fără ghindă.

25

D-na VERULESCU

M-am aruncat spre bunică-mea.

D-na PRUNCU

Cu toate astea bărbatul matale e tot un Verulesc...

D-na VERULESCU

Văr al doilea...

5

D. COSTOIU

Ver-Ulesc al 2-lea.

D-na VERULESCU

Cu ghindă și el.

D. COSTOIU

10

Bine eă n-ai avut copii, verișoară.

D-na VERULESCU

De ce, vere Iorgule ?

D. COSTOIU

15 Se năștea fiecare cu câte un codru de stejar pe trup...
(Către d-na Pruncu.) Da' pînă una alta, mata, cuconișă,
ai un pufușor pe gurișă...

D-na VERULESCU

...pe botișor.

D. COSTOIU

20

...de parcă ești o chersică.

D-na VERULESCU

D-l Pruncu nu se gîdilă.

D. COSTOIU

Nu s-o fi gîdilînd, dar vede.

D-na NIEMENE

Am să-mi pui un vâl gros. Ia umblă, te rog, dragă ma-
dame Pruncu...

D-na PRUNCU

5

Să umblu ?...

D-na NIEMENE

Da. Fă-te a intra.

(D-na Pruncu iese și reîntră după un moment, umblînd legănat.)

D-na VERULESCU

10

Merge în buestru.

D. COSTOIU

Ce buestru, verișoară ! Pasăre, nu altceva. Parcă-i o
codobatură.

D-na NIEMENE

15

(umblînd ca d-na Pruncu)

Umblu bine ?

TOȚI

Perfect.

SCENA II

20

Acciași, VOICHIȚA

VOICHIȚA

(cu un ghiozdan la subțioară, îmbrăcată ca o studentă, ușor cam
gheboasă. Intră)

25

Ce sfat frumos !... Doamnelor și domnilor, credința
dv. vă face onoare... Sărut mîna, d-nă Verulescu.

D-na VERULESCU

Bună ziua, fetiço. De unde vii așa aprinsă ?

VOICHIȚA

5 De la spital. Am asistat la scena cea mai caracteristică pentru triumful ideilor noastre.

D-na VERULESCU

Ia povestește.

VOICHIȚA

Un bărbat își adusese nevasta s-o arate doctorului.

10

D-na VERULESCU

Doctorului nostru ?

VOICHIȚA

15

Nu. La secția de nervi. Femeia era o frișcă de alea de albește pe dracu. Se pîngea de dureri bizare : o dureau o pulpă, apoi vârful nasului, apoi un genunchi. Dar ce-o dureau pe dînsa nu era nimic pe lîngă ce-l dureau pe dînsul. Toată ziua îl cicălea : că n-o duce la doctor, că nu vine la vreme acasă, că plouă afară. S-a hotărît, bietul om, s-o aducă la doctor. Aci, nu voia s-aștepte. Să plece acasă și să plece acasă. În sfîrșit, ce s-o mai fi petrecut nu se știe — fapt este că a răsunit deodată o pereche de palme, de s-a cutremurat pămîntul. A ieșit lumea de prin toate sălile să vadă ce s-a întîmplat... Femeia se ținea cu mîinile de obraji și surîdea. A venit doctorul, i-a luat înăuntru, i-a cercetat... Ei, știți ce se-ntîmplase ? Îi trecuse boala. Fără să-și dea seama, bărbatul îi făcuse gimnastică suedeză...

20

25

D-na VERULESCU

Ei, nu mai spune !...

VOICHIȚA

Ii pusese sîngele în circulație.

D. COSTOIU

Bravo !...

5

D-na VERULESCU

Așa faci, vere Iorgule ?...

D. COSTOIU

Vezi d-ta, verișoară, cum se întoarce roata lumii !... Gimnastică de asta suedeză făceau și părinții noștri.

10

VOICHIȚA

Mie, ar trebui să-mi pună un tun în spinare și să-mi îndrepte cocoșa...

D-na VERULESCU

Ia lasă, dragă, că nici nu se vede.

15

VOICHIȚA

Ești foarte gentilă, d-nă Verulescu, dar se vede...

D-na VERULESCU

Ar fi mai trist dacă ai avea-o pe...

D-NELE

20

...jigou.

D-na VERULESCU

Am găsit cuvîntul : pe coapsa stîngă. Jigouri aveți dv., d-nele mele.

D. COSTOIU

Niște bicte oițe...

D-na NIEMENE

Nervoase.

5

D. COSTOIU

Fără stăpîn, dragă... Haide că ne dă afară neamțu...

SCENA III

Aceiași. FECIORUL

FECIORUL

10 D-l doctor a ieșit un moment, înainte de ora consultațiilor gratuite. D-nele care n-au avut rînd sunt rugate să poftească după orele 6.

D. COSTOIU

Dar domnii ?

15

FECIORUL

Tot asemeni.

D. COSTOIU

Or, zi, domnii, aici, numai cînd își urmăresc nevestele.

FECIORUL

20

D-l Costoiu, pe ale d-lor sau pe ale altora ?

D. COSTOIU

Bravo, Frantz ! (*Ies cu toții.*)

SCENA IV

FECIORUL, singur, așezînd scaunele. Mai pe urmă, FATA din casă

FECIORUL

5 De 15 ani mă mir și tot n-am sfîrșit. Cum se poate, d-le, să dea lumea buzna, orbește, la un om care nu le spune nimic !... O mașină electrică, două scuipători suedeze și atîta tot. (*Cîntă încet.*)

10

Din Predeal pînă-n Vilcele
Numai glasul dragii mele.

Ei, aș ! Afară numai dacă n-o fi locomotivă.

FATA

(*deschizînd o ușe încet*)

Vorbești singur ?

15

FECIORUL

Decît să vorbesc cu tine...

FATA

Ești un modoran. Vezi mai bine c-a-nceput să vie lumc... (*Se retrage, se aude sunînd.*)

20

FECIORUL

Gata... pe degeaba... (*Se aude sunînd din nou.*) Viu !...

SCENA V

FECIORUL, GUȚA PRUNCU, mai pe urmă NIEMENE

GUȚA PRUNCU

(*enorm, hărtăgos, intră încet*)

25

Olio !... Și ce sunt spînzurătorile astea, domnule ?

FECIORUL

Gimnastică suedeză.

PRUNCU

(*se uită împrejur*)

5 Ai dracului nemți ! Nu știu cum să mai stoarcă banul omului !

FECIORUL

Sunteți la consultație gratuită.

PRUNCU

10 Păi vorba-i !... Nu plătesc vizita, da' plătesc doctoriile îndoit.

FECIORUL

Noi nu dăm doctorii.

PRUNCU

(*uitându-se lung la el*)

15 Dai și d-ta ?

FECIORUL

Dă d-l doctor. Eu sunt la d-lui de 15 ani.

PRUNCU

20 Da' nu se pre îmbulzesc clienții.

FECIORUL

25 Dacă nu se plătește scump, omul nu vine... Și cu toate astea tot avem prea mulți — după părerea mea — mai cu seamă dame. (*Se aude sunând.*) Iacă alt boier la consultație pe degeaba. (*Se duce să deschidă. Intră Dumitrache Niemene. Guță Pruncu umblă printre aparate ca un mare cunoscător. Niemene se așează pe o bancă.*)

PRUNCU

Tot felul de drăcii... Dușimal... Mașină de cusut. (*Dînd de halteruri.*) Pentru nevricale : te doare în dreapta ? rădici cu stînga ; te doare în stînga ?...

5

NIEMENE

...rădici cu dreapta.

D. PRUNCU

Te doare în gît ?

D. NIEMENE

10

...Înghiți în sec.

D. PRUNCU

...faci injecțiuni.

D. NIEMENE

...inhalățiuni.

15

D. PRUNCU

Inhalățiuni. (*Mergînd încet spre Niemene.*) Cu cine am onoare ?

D. NIEMENE

Dumitrache Niemene.

20

D. PRUNCU

Glumești ?

D. NIEMENE

Deloc. Iar eu ?

D. PRUNCU

25

Guță Pruncu.

D. NIEMENE
Acum 50 de ani.

D. PRUNCU
Auzi idee ! Să te numești „Nimeni“ !...

5 D. NIEMENE
Ce să-i faci !

D. PRUNCU
Ești singur de tot ?

10 D. NIEMENE
Ba am un frate.

D. PRUNCU
Unde-i ?

D. NIEMENE
Într-un borcan, la muzeu.

15 D. PRUNCU
Taci, bre omule... Era cu două capete ?

D. NIEMENE
Cu patru picioare.

D. PRUNCU
20 Bine că nu erați gemeni.

D. NIEMENE
Norocu mamei.

D. PRUNCU
Și unde șezi ?

D. NIEMENE
În strada Mikelet.

5 D. PRUNCU
În Mikelet ?... Îmi pare bine. Acolo șed și eu.

D. NIEMENE
Pe ce ?

10 D. PRUNCU
Cum „pe ce“ ?

D. NIEMENE
Adică pe ce temelii soțiale ?

D. PRUNCU
Arendaș. Domnul ?

15 D. NIEMENE
Arendaș și eu.

D. PRUNCU
Ne-au omorît ploile.

D. NIEMENE
20 La mine plouă și-n curte.

D. PRUNCU
Semeni grâu și la secere prinzi crapă.

D. NIEMENE

Eu semăn crape și prind grâu.

D. PRUNCU

Adică cum vine vorba asta ?

5

D. NIEMENE

Nu vine vorba ci vine apa, care-ți umple heleșteele cu snopi de grâu.

D. PRUNCU

10 Lumea pe dos, domnule. (*Uitându-se la ceasornic.*) Da' de ce n-o mai fi sosind doctorul ăsta... Consultații gratuite. Vax ! De la 5 la 6. Sunt șase fără un sfert.

D. NIEMENE
(*privindu-l lung*)

Și de ce suferi d-ta ?

15

D. PRUNCU

Apă la stomah.

D. NIEMENE

Dă-ți cep.

D. PRUNCU

20 Nu se poate. Cică să fac gimnastică suedeză, c-am să mă subțiez.

D. NIEMENE

Și eu tot așa. Cică să fac gimnastică suedeză c-am să mă-ngraș.

D. PRUNCU

Prostii nemțești, domnule. (*Misterios.*) Și să-ți mai spun ceva : ești însurat ?

D. NIEMENE

5

De trei ori.

D. PRUNCU

Cum se poate ?

D. NIEMENE

Adică am fost însurat de trei ori.

10

D. PRUNCU

Ei. (*Misterios.*) Aici, la doctorul ăsta, vine fel de fel de lume. Mai ales cucoane. (*După o pauză.*) Și mi se pare că vine și a mea.

D. NIEMENE

15

Parcă a mea nu !...

D. PRUNCU

Frate Niemene !... (*Îl scutură de mină.*)

D. NIEMENE
(*reculegându-se*)

20

Mă rog, mă rog ! E foarte firesc să vină.

SCENA VI

Aceiași, DOCTORUL

DOCTORUL

(*intrând din camera de lucru, grăbit*)

25

Ei, cine-i întâi ?

D. PRUNCU

Eu, domnule doctor.

DOCTORUL

Poftiți !

5 SCENA VII

NIEMENE, mai pe urmă MARIA CANTĂ și VOICHIȚA

D. NIEMENE

(*singur*)

10 Mare bestie !... Așa probă de idiot ar trebui păstrat
într-un bloc de gheață la 200 grade.

(*Intră Maria Cantă și Voichița. Un moment de tăcere. Se aude
un răget din cabinetul doctorului.*)

D. NIEMENE

Ce plăcut guiță !

15 D-na MARIA
(*zimbând*)

Probabil o descărcătură electrică.

D. NIEMENE

Păcat că nu e de tun.

20 D-na MARIA

E vreun om rău ?

D. NIEMENE

Nu e un om, ci un hipopotam.

SCENA VIII

Acceiași, DOCTORUL

DOCTORUL

5 A cui e rindul ? (*Văzînd pe Maria Cantă și pe Voi-
chița, devine galant și merge de sărută mîna Mariei. Către
Niemene.*) A trecut ceasul consultațiilor gratuite. Sau dacă
voiți să mai așteptați...

D. NIEMENE

10 Aștept. (*Doctorul și Maria Cantă dispar.*) Mare pe-
hlivan !

VOICHIȚA

Pentru ce ?

D. NIEMENE

(*uitîndu-se la dînsa mirat*)

15 Nu, drăguță. Așa vine vorba.

VOICHIȚA

Fiindcă a rămas singur cu cumnată-mea ?

D. NIEMENE

Nu....

20 VOICHIȚA

Tot așa rămîne și cu mine — probabil și cu soția
d-tale.

D. NIEMENE

Eu asta nu vreau.

25 VOICHIȚA

Soția d-tale e gheboasă ?

D. NIEMENE

Nu, deloc.

VOICHIȚA

Atunci ce caută aici ?

5

D. NIEMENE

Nervi.

VOICHIȚA

Ei, vezi, asta mă stringe de gât. Să fii drept ca o lumînare, sănătos, voinic — și să ai nervi !...

10

D. NIEMENE

Cumnata d-tale ce are ?

(Scenă mută. Voichița dă din cap, disperată. Niemene de asemeni.)

VOICHIȚA

15 Nervi. Mă rog, domnule — îmi dai voie, cum te numești d-ta ?

D. NIEMENE

Niemene.

VOICHIȚA

20 Serios ?... Va să zică, ești colegul de laborator al lui frate-meu. Eu, Voichița Cantă.

D. NIEMENE

Eu, domnișoară, mă numesc Niemene.

VOICHIȚA

Rus ?

438

D. NIEMENE

Leah, cred, de origină.

VOICHIȚA

5 Fluviul Niemen e rusesc și german. 830 kilometri lungime ; trece prin orașul Grodno și se varsă în marea Baltică.

D. NIEMENE

Grozavă memorie !...

VOICHIȚA

10 O fată gheboasă ce să facă alta decât să tot învețe ?

D. NIEMENE

Așa e.

VOICHIȚA

15 Va să zică găsești și d-ta. *(Se învîrtește.)* Sunt gheboasă tare ?

D. NIEMENE

Nu zic asta, domnișoară.

VOICHIȚA

Sunt gheboasă. Dar vezi, domnule, nu am nervi.

20

D. NIEMENE

E mare lucru. Și cu toate astea vîi și d-ta aici.

VOICHIȚA

Viu, firește. Viu să-mi îndrept gheba.

439

D. NIEMENE
Cu gimnastica ?

VOICHIȚA
Cu gimnastica.

5 D. NIEMENE
Credința te va scăpa.

VOICHIȚA
Ce credință ! Aveam o cocoasă ! Și uite acum. (*Se învârtește. Niemene dă din cap.*) Vrei să zici că tot printre dromadere mă număr...

10 D. NIEMENE
Nicidecum, domnișoară.

VOICHIȚA
Lasă, domnule, că nu mă supăr. Sunt gheboasă, cum
15 aș fi... blondă. D-tale îți plac femeile blonde ?

D. NIEMENE
Foarte mult.

VOICHIȚA
Soția d-tale e blondă ?

20 D. NIEMENE
Nu. Nevastă-mea e brună.

VOICHIȚA
Eram sigură.

D. NIEMENE
25 Pentru ce ?

VOICHIȚA
Pentru că, altfel, ți-ar fi plăcut brunele.

D. NIEMENE
Nu înțeleg.

5 VOICHIȚA
Totdeauna altceva decât ceea ce ai.

D. NIEMENE
Ei, comedie !...

VOICHIȚA
10 Lupta vecinică între o civilizație intelectuală foarte serioasă și o animalitate foarte veche.

D. NIEMENE
Asta o știu eu. Dar mă mir că o știi și d-ta.

VOICHIȚA
15 Ți se pare că o știi. Adevărurile formulate bine de alții par găsite de fiecare din noi... Iată, domnule Niemene, vrei să-ți mai spun ceva ? D-ta îți închipuiești că vii aici pentru că ești blonav.

D. NIEMENE
20 Sunt bolnav de stomah.

VOICHIȚA
Nu. Ești gelos.

D. NIEMENE
(*protestînd*)
25 Da' ce-are-a-face !...

VOICHIȚA
Crede-mă. Eu sunt doftoriță.

SCENA IX

VOICHIȚA, MARIA CANTA, NIEMENE

D-na MARIA C.
(ieșind din cabinetul doctorului)

5 Voichițo, te așteaptă doctorul, vrei să vii ?

VOICHIȚA
(cătore Niemene)

10 Crede-mă și îngrijește-te. E păcat să bănuiești pe ne-drept... și să suferi. (Cătore Maria Cantă.) Viu, Marie.
(Intră amîndouă în cabinetul doctorului.)

SCENA X

NIEMENE, GUȚA PRUNCU

D. NIEMENE
(Încrămenit țși face cruce)

15 Isuse Hristoase !...

D. PRUNCU
(intră grăbit, venind la Niemene și luîndu-l de mînă)

Frate Niemene. Sunt un om nenorocit. Nu mă lăsa.

NIEMENE

20 Ce este ?

D. PRUNCU

Vine nevastă-mea.

D. NIEMENE

Va să zică tot a fost adevărat...

D. PRUNCU

A fost. Te rog nu mă lăsa. Uite-o la fereastră. Vorbește cu feciorul. Are să intre acum...

D. NIEMENE

5 Și ce să-i fac ?

D. PRUNCU

Ce-i ști. Să vezi cu cine mă trădează...

D. NIEMENE

Taci, omule, că nu te trădează cu nimeni...

10 D. PRUNCU

Mă trădează.

D. NIEMENE

Cel mult cu doctorul.

(Guță Pruncu iese pe o ușe laterală.)

15 SCENA XI

NIEMENE, O DOAMNĂ

Doamna intră foarte discret și se așază pe un scaun. Obrazul acoperit cu un voal des. Niemene se face că citește într-o revistă.

D. NIEMENE
(cătore sine)

20

25 Subțire lucru !... Are noroc dobitocul. (Cătore dînsa.) Doamnă, vă rog să mă iertați că-mi iau libertatea de a vă vorbi, fără înconjur și fără să vă fiu prezentat. O întimplare ciudată m-a făcut să știu că bărbatul d-voastră vă urmărește, și vă aduc serviciul...

DOAMNA

De a mi-o spune... Ești un amic sigur.

D. NIEMENE

D-I Pruncu nu-mi este amic.

5

DOAMNA

Este, ca și d-ta, un bărbat.

D. NIEMENE

Gelos.

DOAMNA

10

Ca și d-ta.

D. NIEMENE

Eu nu sunt gelos.

DOAMNA

15 A !... cu toate astea văd după inel că ești bărbat în-
surat, și specia acestor bărbați ar trebui să se constituie
într-o societate de apărare mutuală... în contra grindinii.

D. NIEMENE

Noi trăim de fapt în cooperativă.

DOAMNA

20

Sătească. Cei însurați cu cei neînsurați.

D. NIEMENE

Neînsurații de astăzi vor fi însurații de mâine.

DOAMNA

Ești filozof.

D. NIEMENE

Sunt fatalist. Ce are să i se întâmple omului îi stă scris
în palmă.

DOAMNA

5 Atunci de ce mă previi de urmărirea lui bărbatu-
meu ?...

D. NIEMENE

D-ta nu ești obligată să mă crezi.

DOAMNA

10

Poate chiar o dorești.

D. NIEMENE

Din tot sufletul.

*(Ia un scaun și se apropie de dinsa. Doamna se retrage, el
o urmărește cu scaunul.)*

15

DOAMNA

Mă rog, domnule, suntem în sala de gimnastică, dar
eu urmez un alt tratament.

D. NIEMENE

Electric.

20

DOAMNA

Electric.

NIEMENE

Cu idiotul ăsta de neamț.

DOAMNA

25

Cu el. Nu am nevoie de un altul.

D. NIEMENE

(*aparte*)

M-a făcut idiot.

DOAMNA

(*după o pauză*)

5 Dar dacă ești fatalist și mai cu seamă dacă ești cu-
minte, pot să-ți citesc în palmă.

D. NIEMENE

(*către sine*)

10 Are haz.

DOAMNA

Ești însurat, evident.

D. NIEMENE

Da.

DOAMNA

15 Și îți iubești nevasta...

D. NIEMENE

Peuh !...

DOAMNA

20 Nu se poate. Un om de spirit nu se compromite nicio-
dată. Vezi, nu știu cine ești...

D. NIEMENE

(*recomandându-se*)

Epaminonda Marinescu.

DOAMNA

25 Mă rog...

D. NIEMENE

...profesor de gimnastică... norvegiană. Poate așa să
vină și la mine bulucul ăsta de cucoane.

DOAMNA

5 Ai nevoie ?... (*Citind în mină.*) O femeie brună,
tinăără, se gîndește la d-ta cu mare interes.

D. NIEMENE

Naltă, scurtă ?

DOAMNA

10 Naltă.

D. NIEMENE

Ca d-ta ?

DOAMNA

Cam așa.

D. NIEMENE

15 Serios ?

DOAMNA

Foarte serios.

D. NIEMENE

20 Îmi dai voie ! (*Încearcă să-i sărute mîna.*)

DOAMNA

(*lăsîndu-i mîna*)

Bagă de seamă...

D. NIEMENE

25 Ah ! ce mătase ! ce căldură parfumată !

DOAMNA

Stai binișor. (*Citindu-i în mână.*) Femeia brună te iubește.

D. NIEMENE

5 Serios ?

DOAMNA

Foarte serios. N-o părăsi.

D. NIEMENE

Nu mă gândesc cîtuși de puțin s-o părăsesc.

10

DOAMNA

Văd că suferi. Din liniile mîinei d-tale reiese că această femeie îți este ceva foarte de aproape... soră sau nevastă.

D. NIEMENE

Soră n-am. Nevastă, vai ! da.

15

DOAMNA

„Vai“ de ce ?

D. NIEMENE

D-ta n-ai bărbat ?... Guță Pruncu e un om foarte de treabă, dar nu poți toată viața să rămîi în pruncie cu el.

20

DOAMNA

Bagă de seamă.

D. NIEMENE

Să mă ierți, dar așa probă de bestie, mai rar.

448

DOAMNA

Bagă de seamă, el este bestie, dar d-ta îți înșeli nevasta.

D. NIEMENE

5 Cu cea mai incomensurabilă plăcere.

DOAMNA

Îmi dai voie să-mi scot mînușa de la mîna dreaptă... ca să ți-o dau și pe asta.

D. NIEMENE

10 Dacă o fi tot așa de parfumată ca cea stîngă.

DOAMNA

(*dîndu-i o palmă formidabilă, își ridică voalul încet*)

Ia uită-te la mine, Epaminonda Marinescu.

D. NIEMENE

15 Nevastă-mea !...

SCENA XII

Aceiași, DOCTORUL, VOICHIȚA, D-na CANTA

DOCTORUL

(*apărînd din cabinetul său*)

20 Ce este ?

DOAMNA

Nimic. Domnul se impacienta și a bătut din palme să vină feciorul... E, poate, rîndul meu ?

DOCTORUL

25 Da, poftiți. (*Către Niemene.*) Aveți sonerie acolo. (*Doctorul și d-na dispar.*)

449

SCENA XIII

NIEMENE, VOICHIȚA, D-NA CANTA

VOICHIȚA

(*apropiindu-se încet de Niemene și dînd din cap*)

5 Vezi, d-le Niemene !...

D-na MARIA C.
(*vrînd să iasă*)

Vii, Voichițo ?

VOICHIȚA
(*către d-na Cantă*)

10 Du-te, că viu. (*Către Niemene.*) Vezi, d-le Niemene...
Ai mîncat o palmă formidabilă...

D. NIEMENE

15 Da. Dar era de la nevastă-mea... În familie lumea pe-
trece cum poate.

VOICHIȚA

Suferi și faci glume.

D. NIEMENE

Ce să fac ?

20 VOICHIȚA

Să te schimbi.

D. NIEMENE

Așa dintr-o dată ?

VOICHIȚA

25 Îți iubești nevasta și nu vrei să i-o spui. Ești gelos
și te ascunzi. Ești fanfaron, cinic, și cu toate astea cred
că ești om de treabă. Acum ești chinuit mai mult ca
oricînd.

D. NIEMENE

Pentru ce ?

VOICHIȚA

Pentru că d-na Niemene e acolo, singură, cu doctorul.

5 D. NIEMENE
(*plecînd capul*)

E adevărat, domnișoară.

VOICHIȚA

10 Am să încerc să te ajut. Mă duc să asist la ședințele
lor. Dar schimbă-te. Fii curat în gînduri, și nu te teme
de simțirile adevărate. Spune nevestii d-tale c-o iubești
și, dacă greșeste, iart-o și ajut-o să nu mai greșească. Fii
sincer și vei fi fericit.

ACTUL II

15 Cabinetul de lucru al doctorului.

SCENA I

Doctorul FINGAL la birou, MARIA CANTA într-un fotoliu
cu spatele la doctor.

MARIA

20 Adorabilă scenă pentru două persoane ce se iubesc.

DOCTORUL
(răsfoind o carte)

Ai zis ceva ?

MARIA

5 (scoate o oglindă mică, din sacul de mină, și se uită într-însa)

Am zis. (O pauză.)

DOCTORUL
(distrat)

10 Firește că ai zis... (Maria nu răspunde.) Te uiți în
oglină... Ai dreptate.

MARIA

Ca să te văd.

DOCTORUL
(mirat)

15 Te uiți în oglindă ca să mă vezi pe mine ? !...

MARIA

Dacă altfel nu-mi dai voie.

DOCTORUL

Eu, nu-ți dau voie ? !...

20

MARIA

Nu m-ai pus să stau aici, cu spatele la d-ta, ca să nu
ne găsească Voichița ?...

DOCTORUL

Firește. Vreau să nu ne găsească fata, gură în gură.

25

MARIA

Te preocupă mult... fata.

452

DOCTORUL

Pentru d-ta.

MARIA

Și pentru d-ta...

5

DOCTORUL

Și pentru mine, dacă vrei. Dar eu nu sunt cumnat
cu dînsa.

MARIA

10 Eu sunt cumnată. Ai grije să-mi aduci aminte și
astăzi că sunt măritată și-mi înșel bărbatul...

DOCTORUL

Nici nu mă gîndeam.

MARIA

Mi-o spui în toate zilele.

15

DOCTORUL

Nu o spun eu, ci împrejurările, viața care curge, su-
fletul și conștiința noastră...

MARIA

Atunci să ne lăsăm.

20

DOCTORUL

Dacă s-ar putea...

MARIA

Dacă s-ar putea — ai dori ?

453

DOCTORUL

Din toată inima.

MARIA

(sculindu-se și venind spre el)

5 Va să zică, mă iubești fără voia d-tale...

DOCTORUL

Ca o necesitate organică.

MARIA

Prin urmare fără amor.

10 DOCTORUL

Știu eu !... Îmi închipuiesc că da.

MARIA

Atunci nu știi ce este amorul.

DOCTORUL

15 D-ta știi ?

MARIA

Cum să nu știu !... Este toată viața mea, prezentul și viitorul ; toate aspirațiile, nădejdea și visurile mele. Când ești departe, te doresc ; când ești aproape, te trăiesc, închid ochii și te văd sub pleoape, ca un portret binecuvântat... (Se apropie de dînsul, îl ia de git.) Când mă săruți, mă înfior din creștet pînă în tălpi ; simt că făptura mea de lut se topește ca o făclie de ceară... Mă pierd... Mă risipesc... Adună-mă, plăsmuiește-mă din nou.

20 (Bate cineva la ușă.) Inteligentă persoană !

25

SCENA II

Același, FECIORUL

FECIORUL

D-l Niemene întreabă cînd poate fi primit.

5 DOCTORUL
(gîndindu-se)

Cine-i domnul ăsta ?

MARIA

Bărbatul cu femeia geloasă.

10 DOCTORUL

Cel cu palma ?

MARIA

Da.

DOCTORUL

15 Mai pe urmă. Să aștepte pe Voichița.

MARIA

Vrei să-l dai pe mîna Voichiței ?

DOCTORUL

Un alcoolic. (Către fecior.) Să aștepte.

20 FECIORUL

Am înțeles.

SCENA III

DOCTORUL FINGAL, MARIA CANTA

DOCTORUL

E foarte greu...

5

MARIA

Ce e greu ?

DOCTORUL

De a ne înțelege.

MARIA

10

Mi se pare că ne înțelegem foarte bine.

DOCTORUL

În a face rău.

MARIA

Începi să te gîndești că facem rău. Cam tîrziu.

15

DOCTORUL

Mă gîndesc de mult...

MARIA

Am înțeles.

DOCTORUL

20

Ce bine !... Cînd înțelegi, știi ce să faci.

MARIA

Am înțeles că nu mă mai iubești...

DOCTORUL

Ești fericită !

MARIA

(mirată)

5

Sunt fericită că nu mă mai iubești ?

DOCTORUL

Ești fericită că știi despre mine ceea ce eu nu știu.

MARIA

Chiar mai mult decît crezi.

10

DOCTORUL

Foarte bine.

MARIA

Bunăoară că iubești pe Voichița.

15

DOCTORUL

(rîzînd)

Ai haz.

SCENA IV

Acceiași, VOICHIȚA

VOICHIȚA

(bătînd la ușe)

20

Se poate ?

DOCTORUL

Intră, Voichițo... Auzi ce spune amica asta a noastră.

VOICHIȚA

Ce spune ?

MARIA

Prostii. Eu vă las... cu adorabila dv. clientelă.

5

DOCTORUL

Voichițo, așteaptă d-l... Niciunul.

MARIA

D-l Niemene.

DOCTORUL

10

Ți-l dau în primire... Auzi nume !...

VOICHIȚA

Mai întâi, doctore, este domnișoara Voichița Cantă, care are o cocoasă de îndreptat... Să-mi dai voie. De 6 ori. Am îndoit brațele de 6 ori, doctore.

15

DOCTORUL

Mai îndoiește-le.

VOICHIȚA

Nu mai pot.

DOCTORUL

20

Fă puțină electricitate.

VOICHIȚA

Nu. Vreau să mă odihnesc puțin.

(*Maria Cantă iese.*)

SCENA V²

DOCTORUL și VOICHIȚA

Un moment de tăcere. Rezemată pe un cot, Voichița se uită lung la el.

5

VOICHIȚA
(*sculîndu-se*)

Ce lume încîntătoare trebuie să fi fost lumea veche, doctore !

DOCTORUL

10

De ce ?

VOICHIȚA

Sănătoși, drepti. Bărbați voinici, femeile nalte și sprintene...³

DOCTORUL

15

Așa pare întotdeauna trecutul.

VOICHIȚA

Mai frumos.

DOCTORUL

Mai frumos decît prezentul.

20

VOICHIȚA

Pare și este. Ce lucru mai minunat decît o femeie sabină, mergînd la fîntînă, cu vasul pe cap.

DOCTORUL

Sau cu amforele de must în mină. Must, must.

VOICHIȚA

(sculîndu-se ia două ulcioare. Primblîndu-se cu două ulcioare, corpul drept)

5 Ușor se mișcă tînăra fecioară
Purtîndu-și trupul drept ca o făclie ;
Cu amforele vine de la vie
Și vinde must ca-n vremi de-odinioară.

Must, must, aicea la gheboasa !...

DOCTORUL

(ieșindu-i înainte, glumește)

10 Copilă albă, vina ta să fie,
De te-o-ntîlni Polibus, bunăoară :
Cum mînile-ți sunt prinse de ulcioară,
O să-ți sărute benghiul din bărbie. ⁴

15 (Încearcă s-o sărute.)

VOICHIȚA

(stergîndu-și obrazul)

M-ai sărutat !...

DOCTORUL

20 Nu eu, Polibus : așa zice la poezie.

VOICHIȚA

Fluture.

DOCTORUL

Floare.

VOICHIȚA

(comic sentimental)

25 Fluture, fluture, fluture,
Aripa vîntul și-o scuture,
Craiule tînăr al florilor,
30 Crainic al zorilor.

DOCTORUL

(sceptic)

Tînăr !...

VOICHIȚA

(idem)

5 Mușce-te-ar dragostea, fluture,
Friguri de dor să te scuture ;
Plînge-te-ar roua cu zorile ;
Rîde-te-ar florile. ⁵

DOCTORUL

10 Vorbește corect românește. Nu se zice „mușce-te-ar“,
ci „mușcă-te-ar“...

VOICHIȚA

(continuînd)

15 Să te mușce... (Alintîndu-se.) Da' cine-i Polibus acesta,
care mi-a sărutat benghiul din bărbie ?

DOCTORUL

Un polip.

VOICHIȚA

(alintat)

20 O !... Singura dată cînd te-am găsit și eu sentimental,
o dai prin polipi.

DOCTORUL

Dragă, ăștia sunt bărbații care sărută.

VOICHIȚA

25 Polipi ? !...

DOCTORUL

Caracatițe.

VOICHIȚA

(fără a auzi, se primblă elegant prin fața lui)

Da' ce frumos spui versuri !...

DOCTORUL

(se uită lung la dînsa în admîrare)

5

Ia să vezi ce bine ți se potrivește.

Te-a zămislit blînda natură
Ca pe-o floare de pe plai
Din carminul rozei de mai
10 Ți-a zugrăvit rotundă gura,
Iar din albastrul de cicoare
Ți-a-nduioșat privirea vie,
Așa că bine nu se știe
De ești femeie, ori ești floare.

15

La brîu te-a strîns ca pe-un mînunchi
De ramuri tinere de crin,
Și nu știu ce ți-a pus în sîn,
Și de la sîn pîn' la genunchi,
Că parcă-ai fi un vis croit
20 După simțirea mea nebună,
Cu sufletul ca alba lună
Cu trupul cald și liniștit.

25

În trista mea singurătate,
Au răsărit, colo și colo,
Vedenii cu cap de Apollo
Și ochii plini de bunătate ;
Dar dacă tu ai ști anume
Cît farmec e-n făptura ta,
Ai face aripi și-ai zbura

30

Căci prea ești singură în lume. ⁶

VOICHIȚA

Ce frumos spui !... Dar nu-s pentru mine... O biată
cocoșată !... Iar mă întind pe jos să fac gimnastică... (Se
lasă pe genunchi.) Și crezi oare, doctore, că o să se-ndrepte
35 vreodată cocoșa asta infamă ? !...

DOCTORUL

Sigur.

VOICHIȚA

Vorbe...

5

DOCTORUL

Eu nu vorbesc în vînt.

VOICHIȚA

De milă...

DOCTORUL

10

Nicidecum. Te vei îndrepta aproape complet.

VOICHIȚA

Aproape.

DOCTORUL

15

Și chiar dacă nu te-ai îndrepta cu totul, nu pricep de
ce te necăjește o ușoară deformare a umărului, cînd na-
tura te-a înzestrat cu atîtea alte daruri.

VOICHIȚA

Ți le dau pe toate, în schimbul a doi omoplați fru-
moși.

20

DOCTORUL

Copilării !... Vanitate femeiască !... În cele mai nobile
și mai delicate — tot închipuirea de sine stăpînește...

VOICHIȚA

25

Firește !... Parcă d-ta ai primi să fii împodobit cu toate
darurile — dar ghebos !...

DOCTORUL

Dacă m-ai iubi tu, aş primi.

VOICHIȚA

5 Şi nu-i vorba de mine, ci de toate femeile care-ţi fac curte. Vezi, asta-i : cred că nu te-aş iubi, dacă ai fi ghebos...

DOCTORUL

Le detestez pe toate.

VOICHIȚA

10 Allez donc !

DOCTORUL

Ce rău îţi şade, când te strîmbi.

VOICHIȚA

Strîmbă mai mult, strîmbă mai puţin — totuna.

15

DOCTORUL

Pregăteşte-te să dai o consultaţie d-lui Niciodată...

VOICHIȚA

(*rizînd*)

D-lui Niemene.

20

DOCTORUL

Şi lasă umerii în pace. Fii cuminte, cu echilibru sufletesc, cuget curat, şi fericirea vine, cum vine sănătatea la cei ce au o bună circulaţie a sîngelui !... Scoală-te.

VOICHIȚA

25 Dă-mi mîna.

DOCTORUL

(*ducîndu-se la ea şi sculînd-o de jos*)

Sus !

VOICHIȚA

(*ţinîndu-i mîna*)

5

Pentru cineva care a învăţat medicina ca mine şi a disecat atîtea falange, ar trebui să nu găsească într-o mîna omenească, farmec şi poezie. Şi, cu toate astea, cît farmec e în mîna asta, doctore !... 7

10

DOCTORUL

Hai, fetica mea. Tu eşti îngăduitoare.

VOICHIȚA

Nu, deloc. (*Ţinîndu-i mîna.*) E caldă şi sănătoasă... N-are cocoaşe.

15

DOCTORUL

Dă-i drumul... şi treci la consultaţie... cu d-l Totdeauna.

VOICHIȚA

(*răstit*)

20

Niemene !... (*Ţinînd mîna doctorului.*) Răul este că prea ai multe încurcături. Nu ştiu niciodată care este... norocita cea din urmă ; cînd să te cred şi cînd să nu te cred.

DOCTORUL

25

Întotdeauna... La revedere... Vezi de tînărul alcoolic. (*Iese pe uşa din dreapta. După un moment, intră Niemene.*)

SCENA VI

VOICHIȚA, NIEMENE

NIEMENE
(*intrînd*)

5 Salutare, domnișoară, domnul doctor nu-i aici ?

VOICHIȚA

Bună ziua... (*După o pauză.*) Ia poftim, stai. Doctorul a ieșit. Dacă ai încredere... Eu îl înlocuiesc.

NIEMENE

10 Am toată încrederea.

VOICHIȚA

Ce te aduce ?

NIEMENE

Nevoile : o durere de stomah nebună.

VOICHIȚA

15 (*luînd un scaun și apropiîndu-se de el*)

Ia să vedem. Te doare ?...

NIEMENE

Nu mă doare cînd apeși.

VOICHIȚA

20 Te doare așa, surd, cum te-ar durea un dînte...

NIEMENE

Așa.

VOICHIȚA

Și nu prea ai poftă de mîncare...

NIEMENE

Deloc.

5 VOICHIȚA

Dar totuși mîninci...

NIEMENE

Păi ce să fac ?

VOICHIȚA

10 N-ai nimic... grav.

NIEMENE

Dar am ceva...

VOICHIȚA

Firește. Ai chiar mai mult decît ceva.

15 NIEMENE

Serios ?

VOICHIȚA

Foarte serios.

NIEMENE

20 Și ce este acel ceva ?

VOICHIȚA

Ai doi ceva.

NIEMENE

Doi !!!

VOICHIȚA

Da. Mai întâi ești alcoolic.

5

NIEMENE

Eu ? N-am fost beat de cînd sunt.

VOICHIȚA

Al doilea, ești gelos.

NIEMENE

10

M-a ferit Dumnezeu.

VOICHIȚA

Să caracterizăm. Ești alcoolic.

NIEMENE

Dacă vă spun că nu m-am îmbătat de cînd sunt.

15

VOICHIȚA

Nu e nevoie să te îmbeți, ca să fii alcoolic.

NIEMENE

Dar cum ? Să joci chegle ?

VOICHIȚA

20

Nu. Ce ocupație ai d-ta ?

NIEMENE

Profesor.

VOICHIȚA

Foarte bine. Fii bun și spune-mi cum trăiești.

NIEMENE

Ca orice om : mă scol, mă culc, mănînc, fumez...

5

VOICHIȚA

Nu așa. La cîte te scoli ?

NIEMENE

La 6 1/2.

VOICHIȚA

10

Foarte bine. Ce ici dimineața ?

NIEMENE

Ca orice om : un ceai.

VOICHIȚA

Cu lapte, ori cu lămîie ?

15

NIEMENE

Cu lămîie.

VOICHIȚA

Și pui și o picătură de rom.

NIEMENE

20

Ba o să beau apă goală !...

VOICHIȚA

Firește. Pui cu lingurița, ori de-a dreptul din sticlă ?

NIEMENE
Din sticlă.

VOICHIȚA
Cam cît să fie ?

5 NIEMENE
O picătură.

VOICHIȚA
Cam vreo 30 de grame ?...

10 NIEMENE
Să zicem 30 de grame.

VOICHIȚA
(*scrie*)
Trezeci de grame... Și după aceea la ce oră mănînci ?

15 NIEMENE
Ca orice om : la 12.

VOICHIȚA
Înainte de masă, un aperitiv, ceva ?

NIEMENE
Niciodată.

20 VOICHIȚA
Așa, cînd ieși de la școală, o țuică ?

NIEMENE
Cîte o țuică, da.

VOICHIȚA
Una, ori mai multe ?

NIEMENE
Ca orice om : una, două.

5 VOICHIȚA
Cînd ești cu prieteni, dă unul, dă altul.

NIEMENE
Ca omul.

VOICHIȚA
10 Firește. (*scrie*.) Să fie cam la 100 de grame.

NIEMENE
Da' nu sunt, domnișoară. Tîlharii ăia de băcani îți dau stioluța de un deget de groasă în doagă...

15 VOICHIȚA
Să fie 80.

NIEMENE
Nu sunt.

VOICHIȚA
60.

20 NIEMENE
Cu păcat.

VOICHIȚA
(*scrie*)
Am pus 60 de grame. După aceea ?

NIEMENE
Viu la masă.

VOICHIȚA
Ce bei la masă ?

5 NIEMENE
Ca orice om : vin.

VOICHIȚA
O sticlă.

10 NIEMENE
O sticluță...

VOICHIȚA
De Bordeaux.

NIEMENE
Glumești.

15 VOICHIȚA
Nu calitatea, ci cantitatea.

NIEMENE
Luăm un litru de vin la fiecare masă.

VOICHIȚA
20 Cîte persoane ?

NIEMENE
Eu și cu nevastă-mea.

VOICHIȚA
Va să zică d-ta bei 750 grame.

NIEMENE
Cam așa.

5 VOICHIȚA
(*scrie*)
Vin, 750 grame. După masă iei cafea ?

NIEMENE
Ca toată lumea.

10 VOICHIȚA
Cu un păhăruț de ceva.

NIEMENE
Niciodată. Nu-mi dă mâna.

15 VOICHIȚA
O picătură de rom.

NIEMENE
Asta, da.

20 VOICHIȚA
(*scrie*)
Pînă seara nu mai iei nimic ?

NIEMENE
Nici anafură.

VOICHIȚA
Cînd e cald... un pahar cu bere, ceva ?

NIEMENE

Asta, da. Cînd e cald, un pahar cu bere.

VOICHIȚA

Un țap sau o halbă ?

5

NIEMENE

După cum se întîmplă : o halbă sau doi țapi.

VOICHIȚA

Sau două halbe...

NIEMENE

10

Și asta.

VOICHIȚA

Înainte de masă, un aperitiv...

NIEMENE

V-am spus că nu iau niciodată.

15

VOICHIȚA

O țuică.

NIEMENE

O țuică, da.

VOICHIȚA

20

Una, două.

NIEMENE

Și două dacă se întîmplă.

VOICHIȚA

(*scrie*)

Alte 60 de grame. Seara, la masă, iar un litru de vin.

NIEMENE

5

Ca toată lumea.

VOICHIȚA

Iar cafeluță... cu o picătură de rom.

NIEMENE

Da.

10

VOICHIȚA

Seara după masă ieșiți undeva ?

NIEMENE

Cîteodată. Mergem la o grădină, mai vezi un prieten...

VOICHIȚA

15

...mai bei o bere.

NIEMENE

Și o bere.

VOICHIȚA

Două.

20

NIEMENE

Fie și două.

VOICHIȚA

(*uitîndu-se lung la dînsul*)

25 Va să zică... (*Face socoteala.*) D-ta înghiți, în 24 ore, 100 grame de rom, 120 grame de țuică, un litru și jumătate de vin, doi litri de bere... (*După o pauză.*) Ai fost vreodată la muzeu ?

Eu ? NIEMENE

D-ta. VOICHIȚA

5 Am fost. NIEMENE

Ai văzut cum se păstrează monștrii în alcool ? VOICHIȚA

10 Am văzut. NIEMENE

15 Asta faci d-ta. Biftecul pe care-l mănânci la prînz, se păstrează în stomahul d-tale, ca vițelul cu două capete în bocal. De aceea te doare stomahul. Și din nenorocire ești și gelos : izvorul cel mai sigur al dispepsiei.

NIEMENE

Protestez. Nu știu ce însemnează gelozie.

VOICHIȚA

20 Vorbe. Ești gelos. De altfel, ca toată lumea.

NIEMENE

Doamne ferește !

VOICHIȚA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Ești sigur ?

NIEMENE

Foarte sigur.

VOICHIȚA

N-ai bănuț niciodată pe femeia d-tale ?

5 NIEMENE

Niciodată.

VOICHIȚA

Nici chiar în gînd ?

NIEMENE

10 Cum adică ?

VOICHIȚA

Așa. Să te gîndești că s-ar putea să-i placă un alt bărbat.

NIEMENE

15 Asta nu admit.

VOICHIȚA

Cu toate astea d-tale îți plac și alte femei.

NIEMENE

E altceva.

20 VOICHIȚA

Cunosc teoria. Bărbatul gelos de femeia lui și alergînd după toate femeile altora.

NIEMENE
(sărînd)

25 Vezi, asta-i asta !... D-ta care ești doctor, spune-mi ce să fac. Așa este : îmi plac toate femeile.

VOICHIȚA

Și ești gelos de-a dumitale.

NIEMENE

De femeia mea sunt sigur.

5

VOICHIȚA

Ești sigur, dar tot îi cauți prin saltare.

NIEMENE

De unde știi ?

VOICHIȚA

10

Se vede.

NIEMENE

Cum se poate !...

VOICHIȚA

Ba o și urmărești.

15

NIEMENE

O urmăresc.

VOICHIȚA

Va să zică ești gelos.

NIEMENE

20 Nu sunt gelos, domnișoară. Vreau numai să nu port, știi, marca Moldovei în frunte.

VOICHIȚA

Ești gelos, domnule. Și cu asta îți mărești dispepsia.

NIEMENE

Ce mă-nveți să fac ?

VOICHIȚA

Gimnastică suedeză.

5

NIEMENE

(mirat)

Ca să-mi treacă gelozia ?

VOICHIȚA

Da.

10

NIEMENE

Nu pricep.

VOICHIȚA

Foarte simplu. Toate boalele omului vin dintr-o rea circulație a sîngelui.

15

NIEMENE

Care va să zică dacă mă înșeală nevasta, vina e a circulației sîngelui meu...

VOICHIȚA

Pozitiv.

20

NIEMENE

Mai las-o, domnișoară. Astea sunt de-ale doctorului d-tale.

VOICHIȚA

25 Deloc. Să-ți explic : Dacă sîngele ar circula liber în vinele d-tale, ar fi un echilibru perfect în funcționarea organelor. Atunci stomacul ar secreta cantitatea de acid clorhidric necesar, iar biftecul s-ar digera fără greutate, prin urmare n-ai fi hursuz și plicticos.

NIEMENE

Eu, hursuz ?

VOICHIȚA

5 Mă rog !... Dacă sîngele ar circula liber, n-ai avea dureri la închieturi, n-ai avea zbîrcituri pe obraz, n-ai fi nervos și ostenit...

NIEMENE

Eu ostenit ?...

VOICHIȚA

10 Firește... Ai umbla voios, ai vedea lumea cu ochi senin, cu libertatea sufletească a tinereții... Și atunci ai trage, în loc de a respinge...

NIEMENE

Sunt și respingător ?...

15 VOICHIȚA

Nu zic tocmai asta...

NIEMENE

Dar cam pe-acolea...

VOICHIȚA

20 Ai fi plăcut soției d-tale... care, între noi, e adorabilă... Mi se pare că vinc împreună cu doctorul.

NIEMENE

(grăbit)

Ce să fac ?

25 VOICHIȚA

Să te ascunzi cu mine în odaia asta, ca să te încredințezi ce fel de om este doctorul.

NIEMENE

Ești sigură ?

VOICHIȚA

E cea mai nobilă natură... Vino ! (*Dispar.*)

5 SCENA VII

DOCTORUL, D-na NIEMENE

DOCTORUL

Sper că n-ați așteptat.

D-na NIEMENE

10 Foarte puțin.

DOCTORUL

Luați loc. (*Se spală pe mâini.*) Merge mai bine ?

D-na NIEMENE

Știu eu... N-am înțeles ce trebuie să mergă mai bine...

15 DOCTORUL

Toate. Trupul și sufletul. E un cerc vicios. Trupul să fie într-un echilibru perfect, pentru a ține sufletul în făgașul datoriei.

D-na NIEMENE

20 Așa se numește plictiseala în medicină ?

DOCTORUL

(uitîndu-se lung la dînsa)

Vă plictisiți ?

D-na NIEMENE

Grozav. Și nu e numai plictiseala, ci dorința de necunoscut și de primejdie. De cînd am aflat că bărbatul meu mă înșală, îmi face aproape plăcere.

5

DOCTORUL

Atunci puteți fi mulțumită.

D-na NIEMENE

Mă înșală, nu-i așa ?

DOCTORUL

10

Nu zic eu ; dv. o spuneți.

D-na NIEMENE

Atît de mult, încît era să mă înșele cu mine însămi, numai fiindcă mă lua drept alta.

DOCTORUL

15

E poate omagiul cel mai neprefăcut ce un bărbat aduce soției sale.

D-na NIEMENE

Înșelăciunea ?

DOCTORUL

20

Cu nevastă-sa.

D-na NIEMENE

În gînd.

DOCTORUL

25 În realitate. La bal mascat. Sau cum vi s-a întîmplat dv.

D-na NIEMENE

Infamul !

DOCTORUL

5 Vă rog să luați loc. (*D-na Niemene se așează pe un scaun, cu spatele la public.*) Trebuie să urmați cura cu credință și veți vedea că are să vă meargă bine.

D-na NIEMENE

10 Știu eu ! Parcă ceva mai bine. Femeia care m-a masat are mîna destul de ușoară. Dar nu se apropie nici pe departe de modul cum m-ați masat dv. ...mai cu seamă pe vinele gîtului. Toată ziua m-am simțit ușoară ieri.

DOCTORUL

Să reîncepem. Desfaceți-vă la haină.

D-na NIEMENE

(*desfăcîndu-se*)

15

N-am crezut să fie o artă așa de mare, masagiul.

DOCTORUL

(*luînd un scaun și așezîndu-se în spatele ei, după ce îi acoperă bustul cu o haină ușoară de mătase*)

20

Cîteodată și plăcută.

D-na NIEMENE

Credeți ?

DOCTORUL

Cînd e gîtul așa de frumos.

25

D-na NIEMENE

Pentru medici gîtul e un simplu organ.

DOCTORUL

Care poate să fie frumos sau urât.

D-na NIEMENE

Mai gras sau mai slab.

5

DOCTORUL

(mûindu-și degetele în apă de colonie și începînd masajul)

Sunt atîtea condițiuni, pentru ca un gît să fie frumos !

D-na NIEMENE

(în extaz)

10

Ah ! ce bine mă simt !...

DOCTORUL

(după o pauză)

Se restabilește echilibrul în circulație.

D-na NIEMENE

(pauză)

15

E o senzație de întinerire...

DOCTORUL

Da, o ușurare a vieții.

D-na NIEMENE

(pauză)

20

Parcă m-am născut ieri.

DOCTORUL

Ar trebui să descoperim umerii mai mult, ca să pot urmări nervii.

25

D-na NIEMENE

Descoperiți tot ce decența permite... Decența și estetica.

DOCTORUL

Cu estetica am ajunge departe.

D-na NIEMENE

Pentru ce ?

5

DOCTORUL

Pentru că mi se pare că totul e frumos.

D-na NIEMENE

Un medic e ca un duhovnic, care poate cunoaște tot.

DOCTORUL

10

Cu măsură, doamnă, cu măsură.

D-na NIEMENE

Cu măsură, firește. *(Pauză.)* Ah ! ce delicios simțămînt !...

DOCTORUL

15

Medicul e om, și poate găsi și el că e foarte dulce să mîngîie umerii calzi și albi ai unei statui.

D-na NIEMENE

(întorcîndu-se)

Serios ?... Vă plac atît de mult ?

20

DOCTORUL

Sunt adorabili.

D-na NIEMENE

Atunci să-i învelim.

DOCTORUL

25

Foarte logic. După ce vom isprăvi. *(O sărută ușor pe umeri.)*

D-na NIEMENE
(ca în vis)

5 E o fericire neîmămurată, o întindere a înțelegerii pînă
dincolo de marginele firești ale lucrurilor. De ce nu-mi
dă aceeași senzație femeia care mă masează ?

DOCTORUL

E un alt punct de vedere. Probabil că nu e bine
pregătită. Trimiteți-o la mine — sau să viu eu la dv.
...Am terminat.

10 D-na NIEMENE

Păcat !... Dar dacă veniți la mine, vom urma... (Se
scoală, se încheie la gît încet.) La cîte puteți veni ?

DOCTORUL

Cînd vine femeia care vă masează ?

15 D-na NIEMENE

La 5. Ați putea veni la 4.

DOCTORUL

E logic.

D-na NIEMENE

20 Voi informa-o și pe dînsa... (Punîndu-și mînușele.) La
ora asta bărbatul meu are curs... de mecanică... cerească.
(Gătindu-se.) Dar, doctore, îmi dai voie să-ți vorbesc la
singular și să te întreb un lucru... Mi s-a părut, la urmă,
25 că masagiul era mai ușor și mai cald... pe umărul stîng...
E vreun sistem nou ?

DOCTORUL

Nu e nou, dar e sigur.

SCENA VIII

Aceiași, FECIORUL

FECIORUL

5 A venit d-l Munteanu. Zice că are ceasul fixat la
la ora asta.

DOCTORUL

Poftește-l în salonul albastru. Viu.

FECIORUL

Am înțeles. (Iese.)

10 SCENA IX

D-na NIEMENE

La revedere, doctore. (Ii ține mîna.) E domnul Mun-
teanu ? sau doamna Munteanu ?

DOCTORUL

15 Domnu, domnu.

D-na NIEMENE

Este o doamnă Munteanu tare drăguță.

DOCTORUL

Se vede că stă bine cu nervii.

20 D-na NIEMENE

De aia stă rău el.

DOCTORUL

Se poate. La revedere. (Ies amîndoi.)

SCENA X

VOICHIȚA, NIEMENE

NIEMENE

(deschide ușa prelung și apare în scenă, umflat de ris și indignat ;
urmează Voichița)

5

Ei, păi, domnișoară, ce mai zici ?...

VOICHIȚA

Nimic.

NIEMENE

10

Trebuie să zici ceva, că doar ăsta e maestrul d-tale, omul adorabil, doctorul de suflet, cari îndreaptă cocoșele și conștiințele... Ei, nu zici nimic ?

VOICHIȚA

Nu.

15

NIEMENE

Ăsta e apostolul medicinei viitorului, hahamul cucoanelor cu nervi, bărbatul cinstit care aduce pace în familii... Nu zici nimic ?

VOICHIȚA

20

Nu.

NIEMENE

25

Zi ceva, că ești doctoreasă !... (Se plimbă furios.) Am să-l împușc !... Uite, mă duc la armurărie să-mi cumpăr un revolver, calibru mare, ca să-l fac ferfeniță. Când l-oi plesni o dată, acolo să încremenească... La orele 4, ha ? că tocmai am curs eu, de mecanica cerească... Rușine !...

VOICHIȚA

Cine a spus asta ?

NIEMENE

Ai dreptate... Ea a spus. Am s-o împușc și pe ea.

5

VOICHIȚA

Împușc-o.

NIEMENE

Auzi ! auzi ! curs de mecanică cerească !...

VOICHIȚA

10

E revoltător.

NIEMENE

Ii împușc pe amândoi. La revedere, domnișoară.

SCENA XI

VOICHIȚA, singură

15

VOICHIȚA

E o adevărată mizerie !... În cine să mai crezi ?... Dacă un om ca doctorul e în stare să-și piardă mințile pentru umerii unei femei — atunci adio !... (Se uită în oglindă.) Umerii !... Ai mei sunt strîmbi... (Se desface la gît.) Umărul drept, mai cu seamă !... Umărul drept e strîmb... Atunci și umărul strîmb e drept... Are haz să fac joc de cuvinte. Mizerie a sufletului nostru !... (Șade pe scaunul liber, cu coatele pe genunchi și cu capul pe mîini.) E oare cu puțință ca doctorul să mintă !... (Se duce la mașina electrică, ia un mîner de lemn și-l trece în sus și în jos pe umărul drept.) Cel puțin mașinile nu mint, ca oamenii.

25

SCENA XII

VOICHIȚA, DOCTORUL

DOCTORUL
(*intră repede*)

5 Da' ce faci, Voichițo ?

VOICHIȚA
(*rece*)

Electricitate.

DOCTORUL

10 Minunat. Ia să văd cum mai merge umărul. Șezi, să-ți fac un masajiu strașnic. Sunt bine dispus.

VOICHIȚA
(*șezînd*)

Spală-ți mîinele.

DOCTORUL

15 N-am lucrat cu mîinele. Am dat o consultație unui domn, Munteanu.

VOICHIȚA

Dar mai înainte ?

DOCTORUL

20 A !... mai înainte am masat niște umeri frumoși și parfumați. Ia miroase. (*Îi apropie mîna de obraz. Voichița îl mușcă.*) Ai !... Ce faci, femeie ?... Bine, da' ești nebună în toată puterea cuvîntului... Muști ca un cîine. (*Se uită la mîină.*) Dă sîngele...

VOICHIȚA
(*scutîndu-se își ia pălăria*)

Nu îndestul.

DOCTORUL
(*se uită lung la dînsa*)

Ești țicnită.

VOICHIȚA

5 Adevărat. Sunt o proastă, care de zece ani cred în d-ta, și d-ta de zece ani mă înșeli.

DOCTORUL
(*rar*)

De zece ani te înșel ?... Cum asta ?

VOICHIȚA

10 Îmbătîndu-mă cu vorbe sforăitoare, onoare, echilibru intelectual, farmecul datoriei împlinite...

DOCTORUL

Ei, și ?...

VOICHIȚA

15 Și d-ta ești un comediant.

DOCTORUL

Eu sunt un comediant... Ia ascultă, Voichițo, visezi sau ai înnebunit ?

VOICHIȚA

20 Nici una, nici alta.

DOCTORUL

Atunci cine-ți dă dreptul să-mi spui asemenea cuvinte ?

VOICHIȚA

25 Adevărul... Și, mai întîi, eu nu mai pot crede în știința și filozofia d-tale.

DOCTORUL

Liberă... da' de ce nu mai crezi ?

VOICHIȚA

5 Fiindcă nu se poate să existe în om numai „circulația sîngelui“. Circulația sîngelui există și la animale, la tigru care mîncă un vițel, la hiena care dezgroapă cadavre...

DOCTORUL

La cîinii care mușcă...

10

VOICHIȚA

Da, la cîinii care mușcă... Pe cîtă vreme eu am suflet, am cuget curat, am aici, sub cocoșa asta, o biată inimă care bate și care vrca să creadă în ceva... (*izbucnește în plîns*) și nu mai pot crede.

15

DOCTORUL

(*mușcat, ducîndu-se spre dînsa*)

Ce ai, femeia lui Dumnezeu ?

VOICHIȚA

Ură și silă de lume.

20

DOCTORUL

Ce ai tu cu lumea ?

VOICHIȚA

O urăsc.

DOCTORUL

25 Da' cine-i lumea pentru tine ? și pentru mine ?... Adevărul și știința.

VOICHIȚA

Și umerii cucoanelor cu istericale...

DOCTORUL

5 Fiindcă ți-am spus că am masat niște umeri parfumați ?... (*Pauză.*) Cît ești tu de minunată, Voichițo, și tot ai slăbiciuni femeiești... Ești geloasă.

VOICHIȚA

Eu geloasă ?

DOCTORUL

10

Se vede...

VOICHIȚA

Poate... Dar nu e gelozie, e scîrbă de murdărie, de batjocură sufletească. Mi-e groază de a descoperi, în oamenii cei mai de treabă, ticăloșie și prefacere.

15

DOCTORUL

(*uitîndu-se lung la ea*)

Și dacă ar fi așa, Voichițo ?

VOICHIȚA

Dacă ar fi așa, ar fi foarte urît...

20

DOCTORUL

Ar fi urît... (*Merge la masa de scris și se așează în fotoliu.*) Ai dreptate. Ar fi foarte urît. (*Se uită la rană.*) Fii bună și dă-mi sticluta cu sublimat.

VOICHIȚA

25 (*se uită, de departe și cu sfială, la rană. Aduce sticla și se apropie cu teamă*)

A dat sîngele...

DOCTORUL

A dat. Ai mușcat cu credință.

VOICHIȚA

(cade în genunchi înaintea doctorului, și-i acoperă mâna cu sărutări)

5

Cer... iertare... de o mie de ori iertare.

DOCTORUL

Firește că te iert...

VOICHIȚA

10 Trebuie să mă ierți, că n-am făcut din răutate, ci din durere și din neștiință.

DOCTORUL

Te iert. Pace între noi, îngere ! Tu ești îngerul meu...

VOICHIȚA

15 Fără aripi și cam ghebos...

DOCTORUL

Îngerul păzitor, care mă întoarce la calea adevărului...

VOICHIȚA

Și care are să-ți facă o rugămintă...

20

DOCTORUL

Scoală-te.

VOICHIȚA

Lasă-mă aici, că mi-i bine.

DOCTORUL

Ce rugămintă ?

VOICHIȚA

Să mergi să vezi un bolnav.

5

DOCTORUL

Merg.

VOICHIȚA

În consultație.

DOCTORUL

10

Da.

VOICHIȚA

Îmi făgăduiești ?

DOCTORUL

15 Mai încapc îndoială ? Mă duc să văd cine mai așteaptă în salon, și sunt la dispoziție...

VOICHIȚA

Consultația e fixată pentru orele 4. De la 4 la 5.

DOCTORUL

Cu plăcere... Adică nu. De la 4 la 5 am treabă.

20

VOICHIȚA

De la 4... la 5... ai treabă... Și dacă te-aș ruga eu să nu te duci acolo unde ai treabă ?

DOCTORUL

Te-aș întreba : pentru ce ?

VOICHIȚA

Pentru a veni la bolnavul meu.

DOCTORUL

Cu plăcere : înainte de 4 sau după 5.

5

VOICHIȚA

Nu. De la 4 la 5.

DOCTORUL

Nu se poate.

VOICHIȚA

10

Trebuie să se poată.

DOCTORUL

(se oprește)

Iar iei tonul poruncitor !... (Bate la ușe.)

SCENA XIII

15

Aciași, MARIA CANTĂ

MARIA

Ce furnicar de lume !...

DOCTORUL

Bine că ai venit, să convingi pe fata asta.

20

MARIA

Ce este ?

DOCTORUL

Vrea să mă duc la consultații cu de-a sila. (Iese.)

SCENA XIV

MARIA CANTĂ, VOICHIȚA

MARIA

Ce consultație ?

5

VOICHIȚA

(așteaptă să se asigure că doctorul nu se întoarce)

Nu vreau să-l duc la consultații cu de-a sila, ci vreau să-l împiedic de-a merge la o consultație... primejdioasă...

MARIA

10

Ce mister !

VOICHIȚA

Nici un mister.

MARIA

E boală molipsitoare ?

15

VOICHIȚA

Foarte molipsitoare !

MARIA

Glumești !

VOICHIȚA

20

Nu glumesc deloc.

MARIA

În zilele noastre nu mai sunt asemenea boli.

VOICHIȚA

Sunt. E pericol de moarte.

MARIA
Liniștește-te.

VOICHIȚA
Eu îți spun că e pericol de moarte.

5 MARIA
Spune ce este !

VOICHIȚA
Îți repet.

10 MARIA
Mă sperii, Voichițo !

VOICHIȚA
Astăzi între 4 și 5. Doctorul trebuie să stea acasă...
sau în toate cazurile să nu meargă la doamna Niemene.

15 MARIA
Doctorul vrea să meargă la... d-na Niemene ?

VOICHIȚA
Da.

MARIA
De unde știi ?

20 VOICHIȚA
Știu.

MARIA
Și ce i se poate întâmpla la d-na... Niemene ?

VOICHIȚA
Poate fi împușcat.

MARIA
Doctorul împușcat ?

5 VOICHIȚA
Da.

MARIA
De cine ?

10 VOICHIȚA
De domnul Niemene.

MARIA
Pentru ce ?

VOICHIȚA
Pentru că... domnul Niemene e gelos.

15 MARIA
Ce cuvânt are să fie gelos ?

VOICHIȚA
Umerii d-nei Niemene !...

20 MARIA
Umerii d-nei Niemene ?...

VOICHIȚA
Da.

MARIA

Atunci toți bărbații a căror soții vin aici ar fi în drept să împuște pe doctor.

VOICHIȚA

5 Mai mult sau mai puțin. Doctorul nu sărută umerii tuturilor doamnelor de aci.

MARIA

Și pe ai doamnei Niemene îi sărută ?

VOICHIȚA

10 Da.

MARIA

De unde știi ?

VOICHIȚA

E trecaba mea.

MARIA

(luîndu-i mâinele)

15 Te rog, Voichița ?

VOICHIȚA

Îți spun că-i sărută.

MARIA

(incredințată)

20 Nu se poate !

VOICHIȚA

Se poate.

MARIA

(rar)

25 Doctorul... sărută... umerii... d-nei Niemene ?

500

VOICHIȚA

Și ce ar fi așa de extraordinar ?

MARIA

Ar fi monstruos, infam și mizerabil.

5

VOICHIȚA

(rece)

Ești sigură ?

MARIA

Mi-ze-ra-bil !

10

VOICHIȚA

(ironic)

Credeam pînă acuma că doctorul e liber, nefiind în-surat...

MARIA

(uitîndu-se lung la dînsa)

15

Firește că e liber... Firește. E liber să sărute umerii cui o vrea, poate și pe ai d-tale...

VOICHIȚA

Ai mci nu merită o asemenea onoare.

20

MARIA

25 Umerii noștri sunt publici — cum să nu-i sărute !... Îi decoltăm seara, îi arătăm ziua prin stofe străvezii, îi dez-brăcăm la masă, la croitoreasă, la fotograf — și prin toate alcovurile... E încîntător și foarte moral... De ce ne-a lăsat Dumnezeu cu umeri ?... Umeri albi și rotunzi ?... (Se apropie de Voichița, care se retrage.) Ca să-i arătăm. Știi ce sunt umerii ? Reclama... vitrina magazinului... Poate că n-o știi.

501

VOICHIȚA

Nu la mine.

MARIA

S-o știi.

5

VOICHIȚA

Îți repet că eu sunt magazin fără vitrină. (*Maria Cantă se întoarce de la Voichița și rămîne pe gînduri. Voichița se duce către ea, vorbindu-i blajin.*) Cumnată, ajută-mă să scăpăm pe doctor.

10

MARIA

(*întorcîndu-se către Voichița*)

E adevărat... Eu uitasem că tu ești cumnata mea...

VOICHIȚA

Cumnată și soră...

15

MARIA

Da... omul își pierde sărta pentru toate nimicurile...

VOICHIȚA

Ajută-mă.

20

MARIA

Ce să fac ?

VOICHIȚA

Să împiedicăm pe doctor de a merge la d-na Niemene.

25

MARIA

Lasă-l să meargă !

VOICHIȚA

Îl împușcă.

MARIA

Lasă să-l împuște.

5

VOICHIȚA

Va să zică e mai grav decît credeam.

MARIA

Ce credeai ?

10

VOICHIȚA

Că ai încurcături cu doctorul.

MARIA

Nu e adevărat.

VOICHIȚA

Acum văd că-l iubești.

15

MARIA

Absolut fals.

VOICHIȚA

Ei, eu îl iubesc — și vreau cu orice preț să-l împiedic de a merge la d-na Niemene.

20

MARIA

Împiedică-l.

VOICHIȚA

Eu nu pot. D-ta poți.

MARIA

Eu nu pot nimic.

VOICHIȚA

Poți. Vino la 4 și instalează-te aici.

5

MARIA

Viu și mă instalez — iar el pleacă. (*După o pauză.*)
Dacă te interesezi așa de mult de doctor, e un alt mijloc...

VOICHIȚA

10 Care ?

MARIA

Du-te la d-na Niemene și spune-i să-i scrie dînsa...

VOICHIȚA

Să nu mai vină ?...

15

MARIA

Firește.

VOICHIȚA

Atunci trădez pe Niemene.

MARIA

20 Da, trădează pe Niemene !... Mare lucru e Niemene.

VOICHIȚA

E un om înșelat.

MARIA

Unul mai mult, unul mai puțin...

504

VOICHIȚA

(*uitîndu-se lung la dînsa*)

Cumnată dragă — unul mai puțin e mai bine.

MARIA

5

(*fără a auzi. Vine către dînsa încet*)

Te interesează doctorul... Inima fecioarei se rătăcește repede... Vorbește-mi cu încredere... Îl iubești.

VOICHIȚA

Îi iubesc... Cum îl iubești și d-ta... și d-na Niemene.

10

MARIA

Asta face parte din tratament... Masagiul și cataplasmele. (*Se aude zgomot la ușe.*) Du-te mai repede.

VOICHIȚA

Mă duc.

15

SCENA XV

DOCTORUL, MARIA

DOCTORUL

(*intrînd*)

Cine a ieșit ?

20

MARIA

O pereche de umeri.

505

DOCTORUL
(*liniștit*)
Cei nevinovați ?...

5 MARIA
Cei strîmbi.

DOCTORUL
Nu poate să aibă toată lumea umeri de marmură...
ca ai d-tale.

10 MARIA
Reci...

DOCTORUL
Și frumoși.

MARIA
„Și“ e de prisos.

15 DOCTORUL
Adevărat. Frumoși, calzi...

MARIA
Ești sigur ?

20 DOCTORUL
Cred că da.

MARIA
Cu oarecare aproximație...

DOCTORUL
(*se apropie de ea, îi ia mîna*)
25 Frumoși și calzi, Mario. Îmi dai voie să-i sărut. (*Vrea
s-o sărute pe gît.*)

MARIA
(*dîndu-se la o parte*)
Astăzi nu sunt disponibili...

5 DOCTORUL
(*mirat*)
Legitima ?

MARIA
Ar mai fi partea sufletului. Dar nici aceea nu-i pen-
tru d-ta.

10 DOCTORUL
Ți-ai schimbat testamentul ?

MARIA
Nu. Sunt bunuri între vii.

DOCTORUL
15 Bunuri... cu o credeam o comoară...

MARIA
(*dînd din cap*)
Ești ceva care n-are nume... Un monstru, o aberație
a naturii... Fiindcă ești sigur că Voichița nu se întoarce,
20 te agăți de mine...

DOCTORUL
Ce vorbă urită !...

MARIA
Iar eu sunt destul de slabă, ca să-mi facă plăcere cu-
vintele astca viclene, pe care le spui la toate femeile !...

25

DOCTORUL

Îți jur, Mario, că te înșeli...

MARIA

5 Jură-mi, convinge-mă !... Spune-mi că nu cunoști pe nici o femeie decît pe mine ; că nu m-ai înșelat niciodată, că ești un copil nevinovat...

DOCTORUL

Îți jur că sunt nevinovat...

MARIA

10 Ești în stare !... Ai atîta îndrăzneală și eu atîta slăbiciune, încît mi-ar trebui foarte puțin ca să te cred.

DOCTORUL

Sunt gata să-ți dau orice dovadă...

MARIA

15 Va să zică... nu mai dorești să ne lăsăm — cum ziceai acum cîteva minute.

DOCTORUL

A !... asta-i altceva...

MARIA

(*incremenită*)

20 Cum se poate !... Pe de o parte mă chemi, iar pe de alta mă gonești ?

DOCTORUL

25 Nu... Viața e mult mai complicată decît atît. Pentru ființe ca noi, minciuna este o adevărată suferință. A înșela pe un om cu care te întâlnești în toate zilele e monstruos...

MARIA

Ce va să zică a înșela ?

DOCTORUL

Ceri niște definiții !...

5

MARIA

Nu, mă rog. A înșela însemnează a făgădui și a nu te ține de cuvînt. Cui ai făgăduit d-ta să nu mă iubești ?

DOCTORUL

Dacă pui așa chestiunea...

10

MARIA

Sau poate... ai făgăduit Voichiței...

DOCTORUL

Lasă pe Voichița în pace.

MARIA

15

E mai presus de noi, pămîntenii.

DOCTORUL

Nici mai presus, nici mai prejos...

MARIA

Atunci ?

20

DOCTORUL

Las-o în pace.

MARIA

O aperi.

DOCTORUL

Nici n-o apăr, nici n-o acuz... (*Enervat.*) Dar vezi ce lipsă de odihnă are spiritul d-tale. Vrei să pătrunzi în toate tainele cugetului meu, în care nu pot pătrunde nici eu...

5

MARIA

Va să zică recunoști că Voichița te interesează...

DOCTORUL

Recunosc... Voichița și alte femei...

MARIA

10 Vezi ce infam ești...

DOCTORUL

Dă-mi voie... În fundul sufletului d-tale, nu-ți pare rău că-ți înșeli bărbatul?

MARIA

15 Iar acolo !

DOCTORUL

20 Nu, Mario... (*Șade pe un scaun și o atrage pe brațele sale.*) Nu se poate să nu-ți pară rău... Că doar în asta suntem noi mai presus de toate fapăturile lui Dumnezeu — în puterea asta launtrică, ce nu ne dă pace, ne muștră, ne trudește, atunci când trudem pe alții... (*O atrage către sine.*)

MARIA

(*Îl ia de gât și-l sărută lung*)

25 Cît e de adevărată o sărutare !...

(Cortina)

510

ACTUL III

La Doamna Niemene. Un salon obicinuit.

SCENA I

VOICHIȚA, D-na NIEMENE

5 La ridicarea cortinei, Voichița privește îndelung un portret al d-nei Niemene.

D-na NIEMENE

(*intrînd dintr-o cameră laterală, se oprește o clipă*)

Vă interesează ?

10

VOICHIȚA

(*întorcîndu-se repede*)

Sărut mîna, doamnă, mă interesează foarte mult. (*Vrea să-i sărute mîna, d-na Niemene se opune.*) E greu de găsit ceva mai frumos...

15

D-na NIEMENE

Ședeți, vă rog... (*Privind-o.*) Are dreptate lumea să zică că sunteți încîntătoare.

VOICHIȚA

20

Lumea e totdeauna lipsită de măsură... O biată gheboasă !

D-na NIEMENE

Eu aș zice că lumea e întotdeauna dreaptă în judecata sa anonimă... (*Pauză.*) Ați dorit să mă vedeți...

511

VOICHIȚA

(jenată)

5 Da... o însărcinare foarte delicată... pe care nu știu cum s-o împlinesc. Mă gândeam să vă scriu... Mi s-a părut că e mai prudent să vorbesc... Iar acum văd că e foarte greu...

D-na NIEMENE

(îngrijorată)

Din partea cui ?

10

VOICHIȚA

Din partea mea.

D-na NIEMENE

Vorbiți...

VOICHIȚA

15

Dv. o să vedeți astăzi — acum — pe doctor.

D-na NIEMENE

Da...

VOICHIȚA

Eu vă rog să nu-l primiți...

20

D-na NIEMENE

(mirată)

Să nu primesc pe doctor ?

VOICHIȚA

Da.

25

D-na NIEMENE

(și mai mirată)

Să nu primesc... pe doctor... la mine acasă ?

VOICHIȚA

(sfioasă)

Da... Vedeți ce greu e...

D-na NIEMENE

5

E imposibil.

VOICHIȚA

Vedeți ?

D-na NIEMENE

Fiindcă e injurios.

10

VOICHIȚA

Vă rog, doamnă ! Nu am venit cu asemenea gânduri...
Sunt gata să mă umilesc înaintea dv. ...

D-na NIEMENE

(privind-o)

15

Îl iubiți.

VOICHIȚA

Nu eu.

D-na NIEMENE

Altcineva...

20

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

Și dv. ați primit misiunea asta apostolică romană.

VOICHIȚA

Ortodoxă... Văd truda omenească sub atâtea forme !...

D-na NIEMENE

E... o persoană geloasă ?

5

VOICHIȚA

O femeie.

D-na NIEMENE

Atunci ar trebui să fie geloasă de toate celelalte femei care vin la doctor.

10

VOICHIȚA

Nu au toate umerii și farmecul dv. ...

D-na NIEMENE

Gentil... Îmi cereți însă un lucru foarte greu...

VOICHIȚA

15

A... îl iubiți și dumneavoastră ?

D-na NIEMENE

Nu. Dar mi-e foarte simpatic. Și după aceea e foarte bun doctor. E medicul ideal al femeii nepricepute... Îmi pune nervii în liniște. (*Voichița tace.*) Dv. poate nu înțelegeți ce este nervul neliniștit...

20

VOICHIȚA

Adevărat. Nu înțeleg.

D-na NIEMENE

Vezi, asta-i !

VOICHIȚA

Pe mine, Dumnezeu m-a făcut strîmbă... Pentru mine, idealul este o persoană dreaptă. A fi întreg și sănătos — a nu avea ghebă — mi se pare o fericire atât de mare, încît nu pot pricepe pe cei ce doresc altceva... Cît despre nervi...

5

D-na NIEMENE

Nu credeți în nervi ?

VOICHIȚA

10

Cred în nervii adevărați ai trupului nostru, dar nu depravarea cugetului, ce se confundă cu nervii.

D-na NIEMENE

Nu se poate vorbi cu o fată despre asemenea lucruri...

VOICHIȚA

15

Doamnă, sunt doctor în medicină. Știu tot și cunosc tot.

D-na NIEMENE

Din cărți...

VOICHIȚA

20

Am disecat viața în toate felurile.

D-na NIEMENE

Pe cadavre.

VOICHIȚA

Pe cadavre și pe oameni vii.

25

D-na NIEMENE

Ați iubit ?

VOICHIȚA
(tresare)

Nu... cred.

D-na NIEMENE

5 Atunci nu se poate vorbi cu d-voastră.

VOICHIȚA

Încercați, doamnă... În toate cazurile, ați spus că dv. nu iubiți pe doctor...

D-na NIEMENE

10 Nu. E așa de greu de a iubi !... Poate de aceea e și foarte rară o iubire adevărată.

VOICHIȚA

Dacă nu-l iubiți, lăsați pe femeia care-l iubește cu o rană mai puțin.

15 D-na NIEMENE

Nu-l iubesc, dar mă interesează... Sunt pe puntea trecătoare de la glumă la aventură !

VOICHIȚA

20 Atunci, doamnă, trebuie să vă spun că dacă doctorul intră aici, viața lui e în primejdie !

D-na NIEMENE
(sărind)

Aici ? !

VOICHIȚA

25 Da.

516

D-na NIEMENE

În casă la mine, doctorul e în primejdie ?

VOICHIȚA

Da.

5 D-na NIEMENE

Alergați la sperieturi de copil...

VOICHIȚA

Doamnă e prea grea situația mea, ca să vreau s-o prelungesc cu glume...

10 D-na NIEMENE

Și de unde vine primejdia ?

VOICHIȚA

De la soțul dv.

D-na NIEMENE

15 De la bărbatul meu ?...

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

Dar dv. de unde știți ?

20 VOICHIȚA

Din întâmplare. Când ați fost astăzi la doctor, soțul dv. și cu mine eram în camera de alături.

517

D-na NIEMENE

Ei, și ?

VOICHIȚA

5 Și am auzit tot. (*Cu sfială, încet.*) Domnul Niemene trebuie să fie pe undeva pe aici... hotărît să împuște pe doctor, dacă va veni.

D-na NIEMENE

10 Bărbatul meu să împuște pe doctor !... (*Rizînd fals.*)
O dramă zguduitoare pentru *Universul*.
(*Se aude sunînd.*)

VOICHIȚA

Doctorul !

D-na NIEMENE

15 Probabil doctorul. D-ta, domnișoară, treci în odaia mea și lasă ușa întredeschisă, ca să auzi tot și la nevoie să vii în ajutorul doctorului.

(*Voichița trece în camera de alături.*)

SCENA II

D-na NIEMENE, DOCTORUL

20

DOCTORUL
(*intrînd*)

A ! credeam că n-o să mai ajung ceasul consultației !...
(*Îi sărută mîna.*) Toată lumca contra mea !

D-na NIEMENE

25 Și contra mea.

518

DOCTORUL

Da, contra d-tale. (*Se învîrtește prin cameră.*) Ce primjdie e în casa asta ? (*Se duce către ușa întredeschisă.*)

D-na NIEMENE

5 Nu ! Acolo nu se intră.

DOCTORUL

Nu intru, ci numai întreb. E primjdie ? (*Arătînd camera.*)

D-na NIEMENE

10 Da.

DOCTORUL

Atunci aș vrea să intru.

D-na NIEMENE

E camera mea de culcare.

15

DOCTORUL

A ! Cuibul poeziei.

D-na NIEMENE

Și al halatelor...

DOCTORUL

20

O !

D-na NIEMENE

...femeiești.

DOCTORUL

Așa mai merge.

519

D-na NIEMENE

Soțul meu locuiește peste drum.

DOCTORUL

Cu cât mai departe, cu atât mai bine.

5

D-na NIEMENE

Eternul egoism bărbătesc. Da' de unde știai că e pericol să vii la mine ?

DOCTORUL

De la mine.

10

D-na NIEMENE

De la congresul femeiesc ce face anticameră la d-ta ?

DOCTORUL

Doamnă, dă-mi voie să-ți spun un aforism : când cinci bărbați se adună la un loc, vorbesc totdeauna de femei ; când cinci femei se adună, nu vorbesc niciodată de bărbați.

15

D-na NIEMENE

E adevărat. Pentru ce ?

DOCTORUL

Pentru că bărbații sunt lăudăroși, iar femeile practice.

20

D-na NIEMENE

Calomnii. Dacă am scrie noi istoria !... *(Ia un scaun și-l așază în mijlocul scenei.)* Mă simt atât de bine după fiecare masaj !

25

DOCTORUL

Firește. Sîngele circulă mai liber, inima pompează mai ușor...

D-na NIEMENE

Toată ziua astăzi am fost mulțumită. Și dacă n-ar fi fost vorba de a arăta femeii mele cum să maseze aș fi putut să nu te mai deranjez...

5

DOCTORUL

Mi-ar fi părut rău.

D-na NIEMENE

Sigur ?

DOCTORUL

10

N-am nici un cuvînt să mint.

D-na NIEMENE

Ești sigur ?

DOCTORUL

Foarte sigur.

15

D-na NIEMENE

Eu nu mai înțeleg nimic. D-ta nu ai nici o legătură serioasă în viață ?... *(Apropiindu-se de el.)* Pînă va veni femeia mea, dă-mi o lecție de psihologie.

DOCTORUL

20

(luîndu-i mîna)

Doamnă, toată filozofia se rezumă în asta. *(Îi sărută mîna.)*

D-na NIEMENE

Cam puțin...

25

DOCTORUL

Cu toate astea dacă ai ști cum îmi bate inima acum ; cum văd departe și poetic ; adînc și albastru ca în fundul cerului de toamnă.

D-na NIEMENE
(retrăgându-și mâna)

Știu. Dar asta ți se întâmplă ori de câte ori îți place o femeie. Cazul e totdeauna nou ; pentru dv. bărbații.

5 DOCTORUL

Ce să fac ?... E așa și nu pot schimba nimic din ceea ce este.

D-na NIEMENE

10 Dă-mi voie... D-ta ai reputația unui om plin de succes pe lângă femei. Nu iubești pe nici una din ele ?

DOCTORUL

Asta e altceva...

D-na NIEMENE

15 Nu vreau să fiu indiscretă — dar aș putea cita nume... D-na Cantă... Se zice că este o veche pasiune... D-na Pruncu... D-na Lazu... Fără a mai vorbi de o tânără care mi se pare pierdută de dragoste...

DOCTORUL

Vorbe de-ale lumii.

20 D-na NIEMENE

Vorbe... Dar unele din ele pot suferi...

DOCTORUL

Vorbele ?

D-na NIEMENE

25 Ce libertate de spirit sălbatecă !... Nu vorbele — femeile.

DOCTORUL

Îmi pare rău pentru cele care suferă. Mai cu seamă de una îmi pare rău...

D-na NIEMENE

5 S-o ghicesc ?

DOCTORUL

N-ai nevoie s-o ghicești. Ți-o spun eu.

D-na NIEMENE

D-ra Voichița ?

10 DOCTORUL

Voichița. Multe femei m-au interesat în viață — dar ceva mai cald, mai nobil, mai demn nu cred să existe în lume... Dar s-o lăsăm.

D-na NIEMENE

15 De ce s-o lăsăm ?

DOCTORUL

Fiindcă nu e momentul să vorbim despre asta.

D-na NIEMENE

20 De ce nu e momentul să vorbim despre asta ? Ți-am spus că astăzi doresc o consultație teoretică iar nu practică...

DOCTORUL

Atunci să vorbim despre circulația sîngelui.

D-na NIEMENE

25 Despre a sufletului dacă se poate.

DOCTORUL

(*nerăbdător, vrea să se scoale*)

Cine a pătruns taina asta vreodată !...

D-na NIEMENE

5 D-ta...

DOCTORUL

(*sculându-se*)

10 Eu n-am pătruns nimic. (*Venind din nou către dînsa.*)
Iată doamnă : sufletul pentru mine ești d-ta ; pentru d-ta
sunt eu ; iar pentru amîndoi e pornirea asta de afec-
țiune...

D-na NIEMENE

(*negînd*)

Pentru d-ta sufletul e Voichița.

15

DOCTORUL

(*rămas locului*)

Poate să fie adevărat...

D-na NIEMENE

Șezi și vorbește-mi de Voichița.

20

DOCTORUL

25 Ce să spun despre Voichița ?... E sau foarte lung —
sau foarte scurt. Ea e pentru mine ceva nou și aparte.
E îngerul meu păzitor, conștiința mea, mîngîierea și oare-
cum înfrîstarea mea... Dacă n-ar fi gheboasă, mîine aș
lua-o.

D-na NIEMENE

Ce are a face !...

DOCTORUL

Mă tem de ridicol... (*În acest moment, se aude un
țipăt și un corp care cade în odaia de alături.*)

D-na NIEMENE

(*sărind*)

5

S-a întîmplat ceva !... (*Aleargă în camera de alături.*)
Ajutor, doctore !... (*Doctorul aleargă.*) Apă. A leșinat.
(*Scena rămîne un moment goală. După puțin timp apare Voichița
susținută de doctor și d-na Niemene. Voichița pe jumătate leșinată,
cu o rană în frunte.*)

10

D-na NIEMENE

Fetița mea dragă !... (*Către doctor.*) S-o așezăm pe
canapea.

DOCTORUL

15 E rănită la frunte.

D-na NIEMENE

Rănită... (*O așează pe canapea.*)

DOCTORUL

(*în genunchi*)

20

Voichițo !... Sunt eu... doctorul... Amicul tău... (*Către
d-na Niemene.*) S-a lovit tare... Puțină vată și sublimat.

D-na NIEMENE

Numai dacă o fi în casă...

DOCTORUL

25

Să se ducă repede cineva... Mă duc eu...

D-na NIEMENE

Mai bine. Farmacia e în față.

(Doctorul iese în dezordine.)

SCENA III

5 VOICHIȚA, D-na NIEMENE

D-na NIEMENE

(în genunchi, lângă canapea)

Fetiță dragă ! Domnișoară Voichițo !

VOICHIȚA

(deschizând ochii)

10

Doamnă...

D-na NIEMENE

Te simți mai bine...

VOICHIȚA

15 Mă simt... bine. Dar îmi pare rău că nu pot muri.
(Duce mâna la frunte.) Am căzut... și... m-am lovit.

D-na NIEMENE

Ai căzut, dragă...

VOICHIȚA

(luându-i mâna)

20

Dv. sunteți atât de fină !...

D-na NIEMENE

De ce vrei să mori ?

VOICHIȚA

Pentru că sunt o nefericită.

D-na NIEMENE

E așa de ușor să mori !... E mai greu să trăiești.

5

VOICHIȚA

E foarte greu să trăiești ! Unde-i doctorul ?

D-na NIEMENE

Vine numaidecât. Ai auzit ?

VOICHIȚA

10

Am auzit.

D-na NIEMENE

(încet)

Te iubește, dragă.

VOICHIȚA

(dînd trist din cap)

15

Nu mă poate iubi !...

D-na NIEMENE

Cu toate astea ai auzit. Vorbea ca pentru sine, fără să știe că erai acolo.

20

VOICHIȚA

Nu mă poate iubi. *(Izbucnind.)* Sunt gheboasă... Cine ia pe o gheboasă ?... Ai auzit.

D-na NIEMENE

Te rog, fetițo !...

VOICHIȚA

Il acopăr de ridicol...

D-na NIEMENE

Liniștește-te.

5

VOICHIȚA

Ridicolul... Sau înșelăciunea... Asta mă așteaptă.

D-na NIEMENE

Deocamdată te rog să te liniștești...

VOICHIȚA

(după o pauză)

10

Unde-i doctorul ?

D-na NIEMENE

Vine, dragă...

VOICHIȚA

15

De ce a plecat ?

D-na NIEMENE

S-a dus la farmacie.

VOICHIȚA

Am leșinat... ca orice femeie care se respectă.

20

D-na NIEMENE

Ca orice ființă.

528

VOICHIȚA

...cu nervi. Ce mi-a fost mai urît pe lume. (*Se ridică pe un cot.*) D-ta înțelegi ce grozav e ! Să știi că ai putea fi fericită și cu toate astea să vezi bine că nu e cu putință... (*Privindu-și batista plină de sînge.*) Un fel de dramă... cu leșin și sînge... E o rușine pentru mine atîta slăbiciune sufletească !...

5

D-na NIEMENE

Liniștește-te, dragă !... (*Se aude sunînd.*) Iată doctorul.

10

SCENA IV

Aceiași, DOCTORUL

DOCTORUL

(intrînd)

S-a deșteptat ?

15

D-na NIEMENE

Da...

DOCTORUL

20

O farfurioară. (*Desface pachetul de vată. D-na Niemene dispăre. Doctorul se pleacă în genunchi lângă canapea și se uită lung la ochii închiși ai fetei*) : Voichițo, sunt eu. (*Brațele fetei îl cuprind de gît. Se întoarce d-na Niemene. Brațele se desfac.*)

D-na NIEMENE

Iată farfurioara.

25

DOCTORUL

(spălînd rana)

S-a lovit de colțul vreunei mobile.

529

D-na NIEMENE

Să vede...

DOCTORUL

De nu i-ar rămînea semn.

5

VOICHIȚA
(cu ochii închiși)

Atîta îmi mai lipsește : o cocoasă în spate și un corn în frunte...

10

DOCTORUL
(voios)

A !... Va să zică așa stau lucrurile : nu vrei corn în frunte...

VOICHIȚA
(deschizînd ochii)

15

Cu nici un preț.

DOCTORUL

Vom îngriji să nu-ți crească.

D-na NIEMENE

20 Dacă ai nevoie de mine, doctore, bate la ușe. (Trece în odaia de alături.)

SCENA V

DOCTORUL, VOICHIȚA

VOICHIȚA
(deschizînd ochii și arătînd spre d-na Niemene)

25

Ce adorabilă creatură !...

DOCTORUL

Da.

VOICHIȚA

Recunosc că știi să alegi.

5

DOCTORUL

Te simți bine ?...

VOICHIȚA

Ostenită... De ce ai plecat ?

DOCTORUL

10 Ca să aduc sublimat. Nu vrei să rămîi cu semn... în frunte.

VOICHIȚA

Nu... O cocoasă e prea de ajuns.

DOCTORUL

15

Nu se cunoaște...

VOICHIȚA

Îndestul ca să facă pe cineva ridicol.

DOCTORUL

Vorbe...

20

VOICHIȚA

Vorbele d-tale.

DOCTORUL
(mirat)

Vorbele mele ?

VOICHIȚA

N-ai zis că... m-ai lua... dacă nu ți-ar fi teamă de ridicol...

DOCTORUL

5 Voichițo dragă, n-am zis nimic care să nu fie icoana adevărului, a adevărului din sufletul meu, a iubirei celei mai curate... Vrei să fii femeia mea ?

VOICHIȚA

(încercînd să se scoale)

10 Aș vrea... dacă s-ar putea...

DOCTORUL

(sîlînd-o să se culce)

Nu-i voie. De ce nu se poate ?

VOICHIȚA

15 Fiindcă nu se poate.

DOCTORUL

Nu ai pentru mine nici un fel de simpatie ?

VOICHIȚA

(luîndu-i mina și strîngîndu-i-o la piept)

20 Imensă !... Simpatie e prea puțin... Devotament, credință, adorațiune...

DOCTORUL

Atunci ?

VOICHIȚA

25 Mi-ai făcut cel mai mare bine cînd ai spus că m-ai lua de soție dacă n-aș fi gheboasă...

DOCTORUL

Nu ești.

VOICHIȚA

(oprindu-l cu un gest)

5 Zădarnic !...

DOCTORUL

La urma urmei e treaba mea.

VOICHIȚA

10 E mai cu seamă a mea. Nu pot primi rolul de soție părăsită...

DOCTORUL

Voichițo, îți jur...

VOICHIȚA

15 Nu jura... Ai atîtea încurcături... Chiar dacă ai vrea să fii om de treabă n-ai putea...

DOCTORUL

Sunt calomni...

VOICHIȚA

20 De ce vrei să dovedești imposibilul ? Așa cum ești acuma te iubesc ca pe o plămuire a închipuirii mele fără să cercetez mai departe... Dacă ai deveni bărbatul meu aș avea dreptul să cercetez...

DOCTORUL

N-ai găsi nimic...

VOICHIȚA

5 Ascultă, doctore... D-ta ești amantul cumnatei mele, care înșală pe fratele meu mințindu-l în toate zilele, de dimineață pînă seara... Nu protesta... Pe ea o înșeli d-ta cu d-na Pruncu. Pe d-ta te înșală d-na Pruncu cu prefectul de Viașca; pe acesta îl înșală nevasta cu locotenentul de jandarmi... E o turpitudine nesfîrșită, un lanț de minciuni care mă dezgustă pînă în fundul sufletului...

DOCTORUL

10 Exagerezi...

VOICHIȚA

Or nu-i așa?

DOCTORUL

Nu. A înșela în amor e o prostie.

15 VOICHIȚA

Nu pricep.

DOCTORUL

20 Omul sau femeia care iubește cu adevărat nu înșală — sau dacă înșală nu mai iubește: nu e loc pentru două iubiri într-o singură inimă...

VOICHIȚA

Așa zic și eu...

DOCTORUL

Atunci?

25 VOICHIȚA

Mă încurci...

DOCTORUL

Nu vreau să te încurc — vreau să te descurc, dimpotrivă. Tu crezi că eu iubesc pe toate femeile care se uită la mine?

VOICHIȚA

Nu știu...

DOCTORUL

Pentru mine astăzi exiști numai tu... Tu ești Voichița mea, îngerul meu, lumina și viața mea...

VOICHIȚA

Ce dulce vorbești !...

DOCTORUL

Femeia mea...

VOICHIȚA

(repede)

Asta nu !... Nu — cu nici un preț !

DOCTORUL

Cu nici un preț... E oare o necinste să porți numele meu ?

VOICHIȚA

(zîmbind)

Fingal... Ce frumos !... Ca în poemele lui Ossian... Doamna Fingal... Voichița Fingal... Cam nepotrivit... (*Gîndindu-se.*) Nu, doctore, nu !... Ia să chemăm pe d-na Niemene...

(*În momentul acesta se deschide o ușă din camera din stînga, iar Niemene apare, cu un revolver în mînă, îndreptat asupra doctorului; dintr-o săritură, Voichița îl acoperă cu persoana sa.*)

SCENA VI

DOCTORUL, VOICHIȚA, NIEMENE, D-na NIEMENE

VOICHIȚA

(cu un răcnet de indignare)

5 Înapoi, mizerabile !...

NIEMENE

(incremenit)

Voichița... și doctorul... la mine !

D-na NIEMENE

(alergînd)

10

Ce este ?... Ce găsești așa de extraordinar ?

NIEMENE

Nu... Dar era vorba să vă impușc pe amîndoi. (*Arătînd
15 către doctor și către d-na Niemene.*) Cum să explică
teatrul ăsta ?

D-na NIEMENE

Foarte simplu... Doctorul fiind ocupat a trimis pe d-ra
Voichița în locul său...

NIEMENE

20 Și după aceea s-a răzgîndit și a venit și el...

D-na NIEMENE

Deloc. Pe cînd d-ra Voichița mă masa, a alunecat și
a căzut — dovadă rana din frunte. Atunci am trimis să
cheme pe doctor.

25

NIEMENE

Va să zică se explică...

D-na NIEMENE

Totul se explică în lume.

Cortina

NOTE ȘI VARIANTE

LYDDA
SCRISORI ROMANE

Conv. lit., XXXII, 10—12, oct.-dec. 1898; XXXIII, 1—2, ian. febr. 1899; XXXIV, 1, ian. 1900; XXXVII, 10—12, oct.-dec. 1903; XXXVIII, 1—4, ian.-apr. 1904.

În volum: Ed. I, col. „Biblioteca pentru toți”, nr. 678—679, Ed. „Alcalay”, 1911.

Variante

- p. 3, r. 3—4 — Națiunile cresc, cu brutalitatea... (*Conv. lit. și vol.*).
- p. 6, r. 10—11 — să încep cu Italia, ca să leg inelele... (*Conv. lit. și vol.*).
- p. 15, r. 3 — dreapta sau la stînga; închipuiți-vă... (vol.).
- p. 16, r. 5 — pace. Atunci se supără; (vol.).
- p. 16, r. 30 — zîmbi, poate de mulțumire... (vol.).
- p. 22, r. 24 — au dovedit că nu produce nimic (vol.).
- p. 33, r. 8 — ceea ce-l pune mai presus chiar decît Goethe... (vol.).
- p. 37, r. 2 — ce spui; Deprinde-ți spiritul... (vol.).
- p. 44, r. 26 — de 2000 de ani... (vol.).
- p. 48, r. 7—8 — toată sinceritatea de mai înainte... (vol.).
- p. 56, r. 11—12 — un om atît de sigur ca d-nul... (*Conv. lit.*).
- p. 37, r. 17 — fals pentru astronomie... (vol.).
- p. 87, r. 21—22 — să-i crești în lumină, să te arăți lor... (vol.).
- p. 95, r. 13—14 — incomparabilă poezie; o spunea înfățișarea... (vol.).
- p. 103, r. 1 — și pentru noi toți. (vol.).

- p. 109, r. 19—20 — să ai o femeie care să te țină la o parte de mărirea ta; 4) să cunoști (vol.).
- p. 109, r. 26 — Naturile alese izbutesc mai lesne... (vol.).
- p. 110, r. 12 — desface de pământ (în vol. urmează aforismul VIII). Egoismul este legea...
- p. 118, r. 10 — însușiri patimașe și vor încălzi... (vol.).
- p. 144, r. 3 — Sau mai bine sunt; dar ca să poți gândi (vol.).
- p. 149, r. 10—11 — bine înțelesul. — Cu toate astea (vol.).

Cea mai veche mențiune care poate fi pusă în legătură cu romanul *Lydda* e din 25 iunie/7 iulie 1898. Pregătindu-se de plecare către frumoasa localitate Tivoli din împrejurimile Romei, Duiliu Zamfirescu scria semnificativ următoarele către Titu Maiorescu: „Noi, la Tivoli, ca și anul trecut. Să vedem ce o mai aduce Anienui.” Se vede că Maiorescu știa limbajul de acest fel și că-i ceruse detalii, căci poetul revine, la 5/17 septembrie, cu explicații: „Ce am făcut la Tivoli... O să vedeți în curînd: o comedie pe perete, un fel de zahariseală pesimistro-optimistă, din care nu se înțelege decît că Lydda e femeie, iar nu cetate, și că romanul ar vrea să fie scris în formă epistolară. Sper să vă pot trimite pe la sfîrșitul lunii partea I-a pentru *Convorbiri*... Lucrarea se cheamă :

LYDDA
(*Scrisori romane*),

ceva cu două titluri, à la Ștefan cel Mare sau *Jurturna marelui rău*, tragodie de dl. Ardeleanu.”

Trei săptămîni mai târziu trimitea criticului începutul lucrării: „Vă trimit aci alăturat 64 pagini din viitorul roman. Nu știu de veți putea înțelege ceva din ceea ce e scris pînă acum. Gîndurile mele sunt multe și sucite, și numai cînd lucrarea va fi întreagă se va vedea ce am vrut să fac și ce portee morale va avea.

V-aș ruga deocamdată să nu schimbați nimic — decît numai erori de date și de fapte, dacă veți găsi. Incolo, toate curiozitățile mele să rămîna cum sunt. Ce spun eu acolo, și mai cu seamă ce voi spune în urmarea scrisorilor romane ale tînărului, este o convingere a mea, puternică și definitivă, ca *îndreptariu* al vieții.

Partea a II-a, care se va prezenta sub forma unor însemnări zilnice ale bătrînului de la Costieni, va fi urmarea logică, în fapte, a celor enunțate în partea I-a.

Deocamdată atît, așteptînd să vină vremea congediului” (Scris. din 28 sept./10 oct. 1898).

Și numai decît, ca un memento cu sens de imputare, deși anunțată ca o veste oarecare, informația că „vara asta am prefăcut încercarea de piesă de acum 5 ani, *Thargelia*, și am trimis-o lui Grădișteanu, prin Ollănescu. Vom vedea de se poate juca.”

Thargelia fusese, în 1894, la *Convorbiri*, se citise — sau urma să se citească — într-o „junime”, după cum reiese dintr-o scrisoare a Anei Maiorescu către scriitor (din sept. 1894) — și nu întrunise aprobarea de publicare. Dacă îi aduce acum aminte de piesă, fără îndoială e numai pentru a-i atrage criticului atenția că nu mai acceptă și pentru noul roman tratamentul piesei. De altfel, începutul scrisorii din 28 sept./10 oct. are caracterul unei notificări fără a se lăsa puțința refuzului: „Toate curiozitățile mele să rămîna cum sunt” — deci să se publice și alt nimic!

O lună mai târziu, la 30 oct./11 nov., o nouă scrisoare către critic, de data aceasta cu o solemnitate festivă: scriitorul împlinea 40 de ani și simțea nevoia unei declarații oarecum programatice, pe care o și face, fixînd pentru Maiorescu și pentru posteritate cîteva fraze memorabile despre viață, vîrstă matură, familie, copii, rasa latină, împlinirea datoriei de a fi lăsat urmași, cultul tradiției, aprecierea drumului parcurs etc. Scriitorul simte nevoia să se adreseze lui Maiorescu și nu altcuiva „în ziua aceasta solemnă pentru mine”, pentru a-și afirma încă o dată stima pentru critic — de fapt pentru a netezi asperitățile începutului de roman, în care era cu neputință să nu se fi recunoscut modelele. După introducerea cu ziua „solemnă între toate”, numai omagii lui Maiorescu și judecăți apodictice despre sine însuși: „am rămas același, cu fondul sufleteș moștenit de la părinții mei, români”; acest fond sufleteș „cred, hotărît, că a fost bun, fiindcă m-a păzit de greșeli care mînjesc bolta dăuntrică a conștiinței; ...a fost violent în unele năzuinți, iubitor de sine și vano-glorios” etc. — dar nici o mențiune despre roman. Însă formulele în care se autodefinește sînt, vizibil, anticipări că nu va modifica și nu va retraeta nimic din ceea ce era scris în roman, așa cum fusese nevoit să consimtă la *In război*.

Omagiul se asociază și cu o nedelicatete față de critic — atît de rară la Duiliu Zamfirescu, încît nu ne-o putem explica decît ca pe un supliment cinic la pilula amară administrată prin trimiterea începutului de roman. Anume, îl roagă pe Maiorescu să nu se opună la numirea lui Nicolae Petrașcu la Universitate.

Situația în care se afla criticul era de mai multe ori grea. Mai întâi, era nevoit să publice romanul, deși era indiscutabil polemic față de sine; apoi, Petrașcu fusese de-a dreptul ostil lui Maiorescu începând din 1892, scrisese despre el un articol negativ în volumul *Figuri literare contemporane* (1894), scosese revista *Literatură și artă română* (nov. 1896), unde se constituise, chiar din primul număr, în opoziție antimaioreșciană și antijunimistă, avusese polemică aspră cu *Convorbirile* și chiar alimentase cu iscusință o supărare a lui Duiliu Zamfirescu în ianuarie 1897 împotriva Junimii și a lui Maiorescu. Criticul le știa toate acestea, iar scriitorul avea cunoștință și el de opinia lui Maiorescu, care vorbea despre „mișelul de Petrașcu”.

Dar el mai știa că Maiorescu avea câteva principii intangibile, între care o corectitudine excesivă, și mai era convins că, aflat într-o situație de incompatibilitate morală, criticul va da urmare solicitării — ceea ce a și făcut, și adversarul său declarat, Petrașcu, a fost numit la catedra de Istoria literaturii române moderne!

În alte momente, anterioare, ale relațiilor dintre ei, este clar că Duiliu Zamfirescu ar fi evitat să-i creeze lui Maiorescu atare imposibilitate de a refuza. Într-un fel e o supralicitare malițioasă a neplăcerii pe care urma să i-o pricinuiască, tot atunci, criticului romanul *Lydda*.

De aici în continuare se desfășoară o lungă corespondență despre roman, din care nu avem decât partea care-i aparține scriitorului și din care vom consemna doar fazele mai importante.

Maiorescu citește cele 64 pagini pe la jumătatea lui noiembrie și notează câteva observații, din care o cunoaștem numai pe aceea privind-o pe Caterina II-a, a cărei menționare în roman îi crea acesteia o situație dezavantajoasă față de alte figuri feminine (Elisabeta, Debora, Jeanne d'Arc). Scriitorul acceptă observația, dar nu și modificarea! — și, în continuare, cere „să nu se publice deodată prea multă materie din *Scrisori*”, pentru că autorul lor nu e prea avansat cu lucrul la restul romanului. Însă la sfârșitul anului (de „Crăciunul nemțesc 1898”), partea I-a era gata toată și era anunțată și partea a II-a, unde „se va desfășura adevăratul roman”, la care scria neîntrerupt.

Începutul de an 1899 îl petrece în țară, pînă la jumătatea lui martie, deci lucrul la roman se întrerupe, și se întrerupe și apariția lui în *Convorbiri*, odată cu numărul pe februarie, după ce întreaga parte primă apăruse timp de 5 numere, începând cu octombrie 1898.

Nu e clar dacă partea a II-a, *Insemnările bătrînului*, a fost predată acum, nici dacă aceasta era încheiată. Din tabăra convorbiristă nu răzbate nici un ecou, decât o negare globală din partea lui Maiorescu,

chiar la sosirea scriitorului în concediu la București: „Eu credeam, la început, că erau bune. D-voastră mi-ați spus astă-iarnă, la București, că nu vă plac; și, cum eu am încredere în judecata d-voastră personală, m-ați pus la grea încercare, cu atît mai mult că mă și osteniseră prin încordarea minții la lucru” (Scris. din 21 iul./2 aug. 1899).

Însă, la sfârșitul lui iulie 1899, „generația tînără” de la *Convorbiri* — de fapt numai I. A. Rădulescu (Pogoneanu) — trimite lui Maiorescu — din Leipzig, unde era plecat să-și pregătească doctoratul — o scrisoare foarte prielnică romanului. Criticul o transmite scriitorului la Roma, pricinuindu-i acestuia o vie satisfacție („Crimpeul din scrisoarea lui Rădulescu e foarte bine venit, pentru a mă scoate din îndoiala în care mă aflu cu *Scrisorile romane*”) și prilejuindu-i o interesantă explicație cu privire la esența unora din referirile filozofice. Duiliu Zamfirescu declară romanul drept o dezbatere originală de morală, avînd la bază „etica” lui Spinoza. „Închipuiți-vă că eu credeam, nici mai mult, nici mai puțin, că am scos o umbră de idee nouă cu privire la știința moralei, umbră numai, nebuloasă, încurcată, dar care, cu timpul, s-ar fi luminat. Temelia ei este în etica lui Spinoza, pe care eu o văzusem atît de apropiată de datele științei moderne. În aceasta și stă umbra de idee nouă, în expunerea unor noțiuni morale, de cel mai pur optimism, care să se lege de o parte cu intuițiunile lui Spinoza, iar de alta cu dovezile experimentale moderne. Dar ce-i faci omului prost și nervos!... Observația d-voastre era ca ecoul propriei mele îndoieli: ce te apuci tu, scriitor de poezile și romane, să plictisești lumea cu necazuri de astea!... Este adevărat că întreaga mea viață actuală este guvernată de ideile expuse în prima parte a *Scrisorilor romane*, și că acest fel de îndreptar m-a liniștit și m-a așezat în scaunul de a trăi pentru tot restul zilelor. Așa cred, cel puțin” (Scris. din 21 iul./2 aug. 1899).

Cîteva adaosuri lămuritoare la rîndurile de mai sus sînt absolut necesare.

În adevăr, există în prima parte a romanului, mai exact: în ultima scrisoare a lui Mircea M., care e și ultima a primei părți, o trimitere largă la *Etica* lui Spinoza, care ar consta, în esență, în ideea că divinitatea e în fiecare om, o convingere umană despre existența unei forțe, însă departe de Dumnezeuul creștin, pe care-l admite Lydda, într-o formă simplă, neintelektuală. Însă ideea că Dumnezeu e o proiecție a omului, o creație a lui, Duiliu Zamfirescu o afirmase încă în anul 1880, înainte de plecarea la Hirșova. Într-o scrisoare datată 16 august îi explica prietenului Duiliu Ioanin, cu vădite împrumuturi chiar din Spinoza, însă talmăcite copilărește, amestecate — ca și în *Lydda* — cu darwinism,

că „un Dumnezeu care nu poate să fie perfect nici înaintea creațiilor sale nu mai este un Dumnezeu. Dumnezeu suferă! suferă de cea mai mare boală a omenirii, suferă de egoism!” În continuare, sînt negate atotputernicia, eternitatea divinității, puritatea ei, seninătatea ei perfectă. „Este un Dumnezeu sfîrșit, supus la aceleași legi dureroase ca și omenirea, este o ființă imperfectă. Tu vrei să crezi că Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea sa; eu cred tocmai dimpotrivă, că omul a făcut pe Dumnezeu după asemănarea și chipul său, deci l-a făcut imperfect, precum însuși este.

Cu religionea mea, mi se pare că poți mai lesne și mai bine să-ți explici și pe om și puterea creatoare... Sper să te fac ateu.”

Evident, între Duiliu Zamfirescu din 1880 și între Mircea M. din 1898 e o deosebire mare, însă nici Mircea nu e un credincios din seria Lyddei, care e creștină, ci un liber cugetător spinozian sau cartezian, un raționalist.

Oare Duiliu Zamfirescu se iluziona, în adevăr, că descoperise o umbră de idee nouă cu privire la „știința moralei”, cum afirmă, sau e numai o formulă pentru a atenua senzația neplăcută ce o va fi avut Maiorescu, descoperind cum i se contestă afirmațiile, abil puse în scrisorile lui Mircea, în răspunsurile bătrînului, cum se dau la iveală controverse rămase pînă atunci doar în corespondență, se fac aluzii la situații cunoscute numai de el și de scriitor etc. ?

Tezele pe care le expune Mircea în scrisoarea sa ultimă aparțin părții a cincea din *Etica* lui Spinoza. Acolo se vorbește despre imposibilitatea pesimismului, argumentată prin faptul că orice idee care se raportează la ideea de Dumnezeu, se leagă în ultima instanță de capacitatea umană de a acționa, iar acțiunea este dovada libertății omului, deci a ne-dependenței de divinitate. Bătrînul Filip, om al rigidității geometrice, logice, e combătut în roman pe propriul lui teren, de o etică tot spinoziană (cea a lui Spinoza era „ordine geometrică demonstrată” — demonstrată după ordinea geometrică, deci rigidă, mecanică, însă dinamică, o etică optimistă, a acțiunii, a dragostei). Aici ar apărea „umbra” de inovație la care face aluzie Duiliu Zamfirescu, dar de fapt totul e o întorsătură subtilă pentru a sugera lui Maiorescu închistarea sa de gîndire într-un cartezianism nu teoretic, ci rigid, deformat — căci și Spinoza se depărtează de cartezianism, o spune și Mircea M. !

Scrisorile lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu — cele veritabile, nu ale lui Mircea către Filip — par să declare o totală dragoste și admirație, neștirbită de nimic, neumbrită de vreun nor. În fapt, scriitorul se emancipa net de modelul său, de tutela intelectuală a criticului, și

toate faptele din această serie, atît din roman, cît și din corespondența propriu-zisă, sînt, în forme diverse, manifestările unei preocupări unice. Atunci cînd îi declară lui Maiorescu că el, scriitorul, se conduce după „îndreptarul” din *Scrisorile romane*, e clar că atestă încă o dată ruperea definitivă de catehismul criticului. O spune indirect în aceeași scrisoare din 21 iul./2 aug. 1899: „Ce te apuci, tu, scriitor de poezele și romane, să plictisești lumea cu necazuri de astea!...” Merită să notăm că finalul discursului de răspuns al lui Maiorescu, la primirea scriitorului la Academie, în 1909, se compunea dintr-o dezvoltare chiar a acestei idei a lui Duiliu Zamfirescu, ea însăși preluată din articolul lui Maiorescu, *Poeți și critici* (1886): ca scriitorii să rămînă la locul lor, scriind literatură, lăsînd criticilor sarcina de a judeca și aprecia creația. Este neîndoios că disputa aceasta avusese loc de multe ori între scriitor și critic, de vreme ce ea apare și în corespondența lor, și în roman, și în răspunsul la discursul de recepție.

Odată clarificat, în sfîrșit, faptul că romanul are audiență la mai tinerii cîrturari, deci poate interesa publicul literar al epocii, în timp ce lui Maiorescu, personal, îi displicuse — Duiliu Zamfirescu reia partea a II-a, la care îl îndemna și o scrisoare nesemnată, pe care el o atribuie aceluiași I. A. Rădulescu: „Am primit de la dl. Rădulescu (îmi închipuiesc) o foarte gentilă rugăminte de a continua *Scrisorile romane*. Vă rog să-mi dați adresa sa la Lipsca.” (Adaos din 8/20 septembrie 1899, pe scrisoarea din 21 iul./2 aug., care fusese returnată, destinatarul Maiorescu fiind între timp plecat de la adresă.)

De aici începe o ciudată tăcere în jurul romanului și interesul scriitorului pentru el pare a fi scăzut de tot. Inceputul părții a II-a se publică în *Convorbirile* pe ianuarie 1900, apoi continuarea nu o mai întîlnim decît după aproape patru ani, în octombrie 1903, cînd publicarea urmează iar, în porțiuni mici, timp de 7 luni. Între timp, se scriu *Îndreptările*, de asemenea articolul — care a luat autorului destul timp de documentare și elaborare — *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (*Revista idealistă*, sept. 1903), alte nuvele și poezii. Deci, *Lydda* nu prezenta atracție, deși rămînea o piesă de suflet pentru scriitor, un strat spiritual superior, față de care *Îndreptările* erau de o tensiune diferită. „Noul meu roman este altceva decît *Lydda*”, îi va scrie el criticului la 10 dec. 1901. Era expresia unui program național, în timp ce *Lydda* era traducția unei chestiuni intime, de etică.

La această dată, din romanul început nu mai avea scrise decît puține rînduri („Din *Lydda* am vreo zece pagini rămase în cartoane”).

dar lucrul mergea greu, din motive pe care azi le putem aproxima — dacă urmărim explicația pe care am propus-o în rândurile de mai sus, cu privire la substratul romanului — ca fiind determinate în primul rând de preocuparea de a compensa și recompune (prin *Indreptări*) ceea ce se deteriora prin celălalt roman, în planul relațiilor cu criticul. *Indreptările* aduceau un elogiu nelimitat lui Maiorescu, numindu-l „cel mai frumos produs al renașterii vieții noastre românești”. „De la începutul veacului pînă astăzi, România nu a avut un bărbat care să reunească toate calitățile fundamentale ale rasei la un mai înalt grad” — afirmă preotul Moise Lupu, erou al *Indreptărilor*.

Contradicția între cele două romane e numai aparentă: *Indreptările* creau portrete ideale, ca efect al unei încercări de pedagogie socială, un deziderat de viitor, în timp ce *Lydda* era o expresie mult mai directă a unor convingeri proprii.

Ca și lui Maiorescu, i se face un foarte favorabil portret lui D. A. Sturdza în *Indreptări* („D-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale...” etc.), însă Duiliu Zamfirescu îl detesta pe șeful partidului liberal („un român născut boier, cu instincte de șircovnic, fățarnic, înzestrat de la natură cu o încăpăținare de măgar, neavînd nimic din calitățile și cusururile rasei, fără nici un fel de talent...” etc., etc.). Deci, textul romanului *Indreptări* nu exprimă totdeauna și exact opinia intimă a scriitorului. El vedea perfect cu putință să ridice pe soclu într-un roman pe critic, și în alt roman, scris concomitent, să-l arate eșuînd în formula proprie de viață. Dacă trebuie să admitem că numai una din cele două păreri e cea cu adevărat proprie scriitorului, atunci e clar că numai cea din *Lydda* poate exprima convingerea lui. Totodată, însă, trebuie să privim cu relativă circumspecție și prețuirea pe care el o acordă acestui roman; criticul îi comunicase despre partea I-a că nu-i place; era deci de resort ca autorul să-i sporească importanța, pentru a atrage și pe această cale lui Maiorescu atenția că trebuie căutate semnificații mai adînci în *Lydda*, decît ale unei istorii complicate de dragoste. „Mă tem însă că nu voi fi în stare a urma deocamdată proza atît de îngrijită (din punctul meu de vedere, adică al migăliturii) a acestei *Lydda*.” Că scriitorul îi traduce criticului, pe diferite căi, coordonatele romanului, faptul că acesta conține o poveste cifrată ai cărei eroi sînt lesne de identificați, rezultă chiar din scrisoarea datată 10 dec. 1901, de unde sînt extrase ultimele citate de mai sus. Căci, știrile despre mersul celor două romane (*Indreptări* și *Lydda*) sînt amestecate cu imputări și chiar acuze

grave: „Despre politica făcută de alții sunt dezgustat... Ca să prind interes de dînsa, ar trebui s-o fac eu... Acum doi ani, cînd erai la guvern, cînd prin urmare puteai și trebuia să mă numiți ministru, nu m-ați numit.” Bănuind o supărare a criticului, și pentru reproșurile din scrisori, și pentru ce se așternuse în *Lydda*, scriitorul îi cere un cuvînt de răspuns, mirîndu-se asupra cauzelor care ar fi putut produce tăcerea lui Maiorescu: „Sunteți rănit în ceva de mine? Este iar vreo zînzanie literaro-socialo-funcționarească la mijloc?”

Zînzanie nu era, ci doar o dispută pentru felurite neazuri mai vechi. Criticul a avea să nege și „rănițile” presupuse de scriitor și orice alte umbre în raporturile lor — act de mîrînimie de superioră trecere peste convulsiile cîmpului literar. Scrisoarea lui, din 29 apr./12 mai 1902, s-a pierdut, dar conținutul ei îl cunoaștem din răspunsul lui Duiliu Zamfirescu, care-și reafirmă cu acest prilej asigurarea despre „încrederea ce trebuie să aveți în calda mea prietenie pentru d-voastră, în care se confundă admirațiunea pentru scriitor, respectul pentru caracterul omului, simpatia de persoană morală în tot complexul ei” (Scris. din 28 mai/10 iun. 1902). Sînt declarații din seria celor cuprinse în romanul *Indreptări*, și nu se poate spune că scriitorul nu credea în ele, dar în același timp el construia și un edificiu contrar de argumente, cu privire la care îl cerceta mereu pe critic, iar acesta se prefăcea că nu observă adresa, întrucît totul se petrecea în planul literaturii. Cînd însă polemica a devenit publică în articole (cel din *Revista idealistă*, 1903), în *Discursul de recepție* (1909), abia atunci Maiorescu s-a formalizat și a luat act, dînd o replică severă, în care avea să implice, deși fără să le numească, și antecedentele din *Lydda*.

Nu mai puțin, corespondența care urmează este calmă, chiar mărturisînd o adîncă afecțiune reciprocă, scene de mare și delicată prietenie (scrisori din 9 aug. și 14/27 nov. 1902), o vacanță în patru a celor două familii — și *Lydda* din ianuarie 1900 rămîne mereu întreruptă, aproape și uitată, cu tot ceea ce o astfel de carte putea scormoni între doi oameni, fiecare cu un accentuat amor-propriu. Totul durează pînă în toamna și iarna 1902, cînd scriitorul prezintă romanul *În război* la Academie și un nou diferend izbucnește, căci Maiorescu era hotărît să voteze pentru povestirea istorică *Din bătrîni*, a lui Slavici. Oricum, momentul era al transilvănenilor, chestiunea provinciei de peste munți era acută, întregul semănătorism alimentat mișcarea și povestirea lui Slavici merita fără discuție premiul, ca și *În război*, dar Duiliu Zamfirescu nu socotea la fel și, în *Revista idealistă*, execută lucrarea cu o violență care ar dovedi opacitate literară, dacă n-am ști că e de-

terminată de un moment de minie cu totul personal. Aceasta în septembrie 1903; iar în octombrie reîncepe *Lydda*, cu continuarea *Insemnărilor bătrînelui*, care, putem deci presupune, a fost scrisă sub influența miniei declanșate de controversa epistolară cu criticul, ca și articolul *Literatura românească și scriitorii transilvăneni*.

Ca scriitorul să fi scris urmarea romanului numai sub impresia supărării din iarnă — cum s-a întîmplat evident cu articolul — e o ipoteză pe care nu o putem accepta; el o scria oricum. Dar că o aciculare de substanță a intervenit, aceasta este lesne de presupus, și bătrînel Filip a fost pus să expieze mai acut, să ducă la un mai evident eșec direcțiile maioreștiene de gândire. Maiorescu a votat la Academie pentru romanul *În război*, prilejuindu-i scriitorului câteva cuvinte protocolar-recunoscătoare („Sunt mișcat de cuvintele ce ați rostit în Academie pentru mine“...; „intervenirea d-voastră în discuțiune încălzise atmosfera și ridicase dezbaterile la înălțimea cuvenită“ (Scris. din 11/24 mai 1903), dar o distanță, o răceală stăruie mereu, cînd subteran, cînd în lumină, demonstrînd iminența unei rupturi, pe care o și vestește către finele lui 1903: „Am încă doi ani pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, așa ca să pot părăsi cariera în orice moment. De acolo înainte n-o să vă mai ascult în toate, dar o să vă iubesc poate și mai mult“ (Scris. din 25 oct./7 nov. 1903). „Afacerile“ nu erau altceva decît marea întreprindere viticolă de la Faraone: plantate cu doi ani înainte, viile intrau din plin pe rod abia peste alți doi ani, permițîndu-i scriitorului să poată renunța, eventual, la salariul de diplomat, pe oare să-l înlocuiască lesne cu veniturile viei și pivnițelor. Adică exact așa cum condiționa de două ori în *Lydda*, în secvența a 4-a din *Măsura dreaptă a vieții*, dar și în prima scrisoare a lui Filip, care inaugurează romanul: „Ca să ajungi la vreo ispravă în politică se cere: ... 2) să ai sau să-ți agonisești stare“ — deci să ai independență materială, să nu fii redus la condiția de funcționar salariat. Momentul e al elaborării ultimei părți din *Lydda*, lucrul îl atestă chiar Duiliu Zamfirescu într-o scrisoare trimisă criticului la 6/19 dec. 1903, cînd apăreau în *Convorbiri* capitolele de la mijlocul părții a II-a a romanului.

Scriitorul alcătuiuse o lungă epistolă, în care-și fixa opiniile despre rege, despre partidul conservator, care acceptase „integrarea“ — reunificarea — cu junimiștii, despre Carp, Sturdza etc., iar la sfîrșit îl prevenea pe critic că scrisese nu pe o hîrtie specială, ci pe aceeași pe care se elabora, în chiar acel timp, romanul: „Forma acestei scrisori se explică prin trecerea de la manuscrisul *Lyddei* la răspunsul scrisorii

d-voastre. E bine înțeles că totul este personal. După ce veți citi pe *Lydda*, vă rog să-mi scrieți ce credeți.“

Așadar, în decembrie, romanul încă nu era gata, ci înainta destul de greu și, pe măsură ce se scria, era trimis și se tipărea în revistă. Finalul avea să se amîne pînă în februarie 1904, cînd scriitorul îl vestește pe critic: „Eu sper să sfîrșesc zilele astea pe *Lydda*“ (Scris. din 11/24 febr. 1904) — dar textul a fost trimis revistei peste cel puțin o lună, căci iată ce-i scria lui Maiorescu la 5/18 aprilie 1904:

„Cu numărul din aprilie al *Convorbirilor* se sfîrșește partea a II-a din *Lydda*. Începe cu no. 1 al anului 34, apoi sare la no. 10 al anului 37, și de acolo urmează neîntrerupt pînă astăzi. Aștept cu nerăbdare să cunosc părerea d-voastre asupra ei, cu atît mai mult că, a priori, ar trebui să nu vă placă, din cauza prea multor lungimi și teorii. Și e probabil că nu vă va plăcea. Eu socotesc însă că dezvoltarea logică a caracterelor admite ca demonstrate și posibile toate teoriile și toate extravaganțele, dacă ele sunt în nota indivizilor. Aș dori mai cu seamă să-mi spuneți dacă, închisă cartea la ultima filă, aveți impresia unei opere de artă sau nu, precum și dacă se simte suflul de idealitate ce a hrănit gîndurile mele de atunci.“

Pe colțul acestei scrisori, Maiorescu a notat: „Răspuns la 24 mai/6 iunie, să discutăm oral“ — despre ce? se pare că nu despre roman, ci despre complicatele probleme politice abordate de scriitor, privind în continuare dificila reunificare a conservatorilor „bătrîni“ cu junimiștii, acum și ei sosiți bine la pragul bătrîneții (criticul avea 64 de ani, Carp 67!).

Despre *Lydda* criticul a trimis o scrisoare, pierdută din păcate, însă lesne de reconstituit în sensul ei principal din răspunsul scriitorului, în care se face o interesantă precizare a substanței romanului. Interesantă de două ori — o dată pentru că, în adevăr, traduce unele din intențiile lui Duiliu Zamfirescu, dar a doua oară pentru că scrisoarea uzează mereu de ambiguități și perifraze, care îndreaptă pe cititor — de fapt pe critic! — spre înțelegerea cărții cînd ca o pură fantezie, fără legătură cu raporturile cu Maiorescu, cînd ca o interpretare și stilizare a acestora.

„Îmi vine să zîmbesc văzîndu-mă obligat a vă asigura că nimic — nici cineva, nici ceva — heterogen nu mă stăpînește. Omogenitatea între felul d-voastre de simțire artistică și felul meu de simțire artistică urmează și mai departe — neapărat, cu diversificarea ce derivă din *înși* noștri, cari sunt doi, iar nu unul. Eu, cel puțin, mă onorez a crede

că sunt — artisticamente — omul cel mai apropiat de d-voastră din toate milioanele de români ce trăiesc pe glob.

Aș fi gata să fac o prinsoare: că aș putea adnota, acasă la mine, *Convorbirile*, întocmai cum le-ați adnotat d-voastră.

De ce atunci nu am lăsat la o parte ceea ce știam că nu place? Pentru că unitatea concepțiunii romanului meu cerea ca el să se desfășoare așa și nu altfel — și aici intervine *insul*, cu acea parte endocardică (cuvânt pretentios, dar just), care trebuie să rămână a lui și să nu o schimbe pentru hatîrul nimănuî. Așa, bunăoară, platoniana și observările asupra lui Shelley vă par d-voastre imposibile pe cînd ele stau acolo tocmai ca să facă posibilă idealitatea Lyddei. Cine suferă devine posac și hărtăgos în practica zilnică, iar în teoria vieții pesimist, chiar dacă este echilibrat de natură în facultățile sale sufletești. Pentru a nu murmura în contra soartei, credincioșii au religia, iar mințile superioare au refugiul în ideal. Pentru asta însă se cere mai cu seamă o deprindere a facultății noastre abstractive de a lucra cu materialul sufleteș în așa chip, încît acesta să se simtă într-o continuă devenire către mai bine.

Acum, că lucrarea e terminată și nu mă mai interesează, *Lydda* îmi pare *une bonne action*, în înțeles că poate rectifica unele conștiințe femeiești și ajută pe altele să se ridice și să se consoleze.

Și, pentru *Lydda*, Platon și Shelley erau condiționarea absolută a binelui abstract.* (Scris. din 28 mai/10 iunie 1904).

„Rectificarea conștiințelor” era o preocupare a scriitorului încă de la romanele anterioare, *În război* și *Îndreptări*, un program în ordinea gheristă cea mai autentică, nu în cea maioresciană. Totuși, în cazul *Lyddei*, această intenție de asanare a conștiințelor femeiești e atît de slab slujită de substanța romanului, încît afirmația scriitorului ne apare doar ca o încercare de a abate atenția criticului spre zone mărginașe, în interpretarea simbolurilor sau fabulelor utilizate.

Textul scrisorii citat mai sus e plin de atari simboluri și fabule, aluzii cînd mai străvezii, cînd mai învăluite. Astfel, cînd scriitorul se prefăce că nu a înțeles ce vrea să spună criticul prin „cineva” sau „ceva” *heterogen* care-l „stăpînește” pe Duiliu Zamfirescu, aceasta e mai puțin decît o cochetărie: e o încercare destul de ostentativă de a-l provoca pe Maiorescu să declare el însuși că s-a recunoscut în roman. Elementul *heterogen* este distanța intervenită între ei, diferența dintre ei, modul diferit de a gândi în probleme diferite, de la cele politice pînă la cele literare, și chiar modul deosebit de a se comporta al scriitorului față de fostul său magistru și model. Maiorescu se recunos-

cuse o vreme în discipolul său, poetul și romancierul; de la o vreme nu se mai recunoaște — din cauza lui Duiliu Zamfirescu, desigur. A face din asta o vină unuia din ei ar fi greșit, și disocierea aparține chiar scriitorului, atunci cînd vorbește despre „*inșii* noștri, care sunt doi, iar nu unul”, despre „aceea parte endocardică” a *insului*, „care trebuie să rămînă a lui și să nu o schimbe pentru hatîrul nimănuî”. Acest *nimănuî* îl vizează voalat pe critic: al lui e „hatîrul”! În fond, la cei patruzeci de ani cînd se zămislește ideea romanului și apare chiar începutul lui, scriitorul declară că își dobîndise clar *insul*, personalitatea, că pe critic avea să-l asculte mai puțin și să-l iubească — poate — mai mult etc. Procesul e firesc, numai procedura e neobișnuită și, întrucîtva, neloială față de critic. Întrucîtva, dar nu de tot, căci și acesta își manifestase în diferite forme iritarea în fața emancipării fostului discipol, voise să o oprească, îi lovisc prietenii, îi negase unele activități literare sau manifestări din sfera vieții literare.

Răspunderea pentru „diversificarea ce derivă din *inșii* noștri” era astfel împărțită și, cum spuneam, de așteptat să se producă. Scriitorul îl regreta pe Don Padil, înăbușit în el odată cu intrarea definitivă în Junimea, poate chiar la sugestia criticului, în orice caz după modelul lui. Încît, trebuie să ne întrebăm dacă afirmația despre cel ce devine, „în practica vieții”, posac și arțăgos cînd suferă, iar „în teoria vieții pesimist, chiar dacă este echilibrat” interior — se referă la critic, sau la scriitor însuși? Ambii îndeplineau toate condițiile de mai sus — erau deopotrivă „echilibrați” sufletește, amîndoi se iritau și deveneau posaci și arțăgoși în relațiile reciproce, numai că Filip A. este singurul pesimist, pe cită vreme Mircea M. este optimist chiar în pragul morții.

Că toată desfășurarea romanului era descrierea stilizată a raporturilor cu criticul, pe care Maiorescu se prefăcea că nu o observă, rezultă și din textul aceleiași scrisori din 28 mai/10 iunie 1904: „E curios cum noi ne înțelegem, în fond, asupra mai tuturilor impresiilor literare, și cum în formă adesea ne despărțim” — și aduce o foarte severă contestare a unor opinii ale criticului, nu formulate de acesta, ci presupuse de scriitor. I le atribuie, deci, și apoi i le neagă, atribuindu-și sie o dreptate pe care, la urma urmei, putea să n-o aibă, opinia reală a criticului fiind eventual diferită de cea presupusă de Duiliu Zamfirescu.

Lydda continuă să-i preocupe însă pe amîndoi. O scrisoare a criticului, probabil din 24 nov./7 dec. 1904 (după cum se deduce dintr-o adnotație a lui Maiorescu pe scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu din 18 nov./1 dec. același an), formula întrebarea dacă scriitorul nu simte cumva nevoia „să se dezbrace” de *Lydda*. (*Lydda*-croina, sau *Lydda*-

romanul? După sensul ulterior al frazei, pare că e vorba de *Lydda*-romanul.) Ce anume trebuia părăsit din seria de atitudini și procedări din roman, pe care criticul le vedea reluate în nvela *Petrică*? Poate o anumită admirație a scriitorului pentru boemă? Poate motivul dragostei unui artist pentru o femeie, sau a mai multor bărbați pentru aceeași femeie?

„D-voastră mă întrebați dacă nu mă dezbar de *Lydda*. Eu primesc scrisori din țară, în cari mi se spune (negreșit, cu multă exagerare) că literaturile tuturor țărilor nu au creat un tip ideal mai frumos ca acesta. E o vorbă umflată, și nu v-aș cita-o, dacă n-ar dovedi diversitatea judecății omenești. E inutil să adaug că eu pun pe a d-voastre mai presus de toate.”

Ce va fi fost în continuare între scriitor și critic după această scrisoare, privitor la *Lydda*, nu mai avem mărturii, decât în violenta ciocnire directă, publică, din incinta Academiei, în 1909, apoi, tot acolo, în 1911, cu prilejul discursului *Metafizica cuvintelor și estetica literară*. Chiar în aceste prilejuri, ecoml înfruntărilor determinate de roman nu e direct, dar drojdiile lor sînt implicate.

Vom consemna, în continuare, deși ele s-au consumat înainte aces-
tui final epistolar cu criticul, mărturiile scriitorului către I. A. Rădulescu-Pogoneanu, acela care, mai întii din București, apoi din Leipzig, transmisese o bună părere despre *Lydda*. Pedagogul și filologul, care debută la 1904 cu un volum despre *Problemele culturii românești*, era un om de vaste cunoștințe, deși îndeletnicirea lui la *Convorbiri*, în ultimul deceniu al veacului, era să execute corectura paginilor tipografice. În Junimea era însă membru activ și publica în revistă, din al cărei comitet — tînăr — făcea parte, alături de P. P. Negulescu, D. Evolceanu, Mihail Dragomirescu și alții.

Maiorescu îl vestise pe scriitor, la Roma, de buna impresie ce avusese I. A. Rădulescu privitor la *Lydda*, apoi cei doi luaseră legătură directă pentru a discuta despre felul cum va arăta partea II-a a romanului. Deși scrisoarea de răspuns lui I. A. Rădulescu e relativ lungă, despre substanța propriu-zisă a ceea ce urma să conțină această a doua parte din *Lydda*, practic nu se spune nimic. Amabilitățile sau maximele introductive („discreta dar foarte gentila atențiune de la Lipsca”; „vă mulțumesc de sprijinul sufletesc ce dați încercării mele”; „pe mine, laudele mă supără, după cum mă supără tăcerea” — în jurul literaturii sale) mărturisesc încă o dată sensibilitatea scriitorului față de tot ceea ce se spunea pe seama cărților ce publica. Maiorescu declarase, cu fran-

cheța lui severă, că *Lydda* nu-i place, și poate că această exprimare netă a opiniei, poate chiar o anumită rezervă sau îndoială proprie asupra a ceea ce trebuia să conțină mai departe romanul, i-a întrerupt scriitorului lucrul la carte. Acestea se simt deopotrivă din scrisoarea către I. A. Rădulescu, dar nici un element epic nu se comunică: „Partea a II-a din *Lydda* e începută și vă făgăduiesc s-o urmez mai departe. Îmi veți spune, personal, ce credeți despre dînsa, după cum vă rog să-mi spuneți ce ați găsit nepotrivit în partea I-a. În general eu nu prea schimb ușor; aceasta nu din amor-propriu protestesc, ci din nevoia de a lăsa lucrării unitatea sa integrală...” Și tot așa despre rolul fiecărui cuvînt pe care-l scrie, despre faptul că romanele sale se publică în revistă, pe măsură ce se scriu, că la apariția lor în volum e dispus să facă „toate schimbările ce mi se cer” — dar făcea extrem de puține astfel de schimbări (Scris. din 30 oct./11 nov. 1899).

Nici următoarea scrisoare, din 13/25 dec. același an, nu e mai explicită. Dincolo de afirmația că „și aici (adică în *Lydda*, n.n.) năzuința rămîne mai prejos de țintă, ca și cum o licărire cerească ar tremura pe orizontul himeric al vieții...” etc., sau de promisiunea că „orcum, am să încerc a-l sfîrși (romanul, n.n.), cu această adăogare, că d-voastră ați contribuit a mă reînsufleți la lucru...” — nu avem nici de astă dată vreo precizare despre ce putea fi partea a doua a cărții.

Trebuie să admitem că nici scriitorul nu avea foarte clare coordonatele noii desfășurări, de după moartea lui Mircea M. Poate că, inițial, epica trebuia să aibă alt curs — singurul lucru pe care-l putem afirma cu certitudine e că unele episoade cu rol esențial erau rodul chiar al momentului cînd se scria cartea, nu transcriptii ale unei elaborări mentale mai vechi. E cazul capitolului despre *Faust*.

Bătrînul Filip A. vede, împreună cu *Lydda*, la Operă, transpunerea celebrei lucrări a lui Goethe, și înțelegem, atît din relatările lui, cît și dintr-o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către Mihail Dragomirescu, că nu e vorba de opera lui Gounod, ci de *Mephistophelles* al lui Arrigo Boito: „Asistam mai zilele trecute la reprezentarea operei *Mephisto* de Boito” (Scris. din 2/14 dec. 1899). Se confirmă existența celor 11 pagini din roman, declarate și lui Maiorescu. („Cele 11 pagini ce sunt scrise de mult mă emoționează încă și acum”), dar își constată dificultatea de a reintra în atmosfera lor („Nu știu de voi mai regăsi atmosfera caldă din trecut, spre a le continua”). După cît însă cunoaștem modul de lucru al scriitorului, putem spune mai curînd că nu chestiunea reîntrării în atmosferă îl împiedica la lucru, ci nepreciziunile epicii ce trebuia dezvoltată în continuare. Dovadă că, după cele 11 pagini, pe

care le avea scrise și care conțin întâlnirea lui Filip cu Lydda și apoi drumul lor împreună la cimitirul Testaccio — reluarea romanului are loc chiar cu descrierea serii în care Duiliu Zamfirescu însuși vede pe *Mephistophelles* al lui Boito. Aici se clarifică pentru personajul romanului ideea că unica realitate în viață, neînfrântă, este poezia, deci arta, așa cum ea fusese pentru Mircea M., nu și pentru Filip. Acesta se rătăcise în filozofie, însă Faust descoperă, odată cu Goethe — în versurile operei lui Boito, și Duiliu Zamfirescu citează amplu — că idealul suprem posibil este „la santa poesia”⁴:

*Giunto sul passo estremo
Della piu estrema eta
In un sogno supremo
Si bea l'anima gea.*

*Volio che questo sogno
Sia la santa poesia.
E l'ultimo bisogno
Dell'esistenza mia.**

Turburarea lui Filip („Eram bolnav de emoțiune”) trebuie să fie aceea a lui Duiliu Zamfirescu însuși, care descoperise axul părții a II-a a romanului. În adevăr, Filip va ajunge apoi să scrie el însuși o poezie. „La urma urmelor — va exclama el, cu fiorul din seara operei *Mephistophelles* — când toate cad, totul te înșală, rămîne, vorba lui Faust: poezia.”

Concluzia e a lui Duiliu Zamfirescu, nu a lui Maiorescu, dar efectul scontat e din seria „îndreptărilor” dorite de scriitor, în acest moment al evoluției sale, și pe care le propune nu doar publicului, ci și fostului său magistru. N-ar fi exclus ca această poezie să fie dintre acelea trimise anterior *Convorbirilor* și refuzate de critic cu sentințe de felul: „M-ai făcut arbitru, am hotărît: alăturata trimite-o la *Ateneu* sau la orice altă colecție de maculatură” (Scris. din 13/25 mai 1894).

Un alt corespondent, în epocă, al scriitorului, căruia putea să-i comunice date despre roman, este Mihail Dragomirescu, acum înlocuitorul lui Iacob Negruzzi la redacția *Convorbirilor*, dar nici în scrisorile către el nu aflăm mai mult decât în cele trimise lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu. O acceptare de a figura într-un număr festiv al revistei (Scris. din 17/29 nov. 1899), o ofertă de a trimite cele 11 pagini din

* „Ajuns la ultimul pas / Al celei mai din urmă vîrste, / Într-un vis suprem / Se strînge sufletul acum, //

Vreau ca acest vis / Să fie sfînta poezie. / Este cea din urmă nevoie / A existenței mele.”

Lydda, pe care le avea scrise, și mereu promisiunea că „ceea ce am voit să fac din acest roman se va vedea numai cînd va fi sfîrșit” (Scris. din 2/14 dec. 1899), ne spun toate că proiectul părții a II-a era configurat în general, dar se concretiza greu în scene propriu-zise.

O interesantă apreciere a eroinei din *Lydda* o face scriitorul într-o scrisoare ulterioară către Simion Mehedinți. Mulțumindu-i acestuia că-i oferise soției la lectură romanul mai vechi *In război*, Duiliu Zamfirescu recomandă și celălalt roman, *Lydda*, apărut recent. „E acolo multă încercătură filozofică. Dar așa cum e, tot merită să fie citită de femeile tinere. Nu știu nimic de la publicul cel mare — și e firesc să dorească a avea o impresie sinceră, de cititor neprihănit, fără patimă și fără ticuri literare — fiindcă eu puseseam multe năzuințe de suflet curat în creațiunea acestui chip de femeie.

A idealiza în lumea reală, creînd tipuri vii și posibile, mi se pare scopul cel mai înalt al artei.

Ceea ce era Milescu, sub învelitoarea lui scoarțoasă de bărbat, este *Lydda*, în haina delicată a adevărului feminilității” (Scris. din 20 mart./2 april. 1905).

În ce se puteau compara și apropia delicata *Lydda*, întruchiparea discreției și „feminilității”, cum spune scriitorul, mereu interiorizată, mereu reprimîndu-se, retezîndu-și elanurile, și furtunosul Niculae Milescu, de o impetuozitate debordantă, trăind mai ales exterior, în explozii spectaculoase, mereu neașteptate? Probabil că numai în latura purității ideale, pilduitoare prin sinceritate și dăruire totală unei pasiuni — ea dragostei maritale și maternelne, nevoii de familie și de copii, el familiei constituite și patriei. Deosebirea lor totală în latura temperamentală, situarea lor la poli absolut opuși, îi aseamănă însă, îi unifică, în conștiința scriitorului, atunci cînd ei sînt examinați în perspectivă ideală, adică, așa cum spune Duiliu Zamfirescu, sub raportul preocupării de „a idealiza în lumea reală, creînd tipuri vii și posibile”.

Mergînd în direcția comparațiilor stabilite de scriitor, vom putea descoperi, la rîndul nostru, apropieri între *Lydda* și dinamicul John James, acesta de un temperament la fel de vulcanic ca al lui Milescu. John James, eroul a două schițe din volumul *O muză* (prima intitulată chiar cu numele lui, iar a doua: *O partidă în trei*; a se vedea volumul III al prezentei ediții), este, ca și *Lydda*, pictor, corespondent al unor ziare, de o „idealitate” — ca să păstrăm terminologia lui Duiliu Zamfirescu — la fel de pură ca și eroina romanului. Și dacă e neîndoios că Milescu are mult din comportamentul lui John James — care însă

e mai rafinat, chiar întrucîtva mai izuit decît Mănescu — atunci admitem că și Lydda, replica feminină a acestuia, își trage oarecare componente din originalul american, coleg de diplomație al scriitorului la începutul stagiului său roman.

*

Ceea ce n-a reieșit din însușirea de date istorico-literare de pînă aici, e încercarea de a determina, pe cît e posibil un asemenea lucru, momentul propriu-zis al genezei romanului, faptul concret care a declanșat punctul de plecare. Raporturile cu criticul sînt numai magma din care s-a extras substanța cărții; care poate fi, însă, impulsul inițial, de la care s-a ajuns apoi la roman?

Împrejurările legate de prima variantă a piesei *Lumină nouă*, scrisă în 1895—1896 și apoi refăcută în 1897, în primele luni, par să fie acest punct de plecare.

În forma primă a piesei, *Hypnoticii*, scriitorul avea mai multe incursiuni ale sale în domeniul filozofiei, care, la lectură, au fost, se vede, aspru cenzurate de critic. Momentul era al unei vii încordări între ei, în principal din cauza insistenței cu care se preciza noua grupare, „Amicii literaturii și artei române”, organizată de doi dizidenți junimiști: N. Petrașcu și D. Ollănescu-Ascanio și care atrăgeau tot mai mulți participanți ai Junimii și colaboratori ai *Convorbirilor*, între ei și Duiliu Zamfirescu. Scriitorul era prieten apropiat cu amîndoi, numele său figura în scriptele noii grupări, dar în *Convorbiri* îi apăreau *Tănase Scatiu* sau poezii. Maiorescu prevedea o nouă dezerție posibilă, căuta s-o oprească, dar nu-și călca peste principii și, cu toate că lăsa colaboratorilor revistei o largă libertate, în același timp nu lăsa fără aprecieri producțiile sau atitudinile lor. Astfel, piesa *Hypnoticii* avea, în actul I, felurite considerații teoretice, reziduuri de lectură, disocieri ale scriitorului față de literatura și filozofia citită, încercări chiar de consemnare a unor meditații și teoretizări proprii în domeniu. Criticul nu le-a acceptat, așa cum, cîteva luni mai tîrziu, avea să amputeze în romanul *În război* două ordine de zi și cîteva poezii — documente pe care scriitorul le învestea cu un rol hotărîtor în crearea de atmosferă. Pasajele de speculații filozofice aveau același rol în piesă, ele sînt *anterioare* disputei prilejuite de romanul *În război*, de fapt o preludează, fac parte din aceeași serie de controverse între scriitor și critic, marcînd două poziții ce începeau să se diferențieze în privința procedeeilor *moderne* din proză și din teatru. Romanul „de idei”, piesa „de idei” începeau a fi la ordinea zilei în Europa, în timp ce Maiorescu era adeptul unei estetici clasice, pe care poezia *filozofică* a lui Eminescu nu o

zdruncinase. El cerea literaturii în continuare „idei în materie sensibilă”, nu simple „idei” nude, cum erau cele care umpleau piesa *Hypnoticii*. O împrejurare i-a dat criticului cîștig de cauză mai lesnicios — apariția pe scenă, la Roma, a unei comedii de Victorien Sardou, *Spiritismul*, care l-a determinat pe Duiliu Zamfirescu să elimine din drama sa speculațiile teoretice — destul de puține, totuși, prin raport cu ceea ce va fi în *Lydda* — și aceasta numai ca să nu se poată stabili paralelisme, pe calea acestor considerații voite filozofice, cu piesa francezului. Însă și-a propus, totodată, să nu renunțe la materia însăși a meditațiilor, de vreme ce, așa cum s-a văzut, își presupunea, prin intermediul lor, contribuții originale de ordinul eticii și, desigur, pătrunderea în domeniul filozofiei. De aici a pornit, putem fi încredințați, ideea de a scrie un roman „filozofic”. Forma epistolară și cea de jurnal, combinate, permiteau ca epica să fie un pretext de conexiune neforțată a unor componente, de fapt foarte eteroclite: note de călătorie, descripții de peisaj roman, considerații despre probleme literare, sociale, morale, filozofice, întîmplări de dragoste, comentarii la cărți etc., etc. Într-un fel, deci, ideea romanului a rezultat și — sau în primul rînd — din discuțiile cu Maiorescu, din opoziția sa la o formulă de teatru, sau de literatură în general, în care epica, istoria evoluției personajelor e înlocuită cu comentariul „de omni re scibile”, cum e *Lydda. Scrisori romane*.

Plasăm, așadar, momentul genezei romanului propriu-zis, al invenției subiectului și a sursei de materie teoretice, în lunile ianuarie-aprilie 1897, cînd are loc discuția capitală cu criticul despre piesa *Hypnoticii* și cînd se elimină din cuprinsul ei majoritatea elementelor din ordinea comentariului teoretic, care vor intra apoi, în forme diferite, în scrierile celor doi protagoniști din roman.

Intrucît detaliile asupra acestei chestiuni sînt mai legitime în legătură cu lucrarea care le-a generat, le dăm o singură dată, în cadrul notei la piesa *Lumină nouă* (inițial: *Hypnoticii*), în volumul de față, p. 600—620.

Neîndoios, substanța romanului păstrează o totală autonomie față de a piesei, de aceea o și discutăm separat; însă doritorul de a cunoaște mai apropiat modalitățile de convertire în materie de roman a paragrafelor la care s-a renunțat în piesă, poate găsi aceste semnalări în nota menționată la *Lumină nouă*.

1 — Cînd a văzut prima oară Italia și Roma, Duiliu Zamfirescu avea, în adevăr, ca și eroul din *Lydda*, 30 de ani — era în 1888.

2 — Convingerea că Maiorescu îmbătrînea — în sensul că nu mai era un om modern, în ritm cu cerințele epocii — e desăvîrșită acum la Duiliu Zamfirescu. Ideea fusese dezbătută în corespondența sa cu Petrascu, preludind apariția revistei *Literatură și artă română*; criticul, mai tînăr decît Maiorescu cu aproape două decenii, îl socotea definitiv depășit pe corifeul *Convorbirilor*: „Bine, omule, crede-mă, e cu totul altceva în aer, nu mai e ce a învățat X și Y la Teresian, acum 40 de ani. X și Y au o poetică veche, au dogme răsuflete, au păreri adevărate pînă în capăt [deci epuizate, terminate — înțelegem noi]. Trebuiește ceva nou” (Scris. din 1 april. 1896).

Că Duiliu Zamfirescu împărtașea — chiar dacă în altă măsură — această opinie, lucrul e clar încă mai demult. În formele unei perfecte mondenități, i-o spusese el însuși lui Maiorescu, în 1893, cu prilejul unei controverse epistolare în legătură cu poezia *Pe Acropole*. Criticul fusese nemulțumit aici de o anumită construcție sintactică, pe care scriitorul și-a apărat-o, aducîndu-i ocolit aminte că o face în numele unui spirit modern, reprezentat de tinerete. „E, minunat că tinerii intră la *Convorbiri* — exclamă el, referindu-se la noua echipă adusă la conducerea revistei. ...Bat-o pustia de tinerime și tinerete, ea singură este izvorul a orice poezie, prin chiar aceea că este.” În continuarea scrisorii este executat Th. Șerbănescu pentru o poezie recentă din *Convorbiri* („Ia vedeți pe Todiriță Șerbănescu...”) și se sugerează că Maiorescu nu mai e la curent cu progresele recente în artă, care sînt, numai ele, măsura tinereții artistice. „Cultura și arta este singura scăpare în contra matufirii, asta mai cu seamă, arta altora...” — deci, doar ele mențin prospețimea gustului. După care ocoluri, problema „învechirii” criticului e formulată direct, pentru a nu se lăsa nici o îndoială asupra substratului spuselor de pînă acum: „Îmi vine să rîd de vorba *matufire*, fiindcă d-voastră o întrebuițați cu atîta haz (criticul îi scrisese, la 7/19 martie 1893 astfel, tocmai în legătură cu amintita construcție din poezia *Pe Acropole*: «...Poate mă matufesc și eu. Doamne, de aș simți-o din vreme, ca să nu ajung ca balerinele cele bătrîne, care tot mai ambetează publicul stăruind a se prezenta pe scenă cu fustele scurte!»). Fiți pe pace. Afecțiunea mea pentru d-voastră merge foarte departe și ar putea să mă orbească asupra unui declin eventual” (Scris. din 14/26 martie 1893).

Criticul cocheta cu cuvintele, așteptînd o dezmințire din partea scriitorului, în privința îmbătrînirii, dar acesta, cum se vede, accepta deschis alternativa „eventualului declin” al lui Maiorescu.

Din astfel de drojdii se aduna concluzia sa că pontiful Junimii era un om *bătrîn și vechi* — artisticște vorbind — concluzie pe care,

în roman, o pune chiar în gura personajului care-l încorporează, stilizat, pe Maiorescu.

3 — În *Histoire de la littérature anglaise* (tome II-ème, chapitre IV), Taine vorbea, chiar în preambul, despre „la folie clairvoyante” a lui Shakespeare și adăuga că, în același timp, „sa vie est ordinaire, et les irrégularités, les traverses, les passions, les succès qu'on y rencontre, sont à peu près ceux qu'on trouve partout ailleurs”, că „tout vient du dedans de chez lui” etc.

Ideea, în forma ei nudă, din roman, o va formula însă mai tîrziu chiar cu textul lui Taine, într-o scrisoare către Maiorescu: „A proprement parler, l'homme est fou, comme le corps est malade, par nature: la raison comme la santé n'est en nous qu'une réussite momentanée et un bel accident. E vorba despre Shakespeare și despre genii în general” (Scris. din 22 febr. 1893).

Taine era între lecturile preferate ale scriitorului, îndeosebi în *Philosophie de Part* (și, respectiv, *Philosophie de Part en Grèce* și *Philosophie de Part en Italie*), dar la sugestia criticului, Drumul lui Duiliu Zamfirescu către Taine este călăuzit clar de Maiorescu.

4 — Paragraful acesta făcea inițial parte din ciclul de maxime și aforisme *Măsura dreaptă a vieții*, adunate de scriitor într-o condică specială, pe care o inaugurase odată cu sosirea la Roma. A intitulat-o *Varia*. Cuprinse în acest ciclu și în condica *Varia*, cele patru condiții ale reușitei în politică se referă mai curînd la scriitor însuși decît la Filip A.

În forma din *Varia* apăreau însă și cîteva nuanțe în plus: „prostiiile” de la punctul *a* erau acolo specificate ca „greșeli în viața publică”, condiția celibatului avea și o alternativă: „să aibă o femeie nulă”; punctul *d* era socotit „cel mai greu”, ceea ce explică mai bine concluzia din roman, că „nimeni sau foarte puțini” ajung să corespundă tuturor condițiilor, concluzie pe care forma din *Varia* nu o menționează.

Nu este exclus ca tetralogul acesta să fi rezultat în vreo discuție cu Maiorescu — și putem chiar aproxima cînd: în octombrie 1885, cînd se împăcase cu Maiorescu, după răceala intervenită între ei în iunie 1884, cînd Duiliu Zamfirescu publicase în *L'Indépendance roumaine* seria de trei articole *Le Domaine de la Couronne*, condamînd legea prin care se atribuiau casei regale pămînturi și proprietate veșnică, lege susținută în Parlament de Maiorescu, deși împotriva propriei convingeri. Că discuția aceasta lămurise problema „greșeli în viața publică” a celui ce vrea să facă politică, e clar. Împrejurarea declan-

șase împotriva scriitorului ostilitatea factorilor liberali supremi (I. C. Brătianu, D. A. Sturdza), care i-au și făcut imposibilă ascensiunea politică intenționată.

Ciudad e că acest cvadruplu aforism figurează și în „îndreptarul moral“, *Măsura dreptății a vieții*, din partea a II-a a romanului, *Însemnările bătrînului*, acolo cuprinzînd și frînturile de fraze pe care le omisese atunci cînd transcriesese textul în prima scrisoare a lui Filip către tînărul Mircea. Nu este exclus ca scriitorul să fi uitat, pur și simplu, că-l utilizase mai înainte, astfel încît l-a reprodus în suita unde-i era locul firesc, din partea a II-a — căci care poate fi explicația testării lui Filip, către Mircea, a unui învățămînt în ordinea politică, de vreme ce tînărul nici nu se gîndea să apuce pe drumul politicii! Se gîndise însă Duiliu Zamfirescu — și cel care-i va fi explicat acestuia că greșise în cele patru privințe, ratîndu-și, probabil definitiv, după opinia lui, perspectivele unei afirmări în acest domeniu, era criticul; lucrul se petrecuse, pentru prima oară, în toamna 1885. Poate că și de aceea aforismul cu pricina e pus de scriitor încă în primele pagini ale romanului, ca să traducă exact pentru Maiorescu sensul a ceea ce avea să urmeze. În tot începutul de an 1897, cînd presupunem că a fost generată ideea acestui roman, în cursul discuțiilor despre piesa *Hypnoticii*, sau curînd după aceea, va fi venit vorba încă o dată și de „erorile“ lui Duiliu Zamfirescu. Scriitorul stătuse aproape trei luni în țară, ca să încerce plecarea din diplomatie și intrarea în politică. Nu reușise, exact din cauza adversității lui Sturdza, și Maiorescu îi va fi adus aminte concluzia lui din 1885, obsedantă pentru scriitor. Romanul debuta, prin urmare, chiar cu aluzii directe la raporturile cu criticul. (A se vedea și nota la piesa *Lumină nouă*, volumul de față.)

5 — „Principiul e reprodus aproape aidoma din *Logica* lui Maiorescu, tipărită în 1876, pe baza cursului ținut la Universitatea din Iași.

6 — Filip A. este un filozof schopenhauerian, iar Maiorescu prezentase publicului intelectual român lucrarea lui Schopenhauer despre lume ca „voință și reprezentare“ (*Die Welt als Wille und Vorstellung*) — acestei concepții idealiste tînărul Mircea M. îi opune viziunea realistă despre lumea „cum este“, bază de la care pornește controversa sa cu bătrînul filozof. Duiliu Zamfirescu urmărea să dea disputei întreprinse prin roman o temelie filozofică foarte adîncă și solidă. Faptul că nu dezvoltă acest punct de plecare va fi avut rațiunile sale: criticul contesta altora, deci și lui Duiliu Zamfirescu, licențiat numai în Drept, competența în filozofie! E cu neputință ca, în discuții anterioare, tînărul

Zamfirescu să nu se fi aventurat în dezbateri de filozofie — Eminescu lipsea din Junimea, bolnav, cînd intra aici scriitorul nostru, oricum dintre cei mai cultivați pînă la ivirea generației tinere — și e tot atît de cu neputință să nu fi căzut în inexactități sau simplificări, pe care Maiorescu nu le îngăduia. De unde, în roman, reținerea ironică a tînărului Mircea de la discuții, sub pretextul formulat înadins — probabil — agramat, că nu va putea găsi „o formă destul de magistrală“. Destul de magistrală!

7 — Această stare se concretizează în poezia *De la Villa Tusculana*, prima poezie „romană“ a lui Duiliu Zamfirescu, publicată în *Convorbiri literare*:

Plin de un dor fără seamăn de lumea vremilor duse,
Timpul și forma de astăzi mă lasă rece ca gheața.
Toate sunt încă-n ființă și totuși toate sunt moarte.

Lui Maiorescu îi comunicase la puțin timp după sosirea la Roma: „La mine, înfrîurirea culorilor, a liniilor arhitectonice... s-a preschimbat în liniște, în citeva crîmpeiuri de idei senine, în niște arcuri lungi ca de curcubeu...“ etc. (Scris. din 20 ian. 1889).

8 — E clar că, începînd cu plecarea din Napoli, drumul descris e chiar acela străbătut de Duiliu Zamfirescu însuși, în vara lui 1892, cînd era mutat la legația din Atena. Parisul, întoarcerea de la Paris la Napoli, sînt doar consemnate, ca etape ale călătoriei; odată cu debarcarea pe pămîntul Eladei, încep descrierile care dau o puternică impresie de „văzut“.

9 — O geografie și o istorie care apăruseră în lirica lui Duiliu Zamfirescu încă din primii săi ani, fascinați de minunile pămîntului grec. Mai întîi, poemul *Levante și Calavryta* își plasa acțiunea în Missolonghi, pentru care se va evoca nomenclatura aferentă: „Missolonghi, unde-i timpul cînd pe zidurile tale / Surîzînd mureau toți grecii ca eroii din povești?“; „Spune, Zante, unde-i timpul cînd Byron, în liniștire / Pe-ale mării tale valuri dorul lin și-l legăna..?“; „Unde-i Botzaris eroul?“ etc.

Însă Golful de Corinth, Jocurile olimpice („Primele Olimpiade de prin anii șapte sute“), imaginile clasicismului — antic — acestea aparțineau noii poezii a scriitorului (*Pe Acropole, Către Cleobul* etc.). Romanul sintetizează un decor preferat, recreînd atmosfera poeziei lui Duiliu Zamfirescu, care va fi argumentul artistic al lui Mircea M. în controversa cu bătrînul filozof.

10 — Pentru legătura directă a romanului cu lirica lui Duiliu Zamfirescu, iată o strofă, anterioară cu un deceniu :

Ah ! ajută-mă acuma, tu, Minervă înțeleaptă,
Să găsesc printre atâtea lucruri nouă ce mă mint,
Drumul către Salamina și navarul ce așteaptă
Să mă-ntoarcă la Megara, Eleusis și Corint.

(*Către Cleobul*)

11 — Ca și în poezii, scriitorul utilizează adesea nomenclatura latină a zeilor, chiar în peisaj elen ; aici era vorba, normal, de templul lui Poseidon.

12 — În *Philosophie de l'art en Grèce* (1869).

13 — Demeter (la romani : Ceres) era zeița pământului, a roadelor lui ; fiica ei, Persefona (numită și Coré la greci, iar la romani Proserpina), fusese răpită de Hades, zeul Infernului, și dusă sub pământ. Mama sa o căută și, găsind-o, izbuti să o aducă iar pe pământ, dar, fiind soție a lui Hades și devenind astfel zeița Infernului, ea trebuia să se ducă periodic și la soțul ei, stăpînul Infernului „de dedesubi” („apud inferos”, cum spuneau latinii). Cum zeița, fiică a lui Zeus, era stăpîna culturii pământului, șederea ei în Infern echivala cu iarna, cînd ogoarele se odihnesc și culturile stau îngropate așteptînd revenirea în lumină. Misterele Eleusine — la Eleusis erau templele Demetrei — erau deci inițierile tainice în cultura pământului.

Alăturarea făcută de scriitor între *Demeter*, zeița pământului, și *Ghi-mițir* (cimițir) este, desigur, interesantă. Chestiunea îl preocupase și în finalul lui *Tănase Scatiu*, unde moșierul legat de satul strămoșesc, Dinu Murguleț, rămînea să gîndească, după năprasnica moarte a parvenitului Scatiu, la pământul „care-i fusese atît de drag, în care se născuse, pe care trăise și în care avea să se odihnească pe veci, cu credință că acolo îi va fi bine, că în această *ghi-mițir* va găsi, ca cei vechi, nemurire, răsplată și pedeapsă”.

În *Tănase Scatiu*, cuvîntul *ghi-mițir* fusese transcris de Duiliu Zamfirescu direct cu litere grecești, pentru a sugera mai direct legătura cu Demeter=Ghe-meter=pământ-mamă.

14 — Cybele era zeița fecundității ; aici scriitorul o suprapune Demetrei și Persefonei (Proserpina) în același timp.

15 — Din nou ne aflăm în geometria liricii lui Duiliu Zamfirescu ; muntele Hymetta decorează grațioasa idilă *Glyceria* (1893), iar Pentelicul apare în *Pe Acropole* (Partenonul era, pentru poet, „...toată poezia

omenirii gînditoare / Scrisă într-un bloc de albă marmoră de Pentelic”). Iacob Negruzzi obiectase că Pentelicul prea seamănă cu Penteleul nostru, iar scriitorul explicase cu răbdare ironică de ce are nevoie de acest decor : „Pentelicul (în grecește Pentelikon, explică Duiliu Zamfirescu) a dat marmura carierelor sale tuturor monumentelor clasice din Atena... e muntele cel mai important al Aticeii, pe care o apără despre nord, cu Hymetta despre răsărit, Parnasul despre apus...” Menționarea acestor nume are în roman subtile rosturi polemice : să aducă aminte criticului de nefericite discuiții iscate de literatura sa la Junimea.

16 — E vorba de D. C. Ollănescu-Ascanio, la 1892 ministrul român la Atena, prieten apropiat scriitorului. Despre același moment, al zilelor petrecute cu Ascanio în peisajul elin, avea să scrie în 1914 ; „Trăiam în cea mai delicioasă prietenie cu încîntătorul Dimitrie Ollănescu și cu soția sa” (*Prefața la ediția a patra a romanului Viața la țară*).

17 — O nouă ironie la adresa lui Maiorescu care știa exact cît de „fericit” fusese scriitorul de mutarea intempestivă — punitivă ! — la Atena. Duiliu Zamfirescu îi reproșase în 1892 că nu-l sprijinise destul ca transferul să nu se producă, iar criticul îl „consolase”, cu prilejul poeziei *Pe Acropole*, de necazurile episodului : „Asta într-un fel, și Partenonul într-alt fel sunt efectul cel mare ce și l-au făcut cele două priviri adînci în lumea antică, din Roma și din Atena, și iacă la ce a fost bună greaoa strămutare vremelnică în căldura Aticeii (Duiliu Zamfirescu se plînsese și de zăpușeala verii eline!). Dar în definitiv, ce e mai bine : să rănești scoica pentru a avea mîrgăritarul ? sau să te lipsești de mîrgăritar, dar să fii lipsit și de rîniri ? După ce a trecut rana, e bun mîrgăritarul” (Scris. din 1/13 iunie 1893) — adică poeziile de inspirație ateniană.

Paragraful acesta din *Lydda* are deci și rolul unui nou „mîrgăritar” — acru prin ironia lui — în sensul replicii maioresciene din 1892.

18 — Din nou un transfer de terminologie : Templul avut aici în vedere era al lui Zeus — nu Jupiter Olimpicul. Nu e mai puțin adevărat că suprapunerea aceasta nu e datorită unei erori propriu-zise, ci unei practici mai frecvente în epocă.

19 — E aceeași idee, dezvoltată însă, din poemul *Către Cleobul*, unde spunea :

Căci Atena cum e astăzi prin nimica nu răspunde
Celeia ce-o am în minte.

20 — Scriitorul se referă la faptul că Stuart Mill e cel care a ridicat în Camera Comunelor problema dreptului de vot al femeilor, demonstrat și în lucrarea sa *The Subjection of Women* (*Supunerea femeilor*), din 1869.

21 — Scena e întrucîtva livrescă, o stilizare după o strofă de Carducci, a cărei traducere a încercat-o Duiliu Zamfirescu, chiar în versuri cu ritm și rimă, cum nu e poezia italianului. De fapt, manuscrisul are două strofe, dar numai a doua dintre ele e cea adaptată de scriitor. Iată-le :

Între Aventin și Celiu, norii negri fug grămadă,
Din Campania uitată de ațiția mari de ani
Vîntul umed se-mlădie ; iar în fund, albi de zăpadă,
Străjuiesc munții Albani.

Purtînd vîlul sus pe tîmple și c-un deget dus la gură,
O străină într-o carte [cuvinte lipsă] mister,
Ce-s aceste vii ruine ce cu spata lor cea sură
Amenință timp și cer ?

Originalul e încă mai apropiat de scena lui Duiliu Zamfirescu. Carducci spune : „nel libro una britana circa...”, iar Lydda era „britană” de origine.

22 — E o aluzie : Maioreescu nu admitea „o egalitate de inteligență și de voință între bărbat și femeie”. Cu două decenii mai înainte, cînd Duiliu Zamfirescu încă nu debutase în *Convorbiri*, în 1882, criticul ținuse o conferință la Ateneu, în care afirmase că nu pot fi încredințate roluri politice femeii, nu li se pot da funcții în stat, întrucît capacitatea lor craniană este mai mică decît a bărbaților. Sofia Nădejde îi dăduse o amplă replică în *Contemporanul*, dovedind între altele că, proporțional cu greutatea corpului lor, femeile au o cantitate de creier superioară bărbaților. Polemica ne apare azi destul de hazlie, cu întreaga ei argumentare — dar în epocă a ținut cîteva luni la rînd afixul. Duiliu Zamfirescu îi aduce aminte semnificativ lui Maioreescu de această pagină jenantă din activitatea sa. Tot de aceea și referirea anterioară la Stuart Mill, apărător al drepturilor femeilor.

23 — De data aceasta, referirea e directă, reproșul e cu adresă clară la vechea poziție a lui Maioreescu în privința femeii.

24 — Sînt, după cum rezultă din polemica Sofiei Nădejde din *Contemporanul*, prelungiri ale punctelor de vedere ale lui Maioreescu, expuse în conferința de la Ateneu (nota nr. 22), însă caricaturizate în același timp.

25 — Ideile lui Mill despre femeie sînt expuse în lucrarea sa *The Subjection of Women* ; pe acesta Sofia Nădejde, în polemica amintită, îl invocă mereu în sprijin, cu argumentele lui. Expunerea lui Filip A., din acest punct al romanului, urmează în mare parte suita demonstrației făcute de Sofia Nădejde, desigur însă în chip polemic nu pe a lui Maioreescu !

26 — Poezia întreagă, și nu numai expresia semnalată în nota de subsol de către Duiliu Zamfirescu însuși, așa cum poate s-ar înțelege, aparține lui Leopardi : *Sopra il ritratto di una bella donna*, dar poetul nostru n-a tradus din ea — și fără să le publice în altă parte — decît cele 20 de versuri citate aici. A făcut-o însă cu destul de mult înainte de romanul *Lydda*, căci le găsim în caietul *Varia*, alături de notele din care va reproduce mai multe în partea a doua, drept cugetările bătrînului Filip. Destinatară acestui *Cînt* al lui Leopardi este Paolina Ranieri, pe al cărei mormînt se află șapate versurile indicate de Duiliu Zamfirescu. Frumoasa poezie face parte dintre *Cinturile funerare* ale lui Leopardi.

27 — Antonio Ranieri era istoric, prieten apropiat al lui Leopardi — de sora sa, Paolina, poetul se va îndrăgosti și-i va dedica versuri. Însă, în același timp, femeia iubită de Leopardi și cîntată sub numele Aspasia (pe numele adevărat Fanny Targioni Tozzetti) era în secret legată de Ranieri — care a publicat, în 1880, o biografie foarte controversată despre prietenul său (*Sette anni di sodalizio con G. Leopardi*), însă plină de date necunoscute despre poet. Același Ranieri publicase, în 1845, la opt ani după moartea lui Leopardi, o ediție lărgită și corectată (de poet și de el însuși) a *Cinturilor*, dar păstrase numeroase manuscrise, parte din ele ieșite la iveală numai după ce autorul lor murise.

28 — Putem cita data cînd a început să se scrie *Lydda* : cel mai tîrziu 1897, deci aproximativ cînd se scria și articolul *Romanul și limba română* (destinat să fie prefață la romanul *In război*), în care se pun pentru prima oară jaloanele teoretice ale disputei publice cu Maioreescu, adică ale emancipării scriitorului de tutela intelectuală exercitată de critic.

29 — *Pesimismul* lui Leopardi e manifestat mai ales în dialogurile din *Operette morali* (1826—27), primele cunoscute de Duiliu Zamfirescu din opera italianului și rămase departe de inima sa : „Eu, din *Dialoghi* nu eram entuziasmat deloc pentru Leopardi...” (Scris. către Titu Maioreescu din 18 mai 1889). Leopardi însuși spusese despre sine, în perioada

cînd compune *Diadogi*: „Sînt un mormînt ambulant și port în mine un cadavru”. *Optimismul* este al *Cînturilor* (*Canti*), scrise după plecarea din Italia, dar, după cum nici pesimismul anterior nu este total, tot astfel nici optimismul ulterior nu este integral. În această cîntărire a pesimismului și optimismului lui Leopardi stătea miezul controversii semnalate de Duiliu Zamfirescu.

30 — Celebrul creator al școlii „lombroziene” — studiul antropologiei, influența fizicului asupra psihicului, rolul mediului în formarea caracterului, toate cu aplicație la criminali — Cesare Lombroso (1835—1909) fusese preocupat larg și de oamenii de geniu (*La pazzia del Cardano*, 1855; *Genio e follia* sau *L'uomo di genio*, 1864), la care descoperise deformări și degenerescențe de aceeași natură ca și la asasini (figurile „lombroziene”). Ostilitatea lui Duiliu Zamfirescu față de Lombroso venea după un întreg congres, cel de la Bruxelles, din 1892 (cu puțin timp înainte de a veni el însuși ca diplomat acolo), și unde se condamnaseră vehement teoriile medicului italian. Nu mai puțin însă, teoriile lui intraseră adînc în public, care le acceptase cu ușurință — cum se va întîmpla curînd cu alte teorii celebre, ale lui Freud — după cum constatăm, de exemplu, din *O făclie de Paște* (1888), unde cei doi studenți sosiți la hanul lui Leiba Zibal îl îngrozesc pe hangiu discutînd între ei despre tipurile de criminali descrise de Lombroso.

31 — În lucrarea sa *Entertung* (*Degenerescență*), Max Nordau se dovedea un succesor al lui Lombroso, explicînd la fel geniul, ca o malformație sub raport antropologic. Problema preocupa intens epoca, mai ales după romantism — și Eminescu dădea o altă interpretare, artistică, în materie, în *Luceafărul*, făcînd din Hyperion simbolul nefericirii geniului, a unei sublimări a condiției umane supreme, nu degenerate, ci desăvîrșite. Teoria maioreșciană a geniului nu se întîlnea cu aceea eminesciană, ci, mai curînd, naviga în aceleași ape cu ale celor doi savanți. Maioreșcu însă nu era un artist, ca Duiliu Zamfirescu!

O subtilă polemică apare și aici, cu materia gîndirii lui Maioreșcu, cu logica lui, cu principiile lui „geometrice”.

32 — Polemica întreprinsă aici de Duiliu Zamfirescu e întemeiată pe lecturile sale filozofice, citate anterior de Mircea sau de bătrîn; examinate însă minuțios, frazele apar ce sînt: parafraze, menite să contrarieze de fapt tot pe Maioreșcu, deoarece evocă subtil expunerile sale, vorbite sau tipărite, despre filozofii pesimiști germani.

33 — Primele cuvinte ale poemului *Canto notturno di un pastor errante dell'Asia* (1831), tradus și de Duiliu Zamfirescu (*Cîntecul de*

noapte al unui păstor rătăcitor din Asia), publicat în *Concorbiri literare* (XXVI, 12, apr. 1892).

34 — Multe din datele biografice ale lui Leopardi, folosite de Duiliu Zamfirescu, se datorează cărții lui Ranieri (vezi nota 27 de mai sus) și propriilor afirmații ale poetului italian, acceptate în epocă, dar corectate în parte ulterior.

Astfel, Monaldo Leopardi, tatăl, pare să fi fost numai nepriceput, nu și într-ait de zgîrcit, dar în schimb un scriitor orgolios, deși mijlociu, un nobil plin de el, dar tot mijlociu, atitudini greu acceptabile pentru firea sensibilă a viitorului poet. Mama lui, pictată acid de Leopardi cînd avea numai 23 ani (*Zibaldona*, 1820), era mai curînd energică decît bigotă, ea a decis cu mai multă energie decît era necesară asupra destinului copilului, care ajunsese matur în gînduri înainte de a avea vîrsta adolescenței. Însă pentru polemica împotriva maioreșcianului Filip A., tiranizarea lui Leopardi de către părinți (iar Filip A. se va dovedi că este chiar tatăl tînărului Mircea) legitima propria lui insurtecție față de tutela bătrînului.

35 — La Recanati era domeniul familiei Leopardi, unde poetul și-a trăit copilăria, pînă la 1822, după ce în 1819, cînd avea 21 de ani, încercase zadarnic să fugă de acasă.

36 — Că Leopardi nu a fost iubit, o spune el însuși. Cu toate acestea, cele patru mari iubiri ale lui: Gertruda Cassi-Lazzari (1817), Teresa Fattorini (aceeași epocă), Fanny Targioni Tozzetti (1830) și Paolina Ranieri (1833) i-au împărțășit cel puțin în parte sentimentele, dar l-au părăsit ori au fost părăsite. Strigătul personajului Mircea e prea patetic, însă, ca să nu cuprindă ceva din obida scriitorului însuși — afirmație care nu e adevărată, ca și cea asemănătoare despre Leopardi.

37 — Într-o scrisoare către Maioreșcu (din 18 nov. 1889), Duiliu Zamfirescu era cu mult mai entuziast: „E între Leopardi și Eminescu o afinitate aît de extraordinară, încît se pare că simplitatea durerii unuia a fost izvorul pe sub pămînt, care în vadul străin a lui Eminescu a ieșit la lumină... La amîndoi, cînd ne vorbesc, cumînți și senini, de durerile lor, accentele au o putere sfîșietoare. Care este misterul acestei înrîuriri?”

Maioreșcu avea în mare stimă pe Leopardi — o dovedește scrisoarea trimisă lui Duiliu Zamfirescu la Roma (la 16/28 nov. 1889), după ce acesta îl vestise că s-a hotărît să traducă un număr de *Cînturi*. („...Bucuria ce o am că te-ai gîndit să traduci din poeziile lui Leopardi. E o veche dorință a mea, dar greu de realizat.”) Totodată se

îndoiește de posibilitatea reproducerii în românește a nuanțelor originalului italian — căci, spune el, în limba noastră „nu e rafinerie, și simplitatea e în pericol de a deveni prea trivială”. La această îndoială care se va fi manifestat și mai concret, să dea replica oare tînărul Mircea M. ?

38 — O admirabilă pagină de parodie, puțin înțeleasă dacă nu o raportăm la substratul polemic antimaiorescian. Criticul avea această pasiune sau manieră: adesea, în controversele cu preopinienții, el omitea fondul chestiunii, pentru a-l desființa pe adversar prin raportarea la o formulare a lui, mai puțin fericită, la o confuzie de termeni considerați în semantica lor originală (refuzând din principiu să admită că unele cuvinte sînt acceptate și circulă într-o limbă cu sensuri diferite de cele avute în limba din care provin), la o eroare de dată istorică.

Articolele de răspuns la riposta *Revistei Contemporane*, în urma pamfletului maiorescian *Betia de cvinite*, sînt susținute aproape numai în acest mod.

Este exact ce face aici Filip A. cu tînărul Mircea M., chiar anunțindu-l: „Dă-mi voie să-ți fac două observațiuni: una de formă și alta de metodă de a discuta” — după care urmează aceea dizertație despre neologisme („cuvinte nouă”) și semantica termenului *autotelistică*, apoi despre „expunerea metodică a chestiunilor”. Aluzia la *Logica* lui Maiorescu este absolut certă și, probabil, chiar la unele întîmplări de acest fel, petrecute la Junimea.

39 — Formula e apropiată de a lui Maiorescu, după care „răul lui Eminescu” — deci pesimismul lui — era de natură morală. Deosebirea de textul criticului e pentru necesități de parodiare, nu pentru a ascunde analogia.

40 — Această teză a inexistenței unor modele reale pentru femeile adorate și cîntate de poeți e împărțită parțial — dar numai parțial — de Duiliu Zamfirescu, în sensul că atari modele pot să fi existat, dar că *revelarea* lor rămîne inexpresivă pentru cititor, astfel că nici nu mai trebuie să preocupe istoria literară.

Intr-o scrisoare din 1905 adresată revistei *Luceafărul*, care ceruse date biografice, scriitorul spunea: „Admițînd în literatură înrîurirea hotărîtoare a motivelor, cu alte cuvinte determinismul — ceea ce nu e totdeauna probat — aș vrea să știu ce cîștigă omenirea prin raportarea lucrărilor literare la motivele lor” — și urma referirea chiar la exemplul Teresei Fattorini și la Leopardi.

41 — Despre „pesimismul literar” scrisese Gherea sub titlul *Deceptionismul și literatura*, iar în studiul consacrat de el lui Eminescu problema revine. Atunci cînd Gherea scrie „unii cred”, „alții sînt de părere”, acești *unii* sau *alții* se întîmplă a fi și Maiorescu. De ex.: „Alții, cu mult mai mare aparență de adevăr, dau următoarea explicație cauzei pesimismului lui Eminescu. Această cauză ar fi caracterul intim al poetului”. (*Studii critice*, I, ed. 4-a, p. 114).

În primul dintre cele două articole, Gherea se referise pe larg și la Leopardi. Lucrurile se vor fi discutat la Junimea, Duiliu Zamfirescu nu e de acord cu determinismul lui Gherea, dar nici nu acceptă tezele maioresciene și, în orice caz, în problema pesimismului eminescian, Maiorescu fusese departe de a fi avut o victorie în controversa cu Gherea. Amintirea acestei dispute, în roman, nu putea face plăcere criticului!

42 — Anna-Isabella Milbanke a fost soția lui Byron timp de un an, între 2 ianuarie 1815 și 24 aprilie 1816, — dar încă de la jumătatea lui ianuarie 1816, tînăra femeie, care avea acum și un copil, își părăsește soțul, pentru că acesta răspîndise el însuși zvonul că ar avea relații incestuoase cu Augusta Leigh, fiica din prima căsătorie a tatălui poetului. După divorț, care l-a înstrăinat de toată lumea lui, Byron a părăsit Anglia pentru totdeauna.

43 — Este soțul Fannyei, modelul Aspasiiei.

44 — Poezia lui Duiliu Zamfirescu *La mormîntul lui Shelley* apăruse în *Literatură și artă română* (III, iun., 1898) — nu în *Convorbiri*. Să o fi prezentat criticului, și acestuia să nu-i fi plăcut? Nu e exclus, dată fiind colecția de aluzii din această parte a romanului.

45 — Volumul III din *Studiile critice* ale lui Gherea apăruse în 1897. Și după alte indicii, partea întîia a romanului *Lydda* a fost scrisă în 1897, iar continuarea ei, deci restul scrisorilor lui Mircea și Filip, prin 1898. Probabil că, în adevăr, Duiliu Zamfirescu primise chiar atunci volumul lui Gherea.

46 — Încă o aluzie: Maiorescu respinsese de la publicare grațioasa poezie *Glyceria*, pentru motive pe care le ironizează aici Duiliu Zamfirescu (vezi poezia și nota, vol. I al prezentei ediții, p. 359, respectiv 602).

47 — Pe Ferdinand Brunetièr, scriitorul nostru îl cunoscuse în 1900, cu care prilej i-l categorisise lui Maiorescu drept „marele om... în fond sceptic ca toți latinii erudiți, devenit apostolul catolicismului” (Scris. din 18/30 ian. 1900).

48 — În scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Nicolae Petraşcu, din 18 sept. 1888, există materia primă a tuturor acestor consideraţii despre împăraţii romani, adesea cu aceeaşi tonalitate din roman. Transcriem câteva din numeroasele formulări echivalente: „Iată-l (pe Traian, n.n.) în stînga, sus, între Cocciu Nerva, şi femeia sa Plotina, cuminte ca peste tot, dar aici cu o rară expresie de blîndeţe“; „expresia figurei e mai tînără, trăsăturile sunt mai melancolice şi de o simplitate severă“.

49 — La un an după plecarea la Roma, Duiliu Zamfirescu începuse o acţiune în chiar acest sens: propusese Ministerului de Externe, deci lui Maiorescu — atunci ministru — să creeze cîteva burse pentru studenţii în istorie, care „să studieze cu degetu pe rană vremea de colonizare a Daciei — şi mai puţin: să înveţe istorie romană la faţa locului. ...Coloana traiană, arcul de triumf al lui Septim Sever, villa lui Adrian de la Tivoli, statuile marelui nostru împărat, busturile, pietrele de la Capitol cu mulţimea inscripţiilor etc., etc. sunt atîtea lucruri, care dacă nu pot da o lumină particulară în discuţiunile ştiinţifice, pun însă fantazia istoricului în culoarea timpului...“ Şi mai departe: „Pe scurt. Iată ce vream să vă spun: n-ar fi bine, aşteptînd timpuri mai fericite în care să putem comanda còpii în gips ori marmură, să fotografiem busturile împăraţilor de la Capitol, de la Traian pînă la Aurelian, cu alte cuvinte epoca dominaţiunii romane în Dacia (104—274)? Parcă e o datorie pentru Academie, ori pentru ministerul nostru, să aibă deocamdată atîta lucru“ (Scris. din 8 apr. 1889).

50 — Dion Cassius a lăsat în capitolele 67 şi 68 ale *Istoriei sale romane* o amplă relatare a războaielor lui Traian în Dacia, păstrată însă nu în original, ci în povestirea unui urmaş, Ioan Xiphilinos.

51 — Dintre cei doi Brotier — unchiul şi nepotul — este vorba de primul, Gabriel Brotier (1723—1789), savant, membru al Academiei de inscripţii şi de literatură, cercetător al numismaticii antice — căci el e cel ce a editat pe Tacitus, mai întîi în 4 volume (1771), apoi l-a „completat“ — deci i-a întregit ediţia, în 7 volume (1776).

Nepotul, Abatele André-Charles Brotier (1751—1798) l-a continuat în editarea lui Plutarh, a lui Epictet, Aristofan, nu însă şi a lui Tacitus.

52 — Homer în *Odissea* aşează locuinţa nimfei Calipso în insula Ogygia din Marea Ioniană; aici a rămas Ulise zece ani, reţinut de pătimaşa nimfă.

53 — Wilhelm Wundt (1832—1920), filozof şi fondator al psihologiei experimentale.

54 — Sînt doi astronomi britanici Herschel, tată şi fiu, care s-au continuat unul pe altul în cercetări: Sir William H. (1738—1822) şi John H. (1792—1871).

55 — Între altele, Blaise Pascal (1623—1662) a studiat şi legile presiunii atmosferice, deci şi ale căderii corpurilor.

56 — Poemul lui Shelley cu acest titlu, compus în 1821, îşi revelează substanţa prin traducerea titlului — cuvînt compus, pare-se, de poet însuşi. „*Epipsychidion*“ ar însemna aproximativ: „suflet pe suflet“, deci o suprapunere, o fuziune a două suflete. Poemul are o geneză cu multe semnificaţii în substanţa romanului *Lydda* şi se leagă de biografia lui Shelley însuşi: el a vizitat-o la pensionul din Pisa, unde era ţinută de tatăl ei, pe frumoasa Teresa (în poem: Emilia) Viviani şi s-a îndrăgostit de ea, închinîndu-i versurile din *Epipsychidion*, care celebrau frumuseţea eternă a femeii şi clamau dorinţa unei vieţi în umbra ei, într-o insulă din arhipelagul grecesc, deci în cadru feeric natural şi legendar. Gîndindu-se la poemul englez, Filip A. trăia primul impuls al dragostei pentru Lydda, în care va eşua — sau va triumfa — în cele din urmă.

57 — Duiliu Zamfirescu are în vedere opera compozitorului Arrigo Boito (1842—1918), *Mephistophelles* (1867), în patru acte, cu un prolog şi un epilog. Libretul, care se îndepărtează mult de textul lui Goethe, deşi îi păstrează epica, aparţine tot compozitorului. Ceea ce atrage pe spectator în această operă — cu care italienii l-au concurat mereu pe Charles Gounod — este marele număr de arii, între ele cea pe care o citează prima Duiliu Zamfirescu, e de o admirabilă poezie. El o utilizează şi mult mai tîrziu, într-o scrisoare către fiul său, Alexandru-Duiliu, în legătură cu volumul de versuri *Pe Marea Neagră* („C'est une pauvre poésie lointaine, des bords de l'océan, comme dit Faust:

Lontano, lontano, lontano
Sui flutti d'un ampio oceano...“
(Scris. din 28 iulie 1918).

Era, de fapt, vorba de culegerea de poezii care conţinea şi actul poetic pe care l-am numit „episodul Malvina“, ciclul de dragoste.

58 — E vorba de valea unde se întinde azi localitatea Schirke din Munţii Harz, la poalele vîrfului Brocken. Acesta e „muntele stafiiilor“, locul de întîlnire al vrăjitoarelor în nopţile valpurgice.

59 — Cu același titlu — *Măsura dreaptă a vieții* — și de o poziție foarte apropiată, grupajul de maxime și cugetări din roman se află într-o condică a scriitorului, de format mare, ca de arhivă sau registratură, și purtând pe copertă specificația: *Varia*. În condica *Varia* se află mai multe texte, între care, de exemplu, și o mare parte a capitolului din *Symposionul* lui Platon — plasat mai departe în romanul *Lydda* — anume expunerea Diotimei.

Secvențele din condica amintită sînt și ele nenumerate, I—XLV, însă unele din ele lipsesc, necompletate de scriitor, anume cele care ar fi trebuit să poarte numerele II, IX, XXIX, XXX XXXI, XXXVIII. În afară de acestea, una a fost decupată de fiul scriitorului, Alexandru-Duiliu, și dăruită cuiva.

Sub nr. XXVI figurează încă o secvență, referitoare la Nietzsche, de proporțiile unei pagini, neterminată și intercalată apoi de autor în textul propriu-zis al romanului.

Cîteva secvențe, existente în condica *Varia*, au fost lăsate la o parte atunci cînd ciclul a fost introdus în roman; în schimb, sînt adăugate altele trei; ordinea este pe alocuri schimbată, față de forma din *Varia*, există și cîteva modificări de text, de mai mică însemnătate, iar la trei (VI, XXII și XXXIV) în *Varia* există și cite o completare, la care scriitorul a renunțat în forma din roman.

Deosebirile esențiale între aforismele din roman și forma lor primă din condica *Varia* sînt următoarele:

a) Secvențele care nu figurează în condica *Varia*, ci au fost introduse direct în roman sînt următoarele trei: II, XXII, XXIII.

Celelalte figurează toate, în majoritate cu numere și locuri diferite și anume (între paranteze se notează numărul avut de secvența respectivă în condica *Varia*):

I (I); III (III); IV (IV); V (V); VI (VI); VII (VIII); VIII (XII); IX (XIII); X (XVI); XI (XVII); XII (XIX); XIII (XX); XIV (XXI); XV (XXII); XVI (XXIV); XVII (XXV); XVIII (XXVI); XIX (XXIII); XX (XVII); XXI (XXVIII); XXIV (XXXII); XXV (XXXVI); XXVI (XXXVII); XXVII (XXXIX); XXVIII (XLI); XXIX (XLIII); XXX (XLI); XXXI (XLIV); XXXII (XLV).

La ultima secvență, finalul: „induși a crede că unele senzații...” etc. nu figurează în condica *Varia*.

b) Secvențe figurînd în condica *Varia* și nefolosite de scriitor în ciclul din roman (numerotația este cea din condica *Varia*):

— secv. VII: „Un om de geniu are rareori spirit; un om de spirit niciodată geniu. S.e. Taine și Talleyrand: amîndoi explică cauzele Revoluțiunii, unul în *Les origines de la France cont.* [emporaine], celălalt în *Mémoires* (vol. I). Dar Talleyrand se citește mai ușor decît Taine. Concluziune?... Tristă pentru cititori.”

— secv. X: „Unul dintre puținele idealuri ale românilor este *Dacia* viitoare. Cu toate astea nici un român pînă astăzi nu-l încarnează într-însul. Asta dovedește că ideea nu are încă puterea fenomenalității — ceea ce e grozav de trist.”

— secv. XI: „Ceea ce se poate învăța cu prisos din istorie este faptul sufletesc că obiectivitate absolută nu există: toți istoricii omenirii sînt părtinitori.”

— secv. XIV: „O caracteristică în stratele de sus ale societății românești este lipsa totală de naivitate sufletească. Lucru comun tuturor popoarelor de viță latină, și mai comun încă coloniilor grecești. Această mare calitate se întâlnește numai la popoarele noi, în special la germani și la ruși și, din fericire, și la poporul nostru. Ceea ce face că societatea românească e foarte banală, iar poporul foarte original.”

— secv. XV: „Un român boier în străinătate este omul cel mai închipuit de sine și mai sceptic. Am văzut asemenea ființe disprețuind monumente și locuri faimoase, numai din secreta pornire de a nu se recunoaște că sînt lucruri pe care mica sa persoană nu le cunoscuse.”

— secv. XVIII: „Omenirea dă o înlănțuire continuă de fapte atît de extravagante, încît nota dominantă a Istoriei e nebunia și nestatornicia. Ceea ce te și face să crezi că paginile prin care Taine explică complexitatea geniului lui Shakespeare, indicînd nebunia ca stare firească a omului, nu sînt atît de exagerate pe cît par.”

— secv. XXXIII: „O observațiune în treacăt: Limba franceză este astfel făcută, încît exprimă imaginile sensibile cu mai mare ușurință decît gîndirea abstractă. Să fie aceasta o cauză că în Franția literatura propriu-zisă și eloquența au fost totdeauna superioare filozofiei?”

— secv. XXXIV: „E mai greu să fii om cumsecade cînd ești fericit, decît cînd ești nenorocit.

Cînd ai cunoscut pe înțelepții și pe nebunii dintr-un oraș, nu ai cunoscut pe toți cetățenii. Rămîne o clasă mijlocie, cea mai nu-

meroasă, în care intră aceia cari, fiind nebuni, nu vorbesc și nu se ocupă decît de lucruri ce-ar trebui să fie lăsate înțelepților.

(Platon, *Criton*“

— secv. XXXV: „Sufletelor entuziaște li se întîmplă cîteodată să fie izbite de realitatea vieții cu atîta putere, încît să devie deodată sceptice. Orice deziluziune aduce după sine amărăciuni... dar și bun-simț.“

— secv. XI: „În dorința mea de a face cunoscute românilor operile lui Machiavelli, m-am hotărît a le ceti pe toate și a le traduce direct din original (mai cu seamă *Il Principe*.) Le-am cetit — pe unele le-am recîtit. Socotesc însă că viața e prea scurtă pentru a pierde un an cu o astfel de lucrare.

Il Principe mi-a lăsat o impresie de imoralitate atît de mare, încît a stîns în mine dorința de a pune în lumină celelalte calități ale lui Machiavelli.

Desigur, lumea modernă e îmbunătățită. Eroul lui Machiavelli (Cezar Borgia, numit curent Duca Valentino) era un bandit ordinar, care, dacă ar fi trăit în popor (sau dacă, acolo unde a trăit, nu ar fi avut de tată pe Papa Alex. VI Borgia), ar fi murit în spînzurătoare. În descrierea lui Machiavelli, *Del modo tenuto dal Duca Valentino nell'ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo* etc., nu știi de ce să te revoltezi mai mult: de infamia cu care Valentino atrage în cursă și omoară pe Vitellozzo, Oliverotto, Gravina Orsini și Pagolo, sau admirația ce se simte în scrisoarea lui Machiavelli către magistratul Florenței (Machiavelli fusese trimis ca Legat pe lângă Duca Valentino).

Lipsa de orice fel de onorabilitate a acelor timpuri pline de oameni de geniu te izbește ca o contradicție sufletească și o degradare a speciei.

S-a zis de Bismarck că nu era cu totul străin, în procedurile sale politice, de metoda lui Machiavelli. E o calomnie.“

c) Părți din secvențe care figurează în condica *Varia* și nefolosite de scriitor în ciclul din roman :

— secv. VI (în roman secv. VI), ultim paragraf :

„Poate de aceea francezii Republicii sunt așa de rău prezentați“.

— secv. XXII (în roman secv. XV), ultim paragraf :

„Noi vorbim de anatomie mai în toate zilele, și inima unui om care a încetat de a mai bate e un lucru firesc. Dar cînd, din întîmplare, ne culcăm noi înșine cu inima pe o mină și o simțim bățînd, mișcarea ei ne lasă o neliniște vagă și parcă oarecum un

regret că individualitatea noastră atîrnă de un mușchi, care din nefericire nu se poate schimba și care e pedepsit să bată de 70 de ori pe minut, de la naștere pînă la moarte.“

În manuscrisul inițial, din condica *Varia*, secvențele XXIII, XXV—XXVIII, apoi secvența XXXIX sînt datate — primele: *Athens*, 92, ultima: *Roma*, 1902 febr.; la secvența XXIV se specifică numai: *Roma*, nu și data.

Intercalarea celei scrise la *Roma* între cele datate și localizate *Athens*, 92 poate să sugereze că au fost numai transcrise în condica *Varia*, iar prima lor formulare s-a pierdut.

În orice caz, ținînd seama de faptul că această condică a început a fi ținută odată cu sosirea scriitorului la *Roma*, ne dăm seama cu cîtă parcimonie introducea Duiliu Zamfirescu, între meditațiile sale de suflet, mici texte trudnic elaborate.

Cum se vede în ultimul paragraf, care precede în roman ciclul de cugetări *Măsura dreaptă a vieții*, autorul le atribuie bătrînului Filip A., deci indirect lui Maiorescu, care în adevăr publicase — în *Convorbiri*, mai întîi — aforisme și maxime. După modelul lui, alți convorbirîști practicaseră genul, coborîtor din clasicism — între ei și Duiliu Zamfirescu, care, sub titlul *Unde de vară*, introduce o parte a celor publicate în *România liberă* chiar în primul său volum, *Fără titlu, poeme și nuzete* (1883).

Textele din condica *Varia* neintroduse în roman au, cel mai adesea, referiri la chestiuni istorice sau politice; în *Lydda*, ciclul cuprinde numai observații din seria psihologiei sociale, a comportamentului în viață etc.

60 — Este, probabil, meditația cea mai direct legată de situația proprie a autorului (de aceea o reproduce și la începutul romanului și aici). El însuși făcuse „în viața publică“ greșala de a-l ataca pe rege și legea liberală a „dotației“ (1884), faptă care i-a consolidat adversitatea partidului liberal pe toată viața. A fost probabil principala cauză, dacă nu unica, pentru care scriitorul s-a văzut nevoit să renunțe la planurile prime de a intra în viața politică și s-a resemnat sau s-a retras în corpul diplomatic.

Apoi, condiția a doua, a averii, era tot atît de îndepărtată: familia scriitorului nu posedea avere; cînd, în jurul anului 1900, el își cumpără via de la Faraoane, făcea primul act pentru crearea independenței materiale; Duiliu Zamfirescu intenționa să se lanseze în politică, așa cum îi și comunică într-o scrisoare lui Maiorescu: „Am încă doi ani, pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, așa ca să pot părăsi

cariera în orice moment" (Scris. din 25 oct./7 nov. 1903). Prezența în diplomație însemna continuarea condiției de salariat, care-l făcea dependent și de partidele politice adverse, restrângându-i capacitatea de mișcare politică.

Condiția a treia, a celibatului sau a soției „nule” (într-o altă versiune: „o femeie care să se țină la o parte de mărirea ta”), a fost rezolvată de scriitor prin căsătoria cu o italiancă, fără nici o legătură, prin rudenie, cu viața politică și cu oamenii politici de la noi. O soție din familiile cu încrengături între politicieni îngrădea, ca și lipsa averii, libertatea de mișcare în arena politică.

„Enorma vanitate” e ambiția politică, de a participa la guvernare, sau e chiar vanitatea proprie a scriitorului!

61 — Din nou aluzii autobiografice, referiri directe la propria situație: Duiliu Zamfirescu sfârșise Dreptul (începuse și Literale dar cu lipsuri destule, căci, de exemplu, la 1880 cerea să fie scutit de plata taxei de licență, motivând cu lipsa mijloacelor materiale), apoi fusese magistrat timp de nouă luni (substituit de procuror la Hirșova și la Tîrgoviște), avusese un timp și post de profesor suplinitor la Focșani, (1882) și București (1883—1885); umilințele sînt cele inerente, și corespondența cu Duiliu Ioanin, cu Macedonski, atestă nemulțumirile care au ecou în această meditație.

62 — Simmias se folosise de comparația cu sunetele unei lire. În argumentarea lui, sufletul era ca un acord armonios, ținînd de domeniul inteligibilului (abstractului), căci el nu poate fi nici văzut, nici pipăit; dacă lira e sfărîmată, atunci și acordul, armonia se sfîrșește. Prelungindu-și comparația, Simmias stabilește corespondențele: suflet-acord armonios (putem spune chiar: melodie), corpul omenesc-lira.

63 — Să nu fi gîndit scriitorul la operele cu o durabilitate care să depășească existența materială a creatorului lor? Cu neputință! În acest caz, demonstrația făcută de Socrate e acceptată de Duiliu Zamfirescu numai în mod ironic, poate chiar gîndindu-se la ecoul propriei opere.

64 — Filip A. îl copiază tot mai mult pe Maiorescu, căci și criticul era avocat. Totuși, e neverosimil ca un astfel de om al barei să-și exercite meseria de la Costieni — care, după cît înțelegem, e un orașel neînsemnat — și să fie un atît de fervent schopenhauerian, retras și sceptic. Avocatura cerea prezența zilnică „în cetate”!

65 — Iubit de Selene (zeul nopții, identificat cu luna), ciobanul Endimion a fost cufundat de Zeus într-un somn etern, pentru a-l păstra veșnic tînăr și frumos. El simbolizează tragedia morții în floarea vîrstei.

66 — Aici se parafrazează ironic afirmațiile lui Maiorescu despre „emoțiunile impersonale”, caricaturizate și de Caragiale în articolul *O ironie*, consacrat lui Eminescu.

67 — În literatura lui Duiliu Zamfirescu există pagini de neascunsă ostilitate față de grupul socialist din epoca sa, în special Gherea-Nădejde-Morțun-Sofia Nădejde — e vorba de romanul *Lume nouă și lume veche...* (1892) — datorite și faptului că Gherea îi criticase pînă la desființare romanul *În fața vieții* (1884). Însă, în același timp, în corespondența scriitorului avem o impresionantă mărturie. „...Si je pouvais renaitre, je deviendrais l'apôtre du socialisme le plus effréné. Car le monde est mal fait” (Scris. către Margareta Miller-Verghy, din 5 ian. 1900, — așadar chiar din perioada cînd se scria romanul *Lydda*); e drept că partea a doua, cu profesiunea de credință despre zădărnicia proprietății și legile comunităților omenești înlocuite cu perfecția conștiinței, se scria ceva mai tîrziu, prin 1903.

Însă, în scrisoarea din 1 aprilie 1890, el îi scria următoarele lui Maiorescu, despre „socialismul radical”, identificat de el cu comunismul: „În socialismul radical, în comunism, există o idee sublimă: ștergerea noțiunii de proprietate, care va ridica de pe capetele omenești pîcla preocupățiunii celei mai meschine și, ca un imens sac de lest aruncat dintr-un balon, va sălta inteligența omenească cu trei mii de metri în văzduhul înalt”.

Continuitatea între acest text și cel din roman, ulterior cu peste un deceniu, este evidentă. Încă din 1891, Duiliu Zamfirescu îi vorbea cu interes lui Maiorescu despre socialismul economic al italianului Loria, pe care el îl opunea lui Gherea, adversar literar, în principal, nu social-politic. Chiar față de grupul de la *Contemporanul* el își manifesta rezerva, din punctul de vedere al formulei lor umane, îi socotea „falși” — și, peste mai puțin de un deceniu, ei abandonau mișcarea socialistă, erau „generoșii” din 1899.

68 — Și Maiorescu credea în spiritism și, la un moment dat, se adresa unui spiritist englez, cerîndu-i relații.

69 — Motivul acesta e urmărit de Fénélon în *Dialogues des morts* (1712). Ingenioasă prezentare a personajelor mari ale istoriei, filozofiei (Aristotel, Socrate, Platon), a unor mari conducători (Coriolan, Camillus, Bayard) etc., cartea îi întâlnește pe toți aceștia — spiritele lor — în „regatul umbrelor”, care e acela al câmpiilor Elizee. Duiliu Zamfirescu va popula visul Lyddei cu o lume încă mai amestecată, ulterioară lui Fénélon.

70 — Cîteva explicații ale unora din viziunile cu care se populează visul Lyddei, versiune nouă a *Dialogurilor* lui Fénélon. Prezența frumoasei *Briseis*, cea răpită lui Ahile de către Agamemnon, la începutul *Iliadei*, înseamnă concilierea celor doi, în lumea „de dincolo”; *Aspazia* fusese apărută de Pericle împotriva acuzației de curtezană, și adusese și asupra marelui atenian adversitatea bărbaților cetății; frumosul *Alcibiade* fusese mare comandant atenian, discipol iubit al lui Socrate; curtezana *Thais* fusese iubită de Alexandru cel Mare; *Mary Godwin* este fiica scriitorului William Godwin, de ea se va îndrăgosti Shelley pe cînd era căsătorit și cu ea va fugi în Europa, căsătorindu-se în cele din urmă; *Clara Clairmont*, soră vitregă a Maryei Godwin, a fost un timp iubită lui Byron și a avut cu el o fiică, stinsă din viață la cîteva ani.

71 — Cu numele Malvinei din poemele lui Ossian — sub acest nume legendar publicase poetul scoțian Macpherson, în 1760, o culegere de *Poeme* — Duiliu Zamfirescu avea să numească în 1918 pe o tînără de 18 ani, Corina Gărdescu, de care se îndrăgostise la Odesa în timpul refugiului. Episodul va fi ulterior cu aproape două decenii momentului în care se scria finalul romanului *Lydda* (vezi vol. I al prezentei ediții, p. 521 și 529). Dacă există însă un paralelism, acesta e, în adevăr, între situația lui Ossian, din poemul scoțian și între aceea a lui Filip A. din roman: bătrînul filozof rămîne și el să se îndrăgostească de nora sa, care moare în cele din urmă. Este clar că Duiliu Zamfirescu a integrat acestui motiv ossianic, susținător al epicii romanului, raporturile sale, adesea expuse polemic, cu Titu Maiorescu.

72 — După amintirile păstrate în familie, se poate afirma că scena are teme de autenticitate: Duiliu Zamfirescu însuși a trebuit să-și poarte o noapte întreagă în brațe fiul — pe Lascăr, mezinul, cel ce avea să moară în 1921 în urma unui duel — pentru a-l salva de la moarte. Deci, și gîndurile bătrînului Filip sînt aici ale scriitorului însuși. Această parte a cărții are multe elemente autobiografice.

Lit., III, 4, ap^o. 1882.

„Am trimis mai zilele trecute Comitetului teatral piesa mea în versuri, pe care o cunoști și tu pe jumătate. Dacă poți, interesează-te, dragă Cocubus, și vezi ce se face cu ea” — aceasta e cea mai veche mențiune pe care o avem despre *O suferință*, oricum înainte de mijlocul lui noiembrie 1881, așa cum se poate deduce din cîteva scrisori (unele nedatate) către Duiliu Ioanin. La 27 noiembrie, deci tot 1881, îi aducea aminte aceluiași, și tot din Focșani, de rugămîntea anterioară, de a tătona la teatru, dacă „se admite” — probabil e vorba de Concursul anual al Teatrului Național pentru piese de teatru în unul sau mai multe acte. „Ți-a scris nen-tu că am trimis Comitetului o piesă într-un act și-n versuri. Nu mi-ai răspuns dacă ai cercetat ceva.”

Rezultatul a fost, desigur, negativ, fără să știm dacă amicul i l-a transmis ori a aflat el însuși pe căile obișnuite. Duiliu Zamfirescu încercase, deci, prin intermediul prietenului Ioanin, să determine un rezultat în favoarea piesei, fără succes, și căutase chiar să forțeze votul juriului, prin publicarea ei în *Literatorul*, unde o lăsase de la începutul lui decembrie, cînd venise el însuși în București. Se vede că Macedonski promisese, dar nu se ținuse de cuvînt, în schimb îi publicase în această perioadă cîteva versificări nesemnificative: *Glusul unui bătrîn și Dorința* (dec. 1881), *El și ea* — satiră submediocră, de spectacol revuistic — și *Improvizație* (ian. 1882), *Plecînd și Luna lui mai* (febr. 1882); de asemenea îi reproducuse din *România liberă* (24 dec. 1881) articolul: *Poezii de Alexandru A. Macedonski*. De cultivat, așadar, îl cultiva, dar cu lucruri scurte sau plăcute directorului — nu cu ceea ce dorea nerăbdătorul dramaturg debutant, care îi scrie lui Macedonski în această perioadă: „N-ai publicat piesa ce lăsasem la redacție. Aș dori să mi se facă cît mai curînd dreptate contra Comitetului teatral, care a cerut schimbări imposibile și absurde.” La data cînd scrie aceste rînduri piesa era, deci, respinsă de la premiere, iar pentru eventuala reprezentare — totuși — i se cereau transformări. Publicarea în *Literatorul* trebuia deci să însemne o revanșă față de juriu și o reparație... literară. Macedonski se execută — nu ne dăm seama cu cîtă întîrziere, căci scrisoarea citată nu poartă indicarea datei, însă de obicei o făcea cu promptitudine, ca în cazul poeziei *Un trandafir*, trimisă la 30 oct. 1881 la revistă și apărută în *Literatorul* din chiar acea lună. (Poate existase jocul de 12 zile între datarea după stilul nou și cel vechi, poate revista întîrziase să apară cîteva zile, fapt e că atenția dată de Macedonski colaboratorului focșănean era mare.)

Piesa a rămas nepremiată și nereprezentată; în bibliografia lui Duiliu Zamfirescu ea n-a figurat nicăieri, pînă în prezenta ediție — și intrucîtva pe nedrept, căci situația *dramatică* dezvoltată în subiect, suprapunerea pînă la confuziune a celor două planuri, ambele reale și ambele avînd o doză de farsă, de *qui-pro-quo*: intenția *Mariei* de a-și verifica fiul cît e de talentat și iubirea tatălui și a fiului pentru frumoasa Bella-Roza — dau tragism acțiunii și integrează piesa în suita motivului *viața reală e teatru, teatrul e viața reală*, vechi încă din clasicism.

Putem încerca o ipoteză despre geneza piesei, legînd-o chiar de biografia scriitorului. O actriță a existat în viața lui, chiar în această perioadă, cînd se scria piesa și se depunea la Concursul teatral. Corespondența cu Duiliu Ioanin ne-o atestă și ne dă chiar detalii interesante.

A doua parte a lui 1881, cînd Duiliu Zamfirescu e la Focșani, făcînd avocatul, după cum înștiințează *România liberă* din iulie acel an, e un moment cînd dragostea sa pentru Eliza Ioanid se afla definitiv spulberată. Fata se căsătorise cu Ioan Dănescu în iarna ce trecuse și refericîntului poet nu-i rămînea decît s-o contemple dezolat, în postura de doamnă tînără, la Șosea, la un local, să-i dedice poezii și nuvele în *România liberă* — dar aît, în rest trimițînd scrisori disperate către prietenul Ioanin, confidentul acestei perioade.

Consolarea se produce totuși — nu totală, dar oportună și, pe la sfîrșitul lui septembrie sau octombrie, o actriță, Anicuța, foarte apreciată și la București și la Iași, face popasuri dese și deloc scurte în Focșanii proaspătului avocat (demisionat din magistratură în iulie 1881). Eliza continuă să fie rana deschisă permanent în sufletul poetului, reînviată mereu, dar Anicuța e un interludiu de cîteva luni.

Iată cea mai veche menționare a plăcutului balsam — noua suferință, peste suferința încercată cu pierderea Elizei: „Anicuța îmi scrie că poate să vie la-nceputu aceleiași luni (probabil noiembrie 1881, n.n.) pentru 24 ore. Eu sper s-o ții vreo două, trei zile. Îmi scrie la fiecare două zile și se pare că mă iubește ca și la-nceput, sau, dacă nu mi-ar fi frică să zic prea mult, mai mult chiar decît înainte. Dacă însă aceste lucruri le-o fi punînd mai mult pe hîrtie decît le-o fi avînd în inimă, face rău, căci eu am o adevărată și sinceră afecțiune pentru dînsa. Sunt momente, dragă Cocobus, în care mă revolt contra mea însumi și contra acestei afecțiuni, care mi se pare adesea aît de rău pusă, încît nu mă pot stăpîni de a-i scrie și ei, în cuvinte foarte vagi, amărăciunea acestor momente. O femeie care a pasionat aîția oameni după dînsa, care a zîmbit la aîția oameni pe cari poate îi ura; o femeie care a scris la

aîția desigur lucrurile pe care mi le scrie mie astăzi; o femeie care trăiește singură, departe de mine, în mijlocul atîtor tentațiuni, e cu greu să presupui că mai are și mai poate păstra în suflet o rază originală de credință. Și, cu toate astea, eu cred și știu că nimic nu-i mai adînc și mai nepătruns decît inima unei femei, și că e cu puțință ca prin cutele acestei inimi uzate să fi rămas ascuns amorul cel din urmă, cea din urmă lumină de tinerete, asupra căreia toată ființa și tot traiul ei să concentreze pentru veșnicie. Vezi, amorul propriu, acel laș care ne stăpînește pe toți, mă face a crede că ea poate iubi încă.”

Chiar în continuarea acestei confesiuni apare știrea, citată mai sus, despre trimiterea lucrării („piesa mea în versuri”) la concurs.

Duiliu Zamfirescu obișnuia adesea să descrie în scrisori — fără să menționeze explicit acest lucru — paginile de literatură la care lucra în acel moment, sau pe care le încheiase recent. O dovedește corespondența sa cu Majorescu, Iacob Negruzzi, N. Petrașcu, Elena Miller-Vergîi. E una din căile pe care se realizează farmecul scrisorilor sale, pentru noi instructiv și fiindcă ne traduce adesea straturile, altfel necunoscute, care au declanșat substanța respectivelor opere.

Tot comentariul din misiva de mai sus, trimisă lui Ioanin, e foarte apropiat de materia piesei: ideea duplicității — nu a femeii în genere ci a femeii-actrițe în special, însă o duplicitate sui-generis, falsificarea în limitele sincerității Artei (cu majusculă, în piesă) și adevărului — convențional — al Artei; ideea fluxului și refluxului propriei dragoste pentru actriță, identică aceleia a eroului piesei; revolta împotriva sa însuși, repetînd-o sau anticipînd-o pe a lui Emil; profunzimea și surpriza — necunoscutul, nepătrunsul — „inimii de femeie”, uzată, dar care mai poate iubi cu „amorul cel din urmă, cea din urmă lumină de tinerete” etc.

În forme stilizate, avem, parcă, traducția motivelor piesei. Verificarea cerută de Maria în planul artei — a talentului lui Emil — va duce la verificarea, în planul vieții reale, a rățcirii lui — cînd măsoară nestatornicia dragostei pe care i-o poartă Bella-Roza, dărîntă deopotrivă tatălui și fiului, ambii artiști. Deci, frumoasa actriță e însăși Arta, într-o accepție foarte terestră, ea îi poate iubi real pe amîndoi, fără să-l înșele — în planul iubirii actricești — pe nici unul.

Alegoria e clară și, dacă trebuie să-l alăturăm pe Emil lui Duiliu Zamfirescu însuși, în același timp nu trebuie să gîndim la vreo întîlnire a tînărului poet cu părintele său într-o istorie de dragoste similară în vreun fel celei din piesă. Putem însă presupune că familia focșăneană, care știm că acorda libertăți de tot felul primului ei copil, care era

poetul nostru, era de o mare austeritate în latura vieții familiale, și aventurile de felul celei cu Bella-Roza (sau Anicuța) nu puteau provoca satisfacție, mai ales că orașul, deloc întins, va fi aflat destul de repede escapadele artistei, poposită în Focșani fără treburi teatrale! Vor fi fost, așadar, intervenții care să încerce a curma legătura și de aici sublimarea împrejurărilor în piesă, totul fiind atribuit mamei, adică Mariei.

Cine să fie însă această actriță, Anicuța? Avem temei să credem că e Ana (Anica, Anicuța) Popescu, debutanta foarte promițătoare din trupa lui Pascalî la 1873—74, ingenua de mai târziu din *Scnteia* lui Edouard Pailleron sau din *Bucuria casei*.

Cam de-o vîrstă cu Grigore Manolescu (debutant în același an, însă la sala „Bosell”, în trupa lui Millo), se va căsători cu el după episodul — pe care i-l atribuim ei — cu Duiliu Zamfirescu. Se născuse în 1854, deci era cu patru ani mai vîrstnică decît Duiliu Zamfirescu și cu trei decît Manolescu — ceea ce, pentru sufletul îndrăgostit al actriței nu fusese o diferență!

În momentul de care vorbim, ea avea un bun nume, dat și de faptul că, la 1877, fusese între membrii fondatori ai „Societății dramatice” și, în orice caz, deținea destule din rolurile principale ale pieselor epocii.

Dacă înțelegem printre rînduri piesa *O suferință*, Bella-Roza nu poate fi decît mai vîrstnică decît Emil, și, în orice caz, o actriță de prima mîină, bucurîndu-se de faimă în lumea scenei, cam ca Anicuța Popescu așadar, care în această perioadă va alături cu Manolescu Compania teatrală care va juca în sala „Dacia”, curînd după întoarcerea acestuia de la Paris, unde studiasc cu Delaunay. La acesta avea să vină, în 1880, și actrița noastră, trimisă de ministrul V. A. Ureche la studii, și tot la el se afla și Aristizza Romanescu. Între cele două actrițe ia naștere acum o concurență care va continua ani la rînd. Duiliu Zamfirescu va cultiva pe marea Aristizza, care va juca în viitoarea sa piesă *Prea tîrziu*, va recita *Harpista* în festivaluri publice; ei îi va dedica versuri. Față de Anicuța va păstra discreție — și începem să înțelegem pentru ce. Talentatele artiste își dispută întîietatea, au pentru roluri dese și mari conflicte (pe care Aristizza le va nota în amintirile ei: *30 de ani*), și chiar și-l smulg una alteia pe Grigore Manolescu, care le e soț, pe rînd, la amîndouă — mai întîi însă Aristizzei; de cealaltă se va despărți în 1888 și, după patru ani, va muri. Obiectivitatea memorialistei în istorisirea evenimentelor din viața rivalei poate fi pusă, desigur, la îndoială, căci iată ce făcea ea chiar în perioada cînd au loc împrejurările descrise în scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu:

„Anica Popescu cere să se deschidă stagiunea (81—82) cu *D-ra de Belle-Isle* (de Al. Dumas-fils, n.n.), pe care o studiasc ea la Paris; eu, cu *Marion Delorme*. Directorul Cornescu preferă pe aceasta. Supărări, țipete, leșinuri inutile!... Încă un rol care m-a făcut să sufăr! Toate actrițele din jurul meu, toate, voiau să-l joace. Pînă și Prosa Popescu (Efrosis a lui Eminescu, n.n.), care trecuse de 60 de ani!...

La reprezentare, succes indiscutabil pentru piesă, relativ pentru mine. Prin «relativ» înțeleg că publicul și o parte din presă mă găseau bine, pe cînd cealaltă parte a presei — citez *România liberă* — aprecia că sînt insuficientă pentru acest rol, și avea dreptate. E adevărat că-l jucam așa cum trebuie: mă doboră însă fizicul. N-aveam nici frumusețea, nici «demersul» unei curtizane; într-un cuvînt, aveam numai vocea unei Marion Delorme, într-un alt corp decît al ei” (*30 de ani*; E.S.P.L.A, 1960, p. 43).

Criticii de la *România liberă* care au această opinie și care laudă corpul de interpreți principali ai piesei, minus pe eroina însăși, sînt arătați de memorialistă: D. A. Laurian, directorul ziarului, Ștefan C. Mihăilescu-Stemill, șeful redactor, Ionescu-Gion și Racovitză-Sphinx, adică, de fapt, toată redacția salariată, nu și Duiliu Zamfirescu, care încă nu intrase acolo, ci colabora numai de la distanță — Focșani — cu articole puține și cu mai multe nuvele.

Redusă la atît, chestiunea încă nu explică toate substraturile întîmplării; finalul exploziv ne apropie de ele. „S-a anunțat apoi — continuă Aristizza — reluarea piesei *Moștenitorii*, cu Millo, reluare memorabilă printr-un scandal: Anica Popescu, nevrînd să joace nimic înainte de *D-ra de Belle-Isle*, refuză rolul Polinei. Directorul atunci îl dete Mariei Constantinescu. Anica, nemulțumită în nici un fel, vine la teatru, în seara primei reprezentații, și, însoțită de mai mulți prieteni, printre care un procuror, azi membru la Curte — fluieră pe Constantinesca. Apoi, într-un antract, în fumător, se suie pe un scaun și lansează un discurs-pamflet contra direcției. A doua zi, comitetul, în unanimitate, o exclude din societate pentru un an.”

Cîteva lucruri trebuie subliniate din relatările de mai sus: mai întîi, coincidența din titlul piesei: *D-ra de Belle-Isle*, și numele eroinei din *O suferință*: *Bella-Roza*; apoi, excluderea Anicai-Anicuța din trupă, deci obligația ei de a-și căuta plasament și anume în orașele unde existau teatre stabile: Iași, în primul rînd, iar în drum spre Iași — Focșanii, unde actorul Ion Lupescu construise relativ recent (în 1873) sala teatrului său de 150 locuri.

Căci, iată ce se întâmplă mai departe între Anicuța „de Belle-Isle”, exclusă din trupă, și Duiliu Zamfirescu, după cum rezultă din corespondența acestuia cu Duiliu Ioanin — și lucrurile le urmărim de data aceasta cronologic :

„Imi scrii despre *dinsa* că vrea să treacă la Iași să se angajeze pentru nu știu câte mii de fr. pe lună. Tu ai uitat se vede că la Iași e d. Pruncu prefect și că se poate propunerea să vie din parte-i pe sub decoru teatrului. Se poate ca Pruncu s-o iubească încă, căci, îți mărturisesc, e o femeie pe care după ce vei cunoaște-o cu greu o uiți. Și în cazul când domnu de mai sus ar intra pe ușa cea mare, eu n-aș primi un singur moment să intru pe cea mică. Tu îmi repeți că m-a iubit 10 zile. Și eu îți zic: da, m-a iubit 10 zile. Dar când o femeie te iubește 10 zile, când te iubește în adevăr, nu rămîne din această bogăție de simțire nimic care să se reverse și asupra zilelor ce urmează? Orcum, ea își va aduce aminte de mine ca de una din acele flori pe care ai pus-o aproape fără să-ți dai socoteală într-o carte. Când mai ieși volumul în mînă, floarea o găsești uscată, dar paginile care au păstrat-o sunt parfumate.

Tu spune-i aceste lucruri și ei, spune-i-le...” etc. (Scris. din 30 oct. 1881).

Echivalențe între artista din piesă și cea de care e vorba în scri-soare există — sub raportul biografiei agitate. Plecarea celei reale la Iași e, desigur, determinată de excluderea amintită mai sus, despre care cei doi prieteni discutaseră de curînd, nu prin scrisori, ci prin viu grai, căci Duiliu Zamfirescu venise în Focșani cu cîteva zile înainte de 30 octombrie.

Dar imaginea finală cu floarea (*Bella-Roza* — „Frumosul trandafir”!) pusă „într-o carte” să se refere chiar la piesă?

Avînd în vedere și alte „încifrări” asemănătoare din scrisorile lui Duiliu Zamfirescu, lucrul e foarte cu putință. Fapt e că, pe la 10 noiembrie, trimite piesa *O suferință* la Concursul teatral, după cum s-a arătat mai sus, anunțîndu-l cîteva zile mai tîrziu pe Ioanin despre acest lucru și solicitîndu-l să se intereseze, prilej cu care îi face și lunga confesiune despre Anicuța, despre sufletul femeilor, anunțîndu-i vizita de 24 de ore în Focșani și declarîndu-și credința că actrița îl iubește totuși („amorul cel din urmă”), deși a iubit și iubește în același timp pe mulți alții.

La 27 noiembrie promisiunile sînt realizate întocmai: Anicuța e de cîtva timp în Focșani, întîlniri au avut loc între ei și urmează altele. Ciudățenia e că cei doi locuiesc împreună, într-o conviețuire... maritală :

„Înainte de 5, Anicuța vine la mine. Mi se plînge că nu-i scrii. Imi spune să te rog ceva în privința jurnalului ei. Citește tu însuși plingerea. (Probabil e reclamația către vreun ministru, a actriței, cu privire la incidentul de la teatru, și Ioanin, care lucra ca funcționar la Camera Deputaților, putea să îndrume lesne o astfel de hîrtie la cei în drept, ba chiar cu promisiuni de rezolvare favorabilă, n.n.). O aștept cu multă nerăbdare. Avem o odaie cu un pat și o canapea pe care ne jurăm iubirea cea mai dulce. Imi aduc aminte de rîndu trecut cum, așteptîndu-mă, adormise. Eu intram încet, încet, și o sărutam pe ochi ca să nu se deștepte. Două brațe mă luau de gît și mă lipeau de un sîn cald, iar un glas somnoros cerea: dă-mi o țigară. Această eternă: dă-mi o țigară, vine în vorbirea cea dulce a iubirii ca Pilat din Pont în *Crez*. Când i-o spui, ea îmi făgăduiește cu jurăminte că n-o s-o mai zică, ceea ce n-o împiedică ca peste un ceas să repete iarăși: Dă-mi o țigară.”

Scena întîlnirii „de rîndu trecut” seamănă bine cu cea din piesă, dar, de data aceasta (27 nov.), *O suferință* era de mult predată Comitetului teatral.

Notăm, ca un final, că, patru sau cinci luni mai tîrziu, la 9 mai, „noaptea”, îl întreba pe Ioanin dacă „ai fost sau ai văzut vreodată pe Anicuța”, iar cîteva zile sau poate cîteva săptămîni mai tîrziu — nu însă mult dîncolo de iunie 1882 — la București, îl vestea — cu indiferență acum — pe același cum un prieten comun, numit mereu „Colega”, aștepta niște bani ca să plece la Cîmpulung după o femeie măritată și, „așteptînd, se ține după Anicuța”.

La data aceasta situația piesei era clară: nepremiată la concurs, neacceptată pentru scena Teatrului Național, după refuzul scriitorului de a efectua acele „schimbări imposibile și absurde” care i se ceruseră — dar publicată în *Literatorul* din aprilie, aceasta era singura formă în care spera „să mi se facă cît mai curînd dreptate contra Comitetului teatral” (cum îi scria lui Macedonski) — adică să-și atragă adevărată publicitate literară pe această cale, dacă aceea a scenei îi fusese interzisă.

Piesa are un oarecare caracter programatic, e un manifest literar intim în materie de iubire, ca poema *Juan*, sau ca nuvela *O pagină din viața lui Johann Strauss (Blaua Donau)*, ambele anterioare. În aceasta din urmă e vorba de iubirea trădată a artistului, care însă a hotărît să-și dedice artei toată viața sa. Nuvela e dedicată Elizei Ioanid-Dănescu (Doamna E. D.); *Juan*, profesie de credință antiromantică, dedicată lui Duiliu Ioanin, e mărturisirea triumfului artei prin dragostea împlinită: „Juan e astăzi mare, căci astăzi e iubit!”; *O suferință* — căreia îi

putem ghici destinatară: pe Anicuța — măsoară prioritatea Artei, prin dragoste, asupra îndeletnicirilor practice (Dreptul!) și în același timp afirmă supremația absolută a Artei. Decizia scriitorului e luată și e definitivă: lipsit de Eliza (iubirea pură), pe care Anicuța (iubirea carnală), cu toate farmecele ei, n-o poate înlocui, decepționat de magistratură („Hotărâtor, nu sunt făcut să fiu procuror”, îi scria lui Duiliu Ioanin, la 11 oct. 1880) dar neputându-se adapta nici avocatării, Duiliu Zamfirescu își vede un singur drum înainte — acela al Artei, pe care-l alege Emil din *O suferință*. Interpretarea în acest fel a piesei nu ni se pare forțată: Duiliu Zamfirescu închidea adesea în literatura sa atari mesaje intime, pe care exegeții ulteriori nu i le-au descoperit decât rar, deși erau vizibile. În orice caz, sensurile biografice ale multora din scrierile sale, mai cu seamă din prima perioadă, sînt indiscutabile.

Începutul patetic trebuie luat în accepție ceva mai „proprie”, mai terestră: „Din pragul vieții mele zăresc în depărtare...”, și luntrea „clătinată de valuri și de vînt”, luntre care e viața, valurile fiind „lumea asta mare”, în care eroul, „se avîntă” odată cu scriitorul — acestea sînt considerații în primul rînd intime.

Opinia mamei că „la noi, advocatura e drumul ce conduce / La totul”, sau ofertele ei succesive: medicină, inginerie — sînt tot atîtea alternative ale vieții practice, cărora Emil le optine ipostaza unică a Artei — comparate de el cu lumina, cu rațiunea supremă a vieții, deoarece învață omenirea să-și trăiască intens, total, sentimentele, deci să-și valorifice plenar latențele ignorate. Convenția Artei care, de la un moment dat, se substituie vieții reale pînă la identificarea cu ea, nu ucide totuși dragostea reală, căci Bella-Roza îi declară în final cu ingenuitate eroului: „Emil, eu te iubesc”, ceea ce e totuna sau cu negarea convenției, sau cu triumful ei desăvîrșit. În seria lucrărilor lui Duiliu Zamfirescu, care-l plasează în rîndurile primei generații simboliste, piesa *O suferință* e una dintre cele mai reprezentative, mai originale, cum vor fi, peste aproape trei decenii, nuvelele lui Minulescu din *Casa cu geamuri portocalii* (1908), care fac să dispară granițele dintre viața reală și iluzia artistică. N-a fost însă tipărită în volum, ci a murit în pagini de revistă.

1 — Filozofări ca acestea există multe în scrisul autorului din perioada scenetei *O suferință*. Iată un paragraf dintr-o scrisoare către prietenul Duiliu Ioanin: „Dacă la această masă cu mine ai putea fi cel puțin tu, am uni dorurile noastre într-unul singur și am suporta cu mai puțină greutate sarcina care ne apasă pieptu. Vezi tu, inima ome-

nească e întocmai ca un izvor pe care copiii se-ncearcă adesea să-l oprească. Izvorul însă trebuie să curgă, inima trebuie să sufere și apa grămădită prea multă la zăgazul copiilor trebuie să treacă pe deasupra. Astfel e și cu noi: am simțit prea mult, simțim încă prea mult, și trebuie, dacă nu să strigăm și să țipăm ca-n romanuri, cel puțin să lăsăm curs liber pasiunii de care suntem cuprinși...” (Scriș, din 31 oct. 1880 — „seara”)

Deci, textul piesei nu era o poză romantică, ci un mod real de existență, care se concretiza, dacă nu „în romanuri”, atunci în poezia aceluiași moment și în piesă. Între Emil și autor însuși sînt astfel numeroase comunicări interioare.

2 — „Dacă nu mi se va da un loc care să-mi convie (în magistratură, n.n.), mă-nscriu ca avocat în București. Această hotărîre o am definitivă. Mă mîngîi cel puțin că toți oamenii care au ajuns departe au început ca simpli advocați și au plecat de jos” — acestea le scrie lui Duiliu Ioanin la 26 nov. 1880, de la Hirșova. Piesa e ulterioară cu puțin, dar convingerea că Dreptul era facultatea care oferea cele mai multe perspective de a ajunge „departe”, e a întregii perioade de la 22—25 de ani, cînd își alterna, în adevăr, literatura cu advocatura. Probabil că au existat discuții acasă, dacă e bine să renunțe la postul de magistrat (procuror) și la locul în baroul focșănean, sau în cel bucureștean — unde figura deopotrivă pînă în 1886 — în favoarea celui de redactor la *România liberă*, unde intră efectiv prin vara anului 1882, dar unde se desemna ca virtual component de la începutul lui 1881.

3 — Iată cîteva texte din epocă ale lui Duiliu Zamfirescu anterioare cu puțin piesei *O suferință*:

Iară noi... stratul de astăzi, vom lăsa ca orice strat,
Geologilor de dinșii, un dezgust nemăsurat.

(*Dezgust*, aug. 1880)

„Spiritul și inima omului se vede că e astfel făcut, încît numai o luptă veșnică, o alternanță de mulțumire și de nemulțumire, de fericire și de dezgust îl mai poate mulțumi, cu condițiune ca peste toate acestea să împărătească simțul cel atît de bătrîn și încă atît de tînăr: iubirea” (Scriș, către Duiliu Ioanin, din 27 nov. 1881).

Componentele se reiau, în literatură (poezii, piesă, la fel în nuvele) ca și în corespondență, deci tînărul scriitor avea un număr de motive care-l stăpîneau și cărora le căuta mereu expresia. Ele îl vor urmări la fel toată perioada debutului, adică încă doi ani sau trei, pînă către sfîrșitul lui 1884, cînd începe marea sa prefacere, dar după ce tonul trece prin filtrul lui Don Padil și al purgatoriului *De las palabras*.

Conv. lit., XLVI, 4—6, apr.—iun. 1912.

Variante

- p. 185, r. 16 — Domnița (*uitându-se lung la dînsa*): Parcă nu prea... (*Hypnoticîi*).
- p. 188, r. 6—7 — Eu mă duc la oraș. Ai ceva? (*Hypn.*).
- p. 188, r. 9—10 — Indicația scenică lipsește în *Hypn.*
- p. 188, r. 10—11 — Nimic, mulțumesc. (*Intră Sylvia...*) (*Hypn.*).
- p. 189, r. 22—23 — Domnița s-a dus la Făurei. Ia șezi (ms)... la Făurei. Ia șezi. *Am rămas numai eu și cumnata-mea. (Preotul șade.)* Ai pus oalele cu flori... (*Hypn.*).
- p. 190, r. 4 — manuscrisul, *te rog, (Sylvia vine...)* (*Hypn.*).
- p. 191, r. 14 — face semn *din cap că nu* (*Hypn.*).
- p. 192, r. 29 — cu credință: *cu credință în Dumnezeu și noi și lui îi va fi milă de oameni.* Prea bine... (*Hypn.*).
- p. 194, r. 15 — lumea-i proastă. *Mai rămîneți sănătoși. (Iese.)* În continuare urmează scena IV (*Hypn.*).
- p. 197, r. 2 — *Ba nu.* Acum soră-mea a murit (*Hypn.*).
- p. 197, r. 6 — Sylvia (*cu răutate*): Te rog...
- p. 197, r. 12—13 — sora ta moartă?... de tovarășul (*Hypn.*).
- p. 197, r. 13 — Marie? (*Sylvia își duce batista la ochi.*) Ai cunoscut tu... (*Hypn.*).
- p. 197, r. 19 — milă de dînsa? *A murit, Sylvio, știi că a murit* (*Hypn.*).
- p. 197, r. 22 — aș fi murit fără părere de rău (*Hypn.*).
- p. 199, r. 25 și p. 200 r. 1—20 — lipsesc în *Hypn.*
- p. 200, r. 22 — *Bine, dragă:* ce m-ai întrebat (*Hypn.*).
- p. 202, r. 8—11 — să vorbești și cu mine? Marie era altceva.
- p. 202, r. 14 — aceeași esență cu mine (*Hypn.*).
- p. 202, r. 16 — Tu ai aproape o îndatorire morală față de mine (*Hypn.*).
- p. 203, r. 11—12 — era atunci un fenomen. Astăzi e o idee (*Hypn.*).
- p. 203, r. 20 — pe apucate, fragmentar, cu temere (*Hypn.*).
- p. 203, r. 26—27 — Sylvia tace, *uitându-se lung înaintea ochilor.* Îți spun... (*Hypn.*).
- p. 204, r. 10—11 — lumea fenomenală simpatcă... (*Hypn.*).

p. 204, r. 17

p. 204, r. 20

p. 204, r. 23

p. 206, r. 3

— lipsește întreaga replică în *Hypn.*— să se păstreze credința în stafii? Ce este acest student și ce găsești în spiritism (*Hypn.*).— Replica lipsește în *Hypn.* Este înlocuită astfel: Doctorul: A!

Sylvia: Nu rîde și răspunde-mi. În ce crezi și ce este ideea.

— să ne hotărîm. (*Feciorul iese.*)De aici pînă la scena VI textul lipsește din *Hypn.* Scena VI în *Hypnoticîi* este următoarea:

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia: Trebuie să merg?

Doctorul: Se-nțelege.

Sylvia: Merg — dar numai fiindcă-mi zici. Mergi și dumneata?

Doctorul: A!... și dumneata!... Mergem și noi, da.

Sylvia (*uitându-se în jos*): Ești crud... Ironia face așa de rău cîteodată!

Doctorul: Nu vreau să-ți fac rău, Sylvio. Dar de ce solemnitatea asta?

Sylvia: Nici o solemnitate: așa îmi vine cîteodată să-ți zic, și așa zic. Dumneata nu înțelege că nu putem fi tordeauna aceiași, decît în mișcări... reflexe.

Doctorul: *Mișcări reflexe!*Sylvia (*se scoală și vrea să se ducă*): Dacă urmezi astfel, mă duc.Doctorul: Sylvio, nu te supăra. Vino să vorbim. Șezi. (*Sylvia șade din nou.*) Mă surprinzi cîteodată și asta mă face să mă mir. (*După o pauză.*) Va să zică vrei să vorbim de lucruri grozave. Ce vrei să-ți spun? M-ai întrebat de ce nu cred în Dumnezeu.... În care Dumnezeu?

Sylvia: În care cred toți oamenii.

Doctorul: În acesta nu pot să cred. Dacă un asemenea Dumnezeu ar exista, acesta ar fi cel

mai nedrept și mai tiran stăpînitor al lumii; ar fi mai mic decît mine, fiindcă eu am noțiuni morale limpezi, pe cîtă vreme el nu are; el hotărăște lucruri revoltătoare: dă fericire unora, lacrimi altora; lasă pe pămînt bătăni în mizerie; uide tineri plini de viață; zburciumă omenirea fără cauză; plouă unde nu trebuie; trăsnește pe un muncitor ostenit... Un asemenea Dumnezeu ar fi monstruoșitate. O ființă de asemenea natură, dacă ar exista, ar trebui să fie, pentru noi, oamenii morali, un aspect abstract al acestui fapt concret ce se numește Univers, cu alte cuvinte o pură entitate, condiționată de idei morale. Și atunci ar fi deopotrivă egal pentru toți în bunuri, toți oamenii lui s-ar asemana în tot. Și asta vezi bine că nu este.

Sylvia: Nu crezi că dai un rol mărginit unei ființe așa de mari, punînd-o să se ocupe de toate creaturile de pe planetă. Universul e infinit, și cu toate astea e guvernat de legi în veci neschimbatore.

Doctorul: Mie, ființă cu suflet, puțin îmi pasă de dreptate și legile lui statornice în lumea neorganică și chiar în cea organică: eu vreau să le am în lumea mea morală.

Sylvia: Bine. Atunci de ce îndemni pe alții să creadă?

Doctorul: Aici e cu totul altceva. Mai întăi depinde cine sînt acei alții.

Sylvia: Preotul și oamenii din sat.

Doctorul: Vezi, Sylvio, ar trebui să-ți spun atîtea alte lucruri, ca să mă poți înțelege...

Sylvia: Spune. De ce te temi mereu că n-o să te înțeleg?...

Doctorul: E cam lung... E greu de spus limpede. Nu e decît o singură religiune adevărată: aceea a ideii.

Sylvia: Cum?

Doctorul: Da. Nu a ideilor din sisteme filozofice de astăzi, a căror obârșie se găsește, mai

la urma urmei, tot în irităriile externe, cari atîrnă de Timp, adevăratul element al morții; nu. În facultățile noastre morale, noi avem un criteriu al nostru: sensul adevărului, un element neatîrnat de Timp, care element este astăzi și va fi cînd nu va mai fi Timp.

Sylvia: Kant și Platon.

Doctorul: A! Cunoști pe Kant!...

Sylvia (*dînd din cap*): Atunci iar dumnezeire: omul în centrul universului față cu *Ființa în sine*. Doctorul: Sylvio, ce ciudată convorbire între noi!... (*Se gîndește.*) Violenta năzuință a idealismului moral din om spre a pune în armonie natura și pe sine a dat naștere *Ființei în sine* a lui Kant. Ea nu e crudă, nu e nedreaptă, nu plătește și pedepsește, nu se agită, ca Dumnezeul celălalt, ci stă de sine, ca o perfecțiune absolută, către care tînde scopul real al întregii existențe. În juxtapunerea trecătoare a puterilor cari constituie cosmosul, omul individual trece și el. Mîngîierea religiunii mele, Sylvio, constă în aceea că pentru mine nu trece întreg, că rămîne o parte, care revine între vii.

Sylvia: Atunci Phedon al lui Platon.

Doctorul: Nu, Doamne ferește.

Sylvia: Atunci spiritism.

Doctorul: Nu. Tu cunoști puterea în virtutea căreia orice dorință mare, orice adevărată vibrație sufletească tînde să iasă din lumea ideală și să se manifeste în cea reală, cum se transformă, bunăoară, lumina în energie.

Sylvia: Da.

Doctorul: Tocmai așa este o putere contrarie, care face că orice realitate puternică să se reintegreze, să se transpună în lumea ideală: orice ființă cu mare energie morală, cu puternice facultăți armonice, nu moare, ci se transformă în idee, se proiectează în generațiunile viitoare, într-un om, în mai mulți sau în toți oamenii, după cum

idealismul său moral a fost mai mic sau mai mare. Aceasta este adevărata parte de nemurire în noi. Marie, sora ta, a fost fenomenul încântător pe care-l știm: ea a murit cu o parte dintr-însa, iar cu alta s-a transpus în lumea ideală — în sufletul tău, în al Domniței, în sufletul meu...

Sylvia: Pe mine, moartea Mariei mă doare, mă doare în mod fizic — mă înspăimântă.

Doctorul: Foarte bine: va să zică ea nu s-a idealizat în tine. Se poate. Nu vă iubeați îndestul.

Sylvia: Noi??!

Doctorul: Ea nu te iubea, sau tu nu o iubeai.

Sylvia: Da... Ea mă iubea... Și eu am iubit-o, dar nu îndestul și... nu întotdeauna.

Doctorul (cu putere): În mintea mea ea stă întregă, limpede. De altminteri și când era alături de mine, tot mai limpede o aveam în suflet decât în ființă. Îmi închipuiesc, Sylvio, că voi vă iubeați cum se iubesc mai toți frații și surorile, cum se iubesc părinții și copiii, cum se iubeste în general în lume.

Sylvia: Ce vrei să zici?

Doctorul: Vreau să zic că iubirea voastră s-a manifestat probabilmente cu legături fizice de la un suflet la altul, cu strângeri de mână, cu daruri, cu sărutări — cari au brutalizat ideea, cum face totdeauna fenomenul. Asta și este cauza cea mare de nefericire a lumii: înlesnirea cu care ideile se transformă în fenomene și inferioritatea acestora față cu acelea.

Sylvia: Atunci ce e de făcut?

Doctorul: Să lupți cât s-o putea *contra* năzuinței ideii către fenomen și *pentru* năzuința fenomenului către idee. (*Se uită la dînsa lung. Cam încurcat.*)... Ce să-ți fac?... Acuma, dacă vrei, să legăm ceea ce ți-am spus cu religia popei și cu stafiele. Vrei?

Sylvia: Atunci, dumneata ai iubit pe Marie în felul acesta?

Doctorul: Da.

Sylvia: Dar ea?

Doctorul: Și ea tot astfel. De aceea a și rămas așa de curată, așa de vie în sufletul meu.

Sylvia: Și nu te înspăimântă moartea ei, nu te doare, nu ți-e milă că a murit, cum îmi ziceai mie?

Doctorul (*mișcat*): Ba da, mi-e milă, fiindcă persoana ei fizică era un altar al ideii, era cel mai armonios fenomen ce s-a văzut. Cine a avut vreodată asemenea ochi! Cine a avut o mină ca a ei, cu atât de perfecte și de diafane degete, că păreau închipuite, nu reale!...

Sylvia (*uitându-se la mina ei, o pune pe masă, sub ochii doctorului*): Așa?

Doctorul (*luîndu-i mîna*): Așa. (*O pune bineșor pe masă și se scoală.*) Dar n-a venit vremea să mergem la gară?

Sylvia (*uitându-se după dînsul*): Trebuie să mergem?

Doctorul: Negreșit.

Sylvia: Atunci vom merge. Isprăvește ceea ce aveai de spus.

Doctorul (*primblîndu-se neliniștit*): Da. (*Revine din nou și îi ia mîna.*) Vorbeam despre Marie...

Sylvia (*zîmbind*): Nu. Voi să legi cele ce mi-ai spus cu religia și stafiele.

Doctorul (*lăsînd mîna*): Da. Preotul este mai departe de tine și de mine decât suntem noi în *Ființa în sine* a lui Kant. Noblețea ta nu este un cuvînt gol, fiind dat că adevărata cauză a lucrurilor trebuie căutată în efect — tu te cobori din generații în cari ideile au predominat întotdeauna. Și în preot se găsește un criteriu moral, dar la dînsul puterea de abstracțiune e nulă, idealitatea, de asemeni. Pentru el, eu cred, orce re-

ligiune este bună, fiindcă în practica ei găsește singurul prilej de a trece ceva din lumea fenomenelor în a ideilor, fie modul orcît de grosolan: sfinți, arhangheli etc.

Sylvia: Eu credeam că se întîmplă tocmai contrariul cu sfinții: trecerea ideii în fenomen.
Doctorul: Da, la zugravul de icoane. Dar la orcine vine la biserică, nepăsător, spre a împlini un obicei, se petrece o reintegrare ideală, în felul ei, prin aceea că individul iese cu imaginea concretă — icoana — a unui lucru abstract (Dumnezeu), care imaginează, prin chiar faptul că e nematerială, e superioară. Tot asemenea cu stafiele; toate popoarele le au și, din punctul nostru de vedere, stafiele fac peste tot același serviciu: nimeni nu a văzut o stafie, fiindcă stafie nu există, dar a crede cu putere într-un lucru care nu există e o forță.

Sylvia: Atunci concluzia ar fi că popoarele care au mai multe erezuri, mai multe legende, mai multe credințe false, sunt mai puternice decît popoarele culte.

Doctorul: Desigur: popor cult, în înțelesul unei mulțimi ajunsă la înălțimea de cultură a celui mai cult individ dintr-însa, nu există. Un singur tip de om este cu adevărat inferior: acela în care, pe nici o cale, fenomenele nu se întorc în idei, omul de acțiune brutală... Dar cred că e vremea să mergem.

Sylvia (*sculîndu-se greoi*): Să mergem. Mă duc să-mi iau o haină și sunt gata. (*Se îndreaptă spre ușe.*)

Doctorul: Sylvio... (*se apropie de dînsa*) dă-mi voie! (*Iarăși îi ia mîna.*) Cît seamănă de mult!...

Sylvia: Seamănă?

Doctorul: Foarte mult.

Sylvia: Vrei să nu pun mînuși?

Doctorul: Da, te rog.

Sylvia: N-am să pun. (*Iese.*)

p. 220, r. 14

Scena VIII a ms.-ului *Hypnoticii*, deși are unele idei și replici din Scena X din *Lumină nouă*, totuși formulările sînt diferite, e alt dialog:

Scena VIII

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia se ivește în ușe, cu o haină pe braț și cu pălăria în cap. Văzîndu-l se oprește. Apoi înaintează încet pînă se apropie de el. Îi pune mîna binișor pe umăr.

Doctorul (*uitîndu-se lung la dînsa*): A!... Ești tu, Sylvio?

Sylvia: Da.

(*Doctorul îi ia mîna de pe umăr și și-o lipește de obraz, apoi o sărută.*)

Sylvia (*retrăgîndu-și mîna*): Doctore!... (*Își pune haina pe masă și ia un scaun.*) Ce mi-ai spus, doctore!...

(*Doctorul se uită lung la dînsa, fără s-o vadă.*)

Sylvia (*atingîndu-l ușor*): Doctore, unde-i lumea ideală?...

Doctorul (*privind fix*): Aici. (*Atingîndu-și fruntea.*) Aici, Sylvio.

Sylvia: Ce mi-ai spus?

Doctorul (*gîndindu-se*): Ce?

Sylvia (*placîndu-se spre el*): Că am brutalizat ideea...

Doctorul: Ah, Sylvio, cît de mult îi semeni!... Așa de mult, încît mă-ntreb cîteodată dacă nu ești tu Marie, dacă ideea nu s-a făcut din nou fenomen... (*O apucă cu putere de mîna.*) Ești tu, Sylvio? Spune-mi! Răspunde!

(*Sylvia se retrage binișor pe scaun. El își ascunde privirile.*)

Doctorul (*ridicînd ochii spre dînsa*): Iartă-mă, Sylvio. Îți par nebun — și nu sunt decît nefericit. Ah, cît sunt de nefericit!...

Sylvia: Doctore, atunci... ce să cred?...

Doctorul: Să crezi ce ți-am spus înainte. Acela este adevărul, numai acela! Dar sunt om

și am iubit-o așa de mult!... Câteodată, când slăbiciunea ființei mele materiale mă biruie, tu, Sylvio, tu, care atîta semeni cu dînsa, îmi ești mai dragă decît aceea din mine — dar numai câteodată... A trecut, Sylvio. (*Sculîndu-se.*) A trecut, putem să mergem — pune-ți mînușile.

(*Sylvia rămîne nemișcată.*)

Sylvia: Să-mi pun mînușile?... Mi-ai zis să nu le pun.

Doctorul: Atunci nu le pune.

Sylvia (*întinzîndu-i mîna*): Uite, doctore: dă-mi mîna. (*El i-o ia.*) Ești liniștit acum. Ceea ce mi-ai spus înainte e adevărat, nu-i așa?

Doctorul: Pentru mine.

Sylvia: Cred că și pentru mine. E adevărat și plin de mîngîiere. De aceea aș vrea să-ți spun și eu ceva...

Doctorul: Te rog. (*Sylvia tace.*) Te rog. Orce-ar fi — spune cu încredere.

Sylvia: Orce-ar fi? Lucrul cel mai trist, cel mai dulce și mai dureros?

Doctorul: Orce.

Sylvia: Un lucru care pornește de la mine și te privește?

Doctorul: Un lucru care pornește de la tine și mă privește...?

Sylvia: Da.

Doctorul: Ce poate fi acest lucru?

Sylvia (*luptîndu-se să se scoale de pe scaun*): Plec în străinătate.

Doctorul (*uitîndu-se după dînsa*): A!...

Sylvia (*glumind*): Plec; dar tu dacă mă iubești — vreau să zic dacă iubești pe Marie în mine — n-o să suferi: mă ai aici (*atingîndu-și fruntea*) acolo (*arătînd spre fruntea lui*). Acuma nici eu n-o să sufăr: o să te am aici fiindcă și eu te iubesc, dar te iubesc așa de transparent, așa de limpede, undeva departe, într-o altă lume din mine, așa cum vrei tu. Nu te superi. Îmi pare că sunt deja o idee, ideea ta...

Doctorul: Ce copilării spui!

Sylvia: Te asigur.

Doctorul: Mă asigur. Ce, vrei să pleci?

Sylvia: Ți-ar părea rău?... Dar dacă aș muri și eu, ți-ar părea rău?...

Doctorul: Nu mai spune copilării! Ia să mergem. (*Se îndrumează spre ușe.*)

Sylvia: Zău, Mitică. Îmi pare că simt și înțeleg tot ce simțea și înțelegea Marie. O putere nouă mă face să trăiesc parcă din viața ta, ca Marie. Eu nu sunt eu, ci sunt ea.

Doctorul (*oprindu-se și uitîndu-se la ea*): Sylvio, glumești? Dă-mi brațul și să mergem.

Sylvia: Brațul!... (*Cu formă glumeață.*) Nu ți-am spus că te iubesc, doctore: brutalizăm ideea.

Doctorul: Da, dar eu nu te iubesc — prin urmare pot să ți-l dau.

Sylvia (*luîndu-i brațul, se reazămă de el*): Eu da.

(*Doctorul se uită la dînsa mirat.*)

Sylvia: Da, da. Asta voiam să-ți spun și nu îndrăzneau.

Doctorul: Bine, bine. Ia să mergem că se-nțurzie.

(*iesă.*)

- p. 229, r. 9 — retrage-te, nu sta (*Hypn.*).
p. 232, r. 3 — cuvintele astea sibilice?... Ce vrei... (*Hypn.*).
p. 235, între r. 19 și 20 — Sylv. (*repede*): Și iubesc pe altul... (*Hypn.*).
p. 236, r. 2 — natura, sfînta natură nu ni le-a dat (*Hypn.*).
p. 239, r. 17 — la moarte cu bucurie. Un glonț... (*Hypn.*).
p. 239, r. 21 — El o bate; ea plînge (*Hypn.*).
p. 243, r. 5—7 — iau loc împrejur. Vă rog... (*Hypn.*).
p. 244, r. 31 — pînă la ușe): Asta e necuratul. Să nu-l mai văd. (*Sylvia iese cu Domnița.*) (*Hypn.*).
p. 248, r. 28—29 — numai fiindcă Charcot le spusese că era cangrenat (*Hypn.*).
p. 251, r. 29 — drept. Asta mă și făcea să găsesc toate romanele false. De cînd, însă... (*Hypn.*).

- p. 252, r. 8 — altele nu. *In general, somnul hipnotic în sine e primejdios, slăbește resorturile sufletești, demoralizează; când nu e întrebuițat ca mijloc, când, cu alte cuvinte, nu se aplică unui pacient spre a-l sugestiona în sens favorabil firei sale. Până astăzi...* (Hypn.).
- p. 252, r. 14 — căpitan să renunțe la mine (Hypn.).
- p. 252, r. 15 — (sculându-se și frângându-și mâinile.)
Cu ce am greșit eu, ca să fiu astfel pedepsită? (Hypn.).
- p. 253, r. 27 — să-l adormi și să-i poruncești să nu se... (Hypn.).
- p. 254, r. 27 — Sunt un nenorocit, n-am dreptul să-mi ridic ochii pînă la d-voastră, dar am dreptul să sufăr... Am greșit... (Hypn.).
- p. 255, r. 1—9 — tot textul, pînă la Actul III lipsește în ms. Hypn.
- p. 255, r. 13 — În ms. Hypn. Stărița lipsește din indicația scenică.
- p. 256, între r. 20—21 — (doctorul înainte de a ieși se uită lung la ele) (Hypn.)
În continuare, lipsește tot textul pînă la Scena II.
- p. 260, r. 29 — rătăcit pe la noi cu oștile rusești (Hypn.).
- p. 261, r. 12 — și plînge: Domnița reia (Hypn.).
- p. 261, r. 12 — doi copii, amîndoi prinși de aceeași putere ascunsă a misterului nașterii. Am luptat... (Hypn.).
- p. 261, r. 16 — primejdioasă a abstractului cum o chema tatăl său. Fugi... (Hypn.).
- p. 275, r. 19 — o canapea: Are dreptate Platon. (Către Sylvia.) (Hypn.).
- p. 277, r. 14 — privesc toate faptele omenești... (Hypn.).
- p. 278, r. 19 — singura mea preocupare: că nu-ți... (Hypn.).
- p. 280, r. 9 — un cuvînt... Ce-i de făcut!... Pot eu... (Hypn.).
- p. 281, r. 8 — (vorbește repede, cu interes prefăcut): Ce impresii... (Hypn.).
- p. 281, r. 19—20 — Parcă o voință nouă a luat locul voinței mele vechi (Hypn.).

- p. 281, r. 31 — Îl iau. Să vie căpitanul.
Doct. (vesel) (Hypn.).
- p. 282, r. 7 — minile lui. Mă duc să văd (Hypn.).
- p. 282, r. 14 — nu te merită. (Cade pe canapea.) Dar întoarce-te, că am de vorbit cu d-ta (Hypn.).
- p. 282, r. 18 — (singură). Să vie. O adevărată... (Hypn.).
- p. 283, r. 13 — pe brațele lui.) Te rog... (Hypn.).
- p. 284, r. 7 — să mă iai?
Dr. Nu știu.
Sylv. Dar dacă s-ar putea m-ai lua?
(Îi acopere...) (ms. Lumină nouă).
- p. 285, r. 4 — Pe căpitan, nu. El este om ca toți oamenii, care vrea să se însoare cu o femeie și cu o zestre. (Se apropie de dînsul.) Pe d-ta, nu știu... (Hypn.).
- p. 285, r. 25 — degeaba, fetiço. Am zis... (Hypn.).
- p. 286, r. 3 — (încurcată): Să-ți fac plăcere. (Hypn.).
- p. 286, r. 16—19 — „zi de toamnă”... Nu ziceai toate astea?
Ce ziceam... (Hypn.).
- p. 286, r. 21 — nedomerirea mea. Poate nevoile mele. Poate chiar slăbiciunile... (Hypn.).
- p. 286, r. 23 — formă bizară, înaltă... (Hypn.).
- p. 287, r. 3 — mai departe. — De aici pînă la pag. 288, rînd 7 (Se aude zgomot de trăsură), textul este eliminat în Hypn.
- p. 288, r. 14 — Intră căpitanul și Domnița (Hypn.).
- p. 288, r. 17 — doctore, dacă a venit cineva? Ești bun să-mi dai jurnalele.
- p. 288, r. 24 — Doctorul: Cu plăcere. N-a venit nimeni.
Domnița: Unde-i Sylvia?
Doctorul: Mi-a spus că vine numai decît. (Către căpitan.) Cum ți se par... (Hypn.).
- Domnița: Ești bun să-mi dai jurnalele.
Doctorul: Cu plăcere.
Domnița: Unde-i Sylvia? (Citește.)
Doctorul: Mi-a spus că vine numai decît. (Către căpitan.) (ms. Lumină nouă).
- p. 290, r. 19 — iubesc pe Maria... (ms. Lumină nouă).
Urmează Scena X (Hypn.).

- p. 290, p. 12—15 — una e Sylvia. (Inaintind incet...) (Hypn. și ms. *Lumină nouă*).
- p. 291, r. 9 — în suflet o rană care este mîngîierea mea (Hypn.).
- p. 291, r. 17 — în munți ca o pasăre? (Iese.)
Aici se încheie textul în ms. *Hypn.*

Reprezentată prima oară luni 5 martie 1912, împreună cu *O amică*, și aceasta în premieră, piesa, numită de autor — desigur prin contrast — comedie, în realitate dramă de cea mai autentică speță, are una dintre cele mai lungi perioade de elaborare din toată opera lui Duiliu Zamfirescu, de fapt, chiar cea mai lungă: aproximativ 15 ani! E probabil chiar că, la un moment dat, scriitorul a fost ispitit să renunțe de tot la ea, să o lase, descurajat, sertarului, nu din cauza vreunei adversități cu care ar fi fost întâmpinată — cum se întâmplase mai demult cu *O suferință*, *Prea tîrziu* și ulterior cu *Thargelia din Milet* — ci din impuls propriu. Dacă totuși a făcut-o să urce pe scenă, aceasta s-a petrecut tîrziu, cînd a măsurat direct, în cadrul Comitetului teatral de la Național, după 1910, un repertoriu slab, o năvală de mediocritate, pe care între 1888, cînd plecase din țară, și 1895, cînd scrie prima formă a piesei, nu le mai putuse aprecia cu exactitate. Față însă cu piesele pe care era nevoit să le accepte pentru prima scenă a țării, a ajuns la părerea că încercarea sa dramatică, veche de peste un deceniu și jumătate, merită oricînd să înfrunte luminile rampei.

Prima variantă a piesei se precipită în timp ce se definea romanul *Tănase Scatiu*, capitolele inaugurale ale acestuia fiind probabil scrise. „Am să judec pe pîrlîiții de arendași...” spunea scriitorul la începutul verii anului 1895, indicativul viitor „am să” semnificînd desigur că abia din acel moment încolo urma să se constituie propriu-zis romanul, ceea ce se confirmă și în formula care urmează numaidecît: „Pe *Tănase Scatiu* (e vorba de roman și nu de personaj, n.n.) l-am împînzuit deja” — ceea ce înseamnă că detașase acum partea epică a acestui roman de celălalt, care trebuia să-l continue, *În război*, numit acum abia *Poetul* și trebuind să-l aibă în centru pe Baciul Micu, nu pe Mihai Comăneșteanu. Dar, îi comunica scriitorul lui Titu Maiorescu, căruia îi dezvăluie toate aceste proiecte (Scris. din 9/21 iunie 1895), „în mijlocul vieții de provincie a junelui Tănase a căzut din văzduh *Doctorul Vera*, un fel de nebun foarte interesant, care m-a chinuit vreo zece nopți, de mă durea șira spinării, stînd pe scaun cîte 18 ceasuri din 24. Acest doctor ar năzui să iasă la iveală într-o tragedie în 4 acte,

din care unul și jumătate sunt deja scrise. Dar și tragedia închipuită — a doctorului Vera, n.n. — a fost întreruptă de o alta, reală, petrecută la Napoli, cu nenorocita d-nă Hagi Theodoraki (despre care veți fi cetit prin jurnalele noastre). Am lăsat totul la pămînt și am alergat la Napoli.” „Tragedia reală” era înecul Elenei Hagi-Thudoraky (așa își ortografia numele ea însăși), sora soției lui Protopopescu-Pake, celebrul fost fruntaș conservator, primar al capitalei, care a dărîmat Turnul Colței, a tăiat marile bulevarde etc.

Prima știre despre viitoarea *Lumină nouă* e aceasta. Următoarea, și comunicată tot lui Maiorescu, e ulterioară cu un an și aproape jumătate. Piesa nu e numită, dar nu poate fi alta decît *Lumină nouă* — la acea dată numită *Hypnoticii*: „Vă trimit comedia de față, cu rugămîntea de a o citi înainte de venirea mea. Aș avea să vă spun atitea lucruri asupra acestei încercări, însă socotesc că e mai bine s-o citiți întîi și apoi să vorbim. Eu nu voi veni în țară decît peste o lună... Vă rog, prin urmare, să-mi răspundeți. (Scris. din 28 oct./9 nov. 1896).

Timp de o lună, criticul nu confirmă primirea piesei, astfel că, la 24 nov./6 dec. scriitorul revine, întrebînd cu oarecare neliniște despre soarta ei: „Dacă nu viu la nevreime cu întrebarea mea, în mijlocul agitațiilor prin care treceți în București, aș vrea să știu de ați primit piesa mea și ce se face cu dînsa. Nu de alta, dar văd prin jurnale că Sardou a scris pentru Sarah Bernard o comedie intitulată tot cam ca a mea: *Spiritismul*, care se va juca peste două luni. Să nu-mi găsesc belcaua din senin... Noroc numai că încercarea mea e urzită de vreun an și jumătate.”

„Ce se face” cu piesa — adică: se publică sau nu în *Convorbiri*. Iar precizarea că *Hypnoticii* e anterioară cu un an comediei lui Sardou e o trimitere la propria scrisoare, în care Duiliu Zamfirescu îl vestea pe Maiorescu despre „tragedia” cu doctorul Vera.

Venirea în țară se amîna iar pentru 25 ian./6 febr. 1897 și doar spre sfîrșitul lui februarie (stil nou) va avea loc convorbirea cu criticul despre piesă.

Conținutul convorbirii nu-l știm, însă urmările ei sînt ușor de presupus din următoarea scrisoare trimisă din Focșani criticului, la 26 martie 1897: „Vream să vă spun că, dacă ați avut vreme să revedeți *Hypnoticii*, e bine să nu-i trimiteți la Roma, deoarece voi reveni eu în București, de îndată ce se va numi titularul Departamentului nostru.”

La această dată scriitorul era încă în țară, într-un concediu prelungit cu o lună, invocînd un motiv strict intim: „Ca să pot petrece sărbătorile de Paști în țară” — în realitate, ca să fie de față în mo-

mentul politic care se declanșase acut, prin revenirea liberalilor la cîrmă și la externe a lui Sturdza, ceea ce promitea că „e vorba de schimbări și permutări în cariera noastră...” Duiliu Zamfirescu urmarea să vadă dacă nu era posibilă întoarcerea în țară într-o funcție politică, dar, concomitent, se ocupa și de tipărirea cărților sale — acum îi apare, în câteva săptămîni, volumul de poezii *Imnuri păgîne*, sub directa sa supraveghere (martie 1897).

Dacă Maiorescu urma „să revadă” *Hypnoticii*, aceasta înseamnă că în spațiul primei jumătăți a lunii martie autorul adusese piesei transformări și adaosuri — ceea ce manuscrisele păstrate ne confirmă cu prisosință. Acum are loc o importantă prefacere a piesei, mai puțin prin reformulări și mai mult prin adaosuri, asupra cărora se vor da lămuriri mai jos. Fapt e că, la 18/30 martie, cînd îi anunță prima oară — tot din Focșani — lui Maiorescu, plecarea spre Roma, piesa, în noua formă, îi era predată acestuia de cîteva zile.

Cum Duiliu Zamfirescu ajunge la post abia la 2/14 mai 1897, iar marea majoritate a lunii aprilie stă la București, este sigur că „revederea” piesei de către critic a avut acum loc, de asemenea discuția cu autorul, care și aceasta n-a fost prea favorabilă *Doctorului Vera*, de vreme ce lucrarea nu ia nici drumul *Convorbirilor*, nici al Teatrului Național.

La distanța la care ne aflăm de acel moment, cunoscînd acum și variantele piesei, ca și forma ei definitivă, putem aprecia că Maiorescu n-a avut suficientă dreptate conciliindu-l pe dramaturg să renunțe sau să amîne darea în lumină a piesei. Epoca nu prezenta multe lucrări mai bune decît aceasta a lui Duiliu Zamfirescu. Din spațiul ultimului deceniu al secolului trecut, cînd a fost scrisă *Hypnoticii—Lumină nouă*, aproape că nu avem ce reține din domeniul dramaturgiei. Fie și din acest motiv, lucrarea putea să se publice.

Însă nu putem să nu facem oarecare legături cu cîteva situații create în această perioadă, care vor fi influențat nu puțin severitatea criticului. În același interval de timp, el îi criticase cu asprime pe *Tănase Scatiu*, scris acum, îl determinase pe scriitor să amîne, dacă nu chiar să renunțe la muvela *Două case potrivite*, care avea să apară — nesemnată — abia în 1899, nu-l susținuse timp de 3 ani la Academie, îl lăsase mult timp fără răspunsuri etc. Duiliu Zamfirescu, la rîndul său, criticase aprig *Convorbirile* (Scris. către Titu Maiorescu, din 9/21 febr. 1896), ceea ce ar putea explica tăcerea criticului luni de zile la rînd, însă adevărul e că tocmai acum gruparea „Amicii literaturii și artei române”, cu Ollănescu și Petrașcu în frunte, desfășurau acțiunea de sustragere a convorbiriștilor de la matca Junimii și, sprijiniți de Palat, prin Carmen Sylva,

puneau la cale noua revistă anticonvorbiristă, care avea să apară în noiembrie 1896, *Literatură și artă română*; ziarele anunțau cu zel pe membrii noii grupări, între care fusese trecut și Duiliu Zamfirescu — fără știrea sa, îi explică el criticului (Scris. din 1/13 martie 1896), dar în sumarul revistei îl găsim chiar de la numărul prim. *Hypnoticii* ajungeau la Maiorescu exact odată cu apariția noii reviste, care debuta cu o manifestă, violentă detașare de Junimea și de maioreșcianism. Replica în *Convorbiri* vine prin Mihail Dragomirescu, care lasă în articolul său cîteva formulări acide la adresa întregului grup și Duiliu Zamfirescu, infuriat, e gata să-l provoace la duel. Lucrurile se aplanează în timpul prezenței scriitorului în țară, în ianuarie—aprilie, cînd au loc și discuțiile în jurul *Hypnoticilor*. Pe un astfel de fond, e de presupus că nesfirșita obiectivitate critică a lui Maiorescu nu putea rămîne fără explicabile adieri ghețoase dinspre amintirea dezertiei vechiului convorbirist în tabăra adversă. Calmarea totală a disputei se va perfecta mai tîrziu, în toamnă, iar prețul va fi trimiterea romanului *În război* la *Convorbiri*, în loc de *Literatură și artă română*, unde fusese promis. Însă totul se produce și cu prețul sacrificării *Hypnoticilor* care, așa cum va rezulta din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu din 2/14 mai 1897, trimisă criticului, rămîneau „să doarmă”. Scriitorul avea astfel de comportări față de unele opinii ale lui Maiorescu, adică lăsa cu totul nepublicată cîte o lucrare, contestată de critic. Așa se întîmplase, de exemplu, cu grațioasa poezie *Glyceria* (1893), de atmosferă grecească antică, și iată că noua piesă trebuia să aibă aceeași soartă: „Revenind acum la *Hypnoticii* — eu vă propun să-i lăsăm să doarmă. Ce-a fost, s-a dus. Un scriitor sincer își poate zice sieși: non val cosa nessuna l'emozione tua (nu prețuiește nimic emoția ta însuși; sensul e că nu contează propria părere, sau emoție, legată de o acțiune sau, în cazul nostru, de o operă de artă, dacă altul nu probează o părere apropiată, sau o emoție identică, n.n.). O lucrare poate să iasă mai bună sau mai rea: asta privește pe alții. Răsplata lui stă în însuși faptul scrierii.”

Supărare există în fraza de mai sus, dovadă vorbirea în aforisme și proverbe, întărită cu citate celebre. Că este, ne-o va dovedi următoarea scrisoare către critic, din 6/18 sept. 1897 — așadar la peste patru luni distanță: „Se pare că o umbră de nor s-a lăsat peste noi în vremurile din urmă, nor de neînțelegere, de amor propriu — poate exagerat — din partea mea.” Se fac apoi cîteva afirmații sentențioase despre firea proprie, se invocă prezența Anei Maiorescu („carte deschisă, în care se citesc toate impresiile”) și se exprimă speranța că „la o nouă revedere, pagina să

fie întoarsă, paragraful norilor să fie sfișiat și un altul, senin, ca cele din trecut, să reînceapă”.

Dacă de la noua revedere se așteaptă atât de mult, înseamnă că *ultima* sau *ultimele* — deci în aprilie, când se va fi discutat și varianta transformată a piesei — n-au fost prea liniștite.

„Vă spun cu sinceritate toate acestea, fiindcă am prins din nou firul scrisului, care mă ridică deasupra nimicurilor vicții, mă face să văd și să recunosc greșelile mele și să iert pe ale altora.” „Firul scrisului” se rupse și prin respingerea *Hypnoticilor*!

Totuși, se pare că, măcar parțial, scriitorul îi dădea lui Maiorescu dreptate cu privire la neajunsurile piesei, semnalate de critic, căci iată premisele care determină „somnia” — de 15 ani — al piesei: în aceeași lungă scrisoare din 2/14 mai, un întreg capitol este consacrat *Hypnoticilor*, cu prilejul vizionării la Roma a piesei lui Sardou, *Spiritismul*; e semnificativă întreaga demonstrație a scriitorului, elocvență pentru sinceritatea cu care își examina literatura, dar și pentru subiectivitatea, amorul propriu în considerarea comparativă a opere sale și operelor altora — nu deosebită însă de a multor scriitori!

„*Hypnoticii* — începe scriitorul. Închipuți-vă că tocmai la sosirea mea aici, se da piesa lui Sardou. Am alergat s-o văd, cu o neliniște și o temere cum nu vă puteți face idee — și m-am întors triumfător, un triumf *da uno solo*, dar și cam plouat, gândindu-mă, pe de o parte, ce falsă, goală și învechită e tema lui Sardou și cu toate astea cum a știut să scoată din ea scene frumoase — iar, pe de alta, ce bună este tema la mine, cu firea interesantă a doctorului meu, și totuși cum nu e nici o scenă de teatru!”

Afirmația lipsei de teatralitate poate să aibă și o doză de ironie în ea: e cu neputință ca Duiliu Zamfirescu să fi crezut că, în adevăr, lucrarea sa nu are „nici o scenă de teatru”. Mai probabil e că se reproduce aici spiritul unei afirmații a altcuiva — și a cui, dacă nu a lui Maiorescu!

Rezumatul piesei franceze („Voiți să știți ce se petrece în *Spiritismul* lui Sardou?”) e făcut cu abilitate, pentru a rezulta *comedia*, și anume, într-o manieră care o apropie de *qui-pro-quo-ul* caragialesc din *Noaptea furtunoasă* și *Scrisoarea pierdută*, acolo unde soțul înșelat crede în absoluta cinste a nevastei adultere. La un moment dat, chiar, numele eroinei respective e dat direct din Caragiale („Coana Veta — după numele consoartei lui Jupin Dumitrache, n.n. — cu ambiție, nu vrea să se mai întoarcă acasă și propune amantului să fugă în lume” — ceea ce în *Scrisoarea pierdută* e partea lui Tipătescu).

În piesă, socotită dintre cele mai slabe ale dramaturgului, e vorba — după cum arată Duiliu Zamfirescu — de un medic mai vîrstnic, pasionat de spiritism și cu o soție care-l înșală fără scrupule („îi pune niște coarne cu ramuri”). Într-o zi, ea declară soțului spiritist că pleacă la țară („sau așa ceva”), de fapt ea e cu un amant, în cu totul alt loc. Trenul în care trebuia să se aple are însă un accident groaznic și, între morții carbonizați, doctorul socoate că e și iubita soție, al cărei spirit el începe să-l cheme în ședințele lui de spiritism. Anunțată de un amic în ce situație se află, necredincioasa îi propune mai întîi amantului să fugă împreună în lume, ceea ce el refuză, astfel că soția începe să răspundă, ca spirit, chemărilor doctorului, pînă cînd se întoarce de tot acasă, spre satisfacția soțului, încredințat că spiritismul e cel care a săvîrșit minunea.

„Asta-i, încheie Duiliu Zamfirescu. Toată bazaconia asta e spusă cu gravitate, cu știință ocultă primprejur. Un alt franțuz ar fi făcut o farsă enormă, să te tăvălești de rîs. D-l Sardou a făcut o piesă serioasă.” De unde concluzia, în ce privește *Hypnoticii*: „Eu vă propun să-i lăsăm să doarmă”. Probabil, Maiorescu sugerase, în discuțiile din aprilie 1897, noi transformări și adăugiri, de care scriitorul nu se mai simțea în stare, sau nici nu era de acord cu ele. Împăcarea cu Maiorescu survenind — și *Hypnoticii* fiind una dintre principalele controverse cu acesta — scriitorul nu a mai considerat potrivit să dea piesa nici prietenilor de la *Literatură și artă română*. Însă poate le-a vorbit de ea — și poate la *Hypnoticii*, nu la *Thargelia*, se referă Ollănescu în scrisoarea sa dintr-un 22 nov., probabil chiar 1897, cînd îl chestiona pe scriitor: „Cum merge cu dramaturgia de care-mi vorbeai? Ad-o la noi, că ne trebuie și la teatru și la revistă.” Dacă de *Hypnoticii* fusese vorba, atunci e o dovadă de consecvență față de înțelegerea cu Maiorescu, faptul că nu pe aceasta o trimite lui Ascanio, ci pe aceea cu frumoasa milesiană, oricum, mai veche cu trei ani.

După 1897, cînd piesa intră în sertare, și pînă în 1911, cînd e predată la Teatrul Național, nu se întîmplă mare lucru cu manuscrisul ei. Dimpotrivă, deosebirile dintre acesta — păstrat în transcrierea ordonată a lui Duiliu Zamfirescu — și forma publicată în 1912 și jucată sînt relativ neînsemnate. E, deci, forma realizată — după prima lectură a lui Maiorescu — în aprilie 1897; deosebirile dintre acesta și cea anterioară, păstrată de asemenea, sub titlul *Hypnoticii*, sînt foarte mari. În afara numeroaselor modificări de replici, unele de natură să dea alt curs scenelor respective și atitudinii personajelor, există cel puțin două scene mari, ale primei versiuni, la care autorul a renunțat, adăugînd în locul lor altele, care efectiv schimbă substanța piesei. Nu este exclus

nici ca înlocuirea respectivă să fi fost determinată de vizionarea piesei lui Sardou, din necesitatea de a îndepărta cât mai mult ideea inspirării de acolo. Așadar, diminuind în corpul *Hypnoticilor* dezbateră despre hipnotism, evident că lucrarea își elimina posibilitatea punerii în paralel cu textul lui Sardou, lucru care i se mai întâmplase, destul de neplăcut, lui Duiliu Zamfirescu, când cu scrisoarea trimisă de Borel, amicul parizian al lui Eugeniu Solomon (*În fața vieții*), și care era o parafrază destul de apropiată a prefeței lui J. Bourdeau la volumul *Pensées, maximes et fragments* de Schopenhauer. Acuzația și punerea în paralel fuseseră lansate de Ollănescu-Ascanio în *Voința națională*, cu prilejul apariției romanului. Deși Duiliu Zamfirescu procedase și acolo în limitele practicilor literare obișnuite, el s-a ferit desigur să mai reediteze împrejurarea, mai ales că lui Ollănescu însuși i se întâmplase, la 1890, să fie învinuit de plagiat, pentru un fapt asemănător aceluia al lui Duiliu Zamfirescu din romanul *În fața vieții*.

Se explică acum, pe de o parte grija lui Duiliu Zamfirescu de a-l preveni pe Maiorescu că își scrisese piesa înainte de a fi auzit de cea a lui Sardou și cu atât mai mult înainte de a o fi văzut, iar, pe de altă parte, de a diminua sau chiar șterge urmele apropiării, înlocuind scenele. Examinând comparativ textele variantelor, și mai de aproape, se va vedea că ipoteza trebuie luată serios în seamă, anume ca înlocuirile de scene întregi să se fi făcut pentru evitarea punerii în paralel a *Hypnoticilor* cu *Spiritismul* lui Sardou.

Precizăm aici că titlul *Doctorul Vera* din scrisoarea primă către Maiorescu nu mai apare nicăieri pe parcurs, semn că, în vara lui 1895, când scrisese primul act și o jumătate din al doilea, în zece zile, scriitorul nu avea încă titlu pentru piesă, ci o numea după eroul principal.

Așadar, între 1897 și 1911 nu se întâmplă nimic sau aproape nimic cu piesa. În 1911, simțindu-se dezlegat de vechea convenție cu Maiorescu, de a o lăsa „să doarmă”, o scoate din sertar, o transcrie — a existat, se pare, și un manuscris al Teatrului, care e pierdut de prin 1944 — și o prezintă la Național sub titlul *Lumină nouă*. Acceptată în ședința din 27 august 1911, piesa e citită încă o dată în Comitet, la 30 septembrie, prezenți fiind: Ion C. Bacalbașa, directorul Teatrului Național, D. Evolveanu, junimist extrem de activ și favorabil scriitorului încă în cadrul polemicii care a urmat discursului de recepție, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu, și I. Procopiu, ziaristul de la *Indépendance roumaine*, fost președinte al sindicatului ziaristilor, delegatul din 1908 la Congresul internațional al Presei de la Berlin.

În aceeași ședință a Comitetului, din 30 septembrie, se hotărăște corpul principal de interpreți: Doctorul Vera — N. Soreanu; Sylvia — Tina Barbu; Căp. Cantă — Aristide Demetriade; Domnița Zoe — Constanța Demetriade.

Erau capetele de afiș ale teatrului în acel moment. Distribuția se completează cu A. Barelian (Preotul), C. Nedelcovici (Studentul Grigoriu), G. Ciprian (Primarul), N. Grigorescu (Moșneagul Stoica), A. Liver-Gusti (Stareța) și J. Mitrofan (Un fecior) — cel mai important dintre aceștia, indicat și de rol, fiind G. Ciprian, scriitorul de mai târziu și marele actor dramatic.

Premiera a avut loc la 5 martie 1912, spectacolul întregindu-se cu *O amică*. Împreună, au ținut afișul pînă la 19 martie, când seria spectacolelor s-a întrerupt — se pare că nu atât din cauza scăderii numărului de spectatori, cât din cauza conflictului iscat între conducerea Teatrului și protagonista feminină, Tina Barbu, care demisionază și, cu toată insistența Comitetului teatral — din care făcea parte și Duiliu Zamfirescu — diferendul nu se aplanează pînă la sfîrșitul stagiunii. În toamnă, scriitorul prezenta noua sa piesă, *Poezia depărtării*, și *Lumină nouă* rămîine îngropată în manuscris, în repertoriul inactiv și în *Convorbiri*, pînă la prezenta ediție. Din ea, deci din forma apărută în *Convorbiri literare*, scriitorul include numai una din poeziile moartei Maria, sub titlul *Lumină nouă*. *Domnița Albă*, în volumul *Pe Marea Neagră* (1919).

Critica a fost rezervată — „succes de stimă” — deferentă pentru scriitorul academician; însă presa de la Sibiu, activă încă după polemica declanșată de discursul de recepție, în 1909, și apoi sensibilizată acut de comunicarea academică *Metafizica cuvintelor și estetica literară*, a tratat-o fără cruțare, în formulări care nu se sfiau să folosească toate armele polemice, inclusiv jocul de cuvinte: „Din *Lume nouă* (sic! — poate eroare intenționată, aluzie și la vechiul roman *Lume nouă și lume veche...*, pentru a sugera o lucrare anacronică) a d-lui D. Zamfirescu, dacă îi scoți limba, în adevăr distinsă, nu mai rămîne decît un fond grozav de copilăresc, pe care — s-a văzut — nu se poate broda o dramă. A căzut și asta” — ca și *Irinel* a lui Delavrancea, unde autorul „a dovedit încă o dată că nu cunoaște deloc tehnica teatrală” (*Luceafărul*, XI, 24, iunie 1912). Un *Nikiturcă*, semnînd o presupusă anchetă versificată din *Scena* (15, dec. 1914), se referea, desigur, cu întrebarea: *Ce e viața?*, pusă mai multor scriitori, și la *Lumină nouă* atunci cînd nota următoarele „răspunsuri”, între care acela al lui Duiliu

Zamfirescu e direct negativ :

Vlăbuză : Grigorescu !

Coșbuc : Șir de balade.

Duiliu Zamfirescu : O piesă care cade.

În adevăr, piesa cădea, dar existau — sau existaseră — în ea, sădite de scriitor, câteva lucruri, pe care comparația celor două variante de bază: forma inițială, *Hypnoticii*, și forma a doua, *Lumină nouă*, le pune foarte clar în evidență. Ajungem și de astă dată la una din coordonatele gândirii lui Duiliu Zamfirescu, care a scăpat criticii de pînă acum și pe care lucrarea noastră monografică, apărută în 1969, o abordează numai în treacăt, în partea referitoare la piesa *Hypnoticii* — *Lumină nouă*.

Vom sublinia din nou că, între varianta a doua manuscrisă, intitulată *Lumină nouă*, și între forma din *Convorbiri* — așadar și cea prezentată pe scenă — nu sînt deosebiri esențiale și chiar cele de amănunt sînt de mică importanță. Trecerea efectivă de la o formă a piesei, la alta, substanțial schimbată, se petrece de la *Hypnoticii* la *Lumină nouă*.

Mai întii cadrul social-geografic al acțiunii.

Chiar din prima scenă, în *Hypnoticii* se dădea un reper al locului unde se află conacul Domniței Zoe, în apropierea unui oraș, Făurei. Faptul că în versiunea următoare numele orașului e tăiat și localizarea rămîne incertă, e un indiciu că prima idee a scriitorului fusese Făureii autentici din Bărăgan, deci conacul se afla într-un punct echivalent cu al Ciulniștilor sau Comăneștilor din *Viața la țară*. Însă, în final, rezultă că prin apropiere trece Siretul — prezent în poezia *Curgea Siretul liniștit (Alte orizonturi)* — ceea ce confirmă în alt chip echivalența de peisaj — în mintea autorului — între romane și piesă: tradiția orală din familia scriitorului alcătuia Ciulniștii din moșia Bălești, în apropiere de Rîmnicul-Sărat, plasată în peisajul Drăgeștilor de pe Siret, înlocuit cu Ialomița. E util să se menționeze existența unor Făurei și în Vrancea.

Personajele propriu-zise ale piesei sînt cele 5 — Domnița Zoe și Sylvia, apoi doctorul Vera, Căpitanul Cantă și studentul Grigoriu. De subliniat numele Cantă, pe care-l vom întîlni și în romanul *În război*: Natalia Cantă. Romanul se pregătea în timp ce aveau loc primele mari transformări ale piesei.

Numele comun al unor personaje, sau unele elemente ale decorului, spun și nu spun mare lucru despre două lucrări diferite, care se scriu

aproximativ concomitent. Însă mai multe ne comunică episoadele de substanță socială care trec dintr-un roman în altul. Trebuie precizat că nimic din preocupările ciclului Comăneștenilor nu se reflectă în piesă — cu excepția unuia: apariția unui personaj care-l reproduce pe Scatiu, însă într-o ipostază mult mai rudimentară, anume într-un primar care jefuiește pe țărani ca și modelul său din romane. Prima versiune, *Hypnoticii*, nu cunoștea acest intermezzo social, efluviu dinspre *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*. Aceasta în scena a treia a formei finale. În *Hypnoticii*, preotul era numai un ignorant, din speța lui jupîn Dumitrache sau a lui Ipingescu, care nu știa să citească *Psaltimea* decît în literă, nu în sensuri — așa cum personajele lui Caragiale o făceau cu gazeta. În *Lumină nouă*, preotul e aidoma primarului, atît în ce privește spiritul cerșetoresc, cît și firea acaparatoare (cere hainele moartei Maria, vrea să pună mina pe locul din grind). În *Hypnoticii*, era un om simplu, eventual compătimit de cei din jur; în versiunea finală, e o pîntă a criticii sociale.

Episodul venirii primarului tot pentru pămînt și pentru hainele moartei (scena a III-a), apoi a țăranilor pentru pămînt (scena a V-a), este, așadar, exclusiv al *Luminii noi*, ei nu apărea în *Hypnoticii*. E introdus în varianta finală pentru a înlocui tentația inițială de filozofie superioară, din *Hypnoticii*, consumată într-un amplu dialog dintre Doctorul Vera și Sylvia, asupra căruia trebuie discutat mai larg.

Înlocuirea s-a făcut, fără îndoială, la argumentația lui Maiorescu; nu știm dacă numai eliminarea incursiunii filozofice amintite, sau și adăugarea episodului social. Putem spune, în prealabil, că, dacă ne străduim să găsim acestuia din urmă o legitimare artistică — și aici nu este exclus să fi operat sugestia criticului — este de a dota piesa cu un fond de realitate frustă, de un prozaism ostentativ, compensator, care să echilibreze conflictul, prea spiritual, și acțiunea mereu ancorată într-un exces de speculație și convenție intelectuală, cu tot lustrul ei metafizic și mistic.

Adăugată e și scena lecturii celor două poezii, cu semnificații mai puțin certe decît le-ar vrea personajele în cadrul piesei, dar frumoase ambele, și în special a doua, pe care scriitorul o și introduce în volumul *Pe Marea Neagră*.

O modificare de mică importanță, dar meritînd semnalată, pentru alte rațiuni, e aceea a felului cum îl numeau Domnița Zoe și Sylvia pe doctor, cînd i se adresau în *Hypnoticii*: prima îi spunea Dēmètre, firese pentru categoria lor și pentru Domnița îndeosebi, fiică de domn; Sylvia, însă, mai familiară, după natura relațiilor dintre ei, îi spunea

Mitică. Apelativul era frecvent pînă pe la 1900, indicînd familiaritatea. Dar odată cu *Momentele* din Caragiale, cu *Moșul român*, diminutivul Mitică s-a... caragealizat, adică a fost discreditat în așa măsură, încît, după un deceniu și jumătate, el a trebuit înlocuit. La 1896, procesul era abia la început; la 1912, Mitică nu mai putea urca pe scenă decît în postură comică.

Acum să examinăm de aproape surta de momente la care *Lumină nouă* a renunțat față de *Hypnoticii*, și să deducem cîteva din consecințele ulterioare ale operației.

În actuala scenă a IV-a există un prim enunț al problemei care va alcătui substanța piesei, anume spiritismul prin intermediul *sugestiei*. Cam brutal și fără pregătire prin alte elemente dramatice, doctorul vrea să o convingă pe Sylvia despre *relativitatea fenomenală* (mai corect ar fi: fenomenologică — „nimic nu-i personal al fiecăruia din noi”, chiar inima „este a ta, și este a mea, sau a oricui ar putea să o miște”), în schimb despre *realitatea iluziei* sau *sugestiei*. Disputa continuă la fel în ambele variante ale piesei, însă, din cauză că lipsește premisa din *Hypnoticii*, referitoare la puterea sugestiei, nu se clarifică atît de bine ideea (asupra căreia vom reveni mai jos, cu privire la aparentul apolog al metempsihozei). Spiritismul din piesa lui Duiliu Zamfirescu se întemeiază cînd pe hipnoză, cînd pe această reîncarnare sui-generis, care nu are nimic de-a face cu antica metempsihoză, de aceea o și ironiza în epocă o secvență din *Moșul român*: Lache, se spunea acolo — și scena aparține probabil lui Caragiale — Lache se naște, trăiește și moare; sufletul lui se reîntrepează în Mache, care se apucă să facă spiritism și, fără să știe că în el e spiritul lui Lache, îl cheamă chiar pe acesta. Întrebarea e — se spune în *Moșul român* — dacă va răspunde spiritul lui Lache, și pe unde anume o va face? Aceasta e concepția unui umor popular, care respinge mixturile medioere ca sinteza metempsihoză-spiritism.

Teoria spiritistă pe care se întemeiază doctorul Vera și mai ales tînărul Grigoriu vine dinspre Allan Kardec (Hyppolyte Rivail), autorul celebrelor studii: *Livre des esprits* și *Livre des médiums*, foarte răspîndite în Europa, acceptate și de Maiorescu, la rîndul său interesat de spiritism ceva mai înaintea *Hypnoticilor*. Însă, alt autor citat de scriitor în piesa de la 1896, neurologul francez Jean Martin Charcot, profesor la Salpêtrière, care trata afecțiunile nervoase cu ajutorul hipnozei și sugestiei, nu mai e pomenit în *Lumină nouă*, deși sugestia și hipnoza rămîn să domine piesa în locul speculației teoretice despre fenomenologic, caracter ideal, raportul real-ideal etc.

Freud fusese elevul lui Charcot, dar lucrările lui, deși se efectuează de pe acum, și chiar în domeniul sugestiei, nu sînt încă publice. Lumea îl cunoștea încă pe dascăl; ucenicul era anonim. Duiliu Zamfirescu era informat mai ales asupra *legendelor* domeniului și asupra liniilor mari ale problemelor, încă puțin răspîndite și ele în public; dar Maiorescu era aici la el acasă (nu ca Hasdeu, care făcea spiritism cu insistență, dar ca un fel de diletant). De unde neacceptarea de către critic a felului cum se discutau problemele în prima variantă a piesei.

Hypnoticii, cu toate că apelează pe larg la scene de spiritism, ca și *Lumină nouă*, e o piesă despre sugestie și despre hipnoză; spiritismul e lăsat în suspensie, dacă e real sau iluzoriu, asupra lui Grigoriu rămînd să plutească o aură de dulce discreditare, chiar de ridicol. Accentul cade mereu asupra capacității de autosugestie, care e o ipostază artistică, se rezumă în iluzia — sau convenția — artei, iluzia dragostei, relativitatea adevărului. Inițial însă nu era așa. *Hypnoticii* fundamentau filozofic ideea. Pozițiile erau mult mai tranșant opuse decît în *Lumină nouă*. Mai întîi, doctorul Vera se lansa într-o diatribă blefematorie împotriva divinității:

„DOCTORUL: M-ai întrebat de ce nu cred în Dumnezeu... În care Dumnezeu?

SYLVIA: În care cred toți oamenii.

DOCTORUL: În acesta nu pot să cred. Dacă un asemenea Dumnezeu ar exista, acesta ar fi cel mai nedrept și mai tiran stăpînitor al lumii, ar fi mai mic decît mine, fiindcă eu am noțiuni morale limpezi, pe cîtă vreme el nu are; el hotărăște lucruri revoltătoare: dă fericire onora, lacrimi altora, lasă pe pămînt bătrîni în mizerie; ucide tineri plini de viață; zburciumă omenirea fără cauză; plouă unde nu trebuie; trăsnește pe un muncitor ostentit... Un asemenea Dumnezeu ar fi o monstruozitate...” etc.

Termenii și mai ales viziunea, argumentele sînt, surprinzător, ale unei atitudini din prima tinerețe, cînd îi făcea lui Duiliu Ioanin o profesie de credință atee, urmată de un veritabil blestem în versuri, *Indignare*, risipit prin foiletoanele *Palabras* doi ani mai tîrziu (vezi nota la poezia *Dezgust*, ed. prezentă, vol. I, p. 404).

Singura religie adevărată pentru Vera e „aceea a ideii” (*Hypnoticii*), dar el profesează *pentru alții* credința în Dumnezeu, pentru ca și aceștia să aibă un reazem spiritual, în lipsa capacității speculative a ideilor. *Hypnoticii* vehiculau conceptul *esență* (părăsit în *Lumină nouă*), pe acela de *fenomen*, deci intrau în plin kantianism, căruia, după dărîmarea ideii de Dumnezeu, îi dădeau o mare extensie, începînd de la

„sensul adevărului” ca element absolut, „neatârnat de Timp”, și pînă la „omul în centrul universului față cu Ființa în sine”. Perorația doctorului despre „idealismul moral din om”, care aspiră la armonia dintre natură și om și care a generat „Ființa în sine” („Das Ding an sich”), e decretată drept „scopul real al întregii existențe”.

O referire ambiguă a Sylviei la *Phedon* al lui Platon și apoi, prin opoziție, alta la spiritism, îl determina pe doctor să afirme că există o forță prin care „orce dorință mare, orce adevărată vibrație sufletească tinde să iasă din lumea ideală și să se manifeste în cea reală, cum se transformă bunăoară lumina în energie”. Și, invers, „orce realitate puternică”, tinde „să se reintegreze, să se transpună în lumea ideală”. Mai clar, „orce ființă cu mare energie morală, cu puternice facultăți armonice, nu moare, ci se transformă în idee, se proiectează în generațiunile viitoare, într-un om, în mai mulți sau în toți oamenii, după cum idealismul său moral a fost mai mic sau mai mare. Aceasta e adevărata parte de nemurire din noi.”

Dar această teză infirmă și ideea de Dumnezeu, pe care îl transformă în creație a minții umane, anulează și iluzia spiritismului — pe care, în cele din urmă, ambele piese îl contestă, afirmînd însă sugestia și hipnoza.

Doctorul Vera vrea să spună, în termenii lui Horațiu (Non omnis moriar), că nici o făptură umană cu o înaltă capacitate de iradiere spirituală („energie morală”) nu moare decît cu o parte a sa, cealaltă rămînînd să fie dusă mai departe de urmași. „Maria, sora ta, a fost fenomenul încîntător pe care-l știm: ea a murit cu o parte dintr-însa, iar cu alta s-a transpus în lumea ideală — în sufletul tău, în al Domniței, în sufletul meu...” (*Hypnoticii*).

De la astfel de afirmații se ajunge la teza exact contrarie, după care singura soluție în fața tendinței ideilor de a se transforma în fenomene, care sînt inferioare față de idei, e „să lupți cît s-o putea *contra* năzuinței ideii către fenomen și *pentru* năzuința fenomenului către idee”. Tradus, ar însemna că ideea trebuie să rămîină în sfera ei abstractă, să nu devină materie umană, iar fenomenul să se despoaie de particularitatea sa fenomenală, pentru a rămîne în planul generalității abstracte, a ideilor pure — sau, cum zice Duiliu Zamfirescu, în „idealitate”.

„Ființa în sine” a lui Kant îl obsedează pe scriitor, în diferite forme. „Adevărata cauză a lucrurilor trebuie căutată în efect”, spune doctorul; religia e, pentru oamenii simpli, neobișnuiți cu generalitatea — în speță pentru preot — nu un narcotic, nici o nevoie mistică, ci „singurul prilej de a trece ceva din lumea fenomenelor în a ideilor”,

adică a explicării faptelor reale prin mistică, din necunoașterea raportului cauză-efect. Invers, la zugravul de icoane — deci la artist, care operează cu imagini, concretizări ale generalității în particularitatea tabloului — esențială este „trecerea ideii în fenomen”.

Sylvia începe să dialogheze de la egal la egal cu doctorul despre psihologia individului și a popoarelor. „Un singur tip de om este cu adevărat inferior: acela în care, pe nici o cale, fenomenele nu se întorc în idei.”

Toate acestea figurau în *Hypnoticii*, exprimînd o poziție — oricît de confuz formulată — materialistă, gnostică, aspirația fiind către omul capabil de abstractizare și generalizare, de cunoaștere prin legi, nu doar empiric, prin senzații (fenomene).

Nemulțumirea lui Maiorescu nu de aici trebuie să fi pornit, ci de la faptul că se vehiculau în piesă, în câteva dialoguri ale unei singure scene, între doctor și Sylvia, atîtea idei numai aproximativ intuite, dar cu aplomb exprimate, atîtea concepte filozofice în scheme comune, atîtea referiri la domenii fundamentale din gîndirea teoretică (Platon, Kant) — pe baza unor lecturi de amator.

Ne putem imagina scena sau scenele discuției criticului cu scriitorul, la sfîrșitul lui martie 1897, în care acesta a fost nevoit să recunoască slăbiciunile de principiu ale micii sale încercări de filozofie — destul de nepotrivită în piesă de altfel — pe acelea ținînd de exactitatea receptării unor concepte și teze, sau numai de exactitatea formulării lor. De vreme ce atît de categoric a renunțat la tot, e de presupus că situația autorului piesei a fost penibilă — și în același timp s-a născut la el ideea sau nevoia demonstrației contrarii, a revanșei. Aceasta avea să fie romanul *Lydda, Scrisori romane*. Ciudățenia e că întîlnim numeroase aluzii în roman, ulterior cu cîțiva ani *Hypnoticilor*, care-și trag sursa de aici. Mai întîi, toate tezele principale aflate în cele cîteva pagini eliminate din piesă, reapar în *Lydda*, în scrisorile tînărului Mircea M., care-l prefigurează pe scriitor însuși — și cea cu Dumnezeu, cu psihologia popoarelor, referirile la Platon și Kant, elogiul forței de sugestie a artei, toate însă cu extensii ample, cu lux de amănunte, cu mari demonstrații, care-l zdruncină pe bătrînul și scepticul filozof schopenhauerian Filip A. Duelul filozofic din roman, în schimbul epistolar al celor doi, apoi însemnările finale ale bătrînului — care ocupă toată jumătatea a doua a romanului — sînt sortite să demonstreze eșecul filozofului, bătrîn și însingurat, în fața impetuosului asalt al tînărului artist. Problema romanului e mult mai complexă, firește, însă nucleul — sau geneza — pare a se afla în controversa în jurul piesei *Hypnoticii*, nu asupra întregii piese, ci cu

privire la *filozofia* eliminată din actul I. Cum apar lucrurile transformate? De exemplu, în piesă e menționat la un moment dat că „Dumnezeu trăsește — fără motiv — pe un muncitor ostenit”; în roman, scena e dată pe larg, cum nu putea încăpea în piesă, și tot pentru a demonstra arbitrarul, răutatea sau indiferența lui Dumnezeu în fața faptelor naturale sau omenești care se produc, dacă ele se produc cu știința sau din puterea sa — în toate cazurile rezultând sau inexistența lui Dumnezeu, sau neputința lui, deci tot inexistența. Iată cum e extinsă în roman, prin fapte (fenomene!), ideea cu trăsnirea muncitorului: „Un muncitor venea de la câmp, ostenit, necăjit, când, lângă *ponte molle* cade trăsnetul dintr-un bleg de nour și-l carbonizează. Ziarul spune că muncitorul lasă 5 copii orfani, că bietul om era constituit, bun, ba mai adăogă și această împrejurare mișcătoare, că de câteva zile îi murise o soră vădană și lășase alți doi copii, pe care îi luase țărănul să-i crească. Nu înțelege ce revoltătoare și cinică este ființa aceea supremă care stăpânește vânturile și permite unui vagabond de nour săucidă un astfel de om?...”

Modul de lucru e acesta. Amănuntele piesei reapar în roman mai toate, într-un fel sau într-altul, cu vădită intenție polemică, atît prin modul tratării, cît și prin simplul fapt că ele sînt reluate în roman, după ce scriitorul acceptase ideea eliminării lor din piesă. Romanul, firește, se extinde și se complică enorm cu mulțimea de referiri de lectură — unele din ele adevărate pagini de istoria artei, istoria literaturii, arheologie, reportaj, eseu etc. — și cu apeluri la corespondența scriitorului cu criticul, necunoscută publicului la data scrierii romanului *Lydda*.

Astfel, între cele mai importante semnificații ale piesei *Hypnoticii* este, că a fost, aproape fără îndoială, punctul de plecare, fenomenul care a coagulat o lungă perioadă de controverse între Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu, precipitînd deznodămîntul în această amplă și stilizată ripostă, care înglobează gîndirea criticului, esența filozofiei lui și toată ființa scriitorului.

Duiliu Zamfirescu n-avea desigur intenția să facă vreodată publică geneza romanului; numai existența primei variante a piesei și a celorlalte scrisori păstrate de la scriitor, cu privire la piesă — mai apoi cu privire la roman — ne relevă filiația, mai cu seamă proiectînd totul pe fundalul ansamblului raporturilor dintre critic și scriitor, și îndeosebi ale momentului de după *Hypnoticii* (martie-aprilie 1897) și începutul *Lyddei* din vara anului următor (primele capitole-scrisori din *Lydda* se publică în *Convorbiri* în oct. 1898). Urmărirea în paralel a textului eliminat din piesă și a romanului relevă multe alte date doveditoare. Să notăm și aici că trimiterea romanului în grupe mici de pagini,

pe rînd, se datora, probabil, nu atît faptului că scriitorul nu ar fi avut text mai mult scris, cît preocupării ca Maiorescu să nu știe ce va urma. Poate că, prezentînd întregul roman la *Convorbiri* dintr-o dată, el ar fi avut soarta *Hypnoticilor*. Expediat pe porțiuni, el a putut să apară, căci se crease obligația continuității și apoi, de la un moment dat, inițiativa observaseră direcția polemică a romanului, ceea ce făcea obligatoric pentru revistă publicarea lui.

1 — De comparat fraza din piesă: „Aici, tot ce ne înconjoară ne aduce aminte de dînsa” — e vorba de Maria, fiica Domniței Zoe, recent decedată — cu următoarea frază dintr-o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către prietenul său, Duiliu Ioanin: „Ori de cîte ori ating un lucru care a fost al ei, și care aici sunt păstrate cu sfințenie datorită unui dulce suvenir...”

Și la Bălești, la familia Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, de unde scrie Duiliu Zamfirescu, „portretul Mariii ([e] înconjurat de foi de stejar care deja s-au uscat...”

În *Amintiri din vremuri* exista un fel de altar identic, închinat celei decedate — în piesă e o criptă. *Hypnoticii* se constituiau, deci, din elemente familiare scriitorului.

2 — Participanții la războiul din 1877 primeau în proprietate de veci cîte 5 hectare în Dobrogea, recent revenită României în 1878, după tratatul de la Berlin. Populația provinciei fusese rară și pînă atunci, dar, odată cu plecarea definitivă a administrației otomane, se transmuseră și alți locuitori ai ei, trăitori acolo: turci în special, tătari și greci, care se bizuiseră pe puterea ocupanților.

3 — Aici apare prima oară sugestia viitorului titlu, care apoi se va întări în final, cu alt sens, acela al revelației vieții pure din claustru, nu neapărat întru divinitate — Sylvia nu e credincioasă, de fapt — ci întru spirit. „Lumina nouă” este cea de care vorbea doctorul Vera: a cunoașterii, a adevărului, a regăsirii, a regăririi de cei duși, așadar totul e o trăire spirituală, nu mistică, nici religioasă, ci elevată.

4 — E una dintre „contrazicerile” aparente ale piesei, în orice caz dintre alunecările în afara ideologiei ei de bază. Soluția vieții în iubire apare și în *Fuca Haosului* și în alte poezii ale lui Duiliu Zamfirescu. Aici însă ea nu s-ar potrivi cu sensul general din piesă, unde, dimpotrivă, eroii se împărtășesc în spirit, și tot spiritismul eroilor elevați constă în a regăsi drumul adevărului moartei Maria, făptură pură. Însă doctorul o îndeamnă peste tot pe Sylvia să-și trăiască deplin viața, să refuze

iluzia imediată, în favoarea marilor adevăruri. Piesa, nu lipsită de obscuritate, e un elogiu al vieții trăite plenar, nu însă așa cum înțelege Grigoriu, care alege latura spectaculoasă, de iluzie sau farsă, a spiritismului, iar Căpitanul Cantă pe cea vulgar-materială a vieții, preferabilă celeilalte, totuși, deși coborâtă.

Nu pentru spiritism pledează piesa, ci pentru... *spiritualitate*!

5 — Poezia îl reprezintă bine pe Duiliu Zamfirescu, mai mult decât pe moarta Maria. E un crez poetic, exprimat în atmosfera și în formele simbolismului contemporan momentului când se scrie piesa. Și alte câteva poezii ale momentului 1910 — *Primăvara, Către Domnul* — sînt expresia încercării de regăsire a unui drum către simbolism, părăsit de mult, la 1882, atunci spre simbolismul macedonskian, acum spre acela minuleskian.

6 — Elogiul lui Edison, făcut de entuziastul Căpitan, exprimă pozitivismul epocii, dar în formă plată, e fascinația tehnicii la oameni fără orizont mai larg, nu însă ireală, nici iluzorie, dovadă că doctorul accepta acest elogiu, cu mai puțină exuberanță, dar convins. Ce secrete „furase” Edison naturii la acea dată? În principal, folosirea electricității, care, în cele mai generale și exterioare manifestări (sensibilizarea și activarea capacităților necunoscute ale metalului în lampa cu incandescență, crearea cîmpurilor magnetice artificiale, electromagnetice etc.), părea să se asemene unui „duh” al naturii, asemănător sufletului omenesc. „Pasele magnetice” din spiritism și din hipnoză (Grigoriu face spiritism cu un magnet în mînă, pentru a declanșa sau capta „duhul” naturii sau spiritul moartei Maria) erau asemănătoare — pentru lumea mijlocie a epocii și mai puțin la curent cu descoperirile tehnice — cu curentul electric, deci cu „fluxul” de electricitate, cu electricitatea în mișcare. „Negreșit, va spune numaidecît Căpitanul, că dacă-mi ceri să explic ce este magnetismul, îmi ceri un lucru imposibil.”

7 — Sînt exact relațiile lui Allan Kardec, scriitorul le va declara proveniența — prin Căpitan, care nici nu credea în ele; soldații lui vor dovedi că stafia, pe care toți o cred a Mariei moarte, e un om real; el însuși, Căpitanul, dă ordin să nu se mai pună mîncare pentru stafia, convins de mistificare. De ce prin Căpitan se denunță teoria spiritistă și procedeul? Pentru că era cel mai lucid dintre ei, mai practic, mai plat, în accepțiunile piesei, neîncrăzător în valorile spiritului.

Dar esențial e că și lumea Căpitanului se preocupa de spiritism în epocă — de fapt de întreaga problemă a studiului „misterului” uman, nesondat decît superficial pînă atunci. Piesa lui Duiliu Zamfirescu este

între primele lucrări de la noi care încearcă acest lucru. În fond, experiențele spiritiste erau forma vulgară a unei preocupări superioare de psihologie, de valori spirituale. Este climatul în care, mai întii Charcot, șeful școlii de la Salpêtrière (menționat în piesă la stadiul *Hypnoticilor*), apoi Freud, elevul lui, au fundat psihologia modernă și psihanaliza, care au revoluționat cercetarea vieții umane, fundamentînd în alt chip chiar literatura nouă. Adevărata „lumină nouă” aici se afla, și Duiliu Zamfirescu o sesizează cu exactitate.

8 — Nu e exagerat să se compare scenele „aparițiilor” Mariei — apariții *spirituale* — cu scenele în care lui Hamlet i se arată fantoma tatălui său. Sînt de aceeași esență și au aceleași mobiluri: să acrediteze „adevărul vieții” — în *Lumină nouă*, necesitatea trăirii plenare a vieții.

9 — În *Hypnoticîi* se menționa aici numele lui Charcot: „...Hysterici hotărîți să-și taie un deget numai fiindcă Charcot le spusese că era cangrenat”. (La Salpêtrière — era numele așezării cu spitalul unde lucra Charcot.) De ce a renunțat scriitorul la precizarea: „Charcot le spusese”? Maiorescu să-l fi îndemnat? Probabil! El avea o informație mult mai largă în materie și va fi știut că experiența respectivă aparținea, poate, altcuiva. Pentru lumea mijlocie din epocă, însă, legenda voia ca toate marile descoperiri în materie de „spirit” (hipnoză, spiritism) să se atribuie lui Charcot, iar cele tehnice lui Edison! Maiorescu va fi corectat eroarea făcută, cu sau fără intenție, de Duiliu Zamfirescu. Dar scriitorul nu putea să nu cunoască și alte lucrări ale celebrului medic, legate de artă: *Iconographie Photographique de la Salpêtrière* (1881), *Les Démoniaques dans l'Art* (1887), *Les Diffformes et les malades dans l'Art* (1889), care constituiau o hrană preferată pentru curiozitatea lumii culte a epocii.

10 — Terapeutica somnului hipnotic era la început aplicată de Charcot, și ea dăduse curs larg legendei despre transele spiritiste. Grigoriu e avizat în spiritismul de acest fel: el îl comunică aici direct pe autor, care va fi fost interesat de problemă, însă ochilibrul funciar al lui Duiliu Zamfirescu, rezerva sa intelectuală îl făceau să tempereze prin doctorul Vera exesele de neofit ale tînărului Grigoriu.

11 — În acest punct, Grigoriu declara intempestiv în *Hypnoticîi*: „Asta mă și făcea să găsesc toate romanele false” — deci pentru că sondajul lor psihologic nu ajungea pînă la zonele unde acționau sugestiile de tip hipnotic („În realitatea de toate zilele, noi nu facem decît să ne sugestionăm unii pe alții”, spune el). Duiliu Zamfirescu însuși își afla

carențe în ce privește studiul psihologic al eroilor, în romanele sale. Probabil că mai ales la acest soi de psihologie se gândea. În *Lydda*, el va aborda problema din unghiul lui Lombroso, care aplica un altfel de studiu al sugestiei, în excesele maladive ale acesteia, care duc la crimă. Nenumit direct, Dostoievski, admirat de Duiliu Zamfirescu, își plasa pentru scriitorul nostru psihologia eroilor în această zonă.

12 — O problemă absolut nouă pentru opera lui Duiliu Zamfirescu: obsesia eredității, la el de origine dostoievskiană, probabil, însă foarte la modă și aceasta în epocă, mendelismul (Morgan încă nu se relevase) fiind una dintre curiozitățile epocii.

13 — Nesiguranta doctorului, alternativa dacă „suntem noi o generație zdruncinată pînă în temelii vieții noastre fizice” (se înțelege oare: psihice? — sau e vorba de viața *materială*, deci existența reală a omului) — sau dacă „o *lumină nouă* și misterioasă arde în fundul sufletului omenesc”, este de fapt alternativa lui Duiliu Zamfirescu, și era a epocii lui. Sensul elevat al *Hypnoticilor* stă în astfel de întrebări, care nu se prea puneau în literatura de la 1896—1897, cînd a fost scrisă piesa.

14 — Încă o modificare importantă, făcută probabil la sugestia lui Maiorescu: inițial, în *Hypnoticii*, era *voință*, nu *viață* — „parcă o voință nouă a luat locul voinței mele vechi...”, ceea ce are cu totul alt sens, mult mai apropiat de capacitățile ce derivau din folosirea hipnozei. Se schimba o *voință*, se impunea *altă voință*, se *modifică* viața — dar nu putea fi vorba de o *viață nouă*. Nu putem crede că Maiorescu obiectase în legătură cu vreo apropiere posibilă de *voința* în sens schopenhauerian (*Die Welt als Wille und Vorstellung* — *Lumea ca voință și reprezentare*) deoarece e vorba de altă serie de probleme.

Însă modificarea textului s-a făcut parțial: numaidecît mai jos, conceptul de voință este păstrat. În replica următoare, cea a doctorului, se spune: „Să fie oare așa de puternică trecerea *voinței* de la o persoană la alta...” etc.

15 — Abia aici are loc mutația de sensuri — de la *lumină nouă* a doctorului, care constă în cultivarea valorilor spiritului („Eu cred într-o evidență lăuntrică a mea”), se face trecerea la *lumină nouă* a Sylviei, revelată atunci, care este reculegerea de tip monahal, nu însă întru Dumnezeu, ci întru iubirea *de oameni*, așa cum va și spune eroina în ultimele replici ale piesei: „Mă duc să mă închin Mîntuitorului, aceluia ce este numai îndurare și iubire, aceluia ce înțelege și iartă”.

Această legătură cu titlul nu există în *Hypnoticii*. Trecerea Sylviei în claustru se realiza prin *găsirea* revelației pure, aceasta era „lumină nouă”; în forma definitivă a piesei se face prin *părăsirea* „luminii noi”, anume descoperind iubirea pentru bărbat, iubire la care-o îndemna pe eroină moarta Maria în prima dintre poezii:

Iubește dar, iubirea-i pururi nouă,
Ca pasărea ce tremură în crîng etc.

căci tot acolo se definea clar iubirea femeii și a bărbatului, deci viața normală, drept scop suprem al vieții:

Tu nu-ți închipuiești că fericirea
E numai în speranța de a fi,
Că doară tu pricepi că *te-a scris firea*
Spre-a fi cu-adevărat și a iubi (subl. n.).

În opoziție cu această atitudine sau prin extensia și trecerea *fenomenului* în *idee*, cum s-ar fi exprimat doctorul Vera în dialogul eliminat din actul I, Sylvia trece de la iubirea *unui* om la iubirea *tutur* oamenilor. O va face chiar în termenii poeziei: *lumina mea*, spune eroina, „e reînvierea mea sufletească”. E „înșelăciune, veche ca lumea”, replică doctorul; „și, ca dînsa, pururi nouă”, zice Sylvia, adică exact cum formulase moarta Maria: „iubește dar, iubirea-i pururi nouă” — numai că extinsă de la om la umanitate, abstractizată deci idealizată. *Fîca Haosului*, contemporană cu *Hypnoticii*, realiza aceeași idee: de la iubirea zînei, la iubirea în genere, la difuzarea principiului iubirii în natură.

16 — Și mai tîrziu, poetul Hugo della Ròvere (*O muză*) străbătea o situație identică, legată de Mariana d'Astuni, mai tînără decît el, care voise să se căsătorească cu el. Ca și Sylvia, ea i se arunca în brațe, ca un copil, și-i cerea uniunea supremă, pe care della Ròvere o respingea cu delicatețe, ca și doctorul Vera. „Atît numai, că o doresc în continuare, de cîte ori mă simt singur, sau cînd lumea mă rănește, sau cînd sunt nedrept — din fundul sufletului ostenit, răsare domnișoara d'Astuni.” La fel, doctorul Vera: „De cîte ori o văd pe Sylvia, eu mă simt mai bun și mă liniștesc.”

Vom mai menționa că, în mod firesc, Sylvia primea în *Hypnoticii* revelația claustrului (iubirea pentru umanitate în locul aceleia pentru om), ca rezultatul unei *răni* („Eu port în suflet o rană care este mîngîierea mea”), ceea ce a devenit în ultima formă a piesei: „eu port în suflet o lumină, care este suferința și mîngîierea mea”.

Rana care e mîngiere — e o ipostază indicînd resemnarea, consolarea; lumina care e suferință și mîngiere — e revelație, deci cu totul altceva. În *Lumină nouă*, eroina se purifică prin părăsirea iubirii, prin *revelația abstracției iubirii*, a *sublimării ei*, ea trece cu totul în „idealitate”, cum ar fi spus scriitorul; în *Hypnoticii*, ea se retrăgea căuțindu-și alinarea suferinței de a nu putea iubi, ducea cu dînsa nostalgia vieții plenare. În *Lumină nouă*, ea o părăsește definitiv pe moarta Maria, cu îndemmurile ei realiste; în anterioara versiune, *Hypnoticii*, ea o căuta.

P. 293

O AMICĂ

Conv. lit., XLVI, 3, mart. 1912.

Grațioasă „charge d'atelier”, *O amică* a însoțit în spectacol toate celelalte trei piese ale lui Duiliu Zamfirescu, din perioada 1912—1915. Premiera scenică a avut-o cu prima dintre ele, *Lumină nouă*, luni, 5 martie 1912, la Teatrul Național. Fusese acceptată după lectura în Comitetul teatral, la 21 ianuarie al aceluiași an, cu următorii membri prezenți: Ion C. Bacalbașa, directorul Teatrului, Iacob Negruzzi, patriarhul *Convorbirilor*, Dimitrie Evolceanu, critic en titre al *Convorbirilor*, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu, I. Al. Brătescu-Voinești, — aproape aceiași ca la *Lumină nouă*. Rolurile principale: *Bărbautul*, *Femeia* și *Fratele* au fost atunci interpretate de trei dintre marii actori ai scenei românești, deși tineri în acel moment: N. Soreanu, Tina Barbu și Cazimir Belcot — al patrulea, apariție sumară, *Doctorul*, fiind jucat de Cristian Dureșcu.

N. Soreanu și Tina Barbu dețineau rolurile prime și în piesa de bază a spectacolului *Lumină nouă* — *Doctorul* Dimitrie Vera și, respectiv, Sylvia.

Ulterior, în spectacolele cînd *O amică* a însoțit *Poezia depărtării* și *Voichîța*, rolul era pe rînd interpretat de Tina Barbu și de Maria Filotti, altă mare figură a scenei naționale, ceilalți actori păstrîndu-și rolurile de la premieră. Deci, comedioara mai mică decît un act propriu-zis al unei piese obișnuite, avea succes, omagiînd, deopotrivă, femeia — soția — caricaturizînd cu năduf excesul de amor, care-l împiedică pe bărbat de la lucru sau îl copleșește intempestiv cu dragoste. În total, lucrarea e un omagiu adus căsniciei, arzînd destulă tîmție polului masculin, care-și păstrează ponderea și importanța primă în familie, dar înconjurînd și polul feminin cu o aură întru totul avantajoasă.

Sînt cîteva lucruri care merită menționate.

Scriitorul dezvoltă cu succes motivul gingăniei care-l exasperează pe un om ce se vrea liniștit la lucrul său, motiv tratat cu mare succes în schița lui D. D. Pătrășcanu, intrată mai tîrziu în manuale școlare, *Decorația lui Vartolomeu*. Deosebirea e netă: la Pătrășcanu musca nu avea alt rol decît de a turbura — comic — pînă la obsesie pe nefericitul erou, deformîndu-l, pe cîtă vreme viespea lui Duiliu Zamfirescu dobîndește dimensiuni simbolice, ea e factorul care declanșează sau precipită revelarea adevăratelor raporturi și sentimentelor dintre cei doi soți, îi forțează să se cunoască pe ei înșiși.

Drept sursă de mare literatură, motivul nu poate fi socotit; dar generator al unui spectacol agreabil este fără îndoială. Cezar Petrescu îl va încerca și el după primul război mondial, într-o schiță, al cărei erou e un copil, și în romanul *Sinfonia fantastică*.

Există însă o filiație de altă natură aici, care e util să fie consemnată, din chiar literatura anterioară a lui Duiliu Zamfirescu. E vorba de cel puțin două scene, datînd ambele din 1885 și preluînd evident schița teatrală *O amică*. În rubrica „Salon” a revistei *Familia* de la Oradea — unde i se reproduceau scriitorului periodice lucrări apărute anterior în volum sau în *România liberă*, ca romanul *În fața vieții* etc. sau mai multe poezii și schițe, dar unde el trimitea și lucrări în primă apariție — i se publică schița mixtă, jumătate poem în proză și jumătate moment dramatic, *Ce ne-aduce iarna* (*Familia*, XXI, 45, 10/22 nov. 1885). Este o construcție de tipul foiletoanelor *Palabras* — anterioare, din *România liberă* — așa cum, tot în tiparele foiletoanelor *Palabras*, urmează un fragment din ciclul intitulat *Nebunii* (cum făseseră două la fel în *România liberă* în 1883), fără un titlu propriu (*Familia*, XXI, 50, 15/27 dec. 1885).

În primul text, *Ce ne-aduce iarna*, o evocare ironic-poematică a sobei, pe timp de iarnă, într-un decor de sugestia pastelurilor lui Alecsandri („Așezat la gura sobei, noaptea, pe cînd viscoleyte, / Privesc focul, scump tovarăș, care vesel pîlpîiește...”) prilejuiește în finalul părții de proză următoarea aluzie: „Astfel, o mișcare naturală a omului, cînd e supărat sau contrazis de cineva, e de-a veni înaintea sobei și a se uita la foc cu capul în mîini, amenințător ca și cum flacăra ar fi vinovată de toate nenorocirile ce se întîmplă. Iacă o scenă” — și urmează un scurt dialog, premergător primei scene din comedia *O amică*:

„Sunt șapte ceasuri seara. Domnul a dormit puțin. Doamna a cetit. Sîtlpul familiei umblă prin casă fluierînd vesel și primîndu-și cozondroacele de umeri.

DOMNUL : Va să zică, draga mea, nu astă-seară te duci la d-na Roșcoveanu ?...

DOAMNA : Ba nicidecum. Mă duc la Operă cu bărbatul meu. (Se scoală și-l apucă de braț, amintindu-se de el ca un scai.) Când ai ști, Costel... se joacă *Aida*, acea superbă alcătuire de Verdi... e așa de frumos actul al IV-lea... N-ai auzit finalul, scena de adio ?...

DOMNUL : Ba am auzit, dar astă-seară nu se poate... Uite, puiule dragă, am întrunire la Senat... să alegem un președinte... și nu se poate să lipsesc.

DOAMNA : Ce președinte !... Ați ales pînă acum vreo patru, tot nu v-ajunge ? Ia lasă, Costel, mă minți ca pe un copil. Mai bine spune-mi verde că nu vrei să mă duci... și pace.

DOMNUL : Parole d'honneur, ma chère !... Avem președintele care ne așteaptă. Se poate să nu te ții de cuvînt către un președinte ?...

DOAMNA : Nu se poate, dar către femeia ta se poate. (Se duce supărată și se așează în fotoliul din fața sobii.) Așa viață să nu dea Dumnezeu nici la dușmani !

DOMNUL (*perîndu-și mustățile*) : A ! a ! te superi acum ! Eu te credeam mai inteligentă... Speram că o să înțelegi ce înseamnă o rațiune de stat...

DOAMNA (*scormonind un tăciune*) : Nu înțeleg rațiunile de stat și nu sunt inteligentă !... M-ai văzut cînd m-ai luat.

DOMNUL : Ei bine !... Dar ce-ai cu bietul tăciune din sobă ? El nu alege [pe] nimeni. (*Tăcere.*)

DOAMNA : Și de asta te superi ?

DOMNUL : Eu nu mă supăr. (*Sună. Vine Ion.*) Ioane, ei, adu puține lemne să facem cărbuni mai mulți. (*Ion iese.*)

DOAMNA : Destul de frumos ! Numai servitorul nu știa că ne certăm.

DOMNUL : La revedere, scumpa mea. (*Doamna tace.*) La revedere. (*Iese cu oarecare părere de rău. După vreo zece minute se întoarce și o găsește tot acolo, cuțundată în gînduri. Ia un scaun și s-apropie de foc.*) M-am întors...

DOAMNA : Ce rău ai făcut !... eram tocmai la actul al patrulea.

DOMNUL : Bine, ce vezi tu în sobă ?

DOAMNA : Ceea ce tu nu vezi. Dacă am avea aceeași ochi, m-ai iubi mai mult și ai alege mai rar președinți.

DOMNUL (*văzînd*) : Arată-mi și mie, în care colț se joacă actul al patrulea ? (*Ii ia mîna într-a lui.*)

DOAMNA (*se întoarce ușor și îl atinge cu palma peste frunte*) : Se joacă aici, nu se joacă acolo.

DOMNUL : Din fericire pentru alegătorii mei, aici nu se joacă teatru. (*Ii ia capul în mîini și o sărută pe frunte.*) Dar dacă aici se joacă, e amît mai bine. Vom asista amîndoi la reprezentație.

(*Cortina cade.*)"

Culpa e aici în principal a bărbatului — în timp ce O amică va da acestuia inițial cîștig de cauză, în scena declanșată între cei doi — o culpă aut de mare, încît pare să amenințe chiar unitatea conjugală. În cele din urmă, în ambele comedioare, totul se rezolvă prin tactul femeii, care trece generoasă peste mici sau mari erori ale „stîlpului” familiei, restabilind echilibrul primejduit de el.

O compensație acordă scriitorul în cea de-a doua scenă din *Familia*, unde însă inițiativa, chiar decizia rupturii definitive, aparține *Doamnei* : „Scena reprezintă o cameră de toaletă.

(*Domnul fumează. Doamna se gătește la oglindă.*)

DOAMNA : Și... cum ziceai că ne compari ?...

DOMNUL : Știi, draga mea, metaforele cele mai bune le găsești în lumea în care trăiești. Eu fumez mult și deci...

DOAMNA (*întoarce capul de la oglindă*) : Deci ?

DOMNUL : Deci... zic că femeile sunt ca havanele cele bune, pe care le fumezi pînă ajung să-ți arză mustețile.

DOAMNA : Și atunci le arunci, nu-i așa ?

DOMNUL : Nu ; le pui în țigaretă. Le fumezi mai departe, ca să nu te frigă.

DOAMNA : Dar le fumezi întregi ?...

DOMNUL : Dacă sunt bune...

DOAMNA : Foarte bine. Ia fii bun și întrebă-mă, cu ce vă comparăm noi ?

DOMNUL : Eu nu-ntreb nimic.

DOAMNA : Am să spui neîntrebată atunci. Noi vă comparăm cu niște pufuri de pudră. Pe cît sunteți în stare să ne faceți mai frumoase și deci mai fericite, vă păstrăm.

DOMNUL (*sărînd ca un cocoș*) : Și după aceea ne aruncați, așa-i ?

DOAMNA (*cu patos*) : Nu... vă schimbăm.

În scena care vine, urmează un divorț, iar în cea care vine după divorț, urmează o tirguală de pufuri. În tot timpul acesta, domnul nu mai fumează havanele decît pînă la jumătate, căci i s-au pîrlit grozav mustețile."

Totuși, crîmpeii dialogat de mai sus îl reprezintă mult mai puțin pe Duiliu Zamfirescu, în ceea ce privește gîndirea lui în materie de

relații conjugale. Căci scriitorul a avut aici o gândire foarte precisă, pe care criticul Nicolae Petrașcu o considera, pentru perioada 1910 — adică tocmai pe când scria *O amică* — drept misoginism curat. Chiar în această perioadă, Duiliu Zamfirescu ținea o conferință în fața unui cerc de femei, dezvoltând o pedagogie de dictat masculin în familie (cam aceea din *O amică*). Problema conjugală — și a femeii în primul rând — pare să fie, pentru întreaga perioadă antebelică, cea mai pasionantă pentru scriitor, dintre toate problemele intime. Lucrul îl preocupă în toate cele trei piese care vor urma, și din unghiurile cele mai diferite. Dar chestiunea nu e nouă, ea apărea cu intensitate și în poezia sa anterioară, în proză, dând mereu prioritate *bărbatului*, cam în termenii din *O amică* și din fragmentul *Ce ne-aduce iarna*.

În fond, așteptarea atât de cuminte a Sașei Comăneșteanu e un omagiu adus lui Matei Damian — bărbatului — dar și consimțământul la o subordonare; peregrinările erotice ale lui Mihai Comăneșteanu, mai cu seamă din *În război*, apoi ale lui Alexandru Comăneșteanu, din *Îndreptări* și *Anna*, sînt triumful, în toate planurile, al principiului masculin, cu drept absolut de alegere. Ideea va fi teoretizată și generalizată în *Fiica Haosului*, unde formula pe care o lansează autorul e aceea a conștiinței feminine despre nestatornicia legică a bărbatului.

Aici, zîna părăsită în cele din urmă de către bărbatul iubit, îi spune acestuia :

Tu ai venit dar vei pleca,
Mă vei lăsa pe veci în jale.
Eu nu te pot împiedica,
De-a te supune firii tale.

Tor de aceea, poetul îi acordă fluturului — eternul îndrăgostit de mereu altă floare — dreptul suprem de a întruchipa simbolul masculinității nestatornice :

Dau pentru clipa-și ușarnică
Toată viața mea harnică ;
Dau pentru leagănul vîntului
Tronul pămîntului.

(*Fluture*)

Această atitudine nu e misoginism, cum afirmă Petrașcu, ci ține de o filozofie antică, derivată din cultul lui Dionisos.

Mai e nevoie să se precizeze, în încheiere, că această discuție nu e o fastidioasă extensie a semnificațiilor, la urma urmei reduse, ale unei mici jucării grațioase — *O amică* — nu, căci Duiliu Zamfirescu ambiționa să dea sensuri multiple tuturor lucrărilor sale, de dimensiuni mai ample sau mai restrînse.

P. 317

POEZIA DEPARTĂRII

Conv. lit., XLVII, 4—7, apr.—iul. 1913.

Variante

- p. 319, r. 2 — La actul I — indicația scenică lipsește în ms. 1.
p. 319, r. 4 — În ms. 1, Scena I are următoarea indicație scenică :

BARBATUL ȘI FEMEIA

Imbrăcați de iarnă, intră.

- p. 321, r. 4 — eu aveam *știință* și toată pofta (ms. 1).
p. 323, r. 6 — Dar la tine *nu mă miră* și nu mă surprinde (ms. 1).
p. 323, r. 7 — ești născut să fii *mare*, să stăpînești (ms. 1).
p. 324, r. 5 — replica e alta : *Totul e cu puțință* (ms. 1).
p. 326, r. 8 — ai dat chitanță *la despărțire* că administrai. (ms. 1).
p. 328, r. 2 — Scena II — indicația scenică :

FEMEIA, O SLUGĂ, D-na HANKE (ms. 1)

- p. 329, r. 10 — lipsă indicația scenică (ms. 1).
p. 330, r. 9—10 — *vă retrageți de la mine, ci de la el* ; să fugiți... (ms. 1).
p. 333, r. 21 — sau mai bine pe *pașuni* omenеști (ms. 1).
p. 334, r. 6 — cumpătul de bucurie... Apropos... (ms. 1).
p. 338, r. 24 — (aruncînd actul, *ți cade în genunchi*) :
Nu vreau... (ms. 1 și ms. 2).
p. 339, r. 5 — Aceleași lucruri ! ... Dar lucrurile... (ms. 1 și 2).
p. 346, r. 24—25 — rog *să-l remită* în mîna... (ms. 1).
p. 359, r. 3 — Unde-i Margareta ? *Doream s-o văd* (ms. 1).
p. 362, r. 2 — indicația scenică la Scena V este următoarea :
Aceeași, mai puțin D-l Hanke (ms. 1).
p. 365, r. 9—12 — trudă și chin.
D-l V. : *Cu toate astea, femeia mea este a*

mea — am drept s-o iubesc, legitim și nelegitim, fără a face pe alții să sufere.

D-na H. : Dacă voi putea îți voi da trudă și chin.

D-l V. : (privind-o lung)... (ms. 1).

- p. 377, r. 17 — neonestă pornire ajunge... (ms. 1).
p. 378, r. 17 — Atunci du-te. Fii generos cu adevărat (ms. 1).
p. 378, r. 18—20 — lipsesc din ms. 1.
p. 380, r. 4 — replica lipsește în întregime în ms. 1.
p. 380, r. 8 — Decorul din actul I — și urmează scena I (ms. 1).
p. 380, r. 18 — lor proprie — acestea sunt stele (ms. 1).
p. 380, r. 19 — lumină împrumutată, acestea sunt — planetele (ms. 1).
p. 397—400 — Scena VIII lipsește în întregime în ms. 1.
p. 405, r. 21—23 — În ms. 1 versurile respective au pe margine următoarea variantă :

Vin de vineri pînă luni

La priveghi și rugăciuni

Și de luni și pînă vineri.

p. 405, după r. 27 — Totul fuge — în ms. 1.

p. 414, r. 9

În ms. 1 textul final al piesei se oprește la : pe pragul unei alte lumi [și pare neterminat].

În ms. 2 se oprește la r. 3 :

D-voastră, doamnă, aveți un fiu...

Scrisoarea cu care însoțea Duiliu Zamfirescu piesa, oferind-o Teatrului Național, plasează, curios, *Poezia depărtării* — piesă a „eternului feminin” — în planul unei spiritualități naționale specifice. „Oricît de prozaic curge existența celor mai mulți muritori, pentru toți licărește, departe, lumina unui luceafăr, ce pare a se oglindi în fundul sufletelor lor ca într-o apă de pe pustiuri : este idealitatea rasei, în funcțiune de poezie.”

Duiliu Zamfirescu combătuse mai demult, la începutul secolului (*Literatura românească și scriitorii transilvăneni*, în *Revista idealistă*, sept. 1903 ; *Poporanismul în literatură*, discurs de recepție, 1909), ideea

că rasa latină e visătoare, predispusă la poezie ; el o voia dinamică, războinică, aptă să-și recucerească teritoriul înstrăinat de peste munți, de unde și filozofia sa despre caracterul activ al rasei. Iată însă că la 1912 se vorbește numai de „fata morgana” a poeziei („apă de pe pustiuri”), care definește, ca trăsătură chiar principală, „idealitatea rasei”. Nu ar fi însă la scriitorul nostru primul caz de corectare a opiniei.

Citită în Comitetul Teatrului Național la 1 sept. 1912, piesa e admisă pe loc. Prezenți fuseseră : Ion C. Bacalbașa, directorul teatrului, D. Evolceanu, Brătescu-Voinești, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu și I. G. Saita, așadar, cu excepția ultimului, în locul căruia fusese Iacob Negruzzi, același Comitet care aprobase, tot în 1912, dar în ianuarie, *O amică*.

Premiera are loc, așa cum se specifică și în *Convorbiri*, vineri, 25 ianuarie 1913, cu o distribuție din care aveau să se afirme cu strălucire, ulterior, două nume : Lucia Sturdza Bulandra (d-na Văleanu) și Tony Bulandra (Hanke-tînărul). În afara lor, restul rolurilor erau distribuite astfel : d-nul Văleanu — Constantin Radovici, actor mare, dar atunci aflat în ultimii ani ai vieții ; Wilhelm Hanke — G. Achille ; d-rul Văleanu, fratele eroului principal — Zaharia Bîrsan ; d-na Hanke — Constanța Demetriade, prezentă și în *Lumină nouă* ; dublîndu-l pe Tony Bulandra în tînărul Hanke, juca M. Cosmin.

Corp de actori buni și foarte buni, asigurînd un nivel ridicat spectacolului. Radovici a și fost premiat „pentru frumoasa creație din piesa *Poezia depărtării*”.

Cum piesa e scurtă, reprezentația cuprindea și sceneta *O amică*, unde spectatorii n-au putut să nu vadă o replică a celeilalte.

Succesul, mai frumos decît la piesa *Lumină nouă*, a fost datorit jocului „compus” — cum scria critica — al d-nei Văleanu, plin de întoarceri spectaculoase, măsurînd eternul feminin și mai ales abîsul interior al omului. Drama lui Văleanu, nu mai puțin, era atracțioasă, mărturia unei pasiuni curate. Deci, elemente care puteau atrage publicul, totuși nu atît cît să țină afișul mai mult timp.

Spre deosebire de viitoarea *Voichița*, introdusă și ea în 1915 în repertoriul permanent al Teatrului Național, dar nemairelucată ulterior, *Poezia depărtării* a urcat din nou pe scenă în 1920, într-o distribuție total schimbată : d-nul Văleanu — Romold Bulfinschi ; d-na Văleanu — Dojna Fudulescu ; Hanke-bătrînul — Aurică Babelian, care mai jucase în *Lumină nouă* ; d-na Hanke — Ana Luca-Moldovanu ; d-rul Văleanu — G. Melîșanu ; Hanke-fiul — Mihail Cosmin, cel care alterna

în 1913, cu Tony Bulandra, în acest rol; în rest, erau „servitorii” din cele două case.

Noua premieră a avut loc joi, 15 aprilie 1920, și ea era mai mult un omagiu adus scriitorului, la acea dată mare figură politică în formația averescană (Partidul poporului) aflată la putere — era ministru de externe. Era însă, totodată, ultimul de largă popularitate, dintre cei aflați în viață din marea generație a scriitorilor de la 1880; Iacob Negruzzi era o mare figură culturală, nu și scriitor propriu-zis, iar asupra lui Slavici încă plana oprobriul atitudinii sale prohabsburgice din timpul războiului.

Însă piesa avea și certe valori scenice, care justificau reluarea ei la Teatrul Național, mai ales în seceta de piese din acel moment.

1 — E vorba de o agricultură mecanizată, de întreprinderile agricole, nu de plugăria tradițională a lui Dinu Murguleț din *Viața la țară*. Duiliu Zamfirescu însuși avea o astfel de întreprindere agricolă, mai exact viticolă, care putea fi numită și moșie, deși numai de vreo 50 de hectare — care se dovedea foarte rentabilă. Hanke pune mai mare preț pe industrie, iar fabrica o organizase tot Văleanu; el era omul modern, celălalt era numai speculantul financiar. Conflictul celor doi era conflictul epocii: România se va îndruma pe calea industrializării, sau pe aceea a unei țări „eminamente agricolă”? Realitatea era că ambele direcții se dezvoltau, mai mult însă agricultura, de aceea și Văleanu — are fabrică, dar vrea și moșie.

2 — Scena seamănă, în dialogul sprinten și în schimbul de cochetării ironice, cu *O amică*, iar unele scene duc mai departe, la fragmentul *Ce ne-aduce iarna* din *Familia* (1885), unde tachinările se făceau tot în fotoliu, la gura sobei.

3 — O ciudățenie, care putea fi relevată mai înainte, dar pe care o consemnăm aici, unde ea e foarte clar vizibilă în replica lui Văleanu: de ce d-na Văleanu a rămas necăsătorită până la 30 de ani? Ce s-a petrecut în viața ei? L-a așteptat pe Văleanu? A dorit să fie observată de el și atunci nu s-a mai căsătorit, deși el a întârziat zece ani? Așa rezultă în scena VI din actul I: „La 10 ani, când veneai la noi, te iubeam pe ascuns și la nebunie...; ...la 20 de ani, doream să mă iai...; ...la 30, când m-ai luat, socoteam că ești un naiv”. „De ce?“, întreabă Văleanu. „Pentru că puteai să mă iai cu zece ani mai înainte.” Ceea ce înseamnă că dacă Văleanu abia la 50 de ani a descoperit-o pe soția sa, care-l iubea de 20 de ani — în schimb ea a ostenit iubindu-l fără

speranță, în ascuns. Iar când l-a refuzat pe Hanke tânărul și s-a căsătorit cu Văleanu, a constatat că făcuse gestul numai din obișnuința vechii iubiri, ca o datorie pentru o dragoste purtată zadarnic vreme de 20 de ani, dar că pe soțul ei ea nu-l mai iubește, semn că lunga dragoste care nu se împlineste — moare. Scriitorul vorbea, în sensurile cele mai adânci ale situației, despre el însuși. Lucrul i se întâmplase la tinerețe și se repetase pe parcurs. În căsnicie nu se simțise fericit — fără a fi fost însă nefericit, „în sensul strict al cuvîntului”. Dorea altceva. O spune foarte clar într-o scrisoare către Elena Miller-Verghy (din 27 mart./8 april. 1896). Deci dorea, aștepta altceva de la căsătorie — pe care o făcuse la peste 30 de ani, cam ca d-na Văleanu.

4 — Una din scăpările obișnuite la Duiliu Zamfirescu: adresându-se soțului său cu formula „Comte Oscar”, d-na Văleanu pare a se referi la Oscar Wilde, despre care Văleanu vorbise mai înainte — când însă soția nu se afla în cameră, deci nu avea de unde ști că el se referise la Wilde. E adevărat că ea căuta o carte tocmai a lui Wilde, însă acesta nu era un motiv să-i zică soțului său pe numele scriitorului englez.

5 — Acest roman al lui Balzac l-a interesat mult pe Duiliu Zamfirescu, îl aflăm menționat și în *Lydda. Scrisori romane*. Probabil ideea însăși a căutării „absolutului” îl atrăgea, nu epica romanului.

6 — Volumul respectiv, intitulat *Prințul fericit*, apăruse în 1888 și conținea și nuvela dorită de d-na Văleanu.

P. 415

VOICHIȚA

Conv. lit., XLVIII, 5—8, mai—aug. 1914.

Variante

- p. 423, r. 8—9 — Ești ceva mai înaltă ca mine (*Conv. lit.*).
- p. 427, r. 18 — Parcă eu n-am o ghindă pe... (*Conv. lit.*).
- p. 437, r. 9 — Indicația scenică lipsește în *Conv. lit.*
- p. 443, r. 2 — Uite-o. Vorbește cu... (*Conv. lit.*).
- p. 447, r. 10 — Potrivită (*Conv. lit.*).
- p. 458, r. 13 — Să-mi dai voie. În continuare, în *Conv. lit.* urmează o indicație scenică: (se învinde jos, pe un covor și face gimnastică. Scenă mută. Maria Cantă, de la o ușe, se uită la ei. Doctorul citește); De 6 ori...

- p. 459, r. 4 — Voichița se uită lung la el.
 În *Conv. lit.* textul se continuă tocmai la p. 462, r. 34, cu replica:
 Voichița: Și crezi oare, doctore, că o să se îndrepte vreodată cocoșa asta infamă?!...
- p. 462, r. 8 — Ca pe-o floare de pe plai.
 În *Conv. lit.* poezia nu se continuă. Urmează replica (r. 32):
 — Ce frumos spui.
- p. 501, r. 15 — În *Conv. lit.* indicația scenică lipsește.
- p. 503, r. 6—8 — Va să zică e mai grav. Ce credeai (*Conv. lit.*).

Singura dintre piesele perioadei finale, publicată înainte de reprezentarea pe scenă, *Voichița* a fost prezentată la Teatrul Național cu mai mult de un an înainte de a fi publicată. De ce această distanță, e greu de spus astăzi. Momentul politic mai dificil — izbucnise în Europa războiul, în august 1914 — nu pare să aibă vreo legătură cu piesa, căci aceasta este o jucărie amuzantă, cu multă farsă, multă frivolitate și cochetărie, resimțindu-se de ceea ce va spune criticul N. Petrașcu că era misoginismul scriitorului — în realitate fiind numai o ușoară zeflemea la adresa feminismului tot mai accentuat, explicabilă la tradiționalistul diplomat.

Piesa o citește autorul însuși în ședința Comitetului teatral, la 23 ianuarie 1914. Prezenți: I. Al. Brătescu-Voinești, director delegat al teatrului, D. Evolveanu și actorul V. Leonescu. Hotărârea se amână — trebuie să presupunem că din cauza lipsei unei majorități necesare — și abia la 1 februarie se decide jucatea, prezenți fiind, în plus, Iacob Negruzzi, Ion Brezeanu și I. Saita.

Ceva însă va fi fost de altă natură decât numărul membrilor prezenți, întrucât la 28 ianuarie, același an, deci cu numai 5 zile mai târziu, aceeași componență a Comitetului, avându-l în plus doar pe Iacob Negruzzi, acceptă în unanimitate și pe loc piesa *Cuceritorul* de A. de Herz. Sau numai prezența lui Iacob Negruzzi asigură majoritatea necesară — Duiliu Zamfirescu însuși, membru în Comitetul teatral, neputînd intra în număr, fiind parte interesată?

Fact e că *Voichița* e acceptată și mult mai târziu intră în repetiție, abia toamna.

La premieră, care a avut loc vineri 9 ianuarie 1915, distribuția avea în rolurile principale: doctorul Fingal și Voichița — pe Ion Livescu și pe Tina Barbu, aceasta fiind și protagonista *Luminii noi*.

În celelalte roluri: dl. Costoiu — G. Ciprian; dl. Niemene — Cazimir Belcot; dl. Guță Pruncu — I. Sîrbul; Maria Cantă — Ana Luca; d-na Niemene — Maria Filotti; d-na Verulescu — A. Liniver-Gusty; d-na Pruncu — Nelly Santa; cei doi „servitori”: Getta Dimitriu și N. Săvulescu. O distribuție — prin cele dintii șapte roluri — de zile mari și de piese de prim rang. Actorii, deși tineri, trecuți totuși fiecare prin multe roluri și grele, apreciați de public — îndeosebi Livescu, Tina Barbu și Belcot (comic cu reputație).

Deschis mereu cu *O amică*, spectacolul era programat de la început (10, 11, 14/27 ianuarie), după care își rărea seria reprezentațiilor. În ianuarie se mai juca o dată (23 ian.), iar în februarie de două ori (1 și 23 febr.). Succesul era „de stimă”, cum avea să noteze Ion Livescu, adică apreciat de presă, de spectatorii statornici, dar neaducînd publicul mare, care prefera comedia bufă, plină de haz ușor. Lucrul îl constatăm și după suma convenită scriitorului, din totalul încasărilor la biletele de intrare.

Trebuie spus că publicul acestui gen de teatru nu era prea mare și, de-a rîndul, piesele autohtone, ca și cele străine, nu treceau decît rar de zece reprezentații apropiate. Ele se reluau apoi numai din cînd în cînd — dacă se mai reluau.

Voichița a urmat și ea soarta altora. Nu e mai puțin adevărat însă că alte piese umpleau un timp mai mare sala — *Înșir-te mărgărite* sau *Cocoșul negru* ale lui Eftimiu, *Patima roșie* a lui Sorbul etc.

Însă, la 28 aprilie 1916, *Voichița* e și ea introdusă în repertoriul permanent al Teatrului, fără a se mai relua totuși, autorul preferînd, după război, *Poezia depărtării*, mai gravă, mai profundă...

1 — La Băneasa începuseră să se înmulțească exercițiile aviatice — în special ale lui Valentin Bibescu și Negrescu — mutate aici de la Cotroceni, unde fusese pînă atunci improvizatul cîmp de aviație, pe poligonul militar.

2 — Aici începe o scenă adăugată la reprezentație, grațiosul duel madrigalesc dintre Voichița și doctorul Fingal, în care replicile sînt versuri anterioare ale lui Duiliu Zamfirescu sau parafrazări ale lor. Scriitorul construise inițial această piesă fără nici o poezie, dar a completat-o în cele din urmă, intercalînd fragmentele menționate și chiar o poezie întreagă, frumosul său madrigal din *Alte orizonturi*, *Ca un mînunchi de ramuri* — toate în această scenă.

3 — E cam ceea ce se spune, prin contrast, în poezia *Nu mai plînge* (*Immuri păgîne*):

Crede-mă, copilă Thaïs, oamenii de azi sunt mici,
Mici la trup și mici la suflet — generații de pitici.

4 — Primele două strofe din *Culcate-s romanțe* (*Alte orizonturi*).

5 — Strofa inaugurală și cea finală din poezia *Fluture* (*Poezii nouă*).

6 — Este poezia *Ca un mînuunchi de ramuri* (*Alte orizonturi*). Autorul a trimis-o mai tîrziu direct actorului Ion Livescu, care-și notează episodul în *Amintirile sale*. „În ianuarie 1915 — scrie el — Duiliu Zamfirescu aduce noua lui lucrare, *Voichița*, comedie în 3 acte, jucată cu Tina Barbu în Voichița și cu mine în doctorul Fingal. Piesa a avut un succes de stimă și aceeași atmosferă de poezie lăuntrică înfășoară întreaga lucrare. În actul al doilea citeam Voichiței niște versuri, pe cari autorul mi le-a trimis în cursul repetițiilor, din Galați, unde se afla la întrunirile Comisiunii Europene a Dunării, în calitate de ministru plenipotențiar, însoțite de următoarea scrisoare :

«Stimate Maestre,

Mă țin de cuvînt mai tîrziu, dar mă țin. Vă trimit versurile pe cari le veți spune Voichiței în actul al doilea, și cred că veți avea timpul necesar să le învățați. De spus, nu port nici o grijă, căci talentul Dv. e o suficientă cheazășie, nu numai pentru doctorul Fingal, dar pentru atîtea alte roluri cu mult mai grele, jucate, și altele, cari așteaptă viață — din bogatele mijloace ce le-aveți la îndemînă — și o interpretare justă de la spiritul analitic, pe care am avut prilejul să vi-l prețuiesc de atîtea ori.

Iată și versurile :

[Urmează poezia din textul piesei, cu două mici modificări, n.n.]

Cu salutări amicale de la obligatul d-voastră,

Duiliu Zamfirescu
Galatz»

(Ion Livescu, *Treizeci de ani de teatru*, ed. „Rampa”,
1925, p. 269—271.)

Memorialistul credea că versurile sînt inedite și nu au titlu.

7 — E a treia piesă succesivă, în care Duiliu Zamfirescu omagiază mîinile unui erou — în celelalte erau mîinile de femeie, aici de bărbat. În *Lumină nouă* gestul căpăta chiar semnificații speciale. Dar o poezie mai deosebită a mîinilor de femeie nu avem, de fapt, în lirica sa, ceea ce e întrucîtva curios. Mai curînd am fi așteptat să aflăm astfel de grațiozități în poezii, nu un omagiu adus mîinilor de bărbat, fie ele și ale unui medic.

ADDENDA

Pentru a oferi integral imaginea dramaturgiei lui Duiliu Zamfirescu, atât cu privire la piesele pe care le includem în acest volum, cât și la cele pe care, din motive diferite, *nu le includem*, dăm aici câteva explicații și ipoteze care se pot face în jurul acestora și, după caz, texte reproduse după manuscrise. Procedăm astfel pentru întâia oară în cadrul prezentei ediții —

întrucât alte lucrări ale scriitorului, de asemenea rămase în afara ediției, au fost cel puțin o dată tipărite în volume sau în presă, așadar, în principiu, ele au devenit publice. Cele trei piese aflate în situația de a figura numai în această *Addenda*, ne prezintă fiecare câte un „caz” aparte, de natură să nu legitimizeze includerea lor în corpul volumului IV.

PREA TIRZIU

Prea tirziu reprezintă a doua tentativă a lui Duiliu Zamfirescu de a urca pe scenă cu o lucrare a sa — întâia fusese *O suferință*, respinsă în 1881 la Concursul anual și publicată în *Literatorul*. Traducerea lui *Hernani* rămânând neterminată, iar *Haiducul* nefiind decît traducere — *Prea tirziu* trebuia să fie cucerirea unei veritabile poziții literare.

Însă, deși a urcat — o singură dată — pe scenă, la 19 ianuarie 1884, piesa nu e un asemenea succes. Ea nu poate fi nici cel puțin introdusă între lucrările certe ale scriitorului, prezentînd problema dublului autorat — o singură nuvelă mai semnează el în colaborare: *Răvașe*, cu AL. Vlahuță (vezi vol. II al prezentei ediții) — și deci neputînd avea foarte sigure limitele participării sale la elaborarea ei. Concluzia este, aparent, clară: ea *nu poate fi introdusă* alături — sau între celelalte *scrieri dramatice* ale lui Duiliu Zamfirescu, într-o ediție ca aceea de față.

Dar se pune imediat întrebarea: poate fi exclusă cu totul dintr-o astfel de ediție? Răspunsul l-am dat introducînd piesa numai în *Addenda* ediției și anume cu acea formă pe care o socotim cea mai apropiată de elaborarea lui Duiliu Zamfirescu.

În 1884, cînd are loc acea unică reprezentație, Vellescu avea 48 de ani, iar Duiliu Zamfirescu abia trecuse de 25, diferență enormă, unul fiind la acea dată fost actor reputat (nu mai juca din 1877), aflîndu-se profesor de declamație la Conservator, deci om de mare suprafață, în vreme ce colaboratorul său mai tînăr era foiletonist la *România liberă*, cu un singur volum mixt, de poezie și nuvele (*Fără titlu*, 1883), cu puțin ecou în public; avea reputația unui tînăr inteligent și promițător, însă doar a unui tînăr. De ce ar fi făcut Vellescu pe copistul tînărului, dacă dramatizarea era în principal a acestuia?

„Povestea” din piesa *Prea târziu* aparține, cert, lui Duiliu Zamfirescu: a lui e nuvela *Jeana*, care trece în întregime în piesă, ale lui trebuie să fi fost adaosurile de tipologie socială, conflictul dintre personajele cheie, de vreme ce materia acestora va trece după un deceniu în substanța romanelor *Viața la țară* și *Tânase Scatiu*, și aceasta în timp ce Vellescu trăia, putând revendica paternitatea episoadelor respective, dacă ar fi fost imaginate de el.

Pe de altă parte, într-o scrisoare către Duiliu Zamfirescu, din 1898, Ollănescu-Ascanio, prieten apropiat, sugerează că slăbiciunile piesei *Prea târziu* aparțin lui Vellescu — slăbiciuni, așadar, ale dramaturgiei propriu-zise, ale construcției scenice, nu ale fabulei după care s-a construit subiectul „teatral”, acesta rămânând să-l atribuim în mod legitim lui Duiliu Zamfirescu, de vreme ce nuvela *Jeana* îi aparține și adaosurile vor fi valorificate ulterior de el, în romanele sale.

În forma primă a unui interviu la care a răspuns prin 1895—96 lui D. Stăncescu, pentru biografiile întocmite de acesta oamenilor de cultură, Ștefan Vellescu însuși declara că o amintire „mai plăcută” din viața sa de artist a fost „cînd am lucrat în colaborare cu Duiliu Zamfirescu și am concurat cu piesa *Prea târziu*: unul din noi sosea prea devreme”. (Textul e șters ulterior cu roșu, și înlocuit cu fraza: „Cînd învățam să scriu sub direcțiunea d-lui Hajdeu.”)

Jocul de cuvinte „prea târziu” — „prea devreme” îl făcuse încă în 1884 D. D. Racovitză-Sphinx, în cronică spectacolului, dar pentru a-l avantaja pe Duiliu Zamfirescu. Interpretat cu bunăvoință, nici Vellescu nu pare a spune altceva prin formula sa: tînărul său colaborator era cel care își încercase „prea devreme” puterile în teatru — încercarea literară neizbutită, aflată în discuție, era deci mai mult a lui, sau chiar numai a lui, și tot lui i se datora în principal sau exclusiv eșecul piesei respective!

Totodată, însă, Vellescu își trecea ulterior — în programele Teatrului Național — piesa *Prea târziu* între lucrările sale, fără să mai menționeze participarea colaboratorului. Esențială pentru stabilirea paternității unei opere literare este însă nu fabula, subiectul, în liniile sale generice, ci elaborarea dramatică efectivă, construcția, tipologia, acțiunea concretă, mișcarea scenică a eroilor, dialogul, întreaga stilistică a piesei. Or, pentru toate acestea — hotărîtoare pentru paternitatea și pentru valoarea unei lucrări teatrale — nu avem nici o atestare foarte sigură, dar Duiliu Zamfirescu e cel ce ridică mînușa la acuzațiile lansate de Racovitză-Sphinx în cronică piesei și spectacolului, din *România liberă*, luînd apărarea textului. Acesta deci poate fi mai mult al său decît al lui Vellescu. Tot

el e cel ce scrie Comitetului teatral, în 1884, o violentă scrisoare, rămasă fără rezultat, cerînd imperios să se acorde piesei *Prea târziu* premiul anunțat.

Putem însă judeca și altfel: respins de la premiu în 1881 cu *O suferință* și vrînd să-și asigure accesul la el, în noul Concurs anual din 1883, Duiliu Zamfirescu s-a hotărît eventual să apeleze la coautorat — în fapt: patronul omului de teatru cunoscut, care nu putea fi alt decît de lesne refuzat de către juriu și Comitet. Imprejurări de acestea s-au mai văzut. În acest caz, transcrierea textului de către Vellescu — care va fi avut și o participare inițială în elaborarea dramatizării, inclusiv a primului text, cel prezentat în concurs — și nu de către tînărul coautor sau autor principal, ar fi fost necesară pentru a ascunde juriului și Comitetului teatral care e situația exactă a apartenenței lucrării. Însă textul prezentat în concurs nu e scris de Vellescu, ci de Duiliu Zamfirescu — cîteva pagini — și de un copist. Numai cel destinat regiei teatrale e caligrafiat de Vellescu!

Dacă ar fi fost mai activă participarea lui Vellescu la piesă, ar fi semnat și el scrisoarea — ne putem spune — dar Vellescu avea cu teatrul, cu Comitetul, raporturi de altă natură decît acelea ale lui Duiliu Zamfirescu, era regizor, membru în tot felul de delegații, și nu avea de ce să riște o adversitate pentru o piesă parțial a sa, ori chiar mai mult a sa, dar nefiind, totuși, decît o dramatizare dezvoltată și adăugată de celălalt, după o schiță tot a celuiilalt.

Iată argumente împărțite, care nu ne dau dreptul să introducem piesa decît într-o *Addenda*, nu în corpul propriu-zis al ediției lui Duiliu Zamfirescu.

Mai întîi vom nota, din distribuția unicului spectacol, numele principale de actori, după caietul manuscris al regiei, verificate cu afișul spectacolului:

<i>Luchianu</i>	— Petre Vellescu
<i>Alexandru Martinian-Conrad</i>	— C. Nottara
<i>Stroe</i>	— I. Christescu
<i>Sotir Micronescu</i>	— Șt. Iulian
<i>Luca Micronescu</i>	— D. Rasiaru
<i>Maria</i> , fiica lui Luchianu	— Ar. Romanescu
<i>Elena Frățeanu</i>	— A. Nottara

Vom sublinia că numele eroului îl păstrăm Alexandru Martinian, zis Conrad, așa cum specifică manuscrisul prim; în manuscrisul II și în

spectacol a fost Alexandru Lazăr, zis Conrad; pentru unificare, am păstrat și în note forma din textul pe care-l reproducem, nu numai în cazul lui, ci și al familiei Micronesu, care, în spectacol, au fost Microhoff, pentru a li se sublinia originea străină.

Privind distribuția spectacolului, constatăm că, cel puțin prin cinci nume, piesa beneficia de actori dintre cei mai distinși la Teatrul Național în acel moment.

Piesa a fost reprezentată strict pentru sondarea opiniei publicului, în vederea acordării premiului. Hotărârea juriului a fost să fie premiată piesa care va întruni sufragiul spectatorilor, puși să aleagă între *Prea tîrziu* și *Grandomania* de Sava Șoimescu: „Cea care va ieși mai bine în scenă, aceea să ia premiul” — se spunea în concluzia juriului. Jucate la 12 și la 19 ianuarie, nici una n-a fost nici premiată, nici jucată în continuare.

D. D. Racovitză-Sphinx, coleg de redacție cu Duiliu Zamfirescu la *România liberă*, scrie o cronică foarte severă a piesei și a spectacolului, în trei foiletoane succesive (*România liberă* din 20—25 ian. 1884, chiar a doua zi după spectacol — deci avea cronică pregătită, pe baza lecturii textului), numind cu multă justețe deficiențele de construcție, citind exact replici, descriind amănunțit evoluția unor personaje. După întîlul foileton, Duiliu Zamfirescu îi predă cronicarului un text-replică, aparținînd cîteva din situațiile piesei și anume: travestiul lui Alexandru-Conrad; posibilitatea ca doi veri să se îndrăgostească (întrucît fata Luchienilor, Maria, îl iubește pe Alexandru-Conrad, deși ea știe că e vărul ei; da, va spune Duiliu Zamfirescu, dar la reprezentare nu s-a observat că cei doi erau veri de gradul trei, iar verii de gradul doi și trei puteau să se căsătorească); felul cum Alexandru-Conrad e prea obsedat să-și reabiliteze părintele învinuit pe nedrept de a fi pierdut o sumă de bani, care în realitate îi fusese furată; comportarea Mariei, care, deși îl recunoaște pe Alexandru, nu insistă îndestul pentru renunțarea la travesti etc.

Deci, Duiliu Zamfirescu singur ia apărarea conținutului piesei — nu și Vellescu — dar el are grijă să specifice lui Sphinx: „Îți scriu acestea și în numele d-lui Șt. Vellescu”. Sphinx însă vorbește astfel la un moment dat, în foiletonul al doilea, despre autorii piesei: „D-sa (Duiliu Zamfirescu, n.n.) și colaboratorul d-sale...” — deci stabilește o deosebire elocventă, căreia îi va da un alt sens în final, și vom vedea care, cînd se va referi la cei doi semnatari. Forma utilizată de cronicar dă sugestia clară că autor principal e Duiliu Zamfirescu. Ce poate fi principal într-o piesă realistă — în concepția epocii — dacă nu subiectul și trasarea profilului eroilor. Iar acestea sînt, fără discuție, creația lui Duiliu Zamfirescu.

În restul cronicii se spune mereu: „autorii”; însă, în final, acuizarea de bază adusă piesei — „păcătuiește prin chiar scheletul ei, prin chiar ideea fundamentală” — pare a-l viza pe Duiliu Zamfirescu, deoarece „scheletul”, „ideea fundamentală” îi aparțin, tot fără discuție, lui. Subtilul Sphinx, prieten cu Duiliu Zamfirescu, cunoscător, desigur, al felului cum merse colaborarea celor doi, sugerează clar că el contestă *dramatizarea*, faptul că s-a ajuns la ideea transformării nuvelei în piesă. „Este o piesă, spune așadar Sphinx, care păcătuiește prin chiar scheletul ei, prin chiar ideea fundamentală, idee care, în mintea autorilor, trecînd prin transformări și peripecii diverse, s-a transformat într-o lucrare dramatică” (subl. n.). Această idee a scenarizării nuvelei aparține deci mai probabil lui Vellescu decît lui Duiliu Zamfirescu, fiindcă altfel, orice s-a spus pînă acum, nu vedem ce altceva decît dorința lui Vellescu de a face piesă din novelă putea să pună alături doi oameni aflați la distanță atît de mare unul de altul.

Mai mult decît atît, atunci cînd vorbește despre soarta piesei în viitor, Sphinx stabilește în realitate un dialog numai cu Duiliu Zamfirescu, nu și cu al doilea autor: „Considerațiunile de colegialitate care ar fi putut să facă a li se auzi glasul cel puțin pe jumătate — căci d. Vellescu a subscris opera alături de colaboratorul meu la acest ziar, Duiliu Zamfirescu — asemenea considerațiuni am fost de părere că nu-și au loc, întruoit să atînge de dreptate în literatură.

Din contra, colegul meu, care — sunt sigur — nu va lua în nume de rău observările mele — fiind dotat cu o inteligență afară din comunul oricărui muritor — va fi gata, din contra, a se felicita că am găsit ocaziunea d-a nu aproba tendințele de admirațiune mutuală...”

Expresii de felul: „cel puțin pe jumătate” — în sensul că Duiliu Zamfirescu e „cel puțin pe jumătate” autor al piesei; Vellescu „a subscris opera alături de...” — deci nu e *coautor* ci numai *subscriitor* „alături de...”; „observările” lui Sphinx au în vedere numai inteligența colegului său, nu și pe a lui Vellescu — acestea, ca și tratarea problemei din „considerente de colegialitate” sau chestiunea „admirațiunii mutuale”, au loc numai între ei doi, nu și între Sphinx și Vellescu — toate par a lăsa să se înțeleagă clar că abilitatea cronicar de la *România liberă* traduce direct publicului pe adevăratul autor al piesei. Lucrul apare și mai clar ceva mai departe: conținutul diplomației subtilă a reproșurilor și scuzelor, el atribuie direct piesa — atît prin felul utilizării posesivelor, cît și printr-un inteligent joc de cuvinte care încorporează titlul lucrării — numai lui Duiliu Zamfirescu:

„Lucrarea sa — a sa, și nu a celui alt coautor, n.n. — dramatică rămâne cu valoarea ei proprie, chiar dacă nu s-ar învoi să-i aplice măcar unele din remediile ce am propus eu și, dacă mă pot servi de un joc de cuvinte, niciodată nu se va zice că a produs *prea târziu*, ci, fără îndoială, că a scris *prea devreme* lucrări de merit, ca piesa *Prea târziu*, de exemplu, și ca alte producțiuni cunoscute deja publicului”.

Deci: „lucrarea sa dramatică”; „a produs” (la singular, nu: „au produs”); „a scris (idem) lucrări de merit” ca piesa în cauză.

Totodată, să încercăm a descifra jocul de cuvinte, din limbajul esopic al lui Sphinx, care se adresa unui public cunoscător al treburilor artisticești: „Niciodată nu se va zice că a produs *prea târziu*” — deci nu la o vîrstă mai înaintată (ca a lui Velleseu), ci „prea devreme”, adică la tinerețea celor 25 de ani și citeva luni ai lui Duiliu Zamfirescu, așadar piesa nu e scrisă de un autor aflat la o vîrstă mai avansată (Velleseu), ci de unul tînăr; același lucru îl precizează, dacă mai era nevoie, prin opoziție, și formula „a scris *prea devreme*”; ce anume a scris — nu: *au* scris! — *prea devreme*? — „lucrări de merit ca piesa *Prea târziu*, de exemplu, și ca alte producțiuni cunoscute deja publicului” — producțiuni ale lui Duiliu Zamfirescu, căci numai de el e vorba în paragraful final ↓

Dacă acest sens și nu altul trebuie să-l dăm încheierii lui Sphinx, atunci *toată* piesa e a lui Duiliu Zamfirescu, și nu a lui Velleseu care, în acest caz, ar fi numai cosemnatar, nu și coautor. Și totuși, nu putem da valoare absolută acestei alternative, căci sensurile pe care le-am dedus sînt o demonstrație, nu o dovadă, iar manuscrisele vorbesc de generozitatea lui Sphinx față de colegul său.

Vom mai menționa că mulțimea și lungimea citatelor din cronica lui Sphinx dovedesc că acesta s-a servit de un text, dar, în mod clar, nu e acela al spectacolului, adică al doilea, deci el s-a folosit de primul, care era al lui Duiliu Zamfirescu: există deosebiri între forma din ziar a acelorași pasaje și cea din manuscrisul al doilea — dar și față de primul — deosebiri care nu se pot explica numai prin erori de transcriere posibile ale lui Sphinx sau scăpări ale tipografului și corectorului, ci prin faptul că Sphinx folosea, cu ajutorul colegului său, versiunea inițială.

În afară de reprezentația din 19 ianuarie, nu știm să mai fi urmat alta, deși, în mod real sau ironic, cite o publicație anunță noi spectacole cu *Prea târziu*.

La aceasta însă, lucrurile începuseră bine: avuseseră loc, după protocol — și chiar insistente — „chemările publicului”, în rîndurile căruia se

afla regina. Autorul ar fi rezistat ispitei și chemărilor și n-ar fi ieșit la rampă, „dar, crede-mă, aș fi făcut o mare necuviință către regina, care deja a așteptat prea mult”; au fost și felicitări „sincere și pornite dintr-o adevărată dragoste”, dar erau și din „acele calpe”; existau și „gloabele omenești, care ambiționau așadar să mă pupe care de care mai întîi, cînd pînă aci se uitau la mine ca la un pestiferat” (Scris, către Elena Miller-Verghy, din 20 ian. 1884). Desigur, „gloabele omenești” erau cei ce se îndoiseră că piesa va fi admisă la concurs, nu crezuseră că se va reprezenta sau crezuseră că, la spectacol, se va dovedi că piesa nu e bună, nu e premiabilă.

Se impune o nouă precizare: spusele scriitorului par să indice un triumf total, care nu rezultă însă nici din cronica lui Sphinx, nici din neacordarea premiului — în vreme ce Aristizza Romanescu, interpreta protagonistei, nici nu menționează piesa și rolul respectiv între cele pe care le-a jucat (*30 de ani. Amintiri*, E.S.P.L.A., 1960), nici incidentul însuși al selecționării piesei pentru a fi dată unui plebiscit al spectatorilor. Oricum, o actriță care notează atîtea în memorialistica sa, alcătuită vizibil după însemnări de epocă, putea să-și aducă aminte și de o piesă „promițătoare”, care nu s-a reprezentat însă decît o singură dată. Deci, toate preparativele lui Duiliu Zamfirescu — și ale coautorului său — transformarea rapidă a piesei după concurs, grăbita ei „dare la rîndea”, erau inutile. Faptul că la rampă apare numai el, nu și Velleseu, însemna că acesta nu se simțea autor pînă într-atît al piesei? Iată motive care par a-i atribui lui Duiliu Zamfirescu un autorat preferențial — cu toate acestea, îndoiala există și nu ne permitem să reproducem piesa decît în *Addenda* ediției de *Opere*, neputîndu-i-o atribui lui, definitiv.

Este potrivit să arătăm că atunci cînd au fost alcătuite primele trei volume ale ediției și monografia dedicată vieții și operei scriitorului, nu se descoperise decît *un singur* manuscris conținînd piesa — acela ulterior prezentării ei în concurs, dar destinat reprezentației din 19 ianuarie, pentru care i s-au făcut importante modificări, față de cel din concurs.

În iulie 1973, cu ajutorul istoriografului George Franga, directorul Muzeului Teatrului Național, am putut avea și manuscrisul prezentat în concurs, marcat de trei sigilii peste fila cu numele autorilor, îndoită și purtînd un motto („Il faut se hâter et rire, de toute chose, pour ne pas être forcé, une heure après, d'en pleurer — Figaro”) pentru recunoaștere.

Acest text are primele pagini caligrafiate de Duiliu Zamfirescu; titlurile actelor și scenelor, personajele din scenă, indicația de sfîrșit a actelor, motto-ul inaugural, sînt scrise mai toate de el. Pe parcurs sînt și

alte porțiuni de text scrise de el, multe intervenții în textul transcriitorului, acesta din urmă fiind cu totul necunoscător în ale ortografiei, dar scriitorul nu a corectat noianul de erori. A vrut prin aceasta să păstreze anonimul, lăsînd totuși clară sugestia, pentru cei care-i cunoșteau scrisul? Nuvela sa *Jeana*, care da scheletul epic al piesei, era, în orice caz, cunoscută, apăruse în *România liberă*, iar, în iunie 1883, chiar în volumul *Fără titlu*. Cel puțin o parte din juriu, cu Maiorescu între ei, puteau ști cine era anonimul, dacă el însuși n-avusese grijă să-și anunțe din timp participarea la concurs.

Dat fiindcă și acest manuscris e, mai tot, o transcriere, de către o mîină străină, deducem existența încă a unui manuscris, anterior, după care s-a transcris și care e pierdut. Cine l-a scris? Duiliu Zamfirescu sau Vellescu? Păreră noastră e că rolul principal l-a avut Duiliu Zamfirescu.

Conform hotărîrii juriului, dată cu mare întîrziere, piesa a fost pusă în repetiție — dar pentru spectacol s-au făcut modificări, chiar mari, mergînd pînă la schimbarea soartei eroului principal: în manuscrisul prim, prezentat în concurs, el devine pedepsitorul personajului negativ, parvenitul și intrigantul Sotir, care e un Iago, un Tartuffe — un Tănase Scatiu!; în al doilea manuscris, care a stat la baza spectacolului, eroul principal moare, bolnav de inimă, nu înainte de a-și dovedi demnitatea și cinstea, dar căzînd victimă aceluși Iago, care rămîne în viață, păstrîndu-și intactă starea, locul social, chiar toată perspectiva evoluției ulterioare. În spectacol personajul pozitiv era un triumfător prin moarte; în concurs el se prezenta ca un înfrînt prin victorie (căci, socialmente, el era un asasin, orice spun alți eroi din scenă).

Modificările de structură dramatică sînt certe de la primul la al doilea manuscris, deci de la cel din concurs, la acela destinat spectacolului. Piesa e mult mai teatrală în versiunea a doua pe care o avem și care, în cea mai mare parte a ei, e caligrafiată de Vellescu; el a adus, deci, cele mai importante transformări — care vor fi fost analizate și elaborate, în principiu, cu Duiliu Zamfirescu. Manuscrisul din concurs prezintă multe note marginale, datorite deopotrivă lui Vellescu și lui Duiliu Zamfirescu, dar și unor caligrafii ce nu ne sînt cunoscute, sugerînd modificări — de care „ascultă” manuscrisul al doilea, evident ulterior. Dar și acesta are părți transcrise de altcineva decît de Vellescu — și aici o distincție se impune precizată: părțile caligrafiate de Vellescu în manuscrisul al doilea au cele mai multe modificări față de primul, deci presupunem că aici a fost intervenția lui principală. Tot aici sînt și cele mai „elaborate” texte, deci cu multe tăieturi, înlocuiri, intervenții, uneori aduceri la forma veche, din primul manuscris, iar acestea trebuie să le soco-

tim rezultate în urma discuției cu Duiliu Zamfirescu, uneori efectuate chiar de el, cu cerneală, neagră sau violetă, și cu creion negru (așadar intervențiile s-au făcut succesiv). Deducem că scriitorul nostru și-a apărut *textul propriu* și în fața observațiilor Comitetului teatral, care i s-au transmis, desigur, dar și în fața colaboratorului (textul propriu, adică acela din primul manuscris, care deci e mai mult al său decît al lui Vellescu). Poate la modificările acestea se referă D. Racovitză-Sphinx, cînd face să rezulte, într-o abilă formulare, că forma lui Duiliu Zamfirescu era superioară, piesa mai bună era *a sa*. Lucrul îl va sugera și D. C. Ollănescu-Ascanio.

Dacă supozițiile noastre merg prin preajma adevărului, avem cuvînt să dăm o prioritate textului prim, aceluia prezentat în *concurs*, pentru a-l comunica cititorilor, nu celui de-al doilea, pe care însă de asemenea îl comunicăm, în ce are modificat mai important, pentru a cunoaște și esențialul *spectacolului*, și acesta semnat de Duiliu Zamfirescu.

Adăugăm încă o presupunere: e clar că modificările însemnate pe *primul* manuscris, și de care „ascultă” al doilea aproape total, sînt ulterioare prezentării în concurs și anterioare spectacolului. Dar oare *toate* modificările pe care le conține *al doilea* manuscris sînt anterioare spectacolului? — sau unele sînt ulterioare acestuia, efectuate de Duiliu Zamfirescu sau de Vellescu — sugestii primite de la critică, de la juriul teatral, idei venite lor la repetiție și la premieră — pentru următoarele reprezentații, care însă n-au mai avut loc? Trebuie să admitem și această posibilitate. În acest caz, unele tăieturi și modificări, care apropie textul al doilea de textul prim, sînt mai probabil ale lui Duiliu Zamfirescu; acelea prin care se îndepărtează și mai mult de el sînt mai sigur ale lui Vellescu; și dintr-o categorie și din cealaltă, ele îi angajează pe ambii. E semnificativ că notări marginale pe al doilea text, polemici cu textul, sugestii date autorilor — nu există în al doilea manuscris, ci numai în primul; în al doilea sînt, nu sugestii, ci operații efective — deci se lucra prompt, cu decizie.

Toate acestea le avem în vedere cînd dăm în *Addenda*, textul prim, cel din concurs, ca text de bază al piesei, atribuit lui Duiliu Zamfirescu în măsură mai mare decît cel destinat spectacolului.

Pentru cunoașterea *marilor* modificări, care deci schimbă cursul acțiunii dramatice și conținutul jocului scenic, dăm, în subsolul textului prim, texte semnificative, uneori scene întregi din manuscrisul al doilea, reținînd și indicațiile marginale, foarte elocvente pentru elaborarea piesei, reținînd de asemenea textele tăiate, formulările transformate succesiv, unde putem bănuși deci că s-a manifestat controversa literară a celor doi autori.

Scatiu, *În război*, *Îndreptări* și *Anna*, care se pot citi fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiasi neam. Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pământul lor din valea Dunării și, cu ei, să iau Ardealul“.

Încă de atunci, romanul readucerii Transilvaniei în hotarele firești ale țării îi apărea problematic scriitorului, pentru că imaginația realistului nu făcea clare căile concrete ale desăvârșirii proiectului. Nici o bună bucată de vreme după ce evenimentul s-a petrecut în realitate, planul romanului nu s-a încheșat. Scriitorul vorbea în continuare despre ciclul său ca despre o serie de romane, „care trebuiau să sfârșească, în cel din urmă, cu luarea Transilvaniei“, dar nu mărturisise intenția de a mai da viață vechiului proiect: „Pe acesta nu l-am scris, căci l-a scris poporul român“ (*Îndreptarea*, din 16 iunie 1919).

Există temeieri să presupunem că noul roman era început la această dată, dar el se încheșă încă greu, de aceea scriitorul nu socotea potrivit să-l anunțe și, în același timp, nu nega cu totul posibilitatea de a-l realiza: nu-l scrisese încă, dar nu însemna că nu avea de gând să-l scrie — acesta trebuie să fie sensul citatului de mai sus.

Cu toată schimbarea numelor — care, după cum rezultă din fragmentul existent, nu mai aparțin familiei Comăneștenilor, deci în chip normal exclud romanul din ciclul consacrat ei — am încadrat aici cele câteva pagini existente, pentru că descoperim o înrudire clară în conceperea personajelor (între Matei Damian și bătrînul Dedulescu există aproape identitate caracterologică, precum și între Mihai Comăneșteanu sau nepotul său Alexandru Comăneșteanu și tînărul Alexandru Dedulescu din fragment), și întrucît continuitatea de problematică situează noul roman în succesiunea celorlalte cinci: el trebuia să fie, după toate cîte le anunță, acela al readucerii Transilvaniei în hotarele firești ale țării.

De la prima știre despre intenția romanului *Viața la țară*, din mai 1892, și pînă la moartea scriitorului — care va fi purtat ani lungi în inimă ideea noului roman — pe parcursul a trei decenii întregi, s-a încheșat acest ciclu de romane, cel mai amplu din cîte s-au scris în literatura noastră pînă atunci, elaborat pe cea mai mare durată de timp și cuprinzînd o epocă de jumătate de secol, între 1868 și 1918.

Fiecare dintre ele are însă o istorie proprie, urmărită, în liniile ei esențiale, în *notele* care urmează.

Titlul *Romanul Comăneștenilor* figurează în mai multe din scrierile publicistice ale lui Duiliu Zamfirescu, în ultimii ani ai vieții sale, și a fost înscris pe contrapagina copertei interioare a ediției din 1922 a romanului *Viața la țară*, unde sînt transcrise în ordine — ca și pe o pagină interioară a ediției 1911 a romanului *Anna* — toate cele cinci componente ale ciclului, numerotate fiecare de la I la V. Deosebirea este că, în 1922, titlul romanului *Îndreptări* nu figurează între ghilimele ca în edițiile apărute anterior, iar pentru *Anna* nu se mai păstrează explicativul: *Ceea ce nu se poate*, înscris între paranteze pe copertele edițiilor din 1911 și 1916. Ediția prezintă păstrarea, ca atare, formele din 1922 ale titlului fiecărui din romane.

VIAȚA LA ȚARĂ

Convorbiri literare, XXVIII, 3—8, iulie-decembrie 1894 și XXIX, 1—5, ianuarie-mai 1895.

În aceeași perioadă, în revistă au mai fost publicate două poezii ale autorului: *Sărmanul cultur* (decembrie 1894), cu prilejul apariției volumului *Alte orizonturi*, și *Pe mare* (aprilie 1895).

Apariții în volum în timpul vieții autorului: Ed. I — col. „Biblioteca pentru toți“, nr. 162—165, Ed. Carol Müller, 1898, cu o *Prefață* a autorului; Ed. II — Idem [f.a.]; Ed. III — Idem, 1907; Ed. IV — Idem, 1914, cu o nouă *Prefață* a autorului; ed. V — col. „Scriitori români“, Ediția „Cultura națională“, 1922, cu o a treia *Prefață* a autorului și cu reproducerea *Prefetei* la ed. IV.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I (1898)

Este prima oară cînd Duiliu Zamfirescu își anunță public ideile viitoarelor articole din *Noua revistă română* și *Revista idealistă* și, îndeosebi, a discursului de recepție la Academie, *Poporanismul în literatură*. Ele figurau la această dată — 1898 — și în articolul rămas neterminat și nepublicat, după cît știm — *Romanul și limba română*, manifest antimaiorescian, intenționat poate, la origine, să devină chiar prefață a *Vieții la țară*. Analizate cu atenție, tezele prefetei publicate descînd totuși din cele maioreștiene, întîlnite în studiile intitulate *Diracția nouă*, din 1872; dar, venind cu un sfert de secol după acestea și în cu totul alte condiții, au deșteptat, cum era și firesc, împotrivirea lui Maiorescu. Polemica scriitorului viza o literatură constituită în cadrele trasate de Maiorescu (Slavici, Caragiale), ceea ce nu putea să nu atragă dezaprobarea criticului, vizibilă în toată corespondența sa cu Duiliu Zamfirescu și ajunsă la punctul suprem, final, în 1909, cu prilejul discursului academic, *Poporanismul în literatură*. Dar tocmai prin această polemică, Duiliu Zamfirescu își detașează într-o bună măsură literatura proprie, începînd cu ciclul Comănește-

SOTIR MICRONESCU

— Vîrstă nehotărîtă — deputat. Figură de intrigant : frunte mică, mustăți rase pînă la jumătate, barbă pe sub fălci — puțin pleșuv. E îmbrăcat într-un gheroc negru cu poale scurte, pantaloni untelema, jiletică damaschinată, cămașe cu gulerul răsfrînt, necălcăt. Un lanț gros de aur după gît. În indexul drept, un inel cu pecetie. Vorbește cu accent grecesc abia simțit.

LUCA MICRONESCU

— June fashionabil.

MARIA, fiica d-lui Luchianu

— 26 ani — simplitate elegantă.

D-na LUCHIANU

— 45 ani. Păstrează costumul de pe vremea domniței Cuza : rochie de faille cu chantilly, corset Catherine Medicis.

ELENA FRĂȚEANU

— Văduvă tînără. E îmbrăcată totdeauna după cea din urmă modă.

Un doctor

Un logofăt de moșie

IOHAN, ștal-maistru

Ileana, servitoare. Slugi, țărani.
Acțiunea în zilele noastre — la țară.

ACTUL I

Un salon elegant, la Luchianu

SCENA I-a

STROE, CONRAD, IOHAN

(Conrad calculează la o masă, pe un registru mic de buzunar, fără a observa pe Stroe, care intră vorbind lui Iohan. Acesta stă, cu pălăria în mînă, la ușa din fund, într-o atitudine respectuoasă.)*

STROE (*lui Iohan*): Să fii d-ta sănătos, n-am fost ștal-maistru niciodată, dar... ce naiba ! călăresc din copilărie.

* Marginal, cu cerneală violetă, adăugat de Vellescu : „A se vorbi de boala de inimă a lui Conrad”.

IOHAN : „Aber... gnädiger Herr !”

STROE : Nu, nu... negrul e de rasă arabă și numai peste cîtva timp poate fi călărit fără primejdie.

IOHAN : „Aber... eu tresat pun”.

STROE : În sfîrșit... (*Văzînd pe Conrad.*) A !... bună ziua. (*Lui Iohan, fără a-l privi, pe cînd coboară ca să dea mina lui Conrad.*) În sfîrșit, asta este părerea mea. (*Intorcîndu-se către Iohan și făcînd o reverență exagerată.*) Așa ! așa !... Zum vidersehen her stal-maister !

IOHAN (*incurcat se retrage, după ce s-a închinat respectuos*): So ist... bardon gnädiger Herr ! (*Dispare.*)

STROE : Te credeam pe cîmp.

CONRAD (*după ce a închis carnetul, strînge mina lui Stroe cu amicie*): Am primit chiar acum niște bani, din vînzarea peștelui de la Luchieni, și notam sumele.

STROE (*surzînd*): A !... a !... Bravo !... la bun sfîrșit te-au dus studiile tale profunde.

CONRAD : Administrator la moșiile d-lui Luchianu.

STROE : Bine, omule*, o să-mi explici odată pentru ce porți un nume străin ?... Din Alexandru Martinian, Conrad. (*Oferindu-i o țigară.*)

CONRAD (*refuzînd*): Îți mulțumesc.

STROE : Ia spune-mi, te rog : acum șase luni, cînd m-am întors din străinătate, te văd — vreau să mă arunc în brațele tale — să te chem pe nume — și tu îmi spui să-ți respect secretul... Am făcut-o... Dar, ce naiba !... cred că o să-mi spui și mie ce-nsemnează acest mister ?... Conrad în loc de Alexandru... și în ce hal ?... Logofăt la moșiile lui Luchianu !...

* Marginal, textul lui Duiliu Zamfirescu a fost însemnat, pe lungimea a trei replici (jumătatea a doua a paginii), cu creionul și adnotat astfel : „A nu se mai servi de mijlocul acesta ; vine în țară spuiind cine este, dar unchiul său [text neclar] și îl pune la moșiile sale, el e fericit că se poate plăti de recunoștință.” Textul e tăiat cu creionul — alt creion decît primul, deci și altă mînă. Sugestia nu a fost acceptată de cei doi coautori — cum nici altele, ulterioare, nu vor fi — și piesa rămîne construită pe acest travesti, păstrat din nuvela *Jeana*.

CONRAD : Da, și după aceea am luptat ca un martir !... voiam să nu mă întorc în țară decât după ce-mi voi termina studiile. *

STROE : Știu, dai lecțiuni... Tristă meserie !... Vindeai adjective și verbe cu luna... pe 20 lei... dar ai izbutit ! Nu înțeleg însă ce raport poate avea tot ce și s-a întâmplat, cu stăruința ta de a rămânea necunoscut.

CONRAD : În locul meu ai fi făcut tot astfel. Scrisorile d-lui Luchianu mă revoltau, Știam că nu am mijloace, și că niciodată nu mă voi putea plăti de dînsu, și de aceea aveam o vecinică greutate pe conștiință. Dorința mea, visul meu — era să mă pot plăti de d-nu Luchianu ; dar cum ? El dăruise 60.000 fr. pentru a scăpa de rușine pe tatăl meu. Această sumă i se furase de un mizerabil, pe cînd era casier general al județului. Vrajmașii tatălui meu — care era cinstea în picioare — ar fi exploatat acest furt. Era pierdut. D-nu Luchianu a avut milă de dînsu și de noi, și a plătit.

STROE : Ciudat om acest d-nu Luchianu : grija de a aminti o binefacere, orcît de mare ar fi, denotă pe fanfaronul bogat, și, fără supărare, cam așa îmi pare că este unchiul tău și nobila mea rudă. Mult mă tem că binele îl făcea îndemnat de mătușa ta, care este o femeie superioară. Ei, dar în ce mod se întâmplă că stai aci sub un nume străin ? cum de nu te-a cunoscut nimeni ?

CONRAD : Reîntors în țară, observ că amicii mei din copilărie nu mă mai recunosc — se înțelege, după aproape 10 ani petrecuți în Franța. Pe lingă asta aflu că d-nu Luchianu sta rău. Găsesc mijlocul de a-i fi recomandat ca agronom francez. Ne înțelegem. Însă, crede-mă, el încă nu avea conștiința de ruina sa apropiată. Mă lua mai mult spre a putea zice : „Directorul meu de exploatare, inten-

* Marginal, cu cerneală, Vellescu repetă consemnarea anterioară : „a vorbi despre boala lui Conrad“. Manuscrisul II introduce, în acest punct, o replică a lui Conrad, scrisă de Vellescu : „...am luptat ca un martir !... Sărac și mai ales bolnav, nu voiam cu toate acestea să mă întorc în țară decât...“ — pe care Duiliu Zamfirescu o prefacă, cu cerneală neagră, în : „Sărac, neajutat de nimeni“, iar Vellescu își păstrează, tot cu cerneală neagră, formula proprie, tăiată inițial cu creionul : „și mai ales bolnav. Nu voiam...“ etc. Stroe întărește, într-o replică scrisă întii de Vellescu, tăiată apoi tot de el și reintrodusă : „Știu, boala ta de inimă“. Despre care Conrad precizează : „A trecut“ — replică tăiată mai întii, apoi reintrodusă, de Vellescu. Deci, chestiunea boalei, care va cauza moartea lui Conrad, justificînd în parte și titlul piesei — toate se petrec „prea tîrziu“ pentru Conrad — a fost un prilej de controversă între cei doi coautori, privind amplasarea insistenței asupra ei, încă din prima scenă a piesei. A biruit punctul de vedere al lui Vellescu, mai „scenic“ !

dentul meu, francezul de la moșie*. O!... nu-ți pot descrie fericirea mea, cînd am constatat dezordinea și ruina de care era amenințat. De atunci muncesc ca un rob numai ca să-i pot mîntui averea. Astăzi primejdia e înlăturată.

STROE : Înlăturată ? dar atunci de ce îmi vinde pădurea ?

CONRAD : Eu l-am sfătuit. Sumele de care dispune astăzi și cu banii pădurei l-ar scăpa de toate datoriile — și odată averea sa mîntuită, prin mine, sunt plătit de dînsu și mă voi retrage.

STROE : Him !... dar... Maria ?

CONRAD : Cum ?...

STROE : Nu mi-ai spus-o dar am ghicit-o... O iubești !

CONRAD : Pentru ce ți-a venit aceasta în minte ? Cînd am plecat, ea era o copilă de 12—14 ani ; am trăit cu vara mea ca doi frați — îmi inspira o simpatie vie, este adevărat, dar atît... simpatie copilărească... iată totul.

STROE : Nu zic altfel... dar... simpatia de altădată a crescut și s-a schimbat într-un adevărat amor. (*Văzînd că Conrad voiește a vorbi.*)

Da, da... știu eu ce spui... Într-o zi, vorbind cu Maria, i-am surprins secretul ; tu nu știi poate... dar am simțit : în această casă numai Maria bănuiește că Conrad este Alexandru Martinian.

CONRAD : Dar... *

STROE : Tăcere ! iată d-nu Luchianu.

SCENA II - a

Aceiași, LUCHIANU, SOTIR

SOTIR (*intră aprins*) : Da, da ! eu trec cu ceilalți. Renumele acestui ministru¹ se topește ca o bucățică de zahar într-un pahar cu apă !

STROE (*lui Sotir, după ce a dat mîna lui Luchianu*) : Bună ziua !... Dar bine, d-le Sotirache, ai căzut rău în boala celor politicești.

* Marginal, cu creionul, însemnare a lui Duiliu Zamfirescu : „Vezi pagina suplimentară”. O atare pagină s-a pierdut, însă manuscrisul II „ascultă” exact de această notă și aici figurează următoarele replici :
STROE : Fără dar... spune drept : o iubești ?
CONRAD (*după o tăcere*) : Ei, da !... o iubesc. O iubesc ca un nebun... O iubesc cu tot sufletul meu ; fără speranță... fără margini...”

De subliniat, așadar, cele două noutăți esențiale intervenite în manuscrisul II, chiar din scena inaugurală, deosebite de manuscrisul I : insistența asupra boalei lui Alexandru-Conrad și declararea dragostei lui pentru Maria. Conflictul teatral este, evident, mai acut, sfîșierea eroului mai mare — dar și melodrama e mai acută, în spirit romantic.

SOTIR : Sub un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării !

LUCHIANU (*care, pînă aci, vorbise cu Conrad, se întoarce fără a se duce la dînșii*) : Nu-l crede...

SOTIR : Cum adică ? numai d-ta ai dreptul de a face politică ? eu nu sunt cetățean român ?...

LUCHIANU : Ba da — naturalizat... Eu însă (*vorbind între dînșii*) am făcut totdeauna politică, pentru că și părinții mei au făcut astfel.

STROE : D-nu Sotirache, poate să mă înșel... face politică negustorească, pozitivă... Politică d-sale e pornită sau din interes sau din frică.

SOTIR : Eu ?... de frică ?... cu starea mea ?...

STROE : Tocmai ! Cu cît vei fi mai avut, cu atît vei deveni mai temător. (*În acest timp Conrad observă niște planuri.*)

LUCHIANU : Politică d-lui Micronescu, fie, mă învoiesc... este aceea a interesului, cum zici d-ta... dar care este a d-voastră, a tinerilor ?

SOTIR : Tineri !

STROE : Tineri !... doară pentru că suntem de la Clubul tinerimei², dar altfel...

LUCHIANU : D-voastră advocații, ați substituit aristocrației de naștere, aristocrația vorbelor.

SOTIR : A palavrelor !

LUCHIANU : Guvernul iubit de d-voastră este guvernul logomachiei. O, Doamne ! dacă ar ști deputați-advocații, că discursurile lor nu se publică în Monitorele guvernului, ai vedea cum s-ar liniști bieții oamenii, și n-ar mai vorbi decît atît cît trebuie ! Orice vei zice, d-nu Micronescu ieșit din popor...

SOTIR : Da... și mă mîndresc !

LUCHIANU : Este cu poporul și iubește poporul !

STROE : În teorie... dar la moșie...

SOTIR : Mă rog nu amesteca lucrurile : politica e una și negoțul e alta.

STROE : Mi se pare că pentru d-ta și politica și negoțul e totuna.

LUCHIANU (*lui Conrad*) : D-le Conrad, ai aflat că s-a rupt iazul de la moară ?

CONRAD : Nu am aflat nimic, pentru că abia am putut sosi de la Luchieni ; cît pentru iaz, v-am spus că o să se rupă... planurile sunt gata, să regulăm lucrarea în mod sistematic. Mă duc tocmai acolo. (*Așează niște hîrtii, ia un sul cu planuri și, salutînd, iese.*)
Domnilor !...

SCENA III-a

Aciași, afară de CONRAD

LUCHIANU (*cu fanjaronadă*): E activ francezul meu... învățat și, mai cu seamă, onest!

STROE: Poate pentru că nu face politică. (*Către Sotir.*) Cum crezi, d-le Sotirache?

SOTIR: Ce tot Sotirache, Sotirache! Mă numesc Micronescu. D-ta mă necăjești într-una.

STROE: Pentru că-mi ești drag.

SOTIR (*supărat*): Te rog să mă lași în pace. (*Lui Luchianu.*) Așa este, francezul d-tale îmi place și mie.

LUCHIANU: A! Cred și eu... dar d-voastră nu sunteți în stare să faceți asemenea cheltuieli.

SOTIR: Apoi d-ta... Cucoane Aleco...

LUCHIANU (*întrebându-l*): Inchipuiește-ți, l-am luat după chiar recomandația ministrului de Agricultură. Într-o zi, la București, mă plîngeam lui, de Svîrtescu, administratorul și casierul meu: neregularitate... leneș și mai cu seamă flecar... Nebun turbat după politică, frate!... De câte ori n-am vrut să scap de dînsul... n-a fost chip... Ministru-mi spune: eu ți-aș recomanda o persoană foarte cumsecade: onest, activ și instruit... un străin. Este un om distins, pe care nu-l poți trata ca pe Svîrtescu; e francez. — Ah! Trime-te-mi-l, mă rog... — Dar ce naiba căpătii să-i fac secăturii de Svîrtescu... Știi că ei ne slujesc în familie din tată în fiu... hoțoman cît vrei, dar nu pot să-l arunc pe drumuri: are o droaică de copii canalăia afurisită... mi-e milă de dînșii, nu de el.

STROE: Ei? și i-ai făcut căpătii?

LUCHIANU: Cum nu, l-am numit subprefect.

STROE: A? da, știu... istoria lui a făcut zgomot. Ministrul de Interne refuza această poamă rea... dar a fost chip? Hoțomanul era recomandat stăpînirii de opt senatori și patrușprezece deputați!... Îți place...

LUCHIANU: E!... sunt milos; ce era să fac?... de altfel e îndemînatec la toate.

STROE: Plîng pe bieții arăndași și mai cu prisos pe săteni!

SOTIR: A! săteni... nu e nimic.

LUCHIANU: Îi plîng eu dacă poțtești... dar, în sfîrșit, pe mine nu mă va mai fura. Angajez pe d-nu Conrad... și sunt foarte mulțumit.

SOTIR: Dar cum a învățat românește?

LUCHIANU: Bănuiesc că a mai fost pe undeva. De, nu era bine să am pe mișelul acela de nepotul nevestei mele la moșii! A învățat și el la școala de Grignon... dar așa!... de cinci ani aproape nu mai știu nimic de dînsul... Am scăpat pe tatăl său de o mare nenorocire și el a uitat totul. Aceste rubedenii mă costă peste 100 de mii de franci... Un ingrat cum nu s-a mai văzut! De se grăbea... de mă asculta și venea în țară... cu influența mea îl... îi făceam căpătii.

STROE: Dar, poate, nu-și terminase studiile.

LUCHIANU: Ce face asta? Îl căpătuiam eu. Pare că îți trebuie studii ca să ajungi ceva... Miniștrii nu-mi refuză nimic. Nu pot să-mi refuze. Știi d-voastră că deunăzi, la Senat, dacă nu mă puneam eu, cu pieptul, putea să cadă Ministerul? Am luptat eu și cu Turbureanu din Moldova. A! Drept să-ți spun, cînd se pune colegul meu de la Vaslui să espectoreze contra opoziției...

STROE: Dar opoziția nu era de față.

LUCHIANU: Nu face nimic. umbra ei era acolo și atît ajunge. Și-apoi, cu umbrele te bați mai lesne... Ei bine! i-am scăpat... Acum spuneți-mi, vă întreb... pot să-mi refuze ceva?

STROE: Nici vorbă că nu; dar d-ta tot vorbind, ai uitat că trebuie să vedem de actele vînzării pădurii.

SOTIR: Pădure? ce pădure?

LUCHIANU: A!... un nimic. Stroe nu-mi mai dă pace; vrea în ruptul capului să-i vînz petecul de pădure ce se învecinește cu moșia sa.

STROE: Un peticel, pe care îmi iei, în puterea rudeniei, 3000 de galbeni.

SOTIR: Pădurea?... A! A!... Pădurea... Da... să învecinește și cu mine; este cap în cap cu moșia mea. 3000 de galbeni... hei! hei! bune parale... nu zic... dar și pădurea!

LUCHIANU: N-o aveam de vînzare, dar s-a ținut atîta* de mine, încît a trebuit să i-o dau.

* Începînd cu acest cuvînt, o filă întregă din caietul II, deci conținînd cu scena a IV-a, pînă la jumătatea replicii secunde a Elenei („Ce fel, poate nu sunt la moșie?...”), este transcrisă de Duiliu Zamfirescu.

SCENA IV - a

Aceiași, ELENA

ELENA (*vorbind încă d-afară*): Aici!... bine, bine... știu. Dar, bagă de seamă, o să cazi cu pălăria... *Quel idiot!*... Na!... vezi?... ha! ha! ha! ha!... (*Intră cu un pachet într-o mână și cu un săculeț de călătorie într-alta. E îmbrăcată foarte elegant.*) Ți spuneam eu că o s-o pățească! Il a la berluie! (*Alergând la Luchianu și dîndu-i mîna.*) Mă așteptați astăzi? (*Salutînd ceremonios pe Sotir.*) Monsieur!... Inchipuți-vă, bietul fecior a căzut... e cam nătărău, nu e vorbă... a căzut cu nasul într-un carton cu pălăriile mele!

LUCHIANU: A!... le-o fi stricat?

ELENA: Cu nas cu tot... De pălării nu e nimic, pălării de țară... dar de nasul lui îmi pare rău. *Un nez pschutt, ma parole!*... Ha! ha! ha! ha! bietul om!... Dar Mărioara? Ce fel, poate nu sunt la moșie?... a!... mi-a mai făcut-o odată. (*Un lacheu care aduce câteva cartoane.*) Dar nu le aduce aici, omule... În odaia verde. (*Lui Sotir.*) Tot în odaia... (*Văzînd că nu vorbește, d-lui Luchianu.*) Ah! pardon... (*Lui Luchianu.*) Odaia verde... Știu eu, sunt sigură... (*Lacheului.*) Ei! du-te acum... m-ai auzit... odaia verde... odaia verde!... (*Lacheul iese. Lui Luchianu.*) E nou dobitocul ăsta... adevă vream să zic în serviciu... căci dobitoci sunt de cînd e lumea. Inchipuți-vă, d-lor. (*Văzînd pe Stroe.*) A!... tot la țară? Vai!... dar mai mișcă-te... nu vezi cum te-ai îngărășat?

STROE: Eu la țară trăiesc ca un...

ELENA (*întrerupîndu-l repede*):

Locuința mea de vară
E la țară,
Acolo eu vreau să mor...
Ca un fluture pe floare
Beat de soare...

STROE (*rîzînd*): Și de zeamă de cioare!

ELENA (*luîndu-i amîndouă mîinile și scuturîndu-le, apoi lăsîndu-le să cadă*): Ce mai fluture! Bagă de seamă... ți-am scuturat tot praful după (*declamînd*) gingașele tale aripioare!... (*Vorbește încet cu Stroe.*)

SOTIR (*lui Luchianu*): Nostimă cocoană! Cine este?

LUCHIANU: O amică a Mariei... Cam rubedenie... Văduva fostului ministru Frățeanu.

SOTIR: Așa... Am cunoscut pe bietu cuconu Grigore...

ELENA (*continînd lui Stroe*): Ce vorbă! e mai lung drumul de la Pitești la moșie, decît de la București la Pitești.

LUCHIANU: Totdauna veselă. Veselă ca o păsărică.

STROE: Veselă ca o văduviță ce-a trecut peste anul de doliu.

ELENA: Où est l'esprit... Nu ziceam eu bine că prea te îngrași! (*Dîndu-i săculețul pe care-l uitase petrecut pe mîna.*) Ia ține colea... (*D-lui Luchianu.*) Dar bine... nu mi-ai spus unde sunt cucoanele?

STROE: Sunt aci... Vîno cu mine.

ELENA: Un moment. Să-mi caut pachetul... Ce l-am făcut? îl aveam în mîna... (*Găsiindu-l pe o mobilă.*) Dacă ai ști ce am într-însul... *tout un monde.*

STROE: *Illustré?*

ELENA (*arătînd spre Sotir și Luchianu*): *Voilà les illustrations de notre monde.* Ba nu zău... am să fac Marioarei o surpriză. (*Se duce să pună pachetul pe o mobilă, și, așlîndu-se foarte aproape de Sotir, acesta, rîmăs uimit de gălăgia Elenei, fără voia lui, îi face loc într-un mod foarte stingaci.*) D-nu este arîndașul moșiei?

SOTIR (*supărat*): Nu, cuconiță... să mă iertați, eu sunt d-nu Sotir Microneșcu, proprietar mare și deputat.

ELENA: *Ah! pardon monsieur! Enchantée!*

STROE: Nu te supăra, d-le Sotirache. Se poate să fii și deputat și arendaș. Deputăția nu se ia în arendaș?*

ELENA (*ia pe Stroe de braț repede și iese*): *Messieurs!*... (*Lui Stroe, ieșînd.*) *Méchant, vas!*...

SCENA V - a

SOTIR, LUCHIANU

SOTIR (*sîtîndu-se cu mirare după dînsa*): Nostimă coconiță... Numai cam...

LUCHIANU: Nicidecum... e foarte inteligentă, și de bună familie... Suntem rude... e fata vornicului Neghină.

SOTIR (*mirat*): Ba!... protipenda!...

LUCHIANU: Negreșit. Dar ia spune-mi, Luca nu vine astăzi la Vi-foreni?

* Notă a lui Duiliu Zamfirescu, scrisă cu creionul: „Se ia și în arendaș”. Tot cu creionul, și tot de Duiliu Zamfirescu, în manuscrisul II, propoziția e marcată de un *semn interogativ*, pe care Vellescu nu-l transcriesese după manuscrisul I, unde era foarte clar desenat.

SOTIR : E ocupat mititelu... lucrează... face o carte...

LUCHIANU : A ! lucrează.

SOTIR : Oh ! de doi ani... tot citește... tot scrie, citește, scrie... compune. Fără să mă laud, cocoane Alecule, dar să-mi trăiască... am cheltuit multe mii de galbeni la Paris... dar barim a învățat... nu s-a întors cu gărgăuni de politică sucită, ca alții. Și asta îmi place din parte-i — că politica e treaba noastră, a oamenilor serioși ; noi știm să regulăm împrumutarea țaranilor³ și are dreptate : Ce înțelege el într-ale moșiei ? Mititelu... el citește și scrie... citește și scrie... Un înțel de băiat !...

LUCHIANU : Nu ca secul de nepotul meu !

SOTIR : Care ?

LUCHIANU : Nu Stroe, el îmi este rudă... mult mai departe... dar îți vorbesc de Alexandru a lui Iahovache.

SOTIR : A ! a ! știu.

LUCHIANU : Cit n-am făcut pentru dînsul... știi bine.

SOTIR : Da, da.

LUCHIANU : Inchipuiește-ți... nici nu ne mai scrie... s-a supărat d-lui.

SOTIR : Eu unul nu știu cum să mulțumesc lui D-zeu... Mi-a ieșit băiatul bun... Franțuzește... franțuzește... Nemțește... nemțește... Face cărți... o să le dea în tipar... ar face și mai multe dar îl oprește eu... am destulă stare... El însă nu se lasă, e ambițios... Așa îmi place ; nu ca tinerimea de acum care vrea fără să priceapă cele proprietărești, să reguleze împrumutarea țaranilor... Auzi, o nouă împrumutare... ce le pasă lor, vor [să] ne ia moșiile de tot. (Cu mister.)... Mi se pare că asta scrie el. O să-i combată frumos !

LUCHIANU : Oh ! despre împrumutare nici idee... Știu eu ce se petrece... altfel am regulat noi la Senat.

SOTIR : Firește... să împrumutăm, pe cine ? pe țărani... niște le-neși, bețivi...

LUCHIANU : Indobitociți, nu e vorbă... dar noi la Senat, ți-am spus, vom regula cum știm noi. Nu, nu se poate... nu permitem noi !

SOTIR : Așa, cocoane Alecu, mă rog... cum o să faceți la Senat, ca să facem și noi la Cameră — ar fi păcat ?

LUCHIANU : Tocmai pentru aceea am stăruit atîta la alegeri de te-am făcut deputat... trebuie să mergem mîna în mîna...

SOTIR : Da, da, pentru aceasta m-am lepădat de opoziție.

LUCHIANU : Trebuie să mergem împreună... Noi suntem cele două familii stăpîne pe județ, și fii încredințat că mergem împreună...

nu vezi că de cînd mă ascuți, chiar interesele îți stau mai bine... mi-ai mărturisit-o singur.

SOTIR : Da, da (cugetînd la altceva), da... da... să facem o alianță serioasă.

LUCHIANU (cu aer de protectare) : Cum nu ! eu nu sunt mindru...

SOTIR : Luca de cîte ori nu mi-a adus vorba despre Marioara...

LUCHIANU : Așa da, da... cred c-o să ne apropiem.

SCENA VI - a

Acciași, MARIA, STROE, ELENA

ELENA : D-na Luchianu totdeauna a fost bună... A ! *Comme vous êtes bonne, ma chère M-me.* (Alergînd la masa din fund și luînd pachetul ce-l depusese în scena precedentă.) Ce zici de aceasta ?... (Îi dă un caiet de note.)

MARIA : *Carmen...* (Mai veselă, îmbrățișînd-o.) Îți mulțumesc !...

ELENA (punîndu-se la piano) : Ascult-o... n-am descifrat-o tocmai bine... dar, în sfîrșit, *je joue comme je peut.* (Bătrînilor.) Să nu rideți, vă rog !...

SOTIR (în parte) : Nostimă coconiță !...

ELENA : Nu vă supărăm ?...

LUCHIANU : Se poate ! o artistă !...

ELENA : Mă faci să roșesc pînă în albul ochilor. (Execută cîteva tacte.) Așteaptă... aici... ce zici ?

MARIA : Frumos !

STROE : Ce entuziasm !...

ELENA (lăsînd brusc pianu) : Nu prea merge... *La suite au prochain numero*, cum zic gazetarii !... (Rizînd.) Ha ! Ha ! Păcat, n-ai fost la alergările de cai deunăzi. (Lui Stroe.) Pe d-ta te-am văzut...

STROE : Alerga și un cal al meu.

ELENA : Ai fost premiaț ?

STROE : Nu... jocheul meu mi-a jucat o farsă.

ELENA (cu întristare afectată) : Ah ! Bietul Gogore... el era nebun după alergările de cai, *quel sporteman la fine fleur de turfe.*

SOTIR : Ce zice ?

LUCHIANU (care este grupat cu Sotir în partea opusă) : Fleacuri. Îți acord și aceasta... dar nu uita că Maria...

ELENA : Un perfect gentelman [sic !] nu mi-ar refuza nimic... (Își șterge ochii.)

SOTIR (ca cum ar urma vorba): Nici vorbă, cocoane Aleco, pentru noi este o onoare, dar...

ELENA (Mariei): Tu ești tot tristă, *chër bébé*; e și vina mea... Închipuiește-ți, scumpa mea... nu se mai poartă anul acesta coloarea maiș, și eram nebună dupe dînsa... (Lui Stroe.) Ei! știu c-o să rizi... fugi d-aici... nu vezi? *nous caussons chiffons.* (Îl împinge ușor.)

STROE: Mă goniți! (Trece la grupul bătrînilor. Lui Luchianu.) O să aștept pe Conrad, citind jurnalul d-tale. (Șade la o parte citînd.)

LUCHIANU: Da, da... Eterna chestiune a Dunărei...

ELENA (Mariei): Conrad?... Cine?... A! îmi aduc aminte, inginerul moșiei, așa mi se pare... un tînăr *charmant*!... și cum îți spuneam... dantelă neagră pe sériz este adorabilă, *tu vas la doubler de satin outrecoûdance collationnée*, și pe umărul stîng porți *une rose en permission de minuit. C'est charmant!** (Observînd pe Maria că e tristă.) Dar ce ai tu?... nu-mi place fața ta... ești tristă... ești nu știu cum... iar ideile tale!... ce vrei scumpa mea... a hotărît să te ia de soție și te va lua.

MARIA: Dar nu mă iubește; nici eu nu-l iubesc.

ELENA: De ce? Luca te va iubi; și-apoi e încăpățînat ca un...

MARIA: Taci. Domnul acela este tatăl său.

ELENA (rîzînd): *Allons donc!* Ha! Ha! Ha! Cînd am intrat, văzîndu-l așa, nu știu cum, l-am luat drept un arendaș. E vina acestor domni, nu mi l-au prezentat. (Studiîndu-l.) Ce-i drept, *il n'est pas trop distingué*, dar fiul său... *il n'est pas mal*: are stare foarte mare, se zice... tu asemenea ești bogată. Îl vei lua.

MARIA: Această căsătorie nu se poate face... Și-apoi mama nu m-ai sili niciodată să mă însoțesc cu un om pe care nu-l iubesc.

ELENA: Vorbe, *ma chère*!... Vei vedea; o să iei pe Luca și-l vei iubi. Un adevărat fashionabil.

STROE (în parte): Bravo!... și el... dar el ce a mai greșit?

LUCHIANU: Ce este?

STROE: A decorat și pe Svîrtescu.

LUCHIANU: Cum se poate? Să vedem.

STROE (trecîndu-i jurnalul): Uite.

LUCHIANU: Hîm!... a pătruns... și-a făcut loc...

* Pe manuscrisul I, lateral, o însemnare cu creionul, de o mîină necunoscută (poate lectorul Comitetului teatral): „De ce Sotir nu e curios ce zice Elena?” — la care dă răspuns Duiliu Zamfirescu, tot cu creionul și între paranteze: „Asta-i treaba noastră”. Apoi totul e tăiat cu creionul.

ELENA: Mergeți în străinătate anul acesta?

MARIA: Nu știu.

ELENA (lui Luchianu): Cum, d-le Luchianu, nu mergeți în voyage, vara asta? A! A! A!

LUCHIANU: Anul acesta am interese care mă împiedică...

STROE (Elenei): Eu mă voi duce...

ELENA: D-ta nu mă îndoiesc, și prea bine o să faci, voiagiul te va mai proporționa... ha! ha! ha! *Ce ochi îmi faci!*...

SOTIR (lui Luchianu): Foarte rău... pădurea face mai mult... îți vei dovedi-o; de ce adică nu mi-ai vinde-o mie?

LUCHIANU: Dar aproape am terminat cu Stroe...

SOTIR: Terminat... terminat... ia s-o mai vedem... o preumblare, tot vream să-ți văd și moara cu abur.

STROE (care a auzit pe Sotir înfluențînd pe Luchianu; în parte): Oriocît vei polei pe negustor, fondul rămîne neclintit... Ha! Ha! Vrea să mă tragă pe sfoară, cum zic ei în limbajul lor parlamentar.

LUCHIANU (lui Sotir): Atunci mergem!

ELENA (în grupul ei, răscolind și aruncînd în toate părțile obiecte din săculețul de voiaj): Dar unde le-am pus?

MARIA: Lasă mai pe urmă.

ELENA (căușînd): Nu se poate... (Și adunînd obiectele trîntite pe jos.)

STROE (venînd la grupul femeilor): Dar ce e revoluția aceasta?

ELENA: Fotografia mea... o minune... (Mariei.) S-o vezi, scumpa mea, à la Carolus Duran.

STROE: Mă prînd că vorbește și fotografia.

ELENA: Cum?

STROE: Vorbește într-una... veți osteni deodată.

ELENA (fără a se supăra): Lasă-mă în pace! (Arătîndu-le o fotografie.) A! ce ziceți? (Bătrîni se apropie, și grupîndu-se în jurul Elenei.)

LUCHIANU: Foarte frumoasă!

SOTIR: Nostimă, și vă seamănă.

ELENA: Nu... umbra asta dacă n-ar fi prea pronunțată... *c'est trop en plein*. În sfîrșit, sunt eu... A! (Adunînd cu precipitațiune lucrurile risipite.) (Mariei.) Vîno, Marioară, n-am văzut încă sera cea nouă. (Lui Stroe.) D-ta rămîi aici, tot nu te-ai vindecat, ești curios ca un copil... gras! Ha! Ha! Ha! (Iese repede cu Maria, pe ușa laterală.)

LUCHIANU (lui Stroe, după ce a luat pălăria și umbrela din mână lacheului): Nu vii cu noi?

STROE: Vă mulțumesc, am fi prea mulți în trăsură... Ş-apoi cine ştie ce mai aveți de combinat...

SOTIR: Cum?

STROE: Combinări politice... (Apăsînd.) Eu aştept pe Conrad ca să facem actul de vânzarea pădurei.

SOTIR (iese rîzînd după Luchianu): Da, da! pădurea. (Salutînd ceremonios.) Cine mai îmi ești... 3000, hîm! Îți trebuie scolare locale! Ha! Ha! (Iese.)

SCENA VII - a

STROE, singur

Iată în ce lume a intrat sârmanul Leon!...⁴ Un speculant, care socotește ziua și noaptea averea lui și averea altora, un politicoman, îmbibat de ciocoismuri, cu toate că pretinde că e nobil — om slab de caracter dar umflat de respect pentru sine ca broasca din fabulă; o prietenă, pe jumătate nebună, prin capul căreia zboară regina Mab a lui Shakespeare, și o face de visează numai mode — o ființă al cărei creier trebuie să fie un adevărat atelier de croitorie... Incaiea de ar vorbi mai puțin, dar cînd începe, te apucă groază: ai fi mai mulțumit să înghiți discursurile unui înreg Consiliu comunal, decît drăgălașele ei cuvinte, care curg, curg și nu se mai isprăvesc. Și, ce-i mai ciudat, este că tot i se pare că nu vorbește destul. Iar alături de aceste împetriștate neamuri, două femei: mama și fata, amîndouă bune, amîndouă superioare, și deci amîndouă neînțelese de ceilanții. Una, d-na Luchianu, s-a măritat ca să-și facă rîndul ca toate; cealaltă, Maria, se mărită ca să facă ca mamă-sa. (Dînd din cap.) Ce trist!... (Reluîndu-și firul.) Și ce bărbat îi aleg, sârmana fată! Luca Micronesu! Un om care a isprăvit toate pe pămînt, și nu i-a mai rămas decît grija de a-și reproduce speța... (Făcînd o mișcare la dreapta, către culise.) Oh! dacă nu te-ascunoaște!... (Revenînd la loc.) Un nerod care * a colindat lumea în-

* În manuscrisul II (transcrierea copistului, nu a lui Vellescu) legătura se face sărînd peste comentariul cu pămîntul rotund și cu spînzurătoarea lui Galileu — așadar, în felul următor: „Un nerod care nu e în stare să facă rău nimănui, dar...” etc. Operația eliminării s-a făcut (în ms. II) după ce Duiliu Zamfirescu corectase fraza, înlocuind pe Galileu cu Cristofor Columb — în adevăr Columb putea fi legat de călătorii, nu Galileu, care nici n-a fost spînzurat, ci ars pe rug.

treagă ca să se convingă că pămîntul e rotund, și, deși a ajuns tot de unde a plecat, ar fi cel dintîi care să trimează pe Galileu la spînzurătoare, pentru că l-a zdruncinat ațîta cu călătoria. (Rîzînd.) Luca Micronesu!... Un tînăr gol și zadarnic ca ațîția alții — care în aparență nu e în stare să facă rău nimănui, dar nici bine — fost la Paris cinci ani — întors în țară numai după ce a secat toate izvoarele de cheluit — scurs de destrăbălare — desprețuit de femei — nesuferit celor modești — plictisit, plicticos, avînd aerul de a i se urî peste tot și, în rezumat, gol, gol ca portofoliul unui ministru *ad-interim*. Și se însoară!... Auzi, nenorociții! Bietu Alexandru! Cît o iubește și cît își ascunde dragostea! (Rîzînd.) Fără îndoială, lumea este o ciudată panoramă... (Revenînd.) Și fata se va supune... și Micronesu se va însura... și ciocoi noi se vor ridica la noblețe... Da, da: ciocoi noi! Sunt și astăzi ciocoi, și sunt mai răi decît cei vechi! Dacă m-aș apuca să-i număr... puțini boieri ar rămînea. (Se gîndește un moment.) Să-i număr?... Mai bine să-mi păstrez iluziile. O iluzie la vîrsta mea e o fericire. Știi... am ajuns de dau cu năvodu, ca să mai prind cite un peștișor de aceștia. Sârmana Maria!... (Revoltîndu-se.) Dar, în sfîrșit, e o infamie tocmeala acestor nevrednici, pentru a cumpăra și a vinde o astfel de ființă!... (Bușînd de ris.) Poftim!... O lume în care Micronesu reprezintă un om și unchiul meu o idee!... Are haz!... (Iese.)*

* Manuscrisul II are aici o formă care a trecut printr-o controversă vizibilă prin raport cu cea a primului. Astfel, este exclusă numărătoarea boierilor (problemă care-l pasiona pe Duiliu Zamfirescu) și legătura se face astfel: „Ciocoi noi sunt și astăzi ciocoi și sunt mai răi decît cei vechi. Sârmana Maria!” După fraza cu tocmeala pentru „o astfel de ființă”, și înainte de meditația despre lumea în care Micronesu „reprezintă un om” iar Luchianu „o idee”, figurau încă două fraze intercalate astfel: „...tocmeala acestor nevrednici pentru a cumpăra și a vinde o astfel de ființă. Și cînd mă gîndesc că Alexandru nu știe nimic din tot ce se urzește... Ah, mizerie omenească! (Bușînd de ris.) Poftim... o lume în care Alexandru e condamnat la o mimă nobilă, un suflet înalt să fie condamnat obscurității, iar Micronesu să reprezinte un om și unchiul meu o idee... Ah... Ah... E de ris, zău. (Iese dreapta.)” În textul de mai sus, numai textul subliniat s-a păstrat, cu modificarea finală: în loc de „e de ris, zău”, Duiliu Zamfirescu a scris cu creionul: „Are haz!!” Așadar, s-a revenit la forma din manuscrisul I. Cum a doua propoziție eliminată de mai sus și exclamațiile finale, „ah! ah!”, sînt tăiate cu creionul, același cu care s-a scris „Are haz!!”, putem bănui că operațiile de restabilire a textului prim se datorau în întregime, sau în mare parte, lui Duiliu Zamfirescu.

LUCHIANU, SOTIR (intră vorbind.)

SOTIR : A ! va să zică n-ai iscălit actul ?

LUCHIANU : Nu, dar ne-am înțeles.

SOTIR : O ! Doamne, cocoane Aleco, ce înțeles ? Pină nu stă scrisă pe hîrtie, vorba e vînt... uite !... (Sufflă în vînt.) Puf !... Ai dat polița ca să fii cinstit ? Astăzi în lume fiecare umblă după cîștig. E luptă pentru... cum îi ziceți ?

LUCHIANU : Existență.

SOTIR : Da, aceea... Prin urmare, acela care biruiește pe mai mulți la negoț... el este...

LUCHIANU : Vrei să zici, care înșală pe mai mulți.

SOTIR : De... de... O ! Doamne... D-ta ești om cu duh. Ce va să zică a înșela ? Vorbești cu cineva și tocmești un lucru. Pentru ce îl tocmești ? Pentru ca să ai un profit. D-ta... d-ta... Care e scopul d-tale ? Tocmeala ori cîștigu ? Cîștigu, nu-i așa ?

LUCHIANU : Cîștigul.

SOTIR : Bine... Dacă vine altul și, în aceeași afacere, îți dă un profit mai mare, e semn că lucrul făcea mai mult... Cel dintîi dar... fiindcă da mai puțin, te înșela... și fiindcă numai proștii să lasă să fie înșelații... d-ta care... de !... ești învățat cu politica... în sfîrșit ești om de stat... om deștept... d-ta nu trebuie să te lași a fi înșelat !...

LUCHIANU : Dar cine mă înșeală ?

SOTIR : Apoi cînd Stroe îți dă pe pădure numai 3000 fr. și eu îți dau 3000... hai ! fie 3300... și timbru pe socoteala mea... * Nu vezi cine te înșeală ?

LUCHIANU : Stroe îmi răspunde bani îndată.

SOTIR : Și eu ți-i răspund la moment. Și apoi... lucrurile au să se ajungă cu Luca, și atunci rămîn și bani și pădurea tot în familie. Eu n-am decît un băiat și d-ta o fată. (Așteaptă). Ei ! zicem noroc ?

* În manuscrisul I, cineva a tăiat cu creionul supralicitarea lui Sotir, de a plăti el timbrele vînzării, și a modificat suma la 3400. Duiliu Zamfirescu a restabilit forma inițială.

STROE, LUCHIANU, SOTIR, Un LOGOFĂT — apoi MARIA

STROE (intră înspăimîntat) : Auzi nenorocire !

LUCHIANU : Dar ce e ?

STROE : Groaznic.

LOGOFĂTUL : Nemaipomenit, cucoane.

LUCHIANU : Dar pentru D-zeu... Ce e ? ce s-a-ntîmplat ?

STROE (emoționat) : Ce să fie... Uite, ducîndu-mă acasă m-am întîlnit cu omu ăsta care tocmai venea... A căzut malul de la iaz și a apucat dedesubt trei oameni... (Către logofăt.) Trei, Ioane ?

LOGOFĂTUL : Ba patru, cocoane, cu d-nu inginer.

LUCHIANU : Să scriu repede... Mie-mi e de francez... de Conrad. (Umii lacheu.) Aleargă la subprefect... s-aducă pe doctor !

STROE (repede, exclamă cu putere) : Alexandru sub mal !... Alexandru !... (Maria intrînd.)

MARIA : Cine ?

STROE (observînd imprudența sa) : Conrad.

LUCHIANU (scriînd) : Dacă n-ar fi vorba de dînsul, pentru pielea țaranilor nu m-aș turbura... * (Sună.) Conrad era harnic și-mi făceam treburile cu el. (Un alt lacheu intră.) Iute cu scrisoarea asta la subprefect. (I-o dă.) Trimeți pe logofătu Costache să ridice satul și să alerge la moară ! Ce nenorocire !...

SOTIR : Mă rog, explicați-mi și mie la care moară ? Cum, unde ? (Maria în tot timpul acestei convorbiri rămîne incremenită.)

LOGOFĂTUL : Să vă spun eu : spre cotul lacului, la moara cea veche. D-nu inginer se duse cu cîțiva oameni să astupe o ieșătură. Moraru rămăsese pe mal, iar d-nu inginer, cu cei doi oameni, vroind să vadă pe unde mînincă apa, s-au coborît la scoc și au început să se uite pe dedesubt... atunci... o bucată de mal s-a surpat și i-a apucat acolo.

SOTIR : Mare nenorocire !

MARIA (lui Stroe, frîngîndu-și mîinile) : D-le Stroe !... Cine-l scapă ? Cine-l scapă ?

STROE : A !... Uite ! îmi pierdusem mîințele... ne ducem. Așteaptă-mă în balcon... d-acolo se vede spre moară.

(Stroe, Maria și logofătul ies.)

* Nepăsarea față de soarta țaranilor aparține, în manuscrisul II, lui Sotir („De pielea țaranilor n-ar trebui să ne turburăm“), deci Duiliu Zamfirescu era, în manuscrisul I, mult mai aspru la adresa lui Luchianu.

SCENA X-a

SOTIR, LUCHIANU

SOTIR : De când sunt n-am auzit una ca asta.

LUCHIANU : Conrad trebuie să fie prins mai dedesubt decât toți, căci în toate lucrurile el sare întâi.

SOTIR : Da' dacă — or fi fost cam... (*Face semnul bețivilor.*)

LUCHIANU (*brusc*) : Conrad nu bea niciodată.

SOTIR : Nu te prinde... Franțujii ăștia nu prea beau!

LUCHIANU : Știi foarte bine ce spun. Desigur a vrut să vadă de aproape, unde și cum roade apa din mal și, fiindcă e plin de curaj, a intrat prea adânc sub scoc.

SOTIR : Ei! Dar malul de ce s-a surpat tocmai atunci? Se vede că e pedeapsa lui D-zeu. Cine știe ce comedii a făcut tânărul acesta, care nu crede în evanghelie și în Cristos.

LUCHIANU : Dar ce vorbești de evanghelie și de ceasloave, când moare un om?!

SOTIR (*urmându-și ideea*) : Bine, cocoane Alecule — nu te supăra. (*Frecându-și mâinele.*) Ei!... dar zicem noroc?... Nu pentru mine... Eu mâine, poimîne închid ochii. Pentru dînșii... pentru copiii fac. (*Tăcere.*) Eu nu înțeleg de ce ții atita la Stroe... măcar că ți-e rubedenie... Dar d-ta nu vezi? toată ziua nu face decât îmi stă la taifas cu țărani — *éna mî, che éna sî.*

LUCHIANU : Ai mania de a face pe toată lumea bețivă. În sfârșit, om mai vorbești asupra pădurii... Să vedem cum scapă oamenii de la moară...

SCENA XI-a

CONRAD (cu brațul în eșarpă), D-na LUCHIANU, MARIA,
ELENA, STROE — cei de sus

LUCHIANU (*lui Conrad*) : A!... ești scăpat!... Pericolul era mare, desigur.

STROE : Cît despre pericol, era atît de mare, încît eu însumi, acum, văzînd pe Conrad dinaintea mea, mă întreb cum a scăpat?

CONRAD : Fără Stan al Neacșii eram pierdut.

SOTIR (*lui Luchianu*) : Zicem noroc?

LUCHIANU : Om mai vorbe, lasă.

STROE : Inchipuți-vă un om căzut între roatele morii, alți doi prăvăliți peste el, d-o bucată din mal. Conrad a rămas prins, ca prin minune, de un cui de la osia roatei, iar Stan al Neacșii și Tudor Voinicu au fost trînțiți în scocul morii cu o repeziciune înspăimîntătoare...

MARIA (*ascultă cu un interes viu toată povestirea*) : Sărmanii oameni.

CONRAD : Dacă nu-mi răneam mîna, aș fi sărit în apă după ei.

LUCHIANU : Foarte rău ai fi făcut.

SOTIR : Țăranu nu moare, d-le.

CONRAD : Cîteva minute nu s-a mai văzut decât o ploaie de spumă și de picături... Oamenii nu mai ieșeau.

MARIA (*punîndu-și mâinele la ochi*) : Ce groază!...

CONRAD : Trecuseră cîteva minute. (*După o pauză.*) În sfârșit, zăresc la vale pe Stan... Era scăpat!

SOTIR : Nu-ți spuneam eu!

STROE : El, însă, după cît mi s-a spus, în loc să mulțumească lui D-zeu c-a scăpat din așa primejdie, se repede iarăși în curent și înoată la deal pînă ajunge sub roți.

CONRAD : Atunci pune o scindură pe drugul unde mă aflam și pe mal, și astfel scap numai cu o ușoară rană la braț.

STROE (*lui Conrad*) : Te poți felicita de acest deznodămînt, fără Stan erai mort.

CONRAD : Bietul Stan... cît s-a expus... Am luat măsuri spre a-l trimete îndată la oraș... Bănuiesc că și-a rupt o coastă.

ELENA : Sărmanul!... După cît se vede, d-nu Conrad e un fel de *ange protecteur* pentru țărani!

CONRAD : Doamnă, dacă ți-neți să vorbești în limba mea⁵, dați-mi voie să vă spun că ar fi mai drept să ziceți că sunt un *ange protégé* al țărănilor.

D-na LUCHIANU : Și una și alta, d-le Conrad.

CONRAD (*ducîndu-se spre masă*) : Un moment numai, să scriu doctorului.

LUCHIANU : Pentru cine?

D-na LUCHIANU : Pentru Stan... După ce și-a expus viața, nici atita să nu facem?

CONRAD (*scriînd*) : În limba românească, care de acum va fi limba mea cea mai iubită și cea mai dulce, aș zice că nu sunt decât un bun tovarăș al țărănilor. (*Repetă.*) Bun tovarăș, doamnă.

CONRAD, singur*
(Se pregătește să scrie.)

Să scriu contractu lui Stroe, un contract care, desigur, nu va servi la nimic, căci d-nu Luchianu va da pădurea lui Sotir. (*Vrea să scrie — aruncă condeiu.*) Dar nu pot să scriu. Mîna mă doare și mîntea nu-mi e acasă. Atîtea am în cap, încît nici eu nu știu ce mai am. Dacă n-aș fi hotărît să stau cu orice preț aici, ca să mă plătesc de unchiul meu — miine aș pleca, căci, în adevăr, rolul meu începe să-mi displică. (*Sculîndu-se de la masă.*) Ce ciudate întîmplări se urmează în viața mea de cîțiva ani! Am trăit ca tînăr chinuit. Am ajuns bărbat cu sufletul rănit de toate coșurile nenorocirei, și voi îmbătrîni cu mulți ani înainte de a fi bătrîn. Copilăria (*cu expansiune*) a fost singura vîrstă care mi-a lăsat amintiri plăcute... O întîmplare silește pe tatăl meu să se împrumute. El moare și mă lasă moștenitor pe numele și pe sărăcia sa. Foarte bine — fiindcă trebuie să plătesc o poliță, pe care nenorocirea a tras-o în numele meu, voi căuta s-o plătesc. Dar pentru

* În manuscrisul II, monologul lui Conrad-Alexandru are cu totul altă înfățișare. Pe scenă pare să fi fost chiar întrucîtva simplificat și modificat față de cel compus în scris — de Vellescu, căci de aici, restul actului I, iar din actul II primele opt scene și două replici și jumătate din a treia, sînt scrise, deci și prelucrate, de Vellescu, avînd numai intervenții (modificări, adaosuri) ale lui Duiliu Zamfirescu.

Dăm textul integral al scenei a 12-a în forma din caiet; între paranteze drepte sînt marcate pasajele eliminate sau modificate:

„Conrad (*uitîndu-se duios după Maria*): O! Doamne... o inimă de înger ca și a mamei sale!... Ah!... Mario... suflet curat... [Cerin neatins de adierea patimilor — textul e tăiat de două ori, cu verde și cu creion negru], tu nu vei ști nimic din taina sufletului meu!... Te iubesc... te iubesc... dar niciodată... o! niciodată tu nu vei auzi din buzele mele acest cuvînt!... Și cum l-aș putea zice! [spune — corectat cu creion negru de Duiliu Zamfirescu]. Eu? O! nu... eu sunt condamnat a plăti o poliță pe care nenorocirea a tras-o în numele meu... voi căta s-o plătesc! Nu... eu nu trebuie să uit numele ce-l port! Sărmanul meu tată!... pare că-l văd încă... galben ca turta de ceară [comparația e ștersă cu creionul negru, probabil tot de Duiliu Zamfirescu], plîngînd și sărutîndu-mă... lacrimile sale îmi udau obrazii... și eu abia înțelegeam unde! duc!... O! dar de ce nu pot afla pe acel mizerabil care l-a nenorocit... (*Plîngînd*) O! tată... da, știu! tu nu erai vinovat... tu nu ai furat!... dar legile astfel sînt... cum te puteai apăra fără dovezi!... Și mi-ai lăsat un nume înnegrit numai prin ura și gelozia dușmanilor tăi!... Și eu să cutesc... Maria!... Nu!... nu... mai bine moartea... Orgoliul d-lui Luchianu... [care cu toate acestea știe că tatăl meu a suferit închisoarea

ELENA (*Marii*): *Mă chere amie, apropos de ceea ce zice d-nu Conrad; un țaran la Sinaia a fost prins de un... Comment ça se dît? par une scie...*

CONRAD (*scriînd*): De un berestrău.

ELENA: Un francez care vorbește mai bine decît noi românește...

LUCHIANU: Apoi lasă că la Sinaia d-voastră, ar crede cineva că e oriunde, numai în țara românească nu.

MARIA: D-apoi că și d-ta, tată, vorbești atîtea vorbe străine.

LUCHIANU: Eu, treacă meargă, sunt om bătrîn și... dacă e vorba, eu sunt adevărată vișă de boier — dar pușlamalele alea de fii de băcăni și de cherestegii... căroro le-a rămas patru, cinci parale... de unde franțuzeasca la d-lor?

D-na LUCHIANU (*zîmbînd*): Tocmai fiindcă ești vișă de boier adevărată...

SOTIR (*aparte*): Bre, bre, bre!...

D-na LUCHIANU: ...Ar trebui să vorbești mai puțină franțuzească și mai multă românească.

STROE (*intervenînd*): În sfîrșit, bine că a scăpat Conrad.

LUCHIANU: A fost mai mare spaima.

STROE: Spaima din care Conrad a ieșit cu brațul rănit și bietul Stan cu o coastă ruptă.

LUCHIANU: Da' de țaran nu mă-ngrijesc eu atîta, țaranu e ca pisica: are nouă suflete.

MARIA: Cum, tată? De acești sărmani oameni nu vei avea niciodată milă?

SOTIR: Da' ei au milă de noi cînd ne lasă grînele să putrezească pe cîmp?

CONRAD (*iritat*): Cînd vi le lasă? (*Calîndu-se.*) Adică d-lui Sotir se poate să i se întîmple... românul e foarte recunoscător... și-n bine și-n rău.

LUCHIANU: Să mergem și noi la moară, să vedem unde s-a rupt malul.

SOTIR: Da, da, bine zici.

TOȚI (*afară de d-na Luchianu și Maria*): Să mergem. (*Ies.*)

D-na LUCHIANU: Mario, mergem și noi să vedem pe bietu Stan?... (*Către Conrad.*) La revedere.

MARIA: Da, mamă. (*Iese uitîndu-se lung la Conrad.*)

ce să fiu silit a spune minciuni vecinic? Au, nu e permis să mărturisească cineva că, deși sărac și ieșit din popor, posedă aristocrația inimii: recunoștință? A!... Recunoștință! O recunoștință către d-nu Luchianu!... Ce voluptate să o poți plăti prin sacrificiu și abnegațiune de tot felul! Ce mulțumire să vezi că brațele tale de slugă — căci, în definitiv, sunt o slugă — apucă pe stăpînul care se duce de ripă și-l oprește strigîndu-i: „Oprește-te, că drumul acesta te duce la moarte!”, fără a-i spune decît tîrziu: „M-am plătit, M-ai scăpat de la deonoare — te-am scăpat de la mizerie, suntem chit.” (*Stă un moment gînditor.*) O! Mario!... Tu însă nu vei ști nimic dintr-o taină, pe care am înnodat-o în colțul vieții mele. Nu. Și cum s-ar putea să ți-o spun? Cine nu m-ar acuza? Tu întîi: „O slugă care se ridică pînă la fata stăpînului său” — sau, dacă nu m-ai acuza tu, ceilalți ar zice: „Un mișel, care, sub pretextul recunoștinței, vine să fure inima unei fete bogate!...” (*S-așează la masă, cu capul în mîini.*)

SCENA XIII-a

CONRAD, MARIA

Maria se iveauște la ușa din fund. Ea se oprește un moment în prag; apoi, apropiindu-se încet de masa lui Conrad, zice cu sfială.

MARIA: D-le Conrad!...

CONRAD (*se scoală cu repeziune*): A!... (*Incurcat.*) Eram ostenit; la ce vă pot fi bun?

și a murit nevinovat. Orgoliul său — șterse ultimele două cuvinte, cu creion negru] s-ar revolta... tu ești silit să te ascunzi și să minți vecinic! În ziua în care mă voi plăti de d-nu Luchianu prin muncă, sacrificiu și abnegațiune... O! nu știu... de voi putea spera... dar cel puțin nu-mi voi mai pleca fruntea... O! ce voluptate de a putea zice: îți sunt dator recunoștință, te-am scăpat de la mizerie și ruină... suntem chit... Mario!... de ce nu ești săracă... de ce nu porți alt nume?... (*Cade la masă cu capul rezămat în mînă.*)”

Finalul monologului este foarte elaborat în ce privește doar formularea ipotezelor, nu și conținutul lor. O singură perorație, adăugată, autolea ziua dorită a compensării umilinței în acest fel (adaosul îl subliniem): „În ziua în care mă voi plăti de d-nu Luchianu, prin muncă, sacrificiu și abnegațiune, în ziua cînd voi face să strălucească memoria tatălui meu, în ziua cînd voi reabilita numele său, în ziua în care voi confunda pe inamicii săi, în acea zi... O! nu știu... de voi putea spera...” Acest suplimenț patetic, adăugat cu cerneală violetă pe contrapagina alăturată (a filei precedente), e tăiat cu cerneală neagră și apoi cu violetă — de cine? Ambii autori au operat cu ambele cerneluri!

MARIA (*silindu-se să riză*): Mie?... D-ta știi așteia lucruri, încît poți fi bun la toate. Am venit să-ți cer o povață.

CONRAD: E cel mai mărginit capitol din pretinsa mea erudițiune, capitolul povețelor.

MARIA: Văz că ai știință, chiar cînd îți expui știința.

CONRAD: Mă rog, domnișoară, crușă-mă de a fi silit să fac spirit. D-ta ai prea mult, eu n-am de ajuns.

MARIA: Modest te cunosc de trei ani... Știi că sunt trei ani de cînd ne cunoaștem? (*Il observă.*) Și modestia e un mărgăritar așa de rar în ziua de azi... (*Ironic.*) Îmi dai voie să stau...

CONRAD (*vrînd să-i dea un fotoliu*): O, nu te mira de rusticitatea mea. De cînd trăiesc cu țărani...

MARIA (*șezînd*): Vorbeam despre modestia d-tale. Știi că eu n-am reușit niciodată în arta modestiei.

CONRAD: Te calomniezi.

MARIA: Atunci d-ta te lauzi.

CONRAD: Nu mă laud; caut să fiu drept. De alminteri, prin chiar faptul de a vorbi cineva de modestia sa, devine nemodest.

MARIA: Ce erudit a mai decretat aceasta?

CONRAD: Ernest Renan. Mi se pare că citeai odată, în *Revue*, amintirile lui din Seminar...⁶

MARIA: Femeile nu citesc din reviste decît romanele. (*Aparte.*) O să par mai rea de cum sunt.

CONRAD: Femeile... dar nu toate.

MARIA: Va să zică d-ta ai o înaltă idee de sexul nostru?... Cum? ne faci această onoare? (*Ironic.*) O!... ești așa de bun, ai un suflet atît de nobil!...

CONRAD: Domnișoară Mario, ca stăpînei mele, îți aștept întrebarea — porunca.

MARIA (*aparte*): L-am supărat! (*Tare.*) Întrebare... nu. Poruncă... și mai puțin. O simplă lămurire. Ai citit pe *D-nu de Camors*⁷, a lui Octave Feuillet?

CONRAD: L-am citit.

MARIA: Cum judeci pe d-ra de Luc d'Estrelles?

CONRAD (*vrînd să-și aducă aminte; Maria așteaptă cu nerăbdare*): O judec foarte bine.

MARIA: Foarte bine? Bagă de seamă, d-le Conrad; d-ra de Luc d'Estrelles, aceea care se duce la Camors, să-i spuie verde că-l iubește, că e o femeie superioară și că-l va face fericit?...

CONRAD: În alte condițiuni nu știu cum aş judeca-o, dar, în condițiunile în care o pune Feuillet, o judec foarte bine.

MARIA (*sculindu-se*): Foarte bine? Și dacă ai fi fost Camors, ai fi luat-o?

CONRAD: Desigur.

MARIA (*apropiindu-se de dînsu, cu o voce adîncă*): Ai fi luat-o?

CONRAD: Nu înțeleg de ce te-ndoiești.

MARIA (*așezîndu-se în fața lui, vorbește agitată*): Nu înțelegi!... Cum nu-înțelegi, cînd vezi că eu de trei ani, te recunosc, te privesc neîncetat, ca să știu dacă în adevăr ești Alexandru, și știu bine că ești Alexandru, că ești vărul meu, cu care am trăit toată copilăria; și te ascunzi ca să nu te recunoaștem*, ca să nu se zică că ai venit să mă înșeli și să te îmbogățești... Ei nu! Sunt

* Pînă în acest punct, transcrierea lui Vellescu din manuscrisul II urmează relativ fidel textul manuscrisului I; aici se renunță la ideea că Alexandru-Conrad poate fi suspectat de intenția de a fi voit să-i înșele pe Luchieni și să se îmbogățească în preajma lor — și începe o modificare amplă a scenei, foarte elaborată, cu adaosuri și reveniri. Iată textul nou, continuat de tirada Mariei (în paranteze drepte, modificările ulterioare, eliminările și corectările ambilor autori):

„MARIA... O! Alexandre... te ascunzi pentru că ești singur în lume, sărac... și poate... O! iartă-mă, poate... pentru că te crezi dezonorat!... Ei! nu!... nu ești singur în lume... ne ai pe noi... [s-apoi, o greșală, dacă greșală este — nu se resfrînge asupra fiului, decît pentru inimile mici și de rînd]. Într-această luptă vom fi doi, Alexandre... acum nu mai sunt copila de altădată... te-am putut judeca și cunoaște în acești trei ani... Acum vin la tine... și-ți zic: ești nobil, ești mare, [ești vrednic de mine], ești vrednic de tot devotamentul meu... Precum tu ai împărțit cu mine jocurile copilăriei mele, voi și eu să împart cu tine durerile și luptele tale. Împărțindu-le, ele vor fi mai ușoare... cînd vei simți că lupta te va slăbi... privirile, vorbele, fînța mea îți vor da încredere în tine [în locul ultimelor patru cuvinte, scrise de Duiliu Zamfirescu, fusese scris de Vellescu: „...va fi balsamul care îți va da noi puteri, spre a lupta”] tot ce vei întîmpina, fericire sau durere, eu, ca și în copilăria noastră, voi fi lângă tine... și-n ziua în care vei purta numele tatălui tău cu mîndrie, [în acea zi] triumful tău, fala, onoarea numelui tău nepătat se va resfrînge și asupra mea!... [triumful tău va fi și al meu! (*Vrînd să-i ia mîna.*)] (*Cu disperare.*) O, Doamne! O datorie oriocît de sfîntă... poate oare sfîrșina toate amintirile? [Poate atrofia inima pînă la... o absolută tăcere?... Ei bine...] Nu-mi răspunzi? Ai uitat trecutul? M-ai uitat pe mine... ai uitat pe acea Marie, tovarășa copilăriei tale, căreia îi sărutai părul pe frunte?... etc.

CONRAD (*punîndu-și repede mîna pe inimă și comprimînd o durere*): A!

MARIA: [O! nu, Alexandre, spune-mi că nu m-ai uitat! Nu, tu n-ai uitat! Ai uitat pe Maria, pe care o luai pe cal?]

săracă, Alexandre! (*Vrînd să-i ia mîna.*) M-ai uitat?... ai uitat pe Maria, tovarășa ta de copilărie, căreia îi sărutai părul pe frunte? pe care o luai pe cal? cu care ai trăit atîția ani ca cu o soră. Alexandre, spune-mi adevărul. Arată-mi că nu m-ai uitat. Scapă-mă de visurile de bogăție ale tatălui meu — scapă-mă de toți acei cari îmi cer mîna... Fii tu, Alexandru de altădată, Alexandru din copilăria mea... îngerul viselor mele... bucuria, speranța mea! (*Vrea să-i ia din nou mîna, el se retrage un pas înapoi. Pare cu totul turburat.*) Zi un cuvînt!... De nu-l vei zice... mă vor mărta și voi fi o nenorocită!... Mă voi mărta... auzi, Alexandre?... O nenorocită!... (*Ea așteaptă. Conrad e într-o mare agitațiune. Vrea să zică un cuvînt și pare că nu poate — apoi făcînd un pas către dînsa.*)

CONRAD: Mario!... (*Se oprește. Face o sforțare teribilă asupra lui însuși și pare că se liniștește.*) Iartă-mă, dar eu nu-înțeleg nimic... Mă confunzi, desigur. (*Maria rămîne un moment în nemișcare.*)

SCENA XIV-a

Aceiași, D-na LUCHIANU

MARIA (*alergînd către d-na Luchianu cu o pornire copilărească, o ia de gît și o sărută. Apoi, agitată, zice*): A... Mamă!... nu știi?... d-nu Conrad ne vrea binele, ne iubește, îl voi asculta: mă mărit, iau pe d-nu Micronesu...

Finele actului

ACTUL AL DOILEA

Grădina caselor boierești de la Viforeni. În fund, în depărtare, satul; în ultimul plan, se vede un colț din grilajul grădinei, foarte elegant. Alee; grupe de plante exotice; vase de marmură cu flori; statui. La planul al III-lea, în dreapta spectatorului, o terasă stil Renaissance, cu o scară bogată de marmură, al cărei capăt de jos este

ornat cu sfinxi. Bogăția și luxul grădinei trebuie să facă contrast cu satul ce se vede în fund. În planul al II-lea, la stînga, o masă de grădină, cu scaune împrejur; un fotoliu mare de fier balançoire, pentru d-nu Luchianu. La planul I-ii, în dreapta, o masă, canapea, scaune de bambus. Pe una din mese câteva cărți, un album și un coșuleț cu lucră de mîna. Grădina în totul bogată și îngrijită.

SCENA I-a

MARIA, ELENA, D-na LUCHIANU, LUCA, grupați în jurul mesei de lucru. D-nu LUCHIANU, SOTIR, la stînga; d-nu Luchianu e răsturnat pe fotoliul balançoire

D-na LUCHIANU (*consultînd o gravură de modă*): Ca rochie de vizită, este foarte frumoasă!

ELENA: *Jamais, au grand jamais!*... Nu susțiu că nu este în modă poanta, dar prefer acest biais cu bruxel!

LUCA: Dar rochia de mireasă? alegerea nu e bună?

ELENA: Incontestabil... (*Ei urmează pe acest ton, Elena gesticulează mult, ca să se vadă că mai mult ea vorbește.*)

SOTIR (*lui Luchianu*): Și dacă cade?

LUCHIANU: Nu se poate: zgomote false, născocite de gazetari...

SOTIR: Dar, în sfîrșit... dacă cade?

LUCHIANU (*gînditor puțin*): Hei!... Hei!... Hei!... Peuh!... Ce vrei să fac?... Cît pentru mine, merg cu ministeriul cel nou.

SOTIR: Dar...

LUCHIANU: Nu pot face altfel... *Eu!* contingentul meu, activitatea mea, o dau, d-le Sotir, nu partidelor... dar patriei. Puțin îmi pasă mie de ce firmă e la putere... eu sunt cu puterea, căci sunt fiul patriei, și trebuie să mă lupt pentru fericirea ei!...⁸

SOTIR: Va să zică se vor dizolva și Camerele... Ei!... eu?...

LUCHIANU (*vîzînd*): Nu te teme, dacă nu în Cameră, la Senat tot te căpătuiesc eu.

SOTIR: Aș fi mai mulțumit în Cameră, căci am diurnă. Nu pentru alta... da', oricum, iese o cheltuială...

ELENA (*cu mare zgomot*): Mă opun eu.

SOTIR: Pentru ce?

MARIA: Dar mie-mi este indiferent.

ELENA: Unde s-a văzut vrodată *pegnoire* fără *broderie enredeaux*.

SOTIR (*vîzînd către Luchianu*): Bată-le de cocoane... Am crezut că cucoana Elenuța se opune la alegerea mea! (*Bătrînii rid amîndoi.*)

LUCA (*venînd lingă Sotir cu două stampe de modă*): Ce zici, papa... pe care o preferi? mie îmi place acea lilas!

SOTIR: Să facă două, trei, patru; și după gustul tău și după al Marioarei. (*Luca trece la grupul femeilor.*)

LUCHIANU (*unui lacheu ce a scoborit scara cea mare, cu o tavă de argint, pe care aduce câteva scrisori*): Ce este?

LACHEUL: A adus scrisorile vătășelului de la subprefectură.

LUCHIANU: A! să vedem! (*la scrisorile. Lacheul se înclină și iese.*)
A! a!... bravo! Asta trebuie să fie.

SOTIR: Noutăți de la București? Ia să vedem. Cade?

LUCHIANU: Ba nu... Citește. (*Îi dă o hîrtie.*) Ministrul m-a servit cu o grabă... e foarte cumsecade.

D-na LUCHIANU (*în grupul său*): Acum sper că alegerea e terminată...

ELENA: Sunt lucruri asupra cărora trebuie să revenim. (*Grupul acesta se mișcă astfel: Luca, cu Maria la braț, se duc spre fund și privesc câteva plante exotice. D-na Luchianu cu Elena sunt încă la masă. Elena gesticulează aprinsă.*)

SOTIR (*strîngînd mîna lui Luchianu cu căldură*): Decorație!... Neașteptat!... O să-i facă băiatului o plăcere deosebită.

LUCHIANU: Vezi, *Bene-merenti*, pentru lucrările sale literare...

SOTIR (*cu nedumerire*): Dar n-a făcut nimic încă.

LUCHIANU: O să facă.

SOTIR: Era mai potrivită *Coroana*.

LUCHIANU: I-o dăm și pe aceea, e ușor pentru mine! Însă, te rog, ține cel mai mare secret. Adu-mi mie hîrtia. Voiesc să-i fac surpriză în ziua nunții.

SOTIR: Dar bine, cum ai făcut?

LUCHIANU (*îngîmfat*): Oh! foarte ușor... n-am decît să propun; mie nu-mi pot refuza nimic, o știi, ți-am mai spus-o.*

* În manuscrisul I, Duiliu Zamfirescu adaogă marginal, cu creion negru, o continuare a replicii: „(*Îi dă un Monitor*): Ia citește și asta. S-au publicat câteva nume decorate. Ia vezi, poate cunoști pe cineva.”

După care, tot marginal și tot cu creionul, o specificație: „Aici se intercalează tot dialogul din scena a VI-a (pag. 98) act. III.” Evident, indicația e pentru copistul lui Vellescu, hotărîre luată cu acordul ambilor — dar, de vreme ce-o consemnează Duiliu Zamfirescu, înseamnă probabil că inițiativa primă a modificării îi aparține. În adevăr, în manuscrisul II, caligrafiat de Vellescu, scena respectivă, din actul III (ed. de față, p. 692—693) e mutată aici, cu neînsemnatele intervenții de text, care se află marcate de noi la locul respectiv.

SOTIR (*trecând în grupul celălalt*): Ia veniți, copii... astăzi sunt fericit cu deosebire, am să-mi fac și eu darul meu de nuntă. (*Toți vin în jurul lui.*) Marioara, îți dăruiesc toată giuvaericaua, toată!... Am pentru 4000 fr; un coupé care vă va plăcea, și o pereche de cai asemenea.

ELENA (*cu entuziasm*): A! *monsieur!*... *monsieur!* Ai toată stima și admirațiunea mea!

MARIA (*cam tristă*): Îți mulțumesc, d-le.

SOTIR: Nu. Zi-mi tată...

D-na LUCHIANU (*în partea Mariei*): Mario, mă mihnești, ești tristă... ești...

MARIA: Nu, mamă, sunt fericită, dar nu sunt bine.

SCENA II-a

Aceiași, STROE

STROE (*salutând, dă mâna bătrînilor, după ce mai întîi a sărutat mâna d-nei Luchianu*): Știu, dar nu vă supărați pe mine, n-am putut veni la masă...

ELENA: Ești... uite... ești cea mai grasă dintre ființele simptoare!

STROE (*impresionat rău*): Nu cunosc nimic mai trist decît o glumă care nu face pe nimeni să rîză... Astfel de glume sunt ca focul de artificii, peste care a dat o ploaie torențială.

ELENA: Poți să te superi cît vrei, nu vei scăpa de mine, pînă ce nu vei face un tratament vegetalian. *Mon cher*, iei niște proporțiuni care mă dezesperă! (*Făcînd doi pași înapoi.*) *Mais, voyez-moi ça...*

STROE (*lui Luchianu*): Dar Conrad nu este aci?

LUCHIANU: De cîteva zile nu-l mai văd, e foarte ocupat... Cumsecade băiat... activ, toată ziua e pe cîmp, seara nu-l mai vedem, căci cade obosit.

LUCA: Da, da, bun băiat, numai cam *il pose en savant*... prea le știe toate.

STROE: Sunt cu totul de părerea d-tale, și mie îmi place mai bine să nu știu nimic, decît să știu din toate cîte puțin; știința te expune criticii, neștiința îți făgăduiește. Dacă trebuie să credem cărțile sfinte — îți făgăduiesc împărăția cerurilor.

LUCA: Adică?...

STROE: Adică, zic că această doctrină este mîngăietoare, căci, în necazul învățaților, nătărăii, fiind în majoritate, ei conduc destinele omenirii de la un pol la altu.

LUCA (*confuz, nu știe cum să ia lucrul*): *Mon cher*, ești neînțeleș pentru mine.

STROE: Mă mir fiindcă eu sunt cam... original și, ca și d-ta, *mon cher*, nu cunosc meșteșugul de a nu spune verde ceea ce gîndesc în mine despre alții.

MARIA (*aparte*): Dar ce au?...

LUCHIANU (*lui Stroie*): Apropos! Îți explici acum, tinere, de ce am revenit asupra tocmeii pădurii? Nu puteam refuza pe viitorul meu cuseru.

STROE: Mai e vorbă, eu înțeleg ușor, nu-i așa, scumpul meu Luca?

LUCA (*în grupul damelor*): Da, da... numai, acum mă iartă, nu știu despre ce este vorba.

D-na LUCHIANU (*Elenei*): Cum n-ai văzut niciodată această plantă?

ELENA: Ba da... Am văzut un exemplar *magnifique*! Nu mai știu unde. În adevăr, curioasă plantă.

STROE: Care?

ELENA: Sensitiva... Cum o atingi își strînge frunzele, și i se pleacă ramurile.

STROE: O! da... Sensitiva cînd o atingi se mînie, d-le Luca.

D-na LUCHIANU: Dacă voiți, să mergem în seră.

TOȚI: Da, da... (*Ies toți afară de Luchianu și Sotir.*)

SCENA III-a

D-nu LUCHIANU, SOTIR

SOTIR: Mi s-a părut că nepoțelu d-tale... ruda d-tale, cam voia să ia pe Luca peste picior.

LUCHIANU: Glume. Între tineri... așa sunt ei.

SOTIR: Fie, că mi-a plăcut Luca — foarte bine l-a lăsat fără cuvînt.

LUCHIANU (*surizînd*): Firește.

SOTIR: Acum să lăsăm vorba aceasta... aide să punem cărțile jos! D-ta dai Marjoarii moșia Viforeni?

LUCHIANU: Negreșit, ne-am înțeleș.

SOTIR : Aşa este... Moşie frumoasă, mare... dar... ştii, este hipotecată la credit.

LUCHIANU : Mi se pare că am mai vorbit despre aceasta ?

SOTIR : Aşa e... dar vezi d-ta, cocoane Aleco, cu rînduiala aceasta, îmi dai numai jumătate moşia, şi eu cu banul meu trebuie să răscumpăr ceilantă jumătate.

LUCHIANU : Bine, dar acea sumă ne-am înţeles că-ţi va fi restituită de mine.

SOTIR : Nu zic ba, dar eu am găsit o alcătuire mai bună...

LUCHIANU (*cam supărat*) : Aşa... Adecă ?

SOTIR : Adecă să-mi dai jumătate din Luchieni şi...

LUCHIANU (*ridicîndu-se*) : Ascultă, Sotirache, îmi vorbeşti cam mult de banul d-tale !

SOTIR (*fără a se intimida, însă cu rezervă*) : Hei ! eu am adunat averea mea para cu para.

LUCHIANU (*mai supărat*) : A ! dar !...

SOTIR : Te rog nu te supăra... Eu vorbesc lucrurile desluşit... Dacă crezi şi d-ta, aş propune să plătesc eu la credit... căci moşia tot e... de ! pierdută se cheamă. Îţi dau şi d-tale 80.000 de franci ; aceşti bani, împreună cu jumătate din Luchieni, să-i dai zestre fetei, iar Viforeni să rămîna ai mei.

LUCHIANU (*aprin*) : Ce fel... eu să...

SOTIR : Tot Marioarii îi rămîne, nu este copilul meu ?

LUCHIANU (*indignat*) : Asta este... Cum ? peste ipototeca, 80.000 franci, pentru o moşie care face cel puţin 600.000 !... (*Cătînd a se stăpîni.*) Ah !... este... şi d-ta crezi poate că eu sunt !...

SOTIR : O, Doamne... nu te supăra... Dar, în sfîrşit... iar nu e un cuvînt că dacă eşti puternic în politică să-mi dai ce nu curge pe apă.

SCENA IV-a

Acciaşi, CONRAD

CONRAD (*intră prăfuit şi ars de soare, dă peste vorba lor şi se opreşte*) : A ! pardon !

LUCHIANU (*fără a-l fi văzut*) : Moşia hipotecată o voi dezrobi-o eu, cu banul meu... nu cu al d-tale.

SOTIR : Dar dacă am propus a plăti eu la Bancă, nu va să zică... (*Oprindu-se brusc, lui Luchianu.*) Nu suntem singuri !...

CONRAD (*coborînd puşin*) : Mă iertaţi, nu ştiam, şi mă retrag...

LUCHIANU : Deloc... poţi vorbi — nu am nici un secret pentru d-lui... şi pentru nimeni...

SOTIR : Văz bine că te-am supărat, dar n-am voit... credeam că este o înlesnire bănească decamdată, pentru a dezrobi mai curînd moşia...

SCENA V-a

SOTIR, LUCHIANU, CONRAD, ELENA

ELENA (*venind repede*) : Pardon, *messieurs* ! Caut o carte de botanică, aci îmi pare...

LUCHIANU : Cărţi sunt acolo pe masă. (*Lui Sotir.*) Mi se pare că este mai bine a ne opri aci, plătesc cum ţi-am spus eu singur banii la Bancă... dacă... nu poţteşti.

SOTIR : Dar... gîndeşte-te, cocoane Aleco, trebuie să plăteşti chiar peste 5 zile 200.000 de franci.

LUCHIANU : Ei bine... ce dracu...

CONRAD (*înaintînd*) : 200.000 franci îi plătim peste două zile, dacă e trebuinţă.

LUCHIANU : Dar cum ?

SOTIR : Banii ?

CONRAD : Negreşit, aceasta mă priveşte pe mine, banii vor fi plătiţi. (*Elena, după ce a găsit cartea, ascultă această discuţie.*)

LUCHIANU (*lui Conrad*) : Dar aş dori să-mi explici...

CONRAD : Foarte uşor : avem în casă 70.000 franci ; 1000 chile grîu, de la ambele moşii, este deja trimis la schelă, şi s-a şi încărcat de casa ce ni l-a cumpărat ; preţul de 100.000 fr. este la bancă depus pentru noi, şi se pot încasa chiar miine. Pentru porumburi am primit acompt, 3000 de lire, avem dar mai mult decît ne trebuie. Pe onoare răspund, d-le Luchianu, că dispuneţi de această sumă.

SOTIR (*umilit, în parte*) : Ce neştiobie am făcut !...

LUCHIANU (*dînd mîna lui Conrad*) : Îţi sunt foarte recunoscător, d-le Conrad ; eşti un om de onoare... (*foarte mişcat*) dă-mi voie să te îmbrăţişez ca pe copilul meu !... (*Îl sărută.*)

CONRAD (*modest*): D-le Luchianu, mi-am făcut datoria, nimic mai mult.
SOTIR (*confuz*): Coccoane Alecu... de!... iartă-mă... Atunci este altă vorbă... eu tot pentru binele copiilor.

ELENA (*intimpinând pe Conrad, care voia să urce spre terasă*): E frumos aceea ce ai făcut, d-le Conrad! (*li strînge mîna cu afecțiune, urcînd cu dînsul, care o conduce spre seră.*)

CONRAD: Nimic decît datoria!

LUCHIANU (*cu demnitate*): Mi-am dat cuvîntul, nu mi-l retrag, lucrurile rămîn cum au fost regulate. Dacă ai ceva de obiectat în sensul ideilor d-tale, atunci ești liber, și rămînem tot prieteni.

SOTIR (*umilit*): Dar se poate una ca asta? ferească D-zeu... Cum vrei d-ta, și cum dorești d-ta, așa se va face... dar... Se poate, vai de mine!

LUCHIANU (*care s-a calmat*): Atunci bine, rămînem înțeleși.

SOTIR: Cum regulezi d-ta, e sfînt din partea mea.

SCENA VI-a

Acceiași, ELENA, LUCA, CONRAD, STROE, D-na LUCHIANU și MARIA

D-na LUCHIANU (*care vine la brațul lui Luca*): Orice îmi vei zice, Stroe are dreptate de astă dată.

ELENA (*lui Stroe*): Și nu te-ai însura?

STROE (*Elenei, cu care vine în scenă*): Ferească D-zeu! Imi place liniștea și independența.

ELENA: Ești un egoist atunci.

STROE: Nu, dar îmi cunosc temperamentul. Și-apoi, să-ți spun drept: părerea mea este că dacă Adam nu se-nsura, era să fie... *gras* ca mine... și s-ar fi tolănit pînă în ziua de azi în Paradis.*

* Aici, în manuscrisul II, un semn al lui Duiliu Zamfirescu și, pe contrapagina alăturată, un adaos de comentariu al lui Stroe:

„E!... ce vrei!... te-nsori. Iei pe una: te-nșeală... Fuga la tribunal... O lași. Iei pe-a doua: aceasta nu te-nșeală, dar te face nenorocit. Domni de la tribunal iar te despart. Iei pe a treia: aceasta te-nșeală ca cea dintîi și te nenorocește ca cea de-a doua...”

ELENA: Oh!... *quel horreur!* (*li lasă brațul.*)

STROE: Și chiar în cazul cînd m-aș hotărî la una ca asta, aș zice: însurați-mă iute, ca să nu văd, căci dacă aș vedea, sunt în stare să-mi iau cuvîntul înapoi.

LUCA (*conduce pe d-na Luchianu la masă, unde un lacheu servise cafele; apoi dă Mariei o roză; roza pe care o avea la butonieră*): Roza aceasta, în limbajul florilor, indică amorul ce poartă cineva ființei iubite. (*li oferă floarea.*)

MARIA: Ești foarte bun. (*la floarea și rămîne gînditoare, apoi, ca să iasă din această situație, în care se simte stîngace, se grăbește a împărți cafeaua bătrînilor; fiecare își ia tasa, unii șezînd, alții în picioare.*)

STROE (*lui Luca*): Cum văd, te-ai specializat în limbajul florilor?

LUCA: *Mon cher*, o educațiune complexă are cunoștințe generale.

STROE (*ironic*): Educațiune complexă!... Mi se pare că te contradici. Cît despre mine, rămîi în credința că e mai bine să fii urs decît să știi din toate cîte nimica.

ELENA (*felicîtînd pe Maria*): *Chère petite*, dă-mi voie să te felicitez. Nunta ta se va face desigur. Ei!... nu-ți spuneam eu! *Vous voyez?*

MARIA (*distrată*): Cum?... era să nu se mai facă?

ELENA: Negreșit... se iviseră neînțelegeri între d-nu Micronescu și tatăl tău: *question d'argent*.

MARIA (*cu amărăciune*): Acum s-a sfîrșit tocmeala?...

ELENA (*cu importanță*): Crede-mă... fără d-nu Conrad... diferendul nu se aplana.

MARIA: Cum?

ELENA: D-nu Micronescu se pare că cerea explicații bănești, asupra zestreii tale. Era vorba de o sumă de 200.000 franci, de care tatăl tău credea că nu dispune în acest moment. Negustorul iritase pe tatăl tău... lucrul luase o turnură gravă. D-nu Conrad a explicat că dispuneți cu prisos de acei 200.000 fr. Oh! scumpa mea: *Il fallait voir la binette du quidam!*... (*Rîde.*) Negustorul a rămas ca trăsniț... și-a cerut iertăciune... bineînțeles... căci tatăl tău se supărase foc, și acum nunta este sigură... (*Îmbrățișînd-o.*) *Et moi je te felicite.* Îți mărturisesc că am o stimă deosebită pentru d-nu Conrad!

MARIA (*gînditoare*): A! D-nu Conrad... (*Luîndu-i brațul Elenei.*) Vîno... am putea vorbi aci! (*Urcă scena pînîndu-se de talie.*)

SCENA VII-a

Aceiași, Un SERVITOR

SERVITORUL (*lui Luchianu*): Coccoane, a sosit d-nu subprefect și așteaptă; ce porunciți?

SOTIR: Subprefectul? dar ce ai cu el?

LUCHIANU: I-am poruncit să vie cu câțiva călărași să scoată oameni la seceră. Mizerabilii aceștia, după ce m-au înșelat, acum nu vor să iasă la lucru. (*Se ridică și vrea să urce scara.*)

SOTIR: Viu și eu, am să rog și eu ceva pe subprefect.

LUCHIANU: Vino cu mine. (*les urmați de servitor.*)

SCENA VIII-a

STROE, LUCA, CONRAD, D-na LUCHIANU

STROE (*lui Luca*): Scumpul meu, permite-mi și mie să te felicit.

LUCA (*pășind*): Îți mulțumesc, *mon chër*.

STROE: Va să zică ieși din rîndul nostru, te însori...

LUCA (*cu fatuitate*): Hei! ce vrei, *il le faut...* sunt sătul de viață de holtei... Ş-apoi mă însor pentru că îmi convine calitățile fetei, și pentru că îmi place caracterul său blînd.

STROE: Prea bine. O! vei fi fericit, scumpul meu — astfel înțeleg căsătoria (*exagerat*): confiență fără rezervă și un amor fără margine. Marioara te iubește?...

LUCA: De ce m-ar lua, *mon chër*? Și chiar de nu mă iubește, mă va iubi...

STROE: Nici vorbă... ai tot ce-ți trebuie pentru aceasta.

LUCA: Asupra căsătoriei îmi am vederile și teoriile mele. Adevărata temperatură a căsniciei, *mon chër*, cade în zona *tiedă*.

STROE: Da, da, iată adevărata teorie... a căsătoriei. Balzac a rămas pe jos... Aceasta se cheamă a călca pe scîndura sănătoasă. Marioara e frumușică.

LUCA (*cu fatuitate*): Voi fi invidiat, *mon bon*, frumusețea ei îmi lingusește orgoliul.

STROE: Oricum, scumpul meu, eu de m-aș însura, tot n-aș uita că frumusețea are și ea dis plăcerile ei.

LUCA (*asemenea*): Am calculat totul.

CONRAD (*care, în acest timp, a vorbit cu d-na Luchianu, care brodează la o masă; pe cînd Maria se preumblă cu Elena în fund*): D-nu Luchianu poate să se iutească cu bieții țărani... Mă duc, doamnă... fac ei și fără asprimea subprefectului. (*Îi sărută mîna.*)

D-na LUCHIANU: Ești totdeauna prevăzător!...

STROE (*lui Conrad, care iese*): Nu alerga, cum ai obicei, viu și eu... te ajung. (*Lui Luca.*) Sunt sigur că rămiu a-ți urma curtea.

LUCA: Bine zici... (*Oprindu-se repede.*) A! *mon Dieu*!... cîinii mei de vînat sunt aici de azi-dimineașă... trebuie să mă încredințez de sunt îngrijiiți... nătărăii ăștia de țărani sunt în stare să-i lase nemîncați.

STROE (*rișind cu bobot*): Și odată această afacere importantă regulată, îți vei relua firul gingășilor pe lingă sexul frumos. *Mon chër*, ai dispozițiuni minunate.

ELENA: Viu și eu să văd pe subprefect. (*Se agață de brațul lui Stroe.*)

D-na LUCHIANU (*lui Luca și Stroe*): Vă duceți?

LUCA (*sărutîndu-i mîna*): Un moment, scumpă mamă!... (*Îese cu Stroe... D-na Luchianu rămîne, privindu-l și clătînd din cap.*)

SCENA IX-a

D-na LUCHIANU, MARIA, O SLUGĂ

D-na LUCHIANU: Mario, eu văd bine că tu ești tristă. Nu s-ar putea să-mi spui cauza?

MARIA: Nimic, mamă, nu-i nici o cauză.

D-na LUCHIANU: Nici o cauză! O!... citește bine în inima ta. Tu suferi. Ai o greutate care te apasă, te înăbușe. Nu mai ești liniștită ca altădată. Spune-mi ce ai, Mario? Incede-te în mama ta, căci ea a încercat tot ceea ce încerci tu acum... Fii cuminte! Spune-mi: nu-l vrei? te măriți numai ca să porți un alt nume și să ai un bărbat? Sau vrei să faci plăcerea tatălui tău, luînd pe d-nu Micronescu? Sau... iubești pe altu? Spune-mi, copila mea. Crede că nu e om pe lume care să cunoască mai bine suferințele altora, decît cel ce a suferit el iasui!...

MARIA (*tace un moment, după aceea*): Nimic din toate acestea...

D-na LUCHIANU: Intristarea ta mă face să cred că te măriți numai spre a asculta pre părinți. Aș fi cea mai nenorocită mamă, dacă aș ști că copilul meu s-a jertfit, spre a nu mă mîhni.

MARIA (*afectînd o veselie de copil*): Nu, mamă — nu sunt tristă. Și nu știu pentru ce aș putea fi. Mă mărit, iau un om bogat... care mă iubeste...

D-na LUCHIANU: Și pe care tu nu-l iubești...

MARIA: N-am zis niciodată asta. Poate că încă nu-l iubesc, dar îl voi iubi desigur. (*Cu naivitate.*) Ia spune-mi drept, d-ta iubeai pe tata cînd l-ai luat?

D-na LUCHIANU (*incurcată*): Eu, draga mea, era alte vremuri cînd m-am măritat. Tatăl tău era un om superior sub toate privirile.

MARIA: Foarte bine; dar asta nu-nsemnează că-l iubeai. (*Repede.*) În sfîrșit, eu nu mă găsesc deloc de plîns. Fericirea, te-am auzit pe d-ta adesea zicînd, e o floare care nu crește în grădina tutulor.

D-na LUCHIANU (*se uită la dînsa lung — apoi s-apropie, îi ia capul în mîini*): Copila mea! Să dea D-zeu să fii fericită... O meriți... Dacă în adevăr nu iubești pe nimeni ca pe Micronescu. E un băiat bun, care va căuta să nu te supere niciodată și să-ți lase pacea sufletului...

MARIA (*cu vocea înecată de lacrimi*): Il voi lua.

D-na LUCHIANU: Plîngi! Vezi? Spune-mi atunci?...

MARIA: Nu am ce spune, mamă, decît că mă voi despărți greu de casa copilăriei mele, iată tot. Voi veți trăi cu mine.

O SLUGĂ: Cuconiță, a venit Stan să ceară un praf de friguri.

MARIA (*către d-na Luchianu*): Du-te mamă, sărmanu Stan e prins de friguri, de cînd a scăpat pe d-nu Conrad. Sărmanu Stan!...

D-na LUCHIANU (*ieșind*): Dacă soarta ta va fi ca a mea vei deveni o victimă prea nobilă.*

SCENA X-a

MARIA (*singură stă un moment fără a zice nici o vorbă. După aceea pronunță cu putere*): Mint!... Mint pe mama, cînd îi spui că sunt fericită, mint pe viitorul meu bărbat, cînd mă hotărăsc să-l iau; mint pe toată lumea. O!... Cine știe dacă nu mă mint pe mine însămi! Dacă Conrad, în adevăr, n-ar fi Alexandru?!... Și cu toate astea simt că este el.

* Marginal, pe manuscrisul I, Duiliu Zamfirescu a notat cu creion negru: „Nejustificată ieșirea. Mama îi zice să cugete la starea ei și să-i spuie mai pe urmă.” Însă recomandarea nu are ecou în manuscrisul II.

Dar dacă n-ar fi el?... Atunci sunt cu atît mai nenorocită, căci se află un om sub soare căruia i-am destăinuit copilărește durerea mea! Un om care știe că iubesc pe unul și primesc să iau de bărbat pe altul... Un străin care poate presupune că sunt capabilă să pun calculul în cumpănă cu iubirea! O! e de nesuferit!... (*S-aude vorbind în alec.*) Și totuși, nu! este el! (*Fuge.*)

SCENA XI-a

SOTIR, LUCHIANU (*întră vorbind*)

SOTIR: Nu, nu, prea se amestecă acest domnișor în toate trebile d-tale.
LUCHIANU: Da, și se pare, d-le Sotir.

SOTIR: Acu... ascultă-mă și pe mine — se cheamă că suntem rude și ne purtăm interes: băiatul acesta cu aerul său cucernic de Sfintu Pahumie...

LUCHIANU: Zi și d-ta un sfînt mai civilizată, că doar nu te ține parale. Într-un stat democratic, comparațiile sunt gratis.

SOTIR: În sfîrșit, mie nu-mi place.

LUCHIANU (*ritînd*): A ha! ha! D-lui Sotir încep să-i displacă străinii. Bravo!

SOTIR: Nu-i vorba, cocoane Aleco, că și asta mă supără mult... să văd eu în țara mea — eu, român get-beget...

LUCHIANU: Hîm!... Adică român cu sentimente internaționale...

SOTIR: Să văd pe un venetic de franțuz că vine de vîră gîrgăuni în capul șaranului... Ce păcate! că doar ne-om ști noi face treburile și fără dînsii⁹.

LUCHIANU: Ce să-ți spui, ai mult haz, d-le Sotirachi, cînd susții cauza românilor. (*Cu interes serios.*) Mă rog... luat-ai cuvîntu vreodată în Cameră, de cînd te-am ales?

SOTIR (*iute*): Da' ce, trebuie să iei și cuvîntu?...*

* Manuscrisul II are o formă diferită a celor patru replici de aici:
„SOTIR: Nu iau cuvîntul... dar...”

LUCHIANU: Dar iai diurna... [bine faci...]

SOTIR: Aș fi avut și eu multe de zis... dar și mai dau pas flecării de acolo?... (*Cu amărăciune.*) Ah! dacă ar fi Luca în locul meu... știu că le-ar da pe foi...

LUCHIANU: Apoi să-l facem și pe el deputat.*

Problema îl preocupase pe Duiliu Zamfirescu în schița *Insemnările unui ușier de la Cameră*, în foiletoanele *Palabras* din 1883, într-o referire la Pantazi Ghica.

LUCHIANU: Apoi d-ta n-ai văzut pe ceilalți deputați cum fac?
 SOTIR (cu admirație): Da, dar cei care vorbesc sunt oameni învățați...
 Mă rog, n-ar fi bine să punem pe Luca să vorbească?... că, știi,
 el face și o carte.

LUCHIANU: Întâi să-l alegem deputat și-apoi...
 SOTIR (grăbit): Cum să facem oare?
 LUCHIANU (cu protecțiune): Cum am făcut și cu d-ta.
 SOTIR (scărpinându-se după urechi): Da... numai pe mine m-a ținut
 cam multe parole.

LUCHIANU: Ei! asta-i acum! parcă ai văzut alegere care să nu ție
 parole. În sfârșit, să ne întoarcem la franțuzul nostru. Zi... te supără
 străinii?

SOTIR: Da' nu-i numai d-aia. Eu mă uit la el, cocoane Alecule, și-l văd
 cum face stare din moșiile d-tale.

LUCHIANU: Las' să facă dacă-i harnic.

SOTIR: Bine, da' el face și cât poate și cât nu poate.

LUCHIANU: Cum adică?

SOTIR: Dumneata nu vezi ce condeie-ți trage la socoteli? Pune c-a
 cheltuit cu moara de abur 6000 de lei ca să facă o șandrama de
 scânduri; mai ieri îl auzeam vorbind de pădure, să răsădească
 copaci.

LUCHIANU: Pentru ploaie și umbră la pământ.

SOTIR: Vorbă să fie. Lumea scoate buturugile, și d-ta umbli să le vîți
 la loc. Ba e curat înșelătorie... Ca să aibă unde să te mai încarce.
 Dar apoi cu învoielile țăranilor! Toți arendașii țișă că la Viforeni
 să strică prețurile. El dă ce dă la alții și trage și pe turta lui. Auzi,
 6000 de franci, ca să ridice o baracă care, pre legea mea, cucoane
 Alecule! nu face 200 de galbeni...

LUCHIANU (impresionat): Ce-i drept, a cheltuit cam mult cu moara.*
 SOTIR: Da cu moara, da cu porumbu care-l vinde cu 4 lei mai jos
 la chila, da cu peștele din baltă... (Misterios.) Știi d-ta că se vor-
 bește multe de dînsu? Se zice că are 150.000 lei la Cerlenti, bani
 ghiașă și încă mai știe cîți în țară la dînsu.

LUCHIANU (gînditor): Faptul e că eu nu i-am luat socotelile, de sunt
 aproape doi ani.

SOTIR: Auzi, să te lași d-ta pe mina unui speculant!

* De aici, în dreptul a șase replici ale manuscrisului I, în continuare,
 o linie marginală verticală cu creionul și notă, tot cu creionul, a lui
 Duliu Zamfirescu: „Mai scurtată”. Însă în manuscrisul II scena e în-
 treagă, doar cu câteva rectificări de amănunt. Deci sugestia scurtării e
 notată la propunerea altui lector, poate din Comitetul teatral.

LUCHIANU: De, frate, am încredere într-însu... pare așa de cinstit...
 (Gîndindu-se.) Vezi d-ta, de aia îmi tot face el la proiecte, ca să
 aibă cu ce să-mi spoiască ochii.

SOTIR: Da' cu pădurea? Regulase d-lui s-o vinză lui Stroe cu 3000 de
 galbeni, pădure care face oricînd 3500. (Intim.) Ai văzut, eu ți-am
 dat 3500, și am plătit și timbrele.

LUCHIANU: Așa e.*

SOTIR: Ascultă-mă pe mine. Franțuzul ăsta trebuie expulzarisit, căci alt-
 fel te sărăcește.

SCENA XII-a

Aceiași, CONRAD

CONRAD (înaintînd spre Luchianu cu veselie): Mai bine s-au împăcat
 lucrurile astfel. Sunt foarte mulțumit.

SOTIR: Da, pierzînd după pofta mojiștilor 50 zile de lucru.

* În manuscrisul II e adăugată, în finalul scenei, insinuarea despre
 Conrad că acesta țintește la mina fetei moșierului, concurîndu-l pe tînărul
 Micronescu:

„SOTIR: Ș-apoi altele și altele... care nu vreau să ți le spun...”

LUCHIANU: Da' ce mai e? Vorbește...

SOTIR: Aș vrea... dar... cum să ți-o spun... e lucru delicat... nu știu...

LUCHIANU (impacient): E, dar spune odată... îmi pierd răbdarea.

SOTIR: Dar... se șoptește... D-zeu să mă ierte, că obraznicul ăsta a în-
 drăznit chiar să ridice ochii asupra Marioarei!

LUCHIANU (surprins și cu minie): Ce?... Ești nebul, Sotir...

SOTIR: Ascultă ce spun eu... Nu zic... ferească D-zeu, că Marioara are
 o idee măcar, dar se vorbește... Și e mult mai bine... Uite, trebuie
 expulzarisit francezul ăsta, căci după altele te poate sărăci într-o zi.

LUCHIANU (furios): A!...”

Urma intrarea lui Conrad-Alexandru bucuros de încheierea bună a
 învoielilor cu țăranii. La replica acestuia, Sotir îl sfătuieste pe moșier:
 „SOTIR (lui Luchianu, încet, pe care-l vede că se ridică cu minie): Văd
 bine că ești... dar, te rog, stăpînește-te!...”

Apoi se adresa lui Conrad-Alexandru. Scena se desfășura în con-
 tinuare ca în manuscrisul I. Toată această scenă intercalată e tăiată —
 probabil de Vellescu, și forma finală a manuscrisului II o reia, în aproape
 aceeași termeni, pe cea din manuscrisul I — deși, vorbind obiectiv, e mai
 logic și mai teatral ca pe Luchianu să-l fi iritat cel mai mult insinuarea
 că administratorul rivnește la fiica sa, nu aserțiunile despre cheltuieli
 și furturi; chiar cîteva scene mai înainte el avusese prilejul să verifice
 că socotelile erau toate avantajoase moșiei, nu lui Conrad.

CONRAD : Dar era drept să le pierdem. I-am scos la prașilă și cu vreme și fără vreme, făgăduindu-le că din zilele de seceră le vom reduce atâtea cîte au pus la sapă. Din pricina asta porumbul lor a rămas ca vai de dînsu.

SOTIR (*Incet lui Luchianu*): Ce-ți spuneam eu, vezi? Fă cum vrei, dar omul acesta nu-mi place. (*Tare.*) Am întirziat, mă duc. La revedere, cuscre. (*Cu Conrad afectează o politețe neobicinuită. În parte, ieșind.*) Te învăț eu să scoți moșia de la credit și să-mi strici astfel toate socotelile! (*Iese.*)

SCENA XIII-a

D-nu LUCHIANU, CONRAD

LUCHIANU : Nu știu cum, dar mă încurc în socoteli! (*Intorcîndu-se către Conrad.*) D-le Conrad, poți să-mi dai cîteva lămuriri? (*Ironic.*) Mă rog, fii bun, spune-mi cîte chile de grîu am vîndut anul acesta?

CONRAD : Mi se pare că 1000 de chile.

LUCHIANU (*ibid.*): Ți se pare! Cîte cît ohila?

CONRAD : Cîte o sută de lei.

LUCHIANU (*pe același ton*): Cîte o sută de lei!

CONRAD : De altminteri socotelile le puteți vedea oricînd doriți lămuriri.

LUCHIANU : Dar cu orzu?

CONRAD : Orz n-am făcut tocmai mult anul acesta, fiindcă am pus și mei.

LUCHIANU : Să vede că numai la noi nu s-a făcut, căci încolo aud pe toată lumea că nu știe unde să-l mai puie.

CONRAD : Tot am făcut pentru ceea ce am semănat. Dintr-o sută de pogoane am scos 180 chile.

LUCHIANU (*sculîndu-se, cu un început de iritație*): Dar dijma?

CONRAD : Dijma este deosebită. Nu m-ați întrebat de dînsa. Avem și d-acolo vreo 100 de chile...

LUCHIANU (*se așează*): Va să zică din toată moșia Viforeni am scos 280 chile de orz... Buni agricultori suntem!

CONRAD (*zîmbind, zice cu respect*): Cînd nu punem mai mult nu putem scoate mai mult.

LUCHIANU : Așa?! Dar cu peștele? Slavă Domnului, anul acesta au scăzut apele... Cum mergem?

CONRAD : Mergem potrivit, căci am luat măsuri să nu se mai scoată fără socoteală; într-un an tot, de nu mai rămîne nici de semință — și într-un alt an deloc. (*Aparte.*) Ce are?

LUCHIANU : Da, proiecte și iar proiecte. (*Se apropie din nou de masă.*) Dar balta ce ne-a dat?

CONRAD (*liniștit*): Nu pot să vă spui hotărît, fiindcă n-am încheiat toate socotelile. Cred însă că se ridică pînă la vreo 9000 fr.

LUCHIANU : Anii trecuți aveam cîte 11 și 12 mii.

CONRAD : Se poate — dar cu sistema aceea de exploatare, în cinci ani nu mai aveți pește.

LUCHIANU : Da', mă rog, cu moara și cu pădurea? Ai cheltuit 6000 de franci pentru o baracă, pe care eu aș fi făcut-o cu 200 de galbeni.

CONRAD : Se putea face și cu 200 de galbeni, dar ar fi fost o adevărată baracă. Acum tot are aparențele unei case: e tencuită, e învelită cu fier...

LUCHIANU (*iritat din ce în ce mai mult*): Dar pădurea, pădurea? Mă puneai la cale s-o dau cu 3000 galbeni, cînd ea face cel puțin 3500; Sotir mi-a dat 3600.

CONRAD : Mă iertați, dar cu mine n-ați vorbit un singur cuvînt despre pădure.

LUCHIANU : Cum? va să zică mă faci și mincinos. Eu mincinos! Eu?

CONRAD : Nu zic asta, dar... constat că cu mine n-ați vorbit nimic despre pădure.

LUCHIANU (*furios*): Domnule, dacă din noi doi minte cineva, acela, desigur, ești d-ta! Auzi?... După ce îmi face cele mai păcătoase învoieli cu țaranii, din care păgubesc sută la sută; după ce nu bagă de seamă la tocmeli și strică totdeauna prețurile; după ce e nepăsător, ca un străin, de tot ce este al moșiei... — îndrăznește să mă și contrazică!... Eu mint, așa e? (*Conrad, rămas încrămențit de acest limbaj, nu răspunde nimic. Luchianu se indignează și mai mult.*) Așa e, domnule: eu mint? Mint eu, care te-am strîns dupe drumuri și ți-am dat adăpost în casa mea, te-am ridicat în rîndul oamenilor, te-am îmbogățit!... Mint, ha? Și dumneata care mă... frustrezi la fiecare mișcare; d-ta care ai sume depuse pe la bănci; dumneata care te crezi o... nu minți!? Rușine, domnule! Rușine... să mă furi!...

CONRAD (*incrămențit, după o lungă luptă cu el însuși, are un moment de furie — și făcînd doi pași către Luchianu strigă disperat*): Eu?!...

Finele actului

ACTUL AL TREILEA

Salonașul Mariei, mobilat simplu dar elegant. Pretutindeni obiecte de artă și etagere cu mici lucruri femeiești. La stînga și la dreapta, în planul al II-lea, uși de intrare. În fund, spre dreapta, camera de dormit a Mariei. La stînga planului I, un piano american Kaps; pe dînsu, aruncate note în dreapta și-n stînga.

SCENA I-a

MARIA, LEANCA

LEANCA : De, cuconiță, așa zice neamtu.

MARIA : Spune-i că așa am zis eu... să pună șaua pe calul cel negru.

LEANCA : Zice că e iute și nărăvaș.

MARIA : Să facă cum am zis. Du-te !

LEANCA (*care iese cu un aer de surprindere — aparte*) : Doamne ferește, zău, ce-o fi avut cuconița?... De i-ar fi de-a bună !

SCENA II-a

STROE, MARIA, SUBPREFECTUL

Subprefectul e în haine de vînătoare. Cînd intră, ca să se debaraseze de prea multele lucruri ce avea cu dînsul, lasă un revolver pe etajera cea mai apropiată de ușe.

MARIA : A ! Sosiți din București...

STROE : Da, și nu ne-am fi grăbit să venim în halul acesta, dacă eu n-aș fi avut să-ți fac o surpriză, și dacă d-nu subprefect nu s-ar fi grăbit să meargă la vînătoare. E pasionat ca un adevărat vînător, și cu toate astea trage foarte prost.*

SUBPREFECTUL : Ești foarte bun ! (*Către Maria.*) Trag ceva mai prost decît un bun vînător, dar asta nu mă va împiedica de a vă aduce astăzi cele mai frumoase prepelețe.

STROE : Tu crezi că prepelețele sunt ca vătășii de la tact : să stea la poruncile d-lui subprefect, cu rîndul.

* Propuneri de modificări, ale lui Duiliu Zamfirescu, făcute cu creionul, pe manuscrisul I : „...dacă d-l subprefect nu ar fi venit într-adins...” „un adevărat Nemrod...” — păstrate la transcriere în manuscrisul II.

SUBPREFECTUL : Ești răutăcios astăzi. (*Către Maria.*) Domnișoară... (*Închinîndu-se.*) Veți vedea cine are dreptate... (*Iese, uitîndu-și revolverul pe etajera de lîngă ușe.*)

SCENA III-a

STROE, MARIA.

STROE : Ei ! Ia ghicește !...

MARIA (*veselă*) : Ce să ghicesc ? Poate că te-nsori și ici pe Elena.

STROE : Vai !... Da' ce rău ți-am făcut ?

MARIA : A !... te-nșeli : Elena e mult mai bună decît o crezi... Dar, în sfîrșit, care ți-e surpriza ?

STROE : Ghici !...

MARIA (*gîndindu-se pușin*) : Ești amicul d-lui Conrad... Ați vorbit poate împreună și...

STROE : Conrad ? Pe dînsul nu l-am văzut încă... Nu, n-ai ghicit. Privește !... (*Îi arată o bucată de note cu un portret pe dînsa.*)*

Nu te-asteptai, nu este-așa ? Judecă cîtă plăcere mi-a făcut. Le-am găsit din întîmplare la Ghebauer.

MARIA (*fără a fi înțeles bine, ia notele distrată, și le privește, dar ca și cum nu le-ar vedea*) : A !...

STROE : Am stat o zi numai în București, dar am aflat lucruri care îmi vor fi de ajuns pentru o lună.

MARIA (*asemenea, șezînd pe un fotoliu și rămînînd gînditoare, fără a-l asculta*) : Da ?... așa !...

STROE (*tîind foile la o carte pe care a găsit-o pe masă*) : Știi ce s-a-n-tîmplat amicii tale din copilărie ?... Zoe... Știi.

MARIA (*asemenea*) : Da ! da !...

STROE : D-abia s-a măritat, și se desparte de bărbatu-său... Dar e și greșeala părinților : au măritat-o fără voia ei cu Berozescu.

MARIA (*asemenea*) : Zoe... nefericită !...

* Aici, o notă marginală pe manuscrisul I, cu cerneală violetă, dar un scris greu de identificat — în orice caz nu al lui Duiliu Zamfirescu, nici al lui Vellescu : „Ce vede ?... asta p. publicu de la galerie nu vede ce e pe hirtie...”

Ca urmare, o replică adăugată, tot pe manuscrisul I, cu creionul, de Vellescu, păstrată la transcriere în manuscrisul II, dar fără întrebarea finală :

„ELENA : Portretul tău ? A ! e'est charmant ! Dar de cine ?”

STROE: Nicidecum... nimeni nu o învinovățește: toată lumea știe că Berozescu e un nătărău! Punct. Nu mai am ce-ți spune asupra lor... (*Rizind.*) A! ha! ha! ha!... O altă noutate: d-nu Ișoreanu, despărțit de trei ani de nevastă, o vede la opereta germană... naiba știe ce fel de pălărie purta, că s-a amoretat de nevasta sa... Și de-ar fi numai atât! Întâlnește pe iubitul cucoanei, care-i poartă acumă simbetele, și la club, tranc un duel! Nu, că e ciudată lumea asta!... Vezi cite nici în vis n-ai visat. Da Sofia Stegăreanu!... A găsit mijlocul d-a face lui Stegăreanu de două ori cite doi copii... și bietu Pandulescu să plînge că nu poate să aibă nici măcar de două ori cite o jumătate, ca să-i facă unu întreg. Ei bine! știi ce?... aș vrea să știu ce idee ai? Care ființă e mai stupidă pe lume? Știi?... Nu?... Destinul.

MARIA (*abia zîbind*): Eu era să zic că e Pandulescu.

STROE: A! netăgăduit, nici el nu-i tocmai tocmai deștept, dar ș-acolo tot destinul e amestecat.

MARIA: Ce bine faci că ești vesel.

STROE: M-am convins că-n lumea asta trebuie să te grăbești. Și să rizi de orice lucru, ca să nu fii silit, un ceas mai târziu, să plîngi.

MARIA: Cîtă dreptate ai!...

SCENA IV-a

Aceiași, ILEANA

ILEANA: Cuconița... Madama a prins voalul pe pălărie cum ați poruncit — poftiți să-l încercați?

MARIA: Da, da...

STROE: Ileano, adu-mi un pahar cu apă... numai spune feciorului să mă scutească de vecinicul șerbet de zmeură. (*Ileana iese, spre a reveni.*)

MARIA: Mă ierți... numai un moment... (*Iese.*)

SCENA V-a

STROE, singur, apoi ILEANA

STROE: Sărmana fată!... nimic nu o poate înveseli. O văd eu și părinții ei n-o văd... Zău! nu mă voi însura niciodată, de groază ca zelul părintesc să nu mă îndemne a-mi sacrifica copiii.

ILEANA (*aducînd un pahar cu apă*): Poftiți, cucoanașule, vi l-am adus eu.

STROE (*ținînd-o în fața lui cu tava în mînă*): Ia spune-mi, Ileano... Știi că ai crescut? Te-ai făcut bună de măritat.

ILEANA: Of! Cucoanașule, numai de măritat nu-mi arde mie.

STROE: De ce?

ILEANA: D-apoi... am văzut eu pe cuconița cum plînge într-una de cînd a dat în dîrdora măritășului...

STROE: Cum adică? Măritășul e lucru rău?...

ILEANA: Nu zic tocmai... că de, așa a lăsat D-zeu... De! cînd se brodește bine... îi place și lui. Dar uneori e foc... mai bine să împletești cosița albă.

STROE: Poate voi fetele de țară să aveți dreptate a vă plînge.

ILEANA: Ba zău, nu noi. Dar la boieri... Sunt nevoiele mari: pînă se aleg, vai și-amar — mi-era jale de biata cuconița Marioara cînd venea astă-iarnă, la București, de la baluri, tocmai despre ziuă... gălbejită de osteneală. Tîrîș, grăpiș, dă D-zeu de se plac tinerii... apoi altă dandana pînă să ajung cu tocmeala boierii cei bătrîni — și cînd e să zică Doamne-ajută... te miri ce se mai întîmplă și se strică iar nunta.

STROE (*atîns de naiivitatea și franchețea ei*): Lencuțo, vorbești ca un om cuminte... și cînd te vei mărita să știi că-ți fac un dar de nuntă.

ILEANA: Sărut mînele, conașule... te știu toți că ești darnic. (*Se aude afară vorbind; Sotir Micronescu și d-nu Luchianu, Ileana iese cu tava.*)

STROE: A!* i-auzi, d-nu Micronescu... (*Aparte.*) Și n-am chef să-i văd nutra (*Către Leanca.*) Eu ies, tu fă-te că mai eureți prin casă și cînd or pleca boierii, vino de-mi spune. Sunt jos. În cancelarie.

LEANCA: Foarte bine, conașule. (*Lasă tava din mînă și are aerul d-a șterge mobilele.*)

* Pe același manuscris I, în dreptul notei scenice despre apropierea lui Luchianu și a lui Sotir, Duiliu Zamfirescu notează marginal, cu creionul: „Trebuie cu sfîrc” — și subliniază! Tot el taie ultimele două replici ale scenei, după ce făcuse în ele două mici modificări, cu cerneală violetă; în locul acestor replici apare în manuscrisul II, drept replică finală, observația lui Stroee:

„STROE: ...Pe onoare, iață o fată de la țară care are mai mult bun-simț decît păpușele din saloanele noastre...”

SCENA VI-a

D-nu LUCHIANU, SOTIR

Luchianu și Sotir intră citind *Monitorul oficial**

SOTIR : Poftim !... pe patru foi se ține pomelnicu. (*Vrea să-și puie ochelarii.*)

LUCHIANU : Nu se poate altfel.

SOTIR (*citește prost*) : Ia te uită. (*Citește.*) „Mare cruce : d-nu Țirig... Țirig... opulo fost ephor. (*Citește fără a face diŃtong din p și h.*)

LUCHIANU : Da, fostul efor la Spitalul Brincovenesc.

SOTIR : „D-nu Caraman fost amb...as...ambasa...”

LUCHIANU : ...dor ! ambasador.

SOTIR : „Fost ambasador...” Ei, păi ! ce mai zici ? Mai departe (*citește*), „in gardul de... com... coman... coman... comandor...”

LUCHIANU (*repetă*) : În gradul de comandor.

SOTIR : „Iusufachi Beș... Beșlegescu, mare comerchi... ante de porci.”

Poftim. Auzi țară, să dea medalie la comersanți de porci !...

LUCHIANU : Zi-nainte, zi-nainte. I-a dat decorație, nu medalie.

SOTIR : „E... lie...”

LUCHIANU : Ilie, frate.

SOTIR : „Ilie Suțaridi, fost porc... fost proc... proc... procuror la... Înălțimea...” Să le ia dracu de slove că-s numai cît niște boabe de nisip !

LUCHIANU : Zi, zi.

SOTIR : „Inal... ta, la Inalta Curte de compt... compturi, compturi.”

Da' ce păcatele nu-i zice *conturi*, ca oamenii... (*Întrebă pe Luchianu.*) La Curtea de conturi, ha ?...

LUCHIANU : Se vede treaba.

SOTIR : Auzi, frate !... Ei, și dacă a fost la Curtea de conturi, să-i dea numaidecît medalie ? Așa multe — oi fi fost și eu !...

* Aceste trei indicații : scena, prezența personajelor și mișcarea lor — sînt tăiate în manuscrisul I cu creion negru, de Duiliu Zamfirescu, ca urmare a faptului că întreaga scenă a lecturii *Monitorului oficial* e mutată în finalul scenei I din actul II (vezi vol. de față, p. 672—673 și nota XX de subsol.)

Textul vizat pentru transfer, care se întinde pe toată scena a VI-a, e marcat vertical cu un alt creion negru, care a scris marginal, în lung : „Să se treacă în altă parte”. Poate fi însemnarea unui lector din Comitetul teatral.

LUCHIANU : Vă supără guvernul, d-le Sotir ?

SOTIR : Apoi bine, unde s-a mai văzut așa poznă : a ajuns să cauți cu luminarea un om nedecorat, cocoane Alecule.

LUCHIANU : Ia mai zi, zi-nainte...

SOTIR (*reluînd, citește*) : „d-nu Petre Zanof. mare ho... hor... tic... ticul-tor — mare horticultor și membru în con... si... liul comunal...”.

Poftim ! „D-nu Sor... tir.” (*Vorbește.*) Acuma l-a găsit să-l cheme Sotir. (*Citește.*) „D-nu Sotir Mic... Mic...”

LUCHIANU : Mic, mic, da' ia vezi.

SOTIR : „Micro... nescu, mare propri... etar”. (*Vorbește.*) Cum ? Sotir Micronescu ? Eu ?...

LUCHIANU (*zîmbind*) : Să vede... (*Îl ia de mînă.*) Te felicit, cusere, și la mai mare. (*Se sărută.*)

SOTIR : Eu ?... Bată-te, cucoane Alecule... Comandor ! Bravo !... Fi, da ! Așa înțeleg, mă rog. Iată că-ncepe a se recunoaște meritul. (*Se uită la numărul Monitorului*) Nr. 5275... Aha !... Bravo. În sfîrșit, și guvernul ce-o să-ți facă ? Alege și e' pe oamenii mai cu dare de mînă, mai cu greutate, mai... mai... drepți... mai cinstiți... se-nțelege. (*Pe cînd zice cele din urmă cuvînte, Leanca are să annușe pe Stroe. Micronescu ia pe Luchianu de braț și ies încet pe una din ușile laterale. În același timp, pe ușa opusă intră Stroe urmat de Conrad.*)

SCENA VII-a

STROE, CONRAD

Conrad intră abătut și palid

CONRAD (*dîndu-i mîna*) : Sunt fericit că te întîlnesc... altfel nu știu cum aș fi ieșit din situație.

STROE : Ce situație ?

CONRAD : Am venit într-adins ca să văd pe...

STROE : Maria...

CONRAD (*cu impetuoșitate*) : Crede-mă, nu poate fi pe lume om mai nenorocit decît mine. (*Preumblîndu-se nervos.*)

STROE : Dar ce e ?

CONRAD (*venind lângă Stroe*) : Îți pot tu înclupui că eu... Eu ?... sunt un om fără onoare... sunt un hoț !...

STROE (*neînțelegînd*): Ai înnebunit ?

CONRAD: Eu, care de trei ani nu fac decît să lupt spre a scăpa pe acest om.

STROE: Dar ce ai, frate ?

CONRAD: A-l scăpa de pe marginea prăpastiei !

STROE: Cum... Unchiul tău te-a bănuțit ! pe tine ?...

CONRAD: Bănuțit ?... Insultat !... insultat ca pe cel mai de pe urmă dintre oameni, tratat ca cel mai mișel dintre lacheii săi. Oh !... și să nu poți măcar cere socoteala cuiva de această insultă !...

STROE: Va să zică e grav... Dar ce s-a petrecut ? (*După o pauză.*)

A ! Sotir !... Și numai dragostea Mariei te face să te sacrifici astfel !

CONRAD: Și datoria. * Ți-am mai spus-o, tu o știi, onoarea tatălui meu, onoarea numelui familiei noastre a fost, din nenorocire, scăpată de dînsul. Oh ! dar sunt plătit, cred, de această datorie : averea acestui om mic la suflet este restabilă prin stăruința, prin munca, prin zelul și devotamentul meu !... Acum pot pleca cu sufletul mulțumit, că am plătit prin suferințe bunele ce ne-a făcut. Da, l-am furat !... căci am cătat să-l scap... și astfel am fost silit să-i ascund toate foloasele ce trăgea din moșiile sale... l-am silit să nu-și mai risipească averea, ca să-l scap de ruină... și drept răsplătă... sunt !... Iată !... Astfel l-am furat !... (*Conrad se apropie din întîmplare de masă, pe care este caietul cu portretul Mariei. Privind portretul zice lui Stroee.*) Iată ce mă mai ține... Da, așa este... Maria... Ea e îngerul care m-a susținut în ceasurile

* De aici, pînă la propoziția care începe cu :

„Da, l-am furat...” etc. — tirada are următoarea formulare în manuscrisul II :

„CONRAD: Și datoria. Oh ! Răzbunarea mea va fi zdrobitoare... Speram... așteptam momentul de a avea probe despre nevinovăția tatălui meu... sunt pe urma adevărului... pînă atunci ce să fac ?... Pozițiunea mea aci nu se mai poate suferi... Ș-apoi, oricum ar fi, acest om care mi-a aruncat insulte în față, este acela care, după ce a pierdut 40.000 pentru tatăl meu, apoi s-a îngrijit de mama mea săracă și de copilăria mea... Sunt dator acestui om !...”

STROE: Dar ești plătit de acest îngîmfat... Averea boierului mic la suflet este restabilă prin stăruința, prin munca, prin zelul și devotamentul tău !

CONRAD: Da, însă îmi mai rămîne o datorie de împlinit și voi pleca mulțumit că am plătit prin muncă, sacrificii și suferințe, bunele ce ne-a făcut. Da ! l-am furat !...” etc.

Alte modificări notabile în manuscrisul II nu sînt, decît doar specificarea, la un moment dat, despre Conrad: „...plîngînd de turbare”

mele de dezgust și descurajare !... Ea !... Ea !... pe care D-zeu a lăsat-o ca să fiu printr-însa fericit și nenorocit totdeodată !... (*la portretul și-l privește. Tăcere lungă.*) *

SCENA VIII-a

Acciași, MARIA

Apare îmbrăcată în amazoană; surprinde pe Conrad cu portretul în mînă.

MARIA (*fără a ridica ochii în fața lui*): Este dar adevărat ! Pleci mîine, d-le Conrad ?

CONRAD (*cu timiditate*): Da, d-soară, și am venit tocmai pentru aceasta. **

MARIA: Dar cine s-ar fi așteptat la o plecare aîta de grabnică !

CONRAD: Afaceri de familie mă silesc să mă-ntorc în Franța. Plec chiar mîine.

MARIA (*cu o nuanță de amărăciune*): A !... D-le Conrad, credeam că vei sta cel puțin să fii față la nunta mea ! ***

CONRAD: Îmi pare rău din suflet, d-soară... dar, crede-mă, lipsa mea nu vă va mpiedica deloc de a fi fericită...

STROE (*aparte*): D-zeu știe !

MARIA (*văzînd*): Fericită !... Sunt fericiri, d-le Conrad (*cu agitațiune febrilă, mușcîndu-și batista*), pe cari le plătim prea scump. Oh !... negreșit, sunt foarte puține femei atît de mulțumite de soarta lor, ca mine !... (*Trece între dînșii.*) Știți că noi, femeile, suntem numai aceea ce ne faceți să fim... Suntem bune, negreșit, fiindcă și d-voas-

* În dreptul finalului tiradei, marcat pe manuscrisul I, cu două linii verticale, Duiliu Zamfirescu notează: „Se lungeste aci — pledoarie amoroasă”. Inșă în forma finală a aceleiași replici, în manuscrisul II, ea e transcrisă aidoma — deci observația marginală, deși caligrafiată de el, nu e opinia sa, ci a vreunui lector, poate din Comitetul teatral.

** Modificare, cu creionul, a lui Duiliu Zamfirescu, pe manuscrisul I: „Da, d-soară, și venisem tocmai să-mi iau rămas bun”. Figurează întocmai în manuscrisul II.

*** Adaos cu creionul negru, al lui Duiliu Zamfirescu, pe manuscrisul I: „Credeam că te interesează mai mult soarta mea”. Reluată în manuscrisul II, care, în acest punct, notează intenția inițială a unui detaliu de joc scenic: „Conrad face o mișcare repede prin care comprimă o Jurare la animă”.

tră sunteți buni; avem simțul fericirii, pe care o găsim în datorie... Oh! desigur! Viața noastră este oglinda sufletului d-voastră: când el e mare, noi suntem bune; când e mic, mici și rele suntem și noi. (*Rizind cu bobot.*) Fericire!... Unde este ea? În care lume se ascunde? În ce o aflăm noi*, aceste sărmăne creaturi slabe, supuse neîncetat la legile ce d-voastră ne impuneți?... (*Cu un ris siluit.*) Fericire!... Da, fără îndoială, voi fi fericită... mintea și inima mea se-neacă de fericire. (*Ca mai sus.*) Ce vorbe mari pentru o minte ca a mea!...

CONRAD (*confuz*): Dar... d-șoară... d-ta...

MARIA: Fericită, negresit! lumea întreagă este a mea! Voi alerga la baluri, la curse, la palat. Voi fi pretutindenea unde va fi serbare și nebulie! iar povara luxului și a bogăției mele îmi va părea ușoară!... Voi fi privită cu gelozie de celelalte femei! Voi fi admirată, da, admirată!... înecată sub flori!... Strălucind de diamante!... Bogată!... Fericită!... (*Ajunsă la o mare excitațiune nervoasă, voințe să ridă încă, dar o podidesc lacrimile.*) Lumea! Lumea întreagă va fi a mea!... (*Iese cu precipitare.*)

SCENA IX-a

CONRAD, STROE

Amândoi rămân într-o lungă tăcere.

STROE (*foarte emoționat*): Sărmana copilă! cât trebuie să sufere!
CONRAD (*zdrobot*): Suferă... Dar, oare, eu nu sufăr?

* Replica ia alt curs în manuscrisul II:

„În ce o aflăm noi? în orgoliul d-voastră nemăsurat, care vă face a înăbuși o fericire, ca și o nenorocire? Noi nu știm, nici nu calculăm ceea ce ne păstrează viitorul, în noi nici un calcul nu stinge durerea sau bucuria! sufletul nostru se deschide simplu și sincer ca și o floare, pentru că nici orgoliul, nici ura nu-l poate năbuși!

CONRAD (*exasperat*): Dar!... Domnișoară... D-ta...

MARIA (*repede*): O! nu, nu, ghița nu arde... ea... înghiață!... omoară... Și nici nu ne putem apăra, [noi suntem niște sărmăne creaturi slabe]. Suntem supuse neîncetat la legile...” etc.

În rest, o singură replică neutră, un „dar” confuz al lui Conrad, urmat însă de notația scenică: „*Comprimând cu mâna repede o durere lăuntrică*”.

STROE (*aprinș*): Ei! dar tu ești orb! Nu vezi, nu simți că această sărmană creatură te iubește ca pe un D-zeu?

CONRAD (*șezînd pe un scaun*): Ah! ești fără milă!... Atunci nu-ți legi nimic! Privește-mă, eu n-o iubesc?...

STROE: Ei, dar... de ce-ți impui și ție și ei această situațiune nenorocită de dramă, și nu te duci s-o ceri la părinți, ca orice om care iubește. Cred că o meriți, căci ai dobîndit-o printr-un devotament fără margini.

CONRAD (*dînd din cap*): Dar bine, n-ai înțeles încă dureroasa situațiune în care mă găsesc? Adu-ți aminte că mă aflui aici sub un nume străin, venit să refac averea lui Luchianu, și sub nici un cuvînt nu mi-ar fi iertat să aspir la mîna Mariei, fără a fi îndată acuzat de calcul meschin și de lipsă de caracter.

STROE: Ei! poziția, ce-i drept, e grea...

CONRAD: Dac-aș fi știut vreodată că dulcile amintiri ale copilăriei noastre se vor păstra la dînsa atît de viu și vor deștepta în sufletul meu o pasiune atît de adîncă, crede-mă, Stroe, piciorul meu n-ar fi călcat în casa lui Luchianu!

SCENA X-a

Acceiași, LUCA, intră în costum de călărie, purtînd la butonieră rozeta decorației.

STROE (*înaintînd ceremonios*): Respectele mele, nobile domn (*și strînge mîna*), te felicit.

LUCA: Mă rog, iertați-mă, nu te-înțeleg... despre ce-i vorba?...

STROE: Aida-de! Ce nu-înțelegi!... Când ai avut o nespusă grijă să agăți semnul chiar pe haina de călărie. Nu știi dacă ai scris ceva asupra îmbunătățirii rasei cavoline.

LUCA: A! *mon cher*! O negliobie a slugilor și nimic mai mult...

STROE: O negliobie care-ți vine la socoteală de minune! Ești superb, scumpul meu. (*Către Conrad care stă tăcut la o parte.*) Dar rîzi puțin, ce dracu, nu vezi că și decorație a primit în zestre?

SCENA XI-a

Acciași, MARIA, în costum de călărie.

LUCA (*cu admirație*): A!... (*Se apropie de ea și-o ia de mână.*) Ești în-
cântătoare!... De o eleganță perfectă!... Mă prinz că amazona d-tale
e tăiată în atelierile celebrei Dumonteuil, la Paris.

MARIA: Ești foarte bun, domnule... dar amazona mea e făcută în țară.

LUCA: Atunci toată frumusețea hainei ține de grația celei ce o poartă.
(*Acînd aerul de a observa.*) A!... ai plîns, sau eu mă-nșel...

MARIA (*emoționată*): Eu?... D-le Luca, mi se pare că cunoașteți senti-
mentele și lacrimile omenești cum cunoașteți și amazonele...

STROE: Sufletul nu se-mbracă după modă, și de aceea d-nu Micronescu
nu-i cunoaște atelierile.

MARIA (*întinzînd mîna lui Conrad*): Pleci!... (*Stăpînindu-și emoțiunea.*)
Poate să nu ne mai vedem.

LUCA (*către Stroe și Conrad, fără a fi aiîns*): Cum, domnilor? ați
fost aicea și n-ați putut opri acești frumoși ochi de a plînge?...

MARIA (*nervosă*): Desigur, dacă ai fi fost d-ta de față, ai fi putut
să mă-mpiedici de la aceasta.

LUCA (*vesel*): Va să zică ai plîns?...

MARIA (*cu risul silit*): Ce idee!... Eu să plîng?!... Și pentru ce oare
— nu sunt eu fericită, d-le Micronescu?... (*Îi întinde mîna.*) Să
mergem. (*Către Stroe.*) Să mergem, domnule Stroe. (*Îes cîtetrei.*
Maria la brațu lui Luca.)

SCENA XII-a

CONRAD, singur

Se uită după Maria lung — după aceea cade pe un scaun.
Cîteva momente stă cu capul în mîină. Apoi se ridică.

CONRAD (*aducîndu-și aminte*): „Poate să nu ne mai vedem?...“ De
ce?...

SCENA XIII-a

CONRAD, D-na LUCHIANU

D-na LUCHIANU (*intră încet. Cînd dă cu ochii de Conrad, vine drept
la el și-l ia de mîină*): Nu m-așteptam să te găsesc aci. Mă ierți
că-ți tulbur liniștea... Veneam să văz pe Maria în amazonă. Ade-
vărat e că pleci?

CONRAD: Da, doamnă.

D-na LUCHIANU: De ce, domnule Conrad?... Îmi iau libertatea să
te-ntreb, fără nici un drept... Desigur, trebuie să ai o cauză pu-
ternică care să te fi hotărît a ne părăsi, căci altfel, crede-mă, în
casa noastră ești iubit de toți; d-nu Luchianu te respectă și-ți
poartă recunoștință...

CONRAD (*cu amărăciune*): Recunoștință!... (*Repede.*) Da, doamnă...
dar...

D-na LUCHIANU: ...eu am pentru d-ta o adevărată prietenie — țărani
te iubesc...

CONRAD: Sunt trist că plec, d-nă — dar interesele familiei mele mă
recheamă în Franța.

D-na LUCHIANU: Ai părinți, ai rude?

CONRAD: Despre părinți abia mi-aduc aminte. Rude... da, am... Am
și nu am.

D-na LUCHIANU (*zîmbind — cu bunățate*): D-le Conrad, iartă-mă,
eu mă cam îndoiesc de interesele d-tale de familie. Cred mai mult
că te-a apucat dorul de țară... vreun colț de pămînt retras, unde-ți
ascunzi afecțiunile sincere și adevărate, ce fiecare om păstrează
în inima lui.

CONRAD (*voind să protesteze*): Credeți-mă...

D-na LUCHIANU (*întrerupîndu-l*): Nu mai protesta. Dacă așa este,
eu nu pot și nici nu trebuie să te-mpiedic de a fi fericit. (*Cu
melancolie.*) O! Așa de rar ni se-nîmplă lucrul acesta, că dacă
e puțință să-l avem o dată în viașa noastră, am fi criminali către
noi înșine lăsîndu-l să treacă.

CONRAD: Nu e cazul meu, vă rog să credeți.

D-na LUCHIANU: Oricum ar fi, rugămintele noastre, de vor fi auzite,
vei fi fericit, căci ești o nobilă inimă: îți datorim astăzi, toată
pozițiunea noastră pierdută...

CONRAD: Vă mulțumesc, doamnă, sunteți foarte bună...

SCENA XIV-a

Aceiași, SOTIR, ELENA. Elena intră aducînd de braț pe Sotir

ELENA: Vi-l aduc să vedeți ce raritate de socru!... A! Maria nu e aici?... A comandat un nou transport de cadouri la Paris...

SOTIR: Cuconiță Eleno* da' zău! după onorurile ce ne face guvernul, ar trebui să dăm și mai multe cadouri.

* Replicile merg altfel în manuscrisul II, pînă la sfîrșitul scenei, înlocuind sau intercalînd replici și situații din fosta scenă XI a manuscrisului I, după cum urmează:

„SOTIR: Cuconiță Eleno... După părerea mea, darurile date cu rost și la vremea lor nu sunt parale pierdute.

D-na LUCHIANU: Ce fel? adevărat, cuscre... te-ai făcut risipitor!...

SOTIR (*freacăndu-și mîinile*): Hei!... Sărut mîna, cuscră... Cînd facem nunta, barum să se ducă vestea... n-am muncit eu degeaba...

MARIA (*intră în costum de călărie*).

LUCA (*înaintînd*): A!... (*Se apropie de dînsa*) Ești încîntătoare!... De o eleganță perfectă!... Mă prinz că amazoana d-tale e tăiată în ateliezele celebrei Dumonteuil la Paris.

SOTIR (*în admirație*): Frumos! Frumos dar și face... Lucru bun nu e scump niciodată.

MARIA (*către Luca*): Ești foarte bun, d-le, dar amazoana mea e făcută în țară.

LUCA: Atunci toată frumusețea hainei ține de grația celei ce o poartă. (*Acțînd aerul d-a observa*) A!... ai plîns, sau eu mă-nșel?

MARIA (*emoționată*): Fu?...

SOTIR (*rișînd*): S-o fi necăjit, mititica, pînă a-ncercat tualetele... Asta e necazul fetelor... ce grijă au ele, drăguțele.

MARIA (*lui Luca*): D-le Luca, mî se pare că cunoști sentimentele și lacrimile omenestii...

STROE: Cum cunoaște și amazoanele...

SOTIR (*în parte*): Iar?... Dar ce tot are cu băiatul, d-le?

STROE (*lui Sotir*): Sufletul nu se-mbracă după modă și de-aceia mititelul nu-i cunoaște ateliezele.

SOTIR (*lui Stroe*): Cum vorbești în atingeri d-ta, d-le... În mine bate vorba d-tale? (*În parte*) Hei, dar se cam trece cu gluma.

LUCA: Plezantăm, papa!...

ELENA (*lui Luchianu*): Cum nu, o vom privi din balcon. [De la moartea lui Gogore nu mai ies călare — replică stearsă.] (*Iese cu d-na Luchianu*.)

MARIA (*întinzînd mîna lui Conrad*): Pleci!... (*Stăpînindu-și emoțiunea*) Poate să nu ne mai vedem... Adio!...

LUCA (*înaintînd spre Maria*): D-nu Conrad știu că pleacă miine... Nu mergem, d-soară?...

MARIA (*dînd brațul lui Stroe*): Da...

SOTIR (*lui Luca*): Ce se tot amestecă?... De ce n-ai luat tu mi-reasa la brațetă? (*Iese gesticulînd, urmînd pe Luca*.)"

Urmează scena XII-a, manuscrisul I, cu Conrad singur o clipă.

D-na LUCHIANU: Da, cuscre, numai să-ngrijiți ca aceste cadouri să nu le faceți și la Cameră.

CONRAD (*apropiindu-se de d-na Luchianu*): Sărut mîna, doamnă.

D-na LUCHIANU: Te duci?...

CONRAD: Aș mai sta cu plăcere, dar trebuie să isprăvesc niște socoteli... (*Se închină și iese*.)

SCENA XV-a*

Aceiași, afară de Conrad

SOTIR (*ameninșînd cu degetul în urma lui Conrad*): Te învăț eu pe d-ta! În sfîrșit, cucoană Lizico, l-am dat pe față...

* Înainte de această scenă figura, în manuscrisul II, una în întregime nouă, confruntarea între Conrad și Luchianu (scena XIII).

„CONRAD (*văzînd pe Luchianu, face o mișcare de minie*): El!

LUCHIANU (*calm*): Stăpînește-ți minia, d-le... Recunosc că am fost foarte aspru cu d-ta... dar...

CONRAD (*cu demnitate*): D-le, nu am dreptul a-ți cere d-tale socoteală de asprimea și nedreptatea insultelor ce mi-ai aruncat în față... Într-o zi vei înțelege purtarea mea. Socotelile, cred, le-ai cercetat.

LUCHIANU: Însărcinatul meu mi-a adus toate actele, toate conturile și casa concordă cu arătările d-tale. Dupe cele ce s-au petrecut între noi...

CONRAD: Nu mai pot sta în casa d-tale.

LUCHIANU: Îmi pare rău că m-am lăsat a fi amăgit [cu atîta ușurință — cuvinte ștersc]... Cunoște pe cel ce a urzit această intrigă, îl voi răsplăti dupe cum merită. (*Scoate un portofoliu din care scoate bilete de bancă*.) Am văzut că remunerariul cuvenit d-tale nu l-ai oprit. (*Numărîndu-i biletele*.) Iată 30.000 fr., la care ești îndreptățit pentru doi ani 1/2.

CONRAD (*cu demnitate, luîndu-i*): Vă mulțumesc, d-le. (*Înaintînd spre Luchianu, care voia să se retragă*.) Acum permiteți-mi a vă înapoia această sumă... (*Pune biletele pe masă*.) Tatăl meu vă datora 40.000 de fr. și...

LUCHIANU (*nedomîrit*): Cum tatăl d-tale?

CONRAD: Mă numesc Alexandru Martinian.

LUCHIANU: D-ta?

CONRAD: Da, d-le. (*Punînd o hîrtie pe masă, pe care a scos-o din sîn*): Iată și o poliță pe care o voi plăti negreșit, prin munca mea... Acum sunt plătit de d-ta... [de d-ta care m-ai insultat ca pe cel din urmă dintre lacheii d-tale.]

D-na LUCHIANU : Pe cine ?

ELENA (*repede*) : Pe cine ?

SOTIR : Cum, nu știi ?

D-na LUCHIANU : Eu nu știu nimic.

ELENA : Nici eu.

SOTIR : Vai de noi !... Păi bine, ăsta v-a furat pînă cînd s-a chiaburit, mi-a spus și d-nu Luchianu.

D-na LUCHIANU : Cine ?

SOTIR : Ia, franțuzu ăsta. Vezi bine ! se duce, că e om bogat acuma.

D-na LUCHIANU (*indignată*) : Ce spui, d-le Sorir !... Vorbești lucruri pe care nu le cunoști.

SOTIR : Ce-ți spui eu. V-a mîncat pînă acuma cel pușin... (*se gîndește*) 10.000 de galbeni. Și ceea ce mă miră mai mult este că d-nu Stroe e prietenul lui.

D-na LUCHIANU : Dar noi toți îi suntem prieteni.

SOTIR : Îmi pare rău — dar eu n-am bună părere de cei ce stau în prietenie cu dînsul.

D-na LUCHIANU : E grav ceea ce spui d-ta, și ar fi de dorit să nu mai repeți lucrul acesta și către alții.

SOTIR : Eu am învățat să cunosc pe oameni și îi cîntăresc repede. Acest Conrad e un... șiret și jumătate. V-a furat destul, credeți-mă pe mine.

ELENA (*indignată*) : *Allons donc !*... ești... ești imposibil cu acuzația d-tale.

LUCHIANU (*atîns*) : D-le... Alexandre !...

CONRAD : [Acum te întreb pe d-ta : spune-mi, puteam să-ți cer d-tale... tocmai d-tale... socoteală de insulta ce mi-ai aruncat în față ? — replică tăiată cu creion negru]. Ceea ce mă consolează, d-le Luchianu, este că nimic din ceea ce ai bănuțit nu mă mai poate atinge.

LUCHIANU : Crede-mă... Recunosc acum...

CONRAD : Ai fi putut impune tăcere oricărui mizerabil clefător... dacă ai fi avut destulă credință în mine.

LUCHIANU (*urcînd*) : Aud viînd... te rog nici o vorbă din tot ce s-a petrecut între noi... Vreau să știu tot adevărul...

CONRAD : Permiteți-mi a mă retrage. (*Iese prin dreapta în fund.*)

LUCHIANU : Sorir !... O ! acești oameni !... Nu vreau să-l văd. (*Iese prin ușa laterală din stînga.*)

Urmează scena intrigii lui Sorir în fața d-nei Luchianu.

SOTIR : E, he ! cuconiță ! Am văzut eu mulți d-ăștia, călugări cu dracu în rasă. Eu știu ce-i paraua. Banul meu e muncit și înodat de mine ca să se înmulțească, și cînd văd înșelători pe lume mă supără. Crede-mă, cunosc foarte bine treburile... Am destulă experiență...

D-na LUCHIANU : Auzi ce infamie !

ELENA : Mă-ntreb, d-le (*către d-na Luchianu*), cum îi zice ? — (*adu-cîndu-și amînte*), d-le Sorirache, în ce fel de lume ți-ai făcut lunga d-tale experiență, căci eu am fost de față cînd d-nu Conrad a oprit pe d-nu Luchianu de a-și vinde moșia, plătînd datoriile cu economiile ce făcuse.

SOTIR (*fără a-și pierde cumpătul*) : Asta o făcea ca să-i spoiască ochii și mai mult.

ELENA (*depărtîndu-se*) : *C'est une infamie ! (Se-ntoarce repede.)* A !... Acuma mi-aduc amînte. Știu, știu. Auzi ?... Ai această ură contra d-lui Conrad, că te-a împiedecat să cumperi moșia !...

SOTIR : Da' de unde o mai scoseși ?...

D-na LUCHIANU (*intrerupîndu-l, îl ia de braț ca să iasă*) : Oricum să fie, e bine să nu mai repeți lucrul acesta. Aidem în grădina s-așteptăm copiii.*

SOTIR (*ieșînd*) :... Să mă ferească D-zeu, eu am destule pe capul meu... (*Iese.*)

*Pînă aici, replici inversate, cîteva eliminări, cîteva înlocuiri de cuvinte ; de aici încolo, scena e nouă, în manuscrisul II :

„O SERVITOARE (*cu o hîrtie în mînă*) : Cuconiță, a venit două [lăzi] pachete de la București, cu hîrtia asta.

SOTIR (*luînd hîrtia*) : A ! A !... Știu ce este... tot d-ale mele... Mă iertați, vreau să văd de au ajuns în bună stare. (*Le cercetează fără a vedea pe femeii cînd iese.*)

ELENA : Auzi infamie !... Conrad hoț !... El, onoarea personificată.

D-na LUCHIANU (*abătută*) : Este un om rău acest d-nu Micronescu !... Crede-mă, Eleno, noi facem o greșeală de a ne înrudi cu acest fel de oameni. Sunt mîhnită pînă în adîncul sufletului, am nevoie de a-mi schimba gîndurile... Iartă-mă !... (*Iese foarte abătută.*)

ELENA (*privînd-o ieșînd*) : Numai mamă să nu fi !... Sfință femeie... și cît trebuie să fi suferit în viața sa ! A ! mor de urît aci... să scriu surorii mele. Plec în voiagiu !... (*Iese.*)

SCENA XVI-a *

ELENA, mai pe urmă CONRAD

ELENA: Auzi d-ta infamie!... Conrad hoț!... El, onoarea personificată. A! lucrurile acestea te indignează. Eu am să mă hotărâsc să-i spui tot...

CONRAD (*înrînd*): Sunteți singură... Căutam pe d-nu Luchianu... nu s-a-ntors încă?

ELENA: Nu, încă nu s-a-ntors, dar...

CONRAD (*vrînd să iasă*): Mă iertați atunci...

ELENA (*mergînd repede către dinsul*): Nu, nu, tocma dimpotrivă, aș dori să stai un moment, am să-ți vorbesc. Eu sunt foarte ușoară, nu e așa? Mă judeci ca pe un fel de pasăre nebnatecă, la care te uiți cu plăcere, zburînd prin aer, dar n-ai vrea niciodată să o ții în colivie. Spune drept, mă crezi o nebună, nu e așa? Ei bine, te-nșeli. (*Îi ia de braț și-l aduce pînă în fața scenei.*) Vei vedea îndată. Spune dacă nu te aștepti acum la o declarație de amor. (*Conrad vrea să protesteze.*) Protestezi degeaba, toți bărbații sunteți totuna, și poate că d-ta ești mai bun decît toți... De aceea meriți să se intereseze cineva de soarta d-tale.

* Înaintea acestei scene, manuscrisul II aduce un amplu monolog — scena XV — al lui Sotir.

„SOTIR (*singur, intră necăjit, crezînd că cele două femei sunt în scenă*): Ei! ce țară e asta? Toată lumea te înșală... închipuiți-vă... A! Nu sunt aci... Dar ce naiba au... Eu cam încep a mă sătura de nazurile boierești... Coccoanele astea se cam uită nu știu cum... Țin fără rușine la veneticul acela de Conrad... Cuscrul meu m-a scos din pepeni cu igomoniconul lui... da' ce?... nu e Constituție?... suntem una și una acum!... Hîm! mi se pare că am făcut mare prostie de m-am încuscrît cu dînsul... Mă iau eu, om în toată firea, după Luca... el, de! o fi... l-a amețit [ciocoacele] coccoanele cu marafeturile și colachiile lor... Casă e asta?... Nu e mină de fier... nu e stăpîn aici?!... Unde mai pui și pe obraznicul acela de Siroe, care mereu-și bate joc de băiat... Hîm!... Ei!... poate nu e tîrziu... slavă Domnului, fete sunt destule... [prost ce sunt] Mă ruga pentru fata lui Hagi... Stăncușor... negustori... oameni cu avere nu glumă, zestre 25.000 galbeni... gîndeam și eu să ne ridicăm la obraze... dar m-am fript! Zău, Luca e un... prost... așa o să-i zic... n-a pierit lumea! Ce atîta zor pe el... de m-a zăpăcit și pe mine... Am să vorbesc două vorbe d-lui... cuconului Aleco... vreau să mă lămuresc mai bine... și cu zestrea ce brumă e... nu e lucru limpede! (*Iese.*)”

În continuare e scena cu confruntarea Conrad—Elena, începută în manuscrisul II, sub o zodie de veselie a lui Conrad și de indignare a Elenei împotriva mișeliei lui Sotir, de compătumire pentru d-na Luchianu.

CONRAD (*cu puțină ironie*): A! mă protejați! Sunteți foarte bună! ELENA: Poți să fii ironic, că eu nu mă supăr. (*Lăsîndu-l de braț, rămîn față în față.*) Am auzit că pleci. E adevărat?

CONRAD: Sunt silit... Afaceri de familie mă recheamă în Franța.

ELENA: Iartă-mă să-ți spui verde că minți. Nu te recheamă nici o afacere, și pleci pentru altă cauză.

CONRAD (*aparte*): Ciudată făptură.

ELENA: Eu am înșeles toate lucrurile. Iubești pe Maria... și pleci pentru insulta teribilă pe care ți-a făcut-o d-nu Luchianu, bănuindu-te că-l înșeli.

CONRAD: Doamnă!...

ELENA: Acesta este adevărul. Pleci din cauza d-lui Luchianu, și d-nu Luchianu a făcut acest lucru neauzit, din cauza d-lui Sotirachi. Îți mărturisesc că pentru mine d-l acesta este o canalie cum rareori ai ocazia să întîlnești.

CONRAD (*vrînd să-l apere*): Dar, doamnă, nu crez să-l cunoașteți...

ELENA (*oprindu-l*): D-ta nu știi că eu am fost față la cea dintîi scenă urzită de acest intrigant. Ți-aduci aminte, acum cîteva zile, cînd se tocmea cu d-nu Luchianu asupra unei moșii, d-ta ai intervenit, declarînd că poți plăti suma pentru care moșia era angajată la Credit, și astfel d-nu Sotirache pierdea cîștigul sigur ce-i da afacerea cu d-nu Luchianu.

CONRAD (*aprius*): Cum? Credeți...

ELENA: Nu cred — știu pozitiv, sunt convinsă.

CONRAD: Sotir!

ELENA: Un intrigant, care e în stare să vînză de patru ori pe Cristos, dacă aceasta i-ar da un cîștig de patru ori de mare. Îl supărai în calculile lui. A voit să te înlătoreze și a reușit.

CONRAD (*cu indignare*): Ce să mă-nlătoreze?... M-a dezonorat. Ești sigură că el?...

ELENA: Sunt convinsă. De ce nu rămii și nu cauți prin toate mijloacele să-i dai pe față infama intrigă?

CONRAD (*cu tristețe*): Degeaba!... Dacă d-nu Luchianu n-a avut destulă credință în mine, încît să-i impuie tăcere acestui mizerabil cleveitor, e dovedă că însuși el nu mă respectă îndestul. E mult mai cuminte să plec. (*Se aude zgomot la ușă. D-nu Luchianu ride în bobot.*)

ELENA: I-auzi-i, vin.

CONRAD: Mă rog, nici o vorbă din toate aceste, nici chiar către d-na Luchianu.

SCENA XVIII-a *

Aceiași, D-na LUCHIANU, SOTIR, D-nu LUCHIANU, SUBPREFECTUL. D-na Luchianu la brațul lui Sotir intră întâi; apoi intră d-nu Luchianu și subprefectul în haine de vînătoare.

LUCHIANU (*rizînd*): Va să zică tot dreptate avea Stroe. Unde-i Maria, să vadă isprava d-lui subprefect (*rizînd*): două prepelițe! numai două!

SUBPREFECTUL: Credeți-mă că nu erau, toată fineața aceea e bătută.

LUCHIANU: Ei, Sotirache! tu mai tragi cu pușca? ori a ruginit oțelile.

SOTIR: Ehe! cucoane Aleco, dacă d-nu subprefect ar fi avut oțelele ca ale noastre, nu era să se-ntoarcă numai cu două prepelițe.

ELENA (*scoțînd o pasăre din geantă — rîde*): Sărmanele, sunt și berce. (*Către Conrad.*) Ce zici, d-le Conrad? (*Tine prepelița d-un picior în aer.*) Parcă sunt eu cînd sunt îmbrăcată în Water-broof. (*Rîd toți.*)

SUBPREFECTUL (*către Sotir*): Cît despre oțele, v-asigur că le am foarte bune. Am o pușcă minunată. (*În pușca să le-o arate. Toți s-adună în jurul lui.*) Nu vă temeți: e descărcată.

ELENA: Prea frumoasă.

* Scena aceasta este eliminată de tot în manuscrisul II. În locul ei, se dă spațiu confruntării Luchianu—Conrad—Sotir, demascării acestuia, din urmă.

„LUCHIANU (*lui Sotir*): Da, d-vtră [*descriți un punct negru*] sunteți o pată în societate!...

SOTIR: Dar, cocoane Aleco!... (*Văzînd pe Conrad.*) A! D-nu e tot aici!... N-a plecat încă!...

CONRAD (*care nu-și mai poate stăpîni mînia*): Da, tot aicea... pentru ca să [*confund*] înfierz pe cel mai mare mișel dintre calomniatori!...

SOTIR (*cu îngîmfare*): Ei! ascultă... mie-mi vorbești pe tonul acesta?

CONRAD (*aprinz*): Calculile tale meschine te stăpînesc ca pe o ființă infernală! Dupe ce ai ieșit în calea mea ca un vînt de nenorociri... Dupe ce ai cercat să-mi răpești stîmă tuturilor!... Dupe ce mi-ai răpit iubirea și ai speculat asupra zestrei ca un netrebnic — ai voit a mă și dezonora!... (*S-apropie de Sotir amenințător.*) Oh! dacă nu mi-ar fi scîrbă de singele tău, te-aș zdrobi ca pe un șarpe!...

SOTIR (*fără a-și pierde cumpătul*): Te dă înapoi!... Nu am nimic a împărți cu un om ca tine!...

CONRAD: Un om ca mine!... [A împărți... Impărțeala și calculul meschin este dumnezeul tău!...]

LUCHIANU (*rizînd*): Chiar dacă o fi încărcată tot nu ne temem. Pușca ta e atît de învățată să dea pe de margine, încît nici din greșeală nu ne poate lovi.

SCENA XVIII-a

Aceiași, LUCA

Luca intră cu precipitare; e plin pe o parte de praf; vrea să vorbească și nu poate.

LUCA: Alergați! O mare nenorocire!

TOȚI: Ce e, ce e? (*Luca cade pe un scaun.*)

LUCA: Grăbiți, pentru D-zeu!

D-na LUCHIANU: Maria!... S-a întîmplat ceva?

LUCA: Îngrozitor!

ELENA: Vorbește!

D-na LUCHIANU: Pentru D-zeu, vorbește!

LUCA (*ridicîndu-se*): Calul Mariei... (*Emoționat se oprește.*)

D-na LUCHIANU: Spune odată!

LUCA: ...s-a dus!... într-o goană sălbatică... spre malul Argeșului...

D-na LUCHIANU (*frîgîndu-și mîinile*): Și era calul cel negru, neîn-vățat.

SOTIR (*lui Luchianu*): Dar cine este acest om... care cutează să mă necinstească în casa d-tale?

CONRAD: Cine sunt?... Sunt Alexandru Martinian... și pot vorbi cu fruntea sus... pentru că știu astăzi cine este mișelul ce a veștejit onoarea tatălui meu!... (*Arătîndu-i o hirtie lui Luchianu.*) Se numea Sotir Micronescu acel venetic, care ca [ajutor al tatălui meu] consilier delapidase banii ce au dezonorat pe sărmanul meu tată!... Ah! [D-zeu este drept în răzbunările sale!...] ești descoperit acum!... Mizerabile!...

SOTIR (*nemaiputîndu-și stăpîni mînia*): [Ai nebunit!...] A! dar atîta nerușinare!... Dar dacă ești Alexandru Martinian!... loc... eu nu mă tem de fiul unui hoț!...

CONRAD (*exasperat*): Ah!... (*Zăvînd revolverul uitat de doctor pe etajeră, de la dreapta lîngă ușa, îl apucă și se duce amenințător către Sotir.*) Viperă... (*Tocmai atunci intră Luca strigînd după ajutor.*)

Ultima indicație scenică e caligrafiată de Duiliu Zamfirescu, adăugată după ce — probabil de către el — a fost șters un final ce se declanșa apropiat de cel din manuscrisul I, care duce la moartea lui Sotir, acesta salvat însă, în versiunea inițială a manuscrisului II, prin intervenția lui Luchianu:

„CONRAD: ...mori, dar... (*Armează revolverul, Luchianu se pune între dinșii și-i paralizază mișcarea de a trage. Conrad, exasperat, aruncă revolverul, Sotir e consternat.*)”

LUCA: Cel negru... Cum am ieșit în marginea satului, n-a fost chip să-l mai stăpînescă... Se ducea nebun, peste dealuri, peste văl... Fugea, fugea de-ți era groază... Voiam să-l ajungem. Strigam din toate puterile... Maria îi lăsase frîul slobod.* Calul meu cade. Am vrut să strig și n-am putut. Era orobil. S-apropia de mal.

D-na LUCHIANU (*repezîndu-se la ușa*): Maria!... (*Toți ies cu precipitare dupe dînsa, și între cei din urmă vrea să iasă și Luca cu tatăl său. Conrad a rămas într-un colț al salonului în nemișcare.*)

SCENA XIX-a

LUCA, SOTIR, CONRAD

LUCA (*vînd să iasă*): Sărmana Maria. (*E foarte mișcat.*)

SOTIR (*apucîndu-l de mincă îl oprește*): Ei! Ce-i? A murit, a murit! Slavă Domnului, sunt destule fete prîmprejur... N-a vrut D-zeu să fie cu dînsa, o fi cu alta... nu trebuie să-ți frîngi mîinele atîta, și să-ți faci sînge rău... E Mița lui Stejăreanu, are 15 mii de galbeni zestre... Slavă Domnului, n-a pierit lumea de dor de fete... (*Luca, fără a-l asculta, se repede și iese pe ușa.*) Ești un prost, fătul meu. (*Vrea să iasă și el.*)

* Din manuscrisul II, pare a rezulta mai clar intenția sinuciderii — acolo „Maria îi lăsase firul slobod... parcă ar fi voit singură să moară”. Însă ea nu moare nici în versiunea manuscrisului II, ci e adusă de Stroe și doctor, care o susțin, tot „cu hainele în dezordine și cu voalul plin de sînge”.

Iată scena finală, cu totul alta decît în manuscrisul I:

„CONRAD (*c-un șipăt*): Moartă! (*La vederea ei voințe să înainteze, dar nu poate, se învîrtește ca un om amețit.*) Moartă!... (*Cade mort.*)

D-na LUCHIANU (*alergînd la Conrad*): Alexandre!...

MARIA (*alergînd la el*): Alexandru!... Ah! Alexandru... Sunt eu... (*Cade în genuchi lângă dînsul.*) Ah!... (*Îi ține capul în mîini.*)

DOCTORUL (*după ce a pus mîna pe anima lui Alexandru*): [Un anevrism al cordului.] Nu mai e nimic de sperat... Moartea a fost instantanee.

MARIA (*cu disperare*): Dar... Ce?... Moare?... Mort!... A!...

STROE: S-a sfîrșit.

SOTIR (*care înaintează spre Luchianu*): Cuscre... eu...

LUCHIANU (*arătîndu-i ușa cu un gest important*): Nu-i loc în familiile oneste pentru parvenți!... (*Pe cînd acesta pleacă fruncea și iese umilit.*) Sărman copil... Și ar fi putut fi fericit!...

STROE: Prea tîrziu!...

Fine

708

CONRAD (*pe care Sotir nu-l băgase de seamă, vine spre dînsul tremurînd*): Mișelule! (*Sotir se dă cu doi pași înapoi.*) E cu puțință să fii atît de mizerabil?! În fața morții chiar, calculile tale meschine te stăpînesc ca pe o ființă infernală... Mizerabile! După ce m-ai dezonorat; după ce ai înșelat buna-credința a unui om onest; după ce ai speculat asupra zestrei ca o canalie; după ce te-ai ales deputat înșelînd pe toată lumea și necinstind numele și poziția pe care o ocupai — ești speculant, ești laș pînă și-n fața morții?!... (*Apropiîndu-se de Sotir ameninșător; Sotir se retrage.*) A!... Dacă nu mi-ar fi scirbă de sîngele care îți curge în vine, te-aș zdrobi ca pe un șarpe!...

SOTIR (*fără a-și pierde cumpătul*): Ei! Ia ascultă! Te cam întinzi d-ta. (*Voind să facă un pas către Conrad.*) Te dă înapoi, lichea!... Ce? Crezi că am să mă tem de un... hoț!...* (*Conrad se retrage înapoi, înspăimîntat, uitîndu-se țintă în ochii lui. Ei se privesc un moment, fără a pronunța nici un cuvînt. Sotir rupe tăcerea.*) Auzi obrăznicie! (*Făcînd un pas către ușa.*) Vrei să faci pe galantomu! Să aperi pe d-ra Maria! Acuma am cunoscut-o foarte bine și pe d-ei cine este... nerușinați!... (*Conrad se uită cu turbare împrejurul lui și zăbind revolverul uitat de subprefect pe etajera de lângă ușa, îl apucă și-l descarcă în pieptul lui Sotir.*)

CONRAD: Cîine!... (*Sotir cade mort. Conrad rămîne cu revolverul în mînă, uitîndu-se la cadavrul lui Sotir. După aceea, înspăimîntat, se retrage cîțiva pași înapoi.*)

SCENA XX-a

TOȚI

Se aude mai întîi mare zgomot. Ușa se deschide și intră Maria cu hainele pline de praf, și cu voalul pătat de sînge

CONRAD: Tu?!... (*Maria se repede cu brațele deschise către Conrad. Toți ceilalți stau la ușă fără a fi văzut cadavrul lui Sotir.*)

MARIA: Ești tu... acuma te cunosc... Stroe mi-a spus totul.

* Elementele acuzațiilor lui Conrad, adresate aici lui Sotir, sînt folosite în manuscrisul II, în prezența lui Luchianu. În manuscrisul I, cineva, probabil Duiliu Zamfirescu, a tăiat cu creionul apostrofa relativă la deputăție, și cu dreptate: nu era cazul ca personajul să devină și în această chestiune justițiar din principiu față de Sotir.

709

CONRAD (cu deznădăjduire): Sunt eu... Dar e prea târziu... Sunt un omorîtor. (Arată cu degetul cadavrul lui Sotir.)

TOȚI: A! Oribil!

LUCA: Tată. (Se repede către cadavru.)

SUBPREFECTUL (înaintînd către Conrad): În numele legii, te arestez.

CONRAD (ridicîndu-și fruntea și aruncînd revolverul din mînă): Mă numesc Alexandru Martinian!

MARIA (căzînd în genunchi înaintea subprefectului): D-le!... Aibi îndurare, el nu poate fi un omorîtor.

D-nu LUCHIANU: Nepotul meu!...

MARIA (ridicîndu-se și mergînd către Luchianu): Tată, fie-ți milă de dînsu, e nepotu d-tale. El n-a omorît. El nu poate omorî. Zi un cuvînt, te rog...

D-nu LUCHIANU: E prea târziu!...

CORTINA CADE

Să urmărim acum, după text, desfășurarea paralelă a piesei *Prea târziu*, în cele două versiuni, pentru a distinge și evoluția substanței ei dramatice de la nuvelă către teatru, și de aici către roman.

În principal, noutatea de cea mai mare semnificație a piesei față de nuvela *Jeana* este apariția grupului Micronescu, tată și fiu — Sotir, respectiv, Luca. Deoarece în textul pe care-l reproducem, numele dat de Duiliu Zamfirescu e Micronescu, îl utilizăm tot astfel pentru toată demonstrația noastră. Micronescu-tatăl, Sotir pe numele mic, în ipostaza din roman e chiar Tănase Scatiu, al cărui nume de familie e compus direct din personajul piesei: Sotirescu, românesc, ca și Micronescu, dar cu rădăcină grecească. Nici Micronoff, cum s-a jucat, nu ratează efectul nomenclaturii grecești, deoarece *micron* e de proveniență din arhipelag și înseamnă „foarte mic”.

Toată piesa, în varianta a doua, se scrisese la început cu *Micronescu* — ca în prima ei variantă, cea din concurs — în loc de *Micronoff*, inclusiv la distribuție. Corectura Micronescu-Micronoff e făcută, mai peste tot în manuscrisul al doilea, cu cerneala violetă a întregului text, iar scrisul e al lui Vellescu.

Așadar, avem în piesă un Scatiu gata ajuns deputat și tată de familie, ca în romanul *Tănase Scatiu*, nu candidat abia la însurătoare și cu moșia abia încropită, ca în *Viața la țară*.

Ceea ce e necesar să se arate dintru început e că acțiunea piesei e plasată clar în perioada contemporană cu scrierea și jucarea piesei — cum spune autorul în indicațiile de regie: „Acțiunea la țară, în zilele noastre”, formulă care se repetă și pe afișul unicei reprezentări.

La redactarea romanului, Sotir din piesă va fi proiectat în urmă cu aproximativ 15 ani, în perioada imediat următoare răsturnării lui Cuza, adică, în *Viața la țară*, prin 1868—69, și 5—6 ani ulterior — deci cam 1874 — în *Tănase Scatiu*. Spațiul dintre acțiunile celor două romane îi e de ajuns personajului să străbată drumul de la situația lui Scatiu, neistorisită în piesă, la aceea a lui Sotir.

Romanul se însărcinează, așadar, să urmărească procesul devenirii Scatiilor de primă generație, în timp ce piesa îi surprindea pe aceștia într-un stadiu de relativ triumf și de stabilitate a categoriei.

Tînăr, Scatiu are nevoie în roman de nevastă și de urmași, problema depășită în piesă, unde el își însoară fiul, aspirant la cultură și la fată din nobilime, aceasta reprezentînd acum o altă etapă din aristocrația liberală, brătinesită — cea a banului dobîndit prin moștenire — în timp ce moșierul Luchianu întruchipează boierimea de sînge, totuși nu de prea veche proveniență, dar nici ciocoi. Cei doi Micronești sînt, cum va spune scriitorul ceva mai târziu, acea „lume aproape nouă: lumea arendașilor”, ridicată „pe temelile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu”. La început, spune Duiliu Zamfirescu, aceștia sînt „discuți, și prin urmare liberali”, apoi, pe măsură ce-și măresc averile, ei „devin conservatori” (Scris. către Titu Maiorescu, din 21 mai 1890).

Procesul acesta e mult mai bine și mai explicit consemnat în piesă decît în roman. Căsătoria cu fata moșierului poate fi interpretată ca un act de conservatorism, la fel participarea la politică — dar cameleonismul politic al lui Scatiu, trecerea lui dintr-un partid în altul, era un apanaj al burgheziei proaspete și nu al clasei boierești, care putea fi „liberală” în gîndire, ca Sașa Comăneșteanu, Matei Damian sau Mihai Comăneșteanu — „liberală” în sensul că deschisă înnoirilor, progresului — dar nu versatilă, nici instabilă.

Tot Duiliu Zamfirescu promise în 1895 o răfuială necrutătoare cu „pîrliți de arendași, ajunși bogați, deveniți factori politici, falși în înția și a doua generație” (Scris. către Titu Maiorescu, din 9/21 iunie 1895). Romanul *Tănase Scatiu* execută numai „întîia generație”; piesa *Prea târziu* o face și cu a doua, prin Luca, fiul lui Sotir, veleitarul cu rudimente de învățătură, dar, ca fecior de bani gata, rămas la stadiul ridicolului, spre deosebire de noblețea spirituală autentică a Mariei Luchianu — ținta lui matrimonială — a lui Stroe, rezonurul piesei, tînăr

tobă de carte, ironic de la înălțimea bagajului său intelectual și, desigur, a averii sale. Avere are și Luca, pe cea paternă, dar el e prost, de aceea tatăl său caută mereu să-l protejeze împotriva „răfuielii” pe care tot mereu i-o rezervă scriitorul, prin Stroe, reală în piesă, la adresa generației a doua de parveniți, numai promisă în roman, unde însăși această generație lipsește.

Însă, proiectind în romane pe Sotir în urmă cu 15 ani față de piesă, Duiliu Zamfirescu produce nu numai contaminarea tatălui cu fiul, în personajul unic Scatiu, dar ajunge să contamineze și două epoci: cea de la 1883 sau 1884, când, ipotetic, se plasează acțiunea piesei — sau anterior cu un an-doi, însă avînd o problematică acum continuă pentru întreaga epocă postbelică — și cea dinaintea de 1877, sau, mai exact, cea de îndată după reforma lui Cuza de la 1864. Tinerețea lui Scatiu, pe la 1868, nu cunoștea răscoalele, pe care însă maturitatea lui Sotir, la 1883—1884, începea să le cunoască, dovadă ridicarea țăranilor de la Bordeni-Scorțeni împotriva Scatiului local, în august 1883, în legătură cu care Duiliu Zamfirescu va face anchete, va scrie reportaje, va asista la proces etc.

Au loc, așadar, contaminări și suprapuneri între personaje și acțiuni literare, dar și între epoci social-politice cu problematică diferită. Treccrea anilor a netezit pentru noi, cei de azi, deosebiriile dintre perioadele dinaintea de 1877 și de după, astfel că unele anacronisme și inadvertențe pe care le semnalăm în romane (vezi *Notele și comentariile* la vol. II al prezentei ediții) trec neobservate. De pildă, în epoca piesei *Prea tîrziu*, la 1883—1884, se putea vorbi despre faptul că un politician de duzină ca deputatul Sotir trece de la conservatori la liberali și apoi la junimiști — nu și în perioada deputăției lui Scatiu, la 1874, când partidul junimist încă nu exista! La fel, Dinu Murguleț nu putea vorbi, la 1868—1869, când se petrece, logic, *Viața la țară*, despre „agenții străini”, desigur socialiști, care îndemnau pe țăranii la răzmeriță — pentru simplul motiv că la noi acțiunile socialiste la sate încep după războiul de la 1877; Sotir însă îl putea acuza, în piesa *Prea tîrziu*, pe Alexandru-Conrad de agitație (chiar de esență socialistă) între țăranii, căci aceasta era începută la 1883—1884.

Toate cele de mai sus le spunem pentru a sublinia că materialul de fapte ale piesei, din ordinea social-politică, e cel care determină în roman inadvertențele menționate, întrucît autorul a operat o simplă translație de material epic, fără suficiente preocupări de a diferenția în roman epocile.

Sub raportul strict literar, lucrul era, firește, cu puțință; sub acela al stricteții fidelității documentare, apare eroarea, nu esențială pentru atmosfera cărții, dar foarte elocventă pentru noi în latura clarificării procesului de elaborare, a genezei romanului.

În mod necesar, *piesa* are mai multe personaje decît *nuvela*, care se reduce, practic, la întîlnirile lui Constantin Leon — sub travestiul său Conrad Leon — și ale eroinei, Jeana.

În piesă, conflictul acesta amoros, din seria iubirilor înfrînte ale lui Duiliu Zamfirescu, nemărturisite și de aceea zdrobite, e nu numai dublat, dar e și surclasat de acela al raporturilor Luchianu-Sotir-Conrad. Conrad-Alexandru Martinian ocupă, cum se vede, locul prim al piesei, el e cel care va trezi pe moșierul orbit, va demasca pe parvenitul necinstit, va redresa moșia, va face să prospere țăranii. Chiar în domeniul personal el are marea satisfacție a răzbunării prin acte de binefacere, prin acțiuni sociale, i se restabilește demnitatea, munca i se prețuiește, metodele lui triumfă. Moartea lui, în versiunea finală a piesei, nu e un eșec, cum nu era un eșec actul justițiar din prima versiune:uciderea lui Sotir. Singurul lui eșec e în sfera iubirii, temă oarecum personală a scriitorului. În finalul piesei, versiunea primă, pe o filă liberă există două mențiuni oarecum ciudate ale lui Velleșcu: una, cu cerneală violetă e următoarea: „Sunt fericiri care omoară!.. (Conrad să moară de fericire)”. De unde deducem că în mintea celor doi coautori a existat la un moment dat ideea ca, în final, când Alexandru-Conrad se convinge că Maria a fost salvată, că ea îi cade în brațe — el să moară de fericire că ea n-a murit, l-a recunoscut și-l iubește. Boala de inimă tot trebuia deci introdusă.

A doua notă e: „Cînd amorul este o nebunie sublimă, (apoi)... este o... prostie” — ceea ce poate fi o aluzie la sensul obstinației lui Alexandru-Conrad în eroarea de a nu-și declara identitatea și iubirea, nici atunci cînd totul se clarifică. Orgoliul lui sau simțul onoarei, demnitatea, duc prea departe un comportament care șochează, care a fost criticat de presă și, de fapt, nici în termenii epocii, nici azi, nu-l putem explica decît prin romantismul perimat al scriitorului, de la cei 25 de ani ai săi.

În piesă intriga se extinde apoi prin existența celor doi tineri adversari, din generația lui Conrad: Stroe și Luca. Apare și trinitatea feminină Maria-Elena-d-na Luchianu. Piesa devine frescă socială, din dramă intimă cum era nuvela, ea are conflicte numeroase și, în general, bine articulate între ele. Sfera manifestărilor cu cea mai mare pondere

în piesă aparține raporturilor sociale; însă dramele eroilor, declanșate mereu în zonele *intime*, sînt potențate, duse la apogeu, de relațiile lor *sociale*, în timp ce acestea rămîn să guverneze determinările generale ale lumii care evoluează în piesă. Absolvent al Școlii de la Grignan (sediul Școlii Naționale franceze de Agricultură și în prezent), Conrad face minuni de spirit gospodăresc, unind rutina cu știința, și salvează în trei ani de la ruină două moșii, prin agricultură luminată — soluție pe care epoca o rîvnă și o predica, veștejind absenteismul noii generații de boieri. Spre deosebire, deci, de Eugeniu Soleanu din romanul apropiat, *În fața vieții* (1884), Alexandru-Conrad va aparține categoriei din care vor face parte viitorii Matei Damian și Mihai Comăneșteanu. El își asigurase o bună pregătire teoretică în cultivarea pămîntului, pe care Sașa o deprinsese din instinct și din practică.

Ne aflăm deci, cu Alexandru-Conrad, și la Luchieni-Viforeni, în situația lui Dinu Murguleț de la Ciulniței, dar ruina acestuia provine din faptul că e om foarte cumsecade, pe cîtă vreme a lui Luchianu e din cauza... dezordinii de pe moșie.

Teza scriitorului, care va deveni apoi centrală și în *Viața la țară*, e că numai o plugărie bine condusă, după principiile moderne, adaptate situațiilor existente după reforma lui Cuza, poate salva marea proprietate de a ajunge pe mîinile foștilor vechili și arendași. Alexandru, devenit Conrad, salvează pe un Dinu Murguleț în ipostaza de politician și fanfaron — în timp ce, vom înțelege numaidecît, Sotir face o agricultură tot profitabilă, însă pe căi necinstite, storcînd și pămîntul și pe trudi-torii lui, cum va face Tănase Sotirescu (Scatiu) în cele două romane din ciclul Comăneștenilor.

Se înfruntă două tipuri de prezențe în perimetrul vieții cîmpenești (în afara aceleia țărănești): a cultivatorului luminat, prin Conrad — care nu e moșier el însuși, dar procedează cu devotamentul stăpînului pentru ogorul propriu — și a stăpînitorului hulpav de avere, fără scrupule. Simpatia scriitorului e, neîndoielnic, de partea primului, în piesă și în viitoarele romane. Luchianu e profitor sau victimă — însă la fel de inconștient — după cum se bizuie pe primul sau pe al doilea. Aceasta e tema *socială* a piesei — după cum se vede, fundamentală în epocă și păstrată integral în *Viața la țară*.

Conflictul care-l macină pe Alexandru-Conrad sub raportul dragostei nemărturisite pentru Maria, se înscrie în toată seria de atari iubiri sfărîmate, inaugurate de scriitorul însuși, cu Eliza Ioanid, în 1880 (vezi cap. *Episodul Hirșova* din prefața acestei ediții, vol. II, p. XV—XVIII), și continuat pînă la ciclul Comăneștenilor. Acest conflict devine în chip

specific tragic, prin datoria de onoare a lui Alexandru-Conrad, așa cum va demonstra și Duiliu Zamfirescu însuși în scrisoarea sa către Racovitză-Sphinx, intercalată în cronica acestuia, și cum o spune clar eroul: el vrea să nu se creadă că a venit în casa Luchienilor pentru a se face iubit de către Maria, în postura unui vinător de zestre; Luchianu îl disprețuia oricum și, dacă l-ar fi identificat, dacă i-ar mai fi intuit și dragostea pentru Maria — pe care i-o face cunoscută Sotir în actul II (dar scena, transcrisă în versiunea a doua, e tăiată mai apoi) — l-ar fi gonit, punîndu-l în imposibilitate de a se revanșa, de a-și plăti datoria de onoare la care se simțea obligat. De fapt, acest amănunt e cel care-l irită pe moșier, cînd îl află, și-l face să fie grobian cu administratorul său!

Argumentarea e logică și mai aproape de termenii epocii — încă romantică — decît viziunea lui Sphinx. Acesta, mai realist, ar fi voit soluții practice — un fel de contract cu Luchianu pentru răscumpărarea onoarei: succesul afacerii ar fi atras încrederea moșierului, care n-ar mai fi avut rezerve la dragostea tinerilor etc.

Revendicîndu-și din plin dreptul de a face politică profesionistă, trecînd dezinvolt dintr-un partid în altul, alegîndu-se deputat, Sotir o face sub cuvînt că „suntem un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării” — așadar exact teza de peste șapte ani a scriitorului despre „pirliții de arendași”, deveniți bogași și ajunși prin aceasta „factori politici”.

Stroe va lovi direct în Sotir, care „face politică negustorească, pozitivă... Politica d-sale e pornită sau din interes, sau din frică”, dar Luchianu va crede în el căci „orice vei zice, d-nu Micronescu a ieșit din popor” — deci tocmai iluzia sau eroarea lui Matei Damian de mai tîrziu, care-l admite pe Scatiu pentru că „e muncitor”, „ridicat de jos”, e și eroarea Sașei, amuzată — cu superioritate — de grosolăniile fostului arendaș, ca Stroe și Elena de ale lui Luca. Pe astfel de temelii, poleite bine cu lustrul averii, parvenitul urcă neted și Damian îl va salva pe Scatiu — cu sentimentul solidarității de proprietar — împotriva țărănilor răsculați, deși îl condamnă ca individ.

Solidaritatea averii operează și la Luchianu, care-l saltă inconștient pe Sotir la demnități politice, dar e necruțător față de Stroe, pe care-l acuză de logomahie — demagogie — ca pe toți deputații-advocați.

Eroarea lui Luchianu — care, în romane, nu va avea un personaj echivalent — este convingere la el și la clasa lui. Fanfaronada merge pînă la negarea propriilor interese, amestecate cu un fel de noblețe superioară a clasei „naționale”: moșierul îl săltase și pe un alt spoliator

de aceeași speță cu Sotir, fost administrator al lui de moșie, înaintea lui Alexandru-Conrad — îl făcuse subprefect, împotriva chiar a ministrului. Eroare e un fel de a spune: de fapt, moșierul socotea că-și consolidează o clientelă recunoscătoare, dobândind și pentru el faima omului de inimă. Însă totul se întoarce împotriva lui, ducându-l la ruină — totul, în afară de corectitudinea lui Alexandru-Conrad, condus de onoare și, nedecarat, de dragostea pentru Maria — întocmai ca Sașa și Matei, dominați de dragostea pentru pământ și familie și minaiți de iubirea lor reciprocă.

Peisajul vârstei tinere se profilează în piesă cu cele trei caractere nobile, deși firi diferite: Alexandru (Conrad)-Elena-Stroe, urmînd diagrama din viitorul roman: Matei-Sașa-Mihai, dar cu biografii diferențiate. Ei copleșesc de ironii pe Sotir, mult mai aspru decît o vor face Sașa, Matei și Mihai în *Viața la țară*, dar în același spirit.

Însă treburile își urmează cursul. Moșierul de baștină și de tradiție — în piesă acuzat direct, în romane salvat de la dezonoare — nu vede, cum nu vede Murguleț, nu vede nici Matei, cum îi încercuiește parvenitul; Luchianu se leagănă în iluzia că „pentru asta am stăruit atîta la alegeri de te-am făcut deputat, trebuie să mergem mină în mină” — împotriva tinerilor ca Stroe și a țărănilor, pe care amîndoi îi calomniază la fel și-i disprețuiesc.

În piesă alianța proiectată nu se va mai consolida și prin căsătoria Mariei cu Luca, ba chiar se va desființa, odată cu spulberarea iluziilor matrimoniale — dar în romanele viitoare scriitorul exploatează situația pînă la refuz, căsătorind-o pe Tincuța cu Scatiu, arătîndu-i nenorocirea vieții lîngă bădăranul ei soț, urmărindu-i îmbolnăvirea, moartea ei și a fetei, tragedia bătrînului tată etc., așadar tot convoiul profețit de Stroe în piesă.

În romane se atribuie eroinei întreaga responsabilitate a mezalianței, rezultat din înșelarea fetei și din atracția mondenă; în piesă, autorul e mai generos cu Maria — prima variantă directă a Tincuței — el o plasează în postura de victimă a părinților, prietenilor și împrejurărilor, și chiar a lui Alexandru-Conrad, cum era cazul cu iubirea lui Duiliu Zamfirescu însuși. Tocmai pentru că nu e singura responsabilă de primejdia căsătoriei cu Luca, ea e salvată de la naufragiu, dar cu prețul pierderii bărbatului iubit — asasin în prima variantă a piesei, mort în a doua. Duiliu Zamfirescu — atribuim numai lui ideea, nu și lui Vellescu, căci acest fel de tramă nefericită este permanentă în opera scriitorului nostru — nu putea gîndi o fericire desăvîrșită în dragoste și, din vina unuia sau

a celuilalt dintre parteneri, catastrofa nu poate fi evitată în scrierile sale din această perioadă.

Trebuie să remarcăm, în actul doi al piesei, că lectura *Monitorului oficial*, în felul scenei din *Noaptea furtunoasă*, cu jupîn Dumitrache, Ipingscu și articolul din *Vocea patriotului național*, ne relevă un Sotir aproape analfabet. El zice „logică cumpărată”, „Înaltă Curte de com-poturi” — adaosul e ulterior și aparține lui Duiliu Zamfirescu — ca sufragiul lui Ipingscu și „cei ce mănîncă sudoarea poporului”. Se vede succesul școlii lui Caragiale, cu care tînărul Duiliu Zamfirescu își va începe acum prietenia.

Ignoranță alături de fanfaronadă — acestea sînt trăsături certe ale lui Sotir-Scatiu, ale parvenitului.

Recunoaștem de pe acum, de la piesă, justificarea aprecierii viitoare a lui Maiorescu despre Scatiu din roman, în 1895: „Ce tipic pentru felul unor oameni din țara noastră e Scatiu! «Zgîrcit și fanfaron în același timp» — asta e și nu numai la «mojici»... Zgîrcit sadea nici nu cred să existe la noi, cum există la englezi, francezi etc. ...Noi suntem o țară de mixturi... Fanfaroni zgîrciți, toți cu inima duioasă...” (Scris. către Duiliu Zamfirescu, din 6/18 nov. 1895). Luchianu e și el fanfaron, „fanfaronul bogat” cum zice Stroe. Dar, în romane, scriitorul duce numai tipul Scatiu, el renunță la prezența moșierului — care poartă responsabilitatea ascensiunii parvenitului — nu mai analizează decît în treacăt vina regimului („Pe temeliile unei idei social-politice a răposatului Brătianu...” ; Scris. către Titu Maiorescu, din 21 mai 1891) în promovarea lui și lasă totul asupra categoriei prospere, să spolieze pe moșieri și pe țărani, să ajungă la ranguri.

Romanele sînt populate de scriitor numai de moșieri „buni la suflet” — dinamici sau slabi — procesul clasei nu se face din perspectiva în care el e făcut în *Prea tîrziu*, anume din unghiul vinii de a fi împins pe ciocoi spre putere. O moșierime care-și sapă activ propria groapă avem în piesă, și scriitorul — sau cei doi coautori — o trezesc aici să-și repereze, odată cu viciile, și groparul; o moșierime victimă avem în romane, și scriitorul se preocupă să-i acopere defectele sau să i le absolve, dar să-i măsoare depozitul de virtuți, capacitatea de sacrificiu pentru cauza națională, așadar tezaurul sufletesc, dacă cel material trece treptat în mîna Scatiilor.

Piesa justifică mult mai clar decît cele două romane ulterioare din ciclul Comăneștenilor, raporturile reale de exploatare între boieri și ciocoi, pe de o parte, și țărani de alta, ea explică și formele spoliei moșierilor de avere, de către parvenii arendași ajunși ciocoi, proprietari. În

romane se va schimba însă obiectul conflictului — nu va mai fi, ca în piesă, domeniul învoielilor agricole, ci se va rămâne la raporturile de stăpânire a pământului, unde alianța între moșierul de baștină și țaran — și el de tradiție — se putea stabili încă. Renunșând la Luchianu și înlocuindu-l în romane cu moșierii „buni”, care-și cultivă direct moșiile (Sașa, Matei, Dinu Murguleț), dar nepunându-i pe aceștia în raporturi cu țaranii decât prin opoziție cu ciocoiul, și anume în problema stăpînirii pământului, scriitorul își ușurează posibilitatea pedagogiei sociale pe care o urmărea. În piesă trece pe primul plan chestiunea cultivării directe, rașionale, a pământului chiar de stăpîn, dar unul luminat, cu bună știință agricolă — evitîndu-se aici, sau lăsîndu-se într-un fundal comod, chestiunea învoielilor agricole, adică exploatarea.

Plasarea piesei în perioada de după 10 mai 1876 — concret, cîțiva ani după această dată, cît mai stă Alexandru la Paris — explică raporturile moșier-parvenit mai exact decît s-ar crede la o privire de la distanță: Luchianu, aparținînd unei boierimi date cu liberalii, e încă la putere, dar e asediat de Sotir — veritabila clientelă liberală — totuși mai are putere, cu care nu mai face decît să-l salte definitiv pe celălalt în scena politică; Sotir simte pulsul, dar mai simte că guvernul e pe ducă — și, în adevăr, pe la 1880 Brătianu urma să cadă, făcînd loc conservatorilor — și e gata să treacă la noii-veniți în arenă. Situația stilizează în piesă cu abilitate raportul exact de forțe din viața politică reală — situație mai rar întîlnită apoi în romanele lui Duiliu Zamfirescu, unde el va păstra numai sensul larg al faptelor, nu și detaliile, pe care le va încălca adesea — dînd însă cîștig de cauză lui Luchianu, omul tradiției, nu parvenit, ceea ce e un act de pedagogie socială, obișnuită de pe acum la scriitor, realizată prin drama *Prea tîrziu*.

Scatiu nu se va umili niciodată, ca predecesorul său din piesă, nici nu va renunța. Dar între 1883 — cînd se scrie *Prea tîrziu* — și 1892—1894, cînd se zămislește începutul ciclului Comăneștenilor, trecuse un deceniu, autorul convertise totul în dramă — iar dramă, în termenii pedagogiei lui, era ascensiunea socială a Scatiilor — convertise totul în critică socială dusă la limită. Trezirea moșierului în piesă înseamnă, literar vorbind, excluderea lui din viitoarele romane; în numele acestei treziri se declanșează procesul intentat parvenitului Scatiu — și Duiliu Zamfirescu poartă din piesă, către romanele *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, următoarele poziții:

— a lui Alexandru Martinian (Lazăr) — Conrad, multiplicat în Matei și Sașa, mai întîi, dar și în Mihai Comăneșteanu, toți salvați însă

de la finalul tragic al piesei, pentru a marca programul ideologic al scriitorului, pedagogia lui socială;

— a Mariei, convertită în Tincuța, care ispășește vina de a se fi lăsat sedusă de Scatiu, lucru de la care eroina din piesă se salvează în ultima clipă, datorită cultivatorului luminat al pământului, Alexandru-Conrad;

— a celor doi Micronești, tatăl și fiul, contopiți în romane într-un singur personaj, croit după tiparul rudimentar al tatălui și fără pospaiul de cultură al fiului, care personaj va sucomba și fizic în romane, pedepsit de țărani, pedepsit și în prima variantă a piesei tot cu moartea, dar de către justițiarul legat cîștit de pămînt;

— în rest, Elena, Stroe, d-na Luchianu — personajele „bune” ale piesei — sînt în romane difuzate în celelalte din categoria lor (Coana Diamandula, Dinu Murguleț, surorile lui Mihai Comăneșteanu, chiar Anna Villara din *In război*).

Singurul care dispare cu totul ca tip e Luchianu, și numai sugestia mult modificată a existenței lui e prelungită sumar în Dinu Murguleț, convertită în imaginea moșierului patriarhal, mai mult răzeș, făcînd plugarie țărănească și condamnînd, ca și predecesorul său, snobismul tinerilor: pentru Murguleț, maxima perdiție e consumul de portocale, cultura e un lux inutil, iar idealul de fericire e situația unui jitar care — îi declară el lui Matei Damian — „e mai fericit decît tine. Are tot ce-i trebuie și nici o grijă”.

Această poziție nu e a lui Luchianu. El se află la distanță imensă față de Stan al Neacșii din *Prea tîrziu*. Dinu Murguleț însă e antipodul celuilalt moșier, el e solidar cu truditorul său de pămînt, cu aceeași căldură cu care un țaran ceva mai înlesnit vorbește despre altul aflat cu o treaptă mai jos. În acești termeni, alianța între țaran și Dinu Murguleț, împotriva parvenitului, nu e numai posibilă, dar inerentă; de asemenea, între ei și Sașa, Matei Damian și Mihai Comăneșteanu, tot de partea cealaltă a baricadei decît Scatiu. Însă între Luchianu și ei toți nu poate exista niciodată o alianță propriu-zisă. O probează nu numai Alexandru-Conrad, dar, în măsuri diferite, Stroe, Elena și Maria din *Prea tîrziu*. În programul ideologic al lui Duiliu Zamfirescu, din romanele sale, Luchianu nu se mai integra în nici un fel și a fost părăsit cu totul. Energica Anna Villara din *In război* și Nicolae Milescu nu au nici ei nimic comun cu Luchianu — cel mult administratorul Paraipan de la moșia Annei, „reacționarul drapicos”, aduce de departe cu Micrones-u-fiul, iubitor de expresii „radicale”, însă primitiv în limitele lui

Micronescu-tatăl. Dovadă că tipul Scatiu proliferă mereu — și scriitorul, nimicindu-l la sfârșitul primei variante a piesei și al unuia din romane, scoțându-l din scenă, era totuși conștient că procesul respectiv era de parte de a fi încheiat. Abia 1907, pînă la care mai era un deceniu, îi va suna definitiv prohodul. Nu întîmplător, probabil, romanul *Tănase Scatiu*, legat direct de piesa *Prea tîrziu*, cu deosebire în prima ei variantă, se tipărește în volum abia în acel an!

1. La 1883, cînd se scrie piesa, și în ianuarie 1884, cînd ea se joacă, la guvern erau liberalii — însă mari fricțiuni interne făceau să se creadă, încă de la 1880, că guvernul va cădea și îi vor urma conservatorii. Sotir își pregătea o prezență continuă „la putere”, făcea, ca mai tîrziu Tănase Scatiu, politică luînd partidele la rînd. De aici acuzarea atît de violentă și, aparent, cam nefondată a lui Stroe, că fostul arendaș face negoț din politică.

2. Termenul *Club*, în sens politic, indica în epocă altceva decît azi — era, am spune, comitetul executiv al partidului. „Clubul tinerimei” poate fi asemuit, în mare, cu conducerea unei fracțiuni oarecum libere din cadrul partidului. Momentul aparținea liberalilor, și Sotir o declară: „Sub un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării!” Aristocratul Luchianu (își declară „aristocrația de naștere”) și-ar avea deci mai potrivit loc la conservatori — dar el e guvernamental, deci liberal, prin urmare nu e aristocrat propriu-zis, ci e de proveniență recentă, cum îl și denunță Stroe: „fanfaronul bogat”. E din liberalii de proveniență mai veche, „conservatoriști”, nu din aristocrația veche, liberalizată.

3. E ciudată această menționare, păstrată întocmai și în manuscrisul II. În epocă nu se discuta o nouă împroprietărire a țăranilor, nici de către liberali și cu atît mai puțin de către conservatori. La ordinea zilei era problema învoielilor agricole. Dar Duiliu Zamfirescu inaugura de pe acum ceea ce avea să dezbată pe larg în *Viața la țară* și *Tănase Scatiu* — problema proprietății pămîntului; aici se distanțau flagrant noii proprietari — foști arendași sau vechili — de țărani și de boierimea de țară tradițională („aristocrația de naștere”, spune Luchianu). E obsesia lui Sotir, însă, căci Luchianu îl calmează: „Despre împroprietărire nici idee...” în discuțiile de la Senat.

4. Scăpare semnificativă: numele adevărat al lui Conrad e, în piesă, Alexandru Martinian — numele Leon n-a mai apărut în piesă, căci nici un personaj de aici nu se numește astfel. Însă Leon — Constantin Leon — e personajul nuvelei *Jeana*. Dacă transcriitorul l-a scris așa, e desigur pentru că exemplarul princeps al dramatizării — acum pierdut — scris desigur de Duiliu Zamfirescu și după care s-a copiat manuscrisul prim pe care-l avem, păstra numele personajului din nuvelă. Cine putea fi stăpînit de amintirea lui *Leon* — nu de a lui Martinian sau Alexandru — dacă nu Duiliu Zamfirescu? Deci dramatizarea primă a fost a lui — după care s-a făcut transcrierea exemplarului prezentat la concursul teatral.

În manuscrisul II, transcripția e corectă — Stroe vorbește de Alexandru — Alexandru Martinian — și, cînd e nevoie, de Conrad, nu de Constantin Leon.

5. Alexandru-Conrad ține să treacă drept francez — în manuscrisul I, al lui Duiliu Zamfirescu; mai jos — el zice: „în limba românească, care de acum va fi limba mea...” Toate aceste alibiuri sînt menite să întrețină taina în jurul său; totuși, prea ostentative și simpliste, ele sînt eliminate din manuscrisul II, nici chiar transcrise de copistul pus de Vellescu. În acest manuscris II, cineva scrie „limba mea” — peste „limba curat franțuzească”.

6. Referirea e la *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* a lui Renan, lucrare apărută în volum chiar în 1883, dar cunoscută, după cum se vede, încă de mai înainte, de autor și de Alexandru-Conrad. Eroina, provincială, era mai puțin la curent cu literatura franceză cea mai nouă și de senzație. Revista care-l publicase pe Renan era *Revue des deux mondes*, cetită încă la Focșani, în familia lui Duiliu Zamfirescu.

7. Roman din ultima perioadă a scriitorului, *Monsieur de Camors* (1867) a oferit lui Duiliu Zamfirescu schema nuvelei — dragostea nemărturisită — atît de asemănătoare propriei întîmplări de dragoste cu Eliza Ioanid-Dănescu.

8. „Rumân imparțial” și el, după cum se vede, ca și Dandanache al lui Caragiale — Luchianu e gata să treacă dintr-un partid în altul. O precizare este indispensabilă: piesa *Prea tîrziu* e scrisă în vara și la începutul toamnei 1883; *Scrisoarea pierdută* e ulterioară, se joacă abia în noiembrie 1884 și se publică în 1885.

9. Se păstrează, în ambele manuscrise, convingerea tuturor persoanelor despre Conrad că e francez. Când se menționa acest lucru în manuscrisul II — originea franceză prezumată — termenul era eliminat; în acest loc însă e păstrat, pentru a se accentua asupra recentei naturalizării a lui Sotir și profesării de către acesta a unui naționalism ostentativ, care devine, în gura sa, o parodie. E, în formă satirică, aceeași atitudine din articolele lui Eminescu privind „pătura superpusă”.

BUCEA SAU CĂPĂȚINA

Dacă menționăm aici această lucrare, e numai pentru că ea aparține, ca gen, dramaturgiei — în rest, e o simplă șarjă, de felul *Muzei de la Bolta-Rece* a omonimului Mihail Zamfirescu, anterioară cu un deceniu și jumătate. Dacă amploarea materialului e mai restrinsă față de a aceleia — care a slujit întrucâtva de model scriitorului nostru — în schimb construcția lui dramatică e mai adecvată, mai riguroasă față de cerințele dramaturgiei, *Muza...* citată fiind numai un fel de „revistă”, din familia reușitelor *Haine vechi* sau *Cer cuvîntul*, etaloanele genului în epocă.

Bucea sau căpățînă e o farsă, indicația figurează chiar în titlu.

Substanța piesei e recoltată din toată tradiția polemică antihasdeiene din *Convorbiri*, dusă de filologul Vasile Burlă, mai ales, în cadrul căreia disputa în jurul cuvîntului „rață” a rămas faimoasă. Autorul nu mai puțin faimosului *Magnum Etimologicum* susținea originea dacă a acestui termen, pe cîtă vreme Burlă i-a dovedit prezența în toate limbile slave. De la o asemănătoare controversă, imaginată de Duiliu Zamfirescu în jurul cuvîntului *bucea* sau *bucșa* (piesa cunoscută, utilizată la fixarea roșii pe osia căruței, în tehnică numită „lagăr”), pleacă și această farsă, cu numeroase aluzii la întîmplări și date reale, care trebuiesc pomenite fie și pe scurt.

În chiar al doilea număr din *Revista nouă* (15 ian. 1888), pe prima pagină apare un articol al lui Hasdeu, intitulat foarte apropiat de farsa lui Duiliu Zamfirescu: *Bucea și căpățînă* — și purtînd un motto din *Ironicul* lui Cantemir: „...puține și vînoase doveade vom aduce, socotînd că și ceale multe tot atîta dovedesc, cît și ceaste puține...” Articolul avea, chiar deasupra titlului, cunoscutul desen al lui Delavrancea, *roata*,

desenată în peniță și reprodușă și de G. Călinescu în monumentală sa *Istorie a literaturii*.

Delavrancea avea o mână înlesnită pentru desen, și un portret al său, făcut mai mult din imaginație, lui Anton Pann, e cel mai bun pe care-l avem al marelui rapsod. Hasdeu îi reproduce însă *roata*, și aceasta pentru că în articol se aduce vorba de o roată, pe care autorul *Sultanicăi* a desenat-o citind textul — iată logica pe baza căreia desenul apare în fruntea articolului.

Începutul acestuia e următorul (și adaptăm grafia, plină de *scie* în loc de *stie*, *vedé* în loc de *vedea*, etc.):

„Prietenul meu De la Vrancea are în firea-i, pesemne, de a cugeta în imagini. Cum scrie, se știe; dar și atunci când vorbește, dacă voiiți a-l desboboci pe deplin, dați-i un condei, și-o să-l auziți descriindu-și prin grai ceea ce gîndește, ca și când și-ar vedea gîndul trup și suflet denaintea ochilor; și-n același timp tot trage pe hîrtie linii peste linii, tot picură puncturi peste puncturi, le însoară și le deslîină, le umbrește și le luminează. Intr-o seară, vorbeam amîndoi politică, ba nu, vorbeam istorie, dezvoltînd teoria lui Vico despre vecinul dus și întors („corsi e ricorsi”, n.n.) și iarăși dus și întors al întîmplărilor. De la Vrancea zugrăvea o roată. Și așa de aidoma era făcută, încît eu nu m-am putut îndura de a i-o lăsa pe masă, ci am pus-o tîptil în buzunar. Acasă, o mai privii pe gînduri. Nu era tocmai greu de a înțelege asociațunea de idei care l-a împins de la politică, vreau să zic de la istorie, la roată, căci și bătrînul Miron Costin zicea oarecînd:

Nici voi, lumii înțelepți cu filozofia,
De *roată* hălăduiți...“ etc.

Articolul continuă pe acest ton, demonstrînd că „roata” care se învîrtește, duce înainte politica — „eram să zic istoria!” — dar „căruța ar sta bălăbănindu-se pe loc fără spor”, dacă n-ar fi la locul ei, între butucul roții și osie, neînsemnata *bucea*.

Toată demonstrația cu „firea” lui Delavrancea și iscusința lui la condei n-ar merita expusă, dacă ea n-ar fi corelativul unei împrejurări anterioare cu cîteva luni, cînd Delavrancea e cel care publică în *Românul* (din 15 iulie 1887) un identic articol madrigalesc, intitulat *Portretul d-lui Hasdeu*; numărul din iulie-august 1889 al *Revistei noi* îl reproduce — iar *Revista nouă* îl avea pe Hasdeu director și primul redactor era... Delavrancea. (Ceilalți redactori erau: Al. Vlahuță, Victor Bilciurescu, Ion Bianu, I. V. Cosmoveri, Victor Crășescu, Ion Ghica, G. I. Ionescu-Gion, D. D. Racovitză-Sphinx, Th. Speranția și D. A. Sturdza.)

O formație redacțională cu Ion Ghica, patriarhul de la 1848, cu D. A. Sturdza, curînd șef al partidului liberal — iar la 1888 ministru de Culte și Instrucție publică, ba și 12 zile la Finanțe, în ajunul venirii junimiștilor la guvern — era tot ce putea oferi mai „tare” viața literar-gazetărească în tabăra politică liberală. Duiliu Zamfirescu era în cealaltă, junimistă, care triumfa, punînd capăt viziraturii brătienist de 11 ani. *Bucea sau căpățîna* este șarja unui om care jubilează, împotriva unui adversar puternic, dar gata să cadă sau căzut. Putem data, astfel, lucrarea, ca fiind în orice caz după 15 ianuarie 1888, cînd apare articolul lui Hasdeu, nu însă după 12 martie, cînd cade guvernul liberal și vin junimiștii la guvern.

Nu — pentru că din această zi începe vîrtejul evenimentelor cînd lui Duiliu Zamfirescu nu-i mai sta gîndul la farse satirice, ci se ocupa de viața politică, unde voia să joace un rol (mai întii ispitit de direcția Teatrului Național — unde va veni însă Caragiale — și apoi de plecarea în Italia).

Articolul lui Delavrancea din *Românul*, anterior cu șase luni diti-rambului lui Hasdeu din *Revista nouă*, pornea de la un portret al acestuia, datorit pictorului G. D. Mirea, și făcea un excurs de biologie în legătură cu originea geniului, trecea la familia Hasdeu, reproducînd informații date de cel elogiât, apoi descria portretul amestecînd mereu datele realității, deci amănuntele fizice ale modelului: „D-l Mirea dar a avut în fața sa un chip a cărei repede înfățișare amîntește fără voie fețele voievozilor noștri și dezvoltarea capului, și barba mare și rotundă, și mustățile groase, lungi și piendute în laturile bărbiei, și nasul mare, și fruntea care se ridică bombîndu-se și să scoboară strîngîndu-se spre tîmple...” etc., etc. Două pagini de atare portret (a se vedea: Delavrancea, *Opere*, 5, ed. îngrijită de Emilia St. Milicescu, E.P.I., 1969, p. 244—248), care se încheie cu următoarea frază: „Adevărul este că d-l Hasdeu are atîta caracter în figură și-atîta viață în ochi, încît eu, unul, mărturisesc că dacă aș fi pictor, mi-aș face o întreagă galerie cu *Hasdeu scriînd*, *Hasdeu citînd*, *Hasdeu glumînd*, *Hasdeu rîzînd*, *Hasdeu uitîndu-se dupe... o d-nă frumoasă* etc., etc.”.

Că totul pornește de aici e clar, de vreme ce între personaje găsim pe „d-nu Hîșdeu” și „portretul lui Barbu”, ba chiar figura inițial și „o roată”, la care autorul farsei a renunțat în cele din urmă. În rest, personajele sînt: o fată în casă, portretul lui Hunfalvy, un șoarece, o țigancă.

Scena, spune indicația de regie, „se petrece la Arhivele Statului” — unde Hasdeu era în acel moment director.

Existența în piesă a portretului lui Barbu Delavrancea e replica la *Portretul d-lui Hasdeu*, articolul din *Românul*; „doamna frumoasă”, după care gazetarului i-ar fi plăcut să-l vadă pe Hasdeu uitându-se, e aici în dublu exemplar: fata din casă și țiganka, ambele întruchipînd sursa documentației filologului — căci farsa dezbate o problemă filologică. Iar prezența roții chiar între personaje este legată de „buccă” (așa trebuie accentuat) pe de o parte — manșonul de metal dintre butucul roții și osie — și de „căpățînă”, adică de butucul roții, pe de altă parte.

În scena primă, Hasdeu e frământat de problema de a afla cum se cheamă gaura roții prin care intră osia. Scena a doua o aduce pe Zoia, fata din casă, „sursa folclorică” a filologului; aceasta e întrebată, cu modelul în față, și declară numaidecît că locașul respectiv se numește buceă (bucca) și vine din latina populară (în adevăr, de aici și vine: buccella înseamnă gură mică, guriță). Lesne se trece de aici la buci-obraji, dar și altă parte, nevăzută a corpului, ascunsă de îmbrăcăminte — și savantul filolog cere fetei, pentru documentație completă, să-i arate bucele!

În scena a treia, în timp ce are loc, în afara vederii spectatorilor presupuși, verificarea vocabulei cerută de filolog, în cameră se desfășoară un dialog între portretul lui Barbu și acela al lui Hunfalvy, cu privire la dicționarul lui Hasdeu.

Hunfalvy Pal, la 1888 avînd 78 de ani (avea să se stingă trei ani mai tîrziu, în 1891), era patriarhul filologiei maghiare, teoretician al surselor fino-ugrice ale limbii poporului său, un Hasdeu al maghiarilor. El a studiat și limba poporului nostru, afirmînd că aceasta s-a format în Balcani și abia pe urmă, prin păstori, a ajuns la nordul Carpaților, în sec. al XIII-lea — deci o teză ca a lui Rössler, Engel etc., combătuți de mult de latiniști.

Convorbirea celor două portrete e însă și ea închinată bucele și faptului că dicționarul lui Hasdeu se oprea la litera *b* (la cuvîntul *bărbat*). Dacă pentru *b* — spune unul din portrete — vrea cu orice preț să cerceteze bucele fetei... pentru *c*... ce-o mai fi vrînd să cerceteze? Firește, se fac aluzii acide la articolul lui Delavrancea despre portretul făcut de Mirea, la această dată Delavrancea aflîndu-se în conflict cu junimiștii (plecase de la ei în toamna anului 1884, cînd Carp, Maiorescu, Rosetti nu-l susținuseră să candideze la deputăție pe liste liberale — urmare a ostilității lui împotriva legii lui Brătianu privitoare la dotația regală; nici Duiliu Zamfirescu — și tot pentru aceleași motive — nu fusese pus pe liste, dar el nu rupsesse relațiile cu junimiștii). Era

în stare de conflict latent și cu Duiliu Zamfirescu, căruia îi criticase ironic față de Vlahuță romanul *În fața vieții* (a se vedea poezia *Ca doi plopi...*, ed. prezentă, vol. I, p. 349, și nota, p. 549). Undele de venin din discuția portretelor aveau deci explicații, și farsa *Bucea sau căpățînă* prilejuia o descărcare — în cerc intim — a mai multor acumulări de iritare.

Scena a IV-a ne aduce pe Hasdeu față cu Zoica, fata din casă, pe lîngă care insistă să-și arate bucele — firește, ale obrazului, dar jocul de cuvinte este cel pe care-l exploatează scriitorul.

Neajungînd la acord cu fata și pentru a-și putea scrie totuși articolul pentru *Revista*, o trimite pe aceasta în stradă să-i aducă o țigancă, pînă la venirea căreia degustă singur, cu satisfacție, o bucată de rahat turcesc (scena a V-a).

Următoarea scenă, a șasea, trebuia să cuprindă inițial discuția cu țiganka, dar e intercalată o nouă discuție între cele două portrete, și abia scena a VII-a ne aduce pe eroina străzii, o îndrăcită de țigancă, pe care, într-o altă cameră, filologul „a giorșăit-o cu o custură știrbă”. Controversa filologică e, în sfîrșit, elucidată și Hasdeu se convinge că partenera sa de dispută înțelege că bucele se află „unde de drept”. Satisfăcut de concluzie, o plătește pe țigancă și aceasta pleacă, iar el trece la masă, unde scrie versuri pentru revistă, despre „arzoaica” de țigancă, invocînd melancolic bărbăția sa dusă și descriînd preocupat bucele — de la bocca = gură. Totul cu formule latinizante sau italienezante: pote, pole, dievolioica, arzoie, îmoioe, mole, pre, forte — adică pronunții păstrate aidoma după grafie, fără a se ține seama de accentele, care indicau diftongi: pôte=poate; pòle=poale; dievolioica=diavoloaica; mole=moale; forte=foarte. De asemenea, notele de regie indică insidios pentru actori (!) păstrarea accentului, în vorbirea lui Hasdeu, caracteristic ținutului său de origine.

Mai mult decît lucrare literară, farsa *Bucea sau căpățînă*, cu toate picanterile și aluziile frizînd adesea trivialul, ne oferă prilejul reinvierii unei pagini de istorie literară, în care sînt angajați trei scriitori deopotrivă mari: Hasdeu, Delavrancea și Duiliu Zamfirescu.

THARGELIA DIN MILET

Așa cum s-a arătat pe larg în nota la poezia *Cîntul Thargeliei* (vol. I al prezentei ediții, p. 497—503), piesa aceasta în versuri, a doua în versuri din dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu, se pare că trebuie să o socotim pierdută definitiv — singurul caz de acest fel din literatura scriitorului. Scrisă, sau în orice caz terminată în vara anului 1894 („Thargelia mi-a ținut de urît o vară întreagă... evviva Thargelia!...”; Scris. către Titu Maiorescu, din 2/14 sept. 1894), piesa — un singur act — e trimisă Junimii, unde nu întrunește azeziuni, în primul rînd se pare că nici pe a lui Maiorescu însuși. Mărturii concrete nu avem, dar e cu puțință ca aprecierile să-i fi fost comunicate prin viu grai autorului, în toamna aceluiași an, cînd el se afla în țară și, în principal, la București, după stagiul bruxellez, în preziua reluării postului de la Roma.

Ciudățenia e că, în afară de datele aflate în corespondența cu Maiorescu din 1894 și apoi din 1898, referitoare la piesă, în afară de două scrisori ale lui Ollănescu-Ascanio, una probabil, alta sigur din 1898, și, în afară de *Cîntul Thargeliei*, mica bijuterie erotică, introdusă direct în volumul *Imnuri păgîne*, nu ni se păstrează — sau încă nu s-a descoperit — altă urmă a trecerii prin lume a piesei. Dar ea a fost la Junimea, s-a citit, poate chiar într-un plen sau într-un grup mai larg de frecventatori ai cenaclului, s-a trimis și la Teatrul Național, în 1898, și a fost în discuție pentru apariție în *Literatură și artă română*. La 21 sept./3 oct. 1898, Ollănescu i-o cerea imperios pentru teatru — unde venise director Petre Grădișteanu — cu un entuziasm atît de mare, încît nu ne explicăm ce a putut interveni de nu există nici măcar o mențiune despre ea în procesele-verbale ale Comitetului teatral. „Thar-

gelia! exclama Ollănescu. Trimite-mi-o de îndată și ți-o voi pune eu singur în scenă, voi alege interpreta (nu pe Aristizza) și voi face însumi repetițiile cu protagonista fericită de a-ți vorbi versurile pe scenă. Pe Grădișteanu îl ai în buzunar dîndu-i așa ceva de jucat, iar timpul reprezentării, negreșit la sosirea ta în București. Prin urmare, cînd?”

O săptămîină mai tîrziu (28 sept./10 oct. 1898) Maiorescu era înștiințat că luase drumul Naționalului „încercarea de piesă de acum 5 ani... Vom vedea de se poate juca.” Nu s-a putut — dar de ce se dă piesei vechimea de 5 ani, cînd erau numai 4? Poate că documentarea pentru ea (Becq de Fouquières — *Aspasie de Milet*, Ernst Curtius — *Griechische Geschichte* în traducere franceză, Ernst Guhl și Wilhelm Koner, *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken*, în traducere italiană etc.) începuse în 1893, căci lucrările respective sînt ample și stufoase.

Într-un 22 noiembrie, probabil cu un an înainte, tot Ollănescu se interesa de „dramaturgia de care-mi vorbeai... ad-o la noi, că ne trebuie și la teatru și la revistă”. Deci să nu fie trimisă la *Convorbiri*, de la care grupul Petrașcu-Ollănescu voiau să-l smulgă pe scriitorul nostru (el trimisese acolo *În război*, promis lor inițial, dar solicitat telegrafic de Maiorescu pentru revista Junimii).

După atari pregătiri, ce putea interveni ca piesa nici să nu se joace, nici să nu se publice și nici manuscrisul să nu mai existe? La Național, în Comitetul de lectură, pare să nu fi ajuns. Deci, Ollănescu e cel care n-a predat-o — căci „am trimis-o lui Grădișteanu prin Ollănescu” (Scris. către Titu Maiorescu, din 28 sept./10 oct. 1898).

Să fi fost atît de slabă? Începutul n-o dovedește, și, pe de altă parte, cunoaștem un număr mare din piesele într-un act care se jucau atunci. E cert că a lui Duiliu Zamfirescu era superioară multora. S-o fi retras scriitorul însuși de la Ollănescu? Și aceasta se poate. După cum sînt posibile și altele, pe care nu le putem bănuî. Fapt e că ne-a rămas doar începutul piesei, în două variante, întrucîtva diferite, din care am dat citate concludente în nota amintită, din volumul I al ediției prezente.

Piesa își plasează întîmplările în anul 480 î.e.n., în casa Thargeliei, la Corint. E momentul disputelor, declanșate de năvala persilor lui Xerxes, dintre cele două partide, cel democratic, avînd în frunte pe Temistocle, care voia să dea lupte pe mare („Mîntuirea Heladei este marea”) și cel aristocratic, condus de Aristide, care prefera împotrivirea pe uscat. În cele din urmă lupta s-a dat și pe uscat (Marathon) și pe mare (Salamina), dar piesa nu cuprinde decît un episod premergător

hotărîtoarelor bătălii, anume acela al coagulării forțelor populare, aici reprezentate de Temistocle și de Thargelia, împotriva celor care — ca Arthmios — voiau să evite lupta, pare-se chiar să trădeze, și chiar a aristocraților care evaluau în felul lor repartiția forțelor și preferau lupta terestră.

Arthmios, originar din Zella, nu suporta jugul Atenei — nu pentru că era Atena, dar pentru că cetatea a ajuns să fie condusă de un ilot, Temistocle.

„Dar tatăl lui, Neocles, e nobil“, replică Thargelia, solidară prin condiție cu marele comandant. Arthmios nu acceptă o astfel de noblețe „turnată-n cițiva ani / de toți bastarzii lumii“; el face elogiul aristocrației de sînge, într-un fel care seamănă cu viitoarea argumentare a lui Duiliu Zamfirescu din discursul de recepție la Academie (1909) și din polemica ulterioară cu *Viața românească* și *Tara noastră* (Sibiu). Dar în piesă simpatia scriitorului merge direct către Thargelia și Temistocle, deci către „clasa“ viitorilor săi adversari din 1909. Frumoasa curtezană, lipsită de patrie, căci ea e originară din Milet — de unde avea să vină, ceva mai tîrziu, și Aspasia lui Pericle — e îndrăgostită de Atena, „cetatea eternă“ a Greciei, iar ideea de patrie e la ea supremă, deși eroina, în acel moment, nu avea propriu-zis o patrie.

O poezie a dezrădăcinării ghicim aici, de care Duiliu Zamfirescu însuși a fost stăpînit întotdeauna, în vremea stagiului roman. Nu mai puțin, e cuprinsă în piesă o insurecție interioară împotriva aristocrației snoabe și trădătoare, în numele păturilor ridicate mai recent, prin merite. Se considera pe el însuși de o atare proveniență. E cumva, în cele din urmă, piesa o conciliere între cele două tabere, a lui Arthmios (în care protagonistul era Aristide, atunci exilat) și a lui Temistocle, în vederea idealului suprem de salvare a patriei, la care îi îndeamnă deopotrivă frumoasa Thargelia? Poate că în acest sens pleda piesa, și lucrul a fost înțeles ca o procedură nepotrivită în raporturile dintre cele două partide politice de la noi, ceea ce a dus la eșecul piesei. Însă la astfel de pledoarii lumea nu era prea atentă atunci; *Convorbirile* junimiste îi publicau lui Eminescu, la 1881, *Scrisoarea III*, ucigaș antiliberală, chiar în momentele cînd Brătianu trata unul din cartelurile cu gruparea junimistă, condusă de Carp-Maioreescu. Să bănuim că un astfel de subtext a dus la respingerea piesei, și la *Convorbiri* și la *Literatură și artă română* — unde scriitorul avea mereu vad sigur, ba chiar cele două reviste se concureau în a-l publica — iar apoi și la teatru, ar fi exagerat. Ar trebui să deducem atunci că partea din piesă pe care n-o

avem era foarte slabă, lipsită de dramatism. Lucrul e puțin probabil, dar, pe de altă parte, piesa fiind în versuri, se putea cel puțin publica drept poezie — dacă nu se reprezenta ca piesă — căci Duiliu Zamfirescu versifica frumos, mărturie stă partea existentă, iar la 1894 el se afla în momentul de vîrf al artei sale poetice.

Nu știm ce curs lua piesa, căci, într-o variantă din care ni se păstrează, de asemenea, cîteva pagini răslețe, descoperim intenția frumoasei milesiene, înrăită acum de condiția ei de curtezană (jucărie de lux, cum spune ea, „mîngîiere a regilor bătrîni“) de a învrăjbi Atena cu Sparta, nu atît ca să facă mai lesnicioasă înfrîngerea ambelor de către persii năvălitori, cît din simpla patimă a răzbunării, pentru că elenii și în principal poporul Atenei „în epigrame batjocorit-a dorul / cetății mele scumpe“. Deci, Thargelia își lua, în această variantă, misiuni naționale, politice; ea contesta și pe Arthmios, stirpe de Atrid, deci neam de rege, și pe Temistocle, erou ridicat din popor, și pe „bardul Simonide“, conștiință, expresie spirituală a ambilor, nega pe atenieni, într-o mizantropie absolută care, așa cum reiese dintr-o altă pagină răsleată, e de fapt expresia tragică a neputinței de a-și găsi ea însăși personalitatea, fizionomia interioară — este, cum va spune ea aici, „un dor de tine însuși“, mereu neîmplinit și mereu înveninîndu-i ființa.

Nu știm însă care din aceste direcții rămîneau să domine ideeații piesei. Se adunau probabil, la această insurgență intimă, în numele orașului natal, și dorurile de răzbunare a tinereții irosite, a iubirii și frumuseții jignite, întinată de bărbați, poate că intervenea și conștiința îmbătrînirii, a ratării biologice. Să fi fost vreo filtrare mai puțin dibace a vreunei situații reale din epocă, de la noi sau din altă țară, e mai greu de presupus. Duiliu Zamfirescu nu le practica — ceea ce însă nu înseamnă totuși că nu putea să încerce, fie și o singură dată, gustul unei atari întreprinderi! Oricum, amărăciunea respingerii la Academie, în 1893, a sancțiunilor ministeriale repetate, cu mutările din 1892 la Atena și Bruxelles, acestea și ecoul slab al literaturii sale de pînă atunci — cînd încă nu avea nici *Viața la țară*, nici *Alte orizonturi*, primele mari volume ale perioadei romane — s-au aliat, s-au adunat, să răsune în această piesă tragică, din care nu cunoaștem decît începutul.

Scriitorul își arăta în altă scrisoare către Maioreescu „impresia că acțiunea, atît cîtă e, se susține și merge repede către sfîrșit. Caracterul Thargeliei, cu multe contradicții, dar în fond cu nota de generozitate

dominantă (aşa cum pare că a fost în realitate — în toate cazurile cum a fost Aspazia), ũmi pare că reiese din acţiune.

Istoriceste, cred că toate datele sînt exacte. Toate persoanele (afară de sclava Neotita) au existat, cu rolul lor bine definit. Arthmios fusese exilat din Atena de cãtre Themist, din cauză cã încerca sã cumpere lumea cu aur de-al perşilor. Timon era în realitate amicul lui Themist. Simonide este poetul timpului.

Ştiu cã datele istorice au o importanţã secundarã, dar cînd sunt exacte nu stricã" (Scris. din 14/26 sept. 1894).

Autenticitatea istoricã strictã nu duce la concluzia cã toatã acţiunea *dramaticã* a piesei nu e rodul fanteziei. Dimpotrivã, cursul şi semnificaţiunile date de Duiliu Zamfirescu unor fapte şi persoane reale, acestea sînt esenţiale — şi pe acestea nu le cunoaştem decît atît cît s-a subliniat în însemnãrile de mai sus. De fapt, pe Timon şi Simonide nici nu-i vedem în scenele care ni s-au pãstrat, singurii care încep sã se profileze sînt Thargelia, Temistocle şi Arthmios şi, atît cît se poate defini o sclavã — inventatã în întregime, element de ecou al eroinei principale — şi Neotita.

Confruntarea cu izvoarele indicate de Duiliu Zamfirescu însuşi, pe manuscrisul fragmentului pãstrat — cele trei lucrãri de Beq de Fouquières, Curtius şi Guhl şi Koner — nu ne spune nimic în plus despre acţiunea piesei, ci despre cursul real al evenimentelor istorice, care nu ştim cum s-a oglindit în versurile lui Duiliu Zamfirescu. Thargelia, cea mai importantã pentru noi, e modelatã mai mult dupã Aspazia lui Pericle, dupã spusa autorului însuşi, decît dupã propria ei fãpturã, aşa cum ne-a pãstrat-o istoria.

Aceastã a treia lucrare dramaticã a lui Duiliu Zamfirescu — cele douã scenete de mici dimensiuni, *Ce ne-aduce iarna* şi *Bucea sau cãpã-ţinã*, le socotim ceea ce sînt: simple piese de atelier, cu destinaţie restrînsã, publicisticã sau de salon, în nici un caz urmînd sã urce pe scenã — are şi ea soarta predecesoarelor: eşecul. Mai mult decît ele însă, *Thargelia din Milet* e şi singura dintre lucrãrile lui Duiliu Zamfirescu definitivatã de autor şi apoi pierdutã.

Dãrn, în continuare, textul ei integral, cu variantele pãstrate, pentru a consemna, cel puţin într-un capitol de *Note şi comentariu*, cele cîteva pagini de teatru versificat, nu prea frecvent în epoca lui Duiliu Zamfirescu.

THARGELIA DIN MILET

Themistocle	Arthmios din Zella
Timon	Thargelia din Milet
Simonide din Ceos	Neotita (<i>sclavã</i>);

În casa Thargeliei, la Corint — Anul 480 a.c.

SCENA I

THARGELIA, NEOTITA

NEOTITA

(*isprãvind de pus gãteala pe capul Thargeliei*)

Şi de mã mir, stãpînã, de cele ce se zic,
Mã mir, fiindcã-mi pare cã prea se zic puşine.

THARGELIA

Şi ce se zice ?

NEOTITA

Unii gãsesc Corintul mic
Şi prea mare onoarea de-a te cuprinde-n sine.

THARGELIA

Iar alţii ?

NEOTITA

Alţii iarãşi cã chiar Atena nu e
Destul de splendid templu pentru-o aşa statuie.

THARGELIA

Şi-i crezi ?

NEOTITA

Ii cred din suflet.

THARGELIA

Faci rău : acei ce zic

Că pentru mine este Corintul lor prea mic,
Nu-s din Corint ; și nu sunt atenieni acei
Ce-ar face din Atena altă unei femei.
Să sufere altare femeilor ca... mine !
Nedotito, tu nu știi ce simbol maiestos
E pentru ei Atena !...

NEOTITA

Cum este pentru tine

Miletul...

THARGELIA

Pentru mine, Miletul nu mai este...
Viața trece... Trece viața, trec și eu,
Trec toate.

NEOTITA

O, stăpînă !...

THARGELIA

E vecinica poveste

Cu lutul și cu focul hrăpit de Prometeu.

(Se uită lung la mare. Rostește încet ca pentru sine.)

Amor, amor,

Încîntător

Sălbatec ca o căprioară,

De ce mă-mbii

Și tu nu vii,

Tu nu mai vii a doua oară ?

(Se scoală.)

Sunt gata ?

NEOTITA

Da, stăpînă. De-ai pune-n colțul gurei
Un fluture de zîmbet, ai da vieții grai :
Thargelion * e luna surîsului naturii,
Și-n mijlocul naturii ești tu luna lui mai.

* Luna *Thargelion* = mai (notă D. Z.).

Ești albă, ești frumoasă, ești tînără, și ești
Atît de nentrecută în haruri femeiești,
Că de mi-ar da Apollo putere să te cînt
Și-ar coborî toți zeii locașul pe pămînt.

THARGELIA

Mă lingusești, fetișo.

(Îi întinde mîna să i-o sărute.)

NEOTITA

(plecîndu-se să sărute haina)

Ești dulcea mea stăpînă.

THARGELIA

Ți-am spus că nu se poate.

(Ridicînd-o.)

Sărută-mă pe mînă.

SCENA II

THARGELIA

(ia o livă și se așează în fața mării)

Amor, amor,

Încîntător

Sălbatec ca o căprioară,

De ce mă-mbii

Și tu nu vii,

Tu nu mai vii a doua oară ?

De cînd te-ai dus

Toate-au apus

S-a stîns întreg suflul firii ;

Topacii sîng

De trunchi se hîng,

De scu... ă... trandafirii.

Amor, amor,
Tare mi-i dor
De ochii tăi fugari și tineri,
De-a săruta
Gurița ta,
Copil iubit zeiței Vineri.

Că de-ai veni,
Ți-aș împleti
Un cuib de dezmierdări de soare,
Și-n ciuda ta
Ți-aș anina
Painjeniș pe aripioare.

SCENA III

THARGELIA, ARTHMIOS

Pe când Thargelia rostește versurile din urmă, Arthmios se ivește pe terasă, venind de pe mare. El îi face semn să nu se întrerupă. Thargelia sfârșește versurile rîzînd.

ARTHMIOS

Ce cîntec trist !... Și totuși...

THARGELIA

Și totuși ?...

ARTHMIOS

Ce plăcere,

Cînd sufletul iubește și nu poate să spere,
De-a auzi cum cheamă, Thargelia, cu dorul,
Din cele patru vînturi, pe Eros călătorul.

THARGELIA

O, Arthmios, se vede că mintea ta nu-i încă
În cele iubitoare cu din prisos adîncă.
Șezi colea.

*(Îi întinde fruntea să i-o sărute. El o sărută din fugă pe umărul gol.
Ea-l amenință cu degetul.)*

Altă dată să ceri voie...

ARTHMIOS

(întrerupînd-o)

...la timp.

Ce forme minunate !... Thargelio, îți jur
Că peste tot, cît ține Hellada împrejur,
Și peste mări și dealuri, la barbari, și-n Olymp
Și-n Iad — nimic — nici însăși Sirenele din unde
N-au pielița mai albă, nici forme mai rotunde.

(Vrea să se plece să-i sărute umărul din nou.)

Se poate ?

THARGELIA

(retrăgîndu-se)

Nu se poate.

ARTHMIOS

Ce inimă de stîncă !...

THARGELIA

De ce ?

(Rîzînd.)

Asemeni lucruri se iau, iar nu se cer.

Ți-am spus că nu ai mintea cu din prisos adîncă
În cele-ale iubirei.

ARTHMIOS

(înălțînd din umeri)

Ciudată ești !...

THARGELIA

(idem)

Mister !...

ARTHMIOS

(Juce cîțiva pași pînă la ușe, apoi vine repede către Thargelia)

Ia spune-mi !... Suntem singuri, da ?

THARGELIA

Singuri, singurei.

ARTHMIOS

A fost ?

THARGELIA

A fost. Dar cine? Themistocle sau ei?

ARTHMIOS

Ei, cine?

THARGELIA

Antiochos... (*Nebotărită.*) Adimantos, în fine.

ARTHMIOS

Aceștia sunt singuri.

THARGELIA

(*mirată*)

Adimantos?

ARTHMIOS

Vezi bine,

Toți sunt sătui de jugul Atenei. Toți ar vrea
S-o vadă-ngenunchiată. Chiar cei ce n-ar putea,
Pe față: Sicyonul, Arcadia, Corintul,
Phliontele, Mycena, Elida și Tiryntul,
Și poate chiar Megara.

THARGELIA

Dar Sparta?

ARTHMIOS

Ea, din parte-i,

Ar fi prea bucurasă: supremația Spartei
E vorbă goală. Astăzi Atena face tot,
Sub îndboldirea urei aceluia crud ilot...

THARGELIA

(*întrerupind*)

Themistocle?...?

ARTHMIOS

Vezi bine.

THARGELIA

Ilot?...?

738

ARTHMIOS

Sau fiu de tracă!

THARGELIA

(*cu vioiciune*)

Dar tatăl lui, Neocles, e nobil.

ARTHMIOS

Nu se-mpacă

Asemenea noblețe e-un sînge ca al meu,
A cărui începuturi se urcă la Tezeu.
Noi nu primim noblețea turnată-n cîțiva ani
De toți bastarzii lumii. Cu ultimii tyrani,
Cu Pisistrații, cartea de aur s-a închis.
Noi am făcut Atena! părinții și străbunii
Nobleși. Iar noi astăzi n-avem nimica: unui
Slăbiți, iar cei puternici, proscrisi. Eu sunt proscris.
Aristide, de-asemeni.

THARGELIA

Și eu ce pot să fac?

ARTHMIOS

Tu, dac-ai vrea, poți multe.

THARGELIA

Eu?...?

ARTHMIOS

Da. Fiul de trac.

E-n mîna ta. El crede în tine, te iubește:
Îndeamnă-l să se lase de nebunescul gînd
De-a se lupta cu Xerxes și-a-i ține piept orbește.
A-i ține piept noi! Cine? Cîți suntem? Mai curînd
Sau mai tîrziu, aceeași menire ne așteaptă.
Deosebirea este că dacă ne-îndirjim
Și vrem să ne opunem, mînia lui cea dreaptă
Ne va zdrobi! și-atuncea, din liberi, o să fim
Schimbați în sclavi. Atena, Atena o să fie
Redusă-n praf!...

THARGELIA

Iar altfel, redusă-n satrapie.

739

ARTHMIOS

(*făcînd un pas înapoi*)

Thargelio ! tu însăși ai început să fii
Părtășe protectoare acestei nebunii !...
Te-a cîștigat tiranul...

THARGELIA

(*intrerupîndu-l*)

Ba nicidecum.

ARTHMIOS

(*continuînd*)

...pe tine,

Speranța noastră !...

THARGELIA

(*idem*)

Nu e adevărat.

ARTHMIOS

La cine

Să cerem sprijin ?...

THARGELIA

(*idem*)

Nu e adevărat, își spun.

Eu sunt cu voi, cu tine, cu cei ce se supun.
Ioniană — mie, ce-mi pasă cine-nvinge !...
Eu patrie n-am. Miine ca astăzi, azi ca ieri :
Un lanț de viclesuguri, de lacrimi, de plăceri,
Pe care-l duc orunde. Războiul ce se-ncinge
Mă supără.

ARTHMIOS

Atuncea ?...

THARGELIA

(*după o mică pauză*)

Dar dacă e s-aleg

Eu, curtizana, moartea poporului întreg,
Sau placida cădere sub jugul satrapiei,
Eu aș alege moartea.

ARTHMIOS

Cuvinte de poet,

Vorbești ca Simonide.

THARGELIA

(*cu vioiciune*)

Ba nicidecum.

ARTHMIOS

Încet,

Încet.

(*Ia un scaun și se așează lângă dînsa.*)

Și mai-nainte de-a da vînt poeziei,
Te rog să-mi spui anume orașul cel supus
Pe care l-au ars perșii — l-au ars sau l-au redus
În satrapie.

THARGELIA

Naxos, Miletul, cite vrei.

ARTHMIOS

Am zis *supus*. Da, Naxos și alte două-trei,
Care-au făcut cum face Atena, au fost rase.
Dar cine e dușmanul care-ar primi să lase
Întregi, cetăți dușmane ?...

Thargelio, eu știu
Că lumea zice multe de mine : c-am să fiu
Numit satrap ; că perșii m-au cumpărat cu sume
Enorme ; că sunt gata să-i vînd... dar lumea-i lume.

(*Cu căldură.*)

Fu nu-s vîndut la nimeni ! Eu sunt atenian
Și țelul meu e unul : să scap cetatea.

(*Ii ia mîna.*)

Spune,

Vrei să m-ajuti ?...

THARGELIA

Vezi bine. Dar ce să fac ?

ARTHMIOS

Orcă condiții. Aur... Vrei aur ?... Vrei colan
De aur ?

THARGELIA
(cu interes)

A !...

ARTHMIOS

Vrei scule ? Vrei purpură de Tyr ?
Le am aici, în luntre.

(Face un pas către terasă.)

THARGELIA

Da ?...

ARTHMIOS

Da.

(Intorcându-se.)

Și am un șir

De boabe mărgărite...

(Le laudă din semne.)

THARGELIA

(cu mai mult interes)

Da ?...

ARTHMIOS

Da.

SCENA IV

THARGELIA, ARTHMIOS, NEOTITA

NEOTITA

(intrînd repede)

Stăpînă, vine

Themistocle.

(La auzul acestui nume, Arthmios vrea să fugă. Thargelia îl oprește și, făcîndu-i semn să tacă, îl împinge repede către o cameră vecină, în dreapta. Apoi se așează, ca mai-nainte, luînd lira.)

THARGELIA

Să vie.

(Neotita iese.)

SCENA V

THARGELIA, THEMISTOCLE

Themistocle intră din stînga și rămîne lingă ușa în admirare. Thargelia, uitîndu-se la el și zîmbindu-i, zice începutul versurilor :

Amor, amor,

Încîntător

Sălbatec ca o căprioară

De ce mă-mbii

Și tu nu vii ?...

THARGELIA

(lăsînd lira și ducîndu-se spre el)

Ba a venit cu tine.

THEMISTOCLE

(luîndu-i mîinile)

Thargelio, copilă, o blîndă Auroră,
De te-ar fi scris Olymput din picături de lapte
Și ți-ar fi dat Demeter roșeața unei flori
S-ar fi mișcat toți zeii la vestea unei fapte
Atît de strălucite !...

(Îa un scaun și șade lingă dînsa.)

Iar bieții muritori,

Ce n-au făcut nimica, și totuși te au vie,
Din carne și din suflet, pe tristul lor pămînt,
Ar trebui să-și schimbe tot graiu-n poezie
Ca să ridice glasul să-ți zică un cuvînt.

THARGELIA

Incep să cred : poezii sunt gata.

THEMISTOCLE

(Intinzîndu-i o oglindă pe care i-o aduce ca dar)

Ca dovadă

Privește-te...

THARGELIA

(luînd oglinda și admirînd minerul — o statueta a Venerii)

Ce lucru frumos !...

THEMISTOCLE

(urmînd)

...și vei vedea

C-am spus numai ce este.

THARGELIA

(cu modestie prefăcută)

Nu-i bine să te vadă

Zeița Aphrodita alături cu ea...

Și nici nu-i trebuință : mă știu.

THEMISTOCLE

Și-mi dai dreptate.

THARGELIA

Și da și nu...

THEMISTOCLE

Ce vorbă !...

THARGELIA

De-aș fi o zeițate,

Așa cum zici, și soarta ar sta în mîna mea,
Eu mi-aș schimba destinul.

THEMISTOCLE

Și ce-ai dori ?

THARGELIA

Aș vrea

Să fiu o muritoare cu haruri mai puține,
Dar cu mai multă minte, și cu mai mult noroc ;

(Cu căldură.)

Aș vrea să fiu iubită pururi, din inimă, cu foc ;
Să fug de lumea asta, și singuri, eu și dînsul,
Să dăm un sens vieții din noi !

THEMISTOCLE

Te-neacă plînsul,

Fetiço. Fii cuminte. Tu vrei să fii iubită !...
Da' ești cea mai iubită dintre femei. Tu ești
Slăvită, adorată.

THARGELIA

Asemenea ursită

N-aș vrea-o nici la dușmani... Iubită eu ! — glumești.

Eu sunt o jucărie de lux, ce mișc din mîna,

Rîd, cînt — o mîngiere a regilor bătrîni.

Și... vrei să-ți spun ? Tu însuși, Themistocle, mă crezi

C-aș fi folositoare ambițiunei tale,

Și astfel ții la mine, mă cînti, vii să mă vezi,

Ba-mi faci și daruri...

THEMISTOCLE

(schimbînd tonul)

Fie ! Ne-am îndrumat pe-o cale

Ca asta — înainte !

(După o pauză.)

Thargelio, tu știi

Că azi sau mîni, Atena, și poate chiar Hellada

Întrecăgă, vor fi șterse, reduse-n satrapii,

Iar templele cu zeii, Atena Poliada,

Căzute-n mîni de barbari !...

Tu știi, c-aici, aproape,

La Istm, bărbații noștri nu se-nțeleg — căci unii

Vor luptă, și s-ar duce să moară ca nebunii

Degeaba ; alții pace, dar nu-ndrăznesc să-ngroape

Idea libertății. Și toți s-au împăcat

Asupra unui lucru : războiul pe uscat.

(Cu putere.)

Aceasta-i nebunie curată ! Mîntuirea
Helladei este marea.

Pe mare, căpitanii

Sunt dezbinați de ură. Eurybiad, cu firea

Nehotărîță, tace și-și ține-n loc spartanii ;

Adimantos, gelosul de gloria Atenei,

S-a depărtat de flotă cu toți corintienii ;

Corcyra stă deoparte cu Argos și cu Thebe ;

Tyranul Syracusei de-asemeni.

(Se scoală.)

Tristă plebe,
De generali nemernici și regi născuți la plug!
Ai merita să tremuri de-a pururea sub jug!

(*Întorcându-se către dînsa, blind.*)

Thargelio, în tine mi-am pus speranța-ntreagă;
Adimantos se-nchină la graiul tău. S-aleagă
Comanda, de voiește. El este-n mîna ta...

THARGELIA

Themistocle, ce glumă!...

THEMISTOCLE

Te-o binecuvînta.

Manuscrisul principal se oprește aici, într-un punct, așadar, unde abia se înfrunesc polii conflictului — Thargelia, Themistocle și Arthmios — dar unde sînt menționați posibili rezoneri ai piesei, poetul Simonide și Timon (probabil e avut în vedere acela poreclit „mizantropul“, căci el trăiește în secolul al V-lea î.e.n.).

E clar că, prin aceștia, mai ales, se relevau sensurile ideologice ale piesei. Simonide din Ceos (556—468 î.e.n.) era poetul oficial de-a lungul întregii epoci, el a cîntat în versuri de tot felul, îndeosebi în elegii și „trene“, toate marile victorii grecești din timpul războiului cu persii, și pe cea de la Marathon, dobîndită după asalturile terestre, preconizată de partida lui Aristide și a lui Arthmios. Să fi avut scriitorul nostru în vedere pe un contemporan al său, poet național ca Simonide — așadar „oficial“! — și aceasta să fi atras nemulțumirea lui Maiorescu, care se va fi gîndit la Alecsandri?

Ce-ar fi vrut să semnifice, în acest caz, prezența scepticului, pesimistului Timon, „în realitate prietenul lui Themistocle“, cum spune Duiliu Zamfirescu? Timon cel real își pierduse averea, fusese deșertat de marile nenorociri abătute asupra țării sale, și ajunsese la o mizantropie generală, împotriva umanității întregi. Dacă Simonide ar fi putut condensa optimismul sau neutralismul național, în raport cu cele două partizi grecești — ce-ar fi adunat în el tristul Timon? Nu știm. Însă putem presupune că în legătură cu cei doi vor fi apărut cauzele care au dus la naufragiul piesei.

Vom nota, în continuare, că finalul primei scene, de la întrebarea Thargeliei dacă Neotita a isprăvit cu gătelile și podoabele, o avem și

într-o altă variantă, unde frumoasa milesiană ne apare în cu totul altă postură: cinică, adversară aînt a partidei lui Themistocle, cît și a celeia a lui Aristide-Arthmios. Ultimele versuri, chiar în această variantă, ne arată însă o făptură nu cinică în structura ei, ci numai foarte tristă, decepționată, în urma unei vieți risipite zadarnic și copleșită de „un dor de tine însăși“.

Abia după această scenă, neliniștita curtezană se alină în cîntecul de dragoste, pe care Duiliu Zamfirescu avea să-l introducă în volumul *Imuvi păgîne*.

Iată, în întregime, finalul scenei prime, în această variantă, despre care nu știm dacă e ulterioară sau anterioară versiunii pe care am reprodus-o mai sus:

THARGELIA

Sunt gata? (*Se uită într-o oglindă.*)

Da, sunt gata... Și-mi plac. Ascultă, fată:
Aș vrea să fiu frumoasă cum n-am fost niciodată.
La Istm e luptă mare. Se ceartă căpitani
Și rid soldații. Grecii vor una, iar spartanii
Vor alta. Parcă n-ar fi cu toții greci! Iar eu
Îi vreau pe toți, aicea, supuși și mici. Îi vreau
Supuși. Îi vreau pe nobili îngenuncheați! Poporul
Superb, ce-n epigrame batjocorit-a dorul
Cetății mele scumpe, îl vreau batjocorit!
A!... Arthmios!... noblețe din sînge de atride,
Themistocle eroul! și bardul Simonide!...
Pitici!...

Atenienu!... Copii.

(*Ducîndu-se către Neotita.*)

M-am răcorit.

NEOTITA

Stăpînă, ura este dușmana frumuseții.
Te-ai înroșit...

THARGELIA

Din suflet se ureă-n albul feții.

NEOTITA

Așa-i... dar e cam roșie.

THARGELIA

Da ?

(*Se uită din nou în oglindă.*)

Nu-i nimic.

NEOTITA

O pată !

Voi ai să fii frumoasă cum n-ai fost niciodată...

THARGELIA

Voi am să fiu frumoasă !... Voi am !... Ce poți să știi !...

Trec valuri peste valuri, nevoi și bucurii ;

Ne punem roș pe față, și sclave și stăpîne...

NEOTITA

Ne-am pune alb mai bine...

THARGELIA

Și golul tot rămîne

NEOTITA

Un gol... de ce ?

THARGELIA

Vezi, asta-i !... Un gol de... nu se știe :

Un gol de rîu ce seacă ; un gol de colivie

Din care păsărica s-a dus ; un gol de floare

Pe-a cărui sîn se prinde un fluture ce moare...

Tu nu pricepi. Ia seama : un gol ce ți se suie

Din inimă în minte ; un gol, ce e și nu e ;

Un gol de...

(*Văzînd că Neotita nu pricepe.*)

Ai dreptate. Cuvintele sunt mute.

Un dor de tine înșăși...

Nu poți pricepe. Du-te.

(*Neotita iese.*)

Avem, de asemenea, și un fragment izolat al ultimei scene din versiunea care ni s-a păstrat, cuprinzînd controversa dintre Thargelia și Themistocle. Milesiana mai păstrează ceva din cinismul care apărea în varianta citată a finalului primei scene. Cearta dintre comandanții greci nu mai e relatată de Thargelia, ci, mai firește, de Themistocle, care-i

cere și el milesienei sprijin în a convinge pe Adimantos ca să accepte comanda. Conflictul între cele două poziții apare clar — Thargelia trebuind să se împartă între solicitarea lui Arthmios de a-i convinge pe comandanți să dea lupta pe uscat și aceea a lui Themistocle de a prefera înfruntarea pe mare. E cert că rolul Thargeliei este exagerat — nu era cu puțință ca o curtezană, oricît de frumoasă și deșteaptă, să aibă pînă într-atît influență la toate facțiunile grecești, să poată influența și o partidă și cealaltă, deopotrivă, și soarta peninsulei să fi fost în așa măsură dependentă de o femeie, care mai era și străină de teritoriul cetăților grecești.

Cum nu cunoaștem textul, presupunerile de tot felul pot să-și facă loc. Poate din cauza acestei hipersolicitări a rolului unei străine, devenită arbitrară suverană între cele două partizi — aristocratică și democratică — să fi întîmpinat piesa atîta rezervă și la Junimea și la Teatrul Național, ba chiar și la *Literatură și artă română*? — căci nici prietenii Ascanio și Petrașcu n-au putut-o publica.

Dăm mai jos și această scenă, unde pare să se contureze și întîlnirea directă dintre Themistocle și Arthmios, de vreme ce unul își semnalează prezența (strănutînd), iar altul devine bănuitor și insinuant la adresa curtezei.

THARGELIA

Mie !... Ne-am îndrumat pe-o cale
Greșită. Doruri ? !...

(*Uitîndu-se la el.*)

Poate o boabă cu otravă...

(*Rizînd cu amărăciune.*)

O, dac-ai ști !...

(*Mișcare în camera de alături.*)

THEMISTOCLE

S-aude tușînd...

THARGELIA *

E Nèa, sclavă.

THEMISTOCLE

E poate Nèos, sclavul : tușește cam pe nas.

* De aici pînă la sfîrșitul scenei, numele sînt scrise prescurtat de autor.

THARGELIA

Se poate. Dacă-ți pare ciudat, mai fă un pas
Și vezi.

THEMISTOCLE

(*nebotărit*)

Ciudat nu, însă...

(*Ducându-se spre ușe.*)

THARGELIA

(*se întoarce repede către dînsul și, prefăcîndu-se, cade*)

Themistocle! dă-mi mîna.

Îmbătrînesc!... Ce lucru: Thargelia bătrînă!...

(*Se reazemă de dînsul.*)

Îți pare cu puțință?...

THEMISTOCLE

(*se uită lung la ea*)

Ah, cît ești de frumoasă —

Tu nici nu știi ce farmec ți-a pus natura-n toate
Cum flacăra dintr-ochi-ți lucind misterioasă,
Atrage ca destinul...

THARGELIA

Și mă iubești?...

THEMISTOCLE

Se poate

Să mai întreb! Știi bine...

THARGELIA

Atunci plecăm.

THEMISTOCLE

Da? Unde?

THARGELIA

Ne ducem după soare: un colț de rai pe unde,
La Zante, la Ithaca — Ionia e mare.
Primești?... Un vis de aur ce mi-a hrănit viața
De cînd mă simt pe lume. Un dor de depărtare,
De lume nouă: dorul de-a-ncepe dimineața
Altfel. Primești?...

(*Themistocle tace. Ea face un pas înapoi.*)

Așa e?!... Thargelia e bună

De-nveselit viața. Bacantă! O cunună

Pe cap, o liră-n mînă, și cîntă!...

— Nu! Nu cîntă!

E coardă ruptă!

THEMISTOCLE

N-am zis nimic.

THARGELIA

Și liră frîntă!

THEMISTOCLE

Thargelia!

THARGELIA

Ce cauți? Ai planurile tale!

Vorbește, spune...

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Material pregătitor, datînd din 1890—1892: considerații asupra lui Platon și un fragment din <i>Symposion</i> . Va fi utilizat în <i>Lydda</i>	200—201
Prima filă a manuscrisului <i>Lydda. Scrisori romane</i> . Nota din stînga aparține lui Mihail Dragomirescu — este indicația privind litera tipografică pentru tipărirea în <i>Convorbiri literare</i>	200—201
Filă de manuscris din romanul <i>Lydda. Scrisori romane</i>	200—201
Manuscris anterior cu puțin romanului <i>Lydda</i> — este prima pagină a piesei <i>Hypnoticii</i> (viitoarea <i>Lumină nouă</i>), datînd din perioada 1896	200—201
<i>Lumină nouă</i> . Filă din manuscrisul final — partea adăugată în poezia care n-a mai fost publicată separat de scriitor	200—201
Afișul celei de a doua reprezentării a piesei <i>Lumină nouă</i> și a scenei <i>O amică</i> . Distribuțiile sînt cele de la premieră, anterioară cu două zile	200—201
Filă din manuscrisul final al piesei <i>Poezia depărtării</i>	200—201
Afișul premierei piesei <i>Poezia depărtării</i> și — din nou — <i>O amică</i>	200—201
Filă din adaosul la comedia <i>Voichița</i> , trimis lui Ion Livescu, conținînd duelul cochet dintre protagoniști, cu versuri din poezii anterioare ale lui Duiliu Zamfirescu	200—201
Pagină din <i>Convorbiri literare</i> , conținînd o intervenție a lui Duiliu Zamfirescu, în vederea spectacolului	200—201
Afișul premierei piesei <i>Voichița</i> , alături de care — din nou — <i>O amică</i>	200—201

Sceneta comică <i>O amică</i> însoțind și alte piese, nu numai ale lui Duiliu Zamfirescu	200—201
Filele de titlu ale celor două manuscrise <i>Prea târziu</i> — prima scrisă de Duiliu Zamfirescu (versiunea prezentată în concurs — se vede și motto-ul pentru recunoaștere), a doua scrisă de Ștefan Vellescu	648—649
Distribuția primului manuscris al piesei <i>Prea târziu</i> ; caligrafia e a lui Duiliu Zamfirescu, modificările ale lui Ștefan Vellescu	648—649
Filă de manuscris a primei versiuni (cea prezentată la concursul teatral); caligrafie străină. La mijlocul paginii, textul: „(Se plimbă un moment.) A!... uite, subprefectu și-a uitat revolveru...” e adăugat de Duiliu Zamfirescu. Celelalte intervenții sînt ale lui Ștefan Vellescu	648—649
Textul prim, cu intervenții ale ambilor semnatari. Textul „cum zice Beaumarchais” e caligrafiat de Duiliu Zamfirescu; tot al lui, două rînduri mai sus: „că-n lumea asta”. Celelalte intervenții sînt datorate lui Vellescu. Dar mențiunea marginală <i>Să se observe</i> e a lui Duiliu Zamfirescu	648—649
Filă de la începutul actului II al primei variante. Scris străin — dar mențiunile laterale și indicația transferării unui text aparțin lui Duiliu Zamfirescu	648—649
Afișul premierei — care a fost și unica reprezentare	648—649
Prima filă a transcrierii piesei <i>Thargelia din Milet</i>	648—649
Filă din începutul <i>Thargeliei</i> , cu prima strofă a micului cîntec de dragoste, singurul publicat (în vol. <i>Imnuri păgîne</i> , 1897) din toată piesa	648—649

SUMAR

<i>Notă asupra volumului IV</i> — Lydda. Scrisori romane — Teatru	VII
Lydda. Scrisori romane	1
Teatru	155
O suferință	157
Lumină nouă	181
O amică	293
Poezia depărtării	317
Voichița	415
<i>Note și variante</i>	537
<i>Addenda</i>	633
Prea târziu	635
Bucea sau căpățină	723
Thargelia din Milet	728
<i>Tabla ilustrațiilor</i>	753

